

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

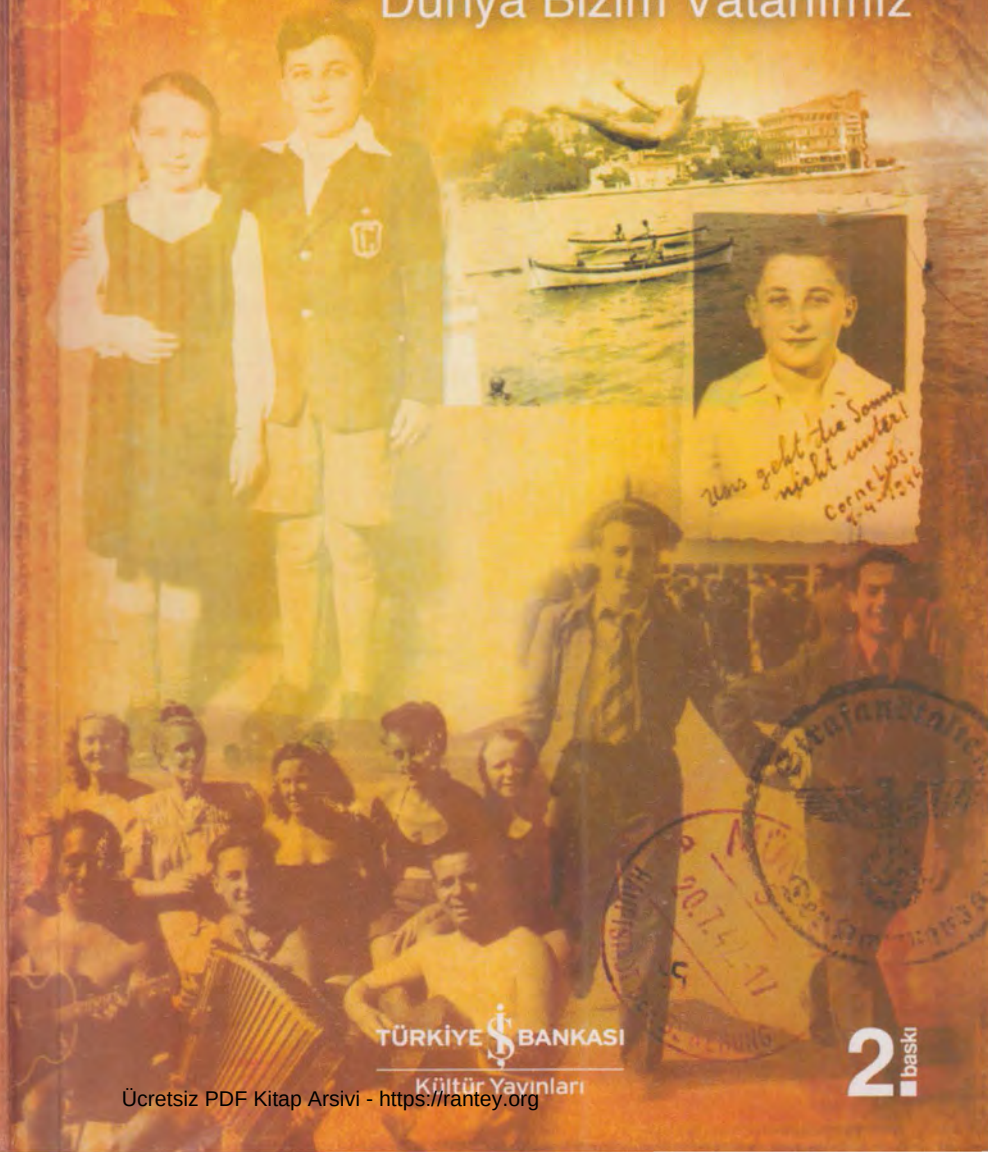
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Dünya Bizim Vatanımız

TÜRKİYE S BANKASI

Kültür Yayınları

2 ■ baski

KEMAL YALÇIN
HAYMATLOS
DÜNYA BİZİM VATANIMIZ

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2011
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
GAMZE VARIM

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASKI: MAYIS 2011, İSTANBUL
II. BASKI: EKİM 2011, İSTANBUL

ISBN 978-605-360-273-6

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 482 99 10
Sertifika No: 16053

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

haymatlos
dünya bizim vatanımız

KEMAL YALÇIN

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	XIII
Teşekkürler	XXIII

Birinci Bölüm

<i>Felaket Belirtileri</i>	1
Cornelius'un Çocukluğu	1
Ernst Eduard Hirsch'in Çocukluğu	12
Örnek Çocuk Cornelius	31

İkinci Bölüm

<i>Özgürlüğe Giden Yollarda</i>	53
Güneş Ufuktan Şimdi Doğar	53
Türkiye'de Üniversite Reformu	62
Nereden Başlamalı?	64
Prof. Albert Malche'nin Vardığı Sonuçlar ve Reform Önerileri	67
İstanbul Üniversitesi Reformu'nun Yasal Düzenlemesi	70

İstanbul Üniversitesi Öğretim Kadrosu.....	72
“Yardım Birliği”nin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	73
Prof.Dr. Philipp Schwartz’ın İlk Türkiye Ziyareti.....	76
Maarif Vekili Dr. Reşit Galip ile “Yardım Birliği” Adına Prof. Schwartz Arasında Yapılan Anlaşma.....	83
Prof. Schwartz’ın İkinci Türkiye Ziyareti.....	85
Beklenmeyen Kötü Bir Olay.....	87
Prof. Hirsch İstanbul Yollarında.....	89
Albert Einstein’ın Mustafa Kemal’e Başvurusu.....	98
Prof. Schwartz’ın Zürich’ten Ayrılışı.....	101
Ölümle Hayat Arasındaki Sınırı Geçiş.....	104
Paris Yolunda Ölümle Burun Buruna.....	110
Paris Günleri.....	115

Üçüncü Bölüm

<i>İstanbul’da Yeni Hayat</i>	121
İstanbul’da İlk Gün.....	121
İstanbul Üniversitesi’nde İlk Gün.....	125
Dolmabahçe Sarayı’nda Şeref Konuğu.....	129
Hayatı Yeniden Kurma.....	139
Okul Başlıyor.....	145
İstanbul Üniversitesi’nin Açılışı.....	148
Darülfünun ile Üniversite Çatışması.....	156
Türkçe Öğrenme Yükümlülüğü.....	161
İlk Türkçe Ders.....	168
Kütüphanesiz Bir Üniversite Olur mu?.....	171

Hayatın Öte Yüzü.....	177
İkinci Dünya Savaşı'na Doğru.....	185
Savaş Yılları.....	188
Karartma Geceleri.....	194
“Struma” Adlı Bir Gemi.....	198
Ya Berta ya Almanya!.....	208
Türk Vatandaşı “Ernest Hırş”.....	210
“Sevinmediniz mi Hocam?”.....	216
Elveda İstanbul, Merhaba Ankara!.....	220
Ankara Yılları.....	226
Bir Dostluğun Başlangıcı.....	227
Tarabya’da Geçen Zamanlar.....	230
Prof. Dr. Clemens Holzmeister.....	233
İlk Aşk.....	243

Dördüncü Bölüm

<i>Savaşın Son Yılları</i>	249
Fırtına Yaklaşıyor.....	249
Kapı Ansızın Çaldı.....	250
Toplama Kampından Gelen Haberler.....	255
Ankara’daki Mülteci Almanlar Arasında.....	261
Ernst Praetorius.....	265
Paul Hindemith’in Ankara’ya Gelişi.....	269
Carl Ebert.....	276
Carl Ebert ile Sabahattin Ali’nin Arkadaşlığı.....	282
Prof. Ernst Reuter.....	294
Alman Özgürlük Birliği’nin Kuruluşu.....	302

Beşinci Bölüm

<i>Enterne Hayatı</i>	315
Çorumda İlk Günler.....	315
Elinizi Çabuk Tutun!.....	318
Enterne Hayatı Başlıyor.....	322
Kokunun Gittiği Yere Kadar.....	323
Eski Dost Düşman Olmaz!.....	327
Manda Bakıcısı Cornelius.....	328
Askerlerle Arkadaşlık.....	332
“Kaz Çobanı Fokus!”.....	333
Okula Devam.....	335
Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’e Mektup.....	337
Edith’in İlk Aşkı.....	339
Beygirler Suya Doymadı mı?.....	341
Yozgat’taki Enterne Haymatlos Almanlar.....	343
Kırşehir’deki Enterne Haymatlos Almanlar.....	345
Prof. Eduard Zuckmayer.....	350

Altıncı Bölüm

<i>İkinci Dünya Savaşı’nın Sonu</i>	361
Enterne Haymatlos Almanların Dönüşü.....	361
İstanbul’dan Ayrılmak Zor Oldu.....	369
Elveda İstanbul.....	373
Marsilya’dan Hamburg’a.....	380
Türkiye’den Ayrılmayacağım!.....	382
Üniversitelerde “Temizlik”.....	392

Yedinci Bölüm

<i>Anafordan Çıkış</i>	401
Geride Kalanlar	401
Cornelius'un Hamburg'daki İlk Günleri	403
Edith Baharlanıyor...	410
Davul Dengi Dengine Çalar	417
Umberto Sen Kimsin?	419
Baba Artık Gelebilirsin	424
Hoşça Kal Türkiye!	427
Birkaç Yıl Daha...	429
Türkiye'de Bir Utanç Gecesi...	438
Ekmek Parası Kazanırken	453

Sekinci Bölüm

<i>Kendi Vatanında Yabancı Olmak</i>	467
Bu Çocuk Hangi Okula Gidecek?	467
Rumlar Dışarı!	471
Ayrı Geçen Günler	476

Dokuzuncu Bölüm

<i>Yeni Arayışlar</i>	483
Dalından Kopan Çiçek	483
<i>Gülibik</i> Öyküsü	488
<i>Gülibik</i> Filmi	491
Keşanlı Ali Destanı	492
Yaşar Kemal'in Romanlarının Çevirisi	504
<i>Keşanlı Ali Destanı</i> 'nın Sahnelenmesi	506

Onuncu Bölüm

<i>Haymatlosluğa Devam</i>	509
Avusturya Lisesi'nde İki Öğrenci.....	509
Anastas Adlı Bir Öğrenci.....	512
Almanya'ya Dönüş.....	516
Bir Ayrılık, Bir Ölüm.....	523
Doğduğu Toprak Çeker İnsanı.....	533

On Birinci Bölüm

<i>“Her Şey İnsanı Sevmekle Başlar...”</i>	539
İnsan İnsana Muhtaçtır.....	539
Cornelius ile Zülfü Livaneli Dostluğu.....	544
Siyasi Mültecilik Yılları.....	549
Gün Ola, Devran Döne!.....	556
“Hayata Dönüş Operasyonu”.....	560

On İkinci Bölüm

Teşekkürler Türkiye!

<i>Teşekkürler Cornelius!</i>	569
Küskünlük ve Barış.....	569
Şans.....	571
Yaşar Kemal'e Verilen Barış Ödülü.....	576
Boğaziçi'ne Sığınanlar.....	589
Cornelius'un 80. Yaş Günü.....	594
Essen Ruhr Kitap Fuarı Onur Konuğu	
Cornelius Bischoff.....	602
Ödül Töreni.....	606
Teşekkürler Türkiye! Teşekkürler Cornelius!.....	617
Alman Halkı Adına!.....	629

Bu kitabımı,
1933 sonrasında Türkiye’de yaşamış
haymatlos Almanlara,
mülteci Alman bilim insanlarına
ve onlara kucak açmış olan
Çorum, Yozgat, Kırşehir’in
asil ruhlu, yardımsever insanlarına ithaf ediyorum.

Kemal Yalçın

SUNUŞ

Bazı zamanlarda insanların, halkların aklına gelmeyenler başlarına gelebiliyor. 20. yüzyılın ilk yarısında, Almanya’da Hitler diye birinin iktidarı ele geçireceği, ırkçı ideolojiyle kanlı bir barbarlık rejimi kuracağı, hem Alman halkının hem de dünyanın başına bela olacağı kimin aklına gelebilirdi? Yahudilere karşı soykırım yapılacağını; düşüncesi, dini, inancı, milliyeti, yaşam tarzı farklı olan milyonlarca insanın ölüm kamplarında, gaz odalarında katledileceğini kim söyleyebilirdi?

Kim derdi, yüzlerce Alman bilim insanının; antifaşist, çalışkan, dürüst, devrimci Almanın canlarını kurtarmak için 1930’ların yoksul Türkiye’sine sığınmak zorunda kalacaklarını?

Kim düşünebilirdi, bu insanların 1944 yılında hayatlos durumuna düşerek Çorum, Kırşehir ve Yozgat’ta enterne edileceklerini? Kimin aklına gelebilirdi, Hamburg Eyalet Parlamentosu üyesi, milletvekili Berta Kröger’in sendikacı kardeşi Eduard’ın, ailesi ve iki çocuğuyla birlikte Çorum’da bir dilim ekmeğe, bir kaşık yemeğe muhtaç hale geleceğini?

İnsanlık tarihi bunların hepsini gördü, yaşadı. 20. yüzyılda çok acılar çekti büyük insanlık!

Almanca adı “Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei” (NSDAP) olan, Türkçeye “Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi” olarak çevrilebilen faşist parti Hitler tarafından kurulmuştu. Başlangıçta pek ciddiye alınmamıştı. Hem sosyalist, hem de milliyetçi söylemler kullanıyordu. İşçi partisi olarak işçiler, fakirler arasında örgütleniyor, grevlerde, işçi direnişlerinde komünistlerle ortaklaşa hareket ediyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı’nı Almanya’nın kaybetmesinin esas suçlusu olarak o zamanlar toplam sayıları 500 bin dolayında olan ve toplam nüfusun sadece binde sekizini meydana getiren Alman Yahudilerini gösteriyorlar; yoksulları, işsizleri, işsiz güçsüz serserileri bu bir avuç Yahudiye karşı kışkırtıyorlardı. Yahudi düşmanlığının, Yahudileri yakan ateşin bir süre sonra bütün Alman halkını ve bütün dünyayı yakacağı akla gelmiyordu.

Hitler tarafından örgütlenen “Nationalsozialist” parti ve rejim, Almanca adındaki iki hecenin birleşmesiyle meydana gelen “Nazi” kelimesiyle adlandırılır. Ben de yerine göre bu kısaltmayı kullandım.

Naziler iktidara el koyduktan sonra kendilerinden olmayan herkese, her şeye besledikleri düşmanlık, kin ve nefreti yaydılar. Irkçılık veba gibi tüm Almanya’yı ve Avrupa’yı sarmıştı. Bütün insani değerler, dokunulmaz addedilen evrensel insan hakları çiğnendi, Almanya’da korku, baskı ve şiddete dayanan bir barbarlık rejimi kuruldu.

1933-1939 yılları arasında, İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce 250-280 bin dolayında antifaşist, ilerici Alman vatandaşı can güvenliği nedeniyle ülkesinden kaçmak zorunda kaldı. Bunların çoğunluğu Alman vatandaşı olan Yahudilerdi.

Nazi rejimi, düşünce özgürlüğünü, özgür yaratıcılığı, üniversite özerkliğini, nesnel bilimsel araştırma geleneğini çiğnemişti. Bu nedenle 3100 dolayında bilim insanı, aydın, yazar, düşünür, politikacı, sanatçı, müzisyen de anayurdunu terk etmek zorunda kaldı. Almanya'nın en seçkin bilim insanları, sanatçıları üniversitelerden, çalıştıkları kurumlardan atılmış, kimileri toplama kamplarına kapatılmış, can güvenlikleri yok edilmişti.

Ölüm kalım mücadelesi veren, çalışma imkânları elerinden alınan Almanya'nın seçkin bilim, sanat ve kültür insanlarından bir kısmı 1933 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu kuruluş yılı kutlamaları öncesinde, İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda görevlendirilmek üzere Türkiye'ye davet edildi. Türkiye Cumhuriyeti ile çalışma sözleşmesi imzalamış bilim insanları, devletin güvencesi altında İstanbul'a getirildi. Türk hükümetinin cesur girişimleri sonunda birkaç bilim adamının da toplama kamplarından kurtarılıp Türkiye'ye ilticaları sağlanmıştı.

İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda, 38'i ordinaryüs ve 4'ü profesör, toplam 42 Alman bilim insanına görev verilmişti. Daha sonra Ankara Üniversitesi'nde de Alman ve Avusturyalı bilim insanlarına görev veril-

di. 1933-1955 yılları arasında çoğunluğu Alman, toplam 100 kadar bilim insanı İstanbul ve Ankara üniversitelerinde öğretim üyesi olarak çalışmıştı.

1933 sonrasında, Almanya'yı terk etmek zorunda kalmış ordinaryüs, profesör, doçent, asistan, okutman, yardımcı bilimsel kadro olarak toplam 500-600 civarında Alman bilim insanı aileleriyle birlikte Türkiye'ye iltica etmişlerdi. Çoğunluğu genç asistan olan bilim insanlarından 70 kadarı, Türkiye'de iki üç yıl kadar çalıştıktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne ya da başka ülkelere göç etmişti.

Bilim insanlarından başka tüccar, gazeteci, müzisyen, sanatçı, küçük esnaf, zanaatkâr, avukat, mimar, mühendis, doktor, hemşire gibi çeşitli mesleklerden 200-300 civarında Alman mülteci de son derece zor şartlar altında kendilerine ve ailelerine Türkiye'de bir yaşam kurmaya çalışmışlardı. 1939 yılında, Türkiye'de toplam 1100 kadar Alman mülteci bulunuyordu.

Almanlardan başka, az sayıda Avusturyalı bilim insanı ve mimar da Türkiye'ye iltica etmişti. İkinci Dünya Savaşı başlangıcında Mimar Herbert Eichholzer tarafından İstanbul'da, 12 kişilik komünist bir hücre oluşturulmuştu. Bu hücre, 1939-1940 yıllarında İstanbul'da kaldıktan sonra, Avusturya'ya dönmüş, Nazilere karşı mücadele ederken on biri yakalanmış ve idam edilmişti.

Birçok ülkenin kabul etmediği Almanlara o günlerin yoksul ama onurlu Türkiye'si; Çorum, Kırşehir ve Yozgat şehirlerinin asil ruhlu, vicdanlı, yardımsever, dürüst

insanları kucak açtı. Can güvenliği sağladı. Yoksul Türkiye, ekmeğini, aşını Hitler faşizminden kaçarak kendisine sığınmış Almanya'nın değerli evlatlarıyla paylaştı. Onları ölümün pençesinden kurtardı, onlara hayat verdi. Bu kitapta, onlardan birkaçının gerçek hayat hikâyeleri vardır.

Türkiye, sadece Alman bilim insanlarını değil, Avrupa'nın çeşitli ülkelerine, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemlerinde farklı nedenlerle göç etmiş ya da bu ülkelere okumak için gelmiş Osmanlı-Türk Yahudilerinden bir kısmını çok çeşitli yöntemler kullanarak, konsolosluklarını bu iş için görevlendirerek ölümden kurtarmıştı. Ayrıca, mülteci bilim insanlarından, sanatçılardan bazılarının toplama kamplarında kalan yakınlarını, çocuklarını çok özel yöntemlerle kurtararak Türkiye'ye getirmişti. Kimya Profesörü Arndt'ın Polonya'da Almanlara karşı savaşıırken esir düşmüş, ölüm kampına kapatılmış oğlunu, babasının ricası üzerine Başbakan Refik Saydam Almanya ile yaptığı görüşmelerle kurtarmış, Ankara'ya getirtip babasına teslim etmişti.

1933 yılının Haziran ayında Almanya'da "Osmanlı-Türk Yahudisi" olarak adlandırılan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı 1973 Yahudi yaşıyordu. Sadece Berlin'de 600 kadar Türk Yahudisi vardı. Aynı şekilde, sadece Paris'te, 1942 sonbaharında 3045 Osmanlı-Türk Yahudisi kayıtlıydı. Bu rakam Fransa genelinde on bin dolayındaydı. Naziler işgal ettikleri ülkelerde yakaladıkları birçok Osmanlı-Türk Yahudisini de toplama kamplarına gönderdiler ve gaz odalarında, insan yakma fırınların-

da öldürdüler. Savaş sonrasında Bergen-Belsen, Auschwitz, Maydanek ve diğer toplama kamplarının kayıtları arasında Osmanlı-Türk Yahudilerinin ayrıntılı listeleri bulunmuştur. Bu nedenle Polonya’da, Lublin şehri yakınındaki Maydanek ölüm kampında katledilmiş insanların ait oldukları ülkeleri gösteren bayraklar arasında Türk bayrağı da asılıdır.

1933 yılından itibaren Türkiye’ye gelmiş, İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra Almanya’ya geri dönmüş insanlardan sadece birkaçı hayatta kaldı. Ben onlardan Cornelius Bischoff’u Hamburg’da, Barbara Holzmeister’i ise Viyana’da bulabildim.

Cornelius Bischoff, 1939 yılında ölümden büyük bir şans eseri kurtularak ailesiyle birlikte 11 yaşında Türkiye’ye gelmiş, daha sonra yine ailesiyle birlikte Çorum’da enterne edilmiş ve savaştan sonra Almanya’ya geri dönmüştür. Cornelius, tüm hayatını, ailesinin gelmişini geçmişini, İstanbul ve Çorum’da geçen yıllarını en ince ayrıntılarına kadar anlattı; elindeki tüm belgeleri, fotoğrafları, mektupları bana verdi.

Barbara Holzmeister, İstanbul’da doğmuş, çocukluk ve ilk gençlik yılları İstanbul ve Ankara’da geçmiştir. Barbara ile Cornelius İstanbul’da, Tarabya’da yaşamışlardı. Barbara da hayatını, ailesini, gelmişini geçmişini anlattı, elindeki fotoğrafları, belgeleri bu kitapta kullanmam için bana verdi.

Cornelius Bischoff, Almanya’ya döndükten sonra Türkiye ile ilişkilerini daima canlı tuttu. Türkçeyi şiveleriyle birlikte İstanbul’da ve Çorum’da öğrenmişti. Anadi-

li gibi Türkçe konuşuyordu. Yaşar Kemal'in romanlarını, Haldun Taner'in *Keşanlı Ali Destanı*'nı, Çetin Öner'in *Gülibik*'ini Almancaya çevirdi. Türk edebiyatının Almanya'da tanınması için çok büyük çaba gösterdi. Türkiye ile Almanya arasında kültür köprüsü kuranların başında Cornelius Bischoff gelir.

Cornelius'un hayatında önemli yeri olan insanlara, özellikle Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli ve Orhan Peker'e de bu kitapta geniş yer verdim.

Ayrıca, bu kitapta, Yahudi olduğu için, 1933'te Naziler tarafından Frankfurt Üniversitesi'nden atılan, aynı yıl Türkiye'ye davet edilen, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi hukuk fakültelerinin kurulmasında ve gelişmesinde büyük emeği geçen Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch'in hayat hikâyesine geniş yer verdim.

Cornelius Bischoff ve Ernst Eduard Hirsch'in hayatlarında önemli yerleri olan insanları da anlattım. Bu bağlamda Atatürk tarafından 1926'da Türkiye'ye çağrılan, Ankara'yı başkent Ankara haline getiren başmimar Profesör Clemens Holzmeister'e; 32 yıl Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü başkanlığını yapmış olan ve bir daha Almanya'ya dönmeyen Profesör Eduard Zuckmayer'e; yine Atatürk tarafından Türkiye'ye çağırılmış, değerli sanatçılardan Paul Hindemith, Ernst Praetorius'un yanı sıra Carl Ebert'e ve onun özel tercümanlığını yapmış Sabahattin Ali'ye kitabın konusu çerçevesinde yer verdim. Aynı şekilde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin gelişmesinde önemli görevler yerine getirmiş ve

Almanya'ya döndükten sonra Berlin belediye başkanlığı yapmış olan Profesör Ernst Reuter'i de bu kitapta anlattım.

1944 yılında, Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler koptuktan sonra, ülkelerine dönmeyi kabul etmeyerek Türkiye'de kalan Almanlar, vatansız duruma düşmüşlerdi. Bu insanlara Almancası "Heimatlos" olan ve Türkçesi vatansız anlamına gelen "Haymatloz" kimliği verilmişti. "Haymatloz"lar Kırşehir, Çorum ve Yozgat'a enterne edilmişlerdi. Böylece "Haymatloz" kavramı Türkçeye girmiş oldu. Daha sonra bu kavram "Haymatlos" biçimine dönüşerek Türkçe sözlüklerde yer aldı. Başlangıçta resmi dilde kullanılan biçimi tırnak içinde "Haymatloz" olarak, son zamanlardaki biçimini ise tırnak içinde almadan doğrudan Haymatlos olarak kullandım.

Türkiye'ye sığınmış, İstanbul ve Ankara üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmış Alman bilim insanlarından hemen hemen tümü, savaştan sonra Almanya'ya dönerek üniversitelerdeki görevlerine devam etmişlerdi. Türkiye'de birkaç yıl kaldıktan sonra ABD'ye giden ve orada çalışan bilim insanlarından ise çok azı savaştan sonra Almanya'ya geri dönmüştü.

Türkiye'den Almanya'ya dönen insanlar, bilim insanları, sanatçılar, müzisyenler Türkiye'yi daima şükranla anmışlar, Türkiye'nin gönüllü bilim ve kültür elçileri gibi çalışmışlardır. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde hocalık yapmış olan Prof. Dr. Kessler Almanya'ya döndükten sonra yaptığı bir konuşmada "Asil ve şöval-

ye ruhlu Türk halkına tanıdığı bu olanaktan dolayı devamlı minnettar kalacağım,” derken, aslında Türkiye’ye sığınmış birçok Almanın da duygularını dile getirmiş oluyordu.

Bu kitap, 1933-1945 döneminde Türkiye’ye sığınmış olan tüm Almanların yaşamlarına, çalışmalarına yer veren bir kitap değildir. Böylesine geniş bir konu, bu kitaba sığmazdı.

Benim amacım, Cornelius Bischoff ve hayatta kalan diğer canlı tanıkların anlatımlarına dayanarak, Hitler faşizminden kaçarak Türkiye’ye sığınmış Almanların maceralı hayatlarını öyküleştirerek bugüne aktarabilmek; dostluk ve sevgiye dayanan insan ilişkilerini Alman ve Türk toplumunun belleğinde canlandırabilmek; özellikle bugünün Türkiye ve Almanya’sında yaşayan gençlere bu örnek davranışları gösterebilmek; aynı zamanda bu konu hakkında merak uyandırabilmektir.

İnsanlık, Nazi rejimi gibi barbarlıkları, ölüm kamplarını, gaz odalarını, insan yakma fırınlarını bir daha görmesin, yaşamasın!

Bu çalışma, Türkiye ile Almanya arasında karşılıklı dostluk, sevgi ve saygının gelişmesine, ortak tarihi geçmişin anlaşılmasına bir nebze olsun katkıda bulunabilirse çok mutlu olacağım.

Bochum, 28 Aralık 2010

Kemal Yalçın

TEŞEKKÜRLER

1933-1945 döneminde Türkiye'ye sığınmış; 1944-1945 yıllarında 18 ay Çorum, Yozgat ve Kırşehir'e enterne edilmiş haymatlos Almanlar konusunu araştırma ve yazma düşüncesini, bana, Almanya'nın Essen şehrinde yaşayan değerli dostum Çorumlu Mehmet Bingöllü esinledi. Kendisine çok teşekkür ediyorum.

Hayatını, her yönüyle genişçe anlatan, konuya ilişkin tüm belgeleri, fotoğrafları, kitapları bana veren Cornelius Bischoff'a, eşi Karin'e, kızı Simone'ye, İstanbul'da yaşayan yeğenleri Ethel ile Patricia'ya, Ethel'in eşi Anastas'a teşekkürü bir borç bilirim. Onlar hayatlarını, görüp yaşadıklarını olduğu gibi bana anlatmasalardı bu kitabı yazamazdım.

Çorum'daki araştırmalarım sırasında bana yardımcı olan, bildiklerini anlatan, belgeleri, resimleri bana gösteren emekli öğretmen Sayın Abdülkadir Ozulu'ya, Çorum Hakimiyet gazetesi muhabiri Recep Mebet'e ve Çorum Belediye Başkanı Muzaffer Külcü'ye teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Yozgat'taki enterne Almanlarla ilgili hatıralarını anlatan Sayın Saim Karabacak ile ayakkabıcı Ömer Koç'a teşekkür ederim.

Kırşehir'de enterne Almanlarla ilgili bilgileri bana veren, benimle birlikte Kırşehir'de o günlerin izlerini araştıran eski İl Kültür Müdürü Kadir Tan'a çok teşekkür ederim.

Bu konuyu araştırırken Bochum şehrinde yaşayan, "Exil Türkiye" adlı kitabın yazarı olan Sayın Kemal Bozay bana çok yardımcı oldu. Elindeki tüm belgeleri bana verdi. Kendisine çok teşekkür ederim.

Sayın Yaşar Kemal ve Sayın Ayşe Semiha Kemal, Cornelius Bischoff ile ilişkilerini bana anlattılar, fotoğraf ve belgeler verdiler, kitabın yayımında yardımcı oldular. Kendilerine çok teşekkür ederim.

Sayın Zülfü Livaneli, Cornelius Bischoff ile olan ilişkilerini yazmama ve yayınlamama izin verdi. Konuya ilişkin hatıralarını anlattı. Ayrıca bu kitaba "Haymatlos" ismini koydu; böylece kitabın isim babası oldu! Kendisine çok teşekkür ederim.

Sayın Prof. Filiz Ali, babası Sabahattin Ali ile Carl Ebert arasındaki ilişkiler hakkında bildiklerini benimle paylaştı, resimleri verdi. Kendisine çok teşekkür ederim.

Feyhan Oran, dedesi Maarif Vekili Dr. Reşit Galip hakkında bildiklerini bana ilettiler. Feyhan Oran'a teşekkürü borç bilirim.

Sayın Doğan Akhanlı, "Struma Gemisi" olayı hakkındaki ayrıntılı araştırmasını ve önemli bilgileri bana verdi. Kendisine çok teşekkür ederim.

Profesör Eduard Zuckmayer ile ilgili anıları, ayrıntılı bilgileri, Türkçeye uyarladığı şarkıları, orijinal fotoğrafları, 1962-1965 yıllarında Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü'nde Zuckmayer'in öğrencisi olmuş, daha sonra 1965-1967 yıllarında Isparta Gönen Öğretmen Okulu'nda benim de müzik öğretmenim olan Sayın Seniha Şen'den aldım. Sevgili öğretmenim okulumuzun çok sesli korosunu yönetiyordu. Zuckmayer'in başta *Dostluk* olmak üzere diğer çok sesli şarkılarını ve halk türkülerini bizlere Seniha Şen öğretmişti. Sevgili öğretmenime çok teşekkür ediyor, şükranlarımı sunuyorum.

Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch, 1985 yılında vefat etmişti. Bu nedenle onun hayatını *Anılarım – Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi* adlı kitabından faydalanarak yazdım. Bazı paragrafları, bazı mektupları aynen onun kitabından aldım. Kendisini saygıyla anıyorum.

İstanbul Üniversitesi Reformu ve Türkiye üniversitelerinde görev almış, Hitler rejiminden kaçarak Türkiye'ye sığınmış Alman bilim insanlarıyla ilgili bilgilerin çoğunu temel kaynak olarak Prof. Dr. Horst Widmann'ın, *Atatürk ve Üniversite Reformu* adlı kitabından aldım. Sayın Widmann'a derin saygılarımı ve şükranlarımı sunarım.

Orhan Peker'in, Cornelius Bischoff'a yazdığı mektupları, Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan, *Cornelius'a Mektuplar* adlı kitabından aldım. Orhan Peker'in anısı önünde saygıyla eğilirim.

Prof. Dr. Clemens Holzmeister'in Viyana'da yaşıyan kızı Barbara Holzmeister, babasını, annesini, ailesini, Türkiye'de geçen yıllarını bana anlattı, konuya ilişkin elindeki resimleri verdi. O, bunları anlatmasa kitap eksik kalırdı. Kendisine çok teşekkür ederim.

2010 Avrupa Kültür başkentlerinden biri olan Essen'de Ruhr Kitap Fuarı'nın düzenlenmesine, Cornelius Bischoff'a Onur Konuğu Ödülü'nün verilmesine ve bu kitabın henüz yayımlanmadan tanıtılıp, desteklenmesine katkılarından dolayı Fikret Güneş'e şükranlarımı sunarım.

Ordinaryüs Prof. Dr. Onur Güntürkün, Sunay Akın, Ahmet Külahçı, Mete Atay, Prof. Dr. Klaus Liebe Harlot, Mustafa Özdemir, Prof. Dr. Ayfer Kocabaş konuya ilişkin bilgileri benimle paylaştılar. Kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Çevirilerde ve düzeltmelerde benden yardımlarını esirgemeyen Brenda Başar'a, Ayşe Canpolat'a; beni bu konuyu yazmaya teşvik eden değerli dostlarıma en derin sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Ayrıca bu kitabın basımında ve yayınlanmasında emeği geçen İş Bankası Kültür Yayınları çalışanlarına ve diğer insanlara da çok teşekkür ederim.

Bochum, 28 Aralık 2010

Kemal Yalçın

BİRİNCİ BÖLÜM

FELAKET BELİRTİLERİ

Cornelius'un Çocukluğu

Harburg'da akşamdan beri yağan şiddetli yağmur öğleye doğru dindi. Sıcacık bir güneş açtı. Yağmur suları hafif eğimli Winkelberg Sokağı'nın kıyısından, Paul Kilisesi'ne doğru akmaya devam ediyordu.

Cornelius, evde durmaktan sıkılmıştı. Pencereden sokağa, bulutlara, yağmur sularına bakmak canının sıkıntısını gidermiyordu. Karda kaymayı, sularda oynamayı, denizde yüzmeyi ve bir de evlerinin yakınındaki Kaserne Sokağı'ndaki kasap Edel'in at etinden yaptığı ucuz sucukları yemesini çok seviyordu. Eline geçen üç beş kuruşla şeker almaz, koşa koşa gider küçük bir parça atsucuğu alırdı. Ama şimdi aklına atsucuğu değil, suda oynamak, karda kaymak gelmişti. Kışın buz tutan bu sokakta ne kadar çok kaymışlardı. Winkelberg Sokağı'nın Paulus Caddesi'yle birleştiği köşebaşında bir çocuk bekler, caddeden ara sıra geçen arabaları, kamyonları, takileri Winkelberg Sokağı'nda yukardan aşağıya hızla kayan arkadaşlarına haber verirdi.

Şimdi ise yağmur suları akıyordu sokakta. Gemi yüzdürmek geldi aklına. Odasına gitti, kâğıttan bir gemi yaptı. Annesinden izin alarak sokağa çıktı. Kendisinden iki yaş kadar küçük olan kız kardeşi Edith de dışarı çıkmak istedi. Ama annesi ona izin vermedi.

Evlerinin önünde, akan suların önüne koyacağı toprak yoktu. Yukarılara doğru yürüdü. Niemann Sokağı'nı geçti. Burası biraz düzdü. Sular yavaş akıyordu. Etrafta toprak, taş, tahta parçaları da vardı. Gemisini cebine koydu. Taş, toprak ve tahta parçalarıyla suyun önüne set yaptı. Setin arkasında küçücük bir göl meydana geldi. Suyun birikmesi, setin bir kıyısından akması çok hoşuna gitti. Cebinden gemisini çıkardı, yüzdürmeye başladı. Mutlu, renkli, güzel bir dünyaya dalıp gitti. Hamburg limanında gördüğü gemilerden bile büyüktü gemisi! Kendi yaptığı geminin kaptanıydı. Sonu görünmeyen masmavi bir denizdeydi. Ellerinin, kollarının çamurundan; ayaklarının, paçalarının ıslaklığından haberi bile yoktu.

Dalıp gitmiş, ne dediğini, ne anlama geldiğini bilmeden, son zamanlarda sokaklarda sık sık yürüyüş yapan insanların haykırdığı marşlardan birini söylüyordu.

Yaşasın kızıl Moskova!
Kahrolsun Hitler domuzu!

Neden bu marşı söylüyordu? Farkında bile değildi. Beş yaşlarında, parmak kadar bir çocuk olan Cornelius o an gemisine binmiş, dalgalı bir denizin üstünde uçuyordu.

Birdenbire kalın, soğuk bir ses duydu:

“Senin adın ne çocuk?”

İrkildi, kendine geldi. Başını sesin geldiği yöne çevirdi. Kapkara iki çizme gördü. O çizmelerin gemisini batıracağından korktu. Dili tutuldu. Kara çizmeli adamın yüzüne bakamadı. Kalın, soğuk sesi bir daha duydu:

“Senin adın ne dedim!”

“Senin evin nerede?”

Gemisini kaptı, arkasına bakmadan kara çizmeli adamdan kaçmaya başladı. Nefes nefese kapılarının zilini çaldı. Kapı açılır açılmaz içeri daldı. Üç katlı evin orta katında oturuyorlardı. Merdivenleri koşarak çıktı.

Kara çizmeli adam, parmak kadar çocuğun ardından yürüdü. Kapı numarasını aldı, etrafa baktı.

“So, soo, sooo! Ben sana gösteririm!” diye dişlerini gıcırdatarak suların aktığı yöne doğru, sert adımlarla yavaş yavaş yürüyüp gitti.

Berta, korkudan gözleri büyümüş, nefes nefese kalmış yavrusunu görünce heyecanlandı. “Buba, ne oldu? Ne var?” diye merakla oğluna sarıldı.

Heyecanlandığında, kendinden geçtiği anlarda, biricik oğluna, bu çakır gözlü, bu akıllı Cornelius’una “Buba” deyiverirdi. Bu kelime ona, hem İstanbul’dan, Türkçeden, hem de Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Sırbistan’da doğup büyüyen annesinden kalan unutamadığı bir hatıraydı. Türkçede “baba” demek olan bu kelime Sırpçada “oğulcuk” ya da “sevgili oğlum”

anlamına geliyordu. İşte şimdi yine kalbinin, benliğinin ta derinlerinden gelivermişti diline. Cornelius susuyordu. Berta koltuğa oturdu, Buba'sını kucağına aldı.

“Haydi anlat! Ne oldu? Bir çocuk mu sana çattı?»

Yavrusunun yüzü sararmıştı. Çakır gözlerinin içindeki korkuyu gördü, üstelemedi. Yavrusunun gözlerindeki korku rüzgârından kendisi de korktu! Ne olabilirdi? Aklına olmadık kötü şeyler geldi? Yavrusunu bağrına bastı. Tam o sıra, biricik kızı, Edith geldi. Ne olup bittiğinden habersiz, annesinin kucağına çıkmak istiyordu. Onu da kucakladı.

“Buba, ne oldu? Haydi söyle!”

“Suda gemimi yüzdürüyordum. Bir adam geldi. Bana adımı sordu?”

“Nasıl bir adamdı?”

“Bilmiyorum!”

“Yüzünü görmedin mi?”

“Kara çizmeliydi!”

“Başka ne dedi?”

“Eviniz nerede, diye sordu.”

“Sen ona bir şey mi dedin?”

“Hayır! Ben gemimi yüzdürüyor, ‘Hitler domuz!’ marşını söylüyordum.”

“Ah soooo! Demek öyle!”

Gülse mi, ağlasa mı? Berta, o an ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemedi. Oğlunun başını sevgiyle okşayarak, sordu:

“Sen kimden öğrendin bunu?”

“Sokakta yürüyüş yapanlardan!”

“Ah sooooo!”

“O adam arkandan geldi mi?”

“Bilmiyorum!”

Berta, olanları anlamıştı. Çocuklara hiçbir şey sezdirmemi. İçindeki korkuları, aklından geçenleri hiç belli etmedi. Kucağında tertemiz iki su damlası gibi duran oğlunu ve kızını bağrına bastı, öptü, kokladı.

“Nereye gidiyor bu memleket?” sorusu, beyninden vücudunun her yerine dağılıverdi.

“Haydi bakalım Buba, gel elbiselerini değiştirelim. Edith, kızım! Haydi sen de oyuncaklarının yanına!”

Cornelius’un ıslanmış pantolonunu, gömleğini çıkarırken “Nereye varacak bu işin sonu?” diye tekrarlardı.

Kocası Eduard’ın yolunu gözlemeye başladı. Gelen giden var mı diye sık sık pencereden bakıyordu. Akşamı zor etti. İçi içine sığmıyordu. Kendisi Harburg’da, aklı fikri çok uzak, çok uzaklardaki kubbeli, masmavi denizli bir şehre ve o şehirdeki annesine gidip geliyordu. Annesini, kardeşlerini çok özlemişti.

“Ah ayrılık, vah ayrılık!”

Bir şarkının sözleriymiş gibi sessizce tekrarlardı bunu için için...

Eduard, akşam geç geldi. Akşam yemeği ailecek yemirdi. Evlendiklerinden beri bunu bir âdet haline getirmişlerdi. Yemekte o gün yaşananlar, ev halleri, çocukların durumu, ertesi gün yapılacaklar konuşulurdu. Çocukların yanında, sofrada kötü bir şey söylenmez, tartışılmazdı.

Berta, uzak bir şehirde, bir bakışta âşık olduğu, peşine düşüp seve seve buralara kadar geldiği uzun boylu, tatlı dilli, hünerli, yapıcı, yaratıcı, sevecen, dürüst kocasının gözünden, yüzünden, sesinden onun aklından geçenleri anlardı.

Eduard da öyleydi. Kısa boylu, beyaz tenli, kara kaşlı, kara gözlü, akıllı, sabırlı, baharlı karısının nefes alışından, yüzünde esen rüzgârdan, saçlarına takılmış bulutlardan, gönlünde açan çiçeklerden anlardı her şeyi. Onun gözünde Berta, İstanbul’da bulduğu bir aşk, bir sevda idi. Geçen yıllar ve yaşanan zorluklar bu aşkı, bu sevdayı hiç solduramadı, tersine daha da çiçeklendirdi, benzerleri benzersizleştirdi.

Ama bu akşam Berta’da, Eduard’da, Cornelius’ta dünden farklı bir haller vardı. Eduard, kimseye neyin var, diye sormadı. Sadece oğluna “Bugün ne yaptın yavru-cuğum?” diye sordu.

Berta ile Eduard. İstanbul, 10 Şubat 1927. (Ethel arşivi)

Cornelius, “Gemi yüzdürdüm baba!” cevabını verdi. Kara çizmeler aklındaydı, ama nedense söylemedi. Berta da, bildiklerini açmadı, duyduklarını söylemedi.

Eduard saate baktı. “Haydi çocuklar, uyku saatiniz geldi. Temizliğinizi yapın, sonra doğru yataklarınıza!” diyerek ikisini de öptü.

Berta çocukları yataklarına götürdü. Cornelius ve Edith’e sevdikleri iyi geceler öykülerinden okudu. Ayrı ayrı öptü, okşadı, “iyi uykular” diyerek kapıyı sessizce kapattı.

Bir süre konuşmadılar. Çocukların uyumalarını beklediler. Önce Berta sordu:

“Eduard canım! Neyin var senin? Neden sıkıntılısın? Neden geç kaldın?”

“Partide toplantı vardı. Son günlerdeki gelişmeleri konuştuk. Milliyetçi Sosyalistlerin aldığı kararları değerlendirdik. Halam Berta Kröger de gelmişti.

Daha önce de konuştuğumuz gibi, 30 Ocak 1933 günü, Reich Başkanı von Hindenburg tarafından Hitler’in Reich Şansölyesi ilan edilmesi ve parlamentonun feshedilmesi Milliyetçi Sosyalist Parti’nin Almanya’da iktidarı ele geçirmesinin başlangıcı oldu. Mart ayında yapılan parlamento seçimlerinde oyların sadece %43.9’unu aldılar. Ama mutlak çoğunluğu kazanamadılar. Yine de o günden bu yana hızla örgütlenerek, zor ve şiddetle insanların gözünü korkutarak, Yahudi düşmanlığını körükleyerek, sokak baskısını artırarak devleti tamamen ele geçiriyorlar.”

“Ya bizimkiler, bizim Sosyal Demokratlar nerede? Hitler rejimine karşı olanlar neden hâlâ birleşemiyor?” diye sordu Berta.

“Benim de partili arkadaşlara sorduğum soru bu. Birleşemezsek hepimiz kaybedeceğiz. Demokrasi gemisi batarsa, hepimiz boğulacağız. Yahudi düşmanlığı, ırkçılık sonunda hepimizi yok edecek.”

“Korkuyorum, hem de çok korkuyorum!” dedi Berta. “Nedir bu iki bin yıldan beri dinmeyen düşmanlığın sebebi? Ne zaman huzur bulacağız biz? Biliyorsun İspanya’daki katliamdan Osmanlı İmparatorluğu’na sığınarak kurtulmuş benim atalarım. Bizim alın yazımız mı bu? Kim yazmış bu kara yazıyı alnımıza?”

“Bertacığım, bunun alın yazısıyla, kaderle, kismetle ilgisi yok!”

“Eduard, sen dünyayı dolaşmış, çok okumuş, çok görmüş bir insansın. Politikayı benden daha iyi anlarsın ve uygularsın. Bu düşmanlık ne zaman bitecek? Atalarım Sevilla’da yaşarmış. Hiç istemeden kopmuşlar var oldukları topraklardan. Konstantinopolis’e gelmişler. Osmanlı tabiiyetine geçmişler. Osmanlı’ya her zaman müteşekkirimiz. Konstantinopolis’ten Sırbistan’a gitmişler. Leskovaç şehrine yerleşmişler. Ata mesleği olan dericiliğe başlamışlar. Deri fabrikası kurmuşlar. Sonra tekrar, Osmanlıyla birlikte geri çekilerek, Konstantinopolis’e gelmek zorunda kalmışlar. Geride sadece bir ağabeyim kalmış. Neden kalmış bilmiyorum. Sonra bir bahar rüzgârının kollarında buralara geldim. Burada da hiç huzurum kalmadı. Korkuyorum Eduard, korkuyorum! Kendim için

Eduard ile Berta Harburg'da yapılan düğünlerinde
Bischoff ailesiyle birlikte, 1927. (Cornelius Bischoff arşivi)

değil, içeride mışıl mışıl uyuyan yavrularımız için korkuyorum!”

Berta'nın gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Eduard, karısının yanına gitti. Onu güçlü kollarının arasına aldı. Gözyaşlarını sildi.

“Korkma sevgilim, korkma! Korku çare değil! Bu domuzlar, korkuyla kuruyorlar iktidarlarını,” dedi.

“Biliyorum Eduard, biliyorum! Benim hücrelerime sinmiş bu korkular. Kendimi bildim bileli esen rüzgârın, öten kuşun, konuşan insanın sesinden haber almaya, söylenmeyenleri duymaya alışmışım. Çünkü ben hep horlanan bir azınlığın bireyi oldum. Yaşayabilmek için işime daha çok sarıldım, en iyisini yapmaya çalıştım.”

Berta titriyordu. Ağlıyordu. Ah bu gözyaşları, deli ediyordu Eduard'ı. 1 Nisan 1933 günü, Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) tarafından ilan edilen “Yahudi Boykotu Günü”nde de böyle olmuş, Berta'nın gözyaşlarını dindirememişti.

Berta ile Eduard bir süre konuşmadılar. Sessizliği Berta bozdu.

“Biliyor musun canım bugün Buba'nın başına neler gelmiş?”

“Ne gelmiş, ne olmuş?”

Berta, oğlundan duyduklarını anlattı. “Gestapo artık beş yaşındaki çocukları bile takip ediyor, ağızlarından bilgi almak istiyor,” diyerek içini çekti.

“Demek öyle! Kapımıza kadar geldiler demek!” dedi Eduard. “Bundan sonra evde, işte daha dikkatli olalım!”

“Sen de dikkatli ol Eduard! Evde, işte, yolda belde mırıldandığın şarkılara, yaptığın şakalara, anlattığın fıkralara kadar her şeye dikkat etmelisin, dikkat etmeliyiz,” diyerek pekiştirdi kocasının düşüncesini.

Yaşayan bilir, bir korku rejiminde insanın kendini çocuğundan, eşinden bile saklamak zorunda kalmasının acısını.

Önlerinde zor, hem de çok zor günler vardı. Gidişat gelecek günlerin, geçmişi aratacağını gösteriyordu. Hem kendilerini, hem çocuklarını, hem de çok sevdikleri Almanya'yı, yeni bir felaketten koruma sorumluluğu vardı omuzlarında. Bu zorlu hayatta, birbirlerine destek olarak, birbirlerini daha çok severek ayakta durabiliyorlardı.

“Haydi biz de yatalım artık!” dedi Eduard. “Biraz yorgunum. Yarın erken kalkacağım. Yağmurlar bastırmadan, inşa ettiğimiz evin çatısını bitirmeliyiz.”

Hem dölgerlik, hem politika yoruyordu onu. Yatakta tartışmamayı, geceyi zehir edecek düşünceleri dile getirmemeyi evliliklerinin ilkesi haline getirmişlerdi.

Ama son zamanlarda uykularını kaçıran olaylar sıklaşmaya başlamıştı. Bazen Berta’nın, bazen Eduard’ın kafasına bir düşünce, bir kuşku takılıyor, kulağında bir ses çınlıyor, sokakta gördüğü bir manzara gözlerinin önüne geliyordu.

Bugün Cornelius’un yaşadığı olayın etkisi yatağa kadar gelmişti. Eduard yıllardır keser sapı tutan nasırlı, güçlü elleriyle karısının ipek gibi yumuşacık, bahar güneşi gibi sıcacık elinden tuttu. Berta’nın kalbi, gözlerinde doğan, ellerinde parlayan bu güneşin sıcaklığında atardı.

Yatağın sağı Eduard’ın, solu Berta’nındı. Başını kocasının göğsüne dayar, kalbinin sesini dinlerdi. En mutlu olduğu, kendini güvende hissettiği anlardı bunlar. Şimdi başını yine Eduard’ın göğsüne dayadı. Kalbi tıp tıp atıyordu. Bu kalbin sesine güvenerek gelmişti buralara. Bu kalbin kanatlarında çok uçmuş, baharlanmış, çiçeklenmiş, meyveye durmuştu.

Buba’sını düşündü yine. Kadın olmanın en güzel anını, içinde yeni bir hayatın var olmaya başladığı o anı düşündü. Yavrusunu, yavrularını o canavarlara yediremezdi! Buba! Ah çakır gözlü Buba! Bu çakır gözler, şu an başını yaslayıp, kalbinin sesini dinlediği Eduard’ından

geliyordu. Saçları, kaşları ise dayısı Yanko’ya benziyordu. Türkler, oğlan dayıya, kız halaya çeker, derlerdi. Doğruymuş. Edith’leri de milletvekili Kröger Hala’ya ne kadar çok benziyordu.

Berta, “Buba, Yanko Abi, Edith” derken İstanbul’a doğru uçup gitti... O an Eduard da karısının sıcaklığını, benzersiz güzelliğini ilk kez yaşadığı İstanbul’daydı... İkisinin de birbirinden haberi yoktu. Ama ikisi de aşklarının, sevdalarının baharlandığı o güzel, o büyük şehirdeydi şimdi.

Berta dile geldi:

“Eduard, sevgilim, gidelim buralardan!” dedi.

Eduard cevap verdi:

“Almanyamızı bu ırkçı canavarlara bırakıp gidemeyiz! Almanya bizim vatanımız!” dedi.

Berta, “Sen neredeysen ben de oradayım!” diye sarıldı kocasına.

Ernst Eduard Hirsch’in çocukluğu

Akla gelmeyenler, başa geldi!

Frankfurt, Almanya’nın kalbi gibidir. Birçok bankanın, birçok şirketin, kara ve hava ulaşımının merkezi bu şehirdedir. Dünya Kitap Fuarı da her yıl burada açılır. Üniversitesiyle, kültür kurumlarıyla ünlüdür.

Frankfurt’tan Kassel’e, Dortmund’a giden otobanın 25. kilometresinde Friedberg çıkışı göze çarpar. Buradan çıkınca yol, kiraz bahçeleri arasından geçer.

Friedberg ovasında Almanya'nın en güzel kirazları yetişir. Kiraz bahçeleri Friedberg'in dış mahallelerine kadar uzanır. Friedberg Kalesi'nin kulesi çok uzaklardan görülür.

Tarihi Kaiser Caddesi, kentin ortasından geçer, eski Belediye Sarayı'ndan sonra genişler, Friedberg Kalesi'nin yüksek kemerli kale kapısının önündeki meydanda son bulur. Friedberg Kalesi'nin etrafı yüksek surlarla çevrilidir. Uzaklardan görülen yüksek gözetleme kulesi, kalenin Kuzey Kapıları üzerindedir.

Güney Kapısı'nda durup, Kaiser Caddesi'ne bakınca insan kendini tarihin ortasındaymış gibi hisseder. Meydanın ve caddenin iki tarafında ikişer, üçer katlı, birbirinden güzel tarihi evler kol kola, omuz omuza vererek zamana karşı ayakta durmaya çalışırlar. Bu evler geçmişin hatıralarıyla yüklüdür, tarihi sevenlere geçmişini hatırlatırlar. Kapı numaraları kalenin yanından başlar. Çift sayılar solda, tek sayılar sağdadır.

Kale Kapısı'ndan çıkıp, sol kaldırımdan yürünürse, 180 adım sonra 18 numaralı, iki katlı, pembe boyalı bir eve ulaşılır. Evin kapısına üç basamaklı merdivenle çıkılır. Bu evin giriş kapısının tam üstünde, birinci kat pencerelerinin arasında küçük bir levha asılıdır. Merak edilip de bakılırsa, "Goethe 1772 ve 1774 yıllarında bu evde oturan akrabalarını ziyaret etmiştir." yazısı kolayca okunabilir.

18 Numaralı pembe evin giriş kapısının sağında "Classico" adlı bir tuhafiye konfeksiyon mağazası, solunda da deri mamülleri satan bir dükkân vardır.

18-20 numaralı evler tek çatı altındadır. Fakat 20 numaralı ev sarı boyalıdır. 24 numaralı evin girişinde “Café Kissler” adlı pastane bulunur. Tanıtım broşüründe bu pastanenin ve yanındaki 24 numaralı evin 16. yüzyıldan kalma olduğu yazılıdır. Bu evleri geçip 26 numaraya varırsanız bir kahvehaneyle karşılaşacaksınız. Sahibi Ankaralıdır. Kahvenin karşısında, Kaiser Caddesi’nin kıyısında, camlarında kebab ve döner resimleri ile “City Kebab Haus” yazısı bulunan bir dönerci görürsünüz. Sahibi, Gümüşhane’nin Devekoru köyündendir.

Friedberg, 27 000 nüfuslu küçük bir kenttir. 600 kadar Türkiye kökenli aile yaşar. Bu ailelerin çoğu Gümüşhane, Bayburt, Ankara ve Dersim taraflarından 1970 sonrası Almanya’ya işçi olarak gelip, eski Yahudi Mahallesi’ndeki bazı tarihi evlere yerleşmişlerdir.

Friedberg’de birbirinden güzel, birbirinden yaşlı evlerin tarihi araştırıldığında çok ilginç bilgilere ulaşılır.

Bu evlerin ve bu evlerde yaşayanların başına akla gelmedik işler geldi. Neler geldiği, neler yaşandığı zamanla unutuldu. Belki de bilerek unutturuldu. Çünkü ölenler konuşamaz! Ölülerin dünü bugünü yoktur! Yaşayanlardan ise bilenler konuşur. Bilmeyenler ne bilsin geçmişİ geleceğı! Yaşayan ve bilen insanların hem dünü, hem bugünü, hem de yarını vardır.

18/20 numaralı ikiz evlerden 20 numaralı olanında 20 Ocak 1902 tarihinde, kökü çok derinlere giden Yahudi Hirsch soyundan Louis Hirsch’in oğlu Ernst Eduard Hirsch dünyaya geldi. “Eduard” adı dedesinin adını yaşatmak için ona konmuştu. Ernst Eduard, bü-

18 numaralı ev. İki pencere arasındaki “Goethe ziyaret etmiştir” levhası. (Friedberg, 2010)

yüdü, ordinaryüs profesör oldu. Hayatının 20 yılı Türkiye’de geçti. İstanbul ve Ankara üniversitelerinin hukuk fakültelerinin kurulup gelişmesinde çok önemli katkıları oldu. Tarihi Belediye Konağı karşısında yer alan bu evin giriş katında, günümüzde “Classico” adını taşıyan konfeksiyon mağazasının yerinde, 1828 yılında kurulmuş, kumaş ve konfeksiyon işi yapan, Mayer J. Hirsch Firması bulunurdu.

Friedberg kentinin 750. kuruluş yıldönümü vesilesiyle, 1966 yılında, “*Eski ve Yeni Friedberg*” adlı bir kitapçık yayınlanmıştı. Bu kitapçığın 12. sayfasında, “İlginç Evler” başlığı altında, Ernst Hirsch’in doğduğu 18/20 numaralı evlerden “*Goethe’nin Evi*” olarak söz edilmiştir.

Gerçi Goethe'nin, 1772 yılında Wetzlar'dan Frankfurt'a dönerken, "Şövalye" adlı eve uğrayıp akrabalarını ziyaret ettiği doğrudur. Ama o ev çoktan yıkılmış, yerine Hirsch Ailesi'nin çok uzun zaman içinde yaşayacağı 18/20 numaralı evler yapılmıştı. Keşke kitapçığı yazanlar, "*Goethe'nin Evi*" olarak tanıttıkları bu evlerin son yüzyılda başlarına gelenleri de yazsalar. Keşke, bu evin görülen bir yerine, "Bu evde, Türkiye'de hukuk biliminin gelişmesinde büyük katkıları olan Ordinaryüs Profesör Dr. Ernst Eduard Hirsch doğmuştur." levhası da asılsaydı.

Friedberg nere, İstanbul, Ankara nere? Hangi rüzgârlar, hangi fırtınalar kopardı toprağından 20 numaralı evde doğup büyüyen Eduard Hirsch'i? Bu evlerin duvarlarında, kapılarında, odalarında gizli kalmış; Kaiser Caddesi'nin kaldırımlarında, Belediye Sarayı'nın içinde, dışında geçmiş olayları açıklama görevini Ernst Eduard Hirsch, hayatının sonuna doğru kaleme aldığı ve 1982 yılında Münih'te, Sweitzer Verlag tarafından yayımlanan *Anılarım* adlı kitabında yerine getirdi.

Ernst Hirsch'in dedesi Eduard, çok okuyan, kültürlü bir insandı. Çok zengin, içinde birçok İbranice kitap bulunan bir kitaplığı vardı. Ernst, bu zengin kitaplıkta gözlerini açmış, kitaplar arasında büyümüştü.

Babası Louis Hirsch ticaretle uğraşıyordu. Annesi ise bir "Kadın Konfeksiyon Mağazası" işletiyordu. Babanne, amcalar edebiyattan, sanattan zevk alan ve arada sırada şiir yazan insanlardı.

Louis Hirsch, kent meclisi üyesiydi. Meclisin çeşitli komisyonlarında görev alırdı. Hep siyasetin içinde yer

Friedberg'in eski Belediye Sarayı. (12 Aralık 2010)

aldı. Ama aşırıya gitmeden, kırıp yıkmadan. Köylüyle köylü, kentliyle kentli, çocukla çocuk olurdu. Her tabakadan insanla anlaşır, kaynaşırdı. O küçük kentlerin vazgeçilmez insanlarındandı. Çeşitli yayınları sürekli izler, gelişmeleri ve yenilikleri dikkatle takip ederdi. Babadan, atadan gelen derin bir yurttaşlık bilinciyle, yaşadığı kentin birçok işini fahri olarak yapardı. Bu özellikler, oğluna da geçmişti.

Annesi ise Ernst Eduard'ı kendi ölçülerine ve anlayışına göre terbiyeli ve kibar yetiştirmek istiyordu. Olur olmaz her davranışını eleştiriyor, oturuşuna kalkışına karışıyordu. “Öyle oturulmaz, ayıptır! Cici çocuklar öyle yapmaz!” der dururdu. Eduard ise, kendi deneylerine

göre davranmasını sever, annesinin dediklerinin tersini yapmak isterdi.

Çocukluğunda ve daha sonraki yıllarda büyüklerinden “Çalışan kazanır!” sözünü çok duydu ve bu sözü kendine ilke edindi. İlkokulu, Friedberg “Örnek İlkokulu”nda ve liseyi Augustinerschule’de başarıyla tamamladı. Latince ve eski Yunanca öğrendi. Müzik yeteneğini ve ilk piyano derslerini annesinden almıştı. Daha sonra piyano ve keman çalmasını öğrendi. Keman ve piyano onun hayatı boyunca en yakın dert ortakları ve mutluluk kaynakları oldu.

Lise yıllarında Birinci Dünya Savaşı’nın korkunç günlerini yaşadı. Savaş başladığında henüz 12 yaşındaydı. Bütün Alman toplumunu savaş psikozu sarmıştı. Yurt sevgisi yozlaşıp, “bağnaz vatanseverlik” lafazanlığına, gözü kara bir şovenizme dönüşmüştü. Milli duyguların yerini sınır tanımaz bir milliyetçilik almıştı. Histeri boyutlarına varan casus korkusu, yabancı düşmanlığıyla da birleşince, iş keyfi olarak yolları tutmaya, evleri aramaya, sokak ortasında yabancılara saldırmaya kadar varıyordu.

Liselerdeki ve cephe gerisindeki gençler “Anayurda Yardım Hizmetleri” denilen bir tür sivil savunma örgütüne katılıyordu. Savaşın ilk yıllarında yabancı düşmanlığı henüz Yahudi düşmanlığına dönüşmemişti.

Ernst Eduard, 13-14 yaşlarında “Anayurda Yardım Hizmetleri” örgütüne katıldı. Kapı kapı dolaşarak Kızılhaç için para, çamaşır, eski eşya, paçavra, kayın kozalakları topladı. Yaralı askerlerin taşınmasında görev aldı, vasıfsız işçi olarak tarlalarda çalıştı. Tarlalarda yan

yana çalıştığı bir Rus ve bir Fransız savaş esirinden cep-
helerde yaşanan gerçekleri dinledi. Her ikisi de “Sizi al-
datıyorlar, size yalan söylüyorlar!” diyordu. Fakat
Ernst Eduard, duyduklarına inanamıyor, kimseye de bir
şey söylemiyordu. Gerçekleri öğrenmesi için savaşın so-
nunu görmesi gerekiyordu.

Gönüllü çalışmaları nedeniyle, Frankfurt /Main Sa-
vaş Ekonomisi Dairesi tarafından Ernst Eduard Hirsch’e,
20 Kasım 1918 tarihli bir şeref belgesi verildi. Bu bel-
gede şunlar yazılıydı:

“Friedberg (Hessen) kentindeki Augustinerschule Okulu
Unterprima sınıfı öğrencisi Eduard Hirsch’e, Dünya Savaşı
sırasında, tarım ekonomisine gönüllü yardımcı olarak göster-
diği yüksek yurtseverlik örneğini ve görev duygusunu takdir
için bu şeref belgesi sunulmuştur.”

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce, Bavyera Eyaleti dı-
şındaki tüm eyaletlerde, bir Yahudi, gerekli özelliklerin
hepsine sahip olsa bile, Alman ordusunda yedek subay
olamazdı.

Ernst Eduard, Almanya’nın yenilgisinden sonra ge-
len ırkçı, milliyetçi dalgayı gördü. Yenilginin suçu Ya-
hudilerin sırtına yüklenmişti. Yahudi bir genç olarak Ya-
hudi düşmanlığının çeşitli acılarını çekti.

Savaş sonrası dönem tam da siyasi açıdan istikrar-
sız hükümetler dönemi oldu. 1919 ile 1933 yılları ara-
sında birbirini izleyen hükümet bunalımları, Reich hü-
kümetinin tam 21 kere yeniden kurulmasına ya da hü-
kümet üyelerinin değiştirilmesine yol açmıştı. İşsizlik, yok-

sulluk toplumu hızla sardı. İşsizliğin sebebi olarak da Yahudiler gösteriliyordu.

Fakat bu Yahudi düşmanlığının ve ırkçılığın sonunun nereye varacağı o zamanlar tam olarak bilinemiyordu. Ernst Hirsch de bilemiyor, göremiyordu. Yıl 1927 olmuştu. Frankfurt (Main) Johann-Wolfgang-Goethe Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Ticaret Hukuku Kürsüsü'nde Ernst Hirsch'in doçentliğe yükselme durumu tartışılıyor. Kürsü başkanı ve bilimsel çalışmalarının sorumlusu olan Friedrich Klausing ona aynen şöyle demişti:

“Siz Yahudisiniz. Burada, Frankfurt'ta, sizi doçentliğe yükseltsek bile, bir kürsü sahibi olma şansınız çok az. Olsa olsa, vaftiz edilmeyi kabul ettiğiniz takdirde ya da Berlin'de, Assessor'luk sınavını ‘pek iyi’ ile verirseniz, belki size bir kürsü teslim ederler.”

Demek ki, savaş sırasındaki gönüllü çalışmalar, şeref belgeleri, üstün başarılar Yahudi bir genç için bir anlam taşımıyordu. Bilimle uğraşabilmesi için, bir Yahudi'nin din değiştirmesi, dininden dönmesi gerekiyordu. Dininden dönen Yahudiye de “dönme” diye kötü gözle bakılırdı. Bu nedenlerle Yahudi düşmanlığını Hitler ile yandaşları “icat etmedi”, onlar bu düşmanlığı toplumda “mevcut” buldular.

Ernst Eduard Hirsch, “Çalışan kazanır!” ilkesine göre hareket etmiş, daima en iyiye ulaşmaya çalışmıştı. Sonunda olmayacakları öldürdü. Başarılamayacakları başardı. 1930 yılı başlarında, henüz 28 yaşına basmışken yeteneklerine en uygun bulduğu iki kariyerine adını atmıştı.

Önce Hâkimlik Ehliyetnamesi’ni kazanmıştı. Daha sonra da, her yıl Berlin’de sınava giren sayısız hâkim adayının başarı düzeylerini çok aşan, hatta inanılmaz gibi görünen yüksek bir dereceyle “hayat boyu” hâkimlik güvencesine de kavuşmuştu.

Ayrıca Frankfurt Johann-Wolfgang-Goethe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Eduard Hirsch’in doçentlik başvurusunu ve doçentlik tezini kabul ettiğini kendisine bildirmişti. 18 Aralık 1929 günü, “*Bir işyeri temsilcisinin seçiminin geçersiz sayılması halinde doğan sonuçlar*” konulu ilk deneme dersini verdi. Dersin ardından kollokyum yapıldı. Bu derse ve kollokyuma değerlendirmeci olarak üniversitede ordinaryüs fahri profesör ve iş hukuku konusunda tek yetkili kişi olan Hugo Sinzheimer katılmıştı. Derse ve kollokyuma hayran oldu. Hirsch’in doçentliği kabul edildi. “Privatdozent” unvanını kazandı. Fakat başarısı öylesine görülmemiş bir başarıydı ki, Hukuk Fakültesi tarafından, Ernst Eduard Hirsch’e “*Medeni Hukuk, Ticaret Hukuku, Alman ve Devletler Özel Hukuku*” konularında “*Venia Legendi*” hakkı tanındı.

“*Venia Legendi*” hakkı tanınan bir üniversite öğretim üyesi, hiçbir zaman ve hiçbir şart altında geri alınmaz hukuki statü ve güvenceye hak kazanıyordu.

14 Ocak 1930 günü Frankfurt Johann-Wolfgang-Goethe Üniversitesi’nin büyük amfilerinden birinde “Kambiyo Senetleri Hukukunda Kanunlar İhtilafı Kurallarının Birleştirilmesi” konulu ilk doçentlik dersini verdi.

Böylece doçentlik formalitelerini üstün başarıyla tamamladı, akademik öğretim yetkisini kazandı.

Ernst Eduard Hirsch, bu haklarla ve başarılarla kimseye bağımlı olmadan, özgürce, güven içinde bilim yapabilecekti. Kendi hocalık alanında Frankfurt Johann-Wolfgang-Goethe Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve onu davet edecek başka herhangi bir yüksek öğrenim kurumunda her türlü ders verme hakkını kazanmıştı.

1931 yılı Ocak ayı ortalarında, daha Göttingen’de vekaleten öğretim üyeliği yaptığı sırada, Frankfurt Asliye ve Sulh Mahkemesi Hâkimliği’ne tayin edildi. Çok mutlu oldu! Sevincini, mutluluğunu karısıyla şu sözlerle paylaştı:

“Artık sırtımız yere gelmez, hiçbir zaman bir kürsüye çağrılmasam bile; hiçbir şekilde azledilmesi ve iradesi dışında başka bir yere tayini de mümkün olmayan, kaydı hayat şartıyla bu göreve getirilmiş bir Prusya hâkimiyim.”

Henüz o günlerde, Milliyetçi Sosyalistler iktidara gelse bile, kaydı hayat şartıyla hâkimlik mesleğine tayin edilen kişilerin herhangi bir şekilde zarar görebilecekleri tasavvur bile edilemiyordu. Bunun için Ernst Hirsch, karısına “Sırtımız yere gelmez!” demişti.

Ne yazık ki onun ve onun gibi insanların mutluluğu çok sürmeyecekti. Nazi Partisi durmadan güçleniyordu. Ama birçok insan, Hitler’in *Kavgam* adlı kitabında açık açık yazdıklarını yapabileceğine ve siyasal hedeflerine ulaşabileceğine inanmıyordu.

30 Ocak 1933 tarihinde, Hitler’in Reich Başkanı olarak ilan edilmesi ve Reich Parlamentosu’nun feshinden

“Yahudi Boykot Günü.” (1 Nisan 1933)

sonra, akla gelmeyenler, tasavvur bile edilemeyen siyasi gelişmeler ardı ardına yaşanmaya başlandı.

24 Mart 1933 tarihinde Reich Parlamentosu, *Yetki Kanunu* olarak anılan bir kanununu kabul etti. Böylece Almanya’da o güne kadar geçerli olan yetki düzeni kaldırılmış, yerine yenisi getirilmiş oluyordu. Bu yeni yetki düzeni hem içte, hem dışta kendini hızla kabul ettirdi ve uluslararası düzeyde de kabul gördü.

Bu nasıl olabilirdi? Ama oldu! Toplumdan, üniversitelerden, hâkimlerden fazla bir ses çıkmadı. Oldu bitile kabul edildi.

Aradan daha bir hafta geçti geçmedi, 1 Nisan 1933 tarihi, Nazi Partisi tarafından “Yahudi Boykot Günü!” ilan edildi. Parti, Alman halkını, Yahudi dükkânlarını,

esnafı, avukatları, doktorları vb. boykot etmeye çağır-
dı. Yahudiler dükkânlarına, bürolarına, işyerlerine
“Almanlar! Kendinizi sakının! Yahudilerden alışveriş yap-
mayın!” yazılı pankartları asmaya zorlandı. Dükkânla-
rın önüne faşist “Hücum Birlikleri”nden (SA) nöbetçi-
ler dikildi. İnsanların boykot edilen yerlere girmeleri zor-
la engellendi.

İşte terör böyle böyle başladı.

Tek tük istisna dışında Alman halkı, bu kanunsuz-
luğa, bu faşist zorbalığa tepkisiz kaldı, medeni cesaret
gösteremedi. İşte bu suskunluk, bu tepkisizlik faşist re-
jimin hızla yerleşmesinin önünü açtı.

30 Mart günü, yani “Yahudi Boykot Günü”nden iki
gün önce Ernst Hirsch, telefonla aranarak, Eyalet
Mahkemesi Başkanı Dr. Hempen’in makamına çağırıl-
dı. Dr. Hempen, ondan Reich Komiseri Dr. Roland
Freisler adına, yeni bir haber gelene kadar hâkimlik gör-
evini yerine getirmemesi ricasında bulundu.

Ernst Hirsch, hâkim bağımsızlığına ve hâkimlik ye-
minine ters olan bu talebi şiddetle reddettiğini söyledi.
Bunun üzerine başkan “O takdirde, size şu andan iti-
baren izinli olduğunuzu resmen bildiriyorum,” diyerek
onu görevden aldı.

Bu sözlü karar, “*Yetki Kanunu*”nun kabulünden üç
gün sonra yazılı olarak Ernst Hirsch’e bildirildi. Bu ka-
rara itiraz hakkı da yoktu. O günden itibaren artık üni-
versiteye de adımını atamayacaktı.

Yeni düzen kendini hızla, itirazsız kabul ettirdi. Al-
man hâkimleri ve hâkimlerin meslek kuruluşları, ken-

di özel statülerinin temellerini tahrip eden tüm keyfi davranışlara boyun eğdiler, kendi aleyhlerine olan tüm bu değişiklikleri sessizce kabullendiler.

9 Mayıs 1933 tarihinde, bütün öğretim üyelerine, Frankfurt (Main) Johann-Wolfgang-Goethe Üniversitesi Rektörü Krieck imzalı bir davetiye ulaştı. Bu davetiye, üniversiteye uğramayan Ernst Hirsch'e de dolaylı bir yoldan ulaştırıldı. Davetiyede yazılanları okuyunca gözlerine inanamadı:

“Öğrenci Birliği, tüm öğrencileri, 10 Mayıs Çarşamba günü, akşam üzeri, Römerberg Tepesi'nde düzenlenecek olan, Marksist ve yıkıcı kitapların yakılmasına davet eder. Öğrenciler bu eylemin büyük sembolik öneminden ötürü, tüm öğretim üyelerinin hazır bulunması arzusundadırlar. Bu nedenle, sayın meslektaşlarımin tam mevcutla hazır bulunmalarını rica ediyorum. Çarşamba akşamı saat 20.00'de, müzik eşliğinde yürüyüşe geçilecek, Römerberg'e hep birlikte gidilecektir. Öğrenci Birlikleri ve SA-Birlikleri de eyleme katılmaktadırlar.”

Bu davetiyeyi yazan rektör yeni atanmış olan felsefe ve pedagoji profesörüydü. O günün kültür düzeyi, Almanya kültür tarihinin en geri noktalarına düşürülmüştü. Almanya bu sefaleti, bu barbarlığı hak etmemiştii.

Rektörün davetine çok sayıda öğretim üyesi, öğrenci, üniversite çalışanı katıldı. O akşam Römerberg gibi, Berlin'de Opernplatz Meydanı'nda ve Almanya'nın birçok şehrinin meydanlarında yakılan kitapların kıvıllığı Almanya tarihinin bir sayfasına, hiç unutulmayacak kap-kara bir leke olarak yansıdı.

Kitap Yakma Günü. 11 Mayıs 1933, Berlin, Opernplatz Meydanı.

Römerberg’de yanan kitaplar arasında, Ernst Eduard Hirsch’in 1932 Noel’inde yayımladığı *Ticaret ve İktisat Hukuku Pratik Meseleleri ve Çözümleri* adlı kitabı da vardı.

Mutlaka bir şeyler yapmak ve bu zorbalıklara karşı çıkmak gerekiyordu. Bu konuda Reich Mahkemesi hâkimlerine yaptığı “çağrı” sonuçsuz kaldı. Üniversitelerdeki tüm öğretim üyelerinin haklarını korumakla görevli Üniversite Birliği, üniversiteden atılan öğretim üyelerinin haklarını savunmadı. Sustu. Bu suskunlukla Almanya’da bilimin ve bilim insanlarının büyük zararlar görmesini kolaylaştırdı. Milliyetçi Sosyalistlerin suçlarına ortak oldu.

Her geri adım, Nazilerin daha vahşi adımlar atmalarını kolaylaştırıyordu.

2 Nisan 1933 tarihinde, saf Alman ırkından olmayan öğretmenler, Öğretmenler Derneği'nden atıldı. Aynı şekilde, “Marksist” olan ve “saf ırktan” olmayan doktorlar mesleklerini sürdüremez hale getirildi. Eczacılar Derneği de, “saf ırk”tan olmayanlara kapatıldı.

2-10 Mayıs 1933 tarihlerinde Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi yandaşı olmayan tüm sendikalar kapatıldı. Bağımsız işçi örgütleri tamamen, “Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Cephesi” içine alındı.

Artık Almanya’da özgür bilimsel çalışma ortamı kalmamıştı.

Yahudilerin, sosyalistlerin, komünistlerin, ilericilerin, sosyal demokratların; kısacası, özgür düşünen, insani değerleri koruyan, Milliyetçi Sosyalistlerin karşısında olan hiç kimsenin can güvenliği kalmamıştı...

“Tek halk, tek devlet, tek önder!” sloganı Nazilerin başlıca sloganlarından biriydi. (Spiegel dergisinden.)

Ernst Hirsch, kendi vatanından, çok sevdiği anayur-
dundan ayrılmaya karar verdi.

Nereye gidecekti?

Nasıl gidecekti?

Bilimsel çalışmalarını nerede sürdürebilecekti?

Bilmiyordu!

1933 yılı Mayıs ayı başında, iş aramak için Paris'e
doğru yola çıktı.

Yolu üzerindeki Leiden'e uğradı. Orada daha önce-
den tanıdığı Prof. Meijers'i ziyaret etti. Durumunu an-
lattı. Hiç beklemediği buz gibi bir havayla karşılaştı. Mo-
rali bozuldu. "Dur bakalım! Bir de Amsterdam Üniver-
sitesi'ne gideyim. Prof. Scheltema ile görüşeyim. Onun
tavrını göreyim. Sonra Paris'e gideyim!" dedi kendi ken-
dine.

Prof. Scheltema, ticaret hukuku dersleri veriyordu.
Ernst Hirsch'in bilimsel çalışmalarını biliyordu. Meslek-
taşının durumunu büyük bir anlayışla karşıladı. Üniver-
sitede iş imkânlarını araştırmaya, iki hafta içinde cevap
vermeye söz verdi.

Ernst Hirsch, umutla Paris'e gitti. Yayınlarından ta-
nıdığı Lyon-Caen ve Thaller gibi ticaret hukuku profe-
sörlerinin yanına vardı. Durumunu anlattı. Onlar ise sa-
dece üzüntülerini bildirdiler. Birkaç gün içinde bir Al-
man hukukçusuna Paris'te ya da Fransa'nın başka bir
şehrinde iş bulmanın imkânsız olduğunu anladı.

Tekrar Amsterdam'a, Prof. Scheltema'nın yanına dön-
dü. Prof. Scheltema, "Sayın Hirsch, olumlu bir haberim
var size," diyerek sözlerine başladı. "İsterseniz, Amster-

dam Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doçent olarak çalışabileceksiniz. Üniversite yönetimi, ders yılı sonunda emekliye ayrılacak olan Prof. Oppenheim'in yerine size Uluslararası Ticaret Hukuku Kürsüsü'nü vermek niyetindedir.”

Hirsch bu habere çok sevindi. Teşekkür etti. Demek dünyada hâlâ iyi insanlar vardı!

Almanya'daki işlerini tamamlayıp tekrar Amsterdam'a dönmesi konusunda anlaştılar.

Frankfurt'a döndü. Yurtdışına çıkış ve taşınma işlerini tamamlamaya çalışıyordu.

Önce artık yürümeyen evliliğini bitirmeliydi. Karısı da zaten bu beraberliğin bitmesini istiyordu. Tek celsede boşandılar. Bu evlilikten geriye sadece iki yaşındaki kızı Hannelore kalmıştı.

Maliye ve pasaport dairelerindeki memurlar, Ernst Hirsch'e işlemlerde kolaylık gösterdiler.

Yurtdışına göçerken, hukuk ve edebiyat kitaplarının önemli bir kısmını, portatif kitap raflarını, notalarını, kuyruklu piyanosunu, iki kemanını, yazı masasını, koltuğunu ve üstünde uyuduğu divanını aldı. Üniversiteye kırgındı. Vedalaşmak için uğramadı bile!

Friedberg'e gitti. Annesiyle, babasıyla, yakınlarıyla vedalaştı. Annesi çok üzgündü. Gelişmeler hem annesini, hem de babasını korkutmuştu. Fakat babası hâlâ dik durmaya, ailesine moral ve umut vermeye çalışıyordu.

Sevgili oğlu çalışmış ve başarmıştı. Ama hakkı elinden alınmıştı!

Ana ve babasıyla vedalaşma anı çok hazin oldu. Annesi hiç bu kadar ağlamamıştı. Babası son sözlerini göz yaşlarını içine akıtarak söyledi:

“Oğlum Eduard, her gecenin bir sabahı vardır. Bu dünya ve bu Almanya bu zalimlere kalmaz! Umudunu kesme yurdundan! Haydi, yolun açık olsun! Nereye gidersen git, geldiğin yeri unutma sakın!”

Bu sözleri çok duymuştu babasından. Anlamını çok iyi biliyordu.

“Merak etme baba! Geldiğim yeri hiçbir zaman unutmadım ve unutmayacağım!” diye sarıldı babasına.

Ernst Hirsch, iki değerli dostuyla, Julius Magnus ve Hans Lewald ile vedalaşmak için Berlin’e hareket etti. Bu dostları henüz görevleri başındaydılar. Ama sürekli tehdit ediliyorlardı.

Julius Magnus, Yahudi asıllıydı. Onu bir daha hiç göremeyeceği o an aklının ucundan bile geçmedi. Hans Lewald ise hümanist bir dünya görüşünü doğru bulurdu. Her ikisi de Ernst Hirsch’i uğurlamak için Friedrichstraße’deki tren istasyonuna kadar geldiler. Tekrar görüşme dilekleriyle sarılıp vedalaştılar.

Görüşebilecekler miydi?

Zaman ne gösterecekti?

Hiçbiri bilmiyordu.

Tren katarının en son kapısının önünde dikilen fertikçi (hareket memuru) trenin kapılarını tekrar kontrol etti. Hepsi kapalıydı. Elindeki hareket gösterge alelini makinistin göreceği şekilde havaya kaldırdı, yeşil ışığını yakıp iki yana salladı. “Yürü” düdüğünü hızla öttürdü.

Trenin penceresinden son kez el sıkıştılar. Gece ekspresi tam kalkarken, Ernst Hirsch, dostu Magnus'un "İşte, Almanya'nın geleceği gidiyor!" sözlerini duydu...

"Almanya'nın geleceği" nereye gideceğini, nereye konacağını tam bilmeden gecenin karanlığına daldı...

Örnek Çocuk Cornelius

Cornelius, yağmur sularında gemisini yüzdürürken korkup kaçtığı kara çizmeli adamı çoktan unutmuştu. Şimdi o kara çizmeli korkunç adamların marşlarını en güzel söyleyen, o kara çizmeli adamların selamını en iyi veren, "Yardım Birliği!" "Yaşasın Hitler!" diye en iyi bağırان ve bağırırken göklere uçan bir "Örnek çocuk!" haline gelmişti.

İlkokula 1935-1936 ders yılında başlamıştı. Henüz üçüncü sınıftaydı. Olsa olsa o korkulu günün üzerinden dört beş yıl geçmişti. Nasıl olmuştu bu? Bu kadar kısa bir sürede yediden yetmiş insanlar, ama özellikle de çocuklar ve gençler milliyetçi, ırkçı düşüncelerle, sloganlarla nasıl şartlanabilmişti?

Radyolar, sesi en yüksek tona yükseltilmiş hoparlörler her gün sabah akşam, bangır bangır "Führer" in; büyük, erişilmez, tek önder Hitler'in konuşmalarını yayınlıyordu. Sessizce, sakince, tek başına dinlemek olmazdı. "Führer" in sesini etraftaki herkes duymalıydı. Toplum içinde, birahanede, lokantada, "Führer" konuşurken, "Şu radyonun sesini biraz kıs!" demek ya da söylediği saçmalıkları eleştirmek büyük suçtu.

Büyük bir polis ağı sarmıştı her yeri. Korku ve terörle, baskı ve zulümle iktidarı ele geçirmiş olan Milliyetçi Sosyalistler durmadan “iç ve dış düşmanlardan” söz ediyorlardı. Onlara göre Almanya ve Almanların dosttan çok düşmanları vardı. Korku ve zorbalıkla ayakta duran Hitlerciler, hem kendilerini, hem de toplumun geniş kesimlerini kendi gölgelerinden bile korkar hale getirmişlerdi. Toplumda ispiyonculuk, gammazcılık insanlar arasındaki güveni sarsmıştı. Kimin polis, kimin ajan, kimin dürüst insan olduğu belli değildi. Analar babalar kendilerini çocuklarından gizler, sakınır hale gelmişti. Ne olur ne olmaz, çocuktur, ağzından bir şey kaçırır, davranışlarından bir şeyler sezdirebilirdi...

Berta ile Eduard da kendilerini çocuklarından bile sakınır hale gelmişlerdi. Cornelius'taki değişiklikleri, günden güne artan Hitler hayranlığını, Yahudi düşmanı düşünce ve davranışları üzülererek, kahrolarak izliyorlar; ama biricik oğullarıyla açık açık konuşamıyorlardı.

Hatta, “Bu nereden çıktı, bunun anlamı ne, sen kimsin?” gibi soruları sorabilir, annesinin gerçek kimliğini öğrenebilir korkusuyla, Berta artık kesinlikle oğluna “Buba” demez olmuştu.

Ah Berta ah! Bunlar da mı gelecekti başına? Bazen dalıp giderdi atalarının, kendinin geçmişine... İspanya'daki Yahudi katliamından Osmanlı'ya sığınarak kurtulmuş olan dedeleri o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Sırbistan'a yerleştirilmişti. Ailenin mesleği İspanya'dayken dericilikti. Sırbistan'a yerleşince aynı işi sürdürdüler. Leskovaç şehrinde deri fabrika-

sı kurdular. Zamanla işleri büyümüş, sadece Osmanlı ülkesine değil, Fransa'ya, Almanya'ya, İtalya'ya deri sat-
tar hale gelmişlerdi. Ninesi, annesi, dedesi Paris'e gider
gelirlerdi. Ailede Fransızca, Sırpça, İspanyolca, biraz da
Türkçe konuşulurdu. Herkes eğitimliydi.

Dünya değişip Osmanlı İmparatorluğu, savaşlarda
yenile yenile Balkanlar'dan, Sırbistan'dan geri çekilirken
Osmanlı'ya bağlı insanlar da işlerini güçlerini kaybede-
rek, İstanbul'a göçüp yerleşmişlerdi. Sırbistan'da yaşar-
ken dedesi "Abromoviç" soyadını almıştı.

Abromoviçler, İstanbul'da Kuledibi'nde bir ev satın
alıp yerleştiler. Berta Abromoviç işte bu evde dünyaya
gelmişti. 1800'lerin sonlarında, 1900'lerin başlarında
İstanbul, özellikle Galata, Pera Semtleri Rumların, Er-
menilerin, Yahudilerin, Levantenlerin yoğun olarak ya-
şadıkları yerlerdi. Çok dilli, çok kültürlü, çok dinli bir
dünya kentiydi İstanbul. Berta, ailesinden Sırpça, İspan-
yolca, Almanca, Fransızca; sokaktaki, okuldaki arka-
daşlarından ise Türkçe, Rumca öğrenmişti. Ailesi onu
St. Georg Avusturya Lisesi'ne gönderdi. Böylece Alman-
cası okul dili olarak mükemmel hale geldi.

Zaten, Eduard ile St. Georg'daki bir balo sırasında
tanışmıştı. Eduard Bischoff, İstanbul'a dülger kalfası ola-
rak gelmişti.

Bunun hikâyesi ilginçtir:

Ortaçağdan kalan bir gelenek vardır, hâlâ devam eder.
Bu geleneğe göre, demircilik, marangozluk, dülgerlik gibi
bir zanaatı öğrenen bir çırak, bir kalfa ustalık belgesi
alabilmek için, çıraklık yaptığı, yaşadığı yerden en az

elli kilometre uzaklıktaki bir yere gidip, yedi şehirde toplam üç yıl, bir gün çalışma mecburiyetindeydi. Tabi ortaçağlarda, ulaşım zorluğu yüzünden elli kilometre uzak mesafe sayılırdı. İşte bu kalfalara “gurbetçi kalfa” denirdi. Bunlar ancak yakınlarından biri öldüğünde iznli olarak memleketlerine dönebilirlerdi. Amaç kendi başına yaşamasını öğrenmek, başka ülkelerin, başka yerlerin insanlarını, tekniklerini tanımaktı.

İşte Eduard Bischoff, 1924 yılında henüz 18 yaşında bir dülger kalfası iken, Harburg’dan kalktı, İstanbul’a geldi. O zamanlar “gurbetçi kalfa” zanaatçılarının İstanbul’da bir şubesi, bir yurdu vardı. Eduard, İstanbul’da üç yıl, bir günden daha çok kaldı. St. Georg’da verilen bir baloda Berta ile tanıştı. Görür görmez ona âşık oldu. Vuruldu! Berta da Eduard’a sevdalandı, âşık oldu. Bu aşk, ikisinin de hayatını değiştirdi. Ömür boyu yaşayacakları olaylara yön verdi.

1927 yılında, İstanbul Alman Başkonsolosluğu’nda evlendiler. Eduard 21, Berta 19 yaşındaydı. O zamanki kanunlara ve devletlerarası anlaşmaya göre, yabancı bir devletin vatandaşıyla evlenen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kadının, vatandaşlığı sona erer, kocasının vatandaşlığına geçerdi.

İşte bu yüzden, Berta Abromoviç, Türk vatandaşlığını kaybetti. Otomatikman Alman vatandaşlığına geçti. Bir insan din değiştirebilir, vatandaşlığını değiştirebilir, ama milliyetini, kültürel kimliğini, dilini değiştiremez.

Eduard ile Berta, evlendikten sonra Almanya’ya geldiler. Bischoff ailesi, İstanbul’daki nikâh törenine gide-

memişti. Hevesleri ilerinde kalmıştı. Baba ve annenin de isteği üzerine, düğün Harburg’da yapıldı.

Harburglu ya da Hamburglu Almanlar için bir yabancı ile evlenmek, o zamanlarda sıra dışı, gelenek dışı bir olaydı. Birçokları düğüne İstanbullu gelini görme-ye gitmiş; eksik yazıcılar, kıskanlar, boyu Eduard’ın omuz hizasına gelen gelini “kıscık boylu” diye km-semişlerdi. “Kıscık boylu” diye burun kıvrıranlar o kıscık boyun içinde atan kalbin büyüklüğünü, çiçeğinin kokusunu, meyvesinin tadını nereden bileceklerdi! Düğüne gelen bir kadın ise, kompozitör Leo Fall’ın bestelediği, ilk kez 2 Aralık 1916 tarihinde, Viyana’da sahneye konan “Die Rose von Stambul”, operetinin yaptığı çağrışımla, Berta’ya “Rose von Stambul”, “İstanbul Gl” lakabını takmıştı. Bu lakap zamanla Berta’nın adıyla özdeşleşti. Hatta Eduard bile bazen sevdasını, aşkını “İstanbullu Gülüm” diye ifade ederdi.

Hayat insana neler öğretiyor!

Bazen insan öğretirken, yaratırken de öğreniyor!

Eduard, İstanbul’da dlgerlik zanaatını geliştirdi. İstanbullu Ermeni, Rum ve Türk ustalardan dlgerliğin ve hayatın, insan ilişkilerinin inceliklerini öğrendi. Ama aynı zamanda bir usta için, bir insan için dilin önemini de kavradı. Sokakta konuşulan, hayatın içindeki Türkçeyi öğrendi. apkındı. O günlerin işveli İstanbul şarkılarını sevdi. Anlamını bilmesede, müziğini, melodisini sevdi... Zaten kendisi de iyi gitar çaldı, kulağı iyiydi...

Nereden nereye?

Hayatta ne oldum demeyeceksin, ne olacağım diyeceksin!

İstanbul Güülü Berta, Eduard'nın aşkına tutularak Almanyalara gelmişti. Almancası İstanbul'da da iyiydi. Harburg'da geçen zaman içinde daha da iyileşti. İstanbul'u unutmadan, kocasının yanında, Harburglu haline geldi. Türkçe ise onun kimliğinde yaşayan İstanbul hatıralarının diliydi. Bazen karıkoca arasında konuşurken, iki kişilik dünyalarında yaşarlarken geçmişin güzelliklerini çağrıştıran Türkçe kelimelerin, şarkıların dillerinden dökülüvermesi bu yüzdendi.

“Haydi, haydi!” demeyi çok severdi Berta! Bazen de İstanbul şarkıları mırıldanırdı. Nedense “Üsküdar’a gider iken aldı da bir yağmur” dizesi sıkça gelirdi aklına. Bir de Eduard çocuklara sert davrandığında “Yapma!” diye bağırırdı.

Sonra “Bir öpücük ver bana!” şarkısının ilk mısrasını Berta söyler, “Yalvarıyorum sana” mısrasını Eduard söylerdi. Ah bu İstanbul şarkıları! Başlarını döndürdü, Boğaz'ın sularında ıslatırdı onları!

Hayat bu! Acısı da var, tatlısı da! Her gün bir olmaz ya! Hele bir de bir kız gurbete, yüksek yüksek tepelelerin ardındaki bir memlekete verilmişse alıngan olur, kırılğan olur. Kocasına “yerim senin yanın” dese de içinde doğup büyüdüğü memleketini, ana baba ocağını arar. Hasret anlatılmaz, yaşanır! Sağ olsun, gurbette de yaşamış Eduard insan halinden de, İstanbullu karısının halinden de anlar. Yüzünde bir hüznün bulutu, gözünde soluk bir ışık görse, tatlı diliyle, sevdiği İstanbul şarkılarıyla Berta'sını mutlu etmeye çalışır:

"Darıldın mı cicim bana
Hiç bakmıyorsun bu yana
Darıldınsa barışalım
Kumru gibi koklaşalım
Esmerim, güzelim, dudu dillim"

şarkısını Alman şivesiyle söyler, esmerine sarılır, dudu dilinden öper; birlikte solmaz bir aşkın kollarında uçar giderlerdi...

Ama son yıllarda karıkoca bu şarkıları söylemekten, Türkçe kelimeleri kullanmaktan sakınıyor, "Ne olur ne olmaz! Duyan olur, soran olur! Türk desen neyse, ya gerisini sorarlarsa!" diye düşünüyorlardı.

Berta bir daha "Buba" demedi oğluna. Cornelius da duymaya duymaya, zamanla "Buba" sözünü unutmuş, bilincinin görünmez köşelerine atmıştı.

Yedi sekiz yıl kadar önce, sokaklardan caddelerden bir komünistler geçirdi marşlar söyleyerek, bir Milliyetçi Sosyalistler... Ama iktidarı ele geçirdikten sonra sadece ve sadece Milliyetçi Sosyalistler sokakları, cadde-leri zapt ettiler. Bütün komünistler, gerçek sosyalistler, sosyal demokratlar, Marksistler yasaklanan partilerin, sendikaların üyeleri yeraltına çekilmişti.

Harburg'un caddelerinden sık sık Milliyetçi Sosyalistler marşlar söyleyerek yürüyüp, gösteri yaparlarken Cornelius da mahalledeki çocuklarla birlikte peşlerine takılır, faşist "Hücum Birliği"nin marşlarını heyecanla, kendinden geçerek söylerdi.

"Bayraklar yukarı
SA'lar yürüyor
Karşı gelenleri vuruyor"

Mısrırlarından kan ve kin akan marşlardı bunlar.

Okullarda tam bir askeri disiplin, otoriter bir eğitim vardı. Çocuklar çekirdekten ırkçı, bağnaz, milliyetçi düşüncelerle yetiştiriliyordu. Gençlik ve çocuk örgütleri beyin yıkama araçları haline dönüştürülmüştü. Her yerde çeşit çeşit törenler yapılıyordu. İlkokullarda her pazartesi sabahı bayrak töreni yapılırdı. Öğrenciler sınıf sınıf dizilir, sınıf öğretmenleri sınıflarının önünde durur, hep birlikte Alman Milli Marşı ve Hücüm Birliği Marşı haykırılırdı..

“Almanya Almanya, her şeyin üstünde Almanya!”

Cornelius, müzik yeteneğiyle, hassas kulaklarıyla duyduğunu kolayca ezberler, notasına göre söylerdi. Bu nedenle ilkokula başlar başlamaz Hitler selamını en iyi ve

Cornelius ilkokul birinci sınıf arkadaşlarıyla birlikte. (Üçüncü sırada, sağ başta, 1935.)

ren, Alman Milli Marşı'nı ve Hücüm Birlikleri Marşı'nı sınıfındaki 40 öğrenci arasında en iyi söyleyen öğrenci seçilmişti.

İnsanların görebileceği yerlere, okullara, yollara, devlet binalarına boy boy Hitler'in resimleri, sözleri asılıyordu. Öğrencilere sanat derslerinde Hitler'in resimleri, Nazi partisinin gamalı haçlı sembolleri yaptırılıyordu.

O günlerin en çok tekrarlanan sloganlarından biri, "Tek halk, tek devlet, tek önder!" idi. Tek, tek, tek! Almanya'da farklılıklara, farklı düşüncelere, farklı milliyetlere, farklı dinlere, farklı inançlara, farklı dillere artık kesinlikle yer yoktu! Bu slogan, tek devlet, tek halk derken aslında farklılıkları aşağılıyor, toplumu kendinden olan ve olmayanlar olarak ikiye parçalıyordu.

Hitlerciler çok büyük törenler, fener alayları, gösteriler düzenliyordu. Tek tip spor elbisesi giymiş binlerce genç müzik eşliğinde aletli aletsiz spor gösterileri yapıyordu.

Çocuklara, gençlere tek tip kıyafetler, tek tip formalar giydiriliyor ve içindeki insandan çok kıyafetin, formanın şekline, anlamına önem veriliyordu. Mesela, "Hitler Gençlik Örgütü"nün forması haki gömlek, siyah boyun bağı, kısa siyah pantolon, siyah kalın deri kemer, siyah kemer askıları, gri kısa çorap, koyu kahverengi deri ayakkabı, gömlek renginde gri asker şapkası, sol kolda kırmızı "Hitler Gençlik Örgütü" arması ve keme rin üstünde "kan ve şeref" sözleriyle tam bir bütünlük gösteriyordu!

Naziler, her şeyi amaca ulaşmak için birer araç haline getirmişlerdi. Spor, çocuk ve gençlik örgütleri vb. ölüme ve öldürmeye hazır varlıklar yetiştirmenin araçları haline getirilmişti. Bayramlarda, törenlerde büyük, dev boyutlarda Alman bayrakları ve üzerinde gamalı haç sembolü bulunan flamalar asılır ya da taşınırdı.

Tek tip selamlama... Tek tip sert bakış... Tek tip tıraş...

Bütün törenlerde Führer Hitler en önde, en yukarıda. Führer yoksa yandaşları en önde...

Führer, tek lider, tek önder, ulaşılmaz, her sözü önemli, her emri bıçaktan keskin kanun... Führer Hitler çoban, gerisi sürü... Führer Hitler yürü deyince yürüyen, dur deyince duran, esasını kaldırıncı itirazsız ölüme bile

Nazilerin düzenlediği spor gösterilerinden biri. (*Spiegel* dergisinden.)

giden, şartlanmış, beyinleri milliyetçilikle yıkanmış, gözleri ırkçı bir kinle köreltilmiş, birbirinin kopyası haline getirilmiş insan yığınları...

Bütün spor gösterileri, büyük resmi geçitler, askeri törenler, özgür düşünen, soran ve sorgulayan insan bireyini yok etmek; toplumu sürüleştirmek, farklı düşünen, farklı davranan insanları, değişik toplum kesimlerini korkuyla sindirmek, hizaya getirmek ve yakın bir gelecekte patlayacak büyük bir savaşın canlı silahları haline getirmek içindi...

Almanya, büyük bir savaşa hazırlanıyordu. Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin hesabını soracak, kaybettiği toprakları fazlasıyla geri alacaktı! Milliyetçi Sosyalistlere göre “Almanya zaten yenilmemiş, Yahudilerin, komünistlerin, vatan hainlerinin ihanetine uğramış, alçakça sırtından vurulmuştu! Yahudiler, toplumu zehirleyen haşarattı. Toplum yakında Hitler’in önderliğinde, bu zehirli böceklerden, bu haşarattan temizlenecekti!”

“Yahudiler, Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’yı arkadan vurdukları gibi, Alman ırkının saflığını bozmuşlar; Alman kültürüne, sanatına, edebiyatına da zarar vermişlerdi. Toplum Alman ırkının saflığını korumalı, bir Yahudiyle aşk hayatı yaşayan Almanları cezalandırmalı, Alman kızları ancak saf Alman erkekleriyle evlenmeliydi.”

Alman kültürüne, sanatına zarar veren tüm “yoz sanatlar ve sanatçılar” teşhir edilmeli ve yok edilmeliydi. Milliyetçi Sosyalist Hitler rejimi, bu amaçla gezici sergiler açtı.

İnanılmaz şeylerdi Almanya’da yaşananlar. Akla gel-medik işler geliyordu Alman halkının başına!

İlkokullardan başlayarak, bütün okullarda kemik ve metal toplama kampanyası başlatıldı. İnceden inceye, sınıf sınıf, öğrenci öğrenci, tek tek görevlendirildi. Kemiklerden tutkal, demir ve metallerden silah yapılacaktı! Okul bahçelerine büyük fıçılar kondu. Birine kemik, diğerine metal konacaktı. Almanya savaşa hazırlanıyordu.

Cornelius’un kemik ve metal toplama sırası perşembe günleriydi. Sırası geldiğinde erkenden kalkar, boynuna torbasını asar, kapı kapı, sokak sokak, “Kemik ve Metal” diye bağıra bağıra kemik ve metal toplar, getirir okul bahçesindeki fıçılara boşaltırdı.

Görevini en iyi yapan, en iyi marş söyleyen Cornelius, kemik ve metal toplama kampanyasıyla ilgili okul çapında yapılan kompozisyon yarışmasında da birinci gelmişti.

Sınıf öğretmeni Herr Meier, onu kutlamış, “Aferin sana Cornelius! Saf ırktan bir Alman öğrenci olduğunu davranışlarınla ve yazdığın kompozisyonla çok güzel gösteriyorsun! Sınıfımıza ve okulumuza örnek oldun. Kompozisyonunu yarın Berlin’e göndereceğim. Umarım oradaki yarışmayı da kazanır, Almanya’ya örnek olursun!” demişti.

Cornelius o an kendini, babasından çok sevdiği, hayran olduğu Hitler gibi görmüş, ayağa kalkmış, rap rap yürüyerek sınıfın önüne gelmiş, topuk vurmuş, sağ kolunu kılıç gibi kaldırarak “Yaşasın Hitler!” diye hay-

kırmıştı. Bütün sınıf aynı anda ayağa kalkarak, öğretmeniyile birlikte “Yaşasın Hitler!” diye haykırarak Cornelius’un selamına karşılık vermişlerdi. Müthişti bu çocuk, müthiş!

Cornelius o günden sonra Hitler’i daha çok sevmeye başladı. Hitler onun için Allah’tı, peygamberdi! Kim Hitler’i eleştirse ona müthiş kızar, gider sınıf öğretmenine söylerdi. Babası bile Hitler’i eleştirse, hiç affetmez, derhal gider öğretmenine şikâyet ederdi! Artık Cornelius, okul birincisi, okulun örnek Hitlerci öğrencisiydi!

O zamanlar kız ve erkek öğrenciler ayrı sınıflarda ders görürdü. Sınıf öğretmeni sınıf defterini imzalar, yan taraftaki kızlar sınıfına gönderirdi. Sınıf defterini taşımak, götürüp getirmek büyük bir şerefti. Sınıf öğretmeni, bu büyük ve şerefli ödevi Cornelius’a verdi.

Cornelius, sınıf defterini sol koltuğuna aldı, önce sınıf öğretmenini selamdı, sonra yan taraftaki sınıfın kapısını saygıyla çaldı. “Gir” sesini duyduktan sonra kızlar sınıfına girdi, topuk vurdu, sağ elini kılıç gibi havaya kaldırdı, göğsünü kabarttı, Hitler gibi, sınıfı ve kızları selamladı.

Kızlar sınıfının kadın öğretmeni ayağa kalktı. “Kızlar! İşte selam böyle verilir!” dedi. Kızlara örnek gösterilmek, Cornelius’u çok mutlu etti, havalara uçtu! Bıraksalar Führer’in yanına kadar uçabilirdi!

Yine o günlerde, bir “Koruma Birliği-SS” subayı olan büyük amcasının oğlu Neumann evlenmişti. Nikâh töreni, evlerinin yakınındaki Paul Kilisesi’nde yapıldı.

Cornelius, ilk kez bir nikâh töreninde şiir okudu. Ne okudu, nasıl okudu? Hiçbir iz kalmadı aklında. Ama herkesin önünde şiir okumanın heyecanını hiç unutmadı.

Neumann'ın subay arkadaşları, törene asker kıyafetiyle gelmiş, kilise önüne, merdivenlerden yola kadar çift taraflı dizilmiş, sağ kollarını kılıç gibi havaya kaldırıp Hitler selamı vererek gelinle damadın geçmesi için yol yapmışlardı. Cornelius ile kız kardeşi Edith düğün kıyafetlerini giymişler, ellerindeki sepetten gelinle damadın önüne gül serpmişlerdi. Ne güzel bir andı o an Allahım! Gelinle damat havaya kalkan kolların altından büyük bir gururla, önlerine atılan güllerin üstünden yürüyüp gitmişlerdi. Gelin arabasına binerlerken, Cornelius da selamlamıştı amcasını!

Cornelius, “Koruma Birliği” subayı olan Neumann’a amca derdi. Ona hayrandı. Büyüyecek, bir “Koruma Birliği” subayı olacak, evlenirse de amcası gibi evlenecekti!

Tören sırasında Berta ile Eduard da oradaydı. Öne çıkmamaya dikkat ediyorlardı. Arkalarda durdular, renk vermemeye çalıştılar. Berta, oğluna baktı. Cornelius'un selam verişini içi burkularak, kahrolarak izledi. Bu çocuk ne olacaktı böyle? Bu çocuğu Nazilere kurban mı verecekti? Başını kaldırdı. Kilisenin duvarında altın yaldızlı çerçeve içinde duran Meryem Ana'nın resmiyle karşı karşıya geldi. Ona sordu aynı soruyu: “Söyle lütfen Meryem Ana! Ne olacak bizim halimiz? Ne olacak bu çocuğun hali? Ne olacak sevgili Almanyamız?”

Meryem Ana sessizce duruyordu karşısında! Acaba o da mı “Koruma Birliği” subaylarından korkmuş, renk vermiyordu?

Eduard da donmuş kalmıştı. Gülümsemesi gerektiği için gülümsüyor, ama içi kan ağlıyordu. Cornelius’un davranışları, Hitler selamı verışı, “Koruma Birliği” subaylarına hayran hayran bakışı ona çok acı verdi. “Bu çocuğu kaybedeceğim bu gidişle!” düşüncesi geldi tam beyninin ortasına saplandı! İsyan etti! Haykırdı: “Hayır! Hayır! Bu çocuğu bu katillere, bu barbarlara kaptırmayacağım! Kaptırmamalıyız!”

İçindeki sesi etraftaki insanlar duydu sandı. Etrafına bakındı. Berta’sıyla göz göze geldi. Ah bu gözler! Dilin söyleyemediğini söyleyen gözler! Berta sanki Eduard’ın aklından geçenleri, haykırışını duymuşçasına bakıyor; gözleri “Evet sevgilim, evet canım! Ben de aynı fikirdeyim! Oğlumuzu, Cornelius’umuzu bu barbarlara kaptırmamalıyız, kaptırmayacağız!” diyordu.

Nikâhta neler konuşuldu? Nikâhı kıyan papaz neler söyledi? Törende kimler vardı? Berta ile Eduard’ın aklında hiç ama hiçbir şey kalmadı o günden...

Almanya bir büyük felaketin eşiğine gelmişti. Naziler, Hücum Birlikleri, Hitler Gençlik Örgütü gösterilerini sıklaştırmışlardı. Yürüyüşler, gösteriler Harburg’da, Bremer Caddesi ile Krummholzberg Caddesi’nin kesiştiği dört yol ağzına Birinci Dünya Savaşı sonrası günlerde 1932 yılında dikilmiş büyük asker anıtının önünde bitiyor, ya da buradan başlıyordu. Anıttaki askerin elinde bir silah vardı. Duruşu, yüz ifadesi “Yenilmedik,

arkadan vurulduk! Savaş daha bitmedi, yeni başlayacak!” mesajını veriyordu.

Yeraltına çekilmiş komünistler, sosyal demokratlar gizlice anlaştılar, bir gece sabaha karşı bu asker heykeli* kırmızıya boyadılar.

Bu eylem Harburg ve Hamburg şehirlerindeki Milliyetçi Sosyalistleri çıldırttı. “Komünist, sosyal demokrat, Yahudi hainler hâlâ içimizde, aramızda! Yok edileceğiniz günler yaklaşıyor! Ama biz o günü beklemeyeceğiz!” dediler.

Sabahleyin Harburg ve Hamburg’da ne kadar bildikleri komünist, sosyalist, sosyal demokrat varsa topladılar. Eduard da aralarındaydı. Asker heykelinin üstündeki kırmızı yağlı boyayı tırnaklarıyla kazıttılar.

Asker heykeli üstündeki kırmızı boya çıktı, ama etten ayrılan tırnaklardan akan kanla yeniden kırmızıya boyandı. Eduard’ın kanı da kaldı heykelin üstünde...

Bu olay çok korkuttu Berta’yı.

Almanya’nın cesur, akıllı, vefalı, özgürlüğe susamış evlatları, anayurtlarını, vatanlarını, Almanya’yı ve dünyayı Milliyetçi Sosyalistlerden, Hitler faşizminden kurtarmak için dişlerini tırnaklarına takmış, ölümle hayat arasındaki sınırda mücadele ediyorlardı.

Toplama kampları kurulmuştu. Bunu herkes biliyordu. Gidenlerin gelmediğini, görmek isteyen gözler görüyordu. Zaman zor geçiyordu. Günler korkunç haber-

Bu heykel 2009 yılında bakıma alındı, etrafına tahta bariyer yapıldı. Harburglular tahtalara “Onarmayın, yıkın!” diye yazdılar. Bu kez bu yazıyı silen olmadı!

Reichskristallnacht, 9/10 Kasım 1938.

lerle doluyordu. Derken takvimler 9 Kasım 1938 tarihini gösterdi.

9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece, "Reichskristallnacht" diye tarihe geçen, Almanya tarihinin en utanç verici olayları yaşandı. Naziler, 1400 kadar sinagogu, binlerce Yahudi dükkânını, işyerini, evini yaktı, yıktı, yağmaladı. 100 kadar Yahudi katledildi. On bin kadar Yahudi erkeği tutuklandı, toplama kamplarına gönderildi.

Almanya insanlığın önünde hiç bu kadar küçülmemiştir...

Harburg'daki sinagog da yakılmış, bilinen Yahudi dükkânları yağmalanmıştır.

Eduard, bir Yahudi dostunu evinde sakladı. Kendi yaşamını tehlikeye atarak, Yahudi arkadaşını ölümden kur-

tardı. Kocasının bu cesur tutumu Berta'yı çok mutlu etti. Kocasından işte böyle bir cesaret beklerdi. Onu daha çok sevdi. İstese kendi canını kocasına seve seve verebilirdi!

Ama çocukları ne olacaktı? Bir gün ateş onu da yakarsa, Naziler bir gün onu da götürürse, bu çocuklara kim bakardı? Ölüm kurtuluş muydu? Bugüne kadar kendini gizleyebilmişti. Yedi dil biliyordu. Fakat Türkçe bildiğini, etrafından, özellikle Nazilerden gizliyordu. Dil bilmek onun kendini gizlemesini de kolaylaştırıyordu. Hamburg Nazi örgütünün önde gelenlerinden olan Dr. Leyi'nin defalarca çevirmenliğini yapmıştı. Dr. Leyi seviyesiz, dengesiz, terbiyesiz bir adamdı. Çevirmenliğini yapan kadınlara, kızlara sulanır, utanmadan sarkıntılık da yapardı. Birinde içkili bir yemek sırasında Berta'ya da el uzatmış, uzatır uzatmaz da cevabını almış; Berta "Bana bak! Her kuşun eti yenmez!" diyerek sofrayı terk etmişti. Berta, bu çevirmenlikler sırasında kimsenin bilmediği bazı Nazi planlarını öğrenmiş, kimsenin bilmediği bilgileri Nazi yetkili ağızlardan duymuş, tüyleri diken diken olmuştu. Bu çeviriler dolayısıyla Naziler ona "Teşekkür belgesi" de vermişlerdi.

Ama bütün bunlar çare miydi? Ya gizlediği sırrı öğrenirlerse?

Mutlaka her şeyi açık açık Eduard'la konuşmalıydı.

Cornelius ile Edith'in okula gittikleri bir gün oturup konuştular.

Berta, "Artık buradan gidelim!" diye düşüncesini dile getirdi. "Beş yıl önce durum bu kadar tehlikeli değildi. Ama 9 Kasım'ı yaşadık! Bu ateş bir gün beni de, seni de, bizi de yakacak!" dedi.

Eduard; görmüş geçirmiş, evler yapmış dülger Eduard bu kez çok düşünceliydi. Harburg'da bin bir emekle yaptığı bir Yahudi evinin yanışını gözleriyle görmüştü. Yanan ev, başkasının değil, kendi eviymiş gibi cayır cayır yaktı gönlünü, hatıralarını, ellerini...

Etrafındaki çember daralıyordu. Ölümden kurtardığı Yahudi arkadaşının anlattıklarını duymuş, işkence-de sökülmüş tırnaklarını görmüştü! O da aynı yolu göstermişti:

“Buradan gidin! Hem de geldiğiniz yere, İstanbul’a gidin!”

Eduard’ı, Cornelius’un davranışları, Berta’nın söyledikleri, Yahudi arkadaşının düşünceleri, 9 Kasım gecesi yaşadıkları yeni ve kesin bir karar vermeye zorladı.

“Gidelim Bertacığım, gidelim! Hem de geldiğin yere, senin memleketine, İstanbul’a gidelim!” dedi.

Berta ilk kez duyuyordu bunları! Biraz şaşırdı!

“Gidelim Eduard, hem de hemen gidelim!” diye onayladı kocasının kararını. Ve hemen sordu:

“Peki, nasıl gideceğiz?”

“Elimizdeki tüm imkânları göz önüne alarak, ev yapar gibi düşünerek kaçış yollarını bulacağız,” cevabını verdi Eduard.

Sonra sesli düşünmeye başladı:

“İstanbul’da kayınbirader var. Paris’te annen Donna Gategno yaşıyor. Elinde kapı gibi sağlam Türk pasaportu var. Kocasını da Türkiye Cumhuriyeti Konsolosluk’unda görevli. Bunlar bizim için büyük şanstır. Ben de anlayacak, yol yordam soracak, dülgerlik yapabilecek kadar

Türkçe biliyorum. Senin Türkçen benden daha iyi. Yıllardan beri konuşmaya konuşmaya Türkçeyi biraz unuttuk. Ama çabuk hatırlarız. Ben önden İstanbul'a gideyim.”

“Ama nasıl gideceksin? Bu alçaklar sana vize verirler mi?”

“Deneyeceğiz, ‘İstanbul’da karımdan kalan büyük mirası alıp geleceğim!’ derim. Para lafı duydular mı yumuşar bu domuzlar!”

“Ya biz nasıl, ne zaman geleceğiz?”

“Bertacığım, ana planımız şöyle olsun: Ailecek vize almaya kalkarsak şüphelenirler, vize vermezler. Ben önceden vize alarak İstanbul'a gideyim. Orada iş bulayım. Ev tutayım. Senin 1936'da Paris Uluslararası Fuarı'nı ve anneni görmeye gittiğinde çıkarttığın pasaportun var. Çocuklar da bu pasaportta kayıtlı. Sen bu pasaportla çocuklarla beraber önce annenin yanına, Paris'e git. Oradan da Marsilya üzerinden gemiyle İstanbul'a gelirsiniz.”

“Ama pasaportumda çıkış vizesi yok! Verirler mi?”

“Verirler! Elinde çevirmenlik teşekkür belgesi bile var!”

Berta, kaçıp kurtulmuş, İstanbul'a varmış gibi rahatladı bir an. Ama bu planı uygulayabilirler miydi? Sevinci yarım kaldı. Yine gerildi vücudu, kaygılı bir ses tonuyla sordu:

“Eduard, başarabilir miyiz?”

“Sevgilim, karar vermek, işe başlamak, yolun yarısını tamamlamak demektir. Bugüne kadar çok zorlukları aştık. Yakayı ele vermedik. Bunu da başaracağız. Gö-

receksin İstanbul'a sağ salim varacağız. Bugünler de geçecek. Türkler ne derdi?"

Berta gülümseyerek, St. Georg'daki Türkçe öğretmenin sık sık tekrarladığı sözünü hatırladı:

"Her gecenin bir sabahı vardır. Karakış kararıp kalmaz!"

"Hayır İstanbul Gülü! Senin dediğin de doğru ama, Ankara'da çalışırken başka bir söz duymuştum. Ustamız 'Çivi çakarken kendi bileğine güven!' derdi. Şimdi biz de kendimize güveneceğiz."

Eduard, çiviye çakar gibi, taşı tam yerine koyar gibi elini masaya tıklattı:

"Evet İstanbullu sevgilim, evet! 'Gurbetçi kalfalar,' 'Dünya bizim anavatanımız,' derler. İnsanlar ölür, ama insanlık ölmez! Dünya, Almanya'dan büyüktür ve dünya, Almanya'yı küçülten bu barbarlara gereken dersi verecek kadar güçlüdür! Göreceksin! Gideceğiz, yaşayacağız ve bir gün tekrar buraya döneceğiz!"

Berta, sevgiyle kocasına sarıldı. Öptü, kokladı onu. Gözlerine baktı. Boğaz'ın suları gibi masmavi parlıyorlardı. O gözlere baka baka, tane tane döküldü kelimeler yüreğinin ta derinlerinden:

"Eduard, hemen yarın vize için başvur. Önce sen git buralardan. Sonra ben gelirim. Sen neredeyse ben de orada olacağım!"

"Ben de sevgilim, ben de! İstanbul'un güzel gülü, ben de sonsuza kadar hep seninle olacağım."

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZGÜRLÜĞE GİDEN YOLLARDA

Güneş Ufuktan Şimdi Doğar

Ernst Eduard Hirsch, Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin çıkardığı kanunlarla, “Hayat boyu işten atılamaz!” güvencesiyle başladığı iki işinden de atılmıştı. Almanya sınırları içinde artık kendi alanında çalışması, bilimle uğraşması imkânsız hale gelmişti. Can ve iş güvenliği bulabilmek umuduyla Hollanda yollarına düşmüştü. Doğduğu toprakları, var olduğu anayurdunu gözleri arkada kalarak terk ediyordu. Hedefsiz bir kaçış değil, görünürde kanunlara uygun bir göçtü bu. Nazi rejiminin, devleti tamamen ele geçirebilmek amacıyla bir anda işten attığı, mesleklerinde çalışmaları hukuken imkânsız hale getirilmiş olan binlerce ilerici, aydın, demokrat, sosyalist, komünist, hümanist, Yahudi, Almandan biriydi.

Gelecek günlerin geçmişten çok kötü olacağını gören binlerce insan bir an önce Almanya'yı “gönüllü” ya da “gönülsüz” terk etmek, güvenli bir avuç toprak, huzurlu bir yuva bulabilmek için düşünüp taşıyor, tedirgin bir kuş gibi yaşamaya çalışıyordu.

Ernst Hirsch, o güne kadar taraf tutmamayı ya da tuttuğunu belli etmemeyi kendisine ilke edinmişti. Ana ve baba tarafı özbeöz Yahudiydi. Ama ailesi, annesi, babası ve kendisi koyu bir Yahudi değildi. Hirsch, Yahudi cemaatinde ve Yahudi örgütlerinde aktif bir görev almamıştı.

Fakat Nazi rejimi için aktif ya da pasif Yahudi olmak önemli değildi. Artık Yahudi olup olmamak önemli bir ayırım haline gelmişti. Politik gelişmeler ve Hitler'in siyasi hedefleri Yahudilerin kökten yok edileceğini haber veriyordu.

Ernst Hirsch, bir bilim adamı mantığı ve uzak görüşlülüğü ile Milliyetçi Sosyalist Nazi Partisi'nin uygulamalarını, programını, uzun ve kısa vadeli hedeflerini değerlendirmiş, "tehlikeli bölgeden" ayrılmaktan, yurtdışında göçmen olarak yeni bir hayat kurmaktan başka bir yol bulamamıştı.

Fakat başarılı, parlak, yetenekli bir bilim adamı olması onu yurdundan kaçan binlerce Almandan, Yahudiden ayırıyordu. Hirsch, önce iş bulmuştu. Gideceği yer belliydi. Sağlam mı, çürük mü belli olmasa da konacağı bir dal vardı! Oysa Almanya'dan kaçan binlerce insanın ne yeri vardı, ne de yurdu. Almanya'nın evlatları, yangından kaçır gibi arkalarına bakmadan, başı sonu belli olmayan yollara düşmüştü.

Hirsch, Hollanda yoluna düşmeden önce en çok lazım olacak eşyalarını Frankfurt'tan Amsterdam'a naklettirmişti.

Amsterdam'a vardığında kendini sudan çıkmış balık gibi şaşkın hissetmiyordu. Hollanda'da anlaşılabile-

cek kadar Hollandaca biliyordu. Bu yetmezse, Fransızca, Almanca ya da İngilizce ile işlerini yürütebilirdi. Yanında bir süre yetecek kadar parası vardı. 15 Temmuz 1933 tarihinde, Amsterdam'da, Frans van Mieristraat Sokağı'nda büyük bir oda tutmuş ve 1 Ekim 1933 tarihinden itibaren kalmak üzere belediyeye resmi ikametgâh kaydını yapmıştı.

Amsterdam'a vardığı gün, Merkez Tren İstasyonu'nda trenden indi, bavullarını taşıma arabasına yerleştirdi. Bir süre etrafına, istasyonun hemen yanında uzanıp giden denize, dalgalara, martılara baktı. İçinde bir yalnızlık, bir gariplik vardı. Kendini kimsesiz bir çocuk gibi hissediyordu. Önce bavullarını istasyon emanetçisine verdi. İstasyondan çıktı. Daha önceleri de Amsterdam Merkez Tren İstasyonu'nun ana kapısından girip çıkmıştı. Ama bu sefer kapıdan çıkarken kanadı kırık göçmen bir kuş gibi boynu bükük ve hüzünlüydü.

Bir süre Amsterdam kanallarının kenarlarında yürüdü. Kanallar labirent gibi birbirine bağlanmıştı. Sokaklar, caddeler onlarca köprüyle birbirine bağlanmıştı.

Köprü!

Köprüler!

Bir köprünün üstünde durdu. Köprülerin altından akan suları düşündü. Almanya'dan Nazi rejimiyle arasındaki tüm köprüleri yıkarak ayrılmıştı. Ama kalbiyle, beyniyle anayurdu arasındaki köprüler sapasağlamdı. Bu köprüleri Nazi canavarları hiçbir zaman yıkamayacaktı.

Hirsch'in ayakları köprülerden geçerken, düşleri, düşünceleri bir anda Hollanda'dan Almanya'ya geçivermişti. Babası, annesi, geride bıraktığı biricik kızı gözünün önüne geldi. Daha bir gün geçmeden özlemişti onları. Bir daha ne zaman görecekti onları? Zamanı önemli değil, ama bir daha görebilecek miydi?

Göçmenliğin, siyasi mülteciliğin en zor anlarıdır ilk saatler, ilk günler, ilk aylar! Kaçıp gelip de yabancı bir yere ilk ayak bastığında başlar vatan hasreti! Zaman her şeyi aşındırır, unutturur, soldurur, ama vatan hasretini artırır sadece!

Yüreğin taş olsa da dayanmaz bu hasretlere!

İşte o an, Amsterdam'a ayak bastığı o ilk anlarda Profesör Ernst Eduard Hirsch kendini kimsesiz bir çocuk gibi, kanadı kırık göçmen bir kuş gibi hissetmişti.

Babasının sözleri çınliyordu kulaklarında.

“Geldiğin yeri unutma sakın!”

Geldiği yer, onu o yapan geçmiş belliydi. Ama gideceği yer, yaşayacağı günler belirsizdi.

Kendi kendine konuşmak, üniversitede hukuk derisi vermekten çok daha zordu. Ama göçmenliğin ilk anlarında, yeni geldiğin ülkede, ayağını ilk bastığın sokaklarda yapayalnız, kendi kendinle yaptığın konuşma, hayatın en zor konuşmalarından biriydi.

“Ellerin vatani var yurdu var, benim yurtsuz kalışma ne denir?” sorusu geldi bir anda aklına.

Verecek cevap bulamadı.

Yüreği küt küt atmaya başladı!

Gözlerinden yaşlar boşandı!

Bir profesör de ağlar mı? Bir bilim adamı da ağlar mı? Ağlar elbette!

Bir insan yerinden yurdundan istemeden kopunca, bir yiğit gurbete düşünce gözler dinlemez insanın sözünü! Hasretler gözyaşı olur, akar damla damla ellerin yurdunun toprağına, taşına...

Profesör Hirsch'in gözleri de dinlemedi aklının, mantığının emirlerini...

Bir köprünün korkuluğına dayandı. Gelip geçenlerin görmemesi için yönünü kanalın suyuna doğru çevirdi. Gözyaşları damladı sessizce Amsterdam kanallarından birine... Bu gözyaşları kanallardan kanallara, denizlerden denizlere geçerek kim bilir ne zaman Almanya'ya varacaktı?

Varabilecek miydi?

Varamayacağını düşünmek, ölümün öbür adını düşünmek olurdu!

Bu gözyaşları mutlaka bir gün Almanya'ya varacak, Naziler bu gözyaşı denizinde boğulacak, Almanya yine özgür Almanya olacaktı!

Bu umut, bu düş, bu düşünce Hirsch'in eline, ayağına can verdi.

Gözyaşlarını sildi! Gökyüzüne ve gökyüzünde gülümseyen güneşe baktı. Gülümsedi! Kendi kendine konuştu, hüzünlü yüreğini okşadı:

“Haydi bakalım dedesinin adıyla yaşayan Eduard! Her gecenin bir sabahı vardır. Kışın sonu daima bahardır! Sen şimdi önce bir bankaya uğra. Bir hesap açtır.

Yanındaki parayı güzelce hesabına yatır. Parasız göçmenlik ölümden zordur.”

Eduard Hirsch, aklının sözünü dinledi. Güvenli bir Hollanda bankasına gidip hesap açtırdı. Parasını yatırdı, ekmek parasını güvenceye aldı.

Bankadan çıktı. Dünya sanki biraz daha aydınlık geldi. Doğru Profesör Scheltema'nın yanına gitti.

Scheltema görmüş geçirmiş bir insandı. Dünyanın gi-dişatından da, insanların halinden de anlardı. Kapıdan girişinden, selamlayışından, sesinin tonundan meslektaş Hirsch'in dünyasındaki hüznü hissetti.

Sessizce kanayan yarasını deşmemek için Almanya'daki durumları, yolculuğun nasıl geçtiğini, ne zaman geldiğini, eşyalarını yerleştirip yerleştirmedeğini sormadı. Geçmişten değil, gelecekte konuşmayı yeğledi.

“1933-34 üniversite ders yılı başlayana kadar biraz dinlenmeye, enerji toplamaya ne dersin?” diye sordu. Aslında kibarca, yaralı meslektaşını kırmadan “Çok yor-gun ve üzgün görünüyorsun, deniz kıyısında biraz din-lensen iyi olur,” demek istemişti.

Hirsch, “Bugün geldim. Şartlarım şimdilik pek uy-gun değil!” cevabını verdi.

Scheltema, meslektaşının aklından geçenleri okudu:

“Deniz kıyısında küçük bir pansiyonda kalmak, Amster-dam'da kalmaktan hem daha ucuz, hem daha sağlı-ğa uygun olur düşüncesindeyim,” diyerek Hirsch'i ikna etti. Gidilebilecek uygun yerler hakkında bilgiler verdi.

Ertesi gün Hirsch, Scheltema'nın önerdiği yerlerden biri olan küçük bir balıkçı köyünde “Zonneheuvel” adlı otelde uygun bir yer buldu. Trenle bu köye gitti.

Bu köy, deniz kıyısında, güler yüzlü insanların yaşadığı, sakin bir yerdi. Otel deniz kıyısında idi. Sahil kumluktu, yürüyüş yapmaya, kafa dinlemeye birebirdi.

Eşyalarını odasına yerleştirdikten sonra deniz kıyısında yürüyüşe çıktı. Dalgalar kumsalı okşuyor, martılar dalgalara konuyordu.

Gelecek günlerin işlerini düşünerek yürüyor, arada sırada kumsala uzanarak, ayaklarını ıslatan dalgalara gülümsüyordu.

Üniversitede dersler başlayana kadar burada kalacak, öncelikle Hollandaca konuşmasını ilerletecek ve doçentlik için gerekli dersleri hazırlayacaktı.

Frankfurt'ta kalan boşandıktan karısına telefon etti, kızını sordu. Sonra Friedberg'de yaşayan annesine babasına telefon etti. Yolculuğun iyi geçtiğini, durumunun iyi olduğunu, ders yılı başlayana kadar deniz kıyısında bir otelde kalacağını bildirdi. Otelin telefon numarasını verdi.

Günler sessiz sedasız, birbirinden farksız olarak geçip gidiyordu.

Bir akşamüstü, otelin bahçesinde bir aşağı bir yukarı gezinerek kelime ezberlerken telefona çağırdılar. Çok şaşırdı. İlk kez kendisine bir telefon geliyordu. Merakla telefon ahizesini eline aldı.

Arayan Zürich'ten Profesör Philipp Schwartz idi. Kısaca kendini tanıttı ve telefon etmesinin nedenini açıkladı:

“Sayın Hirsch, yeni kurulan Türkiye’de, hükümet  niversite reformu yapmak, yeni bir  niversite kurmak

için harekete geçmiştir. Biz bir grup bilim adamıyla Alman Bilim Adamları İçin Danışma Merkezi'ni kurduk. Merkezimiz Türk hükümetiyle irtibat halindedir. Bizden yeni kurulacak üniversitede görev alacak öğretim üyeleri istemektedirler. Türkiye'nin tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi'nde Ticaret Hukuku Kürsüsü için sizi uygun gördük. Bu görevi kabul eder misiniz?”

Hirsch böyle bir öneriyi hiç beklemiyordu.

“Teşekkür ederim sayın Schwartz. Amsterdam Üniversitesi beni doçent olarak kabul etti. Bir süre sonra boşalacak Uluslararası Ticaret Hukuku Kürsüsü'nü bana devretmeyi amaçladıklarını söylediler. İstanbul Üniversitesi Reformu konusunda ve bana verilecek kürsü hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olduktan sonra karar verebilirim.”

“Sayın Hirsch, haklısınız. Size her türlü bilgiyi vermeye hazırız. Ama zaman darlığı nedeniyle cevabınızı lütfen acele verirsiniz çok iyi olur. Ayrıntıları Zürich'e geldiğiniz zaman konuşuruz.”

Hirsch, ahizeyi yerine koydu. Kendini toparladı. Bir koltuğa oturdu. Duyduklarını tekrar düşündü.

“Yeni kurulan Türkiye'de, hükümet üniversite reformu yapmak için harekete geçmiştir... Türkiye'nin tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi'nde Ticaret Hukuku Kürsüsü için sizi uygun gördük!”

Yeni kurulan bir cumhuriyet, yeni kurulacak bir üniversite, yeni bir kürsü... Yeni bir kürsüde hemen başkan olmak...

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni duymuştu. Ama ne üniversite reformundan, ne eğitim sisteminden, ne de siyasal ve toplumsal yapısından haberi vardı. Bir süre düşündü, Türkiye’nin yerini haritada gözünün önüne getirmeye çalıştı. Sonra hemen boşandığı karısına telefon açtı.

Daha duyduklarını söylemeden, karısı heyecanla konuşmaya başladı: “Bugün Zürich’ten bir telefon geldi. Seni sordular. Hollanda’da olduğunu söyledim. İstanbul Üniversitesi’nde Ticaret Hukuku Kürsüsü’nde öğretim üyeliğini kabul edip edemeyeceğini sormak için acilen konuşmak istediklerini bildirerek senin telefon numaranı istediler. Ben de sana sormadan verdim. Umarım yanlış yapmamışımdır.”

“Hayır, doğru yapmışsın. Bana telefon ettiler. Sana söylediklerini bana da söylediler. İstanbul Üniversitesi’nde kürsü başkanlığını kabul edip etmeyeceğimi sordular. Geniş bilgi alıp, durumu ayrıntılarıyla öğrenip karar vermek için Zürich’e gideceğim. Şimdilik durum karanlık ve esrarengiz geliyor bana!”

“Bana da öyle geliyor. Aman başına kötü bir iş gelmesin! Dikkatli ol! Zürich’te bile olsan, konuştuğun kişilere dikkat et!”

“Merak etme! Dikkat ederim. Gelişmelerden seni haberdar ederim.”

Profesör Hirsch, boşandığı karısıyla konuşup, telefonu kapattıktan sonra odasına çıktı. Yatağına sırtüstü uzandı. İki elini başının altına koyarak yastık yaptı. Gözlerini tavana dikti, sonra kapattı. Bir süre düşündü. Neye karar vereceğini bilemedi.

Kalktı, masanın başına geçti. Sağ elinin parmaklarıyla alnının sağ tarafını tuttu. Derin düşüncelere daldığında hep böyle yapardı zaten.

Profesör Philipp Schwartz'ın adını Frankfurt Üniversitesi öğretim üyesi olarak duymuştu, ama herhangi bir yakınlığı, tanışıklığı olmamıştı.

“Peki, o benim adımlı nereden biliyor, neye dayanarak beni İstanbul Üniversitesi'ne kürsü başkanlığına davet ediyor?”

Bu sorunun cevabını bulamadı!

“Peki, Türkiye'deki Üniversite Reformu'nun amacı ne? Profesör Schwartz'ın Türkiye'deki bir üniversite reformuyla ilgisi ne olabilir? Hangi yetkiyle bana kürsü başkanlığını öneriyor?”

Kendi kendine sorduğu sorulara cevap veremedi.

“Türkiye'deki üniversite reformunun amacı ne? Nasıl bir reform bu? Bu reform hareketi içinde benim yerim ne olabilir?”

Sorular cevapsız kaldıkça, otel odası dar gelmeye başladı. Masadan kalktı. Dışarı çıktı. Deniz kıyısına indi. Dalgaların sesi karanlığı titretiyordu.

Uçup gitmek, Türkiye'yi görmek istedi bir an. Titreyen karanlığa baktı! Uzaklarda, çok uzaklarda zifiri karanlığın içinde bir yıldız parlıyor gibi oldu. O yıldıza tutunmak için uzandı...

Türkiye'de Üniversite Reformu

29 Ekim 1923 tarihinde, Ankara'da kurulan Türkiye Cumhuriyeti onuncu kuruluş yılını kutlamaya hazır-

lanıyordu. Mustafa Kemal önderliğinde, on yılda büyük işler başarılmış, akla gelmedik reformlar yapılmıştı ve halen de, yapılmaya çalışılıyordu.

620 yıl kadar süren Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları ve mirası üzerine kurulan cumhuriyet rejimi padişahlığı, halifeliği kaldırmıştı. Eğitimin dinci karakterini değiştirmek, bilimsel, çağdaş bir eğitim anlayışını yerleştirmek, dinle devlet işlerini birbirinden ayırmak için, çok zor ve sonuçları tehlikeli olabilecek önemli adımlar cesaretle atılmıştı.

Fakat Türkiye Cumhuriyeti, kültürel, sanatsal, toplumsal ve ekonomik gelişmesinin ihtiyaçlarını karşılayacak bilimsel üretimi gerçekleştirecek bir üniversite sistemini bir türlü hayata geçirememişti.

Bilim bir gelenek işiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda bilimsel üretim ve özgür düşünme geleneği yaratılamamıştı. Avrupa'da bilim ve felsefenin merkezleri olan üniversiteler kurulalı bin yıla yaklaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise sadece İslami esaslara göre kurulmuş medreseler vardı. Özgür, dinin etkisinden arındırılmış, bilim merkezlerine dönüşmüş üniversite Osmanlı İmparatorluğu'nda yoktu. Avrupa modeline göre üniversite kurma girişimleri sonuçsuz kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, 1900 yılı, Ağustos ayında İstanbul'da Darülfünun-ı Şahane (İmparatorluk üniversitesi) kuruldu. Ama medrese eğitimi niteliği değişmedi.

Cumhuriyet rejimini en çok uğraştıran sorunların başında Darülfünun geliyordu. Osmanlıdan kalan bu ku-

rum, Cumhuriyet'in istediği kadroları yetiştirmiyor, yetiştirmek için kendini yenilemiyor ve yenilenme girişimlerine de iten ie karşı çıkıyordu.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, rejimin başağrısı haline gelen Darülfünun meselesinin bir an önce özölmesini, rejimin geleceği açısından ertelenemez bir görev olarak görüyordu. 1933'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında İstanbul Üniversitesi'nde, tepeden tırnağa bir reform yapılması yolundaki ısrarlı istekleri dile getirerek şöyle konuşmuştu:

“Üniversitenin donatımına verdiğimiz önemi vurgulamak istiyorum. Hiç kuşku yoktur ki yarım alınmış önlemler verimsizdir. Bütün tasarılarımızda olduğu gibi, öğretim işlerinde ve kurulacak üniversitede de köktenci önlemlerle hareket etmekte kesin kararlıyız.”

Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Bey'e (İnönü) Üniversite Reformu'nun geciktirilmemesi direktifini vermiş, hükümet bu konuda hazırlıklara başlamıştı. Darülfünun meselesi günlük basında da tartışılıyordu.

Mustafa Kemal, 19 Eylül 1932 tarihinde Maarif Vekilliği'ne genç, dinamik bir kişi olan Dr. Reşit Galip'i getirdi. Kendisini Darülfünun işini kökten çözmek ve yeni bir üniversite reformu yapmakla görevlendirdi.

Nereden Başlamalı?

Yeni Maarif Vekili Dr. Reşit Galip görevine dört elle sarıldı. Üniversite reformunun başarılı olabilmesi için, önce gerçek durumu bilimsel olarak anlamayı, analiz

etmeyi, sonra bu gerçeklere dayanarak köklü değişiklikler yapmayı düşünüyordu.

Adına layık bir üniversitenin kurulabilmesi için bu işi çok iyi bilen bir danışmana, bir müşavire, bir pedagoga ihtiyaç vardı.

Bu kim olabilirdi? Bu bilimsel araştırma ve öneriyi yapacak bilim adamı Batı'dan çağrılacaktı. Ama böyle birini tanımıyordu. Müşavirleri ile bu konuyu enine boyuna konuştu. Müşavirlerden biri Akil Muhtar, diğeri de Erişirgil idi. Dr. Reşit Galip, tıp fakültesinde Akil Muhtar'ın eski asistanıydı. Aralarında hoca asistan ilişkisinin sonucu olan derin bir saygı ve güven vardı.

Akil Muhtar, 1930'larda etkili bir düşünür olan Şekip Tunç ile yazar İbrahim Alaaddin Gövsa'nın İsviçre'de, Profesör Albert Malche'nin öğrencisi olduklarını biliyordu.

Akil Muhtar, üniversite reformu konusunda bilgisine başvurulacak bilim adamı konusunda araştırma yapmış, Prof. Malche'nin bu işe uygun bir kişi olduğu sonucuna varmıştı. Düşüncesini Maarif Vekili olan eski asistanına söyledi.

Dr. Reşit Galip, diplomatik kanallardan da Prof. Malche hakkında bilgi aldı. Elde ettiği bilgilere göre Malche, Cenevre Üniversitesi'nde pedagoji profesörü idi. Orada rektörlük de yapmış ve Batı pedagoji dünyasında kendini tanıtmıştı. Aynı zamanda sosyal demokrat bir politikacı olarak Cenevre Şehir Konseyi üyesi idi.

Dr. Reşit Galip, önerisini Başbakan İsmet Bey'e ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e sundu. Önerisinin ka-

Prof.Dr. Albert Malche.

bul görmesi üzerine, İstanbul Üniversitesi'nin yeniden düzenlenmesi konusunda yerinde bir rapor hazırlaması için Prof. Albert Malche'ye 1931 yılında ricada bulundu. Malche, 1932 yılı başlarında Türkiye'ye geldi. 18 Ocak 1932'de Ankara'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Maarif Vekili Dr. Reşit Galip'le görüştü. Üniversite reformu konusunda kararlı olduklarını gördü.

Prof. Albert Malche, kendisinden istenilen görevi kabul ederek hemen işe koyuldu. Önceden hakkında en ufak bir düşünceye bile sahip olmadığı Türkiye'nin gerçeklerini hemen ve son derece nesnel yöntemlerle derlemeye başladı. Fakülteleri, klinikleri ziyaret etti, laboratuvarları, seminerleri ve kütüphaneleri gördü, politikacılarla, profesörlerle, idari memurlarla ve öğrencilerle konuştu.

19 Şubat 1932’de rektöre, yetkili makamlara iletilmesi ricasıyla, ayrıntılı bir soru listesi sundu; bu isteğe uyuldu. Malche belirtilen şekilde, elde ettiği neticeleri değerlendirdi. 29 Mayıs 1932’de raporunu Türk hükümetine sundu.

Geniş bilgisi ve alçakgönüllüğü sayesinde Prof. Malche, görevini başarıyla tamamladı. Onun çalışmaları gerek Türkler, gerekse daha sonra çağrılan Alman mülteciler tarafından minnet ve takdirle anıldı.

Prof. Albert Malche’nin Vardığı Sonuçlar ve Reform Önerileri

Malche Raporu üç bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde raporun içeriğinden, ikinci bölümde Darülfünun’un var olan yapısından ve üçüncü bölümde de yapılması gereken yeniliklerden söz edilmekteydi.

Prof. Albert Malche’nin önerileri şöyle özetlenebilir:

1. Darülfünun’un hukuki vaziyeti netleştirilmeli; bilimsel özerklik korunmakla birlikte, idari ve akademik personelin seçiminde hükümet sorumluluğu üzerine alınmalıdır.

2. Darülfünun kendisini bilinçli bir şekilde muayyen bir noktaya sevk eden ilmi ve fikri bir hızdan mahrum görünmektedir. Yeni bir teşkilatlanmayı gerektiren sebeplerden biri de budur.

3. Profesörlerin atanması, Darülfünun’un geleceği için her şeyden önemlidir. İlgililer gelecekteki arkadaş-

larını seçiyorlar. İlgililer fena hâkimlerdir. Onların oylarına başvurulmalı, fakat karar dışardan verilmelidir. Darülfünun hocaları tercihen yurt dışında yetiştirilmelidir.

4. Darülfünun'da öğretim metodu ders notlarına dayalıdır. Öğrencilere genelde ansiklepodik bilgi verilmekte ve bunlar her sene değişmeden tekrarlanmaktadır. Öğretim yaratıcı değildir. Öğrenci uygulamalı dersler ve seminerlerle araştırmaya yönlendirilmelidir. İmtihan usulleri değiştirilmeli, hafızaya dayalı bilgi yerine, uygulamaya yönelik bilgiye öncelik tanınmalıdır. Darülfünun'un öncelikli ödevi, düşünen dimağlar yaratmaktır.

5. Türkçe bilimsel yayınlar yetersizdir. Öğrenci yabancı dil bilmediğinden yabancı yayından yararlanamamaktadır. Dolayısıyla öğrenciye okuduğunu anlayacak ölçüde bir yabancı dil öğreniminin ilk yıllarında mutlaka öğretilmelidir.

6. Kütüphaneler fakir, hizmet saatleri ve çalışma şekilleri yetersizdir. Kütüphaneler merkezileştirilmeli ve öğrenciye ödünç kitap verilmelidir.

7. Darülfünun ilmi zihniyeti yaşatmakla görevlidir. Bu ise, öğrencileri bizzat kişisel araştırmalara yöneltmekle mümkündür. Dolayısıyla öğretim elemanlarının ders saatleri dışında, öğrencilerine zaman ayırmaları, öğrenci ve araştırma ile daha fazla meşgul olmaları gereklidir.

8. Darülfünun, öğretimin yanı sıra, öğrencileri manen geliştirecek temiz ve seçkin bir sosyal ortam yaratmakla da görevlidir. Kurum öğrencilerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için pansiyonlar, yurtlar, kantinler te-

min etmeli, spor hayatını geliştirecek çözümler pekiştir-
melidir. Ayrıca mezunlarla ilişkiyi devam ettirecek ku-
ruluşlar oluşturulmalı, öğrencinin Darülfünun’u kendi
evi ve fikri vatanı gibi sevmesi sağlanmalıdır.

9. Türkiye gibi, baştan başa yeniden teşekkül eden
bir memleketin meseleleri Darülfünun’un çalışmaların-
da öncelikli konu teşkil etmelidir. Türkiye’nin jeoloji-
si, tarihi, coğrafyası, sağlık meseleleri, sanayisi, kültü-
rü, güzel sanatları Darülfünun’un araştıracağı konular
olmalıdır.

10. Darülfünun’un yenileşmesi yeterli değildir. Ku-
rumun dışarıya açılması, geniş bir çevreye faydalı olma-
sı lazımdır. Bunun için Darülfünun halka açık konferans-
lar düzenlemeli, tatil aylarında kongreler, seminerler ter-
tiplenmeli, halka hitap eden bir dergi yayınlamalıdır.

Malche Raporu hükümet yetkilileri ile Maarif Veki-
li Dr. Reşit Galip ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e
sunuldu. Bu rapor, Darülfünun’a yöneltilen eleştirilerin
haklılığını ortaya çıkarmıştı. Raporu dikkatle okuyan
Mustafa Kemal, kendi düşündüklerini de rapora ekle-
di ve Darülfünun yerine İstanbul Üniversitesi adı altın-
da yeni bir üniversite kurulmasına karar verdi.

Malche Raporu Üniversite Reform Programı olarak
kabul edildi.

Dr. Reşit Galip, Maarif Vekaleti’nde Türk hüküme-
ti adına İstanbul Üniversitesi Reformu’nu yönetecek ve
yürütecek bir Reform Komisyonu kurdu. Bu komisyon-
da özellikle şu kişiler görev almıştı:

1. Üniversiteden, daha önce adı geçen matematik profesörü Kerim Erim. (Sonradan yeni üniversitenin fen fakültesinin ilk dekanı olmuştu.)

2. Bakanlıktan, çok sayıda hizmette bulunmuş olan Avni Başman, Türkiye’de teknik okulların ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nin kurucusu olarak tanınan Rüşrü Uzel, müsteşar Salih Zeki ve müfettiş Osman Pazarlı. Prof. Albert Malche ise, hükümetin Üniversite Reformu müşaviri olarak yetkili kılınmıştı.

İstanbul Üniversitesi Reformu’nun Yasal Düzenlemesi

Malche Raporu’nun hükümete sunulmasından yaklaşık bir yıl sonra, 31 Mayıs 1933 tarihinde TBMM’de Üniversite Reformu’yla ilgili 2252 sayılı kanun kabul edildi.

İstanbul Üniversitesi ana giriş kapısı ve Beyazıt Meydanı. (1933)

Bu kanuna göre;

1. İstanbul Darülfünun'u, kendisine bağlı tüm kuruluşları, öğretim üyeleri ve ana yapısıyla birlikte 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren ortadan kaldırılmaktadır.

2. Maarif Vekaleti, 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da "İstanbul Üniversitesi" adı altında bir kuruluşu kurmakla görevlidir.

Dr. Reşit Galip, 1 Ağustos 1933 günü, İstanbul Üniversitesi'nin açılış konuşmasında Darülfünun'u eleştirerek şunları söylemişti:

"Memlekette büyük politik ve toplumsal dalgalanmalar olmaktaydı. Darülfünun bunun karşısında tarafsız bir seyirci rolünü sürdürdü. İktisat alanında önemli değişimler olmaktaydı. Darülfünun bunlarla tamamen ilgisiz görünüyordu. Hukukta, radikal değişiklikler yapıldı. Darülfünun yalnızca yeni kanunları ders programına almakla yetindi. Yazı reformu yapılmış, dilin özleştirilmesi hareketi başlamıştı. Darülfünun bununla hiçbir surette ilgilenmiyordu. Yeni bir tarih değerlendirilmesi ulusal bir hareket anlamında bütün ülkeyi sarmıştı. Darülfünun'un buna karşı ilgisini uyandırmak için, üç yıl beklemek ve çabalar sarf etmek gerekti. İstanbul Darülfünun'u en sonunda sustu. Kendi kabuğuna çekildi ve adeta bir ortaçağ yalıtılmışlığıyla dış dünyadan tamamen koptu. Bugün çalışmaya başlayan İstanbul Üniversitesi ile dünkü Darülfünun arasında hiçbir ilişki yoktur. Üniversite yeni bir kuruluştur."

Osmanlı İmparatorluğu'nun Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın bulunduğu Beyazıt'taki heybetli tarihi binalar İstanbul Üniversitesi'ne verildi. Ana giriş kapısının üstündeki Kuran'dan alınmış ve Arap harfleriyle yazılmış ayet silinerek yerine Latin harfleriyle "İstanbul Üniversitesi" yazıldı. Halen üniversite giriş kapısında Arap harfleriyle yazılmış "Daire-i Umur-u Askeriye" metni ve İstanbul Üniversitesi yazısının iki yanında Arap harfleriyle yazılmış Fetih Suresi'nin ilk ayetleri durmaktadır.

İstanbul Üniversitesi'nin Öğretim Kadrosu

İstanbul Üniversitesi'nin yeni kadrosu üç değişik kaynaktan yararlanılarak oluşturulmuştu:

1. Darülfünun'dan kadroya alınanlar,
2. Avrupa üniversitelerinde öğrenim ve ihtisaslarını tamamlayıp yurda dönenler,
3. Yurt dışından getirilen yabancı bilim insanları.

Darülfünun'un kapatılmasıyla açıkta kalan öğretim elemanlarının bir kısmı emekliye ayrılmış, bir kısmı başka görevlere atanmıştı. Üniversiteye bilimsel özerklik tanınmış, yönetim açısından bakanlığa bağlanmıştı.

Yeni üniversitenin başarısı öğretim kadrosunun nitelikli bilim insanlarıyla oluşturulmasına bağlıydı. Bunu sağlamak için yurtdışından bilim insanlarının getirilmesi gerekiyordu. Bu konuda ciddi zorluklar mevcuttu.

Türkiye’de üniversite kurulmaya çalışıldığı, değerli bilim adamlarının ve öğretim üyelerinin arandığı 1933 yılında, Hitler rejimi, ilerici, sosyal demokrat, sosyalist, komünist ya da “arî ırktan olmayan” Yahudi üniversite öğretim üyelerinin işine son vermeye başlamıştı. Bu Alman bilim adamları hayatlarını ve geleceklerini tehlikede gördüklerinden Almanya’yı terk ederek, yabancı ülkelere sığınmaya başlamışlardı. Nazi rejimi, Almanya’nın son yüz yılda yarattığı bilim geleneğini ve bu geleneğin yetiştirdiği bilim insanlarını yok ediyordu.

Politik yönden beğenilmeyen üniversite öğretim üyeleri emekliye sevk ediliyor, işten uzaklaştırılıyor, ihbar veriliyor, tutuklanıyor ya da toplama kamplarına gönderiliyordu. Bilim insanlarının çoğu yabancı ülkelere iltica etmek için çalışıyordu.

“Yardım Birliği”nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

İşte bu zorlu, karanlık günlerde Almanya’nın değerli evlatları hem kendilerini, hem de anayurtlarını Milliyetçi Sosyalist rejimin barbarlığından korumak ve kurtarmak için çabılıyor, düşünüyor, çeşitli örgütler kuruyordu. Örgütsüz bin kişi bir hiçtir. Örgütlü, hedefi, amacı, mücadele araçları belli, birbirine güvenen on kişi ise örgütsüz bin kişiden daha güçlüdür, daha üretken, daha yapıcı olabilir.

İşte bu bilinç ve hayat tecrübesiyle hareket eden ve Almanya’dan İsviçre’ye kaçabilmiş bilim insanları, üniversite hocaları Zürih’te ufak bir Akademik Mülteciler Kolonisi kurmuşlardı.

24 Mart 1933 tarihinde Reich Parlamentosu'nda "Yetki Kanunu"nun kabul edilmesinden ve 1 Nisan 1933 tarihinin "Yahudi Boykot Günü" olarak uygulanmasından sonra, bazı bilim insanları en yakın sığınma yeri olarak gördükleri İsviçre'ye gelmeye başlamışlardı.

1933 Martı'nın sonunda, Frankfurt Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji ve Patolojik Anatomi Profesörü Philipp Schwartz da üniversitedeki görevini, evini barkını geride bırakarak Almanya'yı terk etti. Kayınpederi Prof. Dr. Tschulok'un yaşadığı Zürich'e geldi. Tschulok, Rusya'daki 1905 Devrimi'nden sonra Rusya'dan ayrılmak zorunda kalmış, Cenevre'ye gelerek yerleşmişti. Daha  nceden Prof. Malche ile tanışıyordu. Malche, Türkiye'de yapılmak istenen  niversite Reformu konusunu daha önceden Prof. Tschulok ile görüşmüştü.

7 Nisan 1933 tarihli "Devlet Memurluğunun Yeniden Oluşturulması Kanunu"nun yürürlüğe girmesi, ardından 10 Mayıs 1933 gününde kitapların meydanlarda yakılmasından sonra Almanya'dan kaçış daha da hızlandı.

Birçok bilim insanı,   retim  yesi, sanatçı, yazar ve kültür insanının umutları kırılmıştı. Bazı insanlar henüz ne yapacağını bilemiyordu. İnsanlar can derdine düşmüştü.

O günlerin çok zor şartlarında, Fransa'da, İsviçre'de, İngiltere'de, Amerika'da Yahudi göçmenlere, mülteci durumuna düşmüş Almanlara yardım örgütleri kuruyordu.

Prof. Dr. Philipp Schwartz'ın önderliğinde, Zürich'te Alman bilim adamları için, pani e engel olmak ve yeni

iş sahaları bulabilmek amacıyla, bir dayanışma bürosu kuruldu. 1933 Nisan ayının ortasında, *Neue Züricher Zeitung*'da (Yeni Zürich Gazetesi) bu büro tanıtıldı.

Bu haber Almanya'da hemen duyuldu ve umut dolu başvurular başladı. Önceleri bütün işlerini küçük bir odada gerçekleştiren büro, kısa zamanda İsviçreli yardım-severler sayesinde yeterli bina ve paraya sahip oldu. Bu küçük organizasyon, daha sonra *Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Birliği* adını aldı. Uzun yıllar kısaltılmış adıyla, *Yardım Birliği* olarak anıldı.

Prof. Schwartz ve cemiyetin diğer üyeleri büyük bir enerji ile çalışıyorlardı. Çok sonraları, felaket günleri geride kaldıktan sonra, Schwartz çalışmalarını şöyle anacaktı:

“Daha, Zürich’e gelişimden iki ay sonra yeterli hale gelen büromuzda gönüllü ve ücretli yardımcılarımızla günde 14 saat çalışıyor, eksiksiz kartoteksimizle bilim insanlarına karşı girilen bu anlamsız savaşa karşı, bunun kurbanları tarafında yer alarak, mücadele ediyorduk. Alman Yüksek Okullar Birliği’nin bir ‘uyarısı’yla bizim faaliyetimizden herkes haberdar oldu.”

“Yardım Birliği” siyasi bir örgüt ya da bir siyasi partinin yan kuruluşu değildi. Bir yardım kuruluşu olarak bağımsızlığını korumayı kendine ilke edinmişti.

1933 Haziran’ında, Prof. Beveridge tarafından kurulan ve siyasal nedenlerle takip edilen öğretim üyelerine yardım etme görevini üstlenen Academic Assistance Council’i temsilen Walter Adams ve Prof. Charles S. Gibson Zürich’e geldiler ve “Yardım Birliği”ne ortak çalışma önerip, merkezin Londra’ya taşınmasını istediler.

Bu öneri “Yardım Birliği” bağımsız çalışmalı ve bütün sorunlara kendi imkânlarıyla göğüs germeli anlayışı nedeniyle geri çevrildi.

“Yardım Birliği” 1937 yılına kadar 1702 bilim insanına yardım etti. Kendi küçük imkânlarıyla, hem Almanya’nın, hem Türkiye’nin, hem de insanlığın bilimsel gelişmesine önemli katkılarda bulundu.

“Yardım Birliği”nin varlığından başından itibaren Prof. Albert Malche’nin haberi olmuş, gelişmeleri Maarif Vekili Dr. Reşit Galip’e anlatmıştı.

Tarihin yıldızının parladığı; çıkarların, amaçların, ihtiyaçların birbiriyle buluştuğu bir andı. “Yardım Birliği” ile ilişkiye geçmesi için, Dr. Reşit Galip tarafından, Malche’ye yetki verildi.

Malche, bu yetki ile, o günlerde kaldığı İstanbul’daki “Hotel Tokatlıyan”dan Zürich’te kayınpederi aracılığıyla tanıştığı Prof. Philipp Schwartz’a, 1933 yılının Mayıs ayında, “Alman mülteci profesörleri için, çalışma imkânı bulunabileceğini bildiren” bir posta kartı gönderdi. İşte bu posta kartı ile gelen haber, Alman bilim insanlarına Türkiye yolunu açtı.

Prof. Dr. Philipp Schwartz’ın İlk Türkiye Ziyareti

Prof. Schwartz, aldığı haberi hemen “Yardım Birliği” yönetimindeki arkadaşlarıyla görüştü. Herkese bir umut doğdu. Yönetim Kurulu, İstanbul’daki Prof. Malche ile derhal ilişkiye geçilmesini, bu konuda daha ayrıntılı, daha güvenli bilgiler alınmasını kararlaştırdı.

Bir yandan da, Zürich  niversitesi'ndeki dostlarından Prof. Malche hakkında ön bilgileri aldılar.

Schwartz, hemen Prof. Malche ile bağlantı kurdu. Malche, "Bazı  ğretim  yeleri İstanbul'a gelebilirler," güvencesini verdi.

Bunun  zerine hazırlıklar tamamlanarak Schwartz'ın Türkiye'ye gitmesi kararlaştırıldı ve bu karar, Prof. Malche'ye bildirildi. Ziyaretin tarihi, programı ayrıntılı olarak belirlendi.

Prof. Philipp Schwartz, 5 Temmuz 1933 günü, öğleden önce İstanbul Sirkeci Garı'na ulaştı. Kendisini  niversite Reform Komisyonu  yesi matematik profesörü Kerim Erim karşıladı.

Schwartz, Türkiye'ye ilk kez geliyordu. İstanbul'un adını duymuş, ama kendini görmemişti. Prof.

Prof. Philipp Schwartz ile bir Türk meslektaşı. İstanbul, 1934.

Kerim Erim, devletin resmi misafiri olan Prof. Schwartz'ı kalacağı Hotel Tokatlıyan'a götürürken düzgün Almancasıyla İstanbul'u da tanıtıyordu. Köprüden geçerlerken karşıdan İstanbul Üniversitesi'ni de gösterdi.

Schwartz, kubbeleriyle, minareleriyle göklere yükselen camileri, Beyazıt Kulesi'ni, Galata Kulesi'ni ve etraftaki insan kalabalığını meraklı gözlerle izliyordu.

Schwartz, uzun bir tren yolculuğuyla İstanbul'a gelmişti. Yol yorgunluğu yüzünden belli oluyordu.

Prof. Kerim Erim, meslektaşını içten bir misafirperverlikle memnun etmeye çalışıyordu. Program gereği Schwartz önce otelde biraz dinlenecek, sonra Prof. Kerim Erim kendisine Üniversite Reformu'yla ilgili gerekli bilgileri verecekti.

Programa harfiyen uyuluyordu. Öğleden sonra tekrar bir araya geldiler. Baş başa konuştular. Kerim Erim, durumu bütün ayrıntılarıyla anlattı. Schwartz'ın sorularını cevapladı.

Schwartz, aldığı bilgilerden, Üniversite Reformu'nun gidişatından memnun oldu. Birlikte Kadıköy'e geçtiler. Boğaz'ın güzelliği, püfür püfür esen Boğaz rüzgârının serinliği ve aldığı umut ve güven verici bilgiler Prof. Schwartz'ı mutlu etmiş, yorgunluğunu gidermişti. Kadıköy vapurunun birinci mevkiinde, Boğaz'ın maviliklerine dalarak içtikleri çayın tadı damağında kaldı.

Prof. Kerim Erim, akşam ekspresiyle misafirini Ankara'ya uğurladı.

6 Temmuz 1933 sabahı Ankara Garı'nda, Prof. Schwartz'ı, Prof. Malche karşıladı. Uzun aradan sonra birbirine kavuşmuş iki kardeş gibi sarıldılar birbirlerine. Hayat onları, Zürich yerine, Ankara Garı'nda bir araya getirmişti.

Prof. Schwartz, kendisine oda ayırılan otele yerleşti. Biraz dinlendi. Yol yorgunluğunu giderdi.   leye doğru başlayacak önemli görüşmeye kendini hazırladı. "Yardım Birliği"ne başvurmuş bilim insanlarının, profesörlerin kartaylarını çantasına yerleştirdi.

  leye doğru, programda belirtilen saatte, Prof. Malche,  niversite Reform Komisyonu  yelerinden Salih Zeki ve Rüştü Uzel ile buluştu. Prof. Malche gerekli bilgileri Almanca olarak veriyordu. Salih Zeki ve Rüştü Uzel de kendisine bazı sorular sordular. Bu ilk resmi görüşme sıcak ve yapıcı bir havada geçti.   le yemeğini birlikte yediler.

Öğleden sonra saat tam 14.00'te, İstanbul  niversitesi'ne alınacak olan Alman mülteci profesörlerin gelmesi ve seçilmesi hakkında karar verecek olan Maarif Vekili Dr. Reşit Galip ile yapılacak toplantıya gittiler.

Prof. Schwartz, bu toplantıyı hatıralarında aynen şu cümlelerle anlatacaktı:

Biz toplantıya tam zamanında gittik. Bakan, yirmi kadar iş arkadaşıyla birlikte oradaydı... Dr. Reşit Galip beni sevgiyle karşılıyıp hemen oturumu açtı. Onun sol yanına Prof. Malche oturdu, ben de onu takip ettim. Sağ tarafındaysa Salih Zeki ve Rüştü Beyler oturdu. Uzun masa, reform komisyonu

üyeleri ve bakanlık görevlileriyle çepeçevre sarılmıştı ve her sözü hızlı hızlı not ediyorlardı. Konuşmalar Fransızca yapılıyordu.

“Bize şu bölüm için bir profesör önerir misiniz?”

Yardım Birliği’nin kartoteksini bir cep defterine not etmiştim. Ve hiç duraksamadan üç isim söyledim. Kısa özgeçmişlerini okudum, şimdiye kadar olan faaliyetlerine değindim ve daha önce Zürich’te karşılaştığım ikisi hakkında kişisel yargılarımı belirttim. Üçünü de listeye alıp sonradan asıl seçimi yapmayı önerdim.

“Bize şu kürsü için bir profesör önerir misiniz?”

Bu sorular bütün bir öğleden sonra otuz kez soruldu ve artan bir gerilimle bunları cevaplandırdım. Ben ve oradaki herkes zamanı unutmuştuk. Biliyordum ki, bu saatlerin Almanya’dan rezilce ve alçakça kovulmuş kişiler için yaradılış kadar anlamı vardı. Batı’nın pisliğinin bulaşmadığı harika bir ülke keşfediyordum! Yardım Birliği’nin varlığı resmen kabul ediliyordu

Konuşmamız iki düzenli organizmanın arasındaki madde alışverişine dönüşüyordu. Sonunda ücretler ve bazı temel koşulların belirlenmesinde anlaştık.

Konuşmamıza ara verildiği bir anda, konuşmanın sonucunun resmen kaydedileceği açıklandı. Tekrar toplanıp, yerlerimizi aldık. Evraklar satır satır okunmuş, tasdik edilmişti.

Bakan Dr. Resit Galip ayağa kalktı ve şunları söyledi:

“Bugün alışılımsın dışında, örneği gösterilemeyecek bir iş yapabildiğimiz bir gün oldu. Beş yüz yıl kadar önce İstanbul’u kuşattığımız zaman Bizanslı bilginler İtalya’ya göç etmişti ve buna engel olamamıştık. Bu bilginlerin büyük çoğunluğu İtalya’ya gitti. Sonuç olarak Rönesans gerçekleşti. Bugün Avrupa’dan bunun karşılığını alıyoruz. Ulusumuzun ye-

nileştirilmesini umut ediyoruz. Bilim ve yöntemlerinizi getirin, gençlerimize bilginin yollarını gösterin. Size teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.”

Sonra anlaşmayı imzaladı. Arkasından da ben imzaladım.

Saat 21.00 olmuştu. 7 unutulmaz saat boyunca çalışmıştık. Dışarı henüz kararmamıştı. Vedalaştık. Zürich’e telgraf çektim.

“   değil otuz!”

Prof. Schwartz, 7 Temmuz 1933 günü, Dr. Reşit Galip ile bir kere daha bir araya geldi. Verilen bilgilere göre, bir gün önce yapılan anlaşma metni Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e sunulmuş ve onayı alınmıştı.

Dr. Reşit Galip, gelişmelerden çok memnun olmuştu. Böylece  niversite Reformu’nun en önemli zorluklarından biri olan nitelikli, başarılı, kendi alanlarında isim sahibi  ğretim  yeleri bulma sorunu çözülmüş oluyordu.

Dr. Reşit Galip.

“Sayın Schwartz, İstanbul Üniversitesi’ni önceden belirlenen 1 Ağustos günü açacağız. Bu konuda erteleme olmayacaktır. Dün seçtiğimiz profesörlerle temasa geçme, dün yaptığımız sözleşme şartları temelinde ‘İstanbul Üniversitesi için resmi bir davet’ yapma konusunda size tam yetki veriyorum. Kabul cevaplarını iki hafta sonra bekliyorum,” dedi.

“Sayın bakan, merak etmeyiniz, istediğiniz kabul yazıları, en geç üç hafta içinde size ulaşacaktır.”

Dr. Reşit Galip, Schwartz’ın elini tuttu, gözlerinin içine bakarak konuştu:

“Sayın profesör, size önemle belirtmek isterim. Görevi kabul eden herkes, ister serbest olsun, ister hapiste, devletin memuru olarak kabul edilecek ve korunacaktır. Bu konuda hiçbir zorluk çıkmayacaktır. Ne yapmamız gerektiğini biliyoruz. Birliğinizdeki tüm profesörlere devletimiz ve şahsım adına selamlarımı sunarım. Yolunuz açık olsun! Tekrar görüşmek üzere!”

Prof. Schwartz çok duygulanmıştı. Reşit Galip’in gözlerine bakarak, kalbinin derinlerinden gelen şu sözleri söyleyebildi:

“Sayın bakan, ben de şahsım ve birliğimiz adına size, Türk hükümetine ve sayın cumhurbaşkanına saygı ve şükranlarımı sunarım. Alman halkı ve zorda kalmış Alman bilim insanları hükümetinizin bu değerli ve eşsiz yardımını hiçbir zaman unutmayacaktır. Bize güç, cesaret ve umut verdiniz. Çok teşekkür ederim.”

Prof. Philipp Schwartz, bu kadarını beklemiyordu. “İstanbul Üniversitesi’nde çalışmayı kabul eden Alman

bilim insanlarının Türkiye Cumhuriyeti'nin memuru sayılarak devlet tarafından korunacağı" güvencesi aklına bile gelmemiştir.

Schwartz, Maarif Vekaleti'ndeki görüşmeden sonra, aynı gün, Sağlık Bakanı Refik Saydam ile de bir görüşme yaptı. Konu, yapımı sürdürülmekte olan Hıfzısıhha Enstitüsü için, açık olan kadrolara Alman profesörlerin alınabilmesiydi. Schwartz, bakanın isteklerini karşılayabileceklerini, en kısa zamanda kendisine öneriler getireceğini belirtti.

Ankara'da geçen iki günde, Zürich'teki Alman bilim adamları için parlak bir güneş doğmuştu. Yapılacak çok iş vardı. Prof. Schwartz, 7 Temmuz 1933 akşamı, İstanbul üzerinden İsviçre'ye döndü.

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip ile "Yardım Birliği" Adına Prof. Philipp Schwartz Arasında Yapılan Anlaşma

Prof. Schwartz, 6 Temmuz 1933 tarihinde, Ankara'da imzaladığı anlaşmayı "Yardım Birliği" yönetimindeki arkadaşlarına sundu. Türkiye'de yaşadığı üç günün olaylarını, görüşmeleri, konuşmaları ayrıntılarıyla anlattı. Umudu kırılmış, üzgün, boynu bükük profesörlerin yüzü güldü. Gözleri aydınlandı. Sesleri, duruşları değişti. Üniversitede kürsülerinde ders verir gibi güvenle konuşmaya başladılar.

En çok da Dr. Reşit Galip'in "Türkiye Cumhuriyeti tarafından korunacakları!" sözüne sevindiler. Demek

dünyada Hitlerci ırkçı veba hastalığına bulaşmamış Türkiye diye bir devlet vardı! Bu devlette çalışmak hepsi için bir kurtuluş ve şerefli bir görevdi!

Anlaşma metnini o an dikkatle incelemek bile istemediler. Parasal konuların üzerinde de durmadılar. O an, can güvenliği içinde bilim yapabilecekleri bir ülke ve bir üniversite bulmak hepsinden önemliydi.

Fakat birlik başkanı Schwartz, “Arkadaşlar lütfen anlaşma metnini dikkatle dinleyiniz ve düşüncelerinizi bildiriniz!” diyerek metni okumaya başladı:

1. Üniversitede tam gün çalışacaklardı,
2. Öğrenciler için en kısa zamanda, çevirmenler yardımıyla ders kitapları hazırlayacaklardı.
3. Göreve başlamalarının üçüncü yılından sonra derslerini Türkçe olarak vereceklerdi.
4. İstenilmesi halinde hükümete bilirkişi raporları hazırlayacaklardı.

Bu yükümlülüklerine karşılık kendilerine:

1. Yüksek maaş ve yol giderleri verilecek, sağlık sigortası ödenecektir. Yabancı bilim adamlarına çalışma arkadaşlarını Türkiye’ye getirip görevlendirme hakkı tanınmıştır.
2. Yabancı bilim adamlarına devlet himayesi garantisi verilmiştir.

Schwartz, görev alacak arkadaşlarının maaşları konusunda karşılaştırmalı şu bilgileri de verdi:

“Verilecek maaş Türkiye standartlarının çok üstündedir. Bir Türk profesör 150 TL. maaş alırken, bizlere 500-800 TL maaş verilecektir.”

Schwartz'ın okuyup açıkladığı anlaşma aynen, oybirliği ile kabul edildi. Daha sonra anlaşma metni hemen ilgili profesörlere iletildi. O günlerde Almanya'da tutuklu olan üç profesör –Kantorowicz, Dessauer ve Kessler– dahil hepsi kabul etti.

Bu anlaşma “Yardım Birliği”ni güçlendirdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin de dünyada saygınlığını artırdı. Hitler, bu gelişmeleri yakından izliyor, rahatsız oluyordu.

Prof. Dr. Schwartz'ın İkinci Türkiye Ziyareti

Schwartz, 25 Temmuz 1933 tarihinde ikinci defa İstanbul'a geldi. Yanında bu kez Prof. Nissen bulunuyordu. Schwartz'ı İstanbul'da karşılayan Reşit Galip, öğretim üyelerine ilişkin önerileri kabul etti.

Ayrıca, “Sayın Profesör Schwartz, siz hep arkadaşlarınızı önerdiniz. Ben de sizi öneriyorum! Size İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde görev veriyorum!” dedi.

“Ama ben...” diye söze başlayan Schwartz sözünü bitirmeden, “Sayın Schwartz, lütfen bu görevi kabul ediniz,” diye devam etti.

Bu görüşme sırasında Prof. Malche de vardı. O da Dr. Reşit Galip'i destekledi. “Başladığımız büyük işi, birlikte başaracağız!” dedi.

Schwartz, teşekkür ederek, kendisine önerilen görevi kabul etti.

Dr. Reşit Galip, ayrıca Prof. Schwartz ve Prof. Nissen'i İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşuna ilişkin teknik sorunların çözümü için görevlendirdi.

O günlerde acilen karar verilmesi gereken konu, Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'dan İstanbul'a taşınmasıydı. Bu konuda bazı düşünce ayrılıkları vardı. Beyazıt'taki Harbiye Nezareti binasının üniversite merkez binası ve değişik enstitüler ve kütüphane olarak kullanılması isteniyordu. Dış Hekimliği Okulu ve Biyoloji Enstitüsü için yer bulunmalı, bir yıldız gözlemevi kurulmalı, hastaneler fakülte kliniklerine dönüştürülmeli, yabancı profesörler için bir çalışma şeması hazırlanmalıydı. Schwartz ve Nissen için bunlar güç ve sorumluluk getiren günlerdi.

Fen Fakültesi'nin yeniden kurulup, yürütülmesi için Schwartz'ın önerisiyle Göttingen Üniversitesi'nin dünyaca ünlü üç profesörü müşavir olarak çağırılmıştı:

Matematikçi R. Courant, Fizikçi Max Born ve James Franck. Birkaç hafta kaldılar. Schwartz bu konuda daha sonra geçmişi değerlendirirken şunları yazacaktı:

"Franck'ın nazik fakat hâkim tavırları, Born'un kararlı gerçekçiliği, Courant'ın kurnaz zekâsı Türk dostlarımızı –ve karşıtlarımızı– çok etkilemişti. Sonradan anladım ki, onların Türkiye'ye gelişi, Türkiye ve bizim için geleceği etkileyen bir olay olmuştur. Böyle kişiler hiçbir zaman kaçırılmamalıdır!"

1933 Ağustos'unun ilk günlerinde Nissen'in hocası Sauerbruch da İstanbul'a geldi. "Sauerbruch, Hitler Almanyası'nın yıkılacağından kesin emindi."

İstanbul ve Ankara'da birer cerrahi kliniği boştu, ama henüz karar verilmemişti. Sauerbruch İstanbul'da Re-

şit Galip ve Prof. Malche ile de görüştü. Dışişleri Bakanlığı'nda sözü geçen eski bir hastasını ziyaret etti. İsmet Paşa tarafından Ankara'da yalnız kabul edildi.

Sauerbruch, mülteci bilim adamlarıyla Alman Konsoloslğu arasında olumlu ilişkiler kurmak için gayret sarf ediyordu.

Genel olarak değerlendirildiğinde Sauerbruch'un Üniversite Reformu'ndaki çabaları gözden kaçırılmamalıdır. Bir hafta sonra Türkiye'den ayrıldı. İkinci Dünya Savaşı esnasında bir kere daha Türkiye'ye geldi.

Beklenmeyen Kötü Bir Olay

Prof. Schwartz ile Prof. Nissen İstanbul'a geldiklerinde çok büyük bir mutluluğu yaşadılar. 1 Ağustos 1933 günü, hükümetin kararlaştırdığı gibi, İstanbul Üniversitesi açıldı.

Bu Türkiye bilim tarihinin önemli bir olayı idi. 700 yıllık İslami esaslara dayanan medrese eğitimi kapatılıp, yerine bilim yapılacak bir üniversite açılmıştı.

Bu büyük olay, eski medrese anlayışından medet uman Cumhuriyet karşıtı çevreleri öfkелendirdi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i eleştirmekten korkan gerici güçler, Maarif Vekili Dr. Reşit Galip'e ve özellikle de üniversite reformunun temel direkleri haline gelmiş Alman profesörlere saldırıyorlardı.

Fakat bu politik, ideolojik çatışmalardan ne Schwartz'ın, ne de Prof Nissen'in haberi vardı! Onlar kendilerinden istenen görevleri yerine getirmeye çalışıyorlardı.

İşte tam o günlerde, İstanbul Üniversitesi'nin açılışından bir hafta sonra kaygı duyulacak bir olayla karşı karşıya kaldılar.

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, Moda'da tatil yaparken, 8 Ağustos 1933 günü denizde çok ağır bir kaza geçirmiş, çocukları ve karısıyla birlikte bindiği sandal alabora olmuştu. Çocuklarını kurtarmayı başarmıştı. Fakat denizin soğuk sularında üşütmüş, daha önce geçirmiş olduğu zatürree hastalığı tekrar ortaya çıkmıştı. Bu hastalık akciğerlerini çalışamaz hale getirdi. Dr. Reşit Galip, görevini yapamayacak hale geldi. 14 Ağustos 1933'te görevinden ayrıldı.

Bu acı olay, Üniversite Reformu'na karşı olan siyasi güçleri çok sevindirdi. O günlerin basınında çıkan eleştirilerin tonu yükseltildi.

Sağlık Bakanı Refik Saydam, Dr. Reşit Galip'in görevini vekaleten üstlendi. Fakat ortada bir durgunluk, belirsizlik vardı.

Ne oluyordu? Üniversite Reformu, Dr. Reşit Galip'in görevinden ayrılmasından sonra sona mı erecekti?

Schwartz ve Nissen'in çalışmaları o günlerde durduruldu. Kiminle konuşacaklar, kiminle karar vereceklerdi? Belirsizlik başladı.

Schwartz ve Nissen, çalışmalarına ara verdiler. İstanbul'da sanat ve kültür hazinelerini araştırıp, çevrede gezintiler yaptılar. Bir huzursuzluk duyuluyordu. Bu hava, Zürich'tekileri ve işe alınan profesörleri de etkilemişti. Anlaşmanın sürüp sürmediği bilinmiyordu.

Ancak bu kararsızlık dönemi sadece iki hafta sürdü. Ağustos sonunda Schwartz, Refik Saydam'dan res-

mi bir açıklama istedi; çünkü Zürich'teki profesörler, kabul ettikleri anlaşmanın devam edip etmediğini bilmek istiyorlardı. Schwartz'ın da Türkiye'de daha fazla kalma imkânı yoktu.

Önemli resmi açıklama ertesi gün yapıldı ve eski koşulların değişmediği belirtildi.

Schwartz, resmi açıklamanın verdiği güvenle hemen Zürich'e geri döndü. Bir yandan İstanbul'a gidecek profesörlerin hazırlıklarına yardımcı oluyor, bir yandan da kendini İstanbul'a hazırlıyordu.

Dr. Reşit Galip, Cumhuriyet'in ilk on yılında eğitim alanında iz bırakmış olan Mustafa Necati, Vasıf Çınar gibi önemli maarif vekillerinden biriydi. Eğitim alanında dikkat ve hassasiyetle reformları yönetmişti.

Dr. Reşit Galip ise yakalandığı ağır akciğer hastalığından kurtarılamadı. 1934'te, 41 yaşında hayata veda etti. Öldüğünde cebinden 5 lira çıkmıştı. Bütün hayatını, varını yoğunlu ideallerinin gerçekleşmesi için feda etmişti. Sade bir törenle Cebeci Asri Mezarlığı'nda Mustafa Necati'nin yanına gömüldü.

Dr. Reşit Galip'in başlattığı Üniversite Reformu'nu devam ettirmek için daha sonraki yıllarda Maarif Vekili Hasan Âli Yücel büyük çaba gösterecekti.

Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch İstanbul Yollarında

Prof. Schwartz, ilk Türkiye ziyaretinden döner dönmeyiz, Ankara'daki toplantıda listeye aldığı bilim adamlarıyla irtibat kurma çalışmalarına başlamıştı. Aslında Prof. Hirsch'in adı bu ilk listede yoktu. Bazı kürsülere

Prof. Schwartz ve “Yardım Birliği” yönetimindeki bilim adamları tarafından sırayla isimler belirleniyordu. Sıra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin altı kürsüsü için isim belirlemeye gelmişti. Ticaret hukuku kürsüsü için isim belirlenirken Prof. Schwartz, Hirsch’i tanıyan üç profesöre “Ernst Cohn mu, Ernst Hirsch mi?” diye sordu. Üçü de hep bir ağızdan “Ernst Hirsch” cevabını verdiler.

İşte bu isim belirleme çalışmasından ve ticaret hukuku kürsüsüne oybirliğiyle Hirsch’in uygun görülmesinden sonra Prof. Schwartz hemen telefona sarılmış, uzun çabalardan sonra Hirsch’e ulaşarak, sözlü teklifini yapmıştı.

Prof. Hirsch’e “Zonneheugel” otelinde kalırken, bir öğleden sonra Prof. Schwartz’dan gelen telefonun ve önce sözlü, sonra yazılı olarak yapılan İstanbul Üniversitesi ticaret hukuku kürsüsü teklifinin sırrı, uzun öyküsü böyleydi. Prof. Hirsch, bu ayrıntıları çok sonraları öğrenecekti.

Schwartz, sözlü ve yazılı olarak yaptığı teklife en kısa zamanda cevap vermesini rica etmişti.

Hirsch, deniz kıyısında bir süre yürüdükten sonra oteldeki odasına döndü. Hava sıcaktı. Deniz kıyısının serinliği onu rahatlatmıştı. Nasıl bir adım atması gerektiğini, neye karar vermesi gerektiğini uzun uzun düşündü. Bir yanda Amsterdam Üniversitesi’nde doçent olarak çalışmak, diğer yanda ise İstanbul Üniversitesi’nde kürsü sahibi olmak vardı. Amsterdam Üniversitesi’nde kalırsa, en az bir yıl kesin bir maaşı olmayacaktı. Türki-

Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst
Eduard Hirsch.

ye'ye giderse maaşı hemen başlayacaktı. Oradaki şartlar iyiden de iyiydi.

Amsterdam Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörleri Almanya'dan ilk geldiği günlerde kendisini çok içten karşılamışlar, Fransız meslektaşları gibi baştan savmamışlardı. Kendini iyi niyetli Hollandalı meslektaşlarına karşı vicdanen borçlu hissediyordu.

Hirsch, ihtimalleri, gelecek günlerin şartlarını da tek tek değerlendirdi. Amsterdam, Almanya'ya çok yakındı. Hitler'in yayılmacı siyasetinin bir gün Hollanda'yı da işgale yol açabileceğini düşündü. Oysa Türkiye, Almanya'ya da, Hitler'in yayılmacı siyasetinin muhtemel sonuçlarına da uzaktı. Bu nedenlerle Türkiye, Hollanda'ya göre daha güvenli bir ülkeydi. "İşte bu nedenle bana yapılan teklifi kabul etmeliyim!" sonucuna vardı.

Karar vermenin rahatlığı ile derin bir uykuya daldı.

Ertesi gün öğleye doğru, Amsterdam'a, Prof. Scheltema ile görüşmeye gitti. Aldığı teklifi anlattı. Baş başa tüm ihtimalleri yeniden gözden geçirdiler. Scheltema, "Bana göre, sana yapılan teklifi kabul etmek daha mantıklı geliyor. İstanbul Üniversitesi'ndeki kürsüye çağrılman hem hukuken, hem de fiilen garantilendikten sonra buradaki ilişkini kesmen daha iyi olur. Ama yine de karar senin!" diyerek düşüncesini açıkladı.

Hirsch de, "Ben de senin gibi düşünüyorum. Teklifi kabul etmek benim şartlarıma daha uygun geliyor," dedi.

Hirsch, Scheltema'nın yanından ayrıldıktan sonra Zürich'teki Prof. Schwartz'a telefon açtı. "Teklifinizi kabul ediyorum. Ayrıca size bu konuda bir mektup da gönderiyorum," dedi.

Schwartz, ikinci kez Türkiye'ye gittiğinde, İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli kürsüleri için belirlenen bilim insanlarının kabul cevaplarını da götürmüştü. Bu listede Prof. Hirsch'inde adı vardı.

Schwartz, ağustos ayı sonlarında Zürich'e döndüğünde durum açıklığa kavuşmuştu. Hirsch'e İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ticaret hukuku kürsüsüne kabul edildiğini yazılı olarak bildirdi.

Hirsch, bunun üzerine Türkiye'ye gitme hazırlıklarına başladı. Önce kitapçılara giderek Türkiye'nin sosyal, kültürel, toplumsal, siyasal yapısı hakkında kitaplar aradı. Yoktu. Araya araya henüz yeni yayımlanmış Hollandaca bir kitap buldu. Zürich'e gidinceye kadar bu kitabı okudu. Türkiye hakkında ön bilgiler edindi.

Eylül ayı başında Amsterdam ile ilişkisini kesti. Prof. Scheltema ile vedalaştı. Eşyalarını, piyanosunu İstanbul'a götürecek bir gemi firmasına verdi. Almanya'ya hiç uğramadan doğrudan Zürih'e gitti.

“Yardım Birliği”ne vardığında kendisi gibi Türkiye'ye gitme hazırlığında olan profesörlerle karşılaştı. Frankfurt Üniversitesi'nden biraz tanıdığı Prof. Schwartz ile sıcak bir dostluk ilişkisine girdi. Marburg Üniversitesi'nden iktisatçı Prof. Wilhelm Röpke ve Münster Üniversitesi'nden kovulan botanikçi Prof. Alfred Heilbronn da oradaydı. Herkes “Yardım Birliği”nin işlerine yardımcı olmaya çalışıyordu.

Hirsch kendisine yapılan, Türk hükümetinin tam yetkili temsilcisi olan Prof. Malche'nin imzasını taşıyan resmi çağrıyla 1933 yılının Eylül ayı sonunda aldı. Resmi sözleşmeyi imzalamak için Prof. Schwartz ile birlikte 4 Ekim 1933 günü Cenevre'ye, Türkiye'nin İsviçre Büyükelçiliği'ne gittiler. İmza töreninde Prof. Malche de hazır bulunuyordu. Sözleşmeyi Büyükelçi Cemal Hüsnü ile Prof. Hirsch imzaladı. Büyükelçi Türkiye'ye çağrılan diğer profesörlerin sözleşmelerini de imzaladı.

Zaten bazı profesörler, daha sözleşmeleri imzalanmadan İstanbul'a gitmiş, çalışacakları kürsüleri, kalacakları şehri görüp gelmişlerdi. Türk hükümeti onlara bu konuda da büyük kolaylıklar sağlamıştı. Prof. Schwartz ile Prof. Hirsch, Büyükelçilik tarafından imzalanmış sözleşmelerle birlikte “Yardım Birliği”ne döndüklerinde bir bayram havası esti. Orada bulunanlara sözleşmeleri verildi. Prof. Schwartz o anki duygularını daha sonraki yıllarda aynen şu sözlerle anlatacaktı:

“İçimizde, arkadaşlarımın ve benim hâlâ duyduğumuz bir huzur hissi ve şükran duygusu geliyor, Türk halkına karşı bağlılığımız artıyordu.”

Sözleşmenin başlangıç tarihi 15 Ekim 1933 idi. Bu nedenle Prof. Hirsch, 15 Ekim’den önce İstanbul’da olacak şekilde hazırlıklarını tamamladı. Zürich’teki sahaf-ları dolaşarak kendine gerekli olan kitapları satın aldı. Ayrıca Türkiye’de bulabileceğinden kuşku duyarak kuyruklu piyanosunun akordu için gerekli araç gereci de aldı.

Ekimin ilk haftasında, iki bavulu ve koltuğunun altında iki keman kutusuyla Zürich Tren İstasyonu’ndan Viyana’ya hareket etti. Orada, yıllar önce kaybettiğ  mektup arkadaşı Lena’y  bir kez daha görmek istiyordu. Viyana Tren İstasyonu’nda Hirsch’i Lena karşıladı. Yılların özlemiyle koşup geldi, Hirsch’e sarıldı. Lena hep aynı Lena’ydı: Gözleri güneşli, y reğ  baharlı, dili şendi...

Viyana’da iki gün kaldı. Kitap ıları dolaşıp bir Türkçe  ğrenim kitab  aradı. Yeni yayınlanmış olan “Almanlar İçin Türkçe”  ğrenim kitab n  satın aldı. Hirsch’i Viyana Tren İstasyonu’nda Lena uğurladı. Yaşlı gözlerle “Bir daha ne zaman görüşebiliriz?” diye soran Lena’ya, “Hayat bize müsaade ettiğ  zaman!” diye cevap verdi. Hayatın buna bir daha hiç müsaade etmeyeceğ n  o an ikisi de bilmiyordu...

Prof. Hirsch, yataklı vagona eşyalarını yerleştirdi. Yeri pencere kenarındaydı. Pencere önünde kitap koyacak, sağ dirseğ n  dayayacak kadar bir yer vardı. “Almanlar İçin Türkçe” kitab n  oraya koydu. Tren hızla İstanbul’a doğru giderken, o da uzaklardaki dağlara, dağ-

ların ufukla birleştigi yerlerin inişli çıkışlı çizgisine bakıyordu. O çizgiyi kendi hayatının akışına benzetti. Bin bir zahmetle, bin bir güçlkle, alinteri ve beyin gücüyle çıktığı dağ başlarından, meslek hayatının doruklarından Nazi barbarlarının ırkçı yasalarıyla bir anda dar boğazların çaresiz kuytularına düşürülmüştü. Şimdi yeniden çok sevdiği mesleğini, üniversite hocalığını, bilim uğraşını korkusuzca ve ırkçılığın sınırlamaları olmadan yapabileceğini umduğu bir ülkeye doğru gidiyordu.

Kompartımanı paylaştığı yolcu da tam karşısında oturuyordu. İki yolcunun sıradan tanışma biçimiyle başladılar konuşmaya.

O da İstanbul'a gidiyordu. Avusturyalı bir ihracatçıydı. Uzun yıllardan beri Türkiye'ye gidip geliyordu.

Hirsch de kendini tanıttı. Bir süre sonra "Almanlar İçin Türkçe" kitabını açtı, Türkçe çalışmaya başladı. Türkiye'ye varmadan, ekmek su isteyecek, yol, adres soracak kadar Türkçe öğrenmek istiyordu.

Yol arkadaşı, Türkçenin, Almanca ile hem dilin mantığı, hem cümle kurgusu, hem de fiil çekimleri bakımından çok farklılıklar gösteren çok zor bir dil olduğunu söyledi.

"Sayın Profesör, kendinizi fazla yormayınız, Türkçe öyle üç beş yılda öğrenilecek bir dil değildir," diyerek Türkçe konusundaki hükmünü verdi.

Hirsch, "Ama ben İstanbul Üniversitesi'nde üç yıl sonra derslerimi Türkçe vermek zorundayım!" diyerek Türkçe çalışmaya koyuldu.

Bugüne kadar hep başkalarının "olmaz", "olamaz", "mümkün değildir" dediği işleri başarmış, aka-

demik zorlukları aşmıştı. Hirsch'in yeteneklerinin sınırları birçok insanınkinden farklıydı.

Tren Viyana'dan sonra Budapeşte'ye, oradan da Belgrad'a ulaşmıştı. Sofya'ya doğru gidiyorlardı. Yeniden Türkçe üzerine konuşmaya başladılar. Avusturyalı ihraçatçı, Prof. Hirsch'in Türkçe çalışırken kendinden geçişine, kendini konuya verişine hayran oldu.

"Bu adam bu işi başarır!" dedi kendi kendine.

Sonra ona elinden geldiğince yardımcı olmaya başladı.

"Sayın Profesör, Türkçe, seslisi bol olan bir dildir. Özellikle 'i' ve 'ü' sesli harfleri çok önemlidir. Mesela, 'Tütününüz var mıdır?' cümlesinde dört 'ü' sesi vardır. Mesela 'gül' kelimesi çeşitli anlamlara gelir. Mesela 'ümit', 'ne güzel!' kelimelerinde hep 'i' ve 'ü' sesleri vardır."

Heyecanla, söylediği kelimelerin anlamlarına göre sesinin tonunu ve yüz ifadelerini değiştirerek konuşuyordu.

"Ümit" kelimesi, "Ne güzel!" kelimeleri Hirsch'in kulağına hoş geldi. "Bunların anlamı nedir?" diye sordu:

"Sayın Profesör, 'ümit' Almanca 'Hoffnung' demektir. 'Ne güzel!' iki kelimedenden meydana gelir. Ses tonuna ve vurguya göre hem soru cümlesi, hem de hayranlık ifadesi anlamını verir. Almancaya çevirirsek: 'Was ist schön?' ya da 'Wunderbar!' diyebiliriz."

Prof. Hirsch, "ümit" kelimesini aklına silinmez harflerle yazdı.

"Ümit" o günlerde en çok ihtiyaç duyulan bir kavramdı.

Edirne'den İstanbul'a doğru giderlerken sanki kendi ülkesine, sanki yeniden kök salacağı topraklara gelmiş gibi hissetti kendini.

Öğrendiği ilk kelimeler ise tütün, gül, bülbül, güzel ve ümit kelimeleri oldu.

Avrupa'dan gelen trenlerin son durağı olan Sirkeci Garı'nda ayaklarını Türkiye toprağına ümitle bastı.

Prof. Hirsch'i, daha önceden planladığı gibi, Halle Üniversitesi Ceza Hukuku profesörü olan arkadaşının oğlu Hans Kitzinger karşıladı. Hans, daha bir yıl önce-sine kadar, Frankfurt Üniversitesi'nde Prof. Hirsch'in derslerine katılan, düzenli olarak evine gelip giden, başarılı, gelecek vaat eden bir öğrenciydi.

Hem Yahudi, hem de solcuydu. Hitler şansölyeliğe getirilir getirilmez Almanya'nın kendisi için tehlikeli olduğunu düşünerek ülkesini terk etmiş, İstanbul'a gelmişti.

Sirkeci Garı'nda çok sevdiği, değer verdiği hocasını saygıyla karşıladı. Daha bir yıl önce başlarına bunların geleceğı, Frankfurt Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin çok değerli bir profesörünü, çok sevdiği hocasını İstanbul'da, Sirkeci Garı'nda kucaklayıp, "Türkiye'ye hoş geldiniz hocam!" diyeceğı aklına, hayaline bile gelmemişti. Zaten bu nedenle, sesi hüzünlü ve kederliydi.

Mülteciliğın en zor anıdır, iltica ettiğın, kaçıp geldiğın ya da göçüp geldiğın ülkenin toprağına ayak bastığın ilk dakikalar, ilk saatler, ilk günler!

Ve o ilk anlar hiç çıkmaz insanın aklından.

Hans Kitzinger, İstanbul'a geleli altı ay kadar olmuştu. Mülteciliğın ilk şokunu atlatmıştı. İş bulmuş, Beyoğlu'nda bir oda tutmuştu. Sirkeci'den bir taksiye bindiler.

Hey gidi Profesör Ernst Eduard Hirsch, hey!

Hey gidi Almanya'nın ünlü hukukçusu, hey!

Hey gidi Almanya'nın geleceği, hey!

Şimdi sudan çıkmış balık gibi, şaşkın gözlerle Atatürk'ün ülkesine bakıyordu.

“Hocam buraya ‘Köprü’ derler!”

“Ya! Öyle mi?”

“Hocam buraya ‘Tünel’ derler!”

“Tünel mi?”

“Evet, Tünel!”

Kitzinger'in odasına vardıklarında kulaklarında “Köprü” ve “Tünel” kelimelerinin “ü”leri çınılıyordu.

Albert Einstein'ın Mustafa Kemal'e Başvurusu

Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük bilim adamlarından biri olan Albert Einstein, Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin iktidara gelmesinden ve Yahudilere karşı ırkçı, faşist siyaseti uygulamaya başlamasından sonra diğer bilim insanları gibi, Berlin Üniversitesi'ndeki hocalık görevinden ayrıldı ve 1933 yılı ilkbaharında Almanya'yı terk etti. Fransa'ya geçti ve Paris'teki “College de France”da hocalık etmeye başladı.

Bu sırada, Nazi tehdidi altında bulunan Yahudilerin korunması amacıyla “Yahudi Nüfusu Koruma Grupları Birliği” adını taşıyan ve kısa adı “OSE” olan bir örgüt oluşturulmuştu. Merkezi Paris'te olan birliğin onur başkanlığına Albert Einstein getirildi.

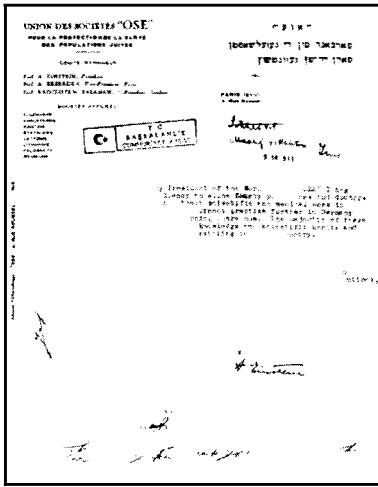
OSE, çeşitli yardım faaliyetlerinin yanında, Alman üniversitelerinden ayrılmış ya da atılmış profesörlere, bilim insanlarına, sanatçılara yardımcı olmaya, bilimle uğraşabilecekleri güvenli yerler bulmaya da çalışıyordu. Bu anlamda Zürich'te faaliyet gösteren "Yardım Birliği"ne benziyordu. Fakat aralarında doğrudan, sıkı bir bağ yoktu.

Albert Einstein, Ankara'ya, Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Başkanı İsmet İnönü'ye ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e, "OSE'nin Onur Başkanı" sıfatıyla, 17 Eylül 1933 tarihli bir mektup gönderdi. 40 bilim adamı için çalışma imkânı verilmesini rica ettiği mektup aynen şöyleydi:

Ekselansları Atatürk,

OSE Dünya Birliği'nin onur başkanı olarak, Almanya'dan 40 profesörle doktorun bilimsel ve tıbbi çalışmalarına Türkiye'de devam etmelerine müsaade vermeniz için başvuruda bulunmayı ekselanslarından rica ediyorum. Sözü edilen kişiler, Almanya'da halen yürürlükte olan yasalar nedeni ile mesleklerini icra edememektedirler. Çoğu geniş tecrübe, bilgi ve ilmi liyakat sahibi bulunan bu kişiler, yeni bir ülkede yaşadıkları takdirde son derece faydalı olacaklarını ispat edebilirler.

Ekselanslarından ülkenizde yerleşmeleri ve çalışmalarına devam etmeleri için izin vermeniz konusunda başvuruda bulunduğumuz tecrübe sahibi uzman ve seçkin akademisyenler olan bu 40 kişi, birliğimize yapılan çok sayıda müracaat arasından seçilmişlerdir. Bu ilim adamları, hükümetinizin talimatları doğrultusunda kurumlarınızın herhangi birin-

Albert Einstein'ın mektubunun orijinali. (17 Eylül 1933, Paris)

de, bir yıl boyunca hiçbir karşılık beklemeden çalışmayı arzu etmektedirler.

Bu başvuruya destek vermek maksadıyla, hükümetinizin talebi kabul etmesi halinde sadece yüksek seviyede bir insanı faaliyette bulunmuş olmakla kalmayacağı, bunun ülkenize de ayrıca kazanç getireceği ümidimi ifade etme cürretini buluyorum.

Ekselanslarının sadık hizmetkârı olmaktan şeref duyan

Prof. Albert Einstein

Başbakan İsmet İnönü, bu mektubu, 9 Ekim günü “Maarif Vekilliğine” havale etti. Maarif Vekili mektubun üstüne “Teklif, mevzuat-i kanuniyemizle mutabık değildir. Bunları bugünkü şartlara göre kabule imkân yoktur.” notunu yazarak tekrar başbakana gönderdi.

M. M. M. GÜNLERİNE M. M. M. GÜNLERİNE M. M. M. GÜNLERİNE	C. T. C. S. S. S. S. S. S. C. M. M. M. M. M. M.	30/9/1933
Paristen 17 Eylül 1933 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı Cevabına		
Prof. Dr. Albert Einstein, İsmiyle gönderilen mektubun cevabıdır :		
Kendisine hazretleri Cihazımlı OSM meşve sikkisi emiyetinin fahri reisli sıfatıyla Almanya- dan çıkış olan kırk profesör ve doktorun fahri ve tıbbi meşvelerleri. ni Türkiye'de devam ettirilmelerine münasele buyurulması için zati emirlerine müracaat ve rica ediyoruz. Araştırmacı doktorlar halan orada cari olan kamullardan dolayı bundan böyle Almanya'da çalışmaktadırlar. Bu servatin kimsi ismini geniş tecrübe ve malü- met sahibi ve ilmi meşvelerleri hâiz bulundukları cihetle yeni bir meşveler de yerleşiklikleri taktirde pek büyük fedakârlar tasdik edilecektir. Cemiyetini: müracaat eden bir çokları arasından kırk kadar tetübeli müte- hassis ve pek yüksek sınıfları taktirde etmiş ve bu istidatlıları bunların meşvelerinde verilecek tıbbi sanat emirlerine münasele buyurulması için müracaat etmekte bulundukları. Bu ilmi fon adamları bu meşvelerinin emirlerine tevakkuf her hangi bir münaselede hiç bir ücret talep etmemektedir. Bu meşvelerle çalışarak aralarında bulunduklarıdır. Bundan bu müracaatı tevakkuf suretiyle bu talep ve istideyi bu meşvelerine taktir etmiş ve yine pek yüksek ismini bir iş gördüğünü değil, aynı zamanda meşvelerinin de bir meşveler tasdik olacağını emir etmiştir. İsmiyle meşvelerle aru ve ifadeye münaselet eder ve bilvayile emiriyetlerine tasdiklerini taktir etmekte emirine hazretleri.		
030	10	116 810 3

Albert Einstein'ın mektunun
çevirisi. (30 Eylül 1933,
İstanbul)

O günlerde, İstanbul Üniversitesi'ne alınacak Alman profesörler belirlenmiş, sözleşmeleri imzalanmıştı. Mustafa Kemal de Einstein'ın ricasıyla bizzat ilgilendi. Hatta, Albert Einstein'ı, Türkiye'de göreve davet etti. Fakat Einstein bilimsel çalışmalarını Amerika'da yürütme-yi tercih etti. Fakat 40 profesörün Türkiye'de işe alın-ması mümkün olmadı.

Prof. Philipp Schwartz'ın Zürich'ten Ayrılışı

Prof. Schwartz, "Yardım Birliği" Başkanı olarak Zü-
rich'te altı ay kadar çalıştı. Bu kısa sürede büyük işler
başardı. Bu işlerin başında kendisi de dahil birçok Al-
man bilim adamına İstanbul Üniversitesi'nde iş bulma-
sı, bilimsel çalışmalarına imkân sağlaması geliyordu.

Ekim 1933 ortalarında, Zürich'ten ayrılırken yaptığı veda konuşmasında şunları söylemişti:

“Büyük sorunlar, bu birliği kurmamızı gerektirdi. Amaç yalnızca, yaşamımızı güven altına alacak bir iş-yeri bulmak değildi. Bütün emelimiz yeteneklerimizi geliştirmeye, varoluşumuzu sağlayan düşünce yapısına ve bilime olan borcumuzu ödeyebileceğimiz bir hizmeti verebilecek ortam bulmaktı. Bugün, henüz açıkta bırakılmamızdan altı ay geçmiş olmasına karşın, hiçbirimiz yalnız değiliz. Geleceğe, sakın ve özgüvenle bakabiliriz. Bilimin hocası ve araştırmacısı olarak bu işe kendini adanlar, işlerine devam edebilecekler ve işteki becerilerini iki misli, belkide on misliyle kanıtlamak zorunda kalacaklardır.”

Prof. Schwartz ve ailesi İstanbul'a gemiyle geldi.

Ekim ayı boyunca, İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak sözleşme imzalamış profesörler, eşleri, aileleri, yakınları ile birlikte İstanbul'a gelmiş, hayatlarını yeniden kurmak için canla başla çalışmaya başlamışlardı.

Prof. Schwartz, hatıralarında o günleri şöyle anlatacaktı:

“Ekim ayı boyunca bütün arkadaşlarım, aileleri, kız kardeşleri, anneleri, kayınvalideleri ve asistanlarıyla birlikte geldiler. 150 kadar insana her yerde, özellikle Taksim'de, İstiklal Caddesi'nde, camiler, müzeler, gemiler ve plajlarda rastlamak mümkündü. Çoğu doğrudan doğruya, her an izlendikleri ve evlerini terk etmek zorunda kaldık-

ları Almanya'dan gelmişti. İngiltere'nin saygın kentlerinden veya çaresiz mülteciler gibi yaşadıkları Paris'in ucuz pansiyonlarından gelenler de vardı. Şimdi rahat ve huzur içinde, konuksever bir halkın, sevilen ve sayılan konukları olarak yaşıyorlardı."

Akşamları Park Otel'in terasında oturuyor, Boğaz'ın romantik havasını, sarayları, Anadolu yakasını, Marmara'yı, Bizans ve Osmanlı kültürünün ölümsüz abidelerini ayın yumuşak ışıkları altında seyrederken, günlük gezileri hakkında derin söyleşilere dalıyorlardı.

İstanbul'a gelen bilim adamları, geride kalan, henüz iş bulamamış, bilimle uğraşma imkânı ellerinden alınmış meslektaşlarını hiç unutmadılar. İstanbul'a gelen öğretim üyeleri her ay belli bir miktar para ödüyor, böylece diğer zor durumdakilere yapılacak yardım gerçekleştiriliyordu. İstanbul'a gelişlerinden bir süre sonra Prof. Max Born, Ernst Cassirer, Curt Goldstein, Richard v. Mises ve Franz Simon'un da içinde bulunduğu bir Gözlem Komitesi kurdular. Gelecekteki daha zor günlere hazırlandılar. Birbirlerine destek olmaya çalıştılar.

İstanbul Üniversitesi'nde göreve başlamış olan Alman bilim insanlarının sözcülüğüne Prof. Dr. Fritz Neumark seçilmişti. Neumark, bilim insanlarının her türlü özlük hakları ve mesleki sorunlarını Maarif Vekaleti ile görüşüyordu.

Anayurtlarından kovulmuş, kaçmış, gözleri arkada kalarak ayrılmış Almanya'nın onurlu evlatları, Nazi re-

jiminin bir gün yıkılacağını düşünüyor, yaşadıkları felaketi büyük kayıplar vermeden atlatmaya çalışıyor ve bunun için birbirlerine kol kanat geriyorlardı.

Ölümle Hayat Arasındaki Sınırı Geçiş

Eduard ile Berta Almanya'yı terk etme kararını uygulamak için kolları sıvadılar. Hiç kimseye, ama hiç kimseye zamanı gelinceye kadar kaçış planlarından söz etmeyeceklerdi. Çocuklara, hele Cornelius'a hiçbir şey söylemeyecek, sezdirmeyeceklerdi.

Eduard, karısının üzüntüsünü hafifletmek için:

“Hitler domuzunun selamını iyi versin, ‘Hücum Birliği Marşı’nı birincilikle söylesin bakalım şimdilik! Zamanı gelince ekşi koruk tatlı üzüm olur. Sabre delim şimdilik!” dedi.

Eduard o gün işe gitmedi. Gerekli evrakları tamamladı, pasaport çıkartmak için başvurdu. Polise “Karımın ailesinden kalan büyük miktardaki mirası alıp gelmek için İstanbul’a gideceğim. Çıkış vizesi rica ediyorum,” dedi.

Polis, “Ne kadar acaba?” diye güldü.

Eduard genel konuştu: “Büyük bir miktar olduğunu hesap ediyorum.”

“Keşke bana da biraz miras kalsaydı!” dedi polis. Vicdanı kirlenmemiş birine benziyordu.

Vizesini hemen verdi. Pasaportunu damgaladı.

“Hayırlı olsun! Bol şanslar!” diyerek pasaportu uzattı.

Eduard çok teşekkür ederek, polisin yanından ayrıldı. Dışarı çıktığında derin bir nefes aldı. Merakla bekleyen Berta'yı "Bu işi başardık!" diye sarılıp öptü.

Eduard işlerini tamamladı. Kahvaltıdan sonra Edith'i ve Cornelius'u öptü, "Oğlum derslerine iyi çalış. Kardeşini koru, anneni üzme! Ben birkaç haftalığına çalışmaya gidiyorum," diyerek başını okşadı. Karıkoca sessizce evden çıktılar. Kararlaştırdıkları gibi davranarak, kimseyi istasyona çağırmadılar. Kara tren Hamburg istasyonundan ayrılırken, Eduard'ın ardından sadece Berta el sallamış ve "Allahım kocama ve bize yardımcı ol!" diye dua etmişti.

Buharlı lokomotifin ocağına kömür atıldı. İstanbul Ekspresi, kömür dumanını ardında bırakarak Münih'e doğru hızla yol almaya başladı. Eduard, yataklı vagonun penceresinden Almanya'yı seyrediyordu. Köylerin, kentlerin içinden; evlerin, yolların, ağaçların kenarından hızla geçiyorlardı. Başını koltuğa dayadı. Gözlerini yumdu.

"Geride kalan evler!" düşüncesi onu, hem kısa bir süre önce ayrıldığı Harburg, Winkelberg Sokağı'ndaki evine, hem de çok uzaklardaki, her an biraz daha yaklaştığı İstanbul'a götürüyordu. Şu 32 yıllık ömründe neler neler yaşamış, neler neler görmüştü. Maceralı, çalkantılı çağda dünyaya gelmişti. 8 yaşındayken Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Savaşın yıkıntıları, yoklukları arasında geçmişti çocukluğu ve gençliği. Sonra yangın yerlerinde, yangına inat yeşeren bitkiler, çiçekler gibi, boy vermiş, güçlü kuvvetli, enine boyuna, mavi gözlü,

sarı saçlı, yakışıklı bir delikanlı olmuştu. Kulakları müziğe, vücudu dansa yatkındı. 15 yaşındayken Hamburg Şehir Tiyatrosu'nda figüranlığa başlamış, 16 yaşında dans kursu almış, ardından da bir operette vals yapmıştı. Dans, onun kişiliğinin bir parçası haline gelmişti. Kızlar onunla dans etmeye bayılırdı. Neydi o günler! Dansa kaldırdığı kızın gözünden kalbine girer, onu baharlandırır, çiçeklendirir, bulutların üstünde uçurur, yıldızlara salıncak kurup sallardı!

Hayal meyal düşler gibi geçiyordu şimdi gözlerinin önünden o yıllar. Kara tren, oflaya puflaya, rayların eklem yerlerinden tıkıtık, tıkıtık geçe geçe Münih'e doğru ilerliyordu. Sonu İstanbul'a, Sirkeci Garı'na varacak olan demir yolunun üstünde hızla dönen tekerleklerin hiç susmayan tıkıtıkları, Eduard'ın hafızasındaki sayfaları birer birer açıyordu.

Şimdi ise faşist Nazi rejimi Almanya'yı daha büyük bir felakete doğru götürüyordu.

Eduard, kendi yurdunda yaşama imkânı kalmadığından, birçok Alman vatandaşı gibi yurdunu terk ediyor, konacak sağlam bir dal arıyordu. Bir damla huzurdu aradığı. Korkusuz yaşamaktı tek istediği. O günkü özel şartlarda aradığını bulabileceği tek yerin İstanbul olabileceğini hesaplamıştı.

İstanbul geçmişte onu bağrına basmıştı. İstanbul düşüncesi onu ta 1924 yılına götürdü. "Gurbetçi kalfalar" şubelerinin bulunduğu en uzak şehirlerden biri olan İstanbul'u cesaret ve merakla seçmişti. İstanbul, delikanlı Eduard'ı olgunlaştırmış, çiraklıktan ustalığa yükselt-

mişti. İstanbul onun hayatının akışını değiştirmiş, en güzel güllerinden birini ona hayat arkadaşı olarak vermişti. İstanbul'un toprağı, havası, suyu artık onun ikinci vatanı olmuştu.

O zaman dülger kalfası olarak sevinerek gelmişti, şimdi ise başı darda kalmış kederli usta bir dülger olarak İstanbul'a sığınmaya geliyordu.

Belki işime yarar düşüncesiyle "Costantinopel, 17 Nisan 1927" tarihli "Gurbetçi kalfalar" belgesini yanına almıştı. Bu belgenin önyüzünde Ayasofya'nın resmi, arka yüzünde de Eduard Bischoff'un görevini yerine getirdiğini bildiren resmi yazı vardı. Belgenin dört kenarına sırayla şu anlamlı sözler yazılmıştı:

Kim çırak olabilir? Herkes.

Kim kalfa olabilir? Yeteneğı olan.

Eduard Bischoff'un ustalık belgesi. 17 Nisan 1927, İstanbul.
(Cornelius Bischoff arşivi.)

1925 yılı Noel Bayramı için hazırlanmış özel tebrik kartı.
Başlık: “Yaşasın Gurbetçiler!” (Cornelius Bischoff arşivi.)

Kim usta olabilir? Yaratıcı olan.

Kim Gurbetçi olabilir? Vefalı insan.

Hayatın bin bir hali içinden süzülüp gelmiş anlamlı sözlerdi bunlar.

Ayrıca 1925 Noel Bayramı sırasında “Angora ve Constantinopel”de Türk bayrağı önünde çekilmiş “Gurbetçi” ustalarını ve kalfalarını gösteren iki fotoğraf da yanındaydı.

“Angora (Turquie)” fotoğrafının kenarına da “*Dünya büyük, dünya güzel! Kim bilir, bir daha görüşür müyüz, görüşmez miyiz?*” sözleri yazılmıştı.

Fotoğraftaki lonca kıyafetini düşündü.

İstanbul'a geldiği ilk günlerden birinde, arkadaşlarıyla birlikte siyah elbise, geniş kenarlı siyah silindir şapkayla sokakta gezerlerken, birden taş yağmaya başlamıştı başlarına. Ne olduğunu o an anlayamamışlardı.

Sonra, daha önceki yıllarda gelmiş, tecrübeli arkadaşları anlatmıştı:

“Müslümanlar fes giyer, Hristiyanlar ise şapka! Şapka Hristiyanlığın sembolü sayılır. Müslüman bir erkek şapka giyerse, Allah alnını görsün diye, kangalını yana çevirir. Bizim lonca kıyafetimiz ve şapkamız hiç görmedikleri bir kıyafet olduğundan, şeytana, cine benzettiklerinden taşlamışlardır sizi!”

Şimdi o zamanlar taşlandığı şehre gidiyordu.

Fotoğrafta bulunan dülgerlerden her biri dağılıp gitmişlerdi dört bir yana. Şimdi onlardan biri olan Dülger Eduard Bischoff, canını kurtarmak için geliyordu Türkiye'ye. Dülger arkadaşlarını görür müydü, göremez miydi? Hiç bilmiyordu.

Uzun ve yorucu bir tren yolculuğundan sonra Sirkeci Garı'na ulaştı. Garda kayınbiraderi Yanko karşıladı onu. On yıldır görüşmemişlerdi. Hasretle sarıldılar birbirlerine.

“Geçmiş olsun! Sağ salim gelebildin İstanbul'a!” dedi Yanko.

Sirkeci Garı'ndan Kuledibi'ndeki evlerine giderken hem konuşuyor, hem de etrafa bakıyordu. Sirkeci, Galata Köprüsü, Karaköy yine canlı, cıvıl cıvıldı. İstanbul, 1938 yazında Eduard'ı güler yüzle, kendi evladını karşılar gibi karşıladı.

Paris Yolunda Ölümlle Burun Buruna...

Eduard'dan gelen haber Berta'yı çok sevindirdi. Kaçış planının birinci bölümü başarıyla tamamlanmıştı. Sıra, zor olan ikinci bölüme gelmişti. Yavaş yavaş Paris'e gitme hazırlıklarına başladı. Pasaport sağladı. Ama çıkış vizesi alma sorun olacak gibi görünüyordu.

İki üç ay vize işini bir yana koydu. Bu arada Nazi-lerin bir toplantısında çevirmenlik yaptı. "Kendimi gizleye gizleye korkak tavşana döndüm sonunda!" diye kahretti. Hayat tamamen çekilmez hale gelmişti.

Paris'e gitme işini, Eduard'ın ablası Berta Kröger ile konuştu. Kocasından başka tek güvendiği insandı o. "Elini çabuk tut! Bir an önce kurtul bu işkenceden! Gelişmeler hiç iyi değil! Savaş her an başlayabilir. Başlarsa sınırlar tamamen kapanır, hiç gidemezsin," dedi Berta Kröger.

"Biliyorum, ama çıkış vizesi almam imkânsızlaşıyor. Vizesiz ne yapabilirim?" diye sordu Berta.

"Allah kahretsin! Benim elimden de bir şey gelmiyor artık! Benim bu işe karışmam, sana zararlı olur!"

Gelin görünce, kadın kadına uzun uzun dertleştiler. Birbirlerine destek olmaya, moral vermeye çalıştılar.

Aradan bir ay kadar geçmişti. Berta Kröger bir gece eve geldi. Telaşlı ve kaygılıydı. Duyduğu bir habere göre, sınırlar kapanıyor, çıkışlar tamamen durduruluyordu. "Hemen, hemen! Artık vizeyi bekleyecek zaman değil!" dedi. "Yarın hazırlan, ertesi sabah erkenden yola çık! Her geçen saat aleyhine oluyor! Elindeki geçerli pasaportla sınırı geçmeyi dene. Geçtin geçtin! Geçemezsen

döner gelirsin! Ya öyle, ya böyle! Yüzde elli şans az değildir! İnsan bazen yüzde bir, binde bir ihtimalleri bile denemek zorunda kalabilir!”

Berta’nın önünde başka seçenek kalmamıştı. İstanbul’a haber verip, kocasının görüşünü alması da sakıncalıydı. Haberleşme sistemleri Nazilerin denetimi altındaydı.

“Tamam!” dedi. “Haklısın! Bir günüm var. Yarından sonra yola çıkmalıyız.”

Bu kararı kimseye söylemediler. Berta, yolculuk haberini çocuklarına içi kan ağlarken, yüzü gülerek “Sürpriz! Sürpriz! Haydi çocuklar! Yarından sonra annenizi görmek için Paris’e gidiyoruz,” biçiminde duyurdu.

Cornelius sevinçten uçtu. Edith ne olduğunu pek anlayamadan gülümsedi. Cornelius, üç sene önce ziyaret ettikleri Paris Fuarı’nı çok sevmişti. Yine fuar ziyareti-ne gittiklerini sanıyordu.

Berta, kısa bir ziyarete nasıl gidilirse öyle bir hava verdi kendine, çocuklarına. Sadece iki küçük valiz hazırladı. Çeyizini, on yıldan beri dişten tırnaktan artırarak aldıkları eşyalarını, her şeyi olduğu gibi bıraktı.

Berta iki bavul, iki çocukla Harburg Tren İstasyonu’na sabah saat 8.30 sularında vardı. Aylardan şubatı. Hava çok soğuktu. Kırmızı tuğladan yapılmış tarihi istasyonun giriş kapısında Berta Kröger, kızı Helga ve Tante Käthe buluştular. Hepsi de gülümsemeye çalışıyorlardı. En sevinçli olan Cornelius idi. O soğuk Harburg saba-

Cornelius Bischoff 70 yıl sonra Harburg Tren İstasyonu'nda, Paris trenine bindiği peronda. (2009)

hını, trene binişlerini hiç unutmayacaktı. Elinde iki gün önce okumaya başladığı Karl May'ın *Gümüş Gölünün İçindeki Hazine* adlı romanı vardı. Yolda okuyacaktı.

Paris treninin kalkacağı perona doğru yürüdüler. Peron iki kat aşağıda idi. Demir merdivenlerden indiler. Merdivenin yakınında, tren hareket saatlerini bildiren camlı dolabın önünde durdular. Saat tam 9.00'da buharlı kara tren düdüğünü çalarak Hamburg-Altona yönünden geldi, frenlerini gıcırdatarak, oflaya puflaya durdu. Hazin bir vedalaşma oldu! Çocuklar hariç, hepsi de kimseye göstermemeye çalışarak, sessizce ağlıyordu.

Cornelius bir eliyle kitabını, diğeriyle kız kardeşinin elini tutuyordu. Annesinin, halasının, Kätthe teyzesinin yüzündeki kederi sezmiş, ama nedenini çözememişti. Sor-

madı. Paris'ten döndüklerinde halasına, teyzesine sorup öğrenecekti!

Trene bindiler. Uğurlayanlar, gidenlere bol şanslar diledi. Tren oflaya puflaya, buharlı düdüğünü “Hoşça kalın!” dercesine öttürerek hareket etti.

Kompartımanda yerlerine oturdular. Berta on yıl önce güle oynaya geldiği Harburg'dan derin bir kederle ayrılıyordu. Göz yaşları artık durmuyordu. Yavrularını kollarının altına aldı. Henüz 30 yaşındaydı. Oğlu 11, kızı ise 9 yaşındaydı. Sonu meçhul bir yolun başında birbirlerine sarılmışlardı. O an dünya sadece üç kişiydi... Birkaç saat sonra çocuklar gülüp oynamaya başladılar. Berta, gülümsemeye çalışıyordu. Sınıra yaklaştıkça, içindeki sıkıntı artıyordu. Almanya-Fransa sınırına vardıklarında karanlık olmuştu. Soğuktan pence-re camları buğulanmıştı.

Tren tam sınırdaki Alman istasyonunda durdu. Bir süre sessizlik oldu. Sonra dışarıdan ağlayan, hıçkıran, yalvaran kadın sesleri gelir gibi oldu! Berta kulaklarını dikti! Pencerenin buğusunu silerek dışarıya baktı. Birkaç yolcu trenden indirilerek Nazi polisleri tarafından bir yerlere götürülüyordu. Berta'nın içi “cız” etti! Ak-lına gelen kötü düşünceleri bastırmaya çalıştı. Kalbin-den sessizce dua etti! Çocuklarına sarıldı. Kızı uyuyordu. Cornelius ise çocuk sezgisiyle havadaki gerginliği hissetmiş, elindeki kitabını bağrına sıkıca basmış, başını da annesine yaslamıştı.

Kompartımanın kapısı gıcırdayarak açıldı. Uzun boylu, uzun paltolu, yaşlı bir demiryolu kontrol me-

murı kapıda durdu. Arkasında iki tane Nazi polisi dikiliyordu.

“Pasaport kontrol! Lütfen pasaportlarınızı veriniz.”

Berta “Buyurun!” diyerek pasaportunu uzattı.

Yaşlı memur, pasaportun sayfalarını çevirirken göz ucuyla da genç anneye, annesinin dizinde uyuyan kız çocuğuna ve elindeki kitabı sıkıca bağrına bastıran oğlan çocuğuna bakıyordu. Nazi polisleri kendi aralarında konuşuyordu. Dünya nefesini tutmuştu.

Yaşlı adam, çıkış vizesi olmadığını anladı. Uyuyan kız, aynen torununa benziyordu. Annenin, uyuyan kızın, kitabını tutan oğlanın hayatı o an yaşlı memurun vicdanının sesine bağlıydı. Yakalasa, üçü de trenden zorla indirilecek, az önce yakalananlar gibi toplama kamplarından birine ölüme götürülecekti. Yakalamasa, yalan söylediği polisler tarafından anlaşılrsa, kendisi hapsi boylar, hayatı zehir olurdu.

Bir an karşısındaki anneyle göz göze geldi! Anlayış bekleyen bu annenin gözleri için vicdanı dile geldi:

“Her şey tamam!”

İnsanlığın ölmeyen vicdanının sesi idi bu!

Pasaportu kapatıp verirken, gözüyle “Yolunuz açık olsun!” dedi yaşlı kontrol memuru! Almanya’da vicdan sahibi, medeni cesaret sahibi insanlar her şeye rağmen, her yerde vardı. Nazi kontrol memuru kıyafetinin altında bu yaşlı adamın temiz bir vicdan taşıması gibi.

Kapıyı kapattı. Ardına bakmadı. Yan kompartıma na geçtiler...

Berta ölümle hayat arasındaki bu sınırı, bu vicdanlı yaşlı kontrol memurunun bakışını hiç unutmadı. Cor-

nelius ise ölümle hayat arasındaki o sınırın önemini, çok uzun yıllar sonra babası her şeyi anlattığı zaman anlayacaktı.

Polisler yakaladıkları kaçakları zorla trenden indiriyordu. O gecenin çığlıkları yıllarca Berta'nın ve Cornelius'un kulaklarından hiç çıkmayacaktı.

Tren hareket etti. Almanya-Fransa sınırını geçtiler.

Fransa, özgürlük ve kurtuluş demekti.

Berta çocuklarını bağrına bastı. Sevinçten ağlıyordu! Ne kızı, ne oğlu “Anne sen neden ağlıyorsun?” demedi. Sabaha karşı Paris’e vardılar. Peronda geciken treni merakla, kederle, kuşkuyla bekleyen insanlar trenden inen yakınlarına sevinç gözyaşlarıyla, daha candan, daha içten sarılıyordu.

Beklediği yolcusu gelmeyenler ise çaresizlikten ağlıyor, gelen yolculardan haber soruyordu.

Paris, Almanya’dan gelenleri, kaçakları o sabah keder ve sevgiyle bağrına bastı. Akşama doğru, Yahudilerin Almanya’dan çıkışlarının kesin olarak yasaklandığı haberi Paris’e ulaşacaktı.

Paris Günleri

Berta'nın annesi Donna Gategno sabaha kadar uyumamış, kızının, torunlarının yolunu gözlemişti. Olanları öğrenince yüreği duracak gibi oldu. Neydi bu başlarına gelenler? Ne zaman bitecekti bu kaçışlar? Kaçınıcı kaçışlarıydı bu kısacık ömürlerinde?

Çok şükür yakalanmadan, sağ salim gelmişlerdi. Bundan sonrası daha kolay olurdu.

Berta, Paris'e ulaştıklarını geldikleri gün telgrafla İstanbul'daki kocasına bildirmişti. Eduard çok sevinmiş, o günden sonra keser tutan eli daha da güçlenmişti.

Bu kaçış, ölümle burun buruna geliş, sınırdan geçerken duyduğu çılgınlık Berta'yı çok sarsmıştı. Uyuyamıyordu. Gözünü kapadığında, kendini sınırda, pasaport kontrolünde hissediyordu. Paris'e geldikten bir hafta sonra aniden ateşi yükseldi, bir türlü düşürüleliyordu. Donna Gategno, kızını hemen hastaneye kaldırdı. Doktorlar ateşini zor düşürebildiler. Fakat yüksek ateşli bu hastalık, Berta'nın beyninde, etkileri daha sonra ortaya çıkacak ağır tahribat yapmıştı.

Berta hastalığını, hastanede kalışını kocasına bildirmedi, onu meraklandırmak, çaresizlikten kıvrandırmak istemedi.

Paris'te, Donna Gategno'ların "Rue de Belford" caddesindeki evlerinde üç ay kadılar. Okul zamanıydı. Çocukları hemen okula yazdırdılar. İkisi de tek kelime Fransızca bilmiyordu. Duyduklarını Almanca gibi yazıyorlardı. Sınıf birincisi "örnek çocuk" Cornelius sınıfın tembellerinden biri olmuştu.

Bu nedenle okula gitmek istemiyor, sık sık hastalanıyordu.

Berta, fuar ziyaretine değil, Türkiye'ye gitmek için Paris'e geldiklerini söyleyince Cornelius şaşırdı. Fakat Karl May'ın romanında okuduğu Türkiye'yi göreceği için biraz da sevindi. Türkiye'de ne yapacaklar? Neden

gidiyorlar? Ne zaman Almanya'ya geri dönecekler? Bunları anlatmanın sırası değildi.

Cornelius, İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra Almanya'ya dönecek, tekrar sınıf birincisi, örnek öğrenci olarak okuluna devam edecekti. Paris'te hiç anlamadığı derslerde bunları düşlüyordu.

Berta ise süresi yakında bitecek olan pasaportunun süresini uzattırmak istiyordu. Pasaportsuz hiçbir yere kıpırdıyamazdı. Hastaneden çıktıktan sonra, kendini toparladı. Pasaport işine sarıldı. Paris'teki Alman Büyükelçiliği'ne gidip diller dökerek, Hamburg'da Nazi örgütünden aldığı teşekkür belgesini göstererek çıkış vizesi olmayan pasaportunun süresini uzattırdı. Dünyalar onun oldu!

Konsolosluktan çıkar çıkmaz, doğruca yakınlarındaki sinagoga gitti. Dua etti. Mum yaktı. Artık İstanbul yolculuğuna başlayabilirdi.

Fakat Paris'te kalırken, Türkiye'nin Yahudi göçmenlere giriş izni vermediğini, sınırlarını Yahudilere kapattığını öğrendi. Buna rağmen "Almanya'dan vizesiz çıkan, Türkiye'ye daha kolay girebilir. Türkiye benim yurdum!" diyerek umutla yoluna planladığı gibi devam etti.

Paris'te bulunan IRO adlı örgüt, Nazi Almanyası'ndan kaçanlara yardım ediyor, yol parası veriyordu. Berta, becerikli bir insandı. İstanbul yolculuğunu planladı. IRO'dan yardımı aldı. Trenle Marsilya'ya gittiler. Oradan "Teophile Gauthier" gemisiyle İstanbul'a hareket ettiler.

Geminin birinci mevkiinde kalıyorlardı. Cornelius, merakla gemiyi dolaştı. Kat kat inceledi. Geminin en alt katında çoğu zenci olan lejyonerleri gördü. Lejyonerlerin arasında 7-8 kadar Alman da vardı. Almanlarla ve zenci lejyonerlerle dost oldu.

Onlara, birinci mevkidenden topladığı sigaraları ve yemek artıklarını getiriyordu. Almanlar Almanca, Cezayirli Fransızcaya türküler söylüyordu. Onlardan Almanca türküler öğrendi. Hepsi de Almanya'dan kaçmışlardı.

Bir gün Alman lejyonerlere sordu:

“Siz nereye gidiyorsunuz?”

“Biz lejyoneriz, savaşa gidiyoruz.”

“Nereye?”

“Neresi olursa olsun! Savaş olan her yere!”

“Harp sırasında karşınıza bir Alman çıksa ne olacak?”

“Biz de onlara karşı ateş açarız!”

Doğrusu bu cevap hiç hoşuna gitmedi. Fakat yolculuk süresince onlara sigara, yemek artıkları toplayıp götürmeye devam etti.

Gemi, Yunanistan'ın Patras limanında durdu. Kısa bir süre karaya çıktılar. Fakat lejyonerlere karaya çıkış izni yoktu.

Yolculuk üç gün üç gece sürdü. Berta yolculuk sırasında geminin Türk kaptanı ile tanıştı. Dünyayı bilen, gelişmeleri takip eden biriydi. Son yıllarda her seferinde Almanya'dan ya da diğer ülkelerden Yahudi göçmenleri İstanbul'a götürmüştü. Göre göre insan sarrafı olmuştu.

Kaptan, Berta'nın Yahudi bir kaçak olduğunu hemen anlamıştı. “Merak etmeyiniz! Biz insan halinden anlarız!” diyerek giriş yasağına rağmen Berta ve çocuklarının İstanbul’a ayak basmalarına yardımcı oldu.

Gemi, İstanbul’a yaklaşırken, Berta doğduğu şehre sevinçle, umutla, özlemle bakıyordu. Galata Kulesi’yle göz göze geldiler. Doğduğu ev onun dibindeydi. Güzel bir mayıs sabahı, önce Galata Kulesi “Hoş geldin komşum, hoş geldin Berta!” diyerek selamladı onu! Sonra, Ayasofya, Süleymaniye, Topkapı Sarayı’nın kuleleri “Hoş geldin Berta!” dediler! Boğaz, mavi kollarıyla kucakladı Berta’yı! Berta hepsine teşekkür etti. Tüm İstanbul’u özlemle, sevgiyle kucakladı!

Ayakları Karaköy iskelesine güvenle bastı. Eduard ile Yanko, iki saatten beri gemiyi bekliyorlardı. Önce Cornelius ile Edith sarıldılar babalarına. Sonra Berta bıraktı kendini kocasının kollarına!

Almanya çok gerilerde kalmıştı artık.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'DA YENİ HAYAT

İstanbul'da İlk Gün

Hans Kitzinger'in İstiklal Caddesi'ne açılan dar sokaklardan birindeki odasına vardıklarında öğlen olmuştu. Ekim ayının sonlarına gelindiği halde hava yaz günü gibi sıcaktı. Prof. Hirsch'in eşyalarını apartman kapıcısı taşımıştı. Viyana'dan İstanbul'a tren yolculuğu ve sonra da Sirkeci Garı'ndan öğrencisinin evine kadar taksi yolculuğu Hirsch'i çok yormuştu.

Kitzinger, hocasını rahat ettirmek için çırpınıyordu: "Sayın Hirsch, çok uzaktan geldiniz. Yolculuk sizi yormuştur. Evim maalesef Frankfurt'takilere benzemiyor. Ama kendi eviniz gibi rahat ediniz lütfen! Lavabo ve tuvalet burada. Sularımız akıyor. Elinizi yüzünüzü yıkayınız, serinleyiniz. Biraz dinlendikten sonra dışarı çıkarız."

Hirsch, öğrencisine teşekkür etti. Elini yüzünü yıkadı. Suyun serinliği, yorgunluğunu biraz olsun giderdi.

Sonra birlikte Beyoğlu'ndaki küçük bir lokantaya gittiler. Yemek sırasında yapılacak işleri konuştular. İlk yapılacak iş, polis karakoluna giderek ikametgâh kaydı-

nı yaptırmak, sonra Alman nakliyat firması Feustel'e uğrayarak, Amsterdam'da depoda bekleyen eşyaların İstanbul'a gelmesi için gerekli belgeleri vermekti. Sonra en acil işlerden biri de ev bulmaktı.

Kitzinger, hocasının telaşını fark etti. Onu rahatlatmak için sakın sakın konuşuyordu.

“Sayın Hirsch, hiç merak etmeyiniz, bu işlerin hepsini yaparız. Önce kahvelerimizi içelim. Sonra doğruca polis karakoluna gideriz. Ev bulma konusunda, tramvay şirketinde çalışan bir Alman mühendis arkadaşımın karısı uzmandır. Size seve seve yardımcı olur.”

Garson kahvelerin nasıl olacağını sordu. Hirsch hayatında ilk kez Türk kahvesi içecekti. Nasıl olacağını bilmiyordu. Onun yerine öğrencisi cevapladı:

“Orta şekerli olsun!”

Hirsch, bu ilk içtiği orta şekerli kahvenin tadını hiç unutmayacak, sorduklarında daima “Orta şekerli olsun!” diyecekti.

Yemekten sonra sırayla önce polise, sonra nakliyat firmasına, oradan da Kitzinger'in çalıştığı, Karaköy'deki Hollantse Bank şubesine gittiler. Hesap açtıldılar. Hirsch yanında getirdiği nakit paranın bir kısmını Türk lirasına çevirdi. Gerisini hesabına yatırdı.

Kitzinger, bankadan izin alarak hocasıyla beraber olmuştu. İzin saati bitmişti. Özür dileyerek hocasına öneride bulundu:

“Sayın Hirsch, kusura bakmayınız ben burada kalıp, işime devam etmeliyim. Akşam evde buluşuruz. Tarif ettiğim gibi, lütfen unutmayınız, Tünel'e bineceksiniz.”

Hirsch bankadan ayrıldı, Köprü'nün sol tarafından Karaköy yakasından Eminönü yönüne doğru yürümeye başladı. Kalabalıkta insanlara çarpmamaya dikkat ediyordu. Köprü'nün sallandığını, tramvaylar, taksiler, otobüsler geçerken sarsıldığını hissetti. Köprü'nün ortasına doğru geldi. Denize doğru, bir balkon gibi uzanan yerde durdu. Korkuluklara dayandı. Sağ tarafında Topkapı Sarayı, Ayasofya, Sultanahmet Camisi'nin kubbeleri, minareleri gökyüzüne doğru yükseliyordu.

Karşısında masmavi bir deniz, solunda Karaköy iskelesi, denizde kayıklar, mavnalar, gemiler ve gemilere akın akın girip, akın akın çıkan çeşit çeşit, renk renk insanlar...

Sonra Haliç tarafına döndü, belini Köprü'nün korkuluğuna dayadı. Sol tarafta camiler, kubbeler, minareler ve üst üste yığılmış gibi duran evleriyle İstanbul; sağ tarafta Galata Kulesi, tarihi, büyük binalarıyla Karaköy, Beyoğlu semti renkleriyle, büyüklüğüyle gözlerini kamaştırdı.

Bakışları uzaklardan yakınlara geldi, önünden geçen insanları incelemeye başladı. Çeşit çeşit, renk renk insanlardı bunlar. Karınca gibi çoktular. İnsanların kafatası biçimlerinin ve fizyonomilerinin çeşitliliği çok çarpıcıydı. Bu kadar insan çeşidini Almanya'da görmek mümkün değildi. Köprü'nün üstünden su gibi akan, merdivenlerden inip çıkan, vapurları doldurup boşaltan insan bolluğu ve çeşitliliği Hitlerlerin ırk teorisini yere çalıyor, paçavra gibi çiğneyip geçiyordu. Köprü'nün üstünden geçen, gülen, konuşan, koşan,

yürüyen, balık avlayan, kadın erkek, çoluk çocuk, kara başlı, kara gözlü, sarışın, çakır gözlü, renk renk, boy boy, yan yana, iç içe yaşayıp kaynaşan insanlar çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu, binlerce yıllık Anadolu medeniyetlerinin bir mirasıydı. Bazı insanların yüzleri de eski çağlardan kalma, Babil, Hitit, Mısır, Helen ve Roma dönemi heykellerinin yüzlerine benziyordu. Bu benzerlikler, Nazilerin “âri ırk” teorisinin saçmalığının ispatı gibiydi.

Trafiğin yavaşladığı bir anda, Köprü’nün Haliç tarafına geçti. Bir süre de Haliç tarafını seyretti. Sonra Karaköy’e doğru yürümeye başladı. Bu kez etrafındaki seslere kulak verdi. Konuşulanları duyuyor ama anlamıyordu. Karaköy Meydanı’na geldiğinde, kulakları trafik gürültüsü, vapur düdükleri, gazete satan çocukların bağırışları, seyyar satıcıların sesi, martı çığlıklarıyla dolmuştu. Sanki boğuk seslerin oluşturduğu bir konseri yer yer yırtan ezgilerdi bunlar.

Tünel’in önüne gelmiş, ama Tünel’i bulamamıştı. Gözüne kestirdiği birine soran bir ses tonuyla “Tünel?” dedi. Karşısındaki adam Fransızca “A la gauche, Monsieur!” cevabını verdi, eliyle de birkaç adım ötesindeki Tünel girişini gösterdi.

Tünel’e binip yukarıya, Tünel Meydanı’na çıktı. Taksim’e doğru yürümeye başladı. Caddenin sağ tarafında, vitrininde Almanca kitaplar sergilenen, üstünde “Alman Kütüphanesi I. Karon” yazılı levha bulunan bir kitapçıya rastladı. Olsa olsa burası bir Alman kitapçısı olabilirdi.

Hemşerisine, yakın bir akrabasına rastlamış gibi oldu. Hemen içeri girdi, Almanca selam verdi. Kitapçı Almanca olarak selamını aldı ve ne istediğini sordu.

“Benim adım Ernst Hirsch. Üniversitede görevlendirilen Alman profesörlerden biriyim. Bu sabah geldim. Almanca ya da Fransızca yazılmış bir İstanbul rehberi arıyorum. Acaba var mı?”

“Hoş geldiniz sayın profesör! Benim adım da Karon. Buyurun oturunuz. Fransızca bir İstanbul rehberi var. Ne içersiniz? Size yardımcı olmaktan memnun olurum.”

Prof. Hirsch ile Alman kitapçısı Karon arasında ömür boyu sürecektir dostluk o an başlamış oldu.

İstanbul Üniversitesi’nde İlk Gün

Prof. Hirsch erkenden uyandı. Okula yeni başlayan bir çocuk gibi heyecanlıydı. Öğrencisi Kitzinger’i rahatlatmamaya dikkat ederek hazırlandı. Çantasını hazırladı. Kitzinger kalktığında giyinmiş, çantasını hazırlamış hocasını görünce şaşırdı.

“Günaydın Sayın Hirsch! Uyuyamadınız mı?”

“Günaydın Hans! Uyudum ve uyandım!”

Kitzinger de hemen hazırlandı. Kahvaltıyı, İstiklal Caddesi’ndeki bir muhallebicide yaptılar. Tünel Meydanı’na kadar yürüdüler. Alman Kitapçısı ile selamlaştılar. Tünel’e binip Karaköy’e indiler. Kitzinger çalıştığı bankaya gitti. Prof. Hirsch ise, Köprü’yü yürüyerek geçti. Köprü’nün üstü, denizin yüzü dünkü gibi capcanlıydı yine. İnsan yüzlerine bakarak, çevredeki sesleri dinleyerek, Top-

kapı Sarayı'ndan Ayasofya'ya, Sultanahmet'e, Süleymaniye'ye kadar karşısında duran harikulade manzarayı seyrederek Eminönü'ne geçti. Yeni Cami önünde tramvaya bindi. Tramvay ağır ağır, dura kalka Beyazıt Meydanı'na vardı.

Tramvay biletçisi “Beyazıt” diye seslenince indi. Sağ tarafında Cami, ulu çınar ağaçları, sol tarafında küçük kubbeli yapılar bulunan büyük bir meydanın kenarında kemerli büyük bir anıtsal kapı yükseliyordu. Kapının iki yanında anıtsal iki pavyon ve üstü işlemeli demir parmaklıklarla süslenmiş yüksek bir duvar vardı. Kapının altında, Arapça altın yaldızlı harflerle yazılmış bir metin ve beyaz mermer üstüne altın yaldızlı Latin harfleriyle yazılmış “İstanbul Üniversitesi” levhası vardı.

“İ” ve “Ü” harfleri dikkatini çekti. “İ” ve “Ü” harflerini saydı. Üniversite kelimesi büyük “Ü” harfiyle başlıyor ve onu üç tane “i” harfi takip ediyordu.

“Ü” harfi Hirsch'e daima “ümit” kelimesini çağrıştırıyordu. Üniversite ve ümit! Her iki kelime de “ü” ile başlıyordu...

Altın yaldızlı harflerle yazılmış harfleri, hayatına yön veren yolun adını okur gibi saygıyla, sevgiyle, ümitle okudu:

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Ferah bir nefes aldı!

İstanbul Üniversitesi'nin anıtsal kapısının arkasında Beyazıt Kulesi yükseliyordu. Beyazıt Camisi'nin kubbeleri, minaresi, üniversitenin anıtsal kapısı, iki yandaki pavyonlar, Beyazıt Kulesi, duvar, meydanın ortasın-

daki havuz, havuzun etrafındaki yeşil süslemeler tam bir uyum içindeydi.

Prof. Hirsch, gördüğü manzara karşısında bir an durdu. Avrupa'da, Almanya'da çok üniversite kapısı görmüş ama böyle etkileyicisini hiç görmemişti.

Daha iyi görebilmek için gözlüğünü düzeltti! Tam kapının önünde, meydanın ortasında büyük bir havuz vardı. Havuzun etrafı rengârenk çiçeklerle süslenmişti. Havuzun ortasındaki fıskiyelelerden sular fışkırıyordu.

Daha birkaç gün önce gördüğü Viyana'yı getirdi gözlerinin önüne. Sonra Berlin'deki Brandenburg Kapısı'yla karşılaştırdı.

Karşısındaki manzara, mimari yapı daha etkileyici geldi.

Demek bu üniversitede hocalık yapacak, kürsü başkanı olacaktı. Tüyleri diken diken oldu! Etrafındaki insanlara, anıtsal yapılara, gökyüzüne, güneşe sevinçle baktı.

Kapının ortasındaki büyük kemerin altından yürüyerek geçti. Önünde geniş, üstü taşlarla kaplı bir yol uzanıyordu. Yolun iki tarafında henüz yeni dikilmiş düzgün iki sıra halinde çınar ağaçları vardı. Taşlı yolun bitiminde üç katlı büyük ihtişamlı yapının giriş kapısı vardı. Beyaz taşlardan yapılmış Beyazıt Kulesi yolun sağında yükseliyordu.

Ana binaya girdi. Karşısına çıkan kapıcıya Fransızca olarak rektörlüğü sordu. Kapıcı eliyle yukarı katları gösterdi. Hirsch ikinci kata çıktı. Çift kanatlı, yarı açık büyük bir kapının önünde çarşafı, yaşlı bir kadın çömelmiş duruyordu. Eliyle içeriği gösterdi.

Prof. Hirsch kapıdan yüksek tavanlı, geniş bir odaya girdi. Üzeri dosya ve kâğıtlarla dolu bir masanın başında üniversite öğrencisine benzeyen genç bir adam oturmaktaydı.

Prof. Hirsch'i Fransızca olarak nezaketle selamladı. Hirsch, kendini tanıttı:

“Ben Almanya'dan dün geldim. Adım Ernst Hirsch. Ticaret hukuku profesörüyüm. Dekanla konuşmak, görevime başlamak istemiştim,” dedi.

“Hoş geldiniz! Sizinle tanışmaktan memnun oldum. Benim adım Fadıl Hakkı. Dekanlık sekreteriyim. Üniversite tatilde olduğundan Dekan Bey sadece pazartesi ve perşembe günleri gelir. Buyurun oturunuz! Size nasıl yardımcı olabilirim?”

Dekanlık sekreteri daha henüz bu cümleleri söylerken, kapının önünde bekleyen çarşafli odacı kadın kahveleri getirdi. Prof. Hirsch, Türkiye'de kendisine sunulan ilk resmi hoş geldin kahvesini yavaş yavaş, tadına vara vara içti.

Sekreter Fadıl Hakkı, Hirsch'e fakültenin kitaplığını, derslikleri ve profesörler odasını gezdirdi. Karşılaştıkları profesörlere Hirsch'i takdim etti.

Vedalaşıp dışarı çıkarken, Hirsch'in önüne bir gazeteci çıktı. “Ben Cumhuriyet gazetesinin muhabiriyim. Size birkaç soru sorabilir miyim?” dedi.

“Buyurunuz!”

Prof. Hirsch, sorulan sorulara kısa kısa cevaplar verdi.

İki gün sonraki Cumhuriyet gazetesinde ve aynı gazetenin Fransızca nüshası olan “La République”de şu haber yayınlanmıştı:

"Üniversitenin yeni profesörleri;

Üniversitede ders vermek üzere Avrupa'dan davet edilen profesörler İstanbul'a gelmeye başladılar. Hukuk Fakültesi'nde deniz ticaret hukuku okutacak Prof. Hirsch dün üniversiteye geldi ve diğer hocalarla görüştü; üç yıllık süre içinde dilimizi öğrenebilmek için Türkler arasında oturacağını ve Türkiye'yi özvatanı olarak sayacağını söyledi.

Bütün yabancı profesörler 25 Ekim'e kadar görevlerinin başında olacaklar."

Dolmabahçe Sarayı'nda Şeref Konuğu

Üniversitenin açılmasına üç hafta kalmıştı. Prof. Hirsch, acilen bir ev bulup yerleşmek istiyordu. Öğrencisi Hans, hocasının titizliğini, huylarını, derslere verdiği önemi çok iyi biliyordu. Bir akşam yemeğinde, Park Otel'in harika manzaralı terasında, ev bulma işini konuşmak için, İstanbul Tramvay İşletmesi'nde mühendis olarak çalışan Katz çiftini hocasıyla tanıştırdı.

Karıkoca Katz'lar görmüş geçirmiş, yardımsever, güler yüzlü insanlardı. Prof. Hirsch, öğrencisinden Katz çifti hakkında ön bilgiler almıştı. Ama Yahudi olmanın verdiği alışkanlıkla, kendine özgü insan tanıma yöntemleriyle, yavaş yavaş, ağzından çıkan her kelimeyi dikkatle seçerek konuşuyor, karşısındaki insanların siyasi düşünce ve tavırlarını anlamaya çalışıyordu. Kısa bir süre sonra ikisinin de Milliyetçi Sosyalistlere karşı olduklarını, Yahudilere sevgiyle yaklaştıklarını anladı. Rahat-

ladı. Kırmızı şarap kadehini, tanışmanın ve gelecek güzel günlerin şerefine kaldırdı.

Karıkoca Katz'lar, İstanbul'a geleli altı ay olmasına rağmen, şehre alışmışlar, birçok insanla, özellikle Alman kolonisinden hemen hemen herkesle tanışmışlardı. Kim kimdir, ne yapar, nerede ne bulunur? Nasıl bulunur? Ne nerede, nasıl satın alınır? Bu konuların uzmanı olmuşlardı. Özellikle Frau Katz, yüzünden hiç eksik olmayan bir gülümsemeyle konuşuyor ve dinleyenlerine güven veriyordu.

Prof. Hirsch, kendini tanıtmış, yakın ve uzak hedeflerini anlatmıştı.

İstanbul Üniversitesi yakınlarında, eski İstanbul semtlerinden birinde, Türklerin arasında, sessiz bir sokakta oturmak ve en kısa zamanda Türkçe öğrenmek istediğini söylediğinde karıkoca Katz'lar güldü. Bayan Katz, bunun imkânsız olduğunu, kendi gözlemlerine dayanarak, bir sosyolog edasıyla anlatmaya başladı.

“İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu İstanbul semtlerinde sadece Müslümanlar oturuyor. Müslüman olmayanlar genellikle Pera, Galata, Beyoğlu, Taksim, Şişli gibi semtlerde yaşıyor. Almanlar ise, Bebek, Beyoğlu, Asmalımescit ve Kadıköy yakasında Moda'da yaşamaya başlamışlar. Mustafa Kemal Paşa'nın İslam dinini devlet işlerinin dışında tutma yönündeki tüm çabalarına rağmen, İslam dini, gerçekte toplum hayatında eskiden olduğu gibi büyük rol oynamaya devam ediyor. Azınlıklar, yani Ermeniler, Rumlar, Yahudiler Türk uyruğunda olmalarına, Türkiye Cumhuriyeti va-

tandaşı olmalarına rağmen kendi içlerinde kapalı cemaat tarzında yaşıyorlar. Gerçek Türkler, Müslüman halk, kendileri ile bu Müslüman olmayan cemaatler arasına, tıpkı Almanya’da, Hitler öncesinde, Yahudilere karşı yapıldığı gibi mesafe koyuyorlar. Bu nedenlerle, benim düşünceme göre, bir Avrupalı, ancak ve ancak başka Avrupalıların yaşadıkları semtlerde daha rahat yaşayabilir. Bu semtler de genellikle kozmopolit zihniyetli Türk üst tabaka mensuplarıyla azınlıkların oturdukları Taksim Meydanı çevresindeki yerlerdir.”

Prof. Hirsch, Bayan Katz’ın uzun konuşmasını dikkatle dinledi. Bayan Katz, noktayı koyduğunda, verdiği bilgiler için ona teşekkür etti.

“Kadıköy yakasında ya da İstanbul Üniversitesi çevresinde oturmak bana daha uygun olacak. Buna göre ev arayalım,” dedi.

Ev aramak için üç gün sonra Köprü’de, Kadıköy vapur iskelesinde buluşmayı kararlaştırıp, ayrıldılar.

Prof. Hirsch ile Hans Kitzinger Park Otel’den Beyoğlu’ndaki kaldıkları odaya kadar yürüyerek geldiler. Prof. Hirsch, Bayan Katz’ın İstanbul’un toplumsal yapısı, Müslüman halk ile Müslüman olmayan azınlıklar arasındaki ilişkiler hakkında verdiği bilgilerin doğruluk derecesini bilmek istiyordu.

Hans Kitzinger, “Sayın Hirsch, ben Bayan Katz kadar bu konular üzerinde araştırıp düşünmedim,” diye söze başladı. “Ama altı aydan beri yaşadıklarıma göre, İslam dininin toplum hayatındaki rolü çok büyük. Azınlıklara, özellikle Yahudilere karşı bir tutum gözleniyor.

Mustafa Kemal Paşa'nın reformları henüz toplum tarafından, Müslüman halk tarafından sindirilmiş gibi gözükmüyor. Tek partili bir siyasi hayat var. Türkçem çok yetersiz. Türkçe gazeteleri takip edemiyorum. Farklı, karışık siyasi düşünceleri kim temsil ediyor, nasıl ifade ediyor bilemiyorum. Bu nedenle Türkiye'deki toplumsal ve siyasi hayat hakkında gerçekçi bir değerlendirme yapamıyorum.”

Prof. Hirsch, bir bilim adamı tavrıyla, “Haklısın Hans!” dedi. Öğrencisinin dikkatli, sağduyulu konuşması hoşuna gitmişti. Frankfurt Üniversitesi'nde bilimsel düşünme üzerine anlattıklarından Hans gerekenleri almıştı. İçinden, “Bu Hans, adam olacak!” dedi.

Prof. Hirsch, tahmininde yanılmamıştı. Hans Kitzinger, daha sonra İtalya'da hukuk öğrenimini sürdürdü. Doktor unvanını aldı. İsrail devletinin kurulmasından sonra İsrail'e yerleşti. “Kitron” adıyla, İsrail Parlamentosu Mali Komisyonu Hukuk Danışmanı oldu ve hocasıyla ilişkilerini hiçbir zaman kesmedi.

Prof. Hirsch, iki gün kendi başına Taksim çevresinde, İstanbul Üniversitesi'ne yakın semtlerde ev aradı. Boş kiralık evler vardı. Ama kimisinin kirası çok yüksekti, kiminde ise gürültüden durulmuyordu.

Bayan Katz ile Kadıköy vapur iskelesinde buluşup, birinci mevkiye yerleştiler. Çaylarını yudumlayarak, Boğaz'ın güzelliğini seyrederek Kadıköy'e geçtiler.

Kalabalık caddeyi bırakıp sakin sahil yolundan Moda'ya doğru yürümeye başladılar.

Bayan Katz, yine gülen gözleriyle konuşuyor, Prof. Hirsch'i güldürüyordu. Mühürdar Caddesi'ne gelmiş-

lerdi. Yeni yapılmış bir apartmanın camlı giriş kapısına asılmış “kiralıktır” yazılı bir levha gördüler. Kapının tam üstünde ise büyük harfle “Ü” yazılıydı. Tesadüf olur ama bu kadarı olamazdı! Hirsch’in içinde sıcak bir duygu belirdi. “Ü”, ümit demekti! İçinden, “Bu ev olacak!” diye geçirdi.

“Bayan Katz, lütfen kapıcıya, hangi kat kiralıktır, sorunuz,” dedi.

Bayan Katz, dilinin döndüğü kadar bir Türkçe ile sordu.

Kapıcı, “En alt katla, en üst kat kiralık. İkinci ve üçüncü katlarda oturuluyor,” cevabını verdi.

Önce alt kattaki, sonra üst kattaki daireyi gezip gördüler. Üst kattaki dairenin odalarından görülen manzara, Prof. Hirsch’i bir anda büyüledi. Görür görmez, “Bu daireyi turalım!” dedi.

Bayan Katz, “Sayın Hirsch, biraz daha gezip dolaşalım, belki daha uygun daireler buluruz!” diye itiraz etti. Ama Hirsch, kararını vermişti.

“Lütfen sahibinin nerede olduğunu sorunuz,” rica-sında bulundu.

Bayan Katz, bu kararlı tutumdan pek hoşlanmadı. Yüzündeki gülücükler kayboldu. Fakat Hirsch’in ricasını yerine getirdi.

Kapıcı, “Ev sahibi alt katta oturur! Bugün de evde-dir!” cevabını verdi.

İyileşecek hastanın doktor ayağına gelir, diye işte buna derler!

Hirsch, tekrar düşüncesini dile getirdi.

“Hemen ev sahibi ile konuşalım. Kirası bana uygunsa hemen tatalım!”

Bayan Katz, “Sayın Profesör, acele etmeyiniz. Belki daha iyisini buluruz!” diye yine itiraz etti. Fakat Hirsch’in ısrarı üzerine, aklından “O halde sonucuna sen katlanırsın!” düşüncesini geçirerek “Ev sahibi ile konuşmak istiyoruz!” dedi.

Kapıcı önlerine düştü. Ev sahibinin kapısını çaldı. Birlikte içeri girdiler.

Ev sahibi misafirlerini Fransızca selamladı.

Kendisini tanıttı. Bundan sonrasında artık Bayan Katz’ın Türkçe konuşmasına gerek kalmadı. Prof. Hirsch, ev sahibiyle doğrudan Fransızca konuşmaya başladı. Ev sahibi Sırrı Bey adında bir mühendisti. Prof. Hirsch’in İstanbul Üniversitesi’ne gelen Alman profesör olduğunu görünce çok memnun oldu.

“Buyurun Sayın Profesör! Evime ve Türkiye’ye hoş geldiniz! Daireyi beğendiyseniz, gerisi önemli değildir. Önce bir kahvemi içiniz! Kahveler nasıl olsun?”

Hirsch, Türkçe olarak “Orta!” diyebilirdi.

“Ooo! Maşallah hemen Türkçe de öğrenmişsiniz Sayın Profesör!”

Kahveler geldi. İçildi. Kirada anlaşıldı. Apartmanın adı, ev sahibinin kızının adının “Ümit” olmasından dolayı “Ü” imiş.

Sırrı Bey, “İkinci katta da İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy oturur,” dedi.

Prof. Hirsch, “Bu da çok güzel bir tesadüf!” diyerek evi tuttuğunu söyledi.

Sırrı Bey, “Hayırlı olsun! Güle güle oturunuz Sayın Profesör!” diyerek evin anahtarını teslim etti.

Bayan Katz da kiranın biraz daha düşürülmesine katkıda bulunduğundan, yüzü yine gülmeye başladı.

Prof. Hirsch ile Frau Katz, evden ayrıldılar, Mühürdar Caddesi’nde yürüyerek Kadıköy iskelesine geldiler.

Deniz kenarındaki bir çay bahçesine oturdular. Birer çay söylediler.

Prof. Hirsch, “Bayan Katz, size çok teşekkür ederim. Sayenizde güzel bir ev kiraladık. Şimdi sıra, ev eşyalarını satın alıp yerleştirmeye geldi. Dün öğrendiğime göre, Amsterdam’da nakliyat şirketine teslim ettiğim kuyruklu piyanom, yazı masam, sandalyeler, kitap rafları vb. gemiyle yola çıkmış. Yakında İstanbul’a gelecekmiş. Ama mutfak eşyaları, yatak, yorgan gibi eşyalar eksik. Bunları buradan almalıyız. Bu konuda ne önerirsiniz?” diyerek, Frau Katz’ın gönlünü aldı.

Kendisinden yardım istenmesi, düşüncesinin sorulması Bayan Katz’ı memnun etti. Yüzünün gülcükleri geri geldi.

“Bunlar hiç sorun değil Sayın Hirsch! Geçen gün Avusturya Başkonsolosluğu’nda görevli bir memurun evini kapattığını duydum. Tüm mutfak eşyalarını, mobilyasını, yatağını yorganını, hizmetçisiyle birlikte devretmek istiyormuş. İsterseniz hemen irtibat kurarım.”

“Elbette Bayan Katz! Bu fırsatı kaçırmayalım. Siz bugün o memurla bir konuşun lütfen.”

Bayan Katz, böyle işlerin uzmanı olmuştu. Ertesi gün hemen tüm işleri yoluna koydu. Aşçı Bayan Miezi ile

birlikte tüm mutfak ve ev eşyaları “Ü” apartmana getirildi. Hamallar taşıdı ve eşyalar yerleştirildi.

Prof. Hirsch, ev işlerini kısa zamanda halletmişti. 25 Ekim 1933 günü Hukuk Fakültesi Dekanı’nı görmek için tekrar üniversiteye gitti. Dekan hasta olduğundan maliye profesörü Fazıl Pekin vekalet ediyordu. Rektörü de göremedi. Profesörler odasına uğradı. Türk meslektaşlarıyla tanıştı.

Fakülte Sekreterliği’ne uğradı. Yeni tuttuğu evin, 1 Kasım 1933’ten itibaren geçerli olacak adresini verdi.

Fakülte sekreteri, “Sayın Profesör, bu sizin içindir, lütfen buyurunuz!” diyerek Türkçe-Fransızca yazılmış bir davetiye takdim etti.

Hirsch, davetiye’yi okuduğunda gözlerine inanamadı.

Prof. Hirsch, Cumhuriyet’in onuncu kuruluş yılını kutlamak amacıyla Dolmabahçe Sarayı’nda, 28 Ekim 1933 akşamı verilecek resmi davete şeref konuğu olarak davet ediliyordu. Çok heyecanlandı! Çok şaşırdı! Geldi geleli, İstanbul’un bu büyük yıldönümünü kutlamaya hazırlandığını görüyordu.

Fakülte sekreterine çok teşekkür ederek oradan ayrıldı. Ayakları sanki yere basmıyor, kanatlanmış uçuyor gibiydi.

Üniversite bahçesinden ana kapıya doğru yürürken, bu büyük davete giderken ne giyeceğini düşünüyordu. Bu davete uygun doğru dürüst bir elbisesi bile yoktu. Kostümü, Amsterdam’dan gemiye verilmiş bavulunun içindeydi.

Nakliyat şirketine telefon edip sordu. “Gemi yarın geliyor. Eşyalarınız verdiğiniz adrese, Kadıköy’deki evinize 27 Ekim günü teslim edilecek,” cevabını aldı.

Son zamanlarda bütün işleri hiçbir terslik olmadan halloluyordu.

Hamallar, kuyruklu piyano dahil bütün eşyaları sapa sağlam en üst kata çıkarıp teslim ettiler. Bayan Miezi, gelen eşyaları yerleştirmede çok yardımcı oldu. Bavulları boşalttı. Kırışmış frakı güzelce ütüledi.

Prof. Hirsch, 28 Ekim günü, öğleden sonra ütülü frakını giydi. Resmi davete tam zamanında yetişmek için zamanını ayarladı. Kadıköy vapuru, tam Boğaz'ın ortasına vardığı zaman top atışlarıyla kutlamalar başladı. Gemiler düdüğü öttürüyor, kıyılarda davul zurna sesleri yükseliyordu. Karaköy'e vardığında, İstanbul'un büyük bir gurur ve sevinçle Cumhuriyet Bayramı'nı kutlamaya başladığını gördü.

Hayatında ilk kez bu kadar büyük bir neşeyle ve gururla bayramını kutlayan bir halk gördü.

Hemen bir taksiye atlayıp, Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Davetiyesini göstererek dış kapıdan içeri girdi. İç Saray kapısı önünde arabadan indi.

Görevliler, büyük bir saygıyla içeriye buyur ettiler. Beyaz mermerden merdivenleri ağır ağır çıktı. O an yeni kurulan bir cumhuriyetin, yeni kurulan üniversitesinin bir profesörü olmanın büyük gururunu tüm benliğinde hissetti.

Davet, muazzam büyüklükteki taht salonundaydı. Salonun büyük pencereleri, sarayla Boğaz arasında yer alan 600 metre uzunluğundaki rıhtıma bakıyordu. Beyaz mermer rıhtım, ıslık ıslık parlıyordu.

Salonun kenarlarındaki devasa aynalar mekânı daha da büyütüyor, kristal avizelerden saçılan sayısız ışık

hüzmesi salonun aydınlığını daha etkileyici bir hale getiriyordu.

Taht Salonu, seçkin bin davetliyi rahatça içine almıştı.

Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch, Taht Salonu'nda Prof. Dr. Philipp Schwartz'ı ve bazı Alman meslektaşlarını gördü. Çok heyecanlıydı. Heyecanını dışa vurmamaya dikkat ediyor, konuşacak kelime bulamıyordu.

İzin isteyerek meslektaşlarının yanından ayrıldı, Boğaz'a bakan büyük pencerenin önüne geldi. Denize döndü. Gözündeki sevinç gözyaşını etrafına sezdirmeden sildi. Kendi kendisiyle konuşmaya başladı:

“Ve işte ben, kendi Alman vatanında Yahudi olduğu için hor görülen, ‘aşağılık’ ırka mensup olduğu için sahip olduğu mevkilerden kovulan, evini, yurdunu terk edip, yabancı ülkelere kaçmak zorunda bırakılan ben, ‘mülteci’ ben, dünyanın bir ucundaki Türkiye’de, nice billurlarla, mermerler, somaki taşı, sumermeri, paha biçilmez kakma işlerinin ihtişamıyla parıldayan, nice değerli mobilyayla, halıyla, resimle süslü, bir zamanların Taht Salonu olan bu mekânda, ülkenin ilk bin seçkininden sayılan, saygıdeğer bir Alman profesör sıfatıyla hazır bulunmaktayım! Talihin yüzüme güldüğü bu olağanüstü anı yaşamak Türkiye’de, bugün, burada nasip oldu bana!”

Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch'in bu sessiz konuşmasını bedeninin her hücresi, Boğaz sularının her damlası duydu. Fakat o an faşist Nazi rejiminin pençeleri altında korkuyla susan Almanya duymadı! Ama bir gün duyacak, evlatlarına bu acıları yaşatan, Almanya'nın onu-

runu özgür insanlık önünde kıran bu faşist rejimden hesap soracaktı. Sordu da...

Hayatı Yeniden Kurma

Kurulu bir hayatın sıfırlanması zordur; sıfırlanmış bir hayatın yeniden kurulması ise daha zordur.

Bischoff ailesi Harburg'da zor zahmet kurdukları hayatı olduğu gibi bırakıp yola çıkmışlardı. Geride kalanlar ne oldu? Satıldı mı? Milliyetçi Sosyalistler el mi koydu? Evliliklerinin en güzel gecelerini, hayatın tekrarsız anlarını yaşadıkları yatakları, yatak odaları, unutulmaz hatıraların yansıdığı dolap aynası şimdi kimlerin olmuştu acaba? Daha Harburg'dayken Almanya'yı terk eden ya da toplama kamplarına gönderilen Yahudilerin mallarının, evlerinin darmadağınık edildiğini, haraç mezat satıldığını görmüşlerdi.

Ne hüznü, ne kahredicidir sahipsiz kalan malların yalnızlığı! Sahibinin elini sürmekten sakındığı eşyalar, masa örtüleri, kitaplar, yorgan, yastık, sandalyeler, fotoğraflar, fotoğraf albümleri... Yatak odasında, baş ucunda asılı duran çerçeveli, çerçevesiz evlilik fotoğrafları ayaklar altına düşer... Sevgiyle, unutulmaz hatıralarla yüklü, elle dokunmaktan korkulan eşyalar Nazilerin kara çizmeleriyle, akbabalar gibi toplanıp sahipsiz eşyaları kapmak için didişen insan kılıklı varlıkların ayakları altında hoyratça çiğnenirdi...

Berta'nın aklına, gözünün önüne bunlar gelince başına ağrılar giriyor, uykuları zehir oluyordu.

Eduard, bir yıl kadar önce İstanbul'a gelir gelmez iş aramaya başlamıştı. Önce iş bulacak, sonra eşini getirecekti. Başlarda böyle düşünüyordu.

Kayınbiraderi Yanko Abromoviç, o yıllarda Bayer firmasının ürettiği Nivea kremlerinin Türkiye genel temsilciliğini yapıyordu. İşleri fena değildi. İnsan halinden anlardı. Eniştesine “Neye ihtiyacın varsa söyle, çekinme!” demişti. Herkes yerinde sağ olsun! Eduard dülgerliği öğrenirken, sadece keser tutmasını, çivi çakmasını, keresteyi tahta, tahtayı işlemeli ev haline getirmesini değil, aynı zamanda kendine güveni, yoktan var etmesini, bir işe nasıl nereden başlanacağı, bir evin temelini nereye, nasıl atılacağını da öğrenmişti.

Kalfalığı sırasında İstanbul'da tanıdığı, tanıştığı ve hayalleri o 1925 tarihli Noel Bayramı kartlarında kalan dülger arkadaşlarını aradı.

Sonra kendisi gibi Türkiye'ye sığınmış Almanlar'dan bazılarıyla tanıştı. Gurbetçinin halinden gurbetçi, sürgünün halinden sürgünler anlar! Ama o yıllarda Milliyetçi Sosyalist faşist rejimin kolları ta İstanbul'a kadar uzanmıştı. Ortalık Nazi ajanlarıyla kaynıyordu. Tünel'deki Alman Kitabevi sürgün, kaçak, sığınmacı Almanların uğrak yeri idi. Nazilerin uzantıları ise hemen bu kitabevinin karşısına kendi yerlerini açmışlardı. Kimin Nazi ajanı, kimin özgür Almanya'nın evladı olduğunu anlamak zordu. Türkçede söylendiği gibi, “At iziyle, it izi birbirine karışmıştı.”

Eduard, bu çevrelerden uzak durmanın daha iyi olacağına karar verdi. Attığı adımı, ağzından çıkanı iyi bil-

meliydi. Güvendiğine canını verirdi. Ama olur olmaz yerlerde, olur olmaz insanlar için de can verilemezdi.

1925 yılında, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği binasının çatısını birlikte inşa ettiği ve eski Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının çatısını birlikte onardığı, daha sonra 1927'de Zonguldak Kömür İşletmeleri binalarının yapımında birlikte çalıştığı bir dülgere arkadaşını buldu.

Dülgere dülgere, usta ustaya oturup konuştular. “Demek başına bunlar geldi Eduard!” dedi. “Merak etme buluruz çaresini. Benim işlerini yaptığım, İsviçre-İngiltere ortaklığında bir inşaat firması var. Şu anda Paşabahçe'deki Petrol Tanklarını inşa ediyorlar. Başmühendisi tanırım. Senin için onunla bir konuşayım. Sonucu sana bildiririm!”

Üç gün sonra buluştuklarında, arkadaşı müjdesini verdi. “Eduard kardeşim! İşin tamam! Konuştum. Baş-

Eduard Bischoff, Paşabahçe Petrol Tankları'nın inşaatında çalışan işçilerle birlikte (sağ başta, ayakta). (1938)

mühendis kabul etti. Yarın birlikte gideceğiz. Ben seni onunla tanıştıracayım. Sonrası artık sana kalmış!”

Eduard, çok mutlu oldu! Arkadaşına çok çok teşekkür etti. “Teşekküre gerek yok!” dedi arkadaşı. “Bilirsin, biz ustalarımızdan böyle gördük, böyle öğrendik. İnsan, insana her zaman muhtaç olabilir. Ben de senin buraya geldiğin gibi Almanya’ya gelseydim, senin yanına varsaydım, benim yaptıklarımın aynısını, belki de daha fazlasını yapardın!”

Böylece Eduard Bischoff, Paşabahçe Petrol Tankları inşaatında usta olarak çalışmaya başladı. Mühendisler ve ustalar İstinye’deki büyük bir evde kalıyorlardı. Eduard da bu evde kalmaya başladı. Kısa zamanda işe alıştı. İsviçreli mühendislerle Almanca ve Fransızca, Türk usta ve işçilerle Türkçe konuşuyordu. Dil bilmek işini çok kolaylaştırdı. Kısa zamanda ustabaşı oldu.

İşte tam o günlerde, karısının ve çocuklarının Paris’e ulaştıkları haberi gelmiş, dünyalar onun olmuştu.

Şimdi ise karısı, çocukları yanındaydı. Aile yeniden bir aradaydı. “İstanbul Gülü” kendi toprağında, yeniden kök salmaya başlıyordu. O yanında, evinde olduktan sonra sırtı yere gelmezdi.

Geldiklerinin ertesi günü karısını, çocuklarını aldı, Rumelihisarı’na doğru gezmeye götürdü. Cornelius kısa pantolonluydu. Edith’in saçları o zamanların Almanya’sında moda olduğu gibi taranmış, güzelce iki örgü yapılmıştı. Ailecek ilk resimlerini çektiler. Yüzlerindeki mutluluk o resimden ve hafızalarından hiç silinmeyecekti.

Bischoff ailesi bir Boğaz gezintisinde. Soldan sağa: Eduard Bischoff, Edith, Berta, Cornelius ve akrabalarından biri. (1939)

İstinye'deki ev ailecek kalmaya uygun değildi. Berta'da beğenmedi. "Küçücük de olsun, ama sadece bizim olsun! Koğuş gibi bir evde ailecek yaşayamayız!" diye dile getirdi düşüncesini.

Eduard, "Haklısın!" diye onayladı karısını. "En kısa zamanda bir ev tutarız. Ben sizlerin gelmesini beklemiştim."

O cimri değil, tutumlu bir insandı. Paranın nasıl kazanıldığını, parasız yaşanamayacağını özellikle gurbette çıktığı yıllarda çok iyi öğrenmişti.

Paşabahçe Petrol Tankları inşaatında çalışmaya başladığından beri, o günün Türkiye şartlarında usta-başı olarak eline iyi para geçiyordu. Bazı günler, mesai-

ye de kalıyordu. Sağlığını yıpratmadan, dikkatle çalışıyordu. Karısı ve çocukları gelinceye kadar bir miktar para biriktirmişti.

Tarabya'da bir ev tuttular. Tarabya 1939 İstanbul'unun da güzel, mutena semtlerindendi. Konsoloslukların çoğu buradaydı. Alman Başkonsolosluğu'nun ikametgâhı Tarabya sırtındaki büyük bir alana yayılmıştı. Tarabya'da Rumlar, Ermeniler, Türkler bir arada yaşıyor, sokakta genellikle Rumca konuşuluyordu. Tarabya plajı tertemizdi. Etraf Harburg'dan, Winkelberg Sokağı'ndan daha güzeldi. En önemlisi huzur vardı, güven vardı. Almanya'daki Nazilerin ırkçı barbarlıklarından hiçbir iz yoktu.

Evlerine yerleşmeye başladılar. Ev eşyaları, ihtiyaç sırasına göre birer ikişer alınıyordu. Eduard, bazı eşyaların kullanılmış eşya satan dükkânlardan alınabileceğini düşünüyordu.

Karısıyla birlikte bir eskici dükkânına gittiler. Kaliteli mobilyalar, yatak odası takımları, masalar, sandalyeler, kenarları sırlı aynalar... Her şey vardı. Hatta işlemeli bir çeyiz sandığının kapağının içine fotoğraf albümleri, resimler gelişigüzel, bir ev yıkıntısının molozları gibi yığılmıştı.

Berta, mobilyalara bakarken o kadar etkilenmemişti. Hatta şu olabilir falan diye düşünüyordu. Fakat o fotoğraf albümlerini, sahipsiz kalmış resimleri görür görmez başı döner gibi oldu. Kusacağı geldi. Bir anda nerede olduğunu unuttu. Sanki Harburg'daydı, satılanlar kendi eşyalarıydı...

Eduard'ın koluna tutundu. "Gidelim buradan!" diyebildi. Eduard şaşırmıştı. "Ne oldu?" sorusuna cevap alamadı. Berta'nın ruhunda esen fırtınaları yeni yeni anlayacaktı.

Bir yere oturdular. Berta biraz kendine gelir gibi oldu.

"Eduard, yere hasır serip üstünde yatmaya razıyım! Ne olur bana sahipsiz, kullanılmış hiçbir şey alma!" diyebildi.

"Tamam karıcığım, tamam! Anladım! Kusura bakma!"

O günden sonra, bir daha Berta da Eduard da eski ci dükkânlarına hiç uğramadılar. Alabildikleri kadar yeni ev eşyası aldılar. Evlerindeki eşyalarda hiçbir gözyaşı damlası olmayacaktı. Hayatları boyunca, ahlı mal kullanmayacaklardı.

Okul Başlıyor

Cornelius ve Edith, Bischoff ailesinin mutluluğu, sevinci, geleceği ve umuduydu. "Nerede olursan ol, nasıl olursan ol, ama çocukların eğitimini aksatma!" Bu hem Berta'nın, hem de Eduard'ın ailesinden, anasından babasından, atalarından öğrendiği gelenek, yaşam biçimiydi.

Karıkoca baş başa verip uzun uzun konuştular. Çocuklar İstanbul'da en iyi okullarda okumalıydı. Elbette Naziler sonsuza kadar barbarlıklarını sürdüremezlerdi! İnsanlık buna izin vermezdi. Yer yerinden oynar, dünya düzeni yeniden kurulurdu. Onlar da tekrar Alman-

ya'ya dönerlerdi! Sonuna kadar Türkiye'de, İstanbul'da kalma ihtimali de var. Çocukları bu ihtimallere göre yetiştirmeli, kendileri de düzenlerini buna göre kurmalıydı...

Çocuklar Almanya'ya dönme ihtimaline göre iyi Almanca, Türkiye'de yaşayacaklarından iyi Türkçe öğrenmeliydiler.

İstanbul'daki Alman okuluna güvenmiyorlardı. Nazilerin uzantıları orada da olabilirdi. St. Georg Avusturya Lisesi en uygun seçenektir. Ayrıca bu okul Berta'nın okuluydu.

Berta okula kayıt şartlarını araştırdı. Okula kayıt için Türkçe bilgisi önemliydi. Bu nedenle, çocuklarla yeniden, çekinmeden Türkçe konuşmaya, onlara Türkçe öğretmeye başladı. Cornelius, zaten kısa zamanda mahallede arkadaş edinmiş, Türkçeyi oyun oynarken hızla öğrenmeye başlamıştı.

Cornelius, okullar açılıncaya kadar, üç ay içinde dersleri anlayabilecek kadar Türkçe öğrendi. Ders yılı başlangıcında Türkçe öğretmeni, onun Türkçe bilgisini kontrol etti. Öğrencilerin "Karamina" dedikleri güzel bir kadın olan Türkçe öğretmeni, "Senin hazırlık sınıfına gitmene gerek yok! Türkçeyi biliyorsun!" dedi. Bu düşüncesini okul yönetimine de bildirdi.

Böylece Cornelius, 1939-1940 öğretim yılında, St. Georg Avusturya Lisesi orta kısmına başladı. Edith ise ağabeyi gibi Türkçeyi hızlı öğrenemiyordu. Önce hazırlık sınıfına gitti. Sonra üçüncü sınıftan okula başlayacaktı.

Cornelius ile Edith St. Georg
Avusturya Lisesi'ne
başladıkları gün, okul
formalarıyla. (1939)

Okul formaları alındı. Cornelius ve Edith formalarını biraz garipsediler. Henüz her şeylerini Almanya ile karşılaştırıyorlardı. St. Georg Avusturya Lisesi'nin yatılı bölümü de vardı. Türkler bu okula, beşinci sınıftan sonra girebilirlerdi. St.Georg'da Ermeni, Rum, Yahudi, Türk, Kürt çocukları vardı. Ermeniler, Rumlar, Yahudiler çoğunlukta idi.

Cornelius sınıfındaki arkadaşlarıyla genellikle iyi geçiniyordu. Fakat hâlâ Almanya'daki okulunda öğrendiği Yahudi düşmanlığının etkisindeydi. Yahudileri öldürülmesi gereken haşaratlar olarak görüyordu. Bir haf-

ta sonunda eve geldiğinde, laftan laf çıktı, laf döndü dolaştı, Yahudilere geldi.

Cornelius, “Bu haşaratı öldürmeli!” diye kesin hükmünü verdi.

Artık tam zamanı gelmişti. Eduard taşı gedğine koydu:

“Oğlum Cornelius, Yahudileri öldürecekse, annenden başla!”

“Neden?”

“Annen de bir Yahudi, zehirli bir haşere!”

Cornelius dondu kaldı! Dili tutuldu!

“Bunu bana Almanya’da neden söylemediniz?”

“Yeri ve zamanı değildi. Şimdi söylüyorum. Kendini bil ve ona göre davran!”

İstanbul Üniversitesi’nin Açılışı

Onuncu Kuruluş Yılı yeni kutlanmış olan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk üniversitesi 18 Kasım 1933 günü, Beyazıt Meydanı’ndaki tarihi binanın üç katlı giriş avlusunda düzenlenen bir törenle açıldı. Büyük avlu öğrenciler, profesörler, politikacılar ve gazetecilerle ağzına kadar dolmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı’na ait olan; içinde birçok savaşa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasına sebep olmuş Birinci Dünya Savaşı’na karar verilmiş ve savaşlar yönetilmiş bu tarihi binalar, bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin bilimde, sanatta, kültürde

gelişmesi, ilerlemesi için çalışacak genç nesillerin yetiştirilmesini sağlayacak üniversiteye mekân olacaktı.

Açılış konuşmasını genç bir Türk inkılap tarihi profesörü olan Hikmet Bayur yaptı. Bayur, 27 Ekim 1933 tarihinde, Dr. Reşit Galip'in yerine Maarif Vekili olmuştu. Konuşmasında ülkenin bu değerli bilim yuvasının yeni gelişmeleri üzerinde durdu.

Konuşmanın bitiminde Bayur, Türk ve yabancı tüm profesörleri tek tek takdim etti. Öğrenciler takdim edilen her profesörü alkışlarla selamlıyordu. Kapatılan Darülfünun'dan gelen sevilen bir Türk profesör takdim edildiğinde alkış tufanı kopuyordu sanki.

İstanbul Üniversitesi, tıp, fen, hukuk ve edebiyat olmak üzere dört fakülteden oluşuyordu. Öğrenci sayısı 3417 idi. Bu öğrencilerin 624'ü kız, 2813'ü erkekti.

Toplam olarak 180 Türk ve yabancı öğretim kadrosu vardı. Ordinaryüslerin 27'si Türk, 38'i Alman; profesörlerin ise 18'i Türk, 4'ü Almandı. Toplam 93 doçentin hepsi de Türktü.

Kapatılan Darülfünun'un 240 öğretim üyesi vardı. Bunlardan 157'si görevden alındı. Toplam 88 profesör ve ordinaryüsün 71 tanesinin görevine son verildi.

Anti-Sovyet ve ırkçı eğilime sahip olan, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Muslihiddin Adil Taylan gibi tanınmış Darülfünun öğretim üyelerine yeni kurulan üniversitede görev verilmedi. Darülfünun öğretim üyelerinden sadece 59'u yeni açılan İstanbul Üniversitesi'ne alınmıştı.

Üniversitenin ilk rektörü Neşet Ömer (İrdelp) idi.

Daha dersler başlamadan, derslerin işleniş yöntemleri, öğrencilerin ve profesörlerin görevleri konusunda, Darülfünun geleneği ile Alman hocaların yöntemleri arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştı. Darülfünun geleneğine göre, bir hukuk fakültesinin görevi atalardan gelme hukuki bilgileri tekrar etmekle yetinmekti.

Profesör kürsüde oturmalı, önceden itina ile hazırlamış olduğu ders metnini okumalıydı. Profesör ders anlatırken öğrencilere soru sormamalıydı. Aynı şekilde, öğrencilerin de profesöre soru sorması doğru değildi. Öğrenciler profesörün okuduklarını not tutmalı, tuttuğu notları da ezberlemeli, imtihanlarda aynen, mümkünse hocasının sözlerini kelimesi kelimesine tekrarlamalıydı.

Bu düşünce farklılığı, daha üniversite açılmadan, Prof. Hirsch ile Hukuk Fakültesi Dekanı Fazıl Pelin'in ilk tanışmaları sırasında tesadüfen ortaya çıktı ve büyük tartışmaya neden oldu.

Dekan, ilk kez gördüğü Alman meslektaşıyla konuşurken laf lafı açmış, Frankfurt Üniversitesi'nde nasıl ders verdiğini sormuştu.

Hirsch de yaptıklarını ve yapmayı düşündüklerini söyledi:

“Kürsüde ayakta durarak, serbest konuşarak, öğrencilerime sürekli soru sorarak, onları düşünmeye sevk ederek anlatırdım. Başarılı olduğumu gördüğüm bu yöntemi burada da denemek istiyorum. Çevirmenimin söylediklerimi, sorduklarımı ve sorduğum sorulara öğren-

cilerimin verdiği cevapları cümle cümle çevirmesini istiyorum.”

Dekan, duyduklarından hiç hoşlanmadı ve kesin bir tavırla reddetti:

“Böyle bir yöntem burada, İstanbul’da uygulanamaz. Hele çeviri güçlükleri yüzünden Hukuk Fakültesi’nde uygulanması imkânsızdır. Buradaki derslerin verilış tarzı Paris örneğine uygundur.”

Prof. Hirsch, şaşırdı. “Nasıl yani?” diye sordu.

Dekan doğru bulduğu ders yöntemini anlatmaya devam etti:

“Profesör kürsüde oturur. Evinde itinaıyla hazırlamış olduğu ders metnini okur. Öğrencilere soru sormaz. Öğrenciler de profesöre soru soramaz. Öğrencinin görevi, profesörün anlattıklarını dikkatle dinlemek, harfiyen not etmeye çalışmak ve notlarını ezberlemektir. Sayın Profesör sizin yapmanız gereken, ders notlarınızı zamanında hazırlayıp çevirmene vermektir. Çevirmen de yazılı metninizi zamanında çevirip derslerde okuyacaktır.”

“Sayın Dekan, ben sizin ders yönteminizi kesinlikle kabul edemem. Sizin dediğiniz ders verme yönteminde benim ağzımı açmama gerek kalmaz! Ben öğrencilerimle konuşmazsam, onlara soru sormazsam ve onların da bana soru sormalarına imkân vermezsem öğrencilerimle bağ kuramam. Onların dersimi, anlattığım konuyu anlayıp anlamadıklarını kontrol edemem.”

Dekan Fazıl Pelin, duyduklarından hem telaşlandı, hem de biraz kızdı. İşı biraz tehdit etmeye doğru götürdü:

“Sayın Profesör, eğer düşüncelerinizde ve ders verme yöntemlerinizde ısrar edecek olursanız, bu konuda Profesörler Kurulu’nun zorunlu olarak bir prensip kararı alması gerekebilir.”

Prof. Hirsch, konunun çok ciddi olduğunu, bu anlayışla uzlaşmasının imkânsız olduğunu düşünerek bir orta yol önerdi:

“Sayın Dekan, isterseniz bu konuyu dersler başlamadan Prof. Malche ile konuşalım. Onun da görüşünü alalım. Ondan sonra bir karar verelim!”

Fazıl Pelin, bu öneriyi istemeye istemeye, ama tatlılıkla kabul etti.

Birkaç gün sonra, İstanbul Üniversitesi Reformu’nun mimarı, hükümet nezdindeki sorumlusu Prof. Malche ile bir araya geldiler.

Daha birkaç hafta önce Cenevre Büyükelçiliği’nde, iş sözleşmesinin imzalanması sırasında tanıştıkları Prof. Malche, Alman meslektaşını eski bir dost gibi karşıladı. Diğer Alman meslektaşlarının ne zaman geleceklerini sordu. Sıcak bir konuşma ortamı yaratıldıktan sonra, Dekan Fazıl Pelin’den konuyu anlatmasını rica etti.

Dekan ders verme yöntemi konusunda aralarında geçen tartışmayı olduğu gibi anlattı. Anlatırken, kendi düşüncelerinin doğruluğuna vurgu yapıyordu.

Malche, dekanı saygıyla ve sabırla dinledi. Kırmamaya çok dikkat ederek düşüncelerini yavaş yavaş, yapıcı bir ses tonuyla açıkladı:

“Üniversitede reform yapılmalıdır, dolayısıyla bugüne kadar âdet olan şeyler, norm olarak alınamaz. Yabancı meslektaşlar, sadece bilgilerini öğrencilere aktarmakla kalmamalı, yeni yöntemlerle dersleri ve araştırmaları canlandırmalı, böylece de Türk meslektaşlarına örnek olmalıdırlar. Fakültenin Profesörler Kurulu, gerçi ders programını kararlaştırarak ticaret hukuku gibi geniş alanın içinden hangi konuların mutlaka derste işlenmesi gerektiğini saptayabilir, ama, profesörlerin hangi yöntemi izlemeleri gerektiğini saptamaya yetkisi yoktur. Profesörler, araştırma ve öğretim konularında bağımsız olup herhangi bir talimata tabi değildirler.”

Dekan duyduklarından çok mutsuz olmuştu. Endişeli görünüyordu. Prof. Hirsch, Dekanın gönlünü almak, endişesini gidermek için “Sayın Dekan ilk derste kendi yöntemimi uygulayacağım. Dersimi siz de izleyebilirsiniz. Denemem başarısız olursa, sizin yönteminizi uygulayacağım,” dedi.

Bu öneri üzerine dekan rahat bir nefes aldı ve öneriyi kabul etti.

Prof. Hirsch, ilk derse gitmeden önce dekanlığa uğradı. Dekan vekilinden “Lütfen dersime gelip, beni öğrencilerime takdim etmenizi rica ediyorum,” dedi. Dekan vekili buna karşı çıktı. Fakat Hirsch ısrar edince, istemeye istemeye sınıfa geldi.

Ticaret hukuku dersi üçüncü sınıf öğrencilerine veriliyordu.

Öğrenciler Alman hocayı alkışlarla karşıladılar. Dekan vekili, Prof. Hirsch’i öğrencilere takdim ettikten sonra geçti, ilk sıraya oturdu.

Prof. Hirsch, Almanca olarak söze başladı. Çevirmen dediklerini cümle cümle çeviriyordu.

“Hanımlar, beyler! Bu derse ticaret hukuku konusunu işlemek için geldiniz. Acaba bu terimden ne anlıyorsunuz?”

Çevirmen çeviriyi yaptı. Hirsch, yüzünü tam sağ tarafında oturmakta olan öğrenciye dönmüştü. Öğrenci neye uğradığını şaşırıldı. Kendini toparladıktan sonra cevap verdi.

Bu şekilde birçok öğrenciye aynı soruyu sormuş, çeşitli cevaplar almıştı. Öğrenciler rahatlamışlardı. Düşüncelerini daha rahat dile getirmeye başlamışlardı. Bu arada dekan vekili sınıftan çıkıp gitmişti.

İlk ders bittiğinde, Prof. Hirsch öğrencilerin sevgisini ve ilgisini kazanmış, yöntemi başarıya ulaşmıştı. Hirsch’in uyguladığı yöntem, serbest konuşma, öğrencileri düşüncelerini söylemeye teşvik etme, öğrencilerden gelen soruları cankulağıyla dinleyerek ciddi cevap verme, soyut konuları somut örneklerle canlandırma, konuşmayı canlandıran jestler, tahtaya çizilen geometrik şekillerden oluşuyordu. Bunlar o güne kadar Darülfünun’da uygulanmış olan medrese eğitimine alışmış öğrencilerin kafalarını altüst etti. Medrese alışkanlıklarını yıkıp, öğrencilere yaratıcı düşünme becerisini vermek için böyle bir altüst oluşa gereksinim vardı.

Prof. Hirsch, ders yöntemini açıklamak için, üniversitenin açılışından tam on gün sonra öğrencilere verdiği ders notlarının önsözünde şunları vurgulamıştı:

“Çağdaş hukuk eğitimi, sadece hukuk bilgisini aktarmakla yetinmez: Tam tersine her şeyden önce hukuki düşünceyi geliştirme ve uygulama hedefini güder.

Öğrenci, son derece sıkıcı ve özellikle de beyni tembelliğe mahkûm eden kelimesi kelimesine not tutma eziyetinden kurtarılmalıdır.

Ders sırasında öğrenci, elini hızlı not tutmaya alıştıracak yerde, kafasını hızlı düşünmeye alıştırsa, daha iyi olur.”

Prof. Hirsch, ders işleme yönteminden taviz vermedi. Diğer Alman profesörler de Alman üniversitelerinde uyguladıkları yöntemlere göre ders veriyorlardı. Alman profesörler derslerini birer tercüman aracılığıyla veriyorlardı. Çeviriler bazen tam olmuyor, öğrencilerin ilgisi dağılıyordu.

Fakat en önemlisi, çoğu Alman olan yabancı profesörlerin ders işleme ve anlatma yöntemleriyle, Darülfünun geleneğinden gelen Türk profesörlerin yöntemlerinin birbirine uymamasıydı. Darülfünun öğrencileri, artık yeni üniversitenin öğrencisi olmuşlardı. Ama öğrenciler hocaların anlattıklarını ezberleyip, tekrarlamaya alışmışlardı. Oysa, Prof. Malche yeni üniversitede Darülfünun’da uygulanan ezberci ve tekrarlamacı yöntemlerin bırakılmasını istiyordu.

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, Malche’nin önerilerinden esinlenerek üniversitede özellikle öğretim ve öğ-

renim yöntemlerinin yenilenmesi konusunda ısrar etmiş, “Öğrencilere hazır bilgilerin verilmesi önemli değil, öncelikli olarak bilimsel düşünmenin öğretilmesi önemlidir,” demişti. Aynı şekilde, yeni profesörlerin nasıl olmaları gerektiği konusunu şöyle dile getirmişti:

“Profesör yalnız bir tekrarlama makinesi değildir, o bunun çok ötesinde, öğrencilere bilim heyecanını aktaran, yön veren, onların çalışma ve araştırma sevgisini daima canlı tutmasını bilen kişidir. Gerçek profesörün kendisi de daima bilimin bir öğrencisidir.”

Dr. Reşit Galip’in sağlık nedeniyle görevinden ayrılmasından sonra onun bu düşüncelerini ısrarla savunacak, devamını sağlayacak bir maarif vekili gelmedi. Yeni üniversitenin yükü, Üniversite Reform Komisyonu, özellikle de Malche’nin omuzlarına yüklendi.

Darülfünun ile Üniversite Çatışması

Üniversitenin ilk yarı yılı çok sancılı geçiyordu. Prof. Malche’nin raporunda açıkladığı, nesnel, kültürel eksiklikler ve zaaflar devam ediyordu. Fakat esas önemli olan üniversitenin Türk öğretim üyeleri arasındaki gruplaşma ve iki grup arasındaki gerginlikti.

Bu gerginlik üniversitenin akademik kadrosunun İslam düşüncesine bağlı üyeleri ile, Mustafa Kemal’in temsil ettiği siyasi çizgiyi kabul edip savunanlar arasındaydı. Mustafa Kemal taraftarları Türkiye Cumhuriyeti’nin laik karakterini vurguluyor, dini çevre ve güçlerin devlet hayatı üzerindeki etkisini yok etmeye çalışıyorlardı.

Hükümet, çıkardığı reform kanunlarıyla, Türk toplumunu Batı'nın çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmayı amaçlıyordu.

Kısacası 1933 yılı Türkiye'sinde üniversite hayatına yansıyan kavga'nın özü, hayatta esas yol gösterici İslam dinidir düşüncesi ile hayatta esas yol gösterici bilimdir düşüncesi arasındaki derin ayrımdı. Mustafa Kemal'in "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir!" sözü bu nedenle Ankara Üniversitesi'nin alnına büyük harflerle yazılacaktı.

Toplumdaki siyasal mücadele üniversite hayatına doğrudan yansıyor. Dinin etkisinin toplumda ve üniversite eğitiminde devamını isteyenler, Mustafa Kemal'in siyasi çizgisine karşı olanlar üniversite kürsülerinin başına getirilmiş çoğu Alman yabancı profesörleri hedef almış, düşman ilan etmişlerdi. Gerici basın toplumu bu bilim adamlarına karşı kışkırtıyordu. Üniversite içinde ise, Darülfünun'dan üniversiteye alınmış olan bazı Türk profesörler tarafından kışkırtılan bir savaş açılmıştı.

Üniversite içinden ve dışından yapılan saldırılar henüz kürsülerinin başına yeni geçmiş yabancı bilim adamlarını, Üniversite Reformu'nun hükümet nezdindeki müşaviri, sorumlusu konumundaki Prof. Malche'yi ve Alman bilim adamlarının İstanbul Üniversitesi'ne alınmalarını sağlamış Prof. Schwartz'ı derinden üzüyordu.

Eski Darülfünun'un profesörlerine kadar uzanan bu sert muhalefet yüzünden Üniversite Reformu'nun uygulanması başlı başına bir sorun oldu ve İstanbul Üniversitesi projesini başarısızlığa uğratma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılıyordu.

Aslında saldırıların hedefi Mustafa Kemal çizgisini yürüten hükümetti, fakat bunu açıktan yapmak tehlikeli olduğundan yabancı profesörlere saldırılıyordu.

Gerçekte söz konusu olan, yetersiz, hatta hiç olmayan bir temel üzerinde modern bir üniversite kurmaya çalışıldığında ortaya çıkması kaçınılmaz olan sorunlardı. Prof. Malche, hükümete sunduğu raporunda, bu sorunların üzerinde önemle durmuş, çözüm önerileri getirmişti. Bu önerileri gerçekleştirmek için yapılması gereken şey planlı, sabırlı, bilinçli olarak çalışmaktı.

Malche, özenle ve büyük çabalarla yaptığı Üniversite Reform projesinin planladığı gibi uygulanmadığını üzülerək görüp yaşadı. Umutsuzluğa kapılarak üstlendiği görevden istifa etti. 1934 ilkbaharında Türkiye'den ayrıldı.

Atatürk, İstanbul Üniversitesi'nde ders dinlerken.

Mustafa Kemal, Üniversite Reformu uygulamalarını, İstanbul Üniversitesi içindeki çatışmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvencesi altında görev yapan yabancı profesörlere karşı açılan savaşı yakından takip ediyor, başlatılan reformun başarısı için gereken her şeyin yapılmasını hükümetten istiyordu.

Yabancı profesörleri istemeyen, yeni açılan üniversiteye alınmalarından memnun olmayan, Darülfünun hocalarından bazılarının kadro dışı bırakılmalarından rahatsız olan milletvekilleri de vardı. Türkiye'de yeterli sayıda profesör olduğunu, ülkenin asıl binlerce öğretmene ihtiyacı olduğunu söyleyen bir milletvekiline Atatürk, şu cevabı vermişti:

“Yabancı profesörler, genç Türk profesörlerin kurmay sınıfını yetiştirecekler, bu kurmaylar da yine yeterli sayıda Türk profesörü yetiştirecekler; öyle ki, yetiştirilen Türk profesörleri, ülkenin ihtiyaç duyduğu sayıda öğretmeni, hekimi, hukukçuyu ve başkalarını eğitecek durumda olacak.”

1934 Mart ayının ortasında, o zamanın İktisat Vekili Celal Bayar bir söyleşide, Prof. Schwartz'a güvence verdi ve şunları söyledi:

“Gazetelerin kopardığı gürültülerden ve kıskanç meslektaşlarınızın söylentilerinden etkilenmeyin. Gençlerimiz, halkın fikirleri ve hükümet sizin yanınızdadır. Biz –burada cumhurbaşkanı adına konuşuyorum– sizin çalışmalarınızı takdir ediyoruz ve bunu derinleştirmek istiyoruz.”

Verilen güvenceler hükümet tarafından yerine getirildi, üniversitenin araç, gereç, bina vb. eksikliklerinin

giderilmesi için büyük harcamalar yapıldı. Bilim gele-
neğini yoktan var etmek çok zordu. Bu zor işi başarmak
için Alman ve diğer yabancı bilim adamları çok emek
verdiler.

Bu görüşme sırasında Celal Bayar, Prof. Schwartz’a,
özellikle iktisat alanında uzmanlara, bilim adamlarına
ihtiyaçları olduğunu; mümkünse, “Yardım Birliği”
üyelerinden mülteci bilim adamlarını Türkiye’ye, Tür-
kiye Cumhuriyeti bakanlıklarına davet etmelerini söy-
ledi. Bu davet ve çağrılar üzerine, 1934 ve 1935 yıla-
rında yeterli sayıda mülteci bilim insanı, iktisat uzma-
nı Türkiye’ye geldi; üniversitelerde, bakanlıklarda gö-
rev aldı. Çağrılan mülteci profesörlerin çoğu 1934 son-
baharında geldi. Bunlardan Prof. Porzen, Prof. Baade,
Prof. Weigert ilk akla gelenlerdi. Prof. Ernst Reuter ise
1935 yılında Ankara’ya gelebilmişti.

Bu dönemde Türkiye’ye gelen Alman bilim insanla-
rından bazıları Nazi rejimi tarafından görevden alınmış,
tutuklanmış ya da toplama kamplarına atılmış, ölümün
pençesinden büyük zorluklarla kurtularak Türkiye’ye
gelebilmişlerdi.

Örneğin, Prof. Dr. Ernst Reuter, 1933 yılına kadar
Magdeburg Belediye Başkanı ve parlamento üyesiiken
görevinden alındı. 1933-1934 yıllarında iki sefer Lich-
tenburg’daki toplama kampında tutuklu kalmıştı. 1935
yılında kamptan kurtuldu, Hollanda üzerinden İngiltere-
re’ye kaçtı. 1935 Haziran ayında, Prof. Baade’nin ara-
cılığıyla Türk hükümetinin bilgisi dahilinde Ankara’ya
gelebildi.

Prof. Dr. Gerhard Kessler, Leipzig Üniversitesi'nde sosyoloji ve iktisat profesörüydü. 1933 yılı öncesinde faşizme karşı aktif politik mücadele sürdürmüştü. Bu nedenle, Naziler iktidara gelir gelmez derhal görevinden alınarak tutuklanmıştı. Hapisten kurtulur kurtulmaz Almanya'dan kaçmak zorunda kalmış, o da Türk hükümetinin bilgisi dahilinde İstanbul'a gelebilmiş ve İstanbul Üniversitesi'nde görev almıştı.

Diş Hekimi Prof. Dr. Alfred Kantorowicz, Bonn Üniversitesi Diş Hekimliği öğretim üyesi iken, Nazilere karşı politik mücadelesi yüzünden, komünizm suçlamasıyla 1933'te tutuklanmıştı. Kurtulur kurtulmaz Almanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Türkiye'nin yardımıyla İstanbul'a geldi, İstanbul Üniversitesi'nde diş hekimliği profesörü olarak görev aldı.

Türkiye'ye sığınarak bilimsel çalışmalarına devam etme imkânı bulan birçok Alman profesör, Türk hükümetinin güvencesi altındaydı. Bu güvence, yapılan sözleşme sırasında Dr. Reşit Galip tarafından verilmişti.

Buna rağmen, üniversite açıldığından beri, gerici, tutucu, ırkçı çevreler tarafından basında, üniversite içinde kendilerine yapılan açık ve dolaylı saldırılarla karşı karşıya kalmışlardı. Türkiye'de kaldıkları sürece, siyasi hayata katılmaya izinli olmadıklarından kendilerine yapılan bu haksız saldırılara cevap veremiyorlardı.

Türkçe Öğrenme Yükümlülüğü

Alman mülteci profesörlerle yapılan iş sözleşmesinin 2. maddesinin 3 numaralı hükmü aynen şöyleydi:

“Profesör, üçüncü yıldan sonra derslerini Türkçe olarak vermek için elinden geleni yapmakla yükümlüdür.”

Yabancı uzmanlarla yapılan iş anlaşmaları açısından böyle bir hüküm tamamıyla yeni bir şeydi. Osmanlı İmparatorluğu zamanında da sayısız yabancı uzman çalıştırılmıştı, ama onlardan hiçbir zaman Türkçe öğrenmeleri ve kullanmaları istenmemişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915-1918 yılları arasında Darülfünun’da ders veren 17 Alman bilim adamından da Türkçe öğrenmeleri beklenmemişti; hele sözleşme şartı olarak akla bile gelmemişti. Aynı şekilde 1933’ten birkaç yıl önce görevlendirilen üç Fransız profesörle, bir İsviçreli’den de böyle bir şey istenmemişti.

Türkçe öğrenme yükümlülüğü “Yardım Birliği” aracılığıyla Türkiye’ye gelen mülteci profesörlerden istenmişti. Bu Alman profesörlerin, daha önce Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki resmi anlaşmayla gelmiş olan 17 Alman profesörden tek farkı mülteci olmalarıydı.

Ayrıca, Türkiye’deki kültürel, tarihsel şartlar Osmanlı döneminden çok farklı hale gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu çokuluslu bir imparatorluktu. Dil birliği bu imparatorlukta mümkün değildi. Ama Türkiye Cumhuriyeti, ulus-devlet olarak kurulmuştu. Dil birliği, ulus-devletin varolma şartı olarak görülüyordu.

Eğitim, öğretim, kültürel hayat bu ideolojik görüş doğrultusunda yeniden inşa ediliyordu. Bu bağlamda 1928’de bin yıldan beri kullanılan Arap alfabesi bırakıldı, Latin alfabesi kabul edildi ve 1929’dan itibaren

yeni alfabeyle eğitime başlandı. Türkçeyi sadeleştirme, Arapça ve Farsça kelimelerden ve dilbilgisi kurallarından arındırma hareketi başlatıldı. Türk Dil Kurumu kuruldu. 1932’de yapılan Türk Dil Kongresi’nde alınan bir kararla, basın ve eğitim dilinden başlamak üzere adım adım Türkçenin sadeleştirilerek, öz Türkçe kelimelerin yerleştirilmesi uygulamaya kondu.

İşte tam bu dönemde, herkesten olduğu gibi, uzun süre Türkiye’de üniversite hocalığı yapacağı düşünülen Alman mülteci profesörlerden de Türkçe öğrenmeleri istenmişti.

Bu yükümlülüğü birçok profesör yerine getiremedi. Sadece Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch ile Prof. Dr. Fritz Neumark kısa sürede Türkçeyi öğrendiler ve derslerini Türkçe verdiler.

Prof. Hirsch, lise öğrenimi sırasında Latince, eski Yunanca, Fransızca öğrenmişti. Daha sonraki yıllarda Hollandaca öğrendi.

Türkçe öğrenmeye, Viyana’dan İstanbul’a gelirken trende başlamıştı. Dil öğrenme yeteneği ve becerisi vardı. Sistematiik olarak, çok yoğun çalışarak, çok zaman ve enerji harcayarak üç ay içinde günlük hayatı Türkçe yürütecek kadar dil öğrenmişti. Türkiye’deki hayatında, ilk günden son güne kadar “ü”ler ve “i”ler ona uğur getirdi.

Prof. Hirsch, derslerini diğer Alman profesörler gibi tercüman aracılığıyla veriyordu. Tercümanı Şevket Bey, Almanya’da eğitim görmüştü, çok iyi Almanca konuşuyordu. Fakat hukukçu olmadığından hukuk terim-

lerini ve kavramlarını çevirmekte çok zorlanıyor, bazen de çeviriler eksik kalıyor, anlaşılması güçleşiyordu.

Şevket Bey, anlamadığı ya da çevirmekte zorlandığı cümleleri, kavramları, terimleri tekrar tekrar sormak zorunda kalıyordu. Prof. Hirsch bu kavramları açıklamak için kendini zorluyor, bazen profesörler odasında Almanca, Fransızca bilen Türk meslektaşlarına soruyordu.

Türk meslektaşlardan özellikle Dr. Muhlis Ete, her zaman yardımına koşuyordu. Almanya’da iktisat öğrenimi görmüştü, çok iyi Almanca konuşuyordu. Üniversitenin değerli doçentlerinden biriydi. Aralarındaki mesleki arkadaşlık, zamanla güzel bir dostluğa dönüştü. Prof. Hirsch, bir gün yine profesörler odasında, Dr. Muhlis Ete’ye, öğrenciler tarafından anlaşılma zorluklarını anlatıyordu. Muhlis Bey, Alman arkadaşını dinledikten sonra, “Sayın Hirsch, Hukuk Fakültesi ikinci sınıfta Halil Arslanlı adında, Almanya’da lise ve yüksek okula gitmiş, Almancayı bir Alman gibi güzel konuşan bir öğrenci var. Size yardımcı olabilir. İsterseniz sizi onunla tanıştırayım,” dedi.

Hirsch bu öneriyi memnuniyetle kabul etti. Bir sonraki ders arasında, profesörler odasında dinlenirken, içeriye ince, uzun boylu, sarışın bir genç girdi. Hirsch’in yanına yaklaştı, saygıyla eğilerek, Almanca olarak “İyi günler Sayın Profesör! Ben öğrenciniz Halil,” dedi.

Hirsch, bu düzgün Almancadan memnun oldu. Halil, dersten sonra tekrar konuşmak üzere ayrılıp dersine gitti. Halil de Hirsch’in görünüşünden, alçakgönüllü tavrından memnun kalmıştı.

Dersten sonra tekrar profesörler odasının kapısında buluştular. Konuşa konuşa üniversite kapısına doğru yürürlerken Hirsch, Halil'e nerede oturduğunu sordu.

“Kadıköy’de oturuyorum Sayın Profesör!”

“Ben de Kadıköy’de oturuyorum. Başka bir işin yoksa, birlikte gidelim, vapurda da konuşabiliriz.”

“Nasıl isterseniz Sayın Profesör!”

Halil, Alman hocasına çok saygılı davranıyordu. Bu saygı, göstermelik bir saygı değil, içten gelen, çıkarsız, dürüst bir saygıydı. Kadıköy İskelesi’ne kadar yürüdüler. Vapura bindiler. Hirsch, Halil’e kahve ısmarladı. Halil, bu tanışma kahvesinin hatırını ölünceye kadar hiç unutmuyacaktı.

Hirsch, Halil’e sordu:

“Halil seni tanımaktan çok memnun oldum. Düzgün bir Almanca konuşuyorsun. Türkçen de iyidir. Ben Türkçe öğrenmek istiyorum. Bana Türkçe dersi verir misin?”

“Sayın Hocam, bu benim için büyük bir şeref olur. Memnuniyetle! Size yardımcı olabilirim, kendimi çok mutlu sayarım!”

Halil’in Hirsch’e haftada iki saat Türkçe dersi vermesi konusunda anlaştılar.

Bir ay kadar ders yaptılar. Hirsch, bazı kanun metnlerinin çevirisini Halil’den rica ediyor, o da severek hocasının ricasını yerine getiriyordu. Hirsch’in asistanı yoktu. Bir süre sonra Halil, Hirsch’in fahri asistanı haline geldi.

Hirsch, bir gün ticari unvan konusunu, ders için hazırlarken tescilli markalarla ilgili Türk mevzuatı lazım oldu. Halil’den bu mevzuatı bulup getirmesini rica etti.

Halil, kitaplığa gitti, ilgili mevzuatı buldu, ertesi gün hocasına götürdü. Hirsch, Halil'in aradığını bulan tutumundan hoşlandı. Bu mevzuatı derste işleyebilmesi için hemen Almancaya çevrilmesi gerekiyordu. Biraz çekinerek, “Halil acaba bu mevzuatın önemli maddelerini benim için Almancaya çevirebilir misin?” diye sordu.

Halil bir an sustu, şaşkınlık içinde kalakaldı. Sonra kendini toplayarak saygılı bir ses tonuyla cevap verdi:

“Sayın Hocam, size hayır diyemem, çünkü Türk geleneğine göre insanın kendi üstünde olan bir kimsenin ricası emir sayılır. Ama, izninizle size bir öneride bulunmak istiyorum: Türk kanunlarının hepsini öğrenmek ve yakından tanımak sizin için bir zorunluluk. Orijinal metin, her zaman için, en iyi çeviriden bile daha güvenilir bir kaynaktır. Sıkıştıkça bir iki metin çevirtmek yerine, en kısa zamanda bu hukuk normlarını doğrudan doğruya anlayabilecek yeteneği kazanmanız, kendi amacınız açısından çok daha yerinde olur. Benim size önerim şöyle: Haftada iki saat yerine, haftada üç gün ikişer saat Türkçe dersi vereyim. Her ders için, size dikte edeceğim kelimeleri ve dilbilgisi kurallarını ezberleyeceksiniz. Asgari bir kelime bilgisi kazanmanızdan sonra, sizinle Türkçe konuşacağız. Türkçede harflerin telaffuzu ve cümlelerin mantığı, Almancadan çok farklıdır. Bu bakımdan buna çok dikkat etmeniz gerekecek. Öğretmenle öğrenci arasındaki tek fark, öğretmenin tecrübe ve bilgi dağarcığının öğrencisine oranla daha geniş olmasıdır. Eğer beni Türkçe öğretmeni olarak tutarsanız ve benim talimatıma uygun olarak günde dört saat sıkı çalışırsanız

üç dört ay sonra bütün Türk kanunlarını doğrudan doğruya okuyup anlayabilirsiniz. Bundan kesinlikle emin olunuz.”

Bu kadarını beklemiyordu. Halil’in bu sözlerinden Prof. Hirsch çok etkilendi. Sağ eliyle, alnını tuttu. “Çok haklısın Halil!” dedi, “Doğru söyledin. Sağ ol! Önerin, benim amacıma uygundur. Senin öğrencin olacağım! Türkçe dersimize ne zaman başlayalım?”

“İstediğiniz zaman!”

Ders saatlerini, günleri kararlaştırdılar.

O günden sonra, Ordinaryüs Profesör Dr. Ernst Eduard Hirsch, Hukuk Fakültesi ikinci sınıf öğrencisi Halil Arslanlı’nın öğrencisi oldu.

Halil, çok iyi bir Türkçe öğretmeni, Prof. Hirsch de çok istekli, yetenekli, çalışkan bir Türkçe dersi öğrencisi olmuştu.

Öğretmen Halil, öğrencisi Prof. Hirsch’in eksikliğini gördüğünde, ödevlerini eksik yaptığında sert sözler de söylerdi.

Prof. Hirsch, bu sert sözlerden biraz alınır, ama “Sert, ama isabetli!” bularak daha çok çalışırdı.

Öğretmen Halil çok sabırlıydı. “Sayın Profesör, sabrın sonu selamettir!” derdi.

Prof. Hirsch de gülümseyerek, çok uzaklarda kalan babasının sözlerini hatırlayarak, “Çalışan kazanır!” diye söylenirdi.

Halil, Türkçe derslerinde ve ders dışında birlikte oldukları zamanlarda öğrencisini Türkçe konuşmaya teşvik ederdi. Çarşıya alışverişe gittiklerinde, hocasına yar-

dım eder, pazar çantasını taşır, ama Türkçe konuşmada yardım etmez, susar ya da “Türkçe konuşun, Hocam!” komutuyla hocasını halkla Türkçe konuşmaya zorlardı.

Prof. Hirsch, sabırla, tükenmez bir enerjiyle çalışıyordu. Bu yoğun çabalar sonunda, Halil’in teşvikleri ve dil öğretim yöntemiyle üç ay sonra günlük işlerini Türkçe yapmaya; altı ay sonra başkasından yardım istemeksizin Türkçe gazete ve kanun metinlerini kendi başına okuyup anlamaya başladı. Ama bu yetmezdi. Hukuk Fakültesi’ndeki dersleri ve seminerleri de Türkçe verebilmeliydi.

Zaman hızla geçiyordu. Halil, Hukuk Fakültesi’ni başarıyla bitirmiş, Prof. Hirsch’in asistanı olmuştu. Ama dersleri Doçent Galip Göltekin ile birlikte çeviriyorlardı.

Prof. Hirsch Türkçeyi rahat anlıyor, rahat okuyordu, ama yoğun çabalarına rağmen, derslerde tutarlı ve rahat konuşacak hale henüz gelememişti.

İlk Türkçe Ders

Hirsch, iki yıldan beri Kadıköy’de Mühürdar Caddesi, “Ü” Apartmanı’nda oturuyordu. Bu süre içinde artık İstanbul’u, özellikle İstanbul’un havasını, yazını, kışını, soğuşunu, sıcakını yaşayıp öğrenmişti.

Yoğun sisin Boğaz trafiğini nasıl, hangi yönden engellediğini gözlemlemişti. Bazı günler, sis olduğunda derse geç kalmamak için ne zaman, hangi vapura bineceğini öğrenmişti.

Yıl 1936, aylardan Şubat'tı. Sabah kalktığında yoğun bir sisin Boğaz'ı kapladığını gördü. Böyle sisli havalarda, Adalardan gelip, Moda'ya yanaşan yandan çarklı vapurların düdüğü, kampana çalarak, yavaş yavaş Karaköy'e yanaştığını görmüştü.

Hemen hazırlandı, çantasını eline aldı. Moda iskelesine yanaşan Ada vapuruna yetişti. Bu vapur, yoğun sise rağmen karşıya geçti. Tam zamanında dersine yetişti. Fakat asistanı Halil ile doçenti Galip ortalıkta yoklardı. İkisi de Kadıköy'den geleceklerdi. Sis yüzünden vapur seferleri durdurulunca, derse gelememişlerdi.

Öğrenciler amfiyi doldurmuş dersin başlamasını bekliyorlardı. Prof. Hirsch de sabırsızlıkla çeviri yapacak asistanını ve doçentini bekliyordu. Dersin başlama saati geçti. Öğrenciler sabırsızlık işareti olarak gürültü yapmaya, masa kapaklarını tıklatmaya başladılar.

Hirsch, kendi kendine konuşuyordu:

“Eduard, boşuna bekleme! Onlar Kadıköy İskelesi'nde sisin kalkmasını bekliyorlar. Haydi bakalım! İş başa düştü! Kalk kürsünün başına geç, şimdiye kadar öğrendiğin Türkçeyle derse başla!”

“Yapabilir miyim?”

“Eksik, aksak bir Türkçe ile ilk dersi yapmak, hiç yapmaktan çok çok iyidir! Haydi başla!”

Tüm cesaretini topladı, çantasını eline aldı. Ayağa kalktı. Ön sıralarda onu izleyen öğrenciler, hocanın ne yapacağını merak ederek sustular. Sessizlik dalgası tüm amfiye yayıldı. Tüm gözler Prof. Hirsch'in üzerine çevrildi.

Hirsch, yavaş yavaş yürüyerek kürsüye çıktı. Çantasını yerine koydu. Öğrencilerine baktı. Göz göze gelmişlerdi. Halil'in sesini duyar gibi oldu:

“Korkma Hocam, konuş!”

Hirsch, iki eliyle kürsünün kenarından tuttu. Sağ eliyle gözlüğünü düzeltti. Koskoca amfide çıt yoktu. Başladı Türkçe konuşmaya:

“Arkadaşlar! Ben Kadıköy’de oturuyorum. Başkaları da Kadıköy’de oturuyorlar. Onlar vapur iskelesinde, sisin dağılmasını bekleyedursunlar, ben, sadece ticaret hukuku değil, aynı zamanda deniz ticareti hukuku profesörü olduğumdan, sise rağmen yolu bulup, Marmara Denizi’ni aştım ve yanınıza vardım. Lüften, dersimi yetersiz Türkçemle vermeme izin veriniz!”

Bir alkış tufanı koptu! Öğrencilerinin alkışları arasında, ceketinin cebinden asistanı Halil Arslanlı’nın Al-mancadan Türkçe’ye çevirdiği kambiyo hukuku konulu bir makalenin müsveddelerini çıkardı. Ders niyetine bu metni okumaya başladı.

Ders bitiminde öğrenciler coşkun alkışlarla Türkçe olarak ilk dersini yapmış hocalarını kutluyorlardı.

Prof. Hirsch, 1 Kasım 1936 tarihinde, dördüncü ders yılının başlangıcından itibaren tüm derslerini ve seminerlerini, çevirmensiz olarak Türkçe vermeyi başarmıştı.

Böylece, iş sözleşmesindeki yükümlülüğünü yerine getirmiş oluyordu. Sözleşmesi otomatikman uzatıldı.

Prof. Hirsch’in Türkçe öğrenmede gösterdiği başarı o günlerde ve çok uzun yıllar sonra daima övgüyle

karşılandı ve örnek gösterildi. Kendisi ise başarısını şöyle ifade etmişti:

“Başarım yabancı hocaların Türkçede kaydettikleri ‘ilerlemeler’ açısından bir istisna niteliğinde idi; ayrıca varolma savaşı verdiğim bir sırada beni konuk olarak kabul etmiş ve bana çalışma imkânı sağlamış olan ülkeye karşı beslediğim bağlılık duygusunun kanıtı sayılmıştır. Nitekim, bana öğrencilerin sevgisini kazandıran ve beni böylece ‘dünyevi ölümsüzlüğe’ kavuşturan şey de, Türkçe öğrenmek için sarf ettiğim çabalar ve sonunda bu dili öğrenmem olmuştur.”

Kütüphanesiz Bir Üniversite Olur mu?

İstanbul Üniversitesi açılmıştı. Öğretim kadrosu, multeci Alman profesörlerle, Darülfünun’dan seçilip alınanlarla tamamlanmıştı. Binası, Osmanlı Harbiye’sinin haşmetli tarihi binalarıyla göz dolduruyordu. Öğrenciler, lağvedilen Darülfünun’un öğrencileriydi.

Yeni üniversitenin kitaplığı, Darülfünun kitaplığıydı. Malche, raporunu hazırlamadan önce bu kitaplıkları incelemiş, Tıp Fakültesi Kitaplığı’ndaki, Hukuk Fakültesi Kitaplığı’ndaki güzel ciltlenmiş, kalın formatlı kitapları görerek, raporunda, Hukuk Fakültesi Kitaplığı’nın, Tıp Fakültesi Kitaplığı’na göre zengin olduğunu yazmıştı.

Fakat hukukçu olmadığından, Arapça harflerle okuma bilmediğinden, Osmanlı İmparatorluğu ile Türki-

ye Cumhuriyeti arasındaki hukuksal farkları, reform yasalarını bilmediğinden, rafları dolduran hukuk kitaplarının gerçekte hurda kâğıt yığını olduğunu anlayamamıştı.

Prof. Hirsch, daha İstanbul Üniversitesi'ne ilk geldiği gün kendisine gösterilen Hukuk Fakültesi Kitaplığı'nın, Almanya'daki üniversite kitaplıklarına hiç benzemediğini fark etmişti.

Dersler başlayınca, Hukuk Fakültesi Kitaplığı'nı daha yakından inceledi. Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı reform yasalarına ilişkin bilimsel yayınlar, bu yasaların alındığı ülkelerin, özellikle İsviçre ve Almanya'nın hukuk sistemlerine ilişkin kitaplar hiç yoktu.

Hirsch, fakülte kitaplığında kitaplık eğitimi almış, konusunu bilen bir memur olmadığını görünce şaşkınlıktan dili tutuldu. Bu nasıl olabilirdi? Kitaplığın kapısında, masasının başında sadece bir hademe oturuyordu. Ama bu hademe de sadece Arapça eski yazıyı okuyabiliyor, beş yıl önce kabul edilmiş, uygulamaya başlanmış Latin alfabesini okuyamıyordu.

“Kitaplık memuru” diye yerinde oturan hademenin işi, arada sırada kitapların tozlarını almak, kitaplığa giren çıkanlara dikkat etmektir.

Kitaplıksız bir hukuk fakültesi olamazdı.

İş başa düştü!

Prof. Hirsch kolları sıvadı. Medreseye benzer bir hukuk okulunu, gerçek anlamıyla bilimsel karakterli bir hukuk fakültesine dönüştürme işi, adına layık bir hukuk kitaplığı kurmakla başarılabilirdi.

Hukuk Fakültesi dekanıyla, rektörle, Türk meslektaşlarıyla bu konuyu konuştu. Beklentilerini anlattı, önerilerde bulundu. Konuştuklarıyla ilk başlarda anlaşılamıyordu. Konuşa konuşa ilgilileri ikna etti.

Profesörler Kurulu, 1934'te Prof. Hirsch'i fakülte kitaplığını kurmakla görevlendirdi. Hirsch memnun oldu. Dekan da "Sayın Hirsch, buyurun! İstedığınız gibi bir kitaplık kurunuz! Benden ne istiyorsanız söyleyiniz," diyerek işi Hirsch'in omuzlarına yükledi.

Hirsch, önce kürsü sahiplerinden, ihtiyaç duydukları kitapların listesini yaz sömestrinin sonuna kadar vermelerini rica etti. Fakat hiçbir kürsü başkanı, ricalara rağmen listeleri vermedi.

Hirsch, bu işi de üstlendi.

Ya para? Para çoktu! Cumhuriyet hükümeti, 1934, 1935, 1936 ve 1937 mali yılları için, Maarif Vekaleti emrine, üniversitenin inşaa ve donanımında kullanılmak üzere, her kalem başına 200.000 liralık, o günkü Türkiye şartlarında olağanüstü bir tahsisat vermişti.

Hirsch, kitap satın almak için emrine verilen parayı çok dikkatli harcıyordu. 1934 ve sonraki yıllar, büyük çaplı kitap alımı için çok uygundu. Çünkü, Almanya'da Milliyetçi Sosyalist rejim ırkçı yasalarla birçok kitabın satışını engellemişti Bu yüzden kitapçıların birçoğu ya işlerini tasfiye etmeye ya da ellerindeki binlerce kitabı Almanya dışındaki ülkelere yok pahasına satmaya çalışıyorlardı. Durum bu açıdan da Türkiye lehineydi!

Prof. Hirsch, 1934 ve 1935 yıllarında hazırladığı kitap listelerini Almanya'daki bu tür kitaplar satan yayınevlerine, kitapçılara gönderdi.

Sandıklar dolusu kitap, ucuz fiyatlarla satın alınmış ve 1935 ilkbaharında İstanbul Üniversitesi'ne ulaşmıştı. Yüzlerce kitap sandığı, Hukuk Fakültesi Kitaplığı denen geniş salonun ortasına yığıldı.

Peki bu sandıkları kim boşaltacak, demirbaş defterine usulüne göre kim kaydedecek, katalog çıkaracaktı? Acaba bunca kitabı salonun zemini taşıyabilir miydi? Kitaplığı kurma işini kim yönetecekti?

Prof. Hirsch, durumu, eğitim bakanı ve rektörle konuştu. Aldığı cevap hiç iç açıcı değildi. “Bütçemizde araç ve gereç için para var, ama personel için hiç paramız yok! Olsa bile bunu yapacak birkaç dil bilen, hukuk bilimine vakıf kütüphaneci bulmak imkânsız.”

“Öyleyse, bu işi yaz tatilinde yapmayı ben deneyeyim! Bu iş için tek şartım, bütün asistanların iki buçuk ay süren yaz tatilinde, dört hafta boyunca, her gün öğleden önce, kitaplık kurma işi için emrime verilmesidir.”

Dekan ve rektör, Hirsch'in önerisini memnuniyetle kabul ettiler. İyi niyetinden dolayı kendisine teşekkür edip başarılar dilediler.

Yaz tatili geldi. Üniversitede dersler sonra erdi. Asistanlar, dekanlığın isteği üzerine kitaplık kurma işinde çalışmaktan hiç memnun olmadı. Yine de bir gün Prof. Hirsch'in yanına geldiler. Hirsch yapılacak işin önemini, manevi değerini, bilimsel önemini uzun uzun anlattı. Fakat asistanlar susuyor, ellerini kitaplara sürmüyorlardı.

Hirsch'in asistanı ve Türkçe öğretmeni Halil Arslanlı, asistanların sözcülüğünü üstlenerek, konuşmaya başladı:

“Sayın Hocam, bir kitaplık düzenlemek, katalog hazırlamak, kitap sandıklarını boşaltmak, kitapları raflara yerleştirmek kesinlikle bir ordinaryüs profesörün yapacağı işler değildir. Asistanlardan da böyle bir iş yapmaları istenemez. Bu iş zihinsel bir iş değil, kol işçiliğidir. Bu işler daha aşağılardaki bir hizmetlinin yapacağı işlerdir. Bu nedenle bizler burada çalışmak istemiyoruz! Elbette hocamıza yardım etmek isteriz, fakat yaz tatilinde, dört hafta boyunca çalışamayız. Eğer mutlaka yapacaksak, bize fazla mesai ücreti verilmelidir. Hocam bize ne kadar fazla mesai ücreti verebilirsiniz?”

Hirsch, ciddi, kuru bir ses tonuyla “Bana verilenin tam iki katı!” dedi.

Asistanların yüzleri güldü. Birisi “Hocam siz ne kadar alıyordunuz?” diye sorunca Hirsch tek kelimeyle cevapladı:

“0,000.”

Asistanlar donup kaldı! En çok asistanı Halil Arslanlı'nın yüzü kıpkırmızı olmuştu. Böyle bir çığlığı nasıl yaptığını sordu kendi kendine.

Prof. Hirsch verdiği tek kelimelik cevabın yeterli olduğunu düşünerek yapılacak işi anlatmaya başladı. O gün öğleye kadar epeyce paket açarak, içindeki kitapları usulüne göre yığmışlardı.

Asistanlar küskün, isteksiz çalışıyorlardı.

Birinci hafta sonunda sadece üç asistan kalmıştı. İkinci hafta sadece Halil Arslanlı geldi. Diğer asistanlar denize yüzmeye, güneşlenmeye gitmişlerdi.

Prof. Hirsch ise Halil Arslanlı ile aralıksız dört hafta boyunca çalıştı. Kitaplık işini bitiremediler. Bu işi ancak beş yılda bitirebileceklerdi. Zamanla Halil, yaptığı işin ne kadar önemli bir zihinsel iş olduğunu anladı. Hocası da bir kez bile, o ilk günkü konuşmasından söz etmedi.

1938 yılında, tesadüfen, Tıp Fakültesi büyük amfisinin altında, 1918 yılında, Almanya'dan Darülfünun Hukuk Fakültesi'ne armağan olarak gönderilmiş, içi kitap dolu onlarca sandık bulunmuştu. Bu kitaplar 20 yıl tozun, pasın içinde unutulmuştu.

Hirsch, bu değerli kitapları da asistanlarıyla birlikte Hukuk Fakültesi Kitaplığı'na kazandırdı.

Prof. Hirsch gibi, mülteci profesörlerden olan Gerhard Kessler de, İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü, 1937 yılında Hukuk Fakültesinden ayrılıp, bağımsız bir fakülte olduğunda, fakülte kitaplığını kendi çabalarıyla kurmuştu.

Prof. Hirsch'in derslerini dinleyen öğrencilerinden Prof. Sulhi Dönmezer, İstanbul Hukuk Fakültesi tarafından çıkarılan armağan kitabında şunları yazacaktı:

"1938 yılının Haziran ayında asistan olarak Fakültemize atandığımızda, Fakülte Dekanı, Kütüphanemizi düzenlemekte bulunan Prof. Hirsch'e hemen yardım ile hizmete başlamamızı istedi; gidip hocaya mülaki olduk. Ceketini çıkarmış, kollarını sıvamış, kitaplar arasında çalışıyordu. Onun ya-

nında, kütüphanenin etajerleri arasında altı ay süre ile bulunduğuk ve istediğı şeyleri yaptık. Her kitabı elden geçirdik, kitapların numaralarını ellerimizle yazdık ve etiketlerini yapıştırdık. Bu arada 1914 yılında Almanların fakültemize hediye ettiğı, fakat Tıp Fakültesi Amfisi altında unutulmuş kitap sandıklarını da açarak eserleri demirbaşaya geçirip yerlerine koyduk. Yaptığımız işi basit sayarak bezginlik gösterdiğimiz zamanlar, işin özellikle bizim için, ne kadar yarar sağladığını ileride anlayacağımızı söylerdi. Gerçekten bu sayede kitaplarla senli benli olmayı, kütüphanede yer alan her eseri gözü kapalı bulmayı öğrenmiş olduk ve ileri yıllarda hoca olunca, kürsümüze atanan her asistanı başlangıçta, bir yıl süre ile kütüphane içinde oturtmayı âdet edindik. Böylece hocamızdan edindiğimiz tecrübeyi, aldığımız dersi gençlerin yetiştirilmesinde de, yararlı biçimde sürdürdüğümüzü sanıyoruz ve bu metodun yararlarına hâlâ inanıyoruz.”

Hayatın Öte Yüzü

Prof. Hirsch Almanya’da Yahudi ve Musevi azınlığından bir insan olarak var olmanın tüm zorluklarını yaşamış ve yaşamaya devam ediyordu. Kendisi ülkesini terk ederken boşandığı karısı, biricik kızı, annesi, babası, kız kardeşi, akrabaları, can dostları geride kalmıştı.

Türkiye kendisine, diğer mülteci meslektaşlarına ve daha yüzlerce Alman mülteciye kucak açmıştı. İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşundan beri tüm zamanını, tüm enerjisini Türkçe öğrenmeye, üniversitedeki derslere, seminerlere, öğrencilerine, asistanlarına harcıyordu.

1933 yılında Almanya'yı terk etmeden önce, uzun zamandan beri yürümeyen evliliğini bitirmişti. Eşinden ayrılmış, biricik kızı annesinde kalmıştı.

İstanbul'da yeni bir üniversite kurarken, kendine de yeni bir hayat kurmak istiyordu. Hayat yalnız olmazdı.

Prof. Hirsch, ikinci evliliğini, Almanya'da iken tanıştığı hukuk öğrencisi Holde Miller ile yaptı. Nikâhları 23 Ocak 1934 tarihinde Alman Başkonsolosluğu'nda kıyıldı. Bu vesileyle ilk kez Alman Başkonsolosluğu'na adımını atmak zorunda kaldı.

Nikâhlarını başkonsolos adına konsolos yardımcısı Herr Graevenitz kıydı. Nikâh şahidi olarak, İstanbul Alman Lisesi'nde öğretmenlik yapan iki Yahudi Almanı kabul etme cesaretini ve inceliğini göstermişti. Herr Graevenitz, şefinin tersine, Milliyetçi Sosyalist rejim taraftarı değildi. Zaten nikâhtan iki ay kadar sonra görevinden alınmıştı.

Prof. Hirsch, eşiyile birlikte "Ü" Apartmanı'na yerleşti. Fakat 1935-1936 kışında çok şiddetli siyatik ağrıları çekmeye başladı. Doktorlar hastalığın yeni yapılan, henüz kurumamış "Ü" Apartmanı'ndan kaynaklandığını tespit ettiler. Nemsiz, ahşap bir eve taşınmasını önerdiler.

Böyle bir evi Moda koyunun en doğu ucunda, Fenerbahçe Feneri'nin yanında bulup taşındılar. Fakat Moda koyunun nemi her yeri sarıyordu. Bu ahşap ev de bu yüzden tahminlerinden fazla nemli çıktı.

Yeniden ve acilen ev aramaya başladılar. Bu kez aile dostu olan dış doktoru Dr. Sami Günsberg imdadına yetişti.

Yakın çevresi tarafından “doktor” diye hitap edilen Dr. Sami Günsberg’in, padişahlık zamanında sarayla yakın ilişkisi varmış. Padişahlık kaldırıldıktan sonra da bir çeşit “saray Yahudisi” olarak eski padişahlık ailesine ait mali işlerin yönetimini üstlenmiş. Bu sıfatla, Dr. Günsberg’in, Cumhuriyet döneminin bazı yöneticileriyle de ilişkisi vardı. Büyük Pera Caddesi yakınındaki evinin bir katını da muayenehane olarak kullanıyordu. Hastaları, müşterileri İstanbul’un, Türkiye’nin saygın, nüfuzlu, tanınmış şahsiyetleriydi. Büyük nüfuzunu insanların iyiliği için kullanırdı.

Mülteci profesörlere her konuda yardımcı olur, devletle ya da üniversite yönetimiyle aralarında ciddi bir sorun çıktığında, ne yapar eder, havayı yumuşatıp, işi tatlıya bağlardı. Prof. Hirsch’i ise, hem iyi Türkçe bildiği, hem de mülteci profesörlere yapılan haksız saldırıları boşa çıkaran örnek kişiliğinden ve başarılarından dolayı çok beğenir ve tutardı.

Prof. Hirsch, yeni bir ev aradığını söyleyince, Dr. Sami Günsberg “CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in, Sultanahmet Camisi’nin hemen yanında, Hipodrom Meydanı’nın kenarında, küçük bir bahçe içinde, villa tipi küçük bir evi olduğunu, Peker’in bu evin alt katını, kiraya vermek istediğini duyduğunu,” bildirdi.

“Sayın Hocam, isterseniz eve bir bakın. Recep Peker, kiracısının bir Alman profesör olmasını istiyormuş. Alman kiracılar evden çıkarken, evi aldıklarından daha temiz halde bırakıyorlarmış. Siz eve bir bakın, beğenirseniz bana söyleyin. Gerekirse ben kendim, Recep Peker’le bağlantı kurarım,” diyerek işi yoluna koydu.

Prof. Hirsch, eşiyle birlikte evi gidip gördü. Beğendiler. En çok da Prof. Hirsch sevindi bu ev işine. Çünkü artık üniversiteye yürüyerek gidip gelebilecekti.

Dr. Sami Günsberg, dediğı gibi Recep Peker'le bağlantı kurdu, konuştu, evin Prof. Hirsch'e kiralanmasını sağladı.

1937 sonbaharında, Hirsch ailesi Recep Peker'in kiracısı oldular.

Recep Peker, yaz aylarında ailesiyle Ankara'dan İstanbul'a gelir, evin üst katına yerleşirlerdi. Üst kattaki banyoyu, zemin katındaki mutfağı ortak kullanırlardı.

Evin etrafı yüksek duvarlarla çevriliydi. Evin küçük bahçesi bahar ve yaz aylarında çeşit çeşit güllerle, renğârenk çiçeklerle dolardı. Ayrıca bahçenin kenarında iyi cins bir dut ağacı da vardı.

Recep Peker, Almanca ve Fransızca biliyordu. Tutkusu ise evin bahçesiyle uğraşmaktı. Almanya'dan fidanlar, tohumlar, çiçek soğanları getiriyor, bunları evin bahçesine dikiyordu. Diktiğı çiçeklerin açtığını görünce sevinçten uçuyordu...

Yaz aylarında birlikte kalırlarken Recep Peker, kiracısı Hirsch ile siyasi, kültürel konuları da konuşurdu.

Recep Peker, Kurtuluş Savaşı'na katılmış, CHP Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün güvenini kazanmıştı. O dönemlerin tek partisi CHP'nin 1931-1936 yıllarında genel sekreterliğini yapmıştı. Çeşitli bakanlıklarda bulunduktan sonra, 1946-1947 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak siyasi kariyerini tamamlamıştı. CHP içinde güçlü bir konumu vardı. Kemalizmin tavizsiz bir temsilcisi olarak tanınıyordu.

Prof. Hirsch ile zaman zaman Kemalizm üzerine de konuşturlardı.

Recep Peker, Kemalizm'i, bir kültür ve inanç birliği olarak açıklardı. Prof. Hirsch'in düşüncelerine önem verirdi. Hirsch'in ilk eşi evlenerek kızı Hannelore ile Roma'ya yerleşmişti. Prof. Hirsch, 1937 ve 1938 yaz aylarında Roma'ya gidip kızını İstanbul'a getirdi. Yaz boyunca Hannelore, Recep Peker'in oğlu Yalçın ile arkadaş olmuştu, bahçede oynayarak tatilin tadını çıkarıyorlardı.

Dört yılın dört yazını birlikte geçirdiler. Aileler ve çocuklar arasında en ufak kırıcı bir söz bile kullanılmamıştı. Herkes birbirine saygılı davranırdı.

Recep Peker, arada sırada Prof. Hirsch'e Almanya'da yaşayan annesini, babasını, akrabalarının durumunu da sorardı. Bu konu, Prof. Hirsch'in en büyük acılarından-
dı. Annesini, babasını göremiyordu. Yahudi oldukları için yaşadıkları acıları düşündükçe Hirsch'in yüreği yanıyor, gece uykuları kaçıyor.

Prof. Hirsch, Almanya'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Ama Almanya onun anavatanıydı, var olduğu ülkeydi. Türkiye ona kucak açmış, ülkenin tek üniversitesinde kürsü vermişti. Türkiye'ye, Türk milletine minnettardı. Fakat, vatan hasreti çekiyordu. Annesini, babasını, kardeşini, akrabalarını, dostlarını, çalıştığı üniversiteyi, doğduğu şehri, Almanya'nın yağmurlarını, kışlarını, hatta puslu havalarını bile özliyordu.

"Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş!"
Bu atasözünü, özlemleri arttığında, yeri geldiğinde Türk-

çe olarak söylerdi. Yüreği yanardı. Acılarını, hasretlerini piyanosu ve kemanıyla paylaşırdı. Zaten kuyruklu piyanosuyla iki kemanını nereye gittiye yanında götürmüştü.

Almanya'dan kötü haberler geliyordu. Almanya hızla savaşa doğru gidiyordu. Nazi rejimi, Almanya'nın onurunu iki paralık etmiş, dünyanın başına bela olmuştu.

Yıl 1936 idi. Bir gün Almanya'dan acı bir haber geldi. Acı haber insan nerede olursa olsun tez yetişirdi. Prof. Hirsch, babasını kaybetmişti. Yahudilere karşı yapılanlar, babasını kahretmişti. Hastalanmış, geçirdiği bir ameliyat sonrası bu dünyadan çekip gitmişti. Hirsch, babasının cenaze törenine gidemedi. Babasına karşı son görevini yerine getiremedi! Almanya'ya gitmesi imkânsızdı!

Hirsch, babasının vefatından sonra yalnız kalan annesini Türkiye'ye, yanına getirmek istedi. Fakat annesi oğlunun tüm ısrarına ve yalvarmalarına rağmen Almanya'yı terk etmek istemedi. "Almanya benim yurdum. Burada doğdum, burada öleceğim!" diyordu.

Zaman acılarla, özlemlerle, korkularla geçip gidiyordu. 9-10 Kasım 1938 gecesi Hirsch'in annesinin başına gelenler, yaşadıkları onun tüm hayatını altüst etti. Almanya hakkındaki düşlerini yıktı! Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi rejimi ve bu rejimin yandaşları, resmi ve sivil saldırgan güçleri, Yahudi iş yerlerini, sinagogları, evleri, her şeyi, ama her şeyi yakıp yıkmış, yağmalamıştı. O gece Hirsch ailesinin Friedberg'deki evleri de saldırıya uğradı, yağmalandı.

Hirsch'in annesi işte o gece, "Artık bu ülkede kalamam! Artık, yanan sinagogların küllerine bakamam!" dedi kendi kendine. O geceyi Prof. Hirsch İstanbul'da yaşamıştı.

Atatürk, 10 Kasım 1938 sabahı, Dolmabahçe Sarayı'nda vefat etmişti.

Hirsch, 10 Kasım günü annesiyle telefon bağlantısı kuramadı.

11 Kasım günü de habersiz geçti.

"Acaba?" sorusu kahrediyordu onu.

Ancak 13 Kasım 1938 günü annesiyle konuşabildi.

Annesinin sesini duymak, o an hayatının en büyük sevinciydi, fakat annesinden duydukları, bu sevinci yaşamasını engelledi.

Hirsch daha "Anne gel buraya!" demeden, annesi "Oğlum artık bu Almanya'da yaşayamam!" dedi.

"Tamam anneciğim! Hemen çıkış vizesi almak için başvur! Durumu bana bildir," diyebildi.

Yahudiler, Nazi barbarlarının kafesine düşmüştü. Bu kafesten çıkmak çok zordu. Hirsch'in annesi bin bir güçlükle, Almanya'dan çıkış vizesi alabildi. Resmi makamların yurtdışına çıkmasına müsaade ettiği tüm eşyalarına ise Nazi polisi el koymuştu. Bu eşyaların akıbeti hiçbir zaman bilinemeyecekti.

Türkiye, 1939 yılında Yahudilere giriş vizesi ve ikamet izni vermiyordu. Hirsch'in annesi Almanya'dan çıkmıştı, ama Türkiye'ye giremiyordu. Hirsch, annesinin durumunu Recep Peker'e anlattı. Recep Peker'in müdahalesi ve yardımlarıyla güçlükler aşılabildi. Hirsch, 1939

yılı ilkbaharında annesine kavuşabildi. Prof. Hirsch, Recep Peker'in bu iyiliğini ve insani yardımını hiç unutmadı, daima şükranla andı.

Hirsch ailesinin yakın dostlarından birisi karıkoca Rosenberg'ler idi. Hans Rosenberg astronomdu. Yahudi olduğundan 1933 yılında, Naziler tarafından Kiel Üniversitesi'nden atılmıştı. Karısı çok zengin ve 20. yüzyıl başlarında Almanya ile Rusya arasındaki ticaretle ün yapmış Königsbergli bir ailenin kızıydı. Müzikle uğraşan cıvıl cıvıl, kültürlü bir kadındı. Kocasını üniversitedeki işinden atılınca, çok üzölmüştü. Buna rağmen daima kocasına destek olmuş, sen neredeyse ben de oradayım, demişti.

1934'te karıkoca Rosenberg'ler Almanya'yı terk ederek Amerika Birleşik Devletleri'ne gidebilmişlerdi. Hans Rosenberg ve karısı o zamanlar 56-57 yaşlarındaydılar. Rosenberg'ler büyük kızlarını ve üç oğullarından ortancasını toplama kampından çok zor kurtarabilmişlerdi.

Hans Rosenberg, 1938 yılında İstanbul Üniversitesi Astrofizik Kürsüsü'ne çağrılmıştı. Bu daveti kabul ederek İstanbul'a gelmiş, Prof. Hirsch ile yakın dost olmuştu. Hans Rosenberg, İstanbul Üniversitesi Rasathanesi sorumlusuydu. Rasathanedeki aletlerin çoğunu Amerika'dan getirmişti. Rasathaneye kolayca gidip gelebilmek için üniversite çevresinde bir ev arıyordu.

Prof. Hirsch'in yardımıyla Piyer Loti Caddesi'nde bir kiralık ev bulmuştu. Bu eve yerleşmişler, böylece Hirsch ailesi ile kapı komşusu olmuşlardı. Hirsch'in annesi ve karısıyla da çok iyi anlaşıyorlardı.

Hans Rosenberg, 1940 yazında, Marmara kıyısında denize girerken güneş çarpması sonucu aniden ölüvermişti. İstanbul'da toprağa verildi.

Bayan Rosenberg yapayalnız kalmıştı. Gidip geleceği kimi kimsesi yoktu. Oğullarından biri Güney Amerika'da, öteki ABD'de, biri Danimarka'da kaçaktı. İki kızı ise İsviçre'de evlenip kalmışlardı. Berlin'deki zengin ailesini Naziler perişan etmişlerdi.

Hirsch'in annesi, Bayan Rosenberg'e sahip çıktı. Onu evlerine buyur etti. Prof. Hirsch ve karısı da bu karara saygı gösterdiler. 60 yaşını geçmiş olan Bayan Rosenberg, savaş bitimine, yollar açılana kadar Hirsch ailesinin bir ferdi olarak yaşayacaktı. Bir zamanlar Almanya'nın en zengin ailelerinden birinin kızı olan Bayan Rosenberg, İstanbul'da, mülteci hayatı içinde parasız pul-suz kalmıştı.

Prof. Hirsch, o günden sonra karısına, annesine, Bayan Rosenberg'e bakmak zorunda kalmıştı. En yoksul oldukları, kömür alacak paraları kalmadığı zamanlarda bile Bayan Rosenberg'e kendi annesine davrandığı gibi daima içten ve saygılı davrandı. Vefa, dostluk, insanlık bunu gerektiriyordu.

İkinci Dünya Savaşı'na Doğru

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı padişahıyla birlikte Almanya'yı ziyaret ettiklerinde Almanya'nın savaşa hazırlandığını görmüş ve o günün dünya şartlarında çıkması muhtemel bu savaşın galibi-

nin Almanya olamayacağını sezmiş, bazı konuşmalarında bu sezgi ve düşüncelerini ifade etmeye çalışmıştı.

Fakat iktidara silahlı bir darbeyle gelmiş olan İttihat ve Terakki Partisi hayallerle, Turan ülkesini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği toprakları yeniden ele geçirme hesaplarıyla ve tam bir oldu bitti ile imparatorluğu Almanya'nın askeri ortağı olarak savaşa sokmuştu.

Bu savaşın sonu, hem Almanya'nın, hem de 620 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıtsız şartsız teslimi ve yıkımıyla sonuçlanmıştı.

Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası ve yıkıntıları üzerine kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni yeni maceralara sürüklemek istemiyordu.

Dünyadaki ve Avrupa'daki tüm gelişmeleri yakından izliyordu. Dünyayı altüst eden 1929 ekonomik bunalımı, Avrupa'daki siyasi çalkantılar, Almanya'da Hitler'in iktidara gelişi ve bütün dünyaya meydan okuması, Yahudi düşmanlığı, toplumun ve devletin militarize edilmesi yeni bir felaketin habercileri olarak görülüyordu. Bütün dünyayı ve Avrupa'yı etkisi altına alan milliyetçi hava Türkiye'yi de etkiliyordu.

Mustafa Kemal, bu gidişatın sonunda yeni bir dünya savaşına yol açabileceği görüşündeydi. Savaştan yeni çıkmış, ayakları üstünde durmaya çalışan, fakir, geri Türkiye Cumhuriyeti'ni bu ateşten korumanın, muhtemel bir dünya savaşının dışında tutmanın yollarını arıyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partiye dayanan hükümetleri Atatürk'ün çizdiği yollarda, Batılılaşmaya ve

ilerlemeye yönelik kendine göre doğru olan tedbirler alıyor ve hızla uyguluyordu.

Türkiye'nin, Sovyetler Birliği dahil tüm Avrupa ve dünya devletleriyle çok yönlü ilişkileri vardı.

Nazilerin iktidarı ele geçirmesinden sonraki yıllarda Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkiler canlı bir şekilde devam ediyordu.

1936'da Almanya Ekonomi Bakanı Hilmar Schacht Türkiye'yi ziyaret etti. Yeni ekonomik ve ticari anlaşmalar imzalandı.

9/10 Kasım 1938 gecesinde Naziler "Reichskristallnacht" vahşetini, Almanya tarihinin "utanç günü"nü gerçekleştirdiler.

Türkiye Cumhuriyeti ise 10 Kasım 1938 günü, tarihinin en yaşlı gününü yaşıyordu. Cumhuriyet'in kurucusu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, o gün vefat etmişti. Yediden yetmişe tüm Türkiye yaşlıydı.

Atatürk'ün yerine, İsmet İnönü, cumhurbaşkanı oldu. Kısa bir zaman sonra "Milli Şef" ilan edildi.

Türkiye, 1938 yılında tüm ithalatının %47'sini ve ihracatının da %42'sini Nazi Almanyası'yla yapıyordu. Yurt dışında eğitim gören tüm öğrencilerin ise %80'i Alman üniversitelerindeydi.

17 Nisan 1939'da, Hitler'in iktidarı ele geçirmesinde rol almış olan Franz von Papen, Ankara'ya Almanya Büyükelçisi olarak atanmıştı.

12 Mayıs 1939'da Türkiye-İngiltere, 23 Haziran 1939'da Türkiye-Fransa arasında ittifak antlaşmaları yapıldı. Aynı zamanda Türkiye-Almanya ilişkileri de canlı tutulmaya çalışılıyordu.

23 Ağustos 1939 tarihinde, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında saldırmazlık anlaşması imzalandı. Bu anlaşmadan tam bir hafta sonra, 1 Eylül 1939 günü, Alman orduları Polonya'ya saldırdı ve böylece İkinci Dünya Savaşı başladı.

Türkiye, savaşın dışında kalacağını açıkladı. İçerde ise muhtemel bir savaşa karşı seferberlik ilan etti. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, 20 tertip, Ermeni, Rum, Süryani, Yahudi tüm Hristiyan erkeklerini ihtiyat askeri olarak askere aldı. Bunlara silah ve asker elbisesi vermedi. “Amele Taburu” denen taburlarda çalıştırmaya başladı.

Savaş Yılları

Artık devletler arasında barışın değil, savaşın kuralları ve mantığı uygulanmaya başladı. İngiltere ve Fransa, Türkiye'den resmen, devlet kademelerinde çalışan tüm Alman devlet memurlarının işine son verilmesini istedi. Türkiye bu isteği Ekonomi Bakanlığı dışında uygulamayı reddetti.

İşte tam bu tarihlerde İngiltere hükümeti, dünyanın her yerindeki İngiliz şirketlerinden, çalıştırdıkları tüm Almanları işten atmalarını istedi. Bu emir derhal, Paşabahçe Petrol Tankları inşaatını üstlenmiş olan İsviçre-İngiltere şirketine de ulaştı.

Bu şirkette çalışan tek Alman, savaşa ve Nazi iktidarına karşı olduğundan Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan Eduard Bischoff idi. İsviçreli mühendisler, bu kara-

ra direndiler. Ustabaşı Eduard Bischoff'un Nazilere karşı olduğunu bildirdiler. Yazışmalar biraz zaman kazandırdı. Fakat İngiliz hükümeti, şirketi kapatmakla tehdit etti. Bunun üzerine, Eduard Bischoff, 1940 yılı Şubat ayında, soğuk bir kış günü işten çıkarıldı.

Savaş bu! Koskoca İngiltere, Paşabahçe Petrol Tankları inşaatında çalışan antifaşist bir Alman ustabaşına bile tahammül edemiyordu.

Eduard gibi başka Alman işçiler de İngiliz şirketlerinden atılmıştı.

Aynı kararı derhal Almanya da uygulamaya koydu. Eduard'ın kayınbiraderi Yanko Abromoviç, Yahudi olduğu için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmasına rağmen, derhal Alman Bayer firmasının Nivea kremleri bölümü Türkiye temsilciliğinden atıldı.

Eduard ile Yanko, biri Alman, diğeri Yahudi olduğundan işten atılmışlardı. Kışta kıyamette, hem de sürgünde, hem de İstanbul'da işsiz kalmak çok zordu.

Berta, İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra ailenin geçimine yardımcı olmak için iş aramaya başladı. Ailenin geçimi sadece Eduard'ın omuzlarına yüklenemezdi. Hayat müşterekti. Yedi dil biliyordu. Önce çevirmenliğe başladı, çeşitli konsoloslukların çeviri işlerini üstlendi. İstanbul, kendi memleketi sayılırdı. Çok zorda kalmadıkça ailesinden yardım isteyemezdi. Böyle bir şey Eduard'ı da üzerdi. Kocasını işten atılınca hemen ikinci bir iş aramaya başladı. Elinden her türlü iş gelirdi. Yakından tanıdığı Fischer ailesinin kızı, Refik isminde bir Türklerle evlendikten sonra Kuledibi'nde bir lokanta aç-

mışlar, adını da “Fischer Lokantası” koymuşlardı. Lokanta kısa zamanda ünlenmiş, iyi çalışır hale gelmişti. Bir gün Bayan Fischer’e durumunu açtı. İşçiye ihtiyaçları olup olmadığını sordu.

“Ne demek, olmasa bile yaratırız! Ne zaman istersen lokantamızda çalışmaya başlayabilirsin!” cevabını aldı.

Ne iyi insanlar vardı şu dünyada, şu İstanbul’da!

Berta, Eduard’ın da onayını alarak, Fischer Lokantası’nda servis elemanı olarak çalışmaya başladı. Aile bütçesine katkıda bulunuyor, Eduard’ın yükünün bir kısmını olsun omuzluyordu.

Bir zamanlar Sırbistan’da deri fabrikası sahibi olan Abromoviç’in kızı garsonluğa başlamıştı. Kimilerine göre, Abromoviç’in kızının Kuledibi’nde, baba ocağının yanında garsonluk yapması acınacak, üzülecek bir durumdu. Güldü geçti böyle düşüncelere! Namusuyla çalışıyor, alın terini su yerine içiyordu! Çalışmak değil, ailenin zor günlerinde “Biz ne yapacağız? Başımıza bu da mı gelecekti?” diye yakınmak, üzülmek, dövünmek ayıptı.

Harburg’un köklü ailelerinden biri olan Bischoff’ların oğlu Eduard, hiç küçümsemeden her şart altında çalışmış, bir gün bile evde yakınmamıştı. Ekmeğini taştan çıkartması, çalışkanlığı, iyimserliği Berta’nın gözünde Eduard’ı yüceltiyordu. Abisi Yanko da ekmeğini taştan çıkaran, yılmayan, hayata dört elle sarılan insanlardandı.

O günlerde İstanbul’daki mülteci Almanlar arasında, özellikle de Almanya’dayken elini soğuk sudan sıcak suya sokmamış, kocasının parasıyla geçinmiş, çalışmayı kendi kişiliğine yakıştıramamış mülteci kadın-

lar arasında yoksullaşanlar, perişanlaşanlar, çıldıranlar, ruhsal bunalım içinde kıvrananlar vardı. Ne Berta, ne de Eduard işten kaçan, çalışmaktan korkan insanlardı. Her ikisi de düştüklerinde, ağlamadan kendi başlarına kalkmasını, sıfırlanmış hayatlarını yeniden kurmasını bildiler.

Eduard, Paşabahçe'deki işten atılır atılmaz güvendiği, Aliksan adında, Rum dönmesi bir Türkle Kuledibi'nde ortak bir mobilya imalathanesi açtı. Yanko ise, Nivea kremlerinin kimyasal formülünü ve üretim şartlarını biliyordu. Hemen bir imalathane açtı. "Nevin" markası ile Nivea kremini üretilip satmaya başladı.

Bazen olumsuzluklar insana yeni yollar buldurur. Olumlu etki yapar. Bu yüzden her olumsuzluğa üzülmemek gerekir. Artık Eduard da, Yanko da yeni işlerinde, eskisine göre daha çok kazanmaya başladılar.

Berta, lokantada çalışmaya başladıktan sonra bütçeleri de iyileşti. Hem Berta, hem de kocası için her gün Tarabya'dan Kuledibi'ne gelip gitmek zor oluyordu. Ayrıca evleri çocuklarının okuluna da uzaktı. Asmalımescit Sokağı'nda bir ev kiraladılar. Tarabya'yı yazlık olarak kullanacaklardı.

Berta'nın ve Eduard'ın neşeleri yerine geldi. Karıkoca yine İstanbul şarkıları söylemeye başlamışlardı. Bazen Eduard, bazen de Berta "Darıldın mı cicim bana?" şarkısına başlıyor, birbirlerinin sıkıntılarını dağıtıyor, nakaratları birlikte söylüyorlardı. Yerine göre çocuklar da katılıyordu anne-babalarının sevincine, mutluluklarına...

Edith, o günlerin moda şarkılarını da öğrenmişti. Hadi kızım söyle o şarkıyı dendiğinde, Edith Alman aksanıyla başlardı neşeli şarkısına:

Manda yuva yapmış söğüt dalına
Yavrusunu sinek kapmış, gördün mü?

Amanın yandım.
Amanın amanın amanın yandım
Tiridine tiridine tiridine bandım
Bedava mı sandın, para verdim aldım.

Bu şarkının neşesi ile ana kız karşılıklı söylemeye başlarlar, bazı günlerde ise Eduard da akordeonuyla onlara eşlik ederdi.

Berta başlardı türküye:

Kızım kızım, edalı kızım
Seni sarhoş istiyor, vereyim mi?

Edith, cilveli cilveli cevap verirdi:

Vermeyin ona, aman aman,
İçer içer sarhoş olur, sarılır bana

Kızım kızım seni bir doktor istiyor
Vereyim ona

Aman aman dillere yanam,
Ben varırım ona!"

Cornelius ile Edith, İstanbul'da
Katolik Kilisesi'ne katıldıkları
gün. (1939)

Edith, sonunda bir doktora varır, şarkı kahkahalarla sona ererdi.

Karanlık günlerin içinde parlayan bu mutluluk güneşleri, Bischoff ailesine umut ve direnme gücü veriyordu. Daha sonraları, Edith büyüyüp anne olduğunda çocuklarıyla bu şarkıları söyleyecek, neşelenecekti...

Eduard, bilerek İstanbul'daki mülteci Almanlardan ve İstanbullu Yahudilerden uzak duruyordu. Zaten gençlik yıllarında Katolik Kilisesi'nden çıkmıştı. "Serbest düşünen" olarak adlandırılan, kiliseye gitmeyen insanlardandı. Berta da, koyu bir Musevi değildi. İnanır, ama inancını kendine göre yerine getirirdi. Zaten koyu bir Musevi olsa, Katolik bir insanla evlenmezdi. Eduard'ın kiliseyle, Berta'nın da havrayla pek ilgisi yoktu. Çocuklarını da öyle yetiştirdiler. Ama kişiliklerini bulmaları için, Katolik dinine göre "kiliseye katılma" töreni düzenlediler.

Karartma Geceleri

1 Mart 1941’de Bulgaristan’ın Almanya’nın yanında savaşa katılması ve Yunanistan’ın Alman orduları tarafından işgaliyle Nazi orduları Türkiye sınırına, Edirne’ye kadar geldi. Savaş kapıya dayanmıştı! İstanbul’da geceleri karartma başladı. Pencereler ışık geçirmez siyah bezlerle örtüldü. Bazı geceler ya da alarm çaldığında, normal zamanlarda kapısından içeri girmeyi onurlarına yediremeyen apartman sakinleri, bodrumdaki güneş yüzü görmeyen kapıcı dairelerinde toplanır oldular. Ölüm korkusu, böylece beyleri, paşaları kapıcı ile yan yana oturur hale getirdi.

Ekmek, şeker, gazyağı karneye bağlandı. Ekmek kırıntıları bile atılmıyor, bayatlayan ekmekler kızartılıp saklanıyordu. Türkiye her an savaşa girebilirdi. Her gün alarm sinyalleri çalıyor, geceleri dev projektörler İstanbul semalarını tarıyor, uçaksavarlar sürekli alarmda bekliyordu.

İstanbul’daki Almancı basın, Türkiye’nin bir an önce savaşa girmesinin çığırkanlığını yapıyordu.

25 Mart 1941 tarihinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında tarafsızlık anlaşması yapıldı.

Mayıs ayında Almanya ile dostluk anlaşması yapma amacıyla görüşmeler yeniden başladı. Bu görüşmeler 18 Haziran 1941’de sonuçlandı. Türkiye–Almanya Dostluk Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmadan dört gün sonra, 22 Haziran 1941’de Alman orduları Sovyetler Birliği’ne topyekûn saldırıya geçti. Böylece savaşın boyutları daha da genişledi.

Savaşın o günkü gidişatına göre, Almanya yenilemez gibi görünüyordu. Türkiye'deki genel hava da bu yöndeydi. Almanya'nın Türkiye'deki uzantıları, bu savaşı Almanya'nın kazanacağı yönünde yoğun propaganda yapıyorlardı.

İngiltere haftalık haber bülteni yayınlıyordu.

Rusya, savaşın gidişatıyla ilgili resimler, bilgiler veriyordu.

Berta, bulabildiği Fransız, İngiliz gazetelerinden Avrupa ve dünyada olup bitenleri izliyordu.

Cornelius da okulda konuşulanlardan, gazetelerde okuduklarından, evde duyduklarından ve yaşayıp gördüklerinden savaş hakkında bilgi ediniyordu. Öğrendikleri azdı, ama Almanya'daki çocuklara göre daha çok ve daha doğru bilgiler ediniyordu.

Cornelius St. Georg Avusturya Lisesi sınıf arkadaşlarıyla. (1940)

Yaz tatilini Tarabya’da geçirdiği günlerden birinde, plaj bekçisinin oğlu koşarak geldi. Heyecan ve korkuyla bağırdı:

“Cornelius koş! Koyda cesetler var!”

İki çocuk koşarak gitti.

“Bak işte şurada!”

Cornelius hayatında ilk kez ölü insan görüyordu.

Denizde üstlerinde üniformaları, sırtlarında can yelekleri olan altı asker cesedini akıntılar sürükleyip getirmiş, “Ey İstanbullular, ey Tarabyalıları, işte savaş bu!” dercesine Tarabya Plajı’nın kıyısına bırakıvermişti.

Üniformalarından Alman ve Rus askerlerini hemen tanıdılar. Çevreden duyanlar da koşup geldi, ölü askerlere bakıyorlardı. Herhalde Karadeniz’de bir çarpışma olmuş, gemiler batmış, iki tarafın askerlerinden boğulup ölenler olmuştu. İğrenç, korkunç bir manzaraydı. Görevliler Alman ve Rus konsolosluklarına haber verdi.

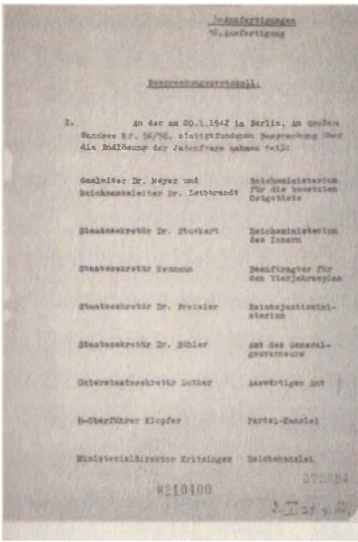
Önce Rus, sonra Alman Konsolosluğu’nun adamları geldi. Askerlerinin cesetlerini alıp gittiler. Rum bir balıkçı “Savaş işte bu! Bırakın ölüleri, ayırmayın! Hepsi ni bir yere gömün!” diye bağırdı.

Duyan olmadı! Almanlar üç ölü askeri Tarabya’daki konsolosluk arazisine gömdüler. Rusların ölü askerlerini nereye gömdüğünü gören olmadı.

Asker cesetleri, uzun zaman Cornelius’un gözünün önünden gitmedi. Rüyelerine girdi! Ölünce insanlar böyle oluyordu demek!

Günler ölüm haberleriyle geliyordu!

Cephelerde oluk oluk insan kanı akıyordu.

Yahudi soykırımına karar verildiği, Wannsee Konferansı gizli tutanağının birinci sayfası. (Berlin, 20 Ocak 1942)

Nazi barbarlarının kurduğu ölüm kamplarında binlerce insan katlediliyordu. Henüz adları yeni yeni duyulan bu kamplardan fotoğraflar dünyaya yayılmamıştı.

İşte o günlerde, 20 Ocak 1942 tarihinde, Berlin yakınlarında Wannsee kıyısındaki “Am Großen Wannsee Nr. 56/58” adresindeki bir villada, Nazi devletinin tam yetkili 16 adamı bir araya gelerek “Yahudi meselesinin kesin çözümü” diye tarihe geçen, Avrupa Yahudilerinin kesin olarak katledilmelerine, Yahudi soykırımına karar vermişti. İnsanlık bu kararın yazılı belgesini, savaş bitiminde ele geçirecekti.

Kesin yok etme kararından sonra, insan yakma fırınları, zehirli gaz odaları daha hızlı, daha barbarca çalışmaya başladı. Soykırım kararı hızla savaş olan ve olmayan yerlere çeşitli biçimlerde yansdı.

Land	Zahl
A. Altreich	131.800
Getarre	43.700
Ostgebiete	420.000
Generalgouvernement	2.284.000
Minijetich	420.000
Polen (einschl. Böhmen und Mähren)	74.200
Setland	- jüdenfrei -
Letland	3.500
Litauen	34.000
Belgien	43.000
Dänemark	5.600
Frankreich / Besetztes Gebiet	185.000
Unbesetztes Gebiet	700.000
Griechenland	67.500
Niederlande	160.000
Norwegen	1.300
B. Milgrisen	48.000
England	530.000
Finnland	2.500
Irland	4.000
Italien einschl. Sardinien	58.000
Albanien	200
Kroatien	40.000
Portugal	3.000
Rumänien einschl. Bessarabien	542.000
Schweden	8.000
Schweiz	10.000
Serbien	10.000
Slowakei	88.000
Spanien	6.000
Türkei (europ. Teil)	95.000
Ungarn	742.000
USA	5.000.000
Ukraine	2.994.484
Weißrussland einschl. Litauen	446.484
Zusammen: über	11.000.000

Wannsee Konferansı gizli tutanağının 6. sayfası. Avrupa ülkeleri, Rusya ve Türkiye’de bulunan Yahudilerin toplam sayıları.

“Struma” Adlı Bir Gemi

1942 yılı büyük bir acıyla başlamıştı. İstanbul limanına, 1941 sonlarında “Struma” adlı küçük bir yolcu gemisi geldi. Daha doğrusu, Romanya’nın Bukovina limanından gelen ve içinde Filistin’e gitmek isteyen çoluk çocuk, kadın erkek, yaşlı genç toplam 769 Yahudi bulunan bir gemiydi. Bu gemiye Boğazlardan geçiş izni verilmemiş, İstanbul limanında tutulmuştu. İçindeki insanlara karaya çıkma izni de verilmiyordu.

Nazi taraftan olan bazı İstanbul gazetelerinde Struma’daki insanlarla alay eden karikatürler yayınlanıyordu.

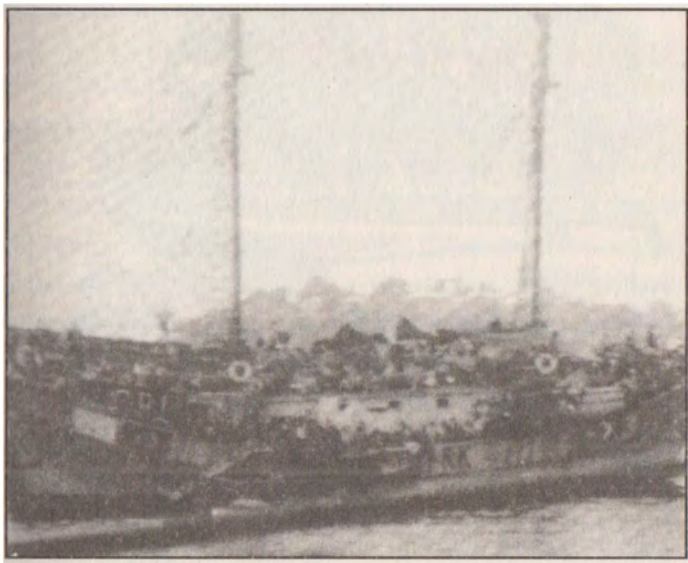
Gemi, Alman Konsolosluğu’ndan rahatça izlenebiliyordu. Görevliler günü gününe gelişmeleri Berlin’e bil-

diriyorlardı. Almanya, bu gemiye geçiş izni verilmemesi için, Türk hükümetiyle gizli görüşmeler yapıyordu.

İstanbul halkı ve İstanbul'daki Almanlar "Struma" olayını izliyordu. Günler, haftalar beklemekle geçti. Geminin içindekiler gizli görüşmelerden habersizdi. "Struma" gemisinin motorları bozulmuştu, çapası, dümeni çalışmıyordu. 24 şubat 1942 gecesı bir çekici rmorkrle Karadeniz yönüne doğru çekildi. Sakin bir geceydi.

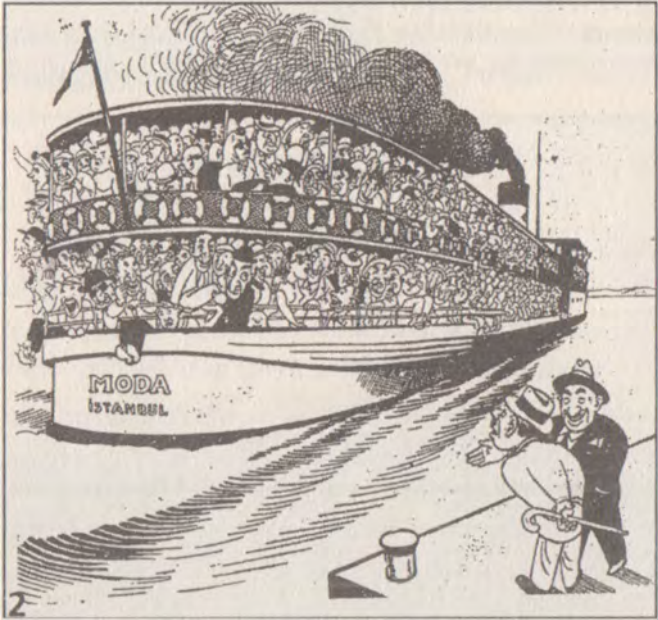
Yn Burnu açıklarında palamarları çözen römorkör, Struma gemisini kaderine terk etti.

Struma gemisinin kaptanı Lazar, gece karanlığında denizde bir şey görmüş ama ne olduğunu tam anlayamamıştı. "Torpil!" diye bağırdı. Grigori Buchspan isimli biri de "Mayın!" diye bağırdı. Gemi bir anda infilak

Struma gemisi İstanbul limanında.

etti. Çocuklar, kadınlar, erkekler, portakal sandıkları, yolcuların eşyaları, her şey, her şey havaya savruldu. Ateş topuna dönen gemi hemen battı. İnsanlar Karadeniz'in soğuk sularında boğulup yok oldu. Sadece iki kişi, Kaptan Lazar ile Davit Stoilar adlı yolcu, su yüzünde kalmış kaptan köşkünün kapısına tutunarak kurtulmuştu. Kaptan Lazar sabaha karşı donarak sulara gömüldü. Sadece Davit Stoilar, Şile yönünden gelen bir balıkçı teknesi tarafından kurtarılarak bir balıkçı köyüne götürüldü. Davit Stoilar'a iki gün boyunca bakan balıkçılar, daha sonra emniyeti haberdar ettiler. Polis onu teslim alıp önce

O günlerde bir günlük gazetede yayınlanan Struma ile ilgili bir karikatür:
“- Bunlar Filistine mi gidiyor? - Hayır Büyükağa'ya!”

Struma gemisinde bekleyen
Yahudiler. (İstanbul, 1942)

Şile köyüne, sonra Üsküdar Karakolu'na, sonra Haydarpaşa Hastanesi'ne, sonra da Emniyet Müdürlüğü'ne götürdü. Davit Stoilar, üç hafta boyunca sorguya çekildi. 704 sabıka sicil numarası altında fotoğraflandı. Emniyet amirinin, “deniz fırtınalı olduğundan kurtarma gemileri gönderilemediği”ni söylemesine itiraz ederek, “Ama deniz, karanlık, ıssız ve sakindi,” dedi. Bu itiraza emniyet amiri sinirlendi. “Ne dediğimi biliyorum, çeneni kapa,” diye onu susturdu. Onu emniyetin elinden kurtaran Simon Brod, “Struma”dan sağ kurtulmanın bir mucize, ancak bu facianın tek tanığı olarak resmi makamların elinden sağ kurtulmanın daha da büyük bir mucize olduğunu söyledi.

Uzun zaman, Struma gemisini batıran denizaltının bir Alman denizaltısı olduğu söylendi ya da öyle tahmin edilmişti. Hatta, bu gemiyi Türkiye'nin batırmış olabileceğini söyleyenler de vardı. Gerçek, ancak 1961 yılında anlaşılabilecekti. Struma, Kaptan Dimitri Mihaelovitch Dantjko'nun yönetimindeki SC 213 Sovyet denizaltısı tarafından torpillenerek batırılmıştı.

Sovyetler Birliği, içinde 769 vizesiz Yahudi bulunan bu gemiyi niçin batırmıştı? Bu sorunun cevabı tam anlaşılamadı.

“Struma” olayı, İstanbul'daki sığınmacı Almanları ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ermenileri, Yahudileri, Rumları, Süryanileri ve vicdan sahibi, bilinçli Türkleri çok korkutmuştu.

İşte tam bu korkunun devam ettiği bir ortamda, Türk hükümeti, 12 Kasım 1942'de “Varlık Vergisi” adıyla esas amacı Gayrimüslimlerin elindeki sermayeyi almaya yönelik olan yeni bir vergi kanunu çıkardı.

Gayrimüslimlere ağır, ödeyemeyecekleri kadar vergiler koydu. Birçok insan, tüm malını mülkünü satsa bile vergisini ödeyemiyordu. Vergisini ödemeyenler derhal Erzurum-Aşkale'de kurulmuş olan çalışma kampına gönderiliyordu.

Eduard Bischoff'un mobilya imalathanesine de kırk bin lira “Varlık Vergisi” koydular. Bu vergiye karşı itiraz hakkı da yoktu.

“Ya vergini derhal bir hafta içinde ödersin ya da Aşkale'ye kar kürümeye gidersin!”

Kırk bin lira 1942 Türkiye'sinde çok büyük bir miktardı. Eduard, imalathanesini bile satsa, bu vergiyi öde-

yemezdi. Türk ortağı Aliksan da bu işe çok şaştı, sinirlendi, bu açık haksızlığa karşı isyan etti. Öfkeyle kalkan zararlar otururdu. Öfkesini bastırdı. Sakinleşti. “Ortağım, gel otur şuraya! Bu işe beraber başladık, beraber devam edeceğiz. İyice düşünüp taşınalım. Borç harç bu vergiyi ödeyelim. Bu ekmek teknesini yaşatmak zorundayız,” dedi.

Eduard, ortağının davranışından çok memnun oldu. Elini omzuna koyarak, “Sağ ol Aliksan Usta! Bu ekmek tekneimizi batırmamalıyız!” diye ekledi.

O günlerde insanın hası, helal süt emmişi belli oluyordu. Gayrimüslimlerle ortaklık yapan Türkler arasında, “Benim elimde hazır param yok!” deyip kenara çekilenler; Varlık Vergisi’ni, Gayrimüslimlerin elindeki mala mülke, işyerlerine el koymak için fırsat sayanlar da vardı. Çünkü yasaya göre Türkler değil, vergisini ödeyemeyen Gayrimüslimler, yani Hristiyanlar, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Süryaniler Aşkale’ye gönderiliyordu. Varlık Vergisi’ni ödeyemediği için Aşkale’ye gönderilen tek bir Türk yoktu!

Eduard, işte bunu, bu kadar ayrımcılığı ve haksızlığı beklemiyordu! Çok görmüş, ama böylesini görmemişti!

Berta, kırk bin lira vergi haberini duyunca dondu kaldı! Böyle bir vergiyi Almanlar koysa bu kadar üzülmezdi. Türkiye’yi kendi memleketi sayıyordu. Bu vergiyi, kendi koymuş gibi bir hisse kapıldı. Bir rahat nefes alabilmek için kaçıp gelmişler, Türkiye’ye sığınmış-

lardı. Kendisinden çok kocasının İstanbul'da daha rahat, daha huzurlu yaşamasını isterken başlarına bu bela gelmişti! Toplama kampından kaçarken, şimdi İstanbul'dan Aşkale çalışma kampının yolu görünmüştü!

Aliksan, birkaç gün sonra, "Ortağım, gel otur şuraya!" diyerek Eduard'ı imalathanenin bürosuna oturttu. Baş başa idiler. Cebinden bir sarı zarf çıkardı. Önlerindeki sehpanın üzerine yavaşça ve saygıyla koydu.

"Bu ne Aliksan?"

"Aç, bak!"

Eduard zarfı dikkatle açtı. Beş bilezik, bir beşbirlik ve iki bin lira da para çıktı içinden! Eduard çok duygulanmış, gözleri yaşarmıştı. Ortağının yüzüne soran gözlerle baktı.

Aliksan üzgün bir ses tonuyla "Ben bu kadar bulabildim!" dedi. "Bunlar karımın çeyizlik altınları. İki bin lira da biriktirdiğim paradır."

Eduard, çok memnun olmuştu. Altınları eline aldı. "Bunları lütfen karına geri ver!" dedi. Aliksan almak istemedi. Eduard ısrar etti. "Son çare bu olsun! Sen şimdilik karının çeyizini geri ver," diyerek ortağını ikna etti.

Günler, kırk bin lira vergi borcunu tamamlamak için düşünmekle geçiyordu. Eduard da Aliksan da üzgündü. Eduard, üzüntüsünü hafta sonlarında eve gelen Cornelius'a ve Edith'e belli etmemeye çalışıyordu. Elindeki avucundaki parayı sayıyor, imalathaneyi satsa eline geçebilecek miktara ekliyor, yine de kırk bin lirayı denkleştiremiyordu.

Düşüne düşünce deli olacaktı! Fakat karısının daha çok üzüldüğünü, daha çok kahrolduğunu ve sanki vergiyi kendi koymuş gibi üzüldüğünü fark edince kendine geldi!

“Karıcığım neden bu kadar üzüluyorsun? Bu vergiyi sen koymadın! Hemen kolumuzdan tutup göndermiyorlar ya!”

“Biliyorum, ama...”

“Aması, maması yok bu işin,” diye devam etti Eduard. “Almanya’dan gelen haberleri duyuyoruz. İnsanlar ölüm kamplarına dolduruluyor. Gaz odalarında zehirlenen, insan yakma fırınlarında yakılan insanların kolları, dilden dile, sınırdan sınıra geçerek buralara kadar geldi. Uzağa gitmeye gerek yok! Nazi ordusunun Paris’i işgal etmesinden sonra annemizin başına gelenleri en iyi biz biliyoruz. Bir gün babamın işte olduğu bir saatte eve baskın yapan işbirlikçi faşist Fransız polisleri, annemizi Yahudi olduğu için tutuklamış ve Auschwitz toplama kampına gönderileceklerin arasına atmış. Türk Konsolosluğu’nda yardımcı konsolos olarak çalışan babamız eve geldiğinde haberi alır almaz, pasaportları kaptığı gibi Türk Konsolosluğu’na gitmiş, durumunu anlatmış, bir başka konsolos yardımcısıyla birlikte Yahudileri toplama yerine koşmuş, Türk pasaportunu Fransız polisine göstermiş. ‘Ben ve karım Türk vatandaşıyız, lütfen bırakın karımı!’ demiş ve Türk vatandaş olduklarını ispatlayarak annemizi mutlak bir ölümden kurtarmıştı.

Biliyorsun, Fransa’da ve bazı Avrupa ülkelerindeki Türk Konsoloslukları, Türk vatandaşı olan ya da olma-

yan birçok Yahudiyi ölümden kurtarmıştır. Almanya’da kalsaydık belki sen, belki ben, belki de ikimiz ölüm kamplarından birinde ya kül olmuş ya da ölüm sıramızı bekliyor olacaktık! Hayatın değeri, hiçbir maddiyatla eşitlenemez! Dur bakalım! Ölüme yok çare!”

Konuşmalarının üstüne Yanko Abromoviç çıkageldi eve. Heyecanlıydı, kaygılıydı. Daha oturmadan sordu:

“Hayrola enişte! Doğru mu bu kırk bin lira vergi! Yeni duydum da geldim buraya!”

“Evet, işte yazı! Bir de sen oku!”

Yanko yazıyı alıp sessizce okudu. Gözlerine inanamadı, bir daha sesli okudu.

“Kırk bin lira! Yahu delirmiş bu adamlar! Dükkânı satsan on bin lira etmez!”

Eduard, gerginliği gidermek için gülererek, “Varlık Vergisi, dükkânın değil, Harburglu Eduard Bischoff’un değerine göre konuyor! Bana göre az bile!” dedi.

Berta hiç gülmedi. “Abi ne yapacağız?” diyebildi. Abisinden utanmasa, hüngür hüngür ağlayabilirdi.

Abromoviç, kardeşinin halini görünce kendini topladı. Eniştesini Aşkale’ye göndermemek için çareler henüz bitmemiştir.

“Enişte, siz merak etmeyin! Bir çaresini buluruz! Hele birkaç gün sabredelim. Siz çocukları, kendinizi üzmeyin! Ben yarın tekrar size gelirim. Şimdilik bana müsaade!”

Nevin kremleri iyi satılıyordu. Fakat bir anda kırk bin lirayı ödeyecek kadar parası yoktu. Çevresindeki

Rum, Ermeni, Yahudi iş arkadaşları da kendilerinden istenen Varlık Vergisi'ni ödemeye, Aşkale'ye gitmemek için evlerini, dükkânlarını satmaya uğraşıyorlardı. Güvendiği, ticaret yaptığı Türk arkadaşlarına gitti.

Nedenini söylemeden, verebilecekleri miktarı tahmin ederek borç istedi. Kiminden az, kiminden çok toplam on beş bin lira borç topladı. Onbeş bin lira da kendi parası vardı.

Akşam Asmalımescit'e gitti. Berta henüz lokantadaki işinden gelmemiştir. O gelinceye kadar çoktandır görmediği Cornelius ile sohbet etti. Derslerini sordu. Edith'i sevdi. Cornelius ergenliğe gireli boy atmış, sesi kalınlaşmış, yakışıklı bir delikanlı olmuştur.

Bir süre sonra karıkoca Bischoff'lar içeri girdiler. Abromoviç'in yüzündeki neşeyi görünce rahatladılar.

Berta, "Hoş geldin abi!" diyebilirdi.

"Hoş bulduk, kardeşim! Ben size, 'Üzülmeyin, bir çaresini buluruz!' demiştim. Buyurun size otuz bin lira!"

İç para dolu büyük bir paketi Eduard'a uzattı.

Eduard ne diyeceğini şaşırdı. Duraksadı. Sonunda sadece "Çok teşekkür ederim!" kelimeleri çıktı ağzından.

Berta da abisine sarıldı. Bir süre öyle kaldı. Sonra "Abi, bu iyiliğini hiç unutmayacağım. Çok sağ ol!" diyebilirdi.

Cornelius ile Edith de konuyu tam bilmeden dayılarına teşekkür ettiler. Büyük bir acı, mutluluğa dönüşmüştü.

Eduard, iki bini Aliksan'dan, sekiz bini de kendi biriktirdiklerinden, otuz bini de Yanko'dan olmak üzere kırk bin lirayı tamamladı. Ertesi gün vergi dairesine gi-

derek Varlık Vergisi'ni ödedi. Ekmek teknesini batmaktan, kendisini de Aşkale'ye gitmekten kurtardı. Dünyalar onların oldu!

Eduard, gelecekte borcunu kuruşuna kadar yavaş yavaş ödeyecekti.

Ya Berta Ya Almanya!

Eduard tam o günlerde, Aşkale'ye gitmemek için uğraşırken, Alman Konsolosluğu'ndan bir mektup aldı. Konsolosluğa çağrılıyordu.

“Önce şu Aşkale işini halledeyim, sonra giderim!” diyerek gitmedi.

Nazi Almanyası, Türkiye'de bile devlet içinde gizli devlet gibi örgütlenmişti. Parti teşkilatı ve gizli bölge sorumluları vardı. Direnmek, Almanya'dan çok uzakta, İstanbul'da bile cesaret gerektiren bir işti. Naziler, İstanbul'da bile, Alman sığınmacıları, Alman bilim insanlarını, kısaca Alman olan herkesi adım adım izliyor, bunlar üzerinde terör estiriyorlardı.

Eduard, Alman Konsolosluğu'nun çağrısına gitmediği bir gün dükkânına gelen bir Alman tarafından, “konsolosluğa derhal gitmesi için” uyarıldı.

“Varlık Vergisi”ni ödeyip, Aşkale'den kurtulduktan sonra konsolosluğa gitti. Konsolosluk, Nazi Almanyası'na dönmüştü. Tam bir askeri disiplin hâkimdi. Görevliler birbirini Hitler selamıyla selamlıyordu.

Eduard, kendini tanıttı.

“Beyim, derhal Almanya'ya dönmen gerekiyor!”

“Neden?”

“Anavatan savunmasında görev üstlenmen, Alman ordusunda asker olman için!”

“Ama benim karım Yahudi! Biliyorsunuz karısı Yahudi olanlar asker olmaz!”

“Bunun kolayı var! Karından ayrıl, Almanya’ya dön, asker ol!”

“Hayır, yapamam!”

Konsolosluk görevlisi “hayır” cevabına çok sinirlendi. Tehdit etmeye başladı.

“Beyim, bak Yunanistan’a, Bulgaristan’a geldik. Günün birinde burayı da işgal etmemiz söz konusu olabilir. Bunu unutma! Ya Almanya, ya karın!”

“Türkiye başka bir ülkeye benzemez! Bir zamanlar gelenler olmuştu, ama...”

“Kes sesini! Bunun sonuçlarına katlanacaksın! Çık dışarı!”

Başına daha kötü bir bela gelmeden, konsolosluğun kapısından çıktı. Derin bir nefes aldı. Sinirinden dişleri kenetlenenecekti.

“Ya Almanya, ya karın!” sesi kulaklarını kemiriyordu:

Okkalı bir İstanbul küfrü salladı!

“Almanya sizin olsun! Ama Almanya size de kalmayacak!” dedi. Taksim’e kadar yürüdü. Doğrudan evine ve dükkânına gitmedi. Alman gizli polisinin takibini atlatmak için İstiklal Caddesi’nde dükkânlara, pasajlara girip çıktı. Ardından gelen, takip eden olup olmadığını kontrol etti.

Berta evde merakla bekliyordu. Eduard, konsoloslukta yaşadıklarını aynen aktardı. Sinirinden yerinde duramıyordu.

“İstanbul’u da işgal edebilirlermiş! Kolaysa edin! İşte o zaman beni de karşınızda bulacaksınız!”

Berta, kocasını sakinleştirmeye çalıştı. Eduard karısının omuzlarından tuttu. Kara gözlerinin içine baktı:

“Nazi Almanyası’na dönmeyeceğim! Ya Almanya ya Berta! Benim yerim de, yurdum da artık senin yanın Berta!”

Türk Vatandaşı “Ernest Hirsch”

Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch, Yahudi olduğu için Alman devleti vatandaşlığını kaybetmişti. Ne zaman, nasıl, hangi hukuki işlem sonucu vatandaşlığı elinden alınmıştı, hiç araştırmadı bile.

Pasaportunu uzatmak için başvuran Yahudi Alman vatandaşlarının pasaportuna bir “J” (y) harfi damgası vuruluyor, ilave ad olarak “İsrael” sözcüğü konuyordu. Bu damgalama işi, Yahudileri aşağılamak için yapılıyordu.

Prof. Hirsch, böyle bir aşağılayıcı uygulamayı protesto etti. Elindeki pasaportun süresi 1938 yılında bittiğinde, uzatmak için Alman Başkonsolosluğu’na da başvurmadı.

Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch, 1938 yılında pasaportsuz kaldı. Almanya’daki ırkçı faşist rejim, Almanya’nın en değerli evlatlarından birini vatandaşlıktan atmıştı!

Aynı şekilde, Türkiye'deki mülteci Alman profesörlerden ve mülteci Almanlardan birçoğu da vatandaşlıktan çıkarılmış, pasaportsuz kalmıştı.

Prof. Hirsch, İstanbul Üniversitesi'yle imzaladığı beş yıllık sözleşme süresini uzatmak için rektörlüğe başvurduğu gün, Türk vatandaşlığına geçme dileğini de ilgili kişiye bildirmişti.

Pasaportsuz her yabancı gibi Türkiye'deki oturma izni birer yıl süreli olarak veriliyor ve her yıl uzatma işlemleri yapılırken Türk yabancılar polisi çeşitli zorluklar çıkarıyordu.

Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch, oturma izninin uzatılması için, hükümet tarafından sözleşmeyle uzman olarak görevlendirilmiş olduğuna ve oturma izninin uzatılmasının devletin yararına olduğuna dair Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ve İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nden bir belge almak zorunda kalıyordu.

Bu belge çok önemliydi. Çünkü, İkinci Dünya Savaşı'nda Polonya'yı koruyan devletler olma sıfatıyla, Almanya'ya karşı savaşa giren İngiltere ve Fransa, Türkiye ile aralarındaki savunma ittifakına dayanarak, Türkiye'den devlet hizmetindeki tüm Alman uzmanları işten çıkarmasını istemişti. Türk hükümeti bu talebi kararlılıkla reddetmişti. İngiltere ve Fransa taleplerinde ısrar edince, Türk hükümeti sadece İktisat Bakanlığı'nda danışman olarak çalışan Almanları bu görevden almayı kabul etti. Eğer, İngiltere ve Fransa'nın talebini aynen kabul etseydi, tüm Alman mülteci profesörlerin işine son vermesi gerekecekti.

Prof. Hirsch'in her yıl karşılaştığı zorluğu bilen ve onu seven bazı Türk meslektaşları ve milletvekilleri, arada sırada, kimseye duyurmadan, "Sayın Hirsch, dinini değiştir. İslam dinini kabul ettiğini, Türklüğü benimsediğini belgele. Bu ön koşulları yerine getirirsen seni derhal Türk vatandaşlığına alırlar!" diye kulağına fısıldıyor, imada bulunuyorlardı.

Hirsch, hiçbir zaman bunu kabul etmedi. Kulağına fısıldayanlara, açık açık "Bugüne kadar yaptıklarımla ve yapmakta olduklarımla Türkiye'ye bağlılığımı yeterince ispatladım. Bunlar yetmiyor mu?" cevabını veriyordu.

"Yardım Birliği" Başkanı Prof. Philipp Schwartz, çalışmalarını Londra'da sürdüren ve 1940'dan beri başında Eduard Benesch'in bulunduğu Çek Sürgün Hükümeti'nden Nazilerin vatandaşlıktan çıkardığı Alman profesörler için Çek pasaportu almayı başarmıştı. Fakat Türk mercilerinin ve sürgün hükümetini tanımayan devletlerin bu pasaportu kabul edip etmeyecekleri belli değildi.

Prof. Hirsch, bu pasaportu kullanmak zorunda kalmadı.

Bu sıkıcı, gerilimli işlemlerle, beklemlerle, belirsizliklerle beş yıl daha geçmişti. Prof. Hirsch'in iş sözleşmesinin süresi 1943 Ekim ayında bitecekti. Hükümetin buyruğu doğrultusunda İstanbul Üniversitesi rektörü, sözleşmeyi eski şartlarla aynen uzatmayı önerdi. Halbuki Türkiye'de, 1938 yılından sonra, özellikle savaş başladıktan sonra eflasyon hızla yükselmiş, hayat pahalılığı 1938 yılına göre çok artmıştı. Daha 1940'larda günlük ihtiyaç maddelerini bulmak güçleşmiş, karaborsa

artmış, kıtlık başlamıştı. 1940-1941 kış aylarında Recep Peker'in evindeki kalorifer için bile gerekli kok kömürünü bulmak ve satın almak çok güçleşmişti. Prof. Hirsch'in maaşı kömür almaya yetmiyordu. Bu yüzden Recep Peker'le kaloriferi iptal etmeyi, soba yakmayı görüştü. Bu da çözüm getirmeyince başka bir eve taşınmak zorunda kalmışlardı.

1943 yılında, Ordinaryüs Prof. Dr. Hirsch'in aldığı maaşla sobalı evde bile yaşamak imkânsız hale gelmişti. Çünkü, tek maaşla dört kişiyi geçindirmek zorundaydı.

Bu nedenle Prof. Hirsch, maaşının artan hayat pahalılığını karşılayabilecek seviyeye yükselmesi şartıyla teklifi kabul edebileceğini bildirdi. Rektörlük maaşını artırmayı kabul etmedi. Hirsch de, iş sözleşmesini eski maaş üzerinden uzatmayı reddetti.

Böylece 1943 Ekim ayından itibaren işsiz kalacaktı.

Aslında bu karar, Prof. Hirsch'in o günkü şartlarında çok tehlikeli sonuçlara yol açabilirdi. Türk yabancılar polisi oturma iznini uzatmayabilirdi. Yabancı uyruklu olduğu için avukatlık da yapamazdı. Türkiye'nin etrafını savaş sarmıştı. Yahudi bir Alman profesörü hangi devlet kabul edebilirdi?

Hukuk Fakültesi'ndeki Türk meslektaşlarından bazıları, bir yandan Hirsch'i üniversitede kalması için iknaya çalışıyor, diğer yandan da yetkili mercilerle bizzat görüşerek maaşının artırılmasına çalışıyorlardı.

Bu gerilimli, belirsiz günler hızla geçmiş, güz dönemi sınavları başlamıştı. Bir gün sınav için fakülteye gittiğinde, fakülte sekreteri, Prof. Hirsch'in yanına geldi.

Saygıyla “Sayın hocam, bugün sizi Vilayet baş hukuk danışmanı aradı. Telefon bağlantısı olmadığından makamında beklediğini size iletmemi söyledi,” dedi.

Prof. Hirsch, böyle bir celp ile Türkiye’de ilk kez karşılaşılıyordu. Alışılmış bir durum değildi. Hayat tecrübeleri, Yahudi olarak yaşama ve ayakta kalma onu karşılaştığı olaylara, insanlara karşı hassaslaştırmıştı. Sokaktaki havanın nemini, sessizliğin sesini, gözlerin dilini hissediyor ve anlıyordu.

“Ne olabilir acaba?”

“Sayın hocam, merak etmeyiniz, kötü bir durum olacağını hiç sanmıyorum.”

“Vilayet hukuk baş danışmanı kim acaba?”

“Sayın hocam, sizin öğrencilerinizden biri?”

“Hangisi acaba?”

“Çok iyi tanıyacaksınız onu. Hani şu uzun boylu, bir ayağı sakat öğrenciniz vardı ya, işte o!”

“Haa! İyi hatırlarım. Başarılı bir öğrencimdi. Bitirme sınavından benden en yüksek notu almıştı.”

“Evet hocam! Ta kendisi!”

“Neden hocasını ayağına çağırıyor acaba?”

“Sayın hocam, aslında sizinle telefonda konuşmak istemişti. Ama telefon bağlantısı kurulamadı. Sizden özür dileyerek, durumu bildirdi. Müsaade ederseniz, telefon edip sizin için randevu alabilirim.”

“Celp edilen makama, telefon etmek uygun olmaz. Siz konuşunuz lütfen!”

Prof. Hirsch, telefon konuşmasını duymak istemedi. “Bana müsaade lütfen! Sınavlar dolayısıyla çok işim var.

Durumu bana bildirirseniz memnun olurum. Ben fakülte-
tedeki odamdayım.”

Fakülte sekreteri, “Müsaade sizin sayın hocam! Ben
size durumu öğrenir öğrenmez bildireceğim!” dedi.

Fakülte sekreteri, yalnız kalınca rahatladı. Aslında
çağrının nedenini biliyordu. Fakat baş hukuk danışma-
nının “Lütfen hocama söylemeyiniz!” ricasından dola-
yı bilmezlikten gelmişti.

Telefon açtı. Hirsch ile konuşmasını özetledi. “Hoca
çok meraklandı!”

Baş hukuk danışmanı, Prof. Hirsch’i çok sayar ve se-
verdi.

“Hocamı merak içinde bırakmayalım. Hemen yarın,
sabah, 10.00’da Vilayet’e buyursun! Aslında benim ho-
camın yanına gelmem uygun olurdu. Ama resmi bir iş.
Burada konuşmamız gerekiyor!”

Fakülte sekreteri, biraz zaman geçmesini bekledi. Bir-
kaç saat sonra Prof. Hirsch’in odasının kapısını tıkla-
tıp içeri girdi. Saygıyla selamladı.

“Sayın Hocam, sizi yarın sabah 10.00’da Vilayet’te
bekliyorlar,” dedikten sonra, “Hocam, merak etmeyin-
siz, kötü bir durum yokmuş!” diye eklemeyi de unut-
madı.

Prof. Hirsch, üniversitedeki olayları, özellikle olumsuz
gelişmeleri eve taşımazdı. Annesi zaten yaşadığı olaylar
yüzünden ruh sağlığını yitirmek üzereydi. Karısı ise an-
nesinden daha çok ruhsal sarsıntı ve umutsuzluk içinde-
ydi, fakat o akşam, fakülte sekreteriyle aralarında geçen
konuşmaları kısaca anlattı. Vilayet’e gideceğini söyledi.

Annesi, “Bence kötü bir şey olamaz. Fakülte sekreteri kötü bir şey olsa sana söylerdi ya da sezdirirdi. İyi bir gelişme var ki, sana söylememiş,” yorumunu yaptı. Karısı ise meraktan sabaha kadar uyuyamadı.

“Sevinmediniz mi Hocam?”

Prof. Hirsch, tam zamanında Vilayet baş hukuk danışmanının kapısını çaldı. İçeri girer girmez öğrencisini tanıdı. Öğrencisi Hirsch’i görür görmez hemen ayağa kalktı, “Hoş geldiniz sayın hocam!” diyerek, o yıllarda âdet olduğu üzere Hirsch’in ceketinin eteğini öpmek istedi. Hirsch kabul etmedi.

“Kesinlikle!”

“Rica ederim hocam, sizin eteğinizi öpmek benim için şereftir!”

“Lütfen, eteğimi öpmeyiniz!”

Sonunda elini öpmesine razı oldu.

Öğrencisini böyle bir makamda görmek, Hirsch’i mutlu etti. Zaten son yıllarda, nereye gitse, önemli görevler üstlenmiş, önemli mevkilere gelmiş öğrencilerine rastlıyor, onların içten saygı ve sevgisiyle mutlu oluyordu.

Şimdi de sekiz yıl önce mezun ettiği öğrencisinin makamındaydı.

“Sayın hocam, lütfen beni bağışlayınız! Benim sizin yanınıza gelmem gerekirdi. Fakat önemli resmi bir iş olduğu için geledim, sizi buraya çağırmak zorunda kaldım. Tekrar tekrar özür dilerim!”

“Rica ederim! Devlet işleri ile özel işler ayrı usul ve kaidelere göre işler. Bu konuyu derslerde işlemiştik. Doğ-

rusunu yaptınız. Memnun oldum!” diyerek öğrencisinin gönlünü aldı.

“Sayın hocam! Başvurunuz, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’nda uygun görülerek, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edildiğinizi size bildirmekten şeref duyarım!”

Hirsch, şaşırdı, ne diyeceğini bilemedi! Öğrencisi bu sessizliğin sebebini anlayamadı.

“Sevinmediniz mi hocam!”

“Hem de çok sevindim!” dedi ve kekeleyerek o an aklından geçenleri söylemeye çalıştı. “Beş yıl önce başvurmuştum. Artık kabul edileceğimi beklemiyordum. Daha birkaç hafta önce, rektörle yabancı uzman olarak sözleşmemin uzatılması konusunu konuşmuştuk!”

Hirsch bir an sustu! On yıldan beri harcadığı emekler boşa gitmemiş, diktiği fidanlar meyveye durmuştu.

“Sevinmek ne söz? Çok mutluyum çok!”

Öğrencisi ile göz göze geldi! Elini tuttu. “Ne mutlu Türküm diyene!” diyebildi.

“Sayın hocam, vatandaşlığa kabul belgeleriniz, bağlı olduğunuz nüfus dairesine gönderilmiş. En kısa zamanda başvurarak, resmi nüfus hüvviyet cüzdanınızı alabilirsiniz.”

Nasıl bir dünya idi bu dünya böyle! Var olduğu Almanya onu vatandaşlıktan atmıştı, var etmeye çalıştığı Türkiye onu vatandaşlığa almıştı!

Ölünceye kadar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından ayrılmayacaktı!

Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch, 21 Eylül 1943 tarihinde, nüfus dairesinden, Türk nüfus hüvviyet cüzdanını aldı.

Adı, Türkçeleştirilerek, Türkçe imla kuralına göre “Ernest Hirş” olarak yazılmıştı.

Bundan sonra, resmi işlemleri, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı “Ernest Hirş” olarak yapılacaktı.

Kadıköy Nüfus Müdürü, “Hayırlı olsun!” dileğiyle nüfus cüzdanını vermiş ve hemen yapması gereken işleri de hatırlatmıştı:

“Sayın Ernest Hirş, en kısa zamanda Kadıköy Askerlik Şubesi’ne başvurunuz. Askerlik işlerini yaptırınız lütfen!”

Prof. Hirsch, bir Türk vatandaşı olarak görevlerini usulüne uygun olarak bir bir yerine getirecekti.

Önce nüfus kimliğini aldığıının ertesi günü Kadıköy Askerlik Şubesi’ne gitti. Kimliğini gösterdi. Askerlik işlemleri için başvurdu.

Kimliğini inceleyen Askerlik Şubesi Komutanı, merakla Hirsch’in yüzüne baktı. İlk kez böyle bir durumla karşılaşılıyordu. Hem Almandı, hem de bir Türk gibi Türkçe konuşuyordu.

“Demek Almandınız! 41 yaşındasınız! Alman ordusunda hangi rütbeyle görev yaptınız?”

“Evet Almandım, Türk vatandaşı oldum! 1918-1934 yılları arasında Almanya’da sadece muvazzaf ordu vardı. Genel askerlik mecburiyeti yoktu. Bu nedenle askere gitmedim. Genel askerlik mecburiyeti getirildiğinde ben Türkiye’ye gelmiştim.”

Subay, yazıcıya, “Ernest Hirş’i acemi sıfatıyla yedeğe yaz!” emrini verdi. Sonra, Prof. Hirsch’e dönerek görevini hatırlattı:

“Ernest Bey, Türkiye’de mecburi askerlik, 45 yaşında biter. Her yıl şubemize gelerek askerlik işlemlerini yaptırmayı ihmal etmeyin!”

Türk vatandaşlığına geçmenin başka ağır sonuçları da vardı. Bunları bir ordinaryüs hukuk profesörü olarak çok iyi biliyordu. Bu sonuçları, başına gelecekleri bir bir düşündü:

Özel hukuka bağlı iş sözleşmesi, Türk vatandaşı olduğunda artık uzatılamazdı. Eğer üniversitede çalışmak istiyorsa, devlet memurlarının şartlarında çalışması gerekirdi.

O günün yasalarına göre, mülteci profesör olarak çalıştığı yıllar, kıdeme sayılmıyordu. Bunun sonucunda, maaşı, doktora yapmış, iki dil bilen bir asistanın maaşına eşit olacaktı.

Eğer bir asistan maaşıyla, ordinaryüs profesör olarak Hukuk Fakültesi’nde çalışmaya devam etmek isterse, geçinebilmek için, üniversitedeki saatlerini kısmak, bir Türk avukat olarak çalışmak zorundaydı.

Avukatlığı ise sevmiyordu.

Ama başka çaresi yoktu. Yetiştirdiği profesörler, öğrencileri, eski Türkçe öğretmeni, şimdi ise kürsünün başarılı bir doçenti olan Halil Arslanlı, hepsi de Prof. Hirsch’e yardımcı olmaya, düştüğü çıkmazdan kurtarmaya çalışıyorlardı. Ankara’da hükümet çevrelerinde etkin yakını, arkadaşı olanlar, hocalarına söylemeden, durumunu anlatıyor, önerilerde bulunuyorlardı. Türk vatandaşlığına kabulü de bu yollarla, böyle ilişkilerle mümkün olmuştu.

Geçici olarak, başka yol bulununcaya kadar avukatlık yapması gerekiyordu.

Ordinaryüs Profesör Hirsch, İstanbul Barosu'na başvurdu.

Fakat bir Türk avukat olarak çalışabilmesi için, Türk müfredat programında yer alan, ama Hirsch'in Almanya'da görmediği, adli tıp ve sosyoloji fark derslerinin sınavına katılması ve başarması gerekiyordu.

Ordinaryüs Profesör Hirsch, bu şartı da kabul etti. Yeniden öğrenci oldu. Bu sınavları da başarıyla verdi. İstanbul Barosu'na fark derslerini başardığına dair belgeyi sundu. Avukatlık belgesini beklemeye başladı. Tam 17 ay sonra avukatlık yapma hakkını kazanabildi.

İnsana gülünç gelen bu bürokratik uygulamalar, Hirsch'i de acı acı güldürüyordu. Ama o acınacak haline hem gülüyor, hem de son zamanlarda sık sık tekrarladığı atasözünü Türkçe söylüyordu:

Gülü seven dikenine katlanır!

Elveda İstanbul, Merhaba Ankara!

İstanbul'da avukatlık hakkı kazanmak için hazırlıklarla uğraştığı, 1943 yılı, Ekim ayının ilk günlerinde, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı Profesör Esad Arsebük'ten bir mektup aldı. Dikkatle okudu. Tam anlayabilmek için cümle cümle düşünerek bir daha okudu. Öz olarak şunlar yazılıydı:

“Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'den, sizin Türk vatandaşlığına geçtiğinizi öğrendim. Sonsuz sevindim. Hem sizi, hem de kendimi kutluyorum. Çünkü Anka-

ra'daki meslektaşlarım sizi aralarında görmekten mutlu olacaklardır. Bir ticaret hukuku profesörü olarak, maaşınız aynı kalmak şartıyla İstanbul Üniversitesi'nden Ankara Hukuk Fakültesi'ne nakliniz kolaylıkla mümkün olacaktır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan fakültemize nakil durumunuzu sayın bakanla görüşmeden önce sizin bu konudaki düşüncenizi öğrenmekten memnun olacağım.”

Satır aralarında gizlenen düşünceleri de okudu.

Olayları, gelişmeleri birbirine bağlayarak akıl yürüttü.

Demek ki Türk vatandaşlığına kabulü ile, Ankara Hukuk Fakültesi'ne nakil işi arasında bir bağlantı vardı. İkincisi, dekan bu mektubu Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in talimatı ile yazmıştı.

Prof. Hirsch, Hasan Âli Yücel ile tanışmış, çeşitli vesilelerle konuşmuştu. Hasan Âli Yücel, Hirsch'in bilim insanı olarak kişiliğini, İstanbul Üniversitesi ve Hukuk Fakültesi'ndeki örnek çalışmalarını, başarılarını yakından takip ediyordu. On yılda, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni adına layık bir hale getirmiş, fakülte kitaplığını yorulmak bilmeyen özel çabalarıyla Avrupa üniversitelerinin kitaplıklarıyla boy ölçüşebilecek bir zenginliğe erştirmişti. Bütün bu çalışmalarını Ankara Hukuk Fakültesi'nde de yapabilir, bir on yıl da buraya emek verebilirdi.

Öz olarak, bu işler Hasan Âli Yücel'in ve hükümetin bilgisi dahilinde planlanmıştı.

Dekana, önerisine olumlu baktığını, bu konuyu görüşmek üzere Ankara'ya gelebileceğini bildirdi. Dekan ile görüşme gününü belirlediler.

Prof. Hirsch, belirlenen günde Ankara'ya gitti. Sırayla Hukuk Fakültesi Dekanı Esad Arsebük, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve Başbakan Şükrü Saracoğlu ile görüştü.

Prof. Hirsch, 1936 yılında, Ankara'da verdiği bir konferans sırasında, o günlerde Adalet Bakanı olan Şükrü Saracoğlu ile tanışmıştı.

Başbakan Saracoğlu Hirsch'i çok candan karşıladı.

Hirsch de, "Sayın Başbakan, Türk vatandaşlığına kabul edilme şerefinden dolayı size çok teşekkür ederim," dedi.

"Rica ederim Sayın Hirsch, on yıldan beri İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin gelişmesi için yaptığınız değerli çalışmalardan dolayı asıl biz size teşekkür ederiz. Sayın hocam, acaba bundan sonra ne yapmayı düşünüyorsunuz?"

"Avukatlık yapmayı planlıyorum."

"Türkiye'de yeterli avukat var."

"Başka çarem kalmadı. Kendimi avukatlık yapmak zorunda hissettim."

"Neden?"

Prof. Hirsch, nedenlerini bir bir açıkladı. Başbakan duyduklarına inanamadı. Derhal Maliye Bakanı Fuat Ağralı'yı çağırdı.

"Sayın hocam, lütfen bana anlattığınız nedenleri tekrarlar mısınız?"

Hirsch, avukatlık yapmak zorunda kalışının hukuki nedenlerini tekrarladı.

Başbakan Saracoğlu, maliye bakanına "Doğru mu bunlar?" diye sordu.

Maliye bakanı gülümseyerek “Evet, hepsi doğru Sayın Başbakanım!” deyince, “Ama biz, Profesör Hirsch’e Türk vatandaşlığını böyle olsun diye vermedik ki!” diye biraz sert çıktı Şükrü Saracoğlu.

“Sayın Bakan, Profesör Hirsch ne yapabilir?”

“Noterlik ya da valilik yapabilir!”

Başbakan Saracoğlu aldığı cevap karşısında sinirlendi:

“Olmaz öyle şey! Bütün gücünü ve zamanını, eskiden olduğu gibi, yine üniversiteye ayırması gerekir. Bir yol düşünün siz. Bir çıkar bulunana kadar ben profesöre, bugüne kadar almış olduğu miktarı kendi emrimdeki özel ödenekten ödeyeceğim.”

Maliye bakanına söyleyeceklerini bitirince, Profesör Hirsch’e döndü:

“Profesör olarak bizim buraya, Ankara’ya geliyor musunuz, yakında?”

Bu soruya o an tek bir cevap verilebilirdi. Hirsch de aynen o cevabı verdi:

“Emrinizdeyim, beyefendi!”

Nakil işinin hukuki kesinlik kazanabilmesi uzun sürecekti. Prof. Hirsch, başbakanın verdiği sözün, hukuki bağlayıcılığı olmadığını biliyordu. Kendisine ödenecek maaş, Saracoğlu görevde kaldığı sürece mümkün olabilirdi.

Durumu öğrenen İstanbul Üniversitesi’ndeki bazı meslektaşları, “Sayın Hirsch, size karşı gayriciddi davranıldığı kanısındayız!” diyerek uyarıyorlardı.

Ama Hirsch bunları göze alarak, verdiği sözde durdu. 15 Ekim 1943 tarihinden itibaren, araştırma ve öğretim faaliyetlerini Ankara Hukuk Fakültesi'nde sürdürmek üzere, on yıldan beri çalıştığı kürsüden ayrıldı.

Ankara'daki görevine resmi tayin işleri tam 13 ay sonra, 15 Kasım 1944 tarihli bir resmi yazıyla gerçekleşecekti.

Ankara'ya tayin işini açtığı anda, karısının ağzından çıkan ilk söz "Peki, ya biz ne olacağız?" sorusu oldu.

"Biz" derken, kendini, annesini ve birlikte yaşadıkları Frau Rosenberg'i kastediyordu.

Prof. Hirsch'in cevabı çok kısaydı:

"Hiçbir şey!"

"Nasıl hiçbir şey?"

"Siz, İstanbul'da kalacak, hayatınızı alıştığınız gibi aynen burada devam ettireceksiniz."

"Ya sen?"

"Ben Ankara'da kalacağım. Arada sırada, hafta sonlarında ve tatillerde sizin yanınızda olacağım!"

"Böyle evlilik mi olur?"

"Neden olmasın? Dünyada savaş tüm şiddetiyle devam ediyor. Savaş şartlarında milyonlarca kadın kocalarından ayrı yaşıyor. Bombalardan korunabilmek için sığınaklara koşuyor. Binlerce kadının kocası cepheelerde ölmüş! Bir de bunları düşün! Almanya'da değiliz. Nazilerden kaçarak gelip sığındığımız Türkiye'deyiz. Geçici olan bu zorluklara katlanmak zorundayız!"

Eduard Hirsch'in karısı, onunla bir ordinaryüs profesörün karısı olmak, onun kariyeriyle öğünebilmek, onun parasıyla rahat bir hayat sürebilmek düşüncesiyle evlenmişti. Hesapta İstanbul'daki mültecilik hayatının zorlukları yoktu. İstanbul'a geldikten sonra kahretmiş, hiç çalışmak istememişti. Kocasını ailenin geçimini sağlamak için kendini parçalarken o, elini taşın altına koymuyor, "Başıma bu da mı gelecekti?" düşünceleriyle mutsuzlaşıyor, evlilikten pişmanlık duyuyor, yüzü hiç gülmüyordu. Eve kapanmıştı. İstanbul'da kimseyle ilişki kurmak, Türkçe öğrenmek istemiyordu. Kocasını, ona Türkçe öğrenmesi ve ailenin geçimine katkıda bulunması için çok diller dökmüştü. Hepsisi boşunaydı. Kocasının ağzından çıkan "Türkçe öğren ve bir işte çalış" sözleri onun midesini bulandırıyor, "Çalışmam, çeker giderim" diye surat asıyordu. Gerçekten de gitme imkânı olsa, bir gün durmayacaktı. Fakat Almanya'ya dönmeyeceğini iyi biliyordu. İstanbul onun için kaba saba insanların yaşadığı bir cehenneme benziyordu. Kocasının akıllı, mantıklı önerileri onun başını ağrıtıyordu. Hastalığın biri başlayıp biri bitiyordu. Karıkoca arasında sevgi sözlerinin yerini iğneleyici, yaralayıcı sözler; aile içinde hayatı paylaşmanın yerini sabır sınırlarını zorlayan tartışmalar almıştı.

Evde birlikte yaşadıkları Hirsch'in annesiyle Bayan Rosenberg, karıkoca arasındaki bu tartışmalara karışmıyorlar, ama gidişatın da iyi olmadığını görüyorlardı. İki de savaşın acısını fazlasıyla yaşamışlardı zaten. İki de kocalarını kaybetmiş, yapayalnız kalmış-

lardı dinini bilmedikleri, dilini çok zor anladıkları bu ülkede. Ama onlar için Türkiye bir cehennem değil, ölüm korkusunun olmadığı bir cennetti. İki de kendilerine kucak açmış olan bu fakir, bu gariban ülkeye minnettarlardı.

Uzun tartışmalardan, gerilimli saatlerden sonra Frau Hirsch, istemeye istemeye kocasının kararını kabul etmek zorunda kaldı. Annesi ile Frau Rosenberg'in ise her şarta evet demekten başka seçenekleri yoktu. Ha Ankara, ha İstanbul! Önemli olan güvenli bir yudum huzurdu sadece.

Ankara Yılları

Prof. Hirsch, aldığı maaş ile dört kişiyi ve iki evi geçindiremezdi. Zaten Ankara'daki işinin ne kadar süreceği belli değildi. Durumunu Ankara Hukuk Fakültesi dekanıyla konuştu.

“Otelde, pansiyonda kalamam, ev tutamam,” dedi.

Dekan “Sayın Hocam, kabul ederseniz, 400 öğrencinin kaldığı Hukuk Fakültesi Öğrenci Yurdu'nda size büyük bir oda verebiliriz. Bu odayı makam odası olarak kullanabilirsiniz. Odaya, açılır kapanır bir yatak koyabilirsiniz. Tabii tuvalet ve duş ihtiyacınızı öğrencilerle ortak karşılayabilirsiniz. Sabah kahvaltınızı odanıza göndertirim. Öğle ve akşam yemeklerinizi, fakültenin memurlarıyla birlikte, fakülte lokantasında parasız olarak yiyebilirsiniz.”

Prof. Hirsch, bu öneriyi de kabul etti.

1933 yılında 31 yaşındayken, hiç bilmediği bir ülkeye, Türkiye'ye gelip çalışma macerasını severek, memnuniyetle kabul etmişti. Bu maceraya katıldığından pişman olmadı.

1943 yılında, 41 yaşında Ankara macerasına başlıyordu.

Başlamak zorundaydı,

Hayatta yıldızlar bir kere parlardı!

Ankara'da parlayan yıldız, 1933'te, Hollanda'da deniz kenarında parlayan yıldızdan daha net ve parlaktı.

Bir Dostluğun Başlangıcı

Cornelius, St. Georg Avusturya Lisesi'ne başlayalı üç yıl oluyordu. Yatılı okul yaşamına alışmış, birçok arkadaş edinmişti. Boş zamanlarını, yeteneklerine göre seçtiği çeşitli etkinliklerle, özellikle müzik ve boks çalışmalarıyla dolduruyordu. Yüzmeyi de çok seviyordu. Gitar, akordeon, piyano çalmaya bayılıyordu.

Yatılı okul hayatı bambaşkadır. Öğrenciler gece gündüz bir arada yaşadıklarından kardeş gibi olurlar. Okul bir aile, sevilen öğretmenler ana baba gibidir. Öğrenciler, öğretmenler birbirlerinin her yönünü bilirler. Kimi gırgırcı, kimi kendini beğenmiş olur. Kendini beğenmişler, yalakalar, yağcılar sevilmez.

Yatılı okullarda öğrencilerin özel hayatı pek olmaz. Özel hayat hatıra defterlerinde yaratılmaya çalışılır. En çok özlenenlerden birisi, tek başına kalınabilen bir odadır.

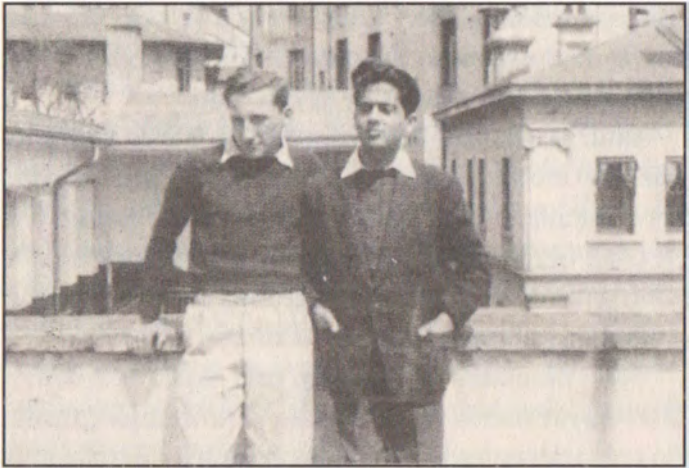
1942-1943 ders yılı başlamıştı. Kasım ayı ortalarında, bir gün Cornelius'un sınıfına karayağız bir oğlan geldi. Sınıfın şımarık çocukları ona sataşmaya başlamışlardı. Her yeni gelene yaptıkları gibi onu da dövecek, korkutacak, etkileri altına alacaklardı.

Cornelius hemen müdahale etti. "Ulan biriniz ona vurursanız, hepinizi dayaktan geçiririm! Bırakın onu!"

Cornelius okulun güçlü boksçularındandı. Öğrenciler ondan çekinirlerdi. Zaten Cornelius da kendini korumak, ezdirmemek için boksa merak sarmıştı.

Hepsi geri çekildi. Yeni gelen öğrenciyi rahat bıraktılar.

Cornelius henüz adını bile bilmediği garip çocuğu korumuştı. Tanıştılar. Gelenin adı Orhan Peker'di. Trabzon'dan geliyordu. O günden sonra dost oldular. Bu dostluk ömür boyu sürecekti.

Cornelius ile Orhan Peker St. Georg Avusturya Lisesi'nde. (1943)

Cornelius, 1 Aralık 1942’de günlüğüne şunları yazdı:

“Geçenlerde okulumuza bir Türk geldi. Adı Orhan. Doğru dürüst bir çocuk. Çok güzel resim yapıyor. Ama en çok hoşuma giden yanı, kulağının müziğe yatkın olması... Her akşam yatılı okulun müzik salonunda konser veriyoruz.”

Orhan, müzik meraklısıydı. Bir gün okulun alt katını gezerlerken bir piyano gördüler. Güzel bir piyanoydu. Orhan hemen kapağını açtı, taburesine oturdu, ustaca çalmaya başladı. Cornelius şaşırdı.

“Ya Orhan! Sen piyano çalmasını nerede öğrendin?”

“Trabzon’daki evimizde piyanomuz vardı. Evimizde Alman konsolosu kalırdı. Alman konsolosunun karısından piyano dersi almıştım,” dedi.

Hem Orhan Peker, hem de Cornelius müziğe meraklıydı. İkisi de piyano çalıyordu. Cornelius, ayrıca gitar ve akordeon da çalabiliyordu. İkisinin de resim merakı vardı.

Bu zevk benzerlikleri aralarındaki dostluğun tohumları oldu.

St. Georg okulunun müdürü “Graf” adında biriydi. Orhan’daki resim yeteneğini hemen fark etmiş ve onun için okulun revirine bir resim sehpası kurdurmuştu. Orhan’ı devamlı resim yapmaya teşvik ediyordu. Öğrenciler okulun bahçesinde top oynarken, Orhan, Rus bir resim öğretmenin denetiminde çalışıyor, birbirinden güzel resimler yapıyordu.

Orhan’la Cornelius’un yakınlığı sadece resim ve müzik merakından değil, aynı zamanda Karadenizli bir çocuğun, Kuzey Denizli bir çocukla ruh yakınlığından da güç alıyordu.

Üç yıl birlikte okudular. Zamanla edebiyat, sanat, felsefe ve politik görüş açısından da birbirlerine çok yaklaştılar.

Orhan, St. Georg orta kısmını bitirdikten sonra, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi’ne devam etti, zamanla Türkiye’nin en ünlü ressamlarından biri oldu. Politik gelişmeler, Cornelius’a seçme imkânı olmayan zor yolları gösterdi.

Tarabya’da Geçen Zamanlar

Paris’te, Türk pasaportuyla ölümden kurtulan Berta’nın annesi Donna Gategno, yorucu yolculuklardan sonra salimen İstanbul’a geldi. Kızının yakınında tuttukları bir eve yerleşti.

Cornelius ona Rumca “Yayitsa” derdi. “Anneanne-cik” anlamına gelen bu kelimeye Donna Gategno bayılırdı.

Ufak tefek bir kadın olan “Yayitsa” torununa yaşadıklarını, arada sırada korkutmadan anlatırdı. Cornelius, duyduklarını sanki bir masalmış gibi dinlerdi.

“Yayitsa” Rumca, Fransızca, İspanyolca, Türkçe, Sırpça konuşurdu. Komşusu Fatma Hanım’la balkondan balkona uzun uzun sohbet ederdi. “Yayitsa” Rumca sorar, Fatma Hanım Türkçe cevap verirdi.

Cornelius Tarabya'da Boğaz'ın sularına atlarken. (Cornelius Bischoff arşivi)

O yıllarda bir başkaydı İstanbul! Tarabya'da Rumlar çoktu, Rumca konuşurlardı. Ermeniler Tarabya'da azdı, Ermenice konuşurlardı. Almanlar Almanca, Yahudiler İspanyolca konuşurdu. Ortak dil ise Türkçeydi.

Cornelius'a göre, Tarabya'da hayat Harburg'dakin-den daha renkli, daha iyiydi. Yaşı 13-14 olmuştu. Tarabya'daki Almanların çocuklarıyla, Rum, İspanyol gençleriyle renkli, neşeli bir gençlik grubu oluşturmuşlardı. Cornelius akordeon, gitar çalardı. Gruplarından kimisi çalar, kimisi söylerdi. Kızlı erkekli gezilere giderlerdi. Grubun en iyi yüzücüsü Cornelius idi.

Tarabya'daki Almanlar içinde en saygın kişi, Prof. Dr. Clemens Holzmeister idi. Önce onun karısı Gunda ile henüz daha altı yaşlarında olan "Barbara" isimli küçük kızını tanıdı. Hatta Gunda, Cornelius'un çok

iyi yüzdüğünü görünce, kızına yüzme dersi vermesini rica etmişti.

Barbara'ya yüzme öğrettiği günlerden birinde, Barbara'nın babası, Clemens Holzmeister'le tanıştı. Babacan, neşeli bir insandı.

Prof. Holzmeister de kızına yüzme öğreten bu delikanlıyı sevdi. Plajda, Tarabya kıyılarında buluşup konuşmaya başladılar. Almanca konuşuyorlardı.

Bazen konuşmalarına Gunda da katılıyor ve giderek içe kapanan, evde pek konuşmayan kocasının bu delikanlıyla konuşurken neşelendiğini, canlandığını, mutlu olduğunu görüyordu.

Bir gün “Cornelius, kocam Almanca konuşacak birini arıyor. Seninle konuşurken mutlu oluyor. Acaba, haftada birkaç akşam bize gelebilir misin?” diye sordu.

“Ben ne yapacağım?”

“Yemek yeriz. Akşam yemeğinden sonra oturup kocamla sohbet edersiniz. Sen gitar çalarsın, hatta kocama da öğretirsin!”

“Seve seve!” diye gülerek kabul etti teklifi Cornelius. “Ne zaman geleyim size?” diye devam etti.

“Hemen yarın!” dedi Gunda, “Yarın akşam yemeğini birlikte yeriz!”

Cornelius, kendisine yapılan teklifi babasına ve annesine anlattı, gidip gidemeyeceğini sordu.

Eduard ve Berta, Holzmeister ailesini yakından tanıyorlardı. Eduard oğluna gerekli ilk bilgileri verdi:

“Oğlum Cornelius, Prof. Clemens Holzmeister çok ünlü bir mimardır. Ankara'nın başkent olarak in-

şasını yapması için Atatürk tarafından Türkiye'ye çağırılmıştır. Kışları Ankara'da, yazları burada Sümer Palas'ta kalırlar. Ben onu burada siz gelmeden önce tanıdım. Avusturyalıdır. Tirollüdür. Hitler'e, Nazilere karşıdır. Rahat konuşabilirsin ve ondan çok şeyler öğrenebilirsin.”

Cornelius'a yeni bir kapı, yeni bir ufuk daha açılyordu.

Prof. Dr. Clemens Holzmeister

Holzmeisterlerde geçirdiği ilk akşam, Cornelius'un hiç unutamadığı güzel anılarından biri olarak kaldı.

Karşıdan gördüğü Sümer Palas, saray gibiydi. O güne kadar hiç böyle bir ev görmemişti. Boğaz'a bakan geniş balkonda akşam yemeği yediler. Yemekler, Boğaz, mehtap, yakamoz, gemilerin, motorların sesi ve Boğaz'ın deniz kokan rüzgârı insanın başını döndürecek kadar harikuladeydi.

Prof. Clemens Holzmeister.

Prof. Holzmeister, karısından Cornelius hakkında ön-bilgileri almış olmasına rağmen, karşısında oturan, kırmızı şarap kadehini tıklattığı yakışıklı delikanlıyı dikkatle izliyor, kendi deneyimlerine, kendi ölçülerine göre anlamaya çalışıyordu. Zaman şakaya gelecek, hataları kaldıracak zaman değildi. Gerçi babasını iyi bir insan, iyi bir dülger olarak tanımıştı. Henüz daha evli olmadıkları dönemde Gunda'nın evinin verandalarını yapan Eduard'ın ustalığını ve insanlığını beğenmişti. Onun kesinlikle Hitlerci olmadığına kanaat getirmişti. Öyle olmasa, oğlunu eve sokmaz, sofrasına oturtmazdı.

Cornelius, yemekten sonra gitar çaldı. Gitarın sesi, 1886'da Avusturya'nın dağlık Tirol bölgesinde doğan, o günlerde yaşı altmışa yaklaşan Holzmeister'i çocukluğuna, öğrencilik yıllarına, Tirollere götürdü. Duygulanı. Bir kadeh şarap daha içti. Sol kolunu, genç karısının omuzuna koydu.

“Cornelius, sen bu şarkıyı bilir misin?” diyerek Tirollerin şarkılarından birini söylemeye başladı.

“Bilmiyorum, ama çalabilirim!”

“Çal bakalım!”

Holzmeister kendini gitarın sesine kaptırmış, Tirollere doğru uçuyordu. Sonra çocukluğundan birkaç anısını anlattı. Gözü gönlü açıldı. Ne zamandan beri böyle neşeli bir akşam yaşamamıştı. Mutlu oldu. Kocasının mutluluğu genç karısını da mutlu etti.

Henüz çocuk denecek yaşlarda olan Barbara da babasının kucağına oturmuş, babasıyla birlikte Tirol şarkılarını mırıldanmıştı.

Prof. Clemens Holzmeister'in Tarabya'daki yazlığı ve çalışma bürosu
Sümer Palas. Sonradan yandı.

İşte böyle başladı, Holzmeisterli günler. Daha sonraki günlerde daha da açıldılar birbirlerine. Cornelius merak ettiği soruları soruyor, Prof. Holzmeister, sakın sakın cevaplıyordu. Konuşmalar, gitar ve akordeon eşliğinde söylenen şarkılarla devam ediyordu.

Holzmeister, Cornelius'un derslerini, okuldaki arkadaşlarını, öğretmenlerinin konuştuklarını merak ediyor; Cornelius da, Holzmeister'in hayatını, Türkiye'ye nasıl, ne zaman geldiğini, Ankara'da neler yaptığını, Atatürk ile karşılaşp karşılaşmadığını öğrenmek istiyordu.

Bazı geceler Holzmeister hatıra defterini getiriyor, öğrencilik yıllarının anılarını okuyor ya da anlatıyordu.

Ne zaman okul hatıralarını anlatsa, "Cornelius, haydi bakalım şarkı söyleyelim!" diyerek üniversite yılların-

da söylediği öğrenci marşlarını, şarkılarını söylemeye başlıyordu. Üniversite gençlerinin söylediği neşeli, insan- cıl, umutlu şarkılardı bunlar.

Holzmeister, Tirollerde, büyük, başı karlı dağlar ara- sındaki Fulpmes/Stubaital adlı küçük bir yerleşim yerin- de doğmuştu. Doğduğu ev dağın yamacında, kilisenin yanındaydı. Evlerinin bahçesinde ortasından su fışkıran bir havuz vardı. Elle çizilmiş bu resimleri gösterirken geç- mişine dalıp gitmişti. Bir süre sustuktan sonra hayat hi- kâyesini anlatmaya başladı:

“Benim baba soyumun kökleri 17. yüzyıla kadar gi- der. Dedem Fulpmes’te demirciymiş. Dedemin işleri, de- mir çelik sanayinin gelişmesiyle bozulmuş. Geçimini sağ- lamak, ailesine güvenli bir hayat sağlamak düşüncesiyle, yanına ninemi, yedi çocuğunu ve köylülerini alarak Brezilya’ya göç etmeye karar vermiş. Birkaç yüz kişi- lermiş gemide. Giderken yolcular arasında kolera sal- gını olmuş. Dedem yolda ölmüş. Diğer ölenlerle birlik- te dedemi büyük okyanusa ‘gömmüşler’. Babaannem, yedi çocuğuyla Brezilya’ya ulaşmış. Babam yedi çocuk- tan en büyüğü imiş. Brezilya’ya ulaşanlar Santa Leopoldina şehrine yerleşmişler ve orada bir Tirol kolonisi mey- dana getirmişler. Kahve yetiştiriyorlarmış. Zamanla ora- ya alışmışlar, refahları artmış. Babam Tirol kolonisin- den bir kadınla evlenmiş. Bu evlilikten yedi çocuğu ol- muş. Fakat bir malarya salgınında bütün çocuklarını kay- betmiş. Bunun üzerine babam tekrar Tirollere, memle- ketine dönmüş. Tarih aşağı yukarı 1876 olmalı. Laka- bı “Brezilyalı” kalmış. Güzel bir ev yapmış. Bu evde dört

çocuğu daha dünyaya gelmiş. Babam ilk karısı ölünce, 1884'te annem Maria ile evlenmiş. Bu evlilikten de dört çocuğu daha olmuş. İşte ben bu dört çocuğun ikinci-siyim. Babam çok yetenekli, müzikten hoşlanan bir insandı. Kilise korosunu babam kurmuştu. Yardımsever bir insandı.”

Dalmış, durmadan anlatıyordu. Bir süre sonra durdu. Sonra Cornelius'un elini tutarak devam etti :

“Bunları sana niçin anlatıyorum, biliyor musun? Ben ‘Brezilyalı’ denen bir babanın oğluyum. Brezilya’da Tirollü akrabalarım var. Brezilya’da Rio de Janeiro Katedrali’ni yaptım. Böylece babamlara, Tirollülere kucak açmış, onların hayatta kalmalarını sağlamış olan Brezilya’ya teşekkür borcumu ödemiş oldum.”

Prof. Dr. Clemens Holzmeister, Tarabya’da, kızı Judith, karısı Gunda ile birlikte. (1944, Barbara Holzmeister arşivi)

Holzmeister, daha sonraki akşamlarda Türkiye'ye gelişini, Tirol dağlarını özleyişini, Tirol özlemini Uludağ'a sık sık giderek giderdiğini anlatacaktı.

Prof. Dr. Clemens Holzmeister, Viyana Teknik Üniversitesi'ni bitirdi. Babasının Brezilya vatandaşlığından dolayı Birinci Dünya Savaşı'na katılmadı. 1924 yılında Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesör oldu. 1920'li yıllardan itibaren özellikle sakral yapı tarzındaki ilk binalarını yapmaya başladı. 1925 yılında Viyana'da yapılan belediye binalarının yapımına katıldı. 1926'da ise Salzburg Festival Binası'nın yenilenmesinde görev aldı. Viyana ve Avrupa'da mimari yetenekleri ve eserleriyle tanındı.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Ankara'yı modern bir başkent olarak inşa etmek istiyordu. 1920'li yıllarda Ankara'nın mimarisi neoklasisizm etkisiyle üslup taklitçiliğine kaçan ve geçmişin elemanlarını gereksiz kullanan bir karaktere sahipti. Atatürk, bu dönemlerde Avrupa'nın mimarlık alanında kaydettiği gelişmeleri, teknikteki gelişmeleri, yeni buluşları yakından takip ediyordu.

Ankara, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak inşa edilirken Avrupa'da mimari alanındaki gelişmeleri özümlemiş, yetenekli bir mimara ihtiyaç duyuldu. Atatürk, 1927 yılında, Viyana Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'den böyle bir mimarı araştırmasını ve bulduğu ismi kendisine bildirmesini rica etti. Hamdullah Suphi, titiz araştırmalardan sonra o yıllarda Viyana Güzel Sanatlar Akademisi Rektörlüğü görevini ba-

şarıyla yürüten, açık fikirli ve Avrupa'nın tanınmış mimarlarından biri olan Prof. Clemens Holzmeister'in ismini Atatürk'e önerdi. Atatürk'ün onayını alarak Prof. Holzmeister'i Ankara'ya davet etti.

Clemens Holzmeister, Ankara'ya gelişini ve Mustafa Kemal ile görüşmelerini kendisi şöyle anlatmıştı:

"Beni Türkiye'ye, Ankara'ya çağırdılar ve Atatürk'ün emriyle başkenti kurmaya yardımcı olmam istendi. Bu enteresan görevde bir şeyi belirtmem gerek: Atatürk, Türklerin atası, o muazzam ve muhteşem şahsiyet, yeni Türkiye'nin kurucusu idi ve ağırlığı Anadolu'ya vermişti. Başkent olarak Ankara'yı seçmişti. Çünkü İstanbul çok kozmopolitti. Orada çok az Türk vardı. Ankara geniş bir çölün ortasındaydı ve Anadolu'nun merkeziydi. Atatürk'ün aklında yatan, ülkenin geniş zenginlikleri ile burasını canlandırmaktı.

Türkiye'ye 1928'de davet edilmişim. O zaman Büyükelçi Abdülhalik Bey'di. Biraz çekinerek gittim. Çünkü Fransızcam zayıf, Türkçem de hiç yoktu. İstanbul'dan ayrıldım, pencereden muazzam bir yayladan başka birşey göremiyordum. Ben şimdi orada ne yapacaktım? Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı binalarının inşaatı söz konusuydu. Hemen kabul ettim. Çünkü benim yanımda, uzun zamandır, bir Avusturya firması adına Türkiye'de çalışan ve iyi Türkçe bilen bir mimar, Weinepple vardı. Bu zat, ileride de mimari çizim ve statik hesap gibi konularda bana çok yardım edecekti. 8-10 gün içinde planımı teslim ettim. İki binayı ayrı ayrı mı, yoksa tek bir bina halinde mi planlayacağımı bilmediğim için ucuz olsun diye, her iki binayı tek bina halinde çizdim. Generaller "Böyle olmaz, Milli Savunma Bakanlığı başka, Genelkurmay Başkanlığı başkadır. Milli Sa-

vunma Bakanlığı binası ile Genelkurmay Başkanlığı binaları yana yana, ama müstakil binalar olmalı, Milli Savunma Bakanlığı binasında memur ve çalışanlar, sayıca Genelkurmay Başkanlığı binasındakilerden çok daha fazladır," dediler.

Buradan anladım ki, bana verilen görev, iki müstakil, ama muhteşem görünüşlü bina yapmaktı. Milli Savunma Bakanlığı binasını ortada bahçesi olan bir kare, Genelkurmay Başkanlığı binasını da dışarıya doğru kanatlı bir tarzda çizdim. Generaller bunu çok beğendiler. Planı sonbaharda sundum ve binaları bir sene sonra teslim ettim.

Bana verilen işlerden en önemlisi Atatürk'ün oturduğu köşkü inşa etmektir. Atatürk o zamana kadar kendi erkânı ile eski bir evde oturuyor ve Türkiye'yi oradan idare ediyordu. Sonra, Atatürk'ün huzuruna çağırıldım. İlk sorduğu şey "Profesör, bu evi yıkıp köşkü onun yerine mi yapalım?" oldu. Ben kendisine "Aman Ekselans, siz yeni Türkiye'yi burada kurdunuz, bu bina bir abide olarak kalmalıdır," dedim.

"Öyle ise ne yapalım?" dedi.

Ben de "Bu evin yanında güzel ve geniş bir arazi var, yeni köşkü orada yapalım, eskisi kalsın," dedim.

Bu fikir Atatürk'ün hoşuna gitti ve köşkü yapmak için dışarıdan ustalar getirme yetkisini bana verdi. Bir buçuk yıl sonunda köşkü teslim ettik.

Atatürk köşkü çok beğendi. Fransız Büyükelçiliği'ni inşa eden mimara bir ekspertiz raporu düzenletti. Mimar, bu köşkün son yılların en güzel yapısı olduğunu raporunda belirtmişti. Atatürk bu raporu, çerçeveleterek duvara astı ve ziyaretçilere bu raporu okutuyordu. Ancak üzerinde herhangi bir tartışma kabul etmiyordu. Böyle bina sahibine can kurbandı.

Holzmeister, Ankara’da 1927’den itibaren 1940’lı yılların sonuna kadar Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Harp Okulu, Merkez Bankası, Emlak Bankası, Maliye Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Askeri Gazino, Danıştay gibi Ankara’yı Ankara yapan on bir devlet binasının mimari projelerini ve yapımını gerçekleştirdi. Bu binalar öngörülen sürede ve öngörülen maliyetle tamamlandı.

Ankara Kızılay’daki Güven Park projesini gerçekleştirdi. “Türk Öğün, Çalış, Güven” yazılı büyük anıt, 1934 yılında bizzat Atatürk tarafından açıldı. Anıtın üstündeki ana heykeller Viyanalı heykeltıraş Anton Hanak tarafından yapılmıştı.

Holzmeister’in ilk büyük eseri Savunma Bakanlığı Binası da Atatürk tarafından açılmıştı. “Eserlerimin tacı” dediği Atatürk’ün ikametgahı olan Çankaya Köşkü’nü 1932’de tamamlamıştı. Tam o günlerde, Holzmeister, Naziler tarafından 1933’te Düsseldorf Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki işinden, düşüncesinden dolayı atılmıştı.

1938 yılında ise, Viyana Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki “Rector Magnificus” unvanıyla yürüttüğü işine de “modern mimarlık anlayışına sahip olduğu” için son verildi. Bunun üzerine Viyana’dan İstanbul’a taşındı. 1947’den 1954 yılına kadar Ankara’da kaldı. 1954’te Ankara’dan Viyana’ya döndü.

Türkiye’de kaldığı süre içinde Anadolu’yu karısıyla birlikte adım adım gezip dolaştı. Bütün tarihi eserlerin, hanların, kervansarayların, türbelerin vb. fotoğraflarını çekti, resimlerini yaptı. Bu resim ve fotoğraflardan mey-

dana gelen kitabı, eşi Gunda ve Rudolf Fahrner ile birlikte, iki dilli olarak “*Bilder aus Anatolien*” [Anadolu’dan Resimler] adıyla, 1954 yılında Viyana’da yayımladı.

Prof. Holzmeister, Anıtkabir proje yarışmasına da katılmıştı. Anıtkabir’i Selçuklu-Osmanlı-Türk mimari geleneğine uygun büyük bir türbe olarak tasarlamıştı. Büyük, yivli kubbenin ortası açık olacak, güneş buradan gelen ışıklarıyla Atatürk’ün naşını aydınlatacaktı.

Bu proje kabul görmedi, o zamanki İtalyan mimarisine uygun proje kabul edildi. 1972 yılında Ankara’ya tekrar gelip Anıtkabir’i ziyaret etti, Türk hükümetine Boğaz’da bir Atatürk Anıtı yapımını önerdi. Önerisi kabul görmedi.

Holzmeister’in kızı Barbara, Viyana’daki evinde babasının resmiyle. (2009)

Prof. Holzmeister, 1961 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapımını tamamladı. Böylece Nazilerin görevden attığı günlerde, kendisine yaşama imkânı vermiş ve daha sonraları İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği sağlamış olan Türkiye'ye gönül ve vefa borcunu bir ölçüde ödemiş oluyordu.

Holzmeister, 12 Haziran 1983 tarihinde, Avusturya'da Hallein şehrinde vefat etti. Cornelius da cenaze törenine katılmıştı.

İlk Aşk

Cornelius, Clemens Holzmeister'le yemek sohbetlerine devam ettiği günlerde, Viyana Burg Tiyatrosu'nda oyuncu olan kızı Judith İstanbul'a geldi. Meşhur tiyatro sanatçısı Curd Jürgens ile nişanlıydı. O zamanın geleneğine göre evlenmek için babasından izin alması gerekiyordu.

Sümer Palas'taki ilk akşam yemeğinde Cornelius ile tanıştı. Sohbeti, neşesi, gitar çalışı, sesi, kaşı gözü, boyu posu çok hoşuna gitti.

Judith'in güzelliği de Cornelius'un kalbini çarpmıştı. Judith, Cornelius'dan 6-7 yaş daha büyüktü. Buna rağmen, Tarabya plajına birlikte gitmeye başladılar. Cornelius ona marangoza yaptırdıkları tahta gözlüklerle denize dalmasını öğretiyor, deniz dibindeki renk renk balıkları gösteriyordu.

Daha o zamanlarda özel deniz gözlükleri yoktu. Cornelius ile Fischer'in oğlu tahta gözlüklerle denize dalma tekniğini Tarabyalı gençlere öğretiyorlardı.

Cornelius ile Judith
Tarabya'da denizden
çıkarlarken. (1944, Barbara
Holzmeister arşivi)

Judith bir gün plajdan dönerken, Cornelius'un elinden tutuverdi! Cornelius işte bunu hiç beklemiyordu. Gerçi aklından geçiriyor, ama cesaret edemiyordu. Judith daha cesaretli ve atak çıktı.

“Ben Viyana Burg Tiyatrosu'nda *Jean d'Arc*'ı oynayacağım. Rolümü ezberlememe yardım eder misin?” diye gözlerinin içine bakarak sordu.

“Nasıl yani?”

“Ben ezberlediğim metni söyleyeceğim, sen de beni kitaptan takip edeceksin. Suflör gibi!”

“Bu kolay, ben sana her zaman yardımcı olurum!”

Judith, Tarabya sırtlarında, Sümer Palas'ın büyük bahçesinde Cornelius'la el ele tutuşarak *Jean d'Arc*'ı ezberlemeye çalışıyordu. Ondan önce Cornelius ezberledi *Jean d'Arc*'ı.

Birlikte söylemeye başladılar...

Jean d'Arc! Jean d'Arc! diye diye, Cornelius, Judith'e deli gibi âşık oldu! Elini tutuyor, okşuyor, gözlerinin içi-

ne bakıyor, yanıp tutuşuyor, ama daha ileriye gitmeye cesaret edemiyordu. Ne zormuş kendinden büyük, nişanlı, evlenmek için babasından izin almaya gelmiş bir kıza âşık olmak!

Judith, bir gün “Ben artık gidiyorum, fakat seni hiç unutmayacağım!” diyerek sarılıp öptü onu.

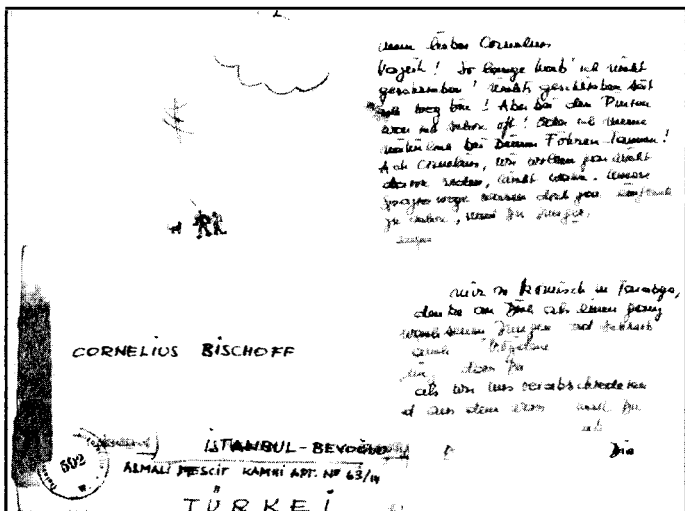
Babasından evlenme iznini almıştı.

Sonra Viyana’ya döndü. Evlenecek ve ezberlediği *Jean d’Arc*’ı Viyana’nın en ünlü Burg Tiyatrosu’nda oynayacaktı.

Cornelius, daha sonra, hayatı boyunca çok aşklar yaşadı, ama bu ilk aşkı, Judith’in dudaklarının ateşini, o ilk kez duyduğu genç kadın kokusunu hiç unutmadı. Judith de o acemi delikanlının gözlerinin mavisini, ellerinin sıcaklığını hiç unutmadı.

Avusturya’nın Naziler tarafından işgal edilmesinden sonraki yıllarda, Cornelius’a görülmüştür damgalı, Judith imzalı mektuplar geldi Viyana’dan. Bu mektuplar içten, temiz, sıcak bir aşkın ifadesi olan satırlarla doluydu. Bir mektubunda ise, Judith, Tarabya’da bir zamanlar Cornelius ile el ele gezdikleri yerlerin ve altında öpüştikleri ağacın resmini çizmişti... Mektup, “Cornelius, seni her şeyden, herkesten çok seviyorum. Sana kalbimin en sıcak selamlarını gönderiyorum. Senin Judith’in” sözleriyle bitiyordu.

Cornelius, çok aşklar yaşadı; ama Judith’i hiç unutmadı. Judith’ten “İstanbul-Beyoğlu, Asmalımescit, Kamhi Apartmanı, No: 63/14” adresine gelmiş olan mektupları kalbinin ateşi içinde sakladı.

dikleri söz beyinlerinden yüreklerine, hücrelerine kadar dalga dalga yayılıyor, damarlarında akan kanı dalgalandırıyor.

“Yarın,
yine
burada,
aynı
saatte!”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞIN SON YILLARI

Fırtına Yaklaşıyor

Varlık Vergisi belasının üzerinden henüz iki yıl kadar geçmişti. Bu süre içinde Eduard, Yanko'dan aldığı borcunu kuruşuna kadar ödedi. Hatta yine lazım olur düşencesiyle, biraz para biriktirdi.

Cornelius ise St. Georg orta kısmını bitirmiş, Tarab-ya'da yazın ve ilk aşkların tadını çıkarıyordu.

Savaşın seyri değişmiş, Nazi orduları gerilemeye başlamıştı. Bu durum Türkiye'ye sığınmış ilticacı Almanlara güzel umutlar da veriyordu.

Olaylar baş döndürücü bir hızla gelişmeye başladı: 2 Ağustos 1944'te Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkiler son buldu.

5 Ağustos 1944 tarihinde Türk hükümeti tüm Alman vatandaşlarının bir hafta içinde Türkiye'yi terk etmesini istedi. Eduard ve Berta dönüşü reddettiler.

Bu karar üzerine 672 Alman, 16 Ağustos'a kadar Almanya'ya döndü. Dönmek istemeyen 626 Alman vatandaşından Anadolu'da mecburi ikamet için başvurmalara

rı istendi. Dönmek istemeyenler otomatikman Alman vatandaşlığını kaybederek vatansız konumuna düştüler.

Hükümet, vatansız kalan Almanlara karşı tedbir aldı.

Polis zaten bildiğı, devamlı kontrol altında tuttuğı ve artık “Vatansız” konumuna düşmüş “Haymatloz” Almanların ikametgâhlarını gözaltına almıştı. Düğmeye basıldığı an, hepsini, tek tek eliyle koymuş gibi toplayacak, enterne edilecekleri şehirlere gönderecekti.

“Haymatloz”lara ne zaman gidecekleri bildirilmedi. “Hazırlanın, işlerinizi yoluna koyun, yakınlarınıza haber verin, vedalaşın!” falan denmedi.

Kararlaştırılmış olan hareket tarihi gizlendi. Türk hükümeti, “Haymatloz” Almanlara karşı aldığı tedbiri, 23 Ağustos 1944 sabahı, erkenden uygulamaya koydu...

Kapı Ansızın Çalındı

Bischoff ailesi, Tarabya’daki yazlıklarında sabah kahvaltısına başlamışlardı. Sofrada sadece Edith yoktu. Berta, kızını sofraya çağırıldı.

Edith’in de gelmesinden sonra Berta çayları doldurdu. Güzel bir ağustos günüydü. Boğaz masmavi akıyor du. Ailecek kahvaltı yapmanın tadı başkaydı.

Ansızın kapı zili çaldı!

Duymazlıktan geldiler. Sabah sabah kim olabilirdi ki?

Zil daha uzun çaldı. Bu çalış misafir çalışına da, çocuk çalışına da benzemiyordu! Berta’nın kalbi çarpmaya başladı.

“Hayırdır inşallah!”

“Oğlum sen git kapıya bak!” dedi Eduard!

Sonra, “Telaşlanmayın, sakın olun!” diye uyardı.

Cornelius, kapıyı açınca karşısında iki sivil adamla karşılaştı.

“Baban evde mi?”

“Evet!”

“Onu görmek istiyoruz!”

“Buyurun!”

Birlikte merdiveni çıktılar. Nazik davranarak, kahvaltı sofrasını selamladılar.

“Eduard Bischoff siz misiniz?”

“Evet benim!”

“Sizinle biraz konuşacaktık!”

“Tabii, tabii! Ama önce bir çay ya da kahve almaz mıydınız?”

“Sağ olun! Kahvaltımızı yaptık!”

“O zaman bir kahve alır mıydınız!”

“Zahmet olmazsa!”

“Ne zahmet olacak, rica ederim! Kahveler nasıl olsun?”

“Orta şekerli lütfen!”

Berta sofradan kalktı, mutfığa gitti, orta şekerli, köpüklü kahveleri yaptı, gümüş bir tepsiye koyarak getirdi.

“Buyurun efendim!”

Kahvelerini içtiler. Kahvaltı sofrasında ise her şey buz gibi olmuştu. Lokmalar kimsenin boğazından geçmiyordu.

Eduard söze girdi:

“Affedersiniz! Kimsiniz, niçin bize buyurdunuz?”

“Kusura bakmayın! Biliyorsunuz, Türkiye Alman-ya’ya karşı savaş ilan etti!”

“Evet, biliyoruz! Hayırlı olur inşallah!”

“Efendim, biliyorsunuz, Türk hükümeti, Almanların memleketlerine dönmesini istedi. Dönmeyenler vatan-sız kaldılar!”

“Evet!”

“Efendim, siz de vatansız kaldınız!”

“Biz Türkiye’yi vatanımız kabul ediyoruz!”

“Efendim vatansız kalan Almanlar, enterne edilecek-ler!”

“Nereye edilecekler?”

“Çorum, Yozgat ve Kırşehir’e efendim!”

“Peki bizi nereye enterne edecekler?”

“Bilmiyoruz efendim!”

“Ne zaman?”

“Hemen şimdi! Kahvaltıdan sonra biz sizi götürece-ğiz!”

Eduard sakın görünmeye çalışarak:

“Demek bu kadar acele!”

“Evet, evet, acele!”

Kahvaltı zehir olmuştu!

Polisin biri, anlayışlı görünmeye çalışarak:

“Yine de siz kahvaltınızı rahat rahat yapın!” dedi.

Eduard, bu işleri bilirdi.

“Sizi bekletmek istemeyiz. Zaten doyduk!” dedi. “Aca-ba yanımıza neler alabiliriz?”

“Fazla bir şey almayınız. İki bavul almaya müsaa-
delisiniz!”

Berta, sofrayı kaldırdı. Cornelius ile Edith hiç ko-
nuşmadan annelerine yardım ediyorlardı.

Eduard, konuşmadan polislerin yanında oturuyor-
du. Berta bulaşıkları yıkadı, yerlerine koydu. Yatak
odasına gidip eşyalarını, giyeceklerini aceleyle iki ba-
vula yerleştirdi. Edith, korkudan titriyordu. Bir yan-
dan Berta, diğer yandan Cornelius onu sakinleştirme-
ye çalışıyorlardı.

Cornelius polislerin yanına gelince, Eduard karısı-
nın yanına gitti. “Paramızı yanımıza alalım! Bu eve
bir daha döner miyiz, dönemez miyiz belli olmaz!”
dedi. Berta, sakladığı yerden paralarını çıkarıp koca-
sına verdi. Eduard, bir miktarını karısına verdi.

“Sende de bulunsun!”

Salonda oturan ve Boğaz’dan geçen gemileri sey-
reden polislere, “Biz hazırız!” dedi.

İki polisin eşliğinde evden çıktılar. Berta kapıyı ki-
litledi. Anahtarı ne yapacağını bilemedi. Çantasına koy-
du. Bavulun birini Cornelius, diğerini de babası taşı-
yordu.

Komşulardan görenler bir şey sormadılar.

“Sivil polisler götürüyorsa, bir şey var demek!”

Cornelius, Boğaz’a, Tarabya tepesine baktı.

“Yarın,
yine
burada,
aynı

saatte!”

sözleri cınladı kulaklarında. O güne kadar, verdiği sözleri hep tutmuştu. “Söz ağızdan çıkar!” deyiminin anlamını iyi biliyordu. Fakat bugün, belki de hiçbir zaman “aynı yere, aynı saatte” gidemeyecekti.

Ah, ah! Marika’ya bir “elveda” bile diyemeden ayrılmak zorunda kalmanın çaresizliği kanattı yüreğini!

Boğaz’ın sularında açan bir bahar çiçeği, savaşın soğuk elleri tarafından bir sabah vakti koparılıp atılmıştı kara toprağın yüzüne!

Savaşa karar verenler, yeni açmış bir bahar çiçeğinin dalından koparılırken akıttığı gözyaşlarının hüznünü ne bilecekti! Bilseler zaten bu savaşlar, bu sürgünler olmazdı!

Polis arabasına bindiler.

Uğurlayan kimse yoktu!

Önce Sirkeci’ye vardılar. Sirkeci ana baba yeri idi. Cornelius, Almanya’ya dönmek istemeyen birinin zorla trene bindirildiğini gördü.

Almanca olarak, “Hayır! Hayır!” diye bağıırıyordu.

Sirkeci’den geriye döndüler. Polisler, amirleriyle konuşular.

Sonra “Haydi, yanlışı gelmişiz! Haydarpaşa Garı’na gideceğiz!” dediler.

Gemiyle Haydarpaşa garına vardılar. Merdivenler, iskele her yer Alman doluydu. Telaş, korku, merak insanların yüzüne vurmuştu.

Herkes birbirine soruyordu:

“Nereye götürüyorlar?”

“Nereye gideceğiz?”

Kimse bilmiyordu.

Çaresizlikten kimileri kendi kendine konuşuyordu:

“Bu da mı başımıza gelecekti?”

“Savaş bitiyor diye sevinmişim!”

“Çorum nerede acaba?”

Bir süre sonra Bischoff ailesini getiren polisler Eduard’a “Sizler Çorum’a enterne edileceksiniz. Bizimle gelin! Çorum’a gidecekler bu tarafa! Çorum’a gidecekler bu trenle gidecekler.” dediler.

Yozgat’a, Kırşehir’e gidecekler pek görülmüyordu. Belki de onlar başka bir trenle sevk edileceklerdi.

Enterne edilenlere üzerinde “Haymatloz” yazan kimlikler verilmişti. “Haymatloz”lar kara trene dolduruldu. Görevliler, polisler, askerler etrafta kuş uçurtmuyordu.

“Haymatloz”ları uğurlayan kimse yoktu.

İstanbul kapatmıştı elleriyle yüzünü!

Hareket emri gelince makinist düdüğünü acı acı ötüldü. Tren yavaş yavaş rayların üstünde, bilinmezliklere doğru yol almaya başladı.

Toplama Kampından Gelen Haberler

Prof. Hirsch, çok iyi derecedeki Türkçesiyle, Türk basınına yakından takip ediyor, günde en az üç gaze-

te okuyordu. Bulabildiği Fransızca, Almanca gazete ve dergileri de takip ediyordu.

Hükümet çevreleriyle en üst düzeyde ilişkileri vardı. Ankara Hukuk Fakültesi'nde Hirsch'e önce kara ve deniz ticaret hukuku kürsüsü verilmişti. Sonra buna yeni kurulan hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi kürsüsü de eklendi.

Türkiye'deki hukuki ve toplumsal hayatı sadece okumuyor, bir hukuk profesörü olarak yaşıyor, öğreniyor ve öğretiyordu.

1942-1943 kışında "Varlık Vergisi" uygulamasını görmüştü. Ama uygulamaya karşı ağzını açıp konuşması imkânsızdı. Meslektaşları konuşabilir, ama o bir mülteci Yahudi profesör olarak konuşamazdı.

1942 yılının Şubat ayında batırılan Struma gemisi İstanbul limanında demirlemiş, içindeki Yahudi kardeşleri aç susuz yaşarken, Prof. Hirsch her gün sabah akşam, üniversiteden Kadıköy'deki evine gelip giderken uzaktan onları seyrediyor, seyretmek zorunda kalıyordu. Kahredici bir yalnızlık ve çaresizlikti bu!

Struma gemisindeki 769 kardeşine, o suçsuz insanlara, çocuklara, kadınlara ne bir dilim ekmek verebilmişti, ne de hükümetten, basından ya da tek tek insanlardan yardım talep edebilmişti.

1944 yılında Türkiye, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesinden sonraki gelişmeleri, Alman mültecilerin başına gelenleri görüyor, biliyor ve susuyordu. Susmak zorundaydı.

Almanya'dan gelen haberler, toplama kamplarında, gaz odalarında yaşananlar duyulmaya, resimleriyle bilinmeye başlanmıştı.

Prof. Hirsch ise toplama kampı acısını ta yüreğinin içinde, hücrelerinin çekirdeğinde hissediyor ve yaşıyordu.

Annesini Recep Peker'in yardımıyla Milliyetçi Sosyalist rejimin pençesinden kurtarıp, İstanbul'a getirebilmişti, ama biricik kız kardeşi Anni, kocası ve sekiz yaşındaki oğulları Almanya'da kalmışlardı. Onları kurtarabilmek için çok çabaladı, bir kez Recep Peker'den ricada bulundu. Recep Peker de iyi niyetine rağmen yardımcı olamadı.

İstanbul'dan Almanya'da toplama kampında kalan kız kardeşine, kocasına, oğullarına yardımcı olmak imkânsızdı. Haber almak, haber yollamak, küçük bir yiyecek paketi göndermek bile büyük mutluluktu.

Annesi, onları düşündükçe hastalanıyor, hayatı umutsuzluktan kararıyordu.

Anni'den İstanbul'a ulaşabilen, 9 Ekim 1943 tarihli bir kart tüm Hirsch ailesinin umut güneşini söndürecek gibiydi. Anni, bu kartı Theresienstadt Toplama Kampı'ndan yazmıştı. İstanbul'a dolaylı yollardan bir ay sonra ulaşabilmişti.

Tam da Prof. Hirsch'in Ankara'ya taşındığı, karısının “Ya biz ne yapacağız?” diye sorup, surat astığı günlerdi.

Kartta aynen şunlar yazılıydı:

Theresienstadt, 9 Ekim 1943

Sevgili Anneciğim,

Doğum günü için yolladığın kartı büyük bir memnuniyetle aldık. Sana haber ulaştırabildiğimiz için ne kadar mutlu olduğumuzu bilemezsin. Petercik ve ben uzun süreden beri hastaydık. Şimdi, Tanrıya şükürler olsun iyiyiz. Kardeşim Klara'yı uzun zamandır göremedim; her halde sana bizzat yazacaktır. Ne yazık ki Herta Hala ocak ayında burada öldü. Kocam hâlâ çalışıyor. Ümit ederim ki, yakında daha hafif bir işe kavuşur.

Yürekten selamlar ve öpücükler.

Senin Anni.

Bu kart hem umut, hem umutsuzluk demekti. Demek ki yaşıyorlardı. Demek ki, toplama kampında sonu bilinmeyen bir bekleyiş içindeydiler. Hirsch, çaresizlik içinde kıvranıyordu. Bir kurtuluş ışığı görmek istiyordu. Yeni bir haber, yeni bir hayat belirtisi bekliyorlardı. İki satırlık bir kart bile gelmiyordu. Günlerce, haftalarca beklediler. Beş ay sonra gelen mektupta şunlar yazılıydı:

Theresienstadt, 7 Şubat 1944

Sevgili Anneciğim,

Gönderdiğin paketi aldığımızı teyit eden makbuzun ve mektubumuzun bu arada eline geçtiğini ümit ediyorum. Yolladıklarınla bize birçok güzel gün bahsettin; onların bizim için ne ifade ettiğini bir bilsen! Ümit ederim ki hepiniz iyisi-

nizdir. Kuzenim Rosa'yı ve kardeşi Albert'i maalesef kaybettik. Bu cesur insanlara huzur temenni ediyoruz. Bu sıralar sıhhat bakımından iyiyiz. Şimdi büroda çalışıyorum. Peter yuvadan memnun. Orada çocuklarla birlikte; oyun ve uyku için yeteri kadar yeri de var. Bir şeylerimiz olduğunda yemeğimizi ısıtmak veya pişirmek imkânına sahibiz. Kuzinim Martha'ya yürekten selamlar. Sağlıklı kal sevgili anneciğim ve bize sık sık yaz. Son kartın 27.11. 1943 tarihliydi.

Anni'den selamlar ve öpücükler.

Mektuplar, kartlar toplama kampı yönetiminin sıkı sansür ve kontrolünden geçerek geliyordu. Yaşananları aynen yazabilmek imkânsızdı. Gerçekler satır aralarında, kelimelerin arkasında gizliydi. Toplama kampındakiler dışarıdakileri, dışarıdakiler içeridekileri merak ediyor, biribirlerine “sık sık yazın” diye yalvarıyordu. Hayatın her alanında savaş kuralları geçerliydi. İnsanlık var olalı, dünya dünya olalı böyle bir savaş, böyle bir barbarlık görüp yaşamamıştı. Ateş karada, denizde ve havada tüm dünyayı sarmıştı. Türkiye bu ateşin dışında kalabilmeyi başarmıştı; fakat her an kendini savaşın içinde bulabileceğini düşünerek yaşıyor, hazır bekliyordu. Prof. Hirsch, dünyanın ve Türkiye'nin gidişatını adım adım izliyor, çoğu zaman kaygılarını, üzüntülerini kimseyle paylaşamıyordu. 7 Şubat 1944 tarihli mektubun üzerinden günler geçmesine rağmen kardeşinden hiçbir haber alamıyordu. Umudunun tükenmek üzere olduğu gün bir mektup daha aldı. Dünyalar onların oldu!

Sevgili kardeşim Ernst, üçümüz de iyiyiz. Senin de iyi olduğunu tahmin ederim. Senden mektup gelmiş olmasına rağmen özlemim çok büyük. Ancak hoşnutsuz da olmak istemem. Büyük özlemle beklenen selamların için teşekkürler. Bize düzenli olarak selamlarını yollamanın senin için mümkün olduğunu ümit ederim. Bize mektup geldiğinde Peterciğin mutlu yüzünü görmelisin. Kısa bir süre sonra sekizine basacak. Peter, sen ve Hans gibi ince ve uzun; okuma hususunda da sizler gibi olmasını temenni ederim. Hemen sık sık yaz, üçünüzün nasıl olduğunu bildir ve kuzenim Martha'ya selamlarımı söyle, şimdi pişirecek bir şeylerimiz var. Selam ederim ve öperim. Sizlerden sağlık haberlerinizi ne kadar büyük özlemle beklediğimi unutma.

Senin Anni.

Defalarca, defalarca okudular bu üç mektubu. Hirsch, kardeşi Anni'ye mektuplar gönderdi. Cevaplarını büyük özlemle bekledi. Beklemek ölüme doğru yaklaşmak anlamına da geliyordu. Sessizliğin çılgılığı, silahların sesini bastırıyordu. Prof. Hirsch, kulaklarında sessizliğin çılgılığı, gözünün önünden gitmeyen kız kardeşinin hayaliyle yaşıyor, dersler veriyordu.

Anni'den bir daha hiç haber alınamadı.

Var olan birkaç cılız imkân bile siyasi olaylar yüzünden ortadan kalktı. Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkiler kesilince, orta Avrupa'yla, hatta İsviçre'yle bağlar koptu.

Hikâye, Auschwitz’de noktalandı!

Anni, kocası ve sekiz yaşındaki oğlu, Theresienstadt Toplama Kampı’ndan Auschwitz Toplama Kampı’na nakledilmiş ve orada binlerce Yahudi, binlerce suçsuz insanla birlikte gaz odalarında katledilmiş, sonra da insan yakma fırınlarından birinde yakılarak kül haline getirilmişlerdi. Onlardan geriye sadece bu üç mektup kaldı...

Ankara’daki Mülteci Almanlar Arasında

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda Ankara, Anadolu bozkırının ortasında küçük, fakir, gariban bir şehirdi. Nüfusu 10-15 bin kadardı. Fakat üstlendiği görev ve sorumluluk Osmanlı İmparatorluğu’nun payitahtı olmuş İstanbul’dan daha büyüktü.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, hatta 1940’lı yıllarda bile “Ankara geleceğin, İstanbul geçmişin şehridir,” deniyordu. Fakat geleceğin şehri, her yönden İstanbul’dan çok gerideydi. 1920’li yıllarda bırakalım üniversiteyi, bir yüksek okulu, doğru dürüst bir lisesi bile yoktu. İşte bu yoklukların şehri, yeni kurulan cumhuriyetin başkenti olacak biçimde yoktan var edilecekti.

Mustafa Kemal, bir yandan Darülfünun’u Avrupa’daki örneklerine uygun çağdaş bir üniversiteye dönüştürmeye uğraşırken, diğer yandan da, Ankara’da gelecekteki modern bir üniversitenin temeli olması düşüncesiyle 1928 yılında, Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün hazırlık çalışmalarını başlatmıştı.

Bu amaçla, 1928 ilkbaharında, Almanya ile Türkiye arasında yapılan bir anlaşmayla, müşavir Oldenburg yönetiminde, 11 kişiden oluşan bir Alman uzman kurulu Ankara'ya geldi. Etlik semtinde enstitü ve laboratuvarlar kurdular. Bu çalışmalar temelinde, 1930 yılında Yüksek Ziraat Okulu açıldı. Dört Alman profesör ve Türk öğretim üyelerinden öğretim kadrosuyla 1933 yılına kadar eğitim yapıldı. Bu arada 1933 yılında açılması planlanmış olan yeni bir enstitünün alt yapısı, binaları, derslikleri inşa edildi.

Yeni enstitü, “Yüksek Ziraat Enstitüsü” adıyla, 30 Ekim 1933 tarihinde törenle açıldı. İlk yıllarda bu enstitüyü Prof. Falke isminde bir Alman iktisatçı rektör müşavir olarak yönetiyordu. Öğretim kadrosu, Alman hükümeti tarafından gönderilmiş 20 kadar Alman profesörle, bu profesörlerin yanında çalışan Türk asistanlardan oluşuyordu. Öğretim görevi sadece Alman profesörlerin elindeydi. Dersler sadece Almanca yapılıyordu. Bu profesörlerden Türkçe öğrenme zorunluluğu istenmemişti. Dersleri Türk asistanlar çeviriyordu. Onlar ziraat ve veterinerlik alanında eğitim verecek yeni bir üniversitenin kadrosunu oluşturacaklardı.

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde görev almış olan Alman profesörler ile “Yardım Birliği” üyesi mülteci profesörler arasında hemen hemen hiç ilişki yoktu. Sadece, mülteci profesörlerle değil, mülteci sanatçılar, müzisyenler vb. ile de bağ yoktu. Nazi rejiminin adamları olduğu şüphesiyle, mülteciler onlardan uzak duruyorlardı. Onlara Nazilerin Türkiye'deki propaganda görevlileri olarak

bakılıyordu. Bunda doğruluk payı vardı. Bazı profesörler bu yönlü faaliyet içindeydiler.

Türkiye ile Almanya arasında 1928 yılında yapılan kültürel ilişki anlaşmasına Türkiye'nin içişlerine karışmama ilkesi getirilmişti. Bu nedenle Alman hükümeti, yurtdışı kültür programından parti politikasını çıkarmak zorunda bırakılmıştı.

Almanya, Ankara'ya gönderdiği profesörlere bu yönde talimat vermişti. Prof. Falke, Ankara'ya, Milliyetçi Sosyalist rejim öncesi gönderilmişti. Kendisi Alman milliyetçisi olmakla birlikte Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi üyesi değildi.

Prof. Falke, 1938 yılında, aynı okulda çalışan, Milliyetçi Sosyalist Alman profesörler ve Milliyetçi Sosyalist Parti üyesi Matschenz tarafından ihbar edilerek görevinden alınmış ve Almanya'ya geri dönmüştür.

Prof. Falke'nin görevinden alınmasından sonra, Alman profesörler yavaş yavaş görevlerini bırakarak Almanya'ya döndüler. Savaş başladıktan sonra bu ayrılmalar hızlandı. 1942 yılında, artık Almanya'nın gönderdiği profesörlerin tümü geri dönmüştü. Onlardan boşalan bazı bölümleri mülteci profesörlerden Gassner, Bremer, Salomon-Calvi, Gerngross üstlenmişlerdi.

Nazi Partisi'nin Türkiye'deki örgütü mülteci Almanları sıkı bir kontrol altında tutmaya çalışıyor, mülteci profesörlerin faaliyetlerini adım adım izleyerek, Almanya'ya bildiriyordu.

Hitler, bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye "Mülteci profesörleri görevlerinden alın, biz size daha bilgi-

li ve daha yeteneklilerini gönderelim!” önerisinde bulunmuş, İnönü ise, “Bizdeki Almanların bilgileri bize yeter!” diyerek bu öneriyi reddetmişti.

İşte Prof. Hirsch, İkinci Dünya Savaşı’nın en şiddetli, hatta savaşı Almanya’nın kazanacağına inananların çok olduğu bir dönemde Ankara’ya nakledilmişti.

Ankara’da bir Alman mülteciler kolonisi vardı.

Özellikle, Ankara Devlet Konservatuarı, Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası, Numune Hastanesi, Gazi Eğitim Enstitüsü gibi kurumlarda birçok Alman mülteci çalışıyordu.

Prof. Hirsch, 15 Kasım 1943 tarihinde göreve başladığında, adına Hukuk Fakültesi denen kurum, aslında yanında yatakhane bulunan bir meslek yüksek okulundan ibaretti. Bu okul 5 Kasım 1925 tarihinde Mustafa Kemal tarafından kurulmuştu. Amacı “geleceğin hâkimlerini yetiştirmek”ti. TBMM’nin 15 Şubat 1926 tarihli kararıyla, meslek yüksek okulu haline getirilmişti.

Daha sonraki yıllarda, bütçe kanunlarında bu okul, “fakülte” olarak anılmaya başlanmıştı. Değişiklik sadece ismindeydi. Okul niteliği aynen kalmıştı. 1940 yılında, okul idari bakımdan bağlı olduğu Adalet Bakanlığı’ndan alınıp, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştı.

İşte Ordinaryüs Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch, bu yüksek okulu gerçek anlamda bir hukuk fakültesi haline getirecekti.

Prof. Hirsch, Türk vatandaşlığına kabul edildiğinden, diğer mülteci Almanlar gibi “Haymatloz” durumuna düşmedi, enterne edilmekten kurtuldu. Fakat tanıdığı

birçok Alman mülteci ve bazı profesör Alman arkadaşları enterne edilmişlerdi.

Prof. Hirsch, Ankara'ya geldikten sonra burada yaşayan Alman mülteci çevresi ile tanıştı, tanıdıklarıyla ilişkileri daha da arttı. Bu gelişmede, 1944 yılında, Hukuk Fakültesi öğrenci yurdundan ayrılıp, karıkoca mülteci olan Praetorius ailesiyle birlikte kalmaya başlamasının büyük rolü oldu.

Ernst Praetorius

Ernst Praetorius, 20 Eylül 1880 günü, Berlin'de dünyaya gelmişti. Babası Franz profesördü. Ernst, küçük yaşlarda kemana başladı. 1899'dan 1905 tarihine kadar Berlin Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde müzikbilim ve müzik tarihi eğitimi aldı. 1909'dan 1933 yılına kadar Almanya'nın çeşitli şehirlerinde, en ünlü opera ve tiyatrolarında orkestra şefliği yaptı. 1933 yılı Şubat ayında işine son verildi, ardından karısı Yahudi olduğu için Nazi rejimi tarafından meslekten atıldı. 1935 yılında karısı Kaete'den göstermelik olarak ayrıldı. Buna rağmen kendisine iş verilmiyordu. Geçim derdine düştü. Berlin'de taksi şoförlüğüne başladı. "Berlin operasında durmadan konuk şef oluyorum, ama benim için ne yazık ki hiçbir olanak yok. Kısa bir süre sonra sekiz kişilik ailemle birlikte ya açlıktan ölecek ya da havagazı borusunu ağzıma dayayacağım," dediği günlerde, 28 Eylül 1935 tarihinde, Paul Hindemith'in tavsiyesi üzerine Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'na

şef ve Ankara Konservatuvarı'na da öğretmen olarak resmen davet edildi. Bu davet onun hayatında parlayan bir umut yıldızıydı. Memnuniyetle kabul ederek Cumhuriyet Bayramı öncesinde Ankara'ya geldi ve hemen Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nı bayramda yönetmekle görevlendirildi. Praetorius, Hindemith'in tavsiyesiyle Türkiye'ye gelen ilk müzisyendi. Derhal Türkçe öğrenmeye başladı. 10 Kasım 1935 günü Ankara'da ilk konserini verdi. Konsere ve kendisine gösterilen ilgi muazzamdı... İki ay kadar önce Berlin'de taksi şoförlüğüyle, korku içinde hayat mücadelesi veren Ernst Praetorius, Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası Şefi olarak ayakta alkışlanıyordu. Mutluluktan uçuyordu. Duygularını ve düşüncelerini 23 Aralık 1935 tarihinde Paul Hindemith'e yazdığı mektubunda şöyle dile getiriyordu:

Ernst Praetorius.

“Orkestra konusunda gerçekten de epey ilerleme kaydedildi. Dn verdiğimiz altıncı konserin, ilk konserle karşılaştırıldığında, gerçekten tarafsız bir yaklaşımla, tamamen bambaşka bir konser olduğu söylenebilir. İsmet Paşa her konsere geliyor. Dinleyiciler de öylesine akın ediyor ki, konserden yarım saat önce incecik bir insanın bile ayakta dinleyeceği yer kalmıyor. Vestiyer bölümü bile artık dinleyici salonu olarak kullanılıyor, buna rağmen yığınla insan yer olmadığı için geri dönmek zorunda kalıyor.”

Praetorius’un mutluluğu, göstermelik olarak boşandığı karısını Ankara’ya getirmesiyle daha da artmıştı. Türk hükümetiyle üç yıllık bir çalışma anlaşması yaptı. Bazı konserlerden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü kulise gelir onu kutlar, halini hatırını sorardı. Bir gün özür dileyerek derdini dile getirdi:

“Sayın Cumhurbaşkanım, ilginize teşekkür ederim. Müsaadenizle size bir derdimi açmak istiyorum. Yardımlarınızla karımı Ankara’ya getirebildim. Ama kayınvalideme Yahudi olduğu için Almanya’dan çıkış izni verilmiyor. Kayınvalidem hayati tehlike altındadır. Her an toplama kampına gönderilebilir. Onun hayatının kurtulmasına yardımcı olursanız çok memnun kalacağım.”

“Anlıyorum,” dedi İnönü, “Kayınvalidenizin hayatının kurtulması için gerekeni yapacağım. Siz merak etmeyin! Bugünkü konseriniz harikaydı. Başarılarınızın devamını dilerim.”

Bu konuşmadan yaklaşık bir ay sonra Almanya’dan ıkış, Türkiye’ye giriş vizesi alınarak Praetorius’un ka-

yınvalidesi Ankara'ya getirildi. Bir hayat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün sayesinde kurtulmuştu.

Praetorius, eşi Kaete ve kayınvalidesi İsmet İnönü'ye ve Türkiye Cumhuriyeti'ne daima minnettar kaldılar.

Praetorius, orkestra şefliği yanında, Ankara Devlet Konservatuarı'nın kuruluşunda da görev aldı, daha sonra konservatuvarda enstrüman (fagot) hocası olarak çalıştı. Konservatuarın öğrenci orkestrasını da yönetti. Carl Ebert'in hazırlayıp sahneye koyduğu Ankara'daki ilk opera gösterilerinde müzik yönetimini çoğunlukla Praetorius üzerine almıştı.

Prof. Hirsch, öğrenci yurdunda kalırken arada sırada Praetorius ve Kaete ile görüşüyordu. Hirsch, Hukuk Fakültesi'ne resmi tayin kesinleşince, yurttan ayrılıp bir eve taşınmaya karar vermişti. Bu kararı Praetorius'lara da söylemişti. Onlar "Ev aramaya gerek yok, bizim ev geniş, bir odasında sen kalırsın!" diyerek Hirsch'i yanlarına aldılar.

Prof. Hirsch, Praetorius'larda kalırken, Paul Hindemith, Prof. Ernst Reuter ve Landsberger'i daha yakından tanıma fırsatı buldu.

Praetorius, Hirsch'ten 2 yaş daha büyüktü. Babacan tavırlı, görmüş geçirmiş bilge bir insandı. 28 Mart 1946 günü aniden ölümüne kadar, bir buçuk yıl süren beraberliklerinde aralarındaki saygı ve sevgiye hiçbir gölge düşmedi.

Almanya'nın seçkin bir evladı, Hitler rejiminin yıkılışını gördükten sonra, 66 yaşında, arkasında unutulmaz hatıralar bırakarak, Ankara'da bu dünyadan göçüp gitti... Mezarı Ankara'da kaldı...

Paul Hindemith'in Ankara'ya Gelişi

Genç Türkiye Cumhuriyeti, 1933 yılından itibaren toplumsal, kültürel, bilimsel alanlarda köklü değişiklikler, reformlar yapmak; senfoni, opera, konservatuvar, tiyatro, üniversite gibi kurumları yoktan var etmek çabasına ağırlık vermişti.

Eğitim alanında da köklü adımlar atılıyordu. Hükümet, müzik eğitiminde de reform yapma kararı almıştı. Üniversite reformunda olduğu gibi, senfoni, opera, konservatuvar, tiyatro kurulmasında ve geliştirilmesinde Almanya'nın yetiştirdiği kendi alanlarında söz sahibi olmuş, yetenekli sanatçılarına, kültür insanlarına başvuruldu. Bunların çoğu Nazi rejiminin meslekten attığı ya da işlerini yapamaz hale getirdiği değerli sanatçılardı.

Atatürk, cumhuriyet rejiminin kökleşmesi için kültür ve sanatın her alanında, özellikle de müzik, tiyatro, opera alanında atılımlar yapılmasını, Ankara'da olmayan bu kurumların derhal kurulmasını, Ankara'nın İstanbul'un yanında bir kültür merkezine dönüştürülmesini istiyordu. Hükümet bu konuları gerçekleştirmek için öncelikli olarak müzik eğitimini yeniden yapılandırmayı, okullara müzik öğretmeni yetiştirecek okulları açmayı gündeme almıştı. Bunun için hükümete danışmanlık yapacak, müşavir olarak çalışacak yetenekli, tecrübeli, bilgili insanlara ihtiyaç vardı.

Atatürk'ün emri doğrultusunda hükümet, Berlin Büyükelçiliği'nde talebe müfettişi olan Cevat Dursunoğ-

lu'na müzik eğitimini yeniden yapılandırma alanında hükümete müşavirlik yapabilecek insanı bulma talimatını vermişti.

Dursunoğlu, aldığı talimatı yerine getirmek için çalışmaya başladı. Bu göreve getirilebilecek en uygun kişinin Berlin Devlet Müzik Konservatuarı'nda yönetici olarak çalışmış, Almanya'nın en ünlü mzikilerinden biri olan Paul Hindemith olduğunda karar kıldı. Böyle şahsiyetlere ulaşmak çok zordu. Nazi rejimine karşı olanlar, kendilerini korumak için kimseyle görüşmek istemiyorlardı. Cevat Dursunoğlu anılarında Hindemith'in Türkiye'ye davet edilişini ve gelişini ay-nen şöyle anlatıyordu:

1934 yılında, Berlin'de talebe mfettişiydim. Bakanlık benden bir uzman istedi, zaten ben de bu işareti bekliyordum. Hemen Prusya Kültür Bakanlığı'na (o tarihte müşterek bir Alman Kültür Bakanlığı yoktu) ve öteki resmi makamlara başvurdum. Bu resmi makamlar bana birtakım ikinci sınıf sanatçıları salık veriyordu. Nitekim bunlardan biri daha on yıl önce şeflik değneğini elinden bırakmış, Deutsch adlı eski bir müzisyendi. Hiçbirini gözüm tutmadı. Başka bir yol aramak zorunda kaldım. Ve çok geçmeden çıkar yolu buldum. O zamanki Almanya'nın en ünlü müzik adamı olan, Berlin Flarmoni Orkestrası şefi Furtwngler'e başvuracaktım. Fakat bu büyük sanatçıyla büyükelçiler bile grşemiyordu. Zayıf bir ümitle stadın sekreteri Bayan Geisberg'e gittim. Geisberg asık suratlı, yüzü gülmez, yaşlı bir kadındı. Daha söze başlamadan stadın çok meşgul

olduğunu, kimseyi kabul etmediğini söyleyerek konuşmayı kesti. Fakat ne pahasına olursa olsun, Furtwängler ile görüşmenin bir yolunu bulacaktım. Mutlu bir tesadüf işimi kolaylaştırdı. Geisberg'in yanından çıkarken üstadın ikinci sekreteriyle karşılaştım. Bu bayanı bir daha görmeye gittim. Konuşma sırasında üstadın musiki dışında, arkeolojiyi sevdiğini öğrendim. O sıralarda bizde de Alacahöyük, Alishar gibi kazıların sonuçları yayınlanıyordu. Hemen bakanlığa yazarak bu yayınları ve çıkan eski eserlerin fotoğraflarını getirttim. İkinci ziyaretimi yaptım. Atılan taş hedefe varmış, on beş dakikalık bir randevu almıştım. Bir iki gün sonra üstad Lützow Meydanı'nda bir apartmanın çatı katındaki çalışma yerinde beni kabul etti. Bu daire iki küçük odayla geniş ve oval kubbeli, tepeden ışık alan bir salondan ibaretti. Salonun duvarları ve kubbesi, akustik durumu düşünülerek açık renk meşe tahtayla kaplanmıştı. Salonun ortasında aynı renk meşeden yapılmış bir piyano vardı. Ayrıca her taraf musiki notalarıyla doluydu. İlkönce üstada broşürleri ve fotoğrafları sundum. İlgilendi ve çok sevindi. Kale fethedilmişti. Beş on dakika bunlar üzerinde görüştüktan sonra ziyaretimin esas sebebine geçtim ve resmi makamların bana hep ikinci sınıf adamlar salık verdiğini anlatarak musiki alanında reform yapmak isteyen genç Cumhuriyetimize yardımını diledim. Büyük bir anlayış ve ilgi gösterdi. Uzun uzun konuştuk. 15 dakikalık bir randevu, bir saatten fazla sürmüştü. Konuşmalar sırasında, Hindemith'i bulup konuşmanın çetin bir iş olacağını anladım.

Bütün ünlü sanatçılar gibi onun da telefon rehberinde adı yoktu. İstihbarat da vermiyordu. Biraz uğraşarak adresini buldum ve ertesi gün evine gittim. Hindemith Berlin’de değildi. Karaorman dağlarına gitmişti. Evine bıraktığı kadın da adresini vermiyordu. O sıralarda Hitler rejimi Hindemith’i tutmadığından üstadın başına bir şey gelir diye kadıncağz korkuyordu. Birçok delil ileri sürüp pasaportumu göstererek kadının güvenini kazandım ve üstadın Neustadt köyünde olduğunu öğrenebildim. İki gün sonra trene atlayarak Neustadt’a gittim. Ve kayak yerinde kendisini buldum. Furtwängler’in salık vermesiyle geldiğimi söyledim. Biraz sonra birlikte yemeğe gittik. Uzunca süren bir yemek sohbetinde dileğimi kendisine anlattım ve dilimin döndüğü kadar işin çekici yönlerini açıkladım.

Hindemith tereddütler geçiriyordu. Çok akıllı ve tedbirli bir bayan olan eşinin yardımıyla üstadı kısa süre için Türkiye’ye gelmeye razı ettik. Bu başarı beni pek sevindirdi. İstedğim adamı bulmuştum.

Hindemith birkaç gün sonra Berlin’e geldi. Anlaşmaları hazırlayarak imzaladık. Bu anlaşma gereğince Hindemith, Türkiye’de musiki kurumlarının yeni baştan organizasyonu işinde bakanlığın müşaviri olarak incelemelerde bulunacak, konservatuvarın esaslarını hazırlayacak ve çalışmalarının sonunda bakanlığa rapor verecekti. Bu anlaşmadan kısa bir müddet sonra ben Ankara’ya döndüm. O tarihte yüksek öğretime bağlı olan güzel sanatlar işini üzerime aldım. Hindemith, 6 Nisan 1935 günü Ankara’ya geldi. Birlikte çalışmaya başladık.

Paul Hindemith.

Paul Hindemith, 16 Kasım 1895’de, Protestan bir usta olan Rudolf Hindemith ile Sofie Hindemith’in oğlu olarak dünyaya geldi. Köklü bir müzik eğitimi aldı. Viyola ve keman çalıyordu. 1915’te Frankfurt Operası baş kemancısı oldu. 1921’de tek perdelik operası *Katil* sahnelendi. 1924 yılında, Frankfurt Operası’nın Yahudi orkestra şefinin kızı Gertrud Rottenberg ile evlendi. 1927’de Berlin Devlet Müzik Konservatuvarı Film Müziği Bölümü’ne tayin edildi. Nazi rejiminin kurulmasından sonra hem karısının Yahudi olması, hem de sanat anlayışı yüzünden saldırılara hedef oldu. 1934’te *Resam Mathis* adlı senfonisinin Berlin’de yapılan prömiyeri sırasında saldırıya uğradı. Milliyetçi Nazi Partisi’nin “Saldırı” adlı faşist örgütü Paul Hindemith’i müzikal kültür bolşevikliği ile suçlayarak izlemeye aldı.

İşte tam o günlerde, can güvenliğinin tehlikede olduğu bir zamanda, Ankara hükümetinden davet almıştı. Bu daveti kabul ederek 1935 yılında eşiyle birlikte Ankara'ya geldi ve hemen işinin başına geçti. 6 Nisan'dan 29 Mayıs 1935'e kadar eşiyle birlikte Ankara, İstanbul, İzmir ve İç Anadolu Bölgesi'nde inceleme gezileri yaptı. Gözlemlerini rapor haline getirdi. Hemen ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvencesi altında, görevli olarak Ankara Musiki Muallim Mektebi'ne enstrümanlar almak üzere Almanya'ya döndü. İki aylık bir ayrılıktan sonra Berlin'de gördükleri, Nazi diktatörlüğünün baskıları ona daha korkunç geldi. Türkiye, Almanya'ya göre çok fakirdi, garibandı, geriye, ama daha özgürdü, ırkçılık vebası Ankara'ya sıçramamıştı. O gariban ama onurlu, ilerlemek, gelişmek için didinen, heyecanla çalışan Ankaralılar arasında kendini daha güvenli, daha rahat hissetmişti.

Berlin'de fazla oyalanmadan, görevini tamamlar tamamlamaz Ankara'ya geri döndü. Rahat bir nefes aldı. Ankara'da yapılacak çok iş vardı. Türkiye kendi ülkesiymiş gibi canla başla çalışıyordu. 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'nı kurdu. Eğitim programını oluşturdu. Konservatuvarın her işiyle ilgileniyordu. Gözleri önündeki yazıları okurken, kulakları öğrencilerin çaldıkları müzik aletlerinin seslerindeydi. Her duyduğu bozuk ses onu etkiliyor, bunu düzeltmenin çarelerini düşünüyordu.

Ankara hükümeti, ona en sorumlu, en onurlu görevleri verirken, Berlin hükümeti onun bestelerine karşı boy-

kot uygulatıyor, fiilen bu değerli sanatçıyı aşağılayıp, dışlıyordu. Bunun acısına daha fazla dayanamadı. 1937’de Berlin Devlet Müzik Yüksek Okulu’ndaki görevinden istifa etti. Almanya’daki evini de İsviçre’ye taşıdı. Nazi Almanyası ile ilişkilerini keserek, bütün enerjisini Ankara’daki işine yoğunlaştırdı. Değişik sürelerle İsviçre’ye gidip geliyordu.

Türk hükümetinin müşaviri olarak, Ankara’nın ihtiyacı olan eğitilmiş müzisyenlerin bulunmasına ve Türkiye’ye getirilmesine yetkiliydi. 1937 yılı içinde çoğu Yahudi kökenli olan ve Almanya’da Nazi diktatörlüğü tarafından izlenen, aşağılanan, ölüm tehlikesi içinde yaşayan değerli müzisyenlerin, sanatçıların, tiyatrocuların can güvenliklerinin sağlanmasına ve Türkiye’ye getirilerek görevlendirilmelerine yardımcı oldu.

Berlin Operası Genel Yönetmeni Carl Ebert, Hindemith’in tavsiyesi üzerine Türk hükümeti tarafından Ankara’ya getirildi, Ankara Devlet Konservatuvarı Opera ve Tiyatro Bölümü’nde öğretmenliğe başladı.

Ernst Praetorius, Hindemith’in tavsiyesi üzerine Ankara Senfoni Orkestrası’na şef olarak çağrılmış, güvenlik içinde Ankara’ya gelerek göreve başlamıştı.

Eduard Zuckmayer de Hindemith’in tavsiyesi üzerine, Ankara’ya gelip, sığınmıştı. Daha sonra Hindemith’in reform çalışmalarında yardımcısı oldu. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü başkanlığına getirildi...

Paul Hindemith, 1938 yılında Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde teftiş gezileri yaptı, gözlemlerini ve önerilerini bir rapor haline getirerek Türk hükümetine sundu.

Daha sonraki yıllarda bu alandaki yeniliklerin devamı için toplam sekiz rapor daha sunacaktı. Bu raporlar, Türkiye'deki müzik eğitiminin yenilenmesinde, önemli adımların atılmasında büyük rol oynadı.

Hindemith, Türkiye'deki görevi bitince İsviçre'ye yerleşti. Almanya'ya dönmedi. 1940 yılında Yale Üniversitesi'ne çağırıldığı için ABD'ye göç etti. Nazi diktatörlüğünün yıkılmasından sonra tekrar Almanya'ya döndü ve Batı Berlin Sanat Akademisi'ne üye seçildi. 28 Aralık 1963'te Frankfurt'ta vefat etti.

Carl Ebert

Ankara'daki kültür dünyasının kurulmasında ve gelişmesinde tayin edici görevler üstlenmiş, Almanya'nın değerli evlatları arasında Carl Ebert'in özel bir yeri vardır. Onun hayatı da diğerleri gibi Milliyetçi Sosyalist diktatörlük tarafından zehir edilmiş, hayatının en verimli olacak yılları sürgünlerde, kaçak, sığıntı yaşamlarda geçmiştir. Onun adı Ankara Devlet Operası ve Ankara Devlet Tiyatrosu ile özdeşleşmiştir.

Carl Ebert, 20 Şubat 1887'de, Berlin'de doğdu. Önce bankacılık eğitimi almıştı, sonra Berlin'de tiyatro oyunculuğu eğitimi aldı. 1909'dan 1914 yılına kadar Alman Ulusal Tiyatrosu'nun üyesi oldu. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na çağırıldı, cepheye gitti. 1915 yılından 1922'ye kadar Frankfurt/Main Devlet Tiyatrosu'nda çalıştı. 1924'te Gertrud Eck ile evlendi. 1931 yılında Berlin Operası Genel Yönetmeni oldu.

Carl Ebert, *Madam Butterfly* oyuncularları arasında. (Ankara, 1942)

Carl Ebert, Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) üyesiydi. İlerici, demokrat, hümanist bir dünya görüşüne sahipti. Alman tiyatrosunun yeni ufuklara açılmasında onun etkisi büyüktür ve Alman tiyatro tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Nazilerin iktidarı ele geçirmelerinden kısa bir süre sonra, 11 Mart 1933 günü, Berlin Operası faşist “Hücum Birliği” tarafından basıldı. Berlin Operası’nın basılacağını yakın zamana kadar kimse düşünemezdi bile! İlerici, demokrat Almanya’nın aklına gelmeyenler başına geliyordu. Genel Yönetmen Carl Ebert, SPD üyeliği ve ilerici sanat anlayışı nedeniyle derhal görevinden alındı. Operanın basılması ve görevden alınmasından iki gün

sonra durumu değerlendirmek, kaygılarını dile getirmek için Almanya İçişleri Bakanı Hermann Göring ile bir görüşme yaptı. Opera baskınını düzenleyenin içişleri bakanının kendisi olduğunu anladı. Kimi kime şikâyet edecekti? Bu görüşme sırasında can güvenliğinin kalmadığını, Almanya'nın geleceğinin Nazi barbarları tarafından çok tehlikeli yollara sokulduğunu yakından ve en yetkili ağızdan duymuş oluyordu.

Bu görüşmeden sonra derhal hayatının en önemli kararını verdi:

“Ya yarın toplama kampına gönderileceğim ya da Göring'in sağ kolu olacağım. Her durumda tek bir yol var, o da bir an önce Almanya'dan gitmek!”

Göring ile görüşmeden tam bir hafta sonra, 20 Mart 1933 günü, gözleri arkada kalarak, ailesiyle birlikte çok sevdiği yurdundan kaçtı ve İsviçre'ye yerleşti. Ne zamana kadar süreceğı belli olmayan sürgün hayatı başladı. Berlin Operası genel yönetmeni iken bir anda her şeyini kaybetmiş, geçim derdine düşmüştü. Almanya sınırı yarım saat ötesindeydi. İsviçre de tehlike altındaydı. Dünyaya iyimser bir sanatçı, insanlık tarihini özümlemiş bir bilge gözüyle bakıyordu. Karamsarlığa, yılgınlığa, teslimiyete yer yoktu. Bu dünya hiçbir diktatöre kalmadığı gibi, Hitler'e de kalmayacaktı.

Ailesini ve kendisini geçindirmek için bir an önce kendini toparlamak, iş bulmak, çalışmak zorundaydı. İş aramaya başladı. Kısa bir süre sonra Zürich Tiyatrosu'na girdi. Altın yere düşmekle pas tutmaz! Sürgünde işin iyisi kötüsü olmaz! Carl Ebert, Zürich Tiyatrosu'nda da

saygın bir yer ediniyordu. Fakat Nazi diktatörlüğünün baskıları İsviçre’yi de etkiliyordu.

İşte o günlerde hayatında yeni bir yıldız parladı. Paul Hindemith’in tavsiyesi üzerine, Türk hükümeti, Carl Ebert ile görüşmeye başlamış, onu Ankara’da bir tiyatro bölümünün kurulması için göreve davet etmişti. Daha sonra o günkü duygularını şöyle anlatacaktı:

“Nazilerin etkisi arttıkça benim için yurtdışında da işsiz kalma işaretleri baş gösterdi. O sırada Londra’daki Alman Bilim İnsanları ve Sanatçıları Dayanışma Birliği’nden, uzun bir süre için Türkiye’ye gidip Türk tiyatrosunu, oyunculuk okulunu ve operasını Batı Avrupa standartlarına ulaştırmaya yardım etmek isteyip, istemeyeceğimi soran bir teklif geldi.”

Carl Ebert, büyük bir umutla bu daveti kabul ederek 1936 yılı başında Ankara’ya gelmişti. 1936 yılı Şubat ve Mart aylarında Türkiye’de incelemeler yaptı. İlgililerle görüştü, kendine gerekli olan bilgileri topladı. Türk opera ve tiyatrosunun kurulması için bir rapor hazırladı; Sabahattin Ali tarafından Türkçeye çevrilmiş olan, 2 Nisan 1936 tarihli bu raporu hükümete sundu. Atatürk, Ebert’in raporunu okumuş ve çok beğenmişti. Atatürk ile Carl Ebert arasında ilk görüşmede şu konuşmalar geçmişti:

Atatürk: “Planınız bana çok güzel görünüyor. Sizin bu planı gerçekleştirmenizi istiyorum. Türkçe olarak, ilk tiyatro oyununun sahnelenmesi ve ilk operanın oynanması ne kadar zaman alır, ben bunları ne zaman görebilirim?”

Carl Ebert: “Tiyatro için üç, opera için beş yıl!”

Atatürk: “İki ve üç!”

Carl Ebert: “Bu imkânsız! Benim istediğim, Türkiye’de gerçek bir tiyatronun ve kaliteli bir operanın kurulmasıdır. İki ve üç yıl – kalitesiz olurdu. İki üç yıl! Bu imkânsız, yapılırsa da kalitesiz olabilir. Böyle bir şeyi ben yapmam...”

Atatürk: “Peki öyleyse, senin dediğin olsun! Üç ve beş!”

Böyle de oldu.

Bu konuşmadan sonra rapor doğrultusunda derhal yeni adımlar atıldı.

Carl Ebert, “Bir milli Türk opera ve tiyatro sahnesi kurmak amacıyla tiyatro okulları tesisi”, “Bir devlet müzik okulu kurmak için taslak”, “Askeri müzisyen yetiştirmek”, “Orkestra yönetmeliği”, “Oda müziği konserleri”, “Konservatuar kütüphanesi kurulması”, “Orkestra ve okul için ileride satın alınması gerekli müzik aletleri alımı” konularında pek çok rapor hazırlayıp hükümete sunmuştu. Paul Hindemith de müzik eğitimi, müzik hayatının geliştirilmesi gibi konularda çeşitli raporlar hazırlamıştı. Hükümet, bu raporları kabul etmiş, hayata geçirilme görevini raporları hazırlayan Carl Ebert ile Paul Hindemith’e vermişti.

Atatürk çok sesli müziğe ve çağdaş tiyatroya çok önem veriyordu. Carl Ebert, Ankara Devlet Konservatuarı Opera ve Tiyatro Bölümü’ne öğretmen olarak atandı ve ayrıca konservatuarın öğretim kadrosunun tamamlanması için kendisine yetki verildi. Paul Hindemith’in ve Carl Ebert’in önerileri doğrultusunda, Almanya’da

meslekten atılmış, can güvenliği kalmamış, yetenekli, başarılı Yahudi öğretmenler Ankara'ya getirildi, konservatuvarda görevlendirildi.

Ankara Devlet Konservatuarı'nda yetenekli Anadolu evlatları da eğitim imkânına kavuşmuştu. Ruhi Su gibi yetenekler bu dönemde eğitim görenler arasındaydı.

Konservatuvar, arı kovanı gibi çalışıyor, sanat dünyasını zenginleştiriyordu. Carl Ebert'in göreve başlamasından üç yıl sonra Ankara'da ilk tiyatro oyunu ve beş yıl sonra da ilk opera sahnelendi. Ebert, Atatürk'e verdiği sözü yerine getirmişti. Fakat Atatürk'ün ömrü bu ilk tiyatro oyununun ve ilk operanın sahnelenmesini görmeye yetmedi.

Carl Ebert, Atatürk'ün 20 Kasım 1938 günü İstanbul'da yapılan cenaze törenine öğrencileriyle birlikte katılmıştı.

Carl Ebert, 20 Kasım 1938 günü İstanbul'da yapılan, Atatürk'ün cenaze töreninde öğrencileriyle birlikte...

Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü cumhurbaşkanı, Celal Bayar başbakan ve Hasan Âli Yücel de milli eğitim bakanı oldu.

Hasan Âli Yücel, Sabahattin Ali'yi 3 Aralık 1938 tarihinde Musiki Muallim Mektebi Almanca öğretmenliğine atadı. Hemen ardından da Ankara Devlet Konservatuarı'nda Almanca öğretmeni, dramaturg ve Konservatuar'ın yöneticisi Carl Ebert'in özel tercümanı olarak görevlendirildi.

Carl Ebert ile Sabahattin Ali'nin Arkadaşlığı

Ünlü Türk yazarı Sabahattin Ali, çok iyi Almanca biliyor, gerek anında yaptığı çevirilerde, gerek yazılı metin ve raporların çevirilerinde hiç zorlanmıyordu. Ebert, tercümanının Almancasına hayran kaldı. Günleri artık bir arada geçiyordu. Sabahattin Ali, Carl Ebert'in dili, sözü, anlatıcısı olmuştu. Yolculuklarda, günlük hayatın içinde uzun uzun konuşma, birbirlerini daha yakından tanıma ve anlama olanakları buluyorlardı. İkisi de konuşkan, sıcakkanlı insanlardı. Dünya görüşleri, sanat anlayışları ve yaşamları birbirine benziyordu.

Bir gün Carl Ebert, Almancayı nerede öğrendiğini sorunca, Sabahattin Ali, Almanya macerasını anlatmıştı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı dil sınavını kazanarak, devlet bursuyla, dört yıl süreli eğitim için bir grup gençle birlikte, 1928 yılında Berlin'e gönderilmişti. Almancayı Potsdam'da özel bir dil okulunda öğrenmişti. Sonra Türkiye Büyükelçiliği'nin yerleştirdiği bir okul-

da eğitimini devam ettirmeye başlamıştı. Kısa zamanda Almancayı öğrendikten sonra, Almanya'nın karışık, politik mücadelelerin sert olduğu bir dönemde, sol hareketlere ve sol dünya görüşüne ilgi duymuş, sol literatürü okumaya başlamış, okulundaki Alman ırkçıların yabancı düşmanı davranışlarına karşı çıkmaya başlamıştı.

Bir gün ırkçı bir öğrenci “Bu parazit Türkleri buradan kovmalı!” demişti. Sabahattin Ali, hemen karşı çıkmış, “Biz burada hükümetimizin verdiği parayla okuyoruz. Parazit falan değiliz! Sözüğü geri al!” demiş, almayınca da kavga çıkmıştı. Bu kavga yüzünden Sabahattin Ali'nin bursu kesilmiş, eğitim süresi dolmadan, apar topar 1930 yılı ilkbaharında Türkiye'ye dönmek zorunda kalmıştı. İki yılda öğrendiği Almanca bilgisiy-

Sabahattin Ali'nin Almanya hatırası. Soldan ikinci, gözlüklü. (1928, Filiz Ali arşivi)

le Ankara'daki Almanca öğretmenliği sınavını kazanarak, Aydın Ortaokulu'na atanmıştı. Sonra da başına bir sürü macera, bir sürü bela gelmişti. Bunları öğrenmek Carl Ebert'i hem biraz korkutuyor, hem de Türkiye'deki yönetim anlayışını anlamasına yardımcı oluyordu.

Sabahattin Ali, Aydın Ortaokulu'ndaki öğretmenliği sırasında görüşlerinden dolayı soruşturma geçirmiş, hakkında yapılan uydurma bir ihbardan sonra tutuklanmış, üç ay hapis yattıktan sonra aklanarak özgürlüğüne kavuşmuştu. Fakat bu siyasi davadan sonra Konya'ya tayin edildi ve 30 Eylül 1931'de Konya Karma Ortaokulu'nda göreve başladı. Kısa zamanda Konya'daki yayın hayatıyla tanıştı. O yıllarda Konya'da *Yeni Anadolu* adlı bir gazete yayımlanıyordu. Bu gazetede başyazı yazmaya, şiirlerini, öykülerini yayımlamaya başladı. İlk romanı *Kuyucaklı Yusuf* da bu gazetede tefrika ediliyordu. Fakat bir süre sonra Sabahattin Ali gazete sahiplerinin siyasi görüş ve davranışlarına ters düştü. Aralarında siyasi çatışma çıktı ve Sabahattin Ali bu gazeteden ayrıldı.

İşler bundan sonra birdenbire değişmişti. Gazetenin sahiplerinden olan Cemal Kutay, Sabahattin Ali'nin Almanya'da iken yazdığı, yayınlanması için kendisine verdiği "*Memleketten Haber*" başlıklı şiirinin bazı yerlerini değiştirdi, Atatürk'e yöneltilmiş bir saldırı şiiri biçimine sokarak Emin Soysal ile birlikte Konya Cumhuriyet Savcılığı'na ihbar etti.

Halbuki şiirde Atatürk'ün adı geçmiyordu ve orijinalinde bir hakaret, saldırı olabilecek tek bir kelime yoktu. Ayrıca Sabahattin Ali, Atatürk'ü seven biriydi. Sa-

bahattin Ali, 2 Aralık 1932’de Konya Cumhuriyet Savcılığı’na çağrıldı ve tutuklandı. Duruşması 7 Ocak 1933 günü yapıldı, savunmasında “Ben Gazi Hazretleri’ne asla hakaret etmedim,” demesine rağmen, hâkimler ona Atatürk’e hakareten 14 ay hapis cezası verdiler. Sabahattin Ali, önce Konya, sonra Sinop Cezaevi’ne gönderildi. Sinop Cezaevi’nde yazdığı şiirlerden birisi “*Başın öne eğilmesin*” başlıklı şiirdi.

Sabahattin Ali, bu şiiri Carl Ebert’e çevirmişti.

“Başın öne eğilmesin
Aldırma gönül aldırma
Ağladığın duyulmasın
Aldırma gönül aldırma.”

Carl Ebert, bu şiiri sanki kendisi yazmış gibi, sanki kendisine yazılmış gibi sevdi. Gözleri yaşardı. Birkaç kez, “Başın öne eğilmesin!” diye tekrarlardı. Tercümanı ile aralarında kader birliği vardı. Carl Ebert, tercümanının nasıl hapisten kurtulduğunu, öğretmenliğe yeniden nasıl başladığını, kimlerin onu konservatuvara atadığını ve nasıl kendisinin tercümanı olarak görevlendirildiğini merak ediyordu. Zamanla bunları da öğrendi.

Sabahattin Ali, Cumhuriyetin onuncu yılında kabul edilen genel afthan yararlanarak, on ay hapiste yattıktan sonra özgürlüğüne kavuşmuştu. Tekrar öğretmenliğe başlamak için, bakanlığa başvurdu. Fakat yazdığı şiirde “Atatürk’e hakaret ettiği” ileri sürülerek onu göreve almadılar. Çok uğraştı. Birçok dostları araya girdi. İlgili ba-

kanlarla, genel müdürlerle görüştü. Olmadı, düşüncesini beğenmeyenler onu süründürmek istiyorlardı. En sonunda dönemin Milli Eğitim Bakanı Hikmet Bayur'dan yeniden göreve alınması konusunda onay alabildi.

Böylece Sabahattin Ali'nin yüzüne kapatılan kapılar açılmış, o zamanın Ortaöğretim Genel Müdürü olan Hasan Âli Yücel'in yardımıyla Ankara İkinci Ortaokulu Almanca öğretmenliğine, daha sonra da konservatuvara atanmış, öğretmenliğinin yanında Ebert'in özel tercümanı olarak görevlendirilmişti. Aynı zamanda Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda dünya klasiklerinin seçiminde ve Türkçeye çevrilmelerinde görev almıştı. Tercümanının maceralı hayatı, siyasi görüşlerinin şekillenışı Carl Ebert'in ilgisini çekiyordu.

Sabahattin Ali, Carl Ebert'e özel danışman gibi Türkiye'nin tarihi, sosyal politik yapısı, eğitim sistemi, yöneticilerin durumları hakkında da bilgiler veriyor, onun Türkiye'yi daha yakından tanımasına yardımcı oluyordu.

1942-1943 ders yılında Ankara yakınlarındaki Hasan-oğlan Köy Enstitüsü'nün içinde bir Yüksek Köy Enstitüsü kurulmuştu. Bu enstitü, Türkiye'nin 17 bölgesindeki köy enstitülerinin beyni ve kalbi niteliğindediydi. Tüm köy enstitülerinin plan ve projeleri, çevre düzenlemeleri, Almanya ve Rusya'da edindikleri deneyimlere dayanarak, Bruno Taut, Margarete Schütte-Lihotzky, Wilhelm Schütte, Deppler, Hillinger gibi mülteci Alman mimar-mühendisler tarafından yapılmıştı. Hasan-oğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nün amacı, köy enstitülerinde çalışacak öğret-

menleri, köy bölgeleri için ilköğretim müfettişlerini ve yönetmenleri yetiştirmekti. Eğitim süresi üç yıldır. Öğrenciler burada meslek dersleri yanında, güzel sanatlar, müzik, tiyatro, uygarlık gibi dersleri de görüyorlardı.

Yüksek Köy Enstitüsü'nün öğretim kadrosu Türkiye'nin seçkin, nitelikli öğretmenlerinden, yazarlarından, sanatçılarından oluşuyordu ve birçoğu da Sabahattin Ali'nin yakın arkadaşlarıydı. Sabahattin Ali, Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki kültürel çalışmaları yakından izliyordu.

Bir gün Carl Ebert'i bir söyleşi yapmak üzere Hasanoğlu'na çağırdılar. Aslında bu çağrı, Sabahattin Ali'nin önerisiyle gerçekleşmişti. Fakat Sabahattin Ali, bu konuyu Ebert'e hiç açmamıştı. Böylesi daha uygundu.

Carl Ebert, yanına Sabahattin Ali'yi alarak Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü'ne gitti. Öğrenciler ve öğretmenler hem Ebert'i, hem de Sabahattin Ali'yi çok içten ve ilgiyle karşıladılar. Enstitüyü gezdiler. Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nün mimari yapısını ve çevre düzenlemelerini incelediler. Çalışmaları, eğitim faaliyetlerini gördükçe Ebert, heyecanını ve hayranlığını dile getiriyordu.

Öğrenciler romanlarını, şiirlerini, öykülerini okudukları Sabahattin Ali'yi çok merak ediyorlardı. Söyleşinin yapılacağı salon Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri tarafından tıklım tıklım doldurulmuştu. Edebiyat, sanat, müzik, tiyatro meraklısı öğrenciler merakla ve ilgiyle Carl Ebert'in konuşmasını dinliyorlardı. Öğrenciler arasında daha sonra Türkiye'nin büyük yazarları haline gelecek olan Talip Apaydın, Mehmet Başaran gibi gençler de vardı.

Carl Ebert, tiyatro konusunda esprili bir konuşma yapmış, Sabahattin Ali de onu, güzel bir çeviriyle Türkçeye aktarmıştı. Öğrenciler ayrıca Sabahattin Ali'den şiir okumasını rica etmişlerdi. O da hiç nazlanmadan “Rüzgâr” şiirini okumuştur. Bu şiir, “Bu dağların bir rakibi varsa rüzgârdır” dizesiyle başlıyordu. Öğrenciler Sabahattin Ali'yi çılginca alkışlamışlardı. Carl Ebert, gördüğü ilgiden çok duygulanmıştı. Ankara'ya dönerken, öğrencilerin sanata olan ilgisini, merakını konuştular uzun uzun. Sabahattin Ali, öğrencilerin gözlerindeki ışıltılardan çok etkilenmiş, güzel günlere olan umudu artmıştı.

Carl Ebert, 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ailesiyle birlikte Ankara'ya yerleşmişti. Yazları, karısı ve kızlarıyla birlikte İstanbul-Taray'a'daki yazlıkta kalıyorlardı.

Carl Ebert ile Prof. Clemens Holzmeister yakın dost idiler. Ailecek görüşürlerdi. Günlerden bir gün, Ebert ailesi Holzmeisterlere ziyarete geldiklerinde Cornelius da oradaydı. Böylece Ebert ailesiyle, kızları Renate ve Christa'yla tanışmış oldu. Zamanla Cornelius, Crista'ya âşık da oldu. Renate sanatçı ruhlu, bilgili, yetenekli bir kızıydı. Cornelius'tan yaşça büyüktü. Daha sonraki zamanlarda Renate ile Crista, Cornelius'un müzikli, neşeli grubuna katıldılar. Birlikte Boğaz'da, Adalar'da geziyor, birlikte denize giriyor, güzel günler geçiriyorlardı. Cornelius'un Ebertlerle dostluğu ömür boyu devam edecek kadar köklü ve temizdi...

Cornelius (ortada akordeon çalan) Tarabya'da, Carl Ebert'in kızları ve diğer arkadaşlarıyla birlikte. (Cornelius Bischoff arşivi)

Carl Ebert, Ankara Devlet Tiyatrosu'nda Goethe'nin *Faust* adlı oyununu sahnelemeye çalışıyordu. Sahne düzenini Prof. Holzmeister yapıyordu. Bu nedenle Sümer Palas'ta sık sık bir araya geliyorlardı. Cornelius da onların çalışmalarını yakından izler, öğrenmeye çalışırdı.

Bu ilişki, Cornelius ve ailesinin Çorum'a enterne edilmesiyle birlikte koptu. Carl Ebert, Alman olmasına rağmen, 1944 Ağustos'unda enterne edilmedi. Hükümetin kararıyla Ankara'da konservatuvardaki görevine devam etti. O yıllarda Ankara Devlet Konservatuarı Tatbikat Sahnesi, İzmir Fuarı'nda temsiller veriyordu. Carl

Ebert, Tatbikat Sahnesi yöneticisi olarak, tercümanı, yardımcı ve dramaturg Sabahattin Ali ile birlikte İzmir'e gidiyordu. Bütün konservatuvar ekibi, fuarın yakınındaki Atatürk Lisesi'nde kalıyordu.

Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş savaş şartları yaşanır olmuştu. İzmir'de geceleri karartma uygulanıyordu. Fuar karanlıktı. Buna rağmen Tatbikat Sahnesi, Fuar'da Puccini'nin *Madama Butterfly* ve Smetana'nın *Satılmış Nişanlı* operaları ile Thornton Wilder'in *Bizim Şehir* oyunu oynuyordu.

Sabahattin Ali, İzmir'de geçen zamanlarında fırsat buldukça kızı ve karısıyla birlikte çevreyi geziyor, tarihi yerlerde incelemeler yapıyordu. Selçuk ve Efes harabeleri onun en çok ilgisini çeken yerlerin başında geli-

Carl Ebert, Sabahattin Ali ve Max Klein ile birlikte, Kadeş Vapuru'yla İzmir'e giderken. (Filiz Ali arşivi)

yordu. Buraları birkaç kez Carl Ebert’le birlikte gezip, görmüşlerdi. Carl Ebert, Efes Antik Tiyatrosu’nu görünce büyülenmiş, tarihi yapıların, doğal çevrenin bilinçsizce tahrip edildiğini görünce çok üzülmüştü.

Carl Ebert, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra, Türkiye’deki politik hayatın hızla yön değiştirdiğini yakından görmüştü. 4 Aralık 1945 günü, İstanbul’da ilerici bir çizgide yayın yapan, Sabahattin Ali’nin de yazılarının yayımlandığı *Tan* gazetesi, Nazi yanlısı Turancılar ve devletin gizli örgütlerinin tertipleriyle, İstanbul Üniversitesi’nde kışkırtılan binlerce öğrenci ve çapulcu tarafından güpegündüz, göz göre göre basılarak tahrip edilmişti. Carl Ebert, *Tan*’ın başına gelenleri öğrenince çok üzülmüştü. *Tan*’ın tahrip edilmesinden bir hafta sonra Sabahattin Ali’yi bakanlık emrine alarak cezalandırmışlardı. Bu olaylar Ebert’i son derece düşündürmüştü ve üzmüştü. Çünkü o bu tür olayları daha önce Almanya’da çok görmüş ve bu yüzden Türkiye’ye gelmek zorunda kalmıştı.

Carl Ebert, İkinci Dünya Savaşı’nın sonra ermesi, Hitler faşizminin yıkılmasından sonra, kafasında Türkiye nereye gidiyor sorusuna cevap aradığı günlerde, İngiliz Kontrol Komisyonu’nun görevlendirmesi üzerine, Almanya’nın yeniden inşasında görev aldı. 1946’da Ankara’dan Almanya’ya gitti, yakılıp yıkılmış ülkeyi dolaştı, kültürel durum hakkında bir rapor hazırladı ve tekrar Türkiye’ye döndü. Artık Sabahattin Ali ile görüşemez oldu. Onun çok zor durumda olduğunu düşünüyordu.

Carl Ebert, 1947 yılında Devlet Konservatuvarı'nın o günkü durumuyla, gelecekteki görevleri üzerine ve bir ulusal Türk tiyatrosunun kurulması hakkında Türk hükümeti için bir rapor hazırladı. Aynı yılın sonunda Ankara'dan ayrılarak ailesiyle birlikte İngiltere'ye göç etti. Kendisine sunulan Berlin Operası genel yönetmenliği teklifini reddetti. Amerika'ya gitti. 1952 yılında tekrar Ankara'ya gelerek Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* oyununu Ankara Devlet Tiyatrosu'nda sahneye koydu ve tekrar Devlet Tiyatrosu'nun sanatsal durumu hakkında bir rapor hazırlayarak hükümete sundu.

Bu geliş sırasında, Türkiye'deki olumsuz politik gelişmeleri, Köy Enstitüleri'nin, bir zamanlar söyleşi yaptığı Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapatıldığını, Sabahattin Ali'nin 1948 yılında, karanlık eller tarafından öldürülmüş olduğunu öğrendi. Türkiye'de işler iki ileri bir geri gidiyordu. Hasan Âli Yücel'in başkanlığı döneminde başlatılan birçok olumlu, ilerici girişimler, onun başkanlıktan uzaklaştırılmasından sonra tersine dönmüştü. Milli Eğitim Bakanlığı'nda, üniversitelerde hesaplaşma ve tasfiye dönemi başlamıştı. Bu ölüm ve bu gelişmeler onu çok düşündürmüştü, Türkiye'den üzüntüyle ayrılmıştı.

1954 yılında, Almanya'ya döndü ve sürgünlerde geçen 21 yıldan sonra 1933'te Nazi diktatörlüğü tarafından uzaklaştırıldığı Berlin Devlet Operası'nın başına tekrar getirildi.

1960 yılında, Türk hükümetinin, yaşamı boyunca Ankara Devlet Operası'nın genel yönetmeni olma tek-

lifini, “Biliyorsunuz ki kalbim hâlâ Ankara’daki görevimdedir, ama teklifinizi kabul edemem!” diyerek kibarca reddetti.

Carl Ebert, 1961 yılında New York’ta Metropolitan Operası’nda *Martha* operasını sahneye koyuyordu. Tam o yıllarda, Sabahattin Ali’nin biricik kızı Filiz de müzik eğitimi için New York’ta bulunuyordu. Bir gün Carl Ebert’e mektup yazarak New York’ta yaşadığını bildirdi. Carl Ebert, mektubu alır almaz 1961 yılı Şubat ayının ilk Pazar günü Filiz’i öğle yemeğine davet etti. ANTA binasında buluşarak yemeğe gittiler. Ebert hiç değişmemişti. Filiz’i görünce çok sevindi, çok candan, çok babacan davrandı. Filiz’e annesinin durumunu sordu. Ankara’da geçen günleri andılar. Carl Ebert, Filiz’e babası Sabahattin Ali ile ilgili anılarını anlattı: “Türkiye’de çok dostum vardı, fakat baban tek arkadaşımdı. İkimiz tam manasıyla bir ‘Bruderschaft’ (kardeşlik) kurmuştuk. Baban hayatımda ailem dışında ‘du’ yani ‘sen’ diye hitap ettiğim nadir ve kıymetli insanlardan biridir. Meslek hayatımın en enteresan ve faydalı safhası Türkiye’de geçmiştir, bu hususta babanın bana yardımını unutamam.”

Carl Ebert, 1969 Nisan ayında Ankara’da yeni Devlet Tiyatrosu’nun açılışı nedeniyle Türk hükümetinin onur konuğu olarak son kez Türkiye’ye geldi. Türkiye’de kültür bahçesine diktiği çiçeklerin güzelliklerini gördü. O Türkiye’ye, Türkiye de ona minnettar kaldı. 93 yıllık maceralı, hareketli, renkli hayatı 14 Mayıs 1980 günü Los Angeles’da noktalandı.

Türkiye'ye sığınan, iltica eden, Türkiye hükümeti tarafından davet edilen Almanlar arasında bilimsel çalışmaları yanında Almanya'da ve Türkiye'de siyasetle uğraşmış ve bu yönüyle tanınmış şahsiyetler de vardı. Bunlar arasında mücadeleci ve renkli kişiliği, Almanya'nın yeniden inşasında önemli görevler üstlenmiş olması nedeniyle ilk akla gelen Prof. Ernst Reuter'dir.

Reuter, 29 Temmuz 1889 tarihinde Apenrade-Kuzey Schleswig'de Protestan denizcilik öğretmeni Wilhelm Reuter ile Karoline Reuter'in oğlu olarak dünyaya geldi. Marburg ve Münih üniversitelerinde Alman Dili ve Edebiyatı, tarih ve coğrafya öğrenimi görmüştü. Okul hayatı döneminde siyasetle uğraşmaya başlamıştı. Genç yaşında Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) eğitim danışmanlığına seçilmişti.

1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'na katıldı ve bir yıl kadar sonra Ruslara esir düştü. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Savaş Esirleri Komitesi Temsilcisi oldu. Daha sonra da Saratov'da Volga Bölgesi Halk Komiserliği'ne getirildi. Savaş ve savaştan sonra aldığı bu görevler onun dünya görüşünü, hayat anlayışını, mücadele yöntemlerini ve politik azmini çok etkiledi. SPD'den ayrılarak, Alman Komünist Partisi'ne (DKP) girdi.

1918 yılının Aralık ayında Rusya'dan geri döndü ve 1922 yılına kadar DKP'nin üyesi olarak siyasi mücadelesine devam etti. Partinin politikası ve çalışma anlayışı ile çelişkiye düşünce, DKP'den istifa etti. Yeniden SPD'ye

katıldı. 1926 yılına kadar *İlerleme ve Özgürlük* adlı parti gazetesinde redaktör olarak çalıştı. Daha sonra Berlin Şehir Meclisi'nde ulaşım sistemleri sorumlusu oldu. Sürekli politikanın içindeydi. 1931'de Magdeburg Belediye Başkanlığı'na ve hemen ardından da 1932'de SPD üyesi olarak Reich Parlamentosu milletvekilliğine seçildi.

Hem belediye başkanı, hem de milletvekili olarak görevini yürütürken, 11 Mart 1933'te Milliyetçi Sosyalist rejim tarafından zorla görevinden alınarak o dönemdeki ilk toplama kampı olan Lichtenburg Toplama Kampı'na gönderildi. 1934 yılına kadar orada tutuldu. Serbest bırakıldıktan sonra yeniden tutuklanma tehlikesi büyük olduğundan birkaç ay Hannover'de gözden uzaklarda yaşadı. Fakat Nazi polisi tarafından arandığını, yeniden tutuklanacağını öğrenir öğrenmez apar topar Hollanda üzerinden Londra'ya kaçtı.

1935 yılı başlarında gittiği Londra'da iş arıyordu. Basın çevrelerine Almanya'daki gelişmelerle ilgili bilgiler veriyordu. Fakat onun açıklamalarına çok az insan inanıyordu. İngilizler onun düşüncelerine Hitler'den kaçmış bir Alman mültecinin düşünceleri olarak pek değer vermiyordu. Ne kadar aradıysa da iş bulamadı. Geçinemez duruma düştü.

İşte tam o sıkıntılı günlerde, daha önceki yıllarda Reich Parlamentosu'nda beraber çalıştığı partili arkadaşlarından Prof. Dr. Fritz Baade'den, 11 Mart 1935 tarihli bir mektup aldı. Mektup Ankara'dan geliyordu. Ankara'da İktisat Bakanlığı'nda mülteci uzman olarak çalışan Baade, arkadaşı Reuter'e, Türkiye'de kendisi için

uygun bir uzmanlık görevi bulunabileceğini bildirerek onu Ankara'ya davet ediyordu. Bir kurtuluş umuduydu bu davet.

Davetini kabul ettiğini ve yola çıktığını Ankara'daki arkadaşına bildirdi. 3 Mayıs 1935'te Londra'dan Ankara'ya hareket etti. 4 Haziran 1935 günü Ankara'ya ulaştı. Onu Ankara Garı'nda Fritz Baade karşıladı. Baade, bir ay içinde gerekli araştırmaları yaparak Reuter'e Türk İktisat Bakanlığı'nda bir uzmanlık işi bulmuştu. Geldiği gün iş sözleşmesini imzaladı ve bakanlık tarafından fiyat tayin ve ticaret uzmanı olarak görevlendirildi.

Ardından İstanbul Liman Şefliği'nin çalışması ve yerel gemicilik şirketleri konusunda incelemeler yaparak hükümete bir rapor sundu. Daha sonra da Türkiye'deki ulaşım ağının sorunları ve gelişimi hakkında araştırma sonuçlarını, istatistiklerle birlikte bakanlığa sundu.

Ankara'daki işini düzene koyduktan sonra eşi Johanna ile oğlu Edzard'ı Türkiye'ye çağırdı. Johanna için Almanya'dan kopmak çok zor oldu. Sahip oldukları her şeyi geride bırakarak, yedi yaşındaki oğlu ve iki bavulla, Orient Exspresi'yle İstanbul'a doğru yola çıktı. Sonu belirsiz bir yolculuk, acı bir ayrılıktı bu. Nazi rejimi altında Almanya suskundu. Yedi yaşındaki Edzard, arkadaşlarından birdenbire ayrıldığı için ağlıyordu. Johanna, dişlerini sıkmış, ağladığını kimseye göstermek istemiyordu.

Küçük Edzard için ne olduğu, ne olacağı belli olmayan bir macera idi bu uzun yolculuk. Belgrad'dan sonra trene ellerindeki kafeslerde tavuklar bulunan köylü

kıyafetli insanlar bindi. Johanna ile Edzard'ın hiç görmediği insan manzaralarıydı bunlar. Nereye gidiyorlardı? Nasıl bir ülkeydi acaba Türkiye denilen bu ülke?

Uzun, yorucu bir yolculuktan sonra Sirkeci Garı'na vardılar. Ernst Reuter peronda sabırsızlıkla karısını ve oğlunu bekliyordu. Karşılaşmaları hazin oldu. Johanna'nın gözyaşları artık onu dinlemiyordu. Edzard babasını görür görmez annesinin elini bıraktı, "Baba! Baba!" diye bağırarak özlemle babasına koştu.

Bunca badireler atlatmış, toplama kampına iki kez girip çıkmış, koskoca Magdeburg Belediye Başkanı Ernst Reuter de karısına ve oğluna sarılırken ağlıyordu. Almanya'nın en değerli evlatlarının gözyaşları damlıyordu İstanbul toprağına! Yıllar geçecek, çekilen acılar gün gelip bitecek, ama İstanbul toprağını ıslatan bu gözyaşlarının hakkı unutulmayacaktı.

Ernst Reuter, Sirkeci'den Haydarpaşa Garı'na geçerken, vapurun sağ yanındaki banka oturdu, oğlunu sol kolunun altına aldı, sağ eliyle karısının elini tuttu. Bir süre konuşmadılar. İstanbul, sarayları, kiliseleri, camileri, minareleri, kuleleri ve masmavi deniziyle büyülemişti onları...

Gün ola, devran döne! Sabah olmadan daha neler doğar! Dur bakalım Magdeburg Belediye Başkanı, dur bakalım Alman Parlamentosu milletvekili! Almanya bu barbarlara da kalmaz!

Sonra konuşmaya başladılar. Almanya çok uzaklarda kalmıştı. Biraz sonra Ankara yolculuğı başlayacaktı Haydarpaşa'dan...

Gece boyu tren yolculuğundan sonra vardıkları Ankara Garı'ndan çıkarken, Edzard karşısında Berlin gibi, Magdeburg ya da Hannover gibi bir şehir bekliyordu. İpissiz bir şehir görünce şaşırdı. Nereye gelmişlerdi? Aklından geçenleri babasına sormadı.

Ernst Reuter, Çankaya'da iki katlı bir ev kiralamıştı. Üst katta evin sahibi kalıyordu. Ev, yoğun bir yerleşim bölgesi olmayan, çalılıklar arasında yerdeydi. Yollar toz topraktı. Edzard, hiç böyle bir yer görmemişti Almanya'da. Her şey ilginç geliyordu ona. Mutluydu, babasına kavuşmuştu. Kısa bir süre sonra ev sahibinin çocuklarıyla arkadaş oluverdi. Ortak dilleri yoktu. Başlarda hiç konuşmadan oynuyorlardı. Fakat çocuklar çabuk öğrenirler dili, oyunu, hayatı... Edzard da kısa sürede Türkçe öğrendi arkadaşlarından. Bir süre sonra özel bir öğretmenden Almanca derslere başladı. Reuter ailesi, bu sürgün hayatının bir gün biteceğini ve Almanya'ya geri döneceklerini düşünerek çocuklarına Almanca eğitim veriyorlardı.

Ernst Reuter, işlerinin başarısı ve ilişkilerinin gelişmesi için, en kısa zamanda Türkçe öğrenmenin şart olduğu bilinciyle işten artan zamanlarında yoğun bir biçimde Türkçe öğrenmeye çalışıyordu. Gerçekten de çok kısa bir zamanda günlük işlerini kendi başına yürütecek kadar Türkçe öğrendi ve giderek Türkçesini geliştirdi; üniversitedeki derslerini ve konferanslarını Türkçe vermeye başladı. Reuter'in hızlı Türkçe öğrenmesi mülteciler arasında örnek gösterilmişti. Johanna Reuter ise kendi dünyasına, evin içine kapandı. Ev işlerini bir Türk hiz-

Ernst Reuter, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileriyle.
(Ankara, 1937)

metçi yapıyordu. Çevresiyle, Türk komşularıyla ilişkisi çok zayıf kaldı. Türkçe öğrenemedi. Ankara'nın sosyal hayatıyla kaynaşamadı. Sürekli vatan hasreti çekiyordu.

Ernst Reuter, çok yoğun çalışıyor, Türkiye'nin en üst düzey yöneticileri ve bürokratlarıyla görüşüyor, makaleler, araştırmalar yayımlıyordu. 1936'dan 1946 yılına kadar 80 kadar makale ve rapor hazırladı. Belediye işleri üzerine konferanslar verdi, Türk gazetelerine siyaset bilimi üzerine yazılar yazdı.

Durmadan çalışıyordu. Sanki Magdeburg Belediye Başkanlığı'na Ankara'da devam ediyordu. 1938 yılın-

da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yerel yönetim bilgisi ve şehircilik alanlarında dersler verdi. Bu konularda kitaplar yayımladı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İngiltere ve Fransa, fabrikalarda, resmi dairelerde, bakanlıklarda çalışan Almanların işten atılmaları için Türkiye'ye baskı yapmaya başlamıştı. Almanya da benzer baskıları yapıyor, işine gelmeyen vatandaşlarını vatandaşlıktan atıyordu.

Reuter, 1940 yılını bu şartlar, bu kaygılar altında yaşıyor ve şunları yazıyordu:

“Ulaştırma Bakanlığı ile olan iş anlaşmam 31 Mayıs'ta son buluyor, yenileneceği konusunda kuşku yok, ama savaş buraya da sıçrarsa, o zaman her şey son bulur ve o zaman ne yapacağım konusunda hiçbir fikrim yok.”

Aklına gelenler başına geldi. İş anlaşmasının süresi dolunca, devlet memurluğu görevini kaybetti. İşsiz kaldığı o günlerde Almanya da onu vatandaşlıktan atmakla tehdit ediyordu. Reuter bu durumu Ankara'da tanıdığı yüksek bürokratlara ve yöneticilere bildirdi. Reuter'in vatandaşlıktan atılıp atılmaması Almanya ile Türkiye arasında sorun oldu. Bunun üzerine, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği, Alman Dışişleri Bakanlığı'na “Türkiye ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilere zarar vermemesi için, Ernst Reuter ve ailesinin vatandaşlıktan atılmasından kaçınılmalıdır” önerisini sunmuştu. Böylece Reuter ve ailesinin vatandaşlıktan atılması önlenmiş oldu.

Bir süre sonra, Ernst Reuter, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yerel Yönetim Bilimleri Bölümü Başkanı olarak yeni görevine başladı. Bu göreve getirilmesinde, İkinci Dün-

Prof. Reuter'in günlük yaşantısından bir an. (Ankara, 1939)

ya Savaşı öncesinde Berlin Türk Büyükelçiliği'nde, öğrenci müfettişi olarak bulunmuş, Türkiye'ye döndükten sonra da Yüksek Okullar Genel Müdürlüğü'ne getirilmiş olan Cevat Dursunoğlu önemli rol oynamıştı.

Reuter, başında köylü kasketiyle evinden Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne bisikletle gidip geliyor, Ankara halkıyla iç içe yaşıyor, öğrencileriyle birlikte sık sık yurt gezilerine çıkıyordu. Fiyat tayin uzmanı olarak Anadolu'yu adım adım gezip dolaşmıştı. Zamanla Anadolu âşığı bir insan haline gelmişti.

Ankara'da her on beş günde bir, cumartesileri, Dr. Ernst Praetorius, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nı yönetip eve döndüğünde, zihinsel yorgunluğunu üzerinden atmak için kendi evinde iskambil oyunu partisi

düzenlerdi. Bu partiye Asuroloji profesörü Benno Landsberger, şehircilik profesörü Ernst Reuter oyuncu olarak katılırlardı. Ordinaryüs Profesör Ernst Hirsch oyuna katılmaz, evin bir ferdi olarak seyrederdi. Bayan Praetorius ise hem seyirci hem ev sahibesi olarak yerini alırdı.

Üç oyuncunun birbirini aldatmaları mümkün değildi. Reuter, Landsberger ve Praetorius dehşetli küfürlü oynarlardı. Yakası açılmadık küfürlerin, açık saçık fıkraların bini bir paraya giderdi. Her bakımdan en usta oyuncu Landsberger idi, kendini çok rahat hisseder ve zorlanmadan oynardı. Ernst Reuter, biraz temkinli oynardı, ama işin ehliydi. Praetorius ise, iki saat boyunca, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nı yönetirken çektiği zahmetleri, sıkıntıyı üzerinden atar, oyunun keyfini çıkarırdı. Hirsch de üç meşhur oyuncuyu ve onların şakalarını, şamatalarını seyrederken, onların neşelerine katılırken dinlenir, her gün on iki saat çalışmaktan ve beynini oyan manevi yüklerden uzaklaşarak rahatlardı.

Alman Özgürlük Birliği'nin Kuruluşu

Türkiye'ye sığınan ya da davet edilen Almanların hem Türkiye'deki, hem de Almanya'daki siyasetle uğraşmaları yasaktı. Bu yasağa rağmen Türkiye'de yaşayan bazı Alman bilim ve kültür insanları, sanatçılar ülkelerindeki Nazi diktatörlüğüne karşı gizli gizli mücadele ediyor, savaşın gidişatını, dünyanın durumunu, neyi nasıl yapacaklarını kendi aralarında ve diğer ülkelerde yaşayan arkadaşlarıyla tartışıyorlardı.

1943 yılı Temmuz ayında, Nazi rejimine karşı olan Kont Helmut James von Moltke Türkiye'deki Alman mültecileriyle görüşmeler yapmak için İstanbul'a geldi. Reuter ve diğer mülteci Alman politikacı ve bilim insanlarıyla gizli görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler ve fikir alışverişi sonrasında İstanbul'da Ağustos 1943'te Ernst Reuter tarafından Alexander Rüstow, Gerhard Kessler, Curt Kosswig, Wilbrand ve Breusch ile birlikte *Alman Özgürlük Birliği* adlı gizli bir siyasi örgüt kuruldu. Örgütün esas amacı, Almanya'daki durumu ve Nazilerin iktidarı ele geçirmelerinden sonraki siyasi gelişmeleri araştırmak, tartışmak ve Nazi diktatörlüğünün yıkılmasından sonraki siyasi görevleri saptamak idi.

Moltke, ilk adımı gerçekleştirdikten sonra Türkiye'den ayrıldı ve aralık ayında tekrar İstanbul'a geldi.

Reuter ve arkadaşları kanlı bir şekilde devam eden dünya savaşını Almanya'nın kaybedeceğini ve faşist Nazi diktatörlüğünün yıkılacağını hesaplıyor; yakılıp yıkılan ülkenin, özgür Almanya'nın yeniden nasıl kurulacağını düşünüyor, bunun planlarını yapıyorlardı. Bu konudaki görüşlerini uzun değerlendirmelerden sonra *Ne Olmalı?* adlı ortak bir manifesto ile 1943 yılında açıkladılar.

Kurucular, amaçlarını şöyle özetlemişlerdi:

"İşgal altındaki ülkelerde, Naziler tarafından suçsuz sivil halka karşı yapılan kanlı olaylar alnımıza utanılacak lekeler sürdü. Rehinerin kurşuna dizilmesi, korkunç Yahudi cinayetleri (...) Bu korkunç olayları halklar o kadar çabuk unutmayacaklar. Halkımız affedilene kadar bir insan ömrü ge-

cecektir. Bizi bir güvensizlik dağı çevrelemiş durumdadır. Biz bu güvensizliği, ne güzel sözlerle, ne biz bunları bilmiyorduk garantisiyle, ne de bütün bunların suçlusu Nazilerdir demekle yok edebileceğiz. Sadece dürüst bir işbirliğiyle, gerçekten özgür bir rejimle, geçmişin tüm kötü hayallerinden köklü bir arınmayla, yönetim sistemimizin ve her şeyden önce eğitim sistemimizin yeniden köklü bir şekilde yapılandırılmasıyla, sadece ve sadece baştan ayağa tüm devlet organlarının tamamen yenilenmesiyle, yavaş yavaş bir değişim yaratılabilecektir.”

Alman Özgürlük Birliği’nin, uluslararası alanda fazla bir etkisi yoktu. Çevredeki örgütlerle, siyasi çevrelerle ve önemli kişilerle ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Bu bağlamda, Almanya’yı terk etmek zorunda kalmış, dünyanın birçok ülkesine dağılmış, sürgünde yaşayan, kendini ülkesinin geleceğinden sorumlu hisseden Almanya’nın evlatlarına kendini, amaçlarını gizlice duyurmaya çalışıyordu.

İstanbul ve Ankara gizli ajanların, gizli servislerin cirit attıkları yerler haline gelmişti. Nazi polisinin eli kolu Türkiye’de de faaliyetteydi. Türkiye’ye sığınmış ya da görevli olarak Türk hükümeti tarafından çağrılarak sorumlu görevler verilen tüm Almanlar tek tek, aralıksız izleniyor, bazıları tehdit ediliyor, korkutuluyordu. Bu nedenle *Alman Özgürlük Birliği* çalışmalarını kesin gizlilik şartlarında sürdürüyordu.

Nazi rejimi, Türkiye’de kendisine taban yaratmak için yoğun bir çalışma içindeydi. Tarabya sırtında, Alman Konsolosluğu’nun geniş bahçesinde “Hit-

ler Gençliği” denilen faşist bir eğitim kampı kurulmuştu. Ayrıca Almanya, Türkiye’de Turancı, ırkçı örgütlenmeleri, yayınları, gazeteleri el altından parasal yönden destekliyordu.

Alman ajanları, Türkiye’de işbirlikçileriyle birlikte yoğun bir propaganda çalışması yapıyorlardı. Nazi partisinin Türkiye’deki faaliyetleri Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop’un talepleri doğrultusunda, Büyükelçi Von Papen tarafından örgütlenerek yürütülüyordu. 1941 yılında, Von Papen tarafından milyonlarca Reich Markı Türkiye’deki bazı basın kuruluşlarına, bazı gazetecilere, haber ajanslarına Almanya lehine haber yaymaları, Türkiye’de Almanya lehine kamuoyu yaratmaları için dağıtmıştı.

16 Eylül 1940 tarihli Yeni Sabah gazetesi Türk erkeklerinin yabancılarla evlenmelerinin yasaklanmasını isteyen ırkçı bir yazı yayınlamıştı.

18 Haziran 1941 tarihinde, Türk basınında Almanya haberlerine özel yer verilmesi, basın ve yayın organlarında Türkiye ile Almanya’nın karşılıklı olarak dostça haberler yayınlanması konusunda anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmaya uymayan gazeteler cezalandırılacaktı. Bu anlaşmadan sonra, *Vatan* gazetesi 7 Aralık 1942 tarihli sayısında, başsayfasında Charlie Chaplin’in Hitler’i gırgıra aldığı meşhur resmi yayımlandığı için yasaklanmıştı. 1942 yılında, Anadolu Ajansı haberlerin %50’sini İngiliz kooperatif haber ajansı Reuter’den, %25’ini ise doğrudan *Alman Haber Bürosu*’ndan (DNB) alıyor ve Türk basınına yayıyordu.

İrkçı Turan hareketi Nazi Almanyası'nın Türkiye'deki sözcüsü, beşinci kolu gibi çalışıyordu. 1940'lı yılların belli başlı Turancıları Emin Erişirgil, Hüseyin Avni Erişirgil, Remzi Oğuz Arık, Hamdi Ragıp Atademir, Hıfzı Oğuz Bekata, Tahsin Banguoğlu, Mazhar Şevket İpşiroğlu ve taraftarları açıktan Nazi Almanyası'nı öven ırkçı yazılar yazıyor, Almanya lehine propaganda yapıyorlardı. Ayrıca *Bozkurt*, *Çınaraltı*, *Millet*, *Dönüm* gibi bir dizi dernek ve çevre Nazi ideolojisi doğrultusunda faaliyet gösteriyordu.

Gizlilik süresi dolduğu için yayınlanan Alman Dışişleri Bakanlığı'nın 16 Ekim 1944 tarihli gizli belgesinde Türkiye'deki Nazi faaliyetleri hakkında aynen şunlar yazılıydı:

"Savaşın gidişatından, Türkiye'deki Pantürkist ve Alman dostluğu besleyen gruplarla ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkıyor. Özellikle Türkiye'de bu tür bağlantılar, hammadde üreten komşu ülkeler bazında mesafelerin yakınlığından ötürü, yalnızca bu ülkelerin kendisini kontrol edebilme olanağını sağlayabilir.

Türkiye bizim için en önemli krom ihracatçısı olmuştur. Bu zamana kadar Reich'ın krom ihtiyacının %30'unu sağlamışken, Türk hükümeti bilinen Anglo-Amerikan notaya istinaden Almanya'ya satışı durdurmuş, aynı zamanda da İngiltere'ye krom ihraç etmiştir.

Yalnızca 1943'te 55 bin ton krom ihraç etmiştir. Düşmanın erişmek istediği hedef bu örnekte tamamen belirginleşmiştir. Bu sebepten bağlantılarımız acilen aktif hale getirilmelidir.

Tavırlarından ötürü, şimdiye kadar aşağıdaki kişilerle iyi ilişkiler kurulmuştur:

Alparslan Türkeş: Bir subay okulu mezunu ve Pantürk hareketin başı.

Tekin Arıburnu: İngiltere’de bir askeri akademi mezunu ve Alman Reich’ında hava kuvvetleri ataşesi.

Sadi Koçaş: Politik askeri yetenekleriyle tanınıyor.

Bu Türkler, şimdiye kadar olduğu gibi, bizim tüm dikkatimizi, ilgimizi hak ediyorlar. Gizli istihbarat açısından onlardan faydalanmak için, diplomatik hizmette bulunan gizli ajanların yeteneklerine ya da hünerlerine ve kişisel inisiyatiflerine güvenilmesi uygun olur.

Bu sebepten, Dışişleri Bakanlığı’ndan, Ankara’daki Alman Sefareti kanalıyla uygun bir şekilde böylesi şahsiyetlerle ve gruplarla, özellikle de adı geçenlerle ilişki kurmaları ve geliştirmeleri rica olunur.

SS Tugay Başkanı.”

Öte yandan, Türkiye hükümeti de, Almanya’nın askeri “tecrübeleri”nden ders almak, gerektiğinde bu “tecrübeleri” kendisi de uygulamak istiyordu. Bu amaçla, 18 Ocak-3 Şubat 1943 tarihleri arasında gizli bir inceleme gezisi yapmak için Emniyet Genel Müdürü ve Gizli İstihbarat Örgütü temsilcilerinden oluşan bir Türk delegasyonu Almanya’ya davet edilmişti. Türk delegasyonu, SS yöneticisiyle görüşmüş, bilgi alışverişinde bulunmuştu. SS Okulu ve Alman Kriminal Polis Merkezi’ni ziyaret etmişti. Ayrıca Türkiye’nin “özel isteği” çerçevesinde, Sachsenhausen Toplama Kampı’nı ziyaret ederek incelemelerde bulunmuştu.

Bu gizli ziyaretin gerçekleştiği zamanlarda, Varlık Vergisi’ni ödeyememiş Hristiyanlar, Erzurum Aşkale’deki kampta toplanmış, kar ve buz kürüme işine başlamıştı. Türkiye ile Almanya arasındaki bu gizli ilişkiler çok dikkat çekiciydi.

Sovyet Kızıl Ordusu’nun Stalingrad’da Alman ordusunun belini kırması, binlerce Alman askerinin esir düşmesi ve savaşın gidişatının Almanya aleyhine değişmesinden sonra Türkiye’deki Turancıların ve ırkçıların gücü kırılmaya başladı. 1944’ten itibaren, Türkiye’nin resmi politikasının Nazi Almanyası’ndan uzaklaşması, Müttefik devletlere yaklaşması ve 2 Ağustos 1944’te Almanya ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesinden sonra Türkiye’deki siyasi hava da değişmeye başlamıştı.

Böyle bir siyasi ortamda *Almanya Özgürlük Birliği*’ni kuran ve yöneten Ernst Reuter çok büyük siyasi sorumluluk üstlenmiş oluyordu.

“*Ne Olmalı?*” adlı manifesto yayımlandıktan sonra Türkiye’deki Alman mülteciler ve bilim insanları üzerinde Nazi Almanyası’nın baskıları daha da yoğunlaşmıştı.

2 Ağustos 1944 tarihinde Türkiye’nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesinden ve Almanya’ya dönmek istemeyen Almanların Çorum, Yozgat ve Kırşehir’e enterne edilmelerinden sonra, *Alman Özgürlük Birliği*’nin önüne yeni görevler, yeni sorumluluklar çıkmıştı: “Enterne edilmiş Almanlara yardımcı olmak, onların ayakta kalmaları için olanaklar yaratmak.”

Ernst Reuter, enterne edilmemiş, hükümetin kararıyla muaf tutulmuştu. 700 kadar Alman Çorum, Yozgat ve Kırşehir’de çalışma ve şehir dışına çıkma yasağı altında, hayatlarını Kızılay’ın deprem yardımları fonundan gelen aylık 10 ya da 20 lira ile devam ettirmeye çalışıyordu.

Enterne edilmekten muaf tutulmuş olan Ernst Reuter, bu şansını ve olanağını enterne edilenlere yardım ve destek sağlamak için kullandı. Amerika ve sendikalar tarafından desteklenen “*International Rescue and Relief Committee IRRC-Uluslararası Yardım Komitesi*” adlı örgütün Türkiye kolunu kurdu ve bu örgütten gelen yardımları enterne Almanlar arasında çok muhtaç durumda olanlara ulaştırmaya çalıştı.

8 Mayıs 1945’te Nazi Almanyası’nın kayıtsız şartsız teslim olmasından bir ay kadar önce Reuter, bir an önce Almanya’ya dönebilmek için Ankara’daki ABD Büyükelçiliği’ne başvurmuştu. Savaşın bitiminden sonra, Almanya’dan kaçmış, çeşitli ülkelerde yaşayan mültecilerin ülkelerine dönüşleri sıkı denetim altına alınmıştı.

Ersnt Reuter ve ailesi uzun uğraşlardan sonra Almanya’ya giriş izni alarak, 1 Kasım 1946’da Ankara’dan ayrıldı. Berlin’e varır varmaz, Almanya’nın yeniden inşasında görev almak için çalışmalara başladı ve aralık ayı başında Berlin Kent Meclisi’nde ulaşımdan sorumlu oldu. Henüz Berlin ikiye bölünmemişti. Fakat Sovyetler Birliği taraftarı olan çevreler “Bir Türk Berlin Belediye Başkanı mı olacak?” diyerek Ernst Reuter’e karşı karalama kampanyasına giriştiler. Reuter buna rağmen yakı-

lup yıkılmış Berlin'in ulaşım sorununu bir an önce çözebilmek için gece gündüz canla başla alışıyor, Ankara'da yayınladıkları manifestodaki yeniden yapılanma planlarını gerçekleştirmeye çalışıyordu.

1948'de Berlin'in bölünmesinden sonra Reuter, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yanında yer aldı ve aynı yıl Batı Berlin'in ilk Belediye Başkanı seçildi. Bu dönemde Berlin Hr niversitesi'nin kuruluşuna çok emek verdi. Ayrıca başta Türkiye'deki mltecciler olmak üzere diğerklkelerdeki mlteccilerin, bilim ve sanat insanların Berlin'e geri dönmelerine yardımcı oldu.

Türkiye'de yakından tanıdığı Ordinaryüs Profesör Hirsch'in Berlin'e dönmesi ve Hür Berlin Üniversitesi Kurucu Rektörü olması doğrudan doğruya Reuter'in çabalarıyla mümkün olmuştu. 1933-1945 döneminde Türkiye'ye sığınmış, İstanbul niversitesi'nin kuruluşun-

Ernst Reuter, Berlin Belediye Başkanı seçildiğinde, seçmenlerine Türk usul teşekkür etmişti. (1948)

da ve gelişmesinde önemli görevler almış seçkin bilim insanlarından birçoğu Almanya'ya geri döndü ve Alman üniversitelerinin Nazilerden temizlenmesi, Alman bilim geleneğinin kaldığı yerden devam etmesi ve Almanya'nın yeniden kurulup geliştirilmesine yardımcı oldular. Bu nedenle, Almanya, Ankara'da kurulmuş, Alman bilimi İstanbul'da kurtulmuştur denebilir.

Prof. Ernst Reuter, Türkiye'nin Almanya'daki sözcüsü gibi davranıyordu. Konuşmalarında yeri geldiğinde Türkiye'den söz ederken “Benim ülkem, benim ikinci vatanım” diyordu. Türkiye'yi hep kalbinde yaşatmıştı. Türkiye'ye hep minnettar kaldı. Ölünceye kadar Türkiye'nin, Almanya'da yaşayan vefalı bir evladı gibi davrandı.

Ernst Reuter, Türkiye'nin hürriyet ve bağımsızlık isteğini, kendi sorunu olarak görmüştü. Türkiye'de üstlendiği görevleri bir memur zihniyetiyle değil, devrimci, yaratıcı bir görev anlayışıyla severek yerine getirmişti. Bir zamanların devrimcisi ve Volga-Alman Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Reuter, Türkiye'deki mültecilik yıllarında sabrın ne kadar değerli olduğunu öğrenmişti. Bir Türk dostuna Berlin'de şunları söylüyordu:

“Türkiye'de sabırlı olmayı ve beklemeyi öğrendim. Şimdi geri döndükten sonra, bu özelliklerin ne anlama geldiğini ve ne kadar değerli olduğunu takdir ediyorum.”

Türkiye'de geçen hayatı boyunca edindiği tecrübeleri Berlin Pedagoji Yüksek Okulu'nda yapılan bir tören sırasında şöyle dile getiriyordu:

“Devrimler bir gecede gelir ve devrimin ilk coşkusuy-
la pek çok insan düşünür ki, şimdi her şey bambaşka
olacak, yarın öbür gün yepyeni bir yaşama başlanacak.
Ben tam 12 yıl süreyle, kesin devrim yapmış olan bir hal-
kın içinde yaşadım. Öyle bir devrim ki, bizim burada
Almanya’da yaşadığımızdan çok daha büyük bir kültü-
rel ve manevi anlamı vardı. Fakat bu 12 yıllık tecrübey-
le biliyorum ki, 12 yıl bir halkın tarihinde çok küçük
bir bölümdür. Devrimin dıştan görünüşü, yeniden baş-
ka tarzda kurulması gereken, geçmişle ilgili yok edilmiş
her şeyin, gerçekten tamamen yok edilebilmiş olup ol-
madığını hiçbir surette anlamaya imkân vermez.

Yeni bir şey başarmak ruhsal ve özellikle pedagojik
sahada bir iki yılın işi değildir; bu, büyük bir gayret ve
istekle kendini bu yeni göreve adayacak olan bir nes-
lin işidir. Siz genç arkadaşlarım, sizin genç insanlara şe-
kil verme, onları iyiye ve güzele yönelecek şekilde et-
kileme, onlara sanat ve bilimi kazandırma imkânınız
olacak. Bundan daha güzel bir görev yoktur. Bunu ken-
dimden biliyorum; hayatımın birçok yılını, söylediğim
gibi, başka bir ülkede, Türkiye’de böyle bir göreve ada-
dım.”

Ernst Reuter, Türkiye’de edindiği tecrübeleri, Berlin
Belediye Başkanı olarak da hayata geçiriyordu. Berlin-
liler onu sevmişti. 1951’de ikinci kez Berlin belediye baş-
kanlığına seçildi.

29 Eylül 1953 günü aniden kalp yetmezliğinden öldü.

Babasının ölümünden sonra, oğlu Edzard Reuter, Tür-
kiye ile Almanya arasında dostluk köprüsünün kurul-

masına, geliştirilmesine çalıştı. Her zaman Türkiye'ye bağlılığını, vefasını canlı tuttu. Uzun bir süre dünya çapındaki otomotiv devlerinden Mercedes Benz şirketinin yönetim kurulu başkanlığını yürüttü. Mercedes Benz'in Türkiye yatırımlarını destekledi.

Türkiye, Prof. Ernst Reuter'in şehircilik alanındaki çalışmalarını saygı ve minnetle andı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki bilimsel çalışmalarını ve katkılarını sonsuzlaştırmak için, 1989 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Şehircilik Enstitüsü'nün adını "Ernst Reuter Enstitüsü" olarak değiştirdi. Hem Almanya, hem de Türkiye bu değerli, çalışkan, vefalı evladını unutmadı...

BEŞİNCİ BÖLÜM

ENTERNE HAYATI

Çorum’da İlk Günler

Çorum’dan demiryolu geçmiyordu. Çorum’da enterne edilecek “Haymatloz” Almanlar, Çorum’a en yakın yer olan Çerikli Tren İstasyonu’nda indirildi. İçişleri Bakanlığı enterne planını adım adım uyguluyordu. Valilere, kaymakamlara, emniyet teşkilatına gerekli emirler verilmiş; kimin ne yapacağı, nasıl davranılacağı kesinleşmişti.

“Haymatloz”ları taşıyacak üç otobüs Çerikli Tren İstasyonu’nun önünde bekletiliyordu. Uzun, yorucu bir tren yolculuğunda bitkin düşmüş enterne Almanlar perişan bir vaziyetteydi. Hava sıcaktı. Anadolu bozkırı güneşin altında yanıyordu. Etraf toz topraktı. Büyük, sert, acımasız bir fırtına dallarından, toprağından kopardığı Almanya’nın dürüst evlatlarını getirmiş, bozkırın ortasına atıvermişti. Almanya’nın büyük şehirlerinde doğup büyümüş olan insanlar, şaşkın, hüznü gözlerle bakıyorlardı etraflarına. Çocuklar annelerinin,

babalarının ellerinden tutmuşlardı. Kadınlar, kocalarının yanlarından ayrılmıyorlardı. Çerikli köyünün insanları da, uzaktan merakla bakıyorlardı istasyon önünde bekleyen insanlara.

Görevliler kalan, gizlenen olup olmadığını kontrol ettiler. Çeriklilileri enterne Almanlardan uzaklaştırdılar. Çorum'a, Sungurlu üzerinden gidilecekti. Yola çıkmadan önce, insani ihtiyaçların giderilmesi için bir saat kadar mola verildi.

“Haydi otobüslere binin! Gidiyoruz!”

Türkçe anlayanlar, anlamayanlara Almanca “Haydi gidiyoruz!” dediler.

Eski, külüstür otobüslere bindiler. Çerikli ile Çorum arası 140 kilometre kadardı. O yıllarda Çorum'da sadece üç otobüs vardı. Üç yüz dolayındaki insanı, üç sefer yaparak Çorum'a taşıyacaktı.

Bischoff ailesi, ilk seferde yer buldu. Otobüsler hareket etti. Berlin'den, Hamburg'dan, Frankfurt'tan, Almanya'nın çeşitli yerlerinden bin bir zorluk ve güçlüklerle İstanbul'a gelip, huzur arayan Almanlar, çorak, kurak, çırılçıplak ve uçsuz bucaksız Anadolu bozkırına hayretle, korkuyla bakıyorlardı. Sarsıla sarsıla, lakalara gire çıka ilerleyen otobüslerin motor sesinden başka ses yoktu. Herkes kendi kendine, için için sessizce konuşuyor, çok uzaklarda kalmış yemyeşil, pırıl pırıl memleketlerini düşünüyorlardı.

Naziler hem Almanya'nın, hem de dünyanın başını yakmışlar, Almanya'nın evlatlarını ele güne muhtaç, öksüz evlatlar haline getirmişlerdi.

Cornelius'un aklından geçenler ise başkaydı. Harburg'da geçen çocukluğunun izleri çok gerilerdeydi. O beş yıldan beri İstanbul'da, Asmalımescit Sokağı'nda, Tarabya'da, Boğaz'ın kıyılarında yaşamıştı. Kendini artık İstanbullu hissetmeye başlamıştı. İstanbul deyince Tarabya, Tarabya deyince Marika geliyordu aklına.

Marika, sözleştikleri o yere, dün aynı saatte gitmiş, Cornelius'u beklemişti. Gelmemişti mavi gözlü sevgilisi...

O güne kadar hiç gelmemelik etmemişti...

İki elini zincirle bağlasalar, güçlü kollarıyla zincirleri kırar, yine gelirdi sevgilisi...

Neden gelmemişti?

Neden gelememişti?

Bir İstanbul şarkısı geldi aklına. Rumca söyledi ilk dizelerini.

"Bekledim de gelmedin

Hiç mi beni sevmedin?"

Hayır! O gözler, o kollar, ıslandığı o Boğaz suları yalan söyleyemez, sevmemiş olamazdı.

Yarın yine gelecekti aynı yere, aynı saatte.

Cornelius'un düşlerini ve bedenini taşıyan otobüs Çorum merkezinde, Saat Kulesi'nin yanındaki kahvelerin önünde durdu.

Kahvelerde oturanlar otobüslere, otobüslerden inen insanlara baktılar. "Alamanlar gelmiş!" diye bir haber yayıldı etrafa, kahvelere, evlere...

“Alamanlar gelmiş, Alamanlar!”

Hayatlarında Alman adını duyup da hiç Alman görmemişler ya da son zamanlarda Alman deyince gazete-lerde resmini gördükleri sümük bıyıklı, alaburus saçlı Hitler diye bir adamı hatırlayanlar, merakla Alman gör-meye geldiler Saat Kulesi’nin yanına.

Hırıstıyanları “Cavır”, “Kafir” diye küçümseyenler, nereden kaldıysa kafalarında olumsuz “Alaman cavırı” korkusu olanlar daha ilk anda, Saat Kulesi’nin etrafı-na, kahve önlerine, ağaç gölgelerine oturmuş, boynu bü-kük, çekingen ve korkak gözlerle etrafa bakan bu insan-ların da kendileri gibi insan olduklarını gördüler.

“Yahu Alaman cavırı denen bunlar mı?”

“Ha o, ha ben; aramızda ne fark var?”

“Kardeşim bunlar Alaman cavırı değil, insan be in-san!”

“Unuttun mu kardeşim, Çanakkale’de Alamanla kol kola, omuz omuza savaştığımızı?”

“Alamanın hası bu insanlar, hası!”

Söylenenler, konuşulanlar dilden dile, ağızdan ağıza anında on bin nüfuslu Çorum’a yayılıyordu.

Elinizi Çabuk Tutun!

Üç otobüs, üç sefer yaparak Çerikli’deki Almanların hepsini Çorum’a taşıdı. Akşam oluyordu.

Çorum Valisi Sahip Örgü, Belediye Reisi Baha Çor-bacıoğlu, yanlarına birkaç polis ve emniyet müdürünü alarak Saat Kulesi’nin yanına geldiler. Kendilerine ön-ceden “Enterne edilecek Haymatloz Almanlar” olarak

bildirilen insanları gözleriyle gördüler. Eğer başkanları, sorumluları, yöneticileri olsa, çağırıp hoş geldiniz diyeceklerdi, ama yoktu! İstanbul'un orasında burasında yaşayan insanlar bir sabah ansızın toplanılıp buraya gönderilmişlerdi. Uzun tren ve karayolu yolcuğu enterne Almanları perişan etmişti. İnsanların ayakta duracak güçleri kalmamıştı. Tozun toprağın üstüne oturmuşlardı.

Vali Sahip Öрге'nin içi acıdı insanların haline. Belediye Reisi Çorbacıoğlu'na döndü:

“Akşam oluyor Reis! Bu insanlar gece nerede kalacak, ne yiyip ne içecek? Her şey tamam oldu mu? Kızılay yemekleri pişmiş mi?”

Belediye Reisi:

“Tamamlıyoruz efendim!” dedi.

Vali Bey “Elinizi çabuk tutun!” diye uyarısını yeniledi.

Çorum'da kiralık ev çok azdı. Olanların çoğunda memurlar, askerler kalıyordu. Bunca insan nerede kalacaktı?

“Aile reisleri Emniyet Müdürlüğü'ne gidecek!” diye seslendi bir polis. Eduard, ayağa kalktı. “Dikkatli ol!” diyerek Cornelius'un başını okşadı. Cornelius, beş yılda İstanbul'da yaşaya yaşaya, neye dikkat edeceğini, kimi kimden koruyacağını öğrenmişti zaten.

Alman aile reisleri polisin arkasına düşüp, Çorum Emniyet Müdürlüğü'ne gittiler. Emniyet Müdürü, “Hoş geldiniz!” dedikten sonra uymaları gereken kuralları, yasakları açıkladı.

“Çorum dışına çıkmak yasak!”

“Anladınız mı?”

“Anladık!”

“Bize zorluk çıkarmayınız!”

“Çıkarmayız!”

“Söz mü?”

“Söz!”

“Teşekkür ederim! Haydi bakalım! Doğru çocuklarınızın, karılarınızın yanına!”

Eduard ve diğer aile sorumluları geri geldi.

Berta, merakla sordu:

“Ne dediler? Ne yapacağız?”

“Korkulacak bir durum yok,” diyerek duyduklarını aktardı Eduard:

“Polis Müdürü, ‘Siz burada enterne edileceksiniz, fakat öyle kamp mamp yok! Sizleri kampa kapatmayacağız! Biz sizinle Birinci Dünya Savaşı’nda kader birliği etmiştik! Siz bizim dostlarımızınız. Sizler burada Çorumlu gibi yaşayacaksınız!’ dedi.”

Berta rahatladı. Ama sormadan edemedi:

“Yasak yok mu?”

“Çorum dışına çıkmak ve çalışmak yasak!”

“Bu kadar mı?”

“Bu kadar!”

“Haydi hayırlısı!”

Çorum Emniyet Müdürü’nün söyledikleri, uyacakları kurallar ve yasaklar Almanlar arasında rahatlatma yarattı.

Türk hükümeti, enterne haymatlos Almanlara, Kızılay’ın depremzedelere verdiği günlük miktara eşit yardımda bulunmayı kararlaştırmıştı.

Çorum'da enterne haymatlos Almanların yoğun olarak kaldıkları
Alaybey Sokak. (2009)

Kızılay, o günden itibaren haymatloslara yemek vermeye başladı. Ayrıca kira yardımı yapılacaktı. Herkes o gece kalacakları yerlere gönderildi.

Enterne Almanların çalışmaları yasak olduğundan kiraları devlet ödüyordu. Yardıma muhtaç olanlara ayrıca International Rescue and Relief Committee (IRRC) bakıyordu. Amerikan yardımları demokrasi taraftarı entelektüeller, işçi hareketi mensupları vb. için geçerliydi.

Çorum, Yozgat, Kırşehir, Osmanlı döneminden beri sürgün yerleri olarak kullanılmıştı. Çorum'a bir zamanlar Ruslar da gelmişti. Özellikle Çorumlular sürgünlere alıştı. Halkı Alevisiyle Sünnisiyle bir arada yaşıyor, farklı inançlara saygı duyuyordu. Yakın zamana ka-

dar Çorum içinde ve çevresindeki yerlerde Rumlar, Ermeniler de yaşamıştı. Ayrıca Çorum, bir garnizon şehriydi. Kışla vardı, askeri, subayı çoktu.

Yozgat, daha yakın zamana kadar Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir şehirdi. Kırşehir’de Kürtler, Türkler bir arada yaşıyordu.

Türk hükümeti, bu özellikleri bilerek, Ankara’ya yakın olmalarını da göz önüne alarak Almanları bu üç şehre enterne etmişti.

Daha o akşamdan itibaren, Alevisi, Sünnisi, yoksulu varsılı Çorumlular enterne haymatlos Almanlara kucak açtılar. İki göz evi olanlar evini, iki kaşık yemeği olanlar yemeğini evlerine gelen Alman misafirlerle paylaştı.

Çorum halkının çoğu yoksuldu. Ama hepsi de insandı ve insan halinden anlardı. Hiç kimse, Almanlara, “Siz kimsiniz, neden buraya geldiniz? Suçunuz ne?” diye sormadı.

Soracak dilleri de yoktu!

Çorumluların bakışları, kadınların kadınlara, erkeklerin erkeklere yardım etmeye çalışmaları Avrupa’nın gelişmiş bir ülkesinden gelmiş insanları rahatlatmıştı.

Enterne Hayatı Başlıyor

İlkönce kalacak yer sorunu çözümlendi. Almanların çoğu, Saat Kulesi yakınındaki Alaybey Sokak’taki evlere yerleştirildi. Şehrin bu semtinde, bu sokaklarda varlıklı insanlar oturuyordu. Halkevi, Çarşı Hamamı, Belediye Binası, Hükümet Konağı yakındı.

Sokağa adını veren Alay Beyler, Çorum'un tanınmış, saygın ailelerindendi. Konakları duvarla çevrili, geniş bir bahçe içindeydi.

Almanlar gelince talep arttığından, ev kiralari bazı fırsatçılar tarafından hemen yükseltildi, ikiye katlandı.

Belediye Reisi "Almanlar gidince kiralar yine yüksek kalır! Memurlar, öğretmenler, subaylar kiralayacak ev bulamaz olurlar!" düşüncesiyle, kiraları denetim altına aldı. Yüksek fiyatla Almanlara kiralanmış evlerin kiralarını normal seviyeye indirtti.

Bischoff ailesi Alaybey Sokak'ta ev bulamadı. Şehrin kenar semtinde, Askeri Kışla yakınında, bir manda ahırının yanında bir ev bulup kiralayabildi.

Henüz o yıllarda Çorum'da her evde su sistemi yoktu. İçme ve kullanma suyu kuyulardan ya da sokaklardaki çeşmelerden temin ediliyordu. Almanlar da, Çorum halkı gibi, belli günlerde hamama giderek yıkıyorlardı.

Kokunun Gittiği Yere Kadar

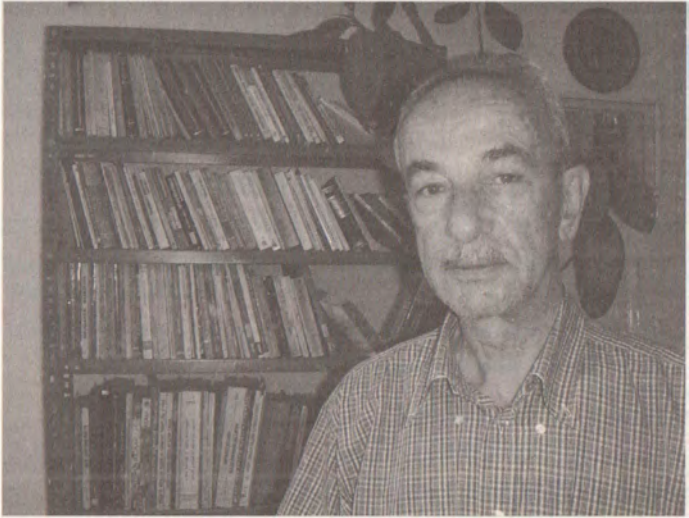
Çorum halkı arasında hoşgörü yaygındı. Ünlü Türk şairi Yunus Emre'nin bir şiirinde dile getirdiği insan anlayışı gönüllerde yer etmişti.

"Adımız mikindir bizim
Düşmanımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmayız
Bütün insanlar birdir bize"

Bütün insanları bir görme anlayışı Çorum'da ve Anadolu insanlarında yaygındı. Ayrıca Çorum'da yemeği "Gözünün gördüğü, kokunun gittiği yere kadar dağıtmak!" âdeti vardı. Yani bir yemek piştiğinde, onun kokusunu duyan ve yemek yapamayan komşularına tadımlık da olsa biraz vermek, yemeğini komşularla paylaşmak âdeti.

Ayrıca, yemek pişerken görene, üzüm toplarken bağ kenarından geçen yolcuya "göz hakkı"nı vermek âdeti.

Alevi dedeleri, cami hocaları "Düşkünlere, fakirlere, kimsesizlere, gariplere, gurbette acı çekenlere yardım etmenin, büyük sevap olduğunu" anlatıyorlardı. Enterne-ler garip, kimsesiz, düşkün insanlardı. Çorum'un faki-

Çorum'daki Haymatlos Almanlar üzerine araştırmalar yapan ve bir zamanlar onlarla aynı mahallede yaşamış olan Abdülkadir Ozulu. (2009)

ri bile, enterne Almanya acıyor, kimsesiz gördüğü bu insanlara el uzatmayı sevap olarak algılıyordu.

Akıl ve vicdan sahibi hocalar, dedeler, “Bunlar kâfir değil mi? Kâfire yardım etmek günah olmaz mı?” diye soranlara “Allah bir, peygamberlerimiz ayrı! Bunlar kâfir değil, Alman! Hızır Aleyhisselam, darda kalmışlara yardıma koşarken, bunun dini ne, bunun dili ne, Alman mı, Yunan mı, Hristiyan mı, Müslüman mı diye bakmamış, ayırım yapmamıştır. Siz, siz olun, darda kalanlara yardımcı olun! Alamana yardım etmek, sevaptır!” cevabını veriyorlardı.

Çorumlular, fakiri, zengini ocakta pişen yemeklerini, fırında ya da sacda yaptıkları ekmeğini, yufkasını komşusu Almanlarla paylaştı. Akşamları kapıdan kapıya, çanak çanak süt, yoğurt, çorba, yemek, ekmek götüren çocuklar, kadınlar görülürdü.

Bischoff ailesine de bazı günler çanak çanak yemek gelirdi.

Almadan vermek!

İstemedен sunmak!

Yoksulluğunu da, varlığını da karşılıksız paylaşmak!

Ne güzel bir insanlıktı bu böyle!

Ama Almanların da güzel âdetleri, gelenekleri vardı. Bildiklerini paylaşmaya, öğretmeye başladılar. İnsan sosyal bir varlıktır. Çevresine uyar ve çevresini de kendi yaşamını kolaylaştıracak biçime getirir, değiştirir. Çevreye uyamayanın, çevresini değiştiremeyenin yaşamı zorlaşır, tehlikeye girer.

Almanya ile diplomatik ilişkiler kesildikten, Almanya’ya karşı savaş ilan edildikten sonra İstanbul’da-

ki Alman ve Avusturya okulları kapatılmıştı. St.Georg Avusturya Lisesi'nin rahipleri, rahibeleri, öğretmenlerden bazıları da enterne edilmişlerdi. Almanların hemen hemen hepsi eğitilmiş, meslek ve zanaat sahibi insanlardı. Profesör, öğretmen, hemşire, hastabakıcı, ebe, terzi, matbaacı, sobacı, dülger, ressam, papaz, kasap, müzisyen, arabacı, motor tamircisi olanlar vardı. Haymatlosların hepsi de hayatın çemberinden geçmiş, milliyetçiliğe, ırkçılığa, faşizme karşı olan insanlardı.

Hemşire, hastabakıcı, ebe olan üç haymatlos kadın Çorumlu kadınlara çocuk bakımı, kadın hastalıkları ve tedavi yolları konusunda yardımcı olmaya başladılar.

Matbaa ustası Willi Blümell, Çorum'daki bir matbaada bozuk duran matbaa makinesini onardı, çalıştırdı.

Dülger Eduard Bischoff, kaldığı eski evi ve diğer enternelelerin evlerini onardı. Ustalığıyla ünlendi. Çorumluların "Alaman usta"sı haline geldi. Su tesisatçısı birisi, sokakta devamlı akan çeşmelerden evlere su alınmasını sağlayan bir sistem geliştirdi. "Alaman sucu" arar nır bir usta haline geldi.

Hannover'de sobacı olan bir usta, Çorum'da çok kullanılan kuzine sobalarını, halkın ihtiyacına göre ek bir sistemle büyüttü. Bu sobaların adı "Alaman sobası" olarak sözlüğe geçti.

Bir terzi kadın, Çorumlu kadınlara fırfırlı önlük ve yeni moda elbiseler dikmesini öğretti. "Alaman önlüğü" Çorumlu kızların çeyizlerine bile girdi.

Berlinli bir kasap, çevrede çok yaban domuzu olduğunu öğrendi. Çorumlular kesinlikle domuz yemi-

yordu, ama Almanlar da yaban domuzunun etine bayılıyorlardı. Bir kasap dükkânı açtı. “Alaman kasap” köylülerin vurup getirdikleri yaban domuzu etini parası olana parayla, olmayana hayrına vermeye başladı. Hem yoksul Türk köylüleri, hem de yoksul enterne Almanlar faydalandı yaban domuzlarından. Almanlar hayatlarında hiç bu kadar lezzetli domuz eti yememişlerdi.

Çorumlular, enterne haymatlosların tek tek adlarını sormuyor, ya mesleklerine, ya da görünüşüne göre adlandırıp çağırıyordu. “Alaman” deyince tüm haymatloslar akla geliyordu. Edith’in adı, “Alaman kızı”, Eduard’ın adı “Alaman usta”, Cornelius’un adı da “Alaman çocuğu” idi. Arkadaşları ise onun adını Türkçeleştirerek, “Koni” demişlerdi.

Eski Dost Düşman Olmaz

Çorumlular, Almanlara “eski dost” olarak bakıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı’nın izleri toplumun ve yaşlıların hafızasında capcanlıydı hâlâ. Çanakkale Savaşı’nın gazileri çevrelerine Alman subaylarını anlatıyorlar, “Eski dost düşman olmaz!” diyorlardı.

Çorum pazarı çarşamba günleri kurulurdu. Alışverişler pazardan pazara yapılırdı. Pazara zorda kalmadıkça kadınlar, kızlar çıkmazdı. Enterneler de kısa zamanda bu âdetleri öğrendi.

Bischoff’lar pazara baba oğul giderlerdi. Parayı Eduard öder, alınanları Cornelius taşırdı. Bir gün pazarda

baba oğul iyisinden tereyağı arıyorlardı. Bir köylü önlerine dikildi. Almanca komutlar vermeye başladı:

“Gegenstand!”

“Still halten!”

Selam durdu! Baba oğul ikisi de şaşırdılar. Cornelius, köylünün selam duruşuna gülüyordu. Görenler de durup, gülüşmeye, “Ula sen ne diyon?” diye sormaya başladılar.

Köylü, “Ben Almanca konuşuyorum. Çanakkale Harbi’nde, bir Alman subayının yanında askerdim. Ondan öğrenmiştim!” deyip Eduard’ın eline sarıldı. Öpmek istedi.

Eduard, Türklerin bu tür âdetlerini, saygı ifadelerini artık çoktan öğrenmişti. Kendisinden daha yaşlı olan köylüye “Ben senin elini öpeyim baba! Çok sağ ol!” diyerek elini vermedi, kendine Almanca selam veren yaşlı köylüye sarıldı. Almanca teşekkür etti. Köylü de Almanca tekrarladı: “Vielen Dank! Vielen Dank!”

Manda Bakıcısı Cornelius

Cornelius’ların kaldıkları evin bahçesinde ev sahibinin bir manda ahırını vardı. Her gün gelip mandalarının altını temizliyor, samanlarını, yemlerini veriyordu. Cornelius da arada sırada, mandalara yemlerini veren ev sahibine yardımcı oluyordu. Bir gün “Alman çocuğu, sana bir iş versem yapar mısın?” diye sordu.

“Nasıl bir iş?”

“Bak sen her gün bu mandaların yemini ver, altlarını temizle, ben de sana her gün bir çanak süt ya da yoğurt vereyim!”

“Yaparım!” dedi Cornelius.

“Gel öyleyse, sana mandaları nasıl besleyeceğini, altlarını nasıl kürüyeceğini göstereyim!”

O günden sonra, Cornelius bir çanak süt ya da yoğurt karşılığı mandalara bakmaya başladı. Hayatında ilk kez çalışmanın ne olduğunu görüyor, ailenin geçimine katkıda bulunmanın mutluluğunu tadıyordu. Babası gibi, ekmeğini taştan çıkarmanın ilk adımıydı manda bakıcılığı.

Cornelius, Çorum’a geldiğinde 16 yaşındaydı ve Avusturya Lisesi orta kısmını bitirmişti. Çok iyi Türkçe biliyordu. Akordeon ve gitar çalıyordu. Bu becerileri Çorum’da çevresiyle bağ kurmasına, hayatının kolaylaşmasına yardımcı oldu.

Gelir gelmez İhsan isminde bir gençle arkadaş oldu. İhsan, iyi pehlivandı. Çorum şivesiyle, iyi “güleşirdi” İhsan, Cornelius’a zamanla Çorum’u ve çevresini tanıttı. Fuat, Hilmi gibi yeni arkadaşlar edinmesine yardımcı oldu. Artık, birbirine güvenen, birbirine bağlı bir arkadaş grubu edinmişti. Fuat, Hilmi, Pehlivan İhsan, Cornelius’u çevredeki elma bahçelerine, havuzlara, kırlara, çevre köylere götürmek istiyorlardı. Fakat, enterne olduğundan Çorum’dan çıkmak yasaktı.

Arkadaşları, “Gidip, Emniyet Müdürü ile konuşalım!” dediler.

Cornelius, “Ben kendim söyleyebilirim,” dedi.

Emniyet müdürü, Türkçesini çok beğendi. “Senin Alman olduğunu bile anlamazlar! Ben sana güveniyorum. Nereye gidersen git, akşamları geriye dön. Benden sana izin! Haydi bakalım! Arkadaşlarınla istediğin yere gidebilirsin!” dedi

İhsan, Fuat, Hilmi ile Çorum ovasını, elma bahçelerini, çevre köyleri atlarla dolaşmaya başladılar. Bir gün dört arkadaş atlara binmiş, ovada at koşturuyorlardı. İhsan bir türküyü başladı:

Turnalar uçun,
Yayladan geçin,
Yârimi verin, turnalar.

Bu türküyü ve bu sesi Cornelius ilk kez duyuyordu. İstanbul’da yaşarken böyle bir türküyü duymamıştı. Türkünün melodisi çok hoşuna gitti. İhsan bir yandan bu türküyü söylüyor, bir yandan da atını dolu dizgin salıveriyordu.

“İhsan, bir daha söyle!”

“Koni, söylerim senin için!”

“Sesinle yaşa sen İhsan!”

“Sen de, sen de Koni! Haydi sen de söyle!”

Uçsuz bucaksız Çorum ovasında dört arkadaş, atların dizginlerini salıverdiler. Rüzgârla yarışıyorlardı. Türkünün ezgisine, atların nal sesleri de katılmıştı.

Turnalar uçun,
Yayladan geçin,
Yârimi verin, turnalar.

Cornelius işte bu türküyle, Çorum havalarını tanıma-ya, anlamaya ve sevmeye başladı. Seviş o seviş! Bir daha türkülere, yanık havalara sevdası sönmedi...

Dört arkadaş birbirlerinden ayrılmıyorlardı. Anca beraber, kanca beraber! Karıncanın kardeşi, Koni'nin de Türk arkadaşları vardı Çorum'da. Koni Hristiyanmış, arkadaşları Müslümanmış! Herkesin inancı kendine! Allah bir, peygamberler ayrı! İsteyen camisine, isteyen kilisesine gitsin! Sevginin dini olmaz! Hatta o yıl Ramazan yaz ayına denk gelmişti. Arkadaşları oruçluydu. Cornelius'un Hristiyan olmasını, oruç tutmamasını normal karşılıyorlardı. "Sen ye, biz oruçluyoruz!" derlerdi.

Enterne haymatlos Almanlar geldikten bir süre sonra bağbozumu ve pekmez kaynatma günleri başlamıştı. Çorumlular üzümleri havuzlarda ayaklarıyla çiğner, suyunu büyük kazanlara doldurur, kendi usüllerine göre kaynata kaynata pekmez yaparlardı. Geceleri de kazanların içinde pat pat pekmez döverlerdi. Cornelius bu seslerin ne olduğunu anlayamamıştı. Arkadaşlarına sordu. Onlar pat pat, döve döve pekmez yapıldığını açıkladılar, evlerine götürüp pekmez yedirdiler. Cornelius, yıldızlı gecelere romantik bir hava veren bu sesleri ve pat pat dövülerek yapılmış Çorum pekmezlerinin tadını hiç unutmuyacaktı.

Türk arkadaşları Cornelius'u, kız kardeşi Edith'i korurlardı. Çorum'da bir tane yazlık sinema vardı. Birlikte sinemaya gitmeye başladılar. Sinemaya ilk kez gelen bir köylü, sahnedeki kovboyun atıyla üstüne doğru geldiğini görünce kendini yere atmıştı. Hep birlikte gülüşmüşlerdi.

Bir akşam Edith, “Abi ben de sinemaya gelmek istiyorum. Beni de götür!” diye rica etmişti. Çorum’da kadınlar, kızlar pek sinemaya gitmezdi. Sinemaya kızların gitmesi ayıp sayılırdı. Bunu bildiği halde Cornelius kardeşini sinemaya götürdü. Sinema salonunda tek kız Edith idi. Arkadaşları da gelmişlerdi. Edith’i aralarına aldılar. Kimsenin ona kötü bakmasına müsaade etmediler.

Askerlerle Arkadaşlık

Cornelius’ların kaldıkları evin yakınında kışla ve bir süvari birliği vardı. Bu birlikte olimpiyat atları yetiştiriliyordu. Cornelius kısa zamanda subaylarla, süvarilerle arkadaş oldu. Konuşurlarken laf lafı açmış, Cornelius, akordeon ve gitar çaldığını söylemişti. Süvari subayı, “Çok iyi! Ben de akordeon çalacak birini arıyordum. Yakında bir balo olacak. Baloda ben keman çalacağım, sen akordeon!” dedi.

“Sadece ikimiz mi?”

“Hayır bir de bandomuz var. Ama bandoya ikimiz öğreteceğiz!”

Cornelius subayın teklifini kabul etti. Kışlaya, kışlanın salonuna gitti. Yüzbaşı keman çalıyor, Cornelius akordeon! Böylece kemanın sesi güçleniyordu. Çalışa çalışa bando takımına *Comparsita* ile *La Polima* parçalarını öğretiler. Çok beğenildi. Bu yüzbaşıyla beraber birçok baloda çaldılar. Tanındılar, sevildiler. Cornelius’un enterne bir Alman olduğu bile unutuldu. O akordeon çalan yakışıklı bir gençti. O günler neşeli, güzel anılarla dolu günlerdi.

Bir akşam subaylar *Lambatur* diye bir oyun yapmışlardı.

Tek bir sıraya dizilip “Taram, taram lam ba tur!” diye bir oyun oynuyorlardı. Baloya genç, güzel hanımlar da gelmişti. Onlardan en güzeli, Cornelius’un yanına gelip, kibarca sordu:

“Affedersiniz, *Mavi Kelebek*’i çalabilir misiniz?”

“Kusura bakmayınız, bilmiyorum!”

“Çok üzgünüm, *Mavi Kelebek* ile dans etmek istiyordum.”

Cornelius da bu güzel kadının dans müziğini çalamadığına üzüldü. Yıllar sonra Çorum aklına geldiğinde, bu *Mavi Kelebek* parçasını çalmasını isteyen güzel kadını da hatırlayacaktı.

Gazinoda akordeon çalması onun subaylarla tanışmasına yardımcı oldu. Süvari birliğinin subay ve askerleri ona daha iyi ata binmesini öğrettiler. Ona “Teyze” dedikleri, yaşlı bir kısrakı verdiler. Cornelius, “Teyze” sine çok bindi, ata binmenin tadını çıkardı.

“Kaz Çobanı Fokus”

Çorum’a enterne edilenlerden önemli biri de Türkolog ve Germanist Prof. Dr. Traugott Fuchs idi. Yahudi değildi. Alman olduğundan enterne edilmişti. Prof. Fuchs, daha üniversite öğrenciliği yıllarında Tuna nehrini ve Karadeniz’i botla geçerek, binlerce kilometre yol katederek İstanbul’a gelmişti. O zamanlar Hattuşas’taki Hitit kazılarını bir Alman profesör yapıyordu. Fuchs, Ana-

dolu'yu dolaşırken Hattuşaş'a gelmiş, tesadüfen arkeolog ile tanışmıştı. Arkeolog, Dr. Fuchs'a Türkçe çevirmenlik yapmasını önerdi. Öneri Fuchs'un hoşuna gitti ve kabul etti. Böylece uzun yıllar önce Çorum'a gelip gitmiş, Hattuşaş'ta kalmıştı. Daha sonra İstanbul'a dönmüş, Germanistik profesörü olmuştu.

Savaş onun da yaşamını değiştirmiş, Alman olduğu için Çorum'da enterne edilmişti. Yalnızdı. Çoluğu çocuğu yoktu. Germanistik profesörü olmak enterne yerinde işe yaramıyordu. Oysa İstanbul'da olsa bilimsel çalışmalarına devam edebilirdi. Hattuşaş'a gitmesine izin verilse daha faydalı olabilirdi. Fakat insan, hele yaşamını bilime vermiş bir insan, boş duramazdı. Önce üç tane kaz aldı. Her gün sabah akşam, elinde bir baston, kazlar önde, kendisi arkada, 15-20 dakika uzaklıktaki çeşmeye gider, kazlarını sular, sonra tekrar evine dönerdi. Çorumlular ona "Kaz çobanı Fokus" adını takmışlardı.

Çorum çocukları o zamanlarda daha anne demesini bilmeden iki şey bilirlerdi: At ve Fokus! Küçücük çocuklar bile ata biner, dört nala at koştururlardı.

Bu çocuklar bir de "Fokus"u biliyorlardı. Çocuklar onu çok seviyorlardı. Çünkü Prof. Fuchs'un cebinde her zaman şeker bulunur, çocuklara şeker verirdi.

Prof. Fuchs, aynı zamanda yetenekli bir ressamdı. Cornelius'a ve birkaç enterne Alman'a resim dersi de vermişti. Zaten Cornelius'un resim sevgisi, St.Georg'da tanıştığı Orhan Peker ve Prof. Fuchs'tan gelmiştir.

Prof. Fuchs, ekmek parasından keserek yağlıboya, palet, resim sehпасı aldı. Kazlarını suladıktan sonra, on-

ları evin önüne kapatıyor, resim sehpasını omuzlayıp Çorum'un ilginç yerlerinin resimlerini yapıyordu.

Enterne kaldığı süre içinde Çorum'un 32 tablosunu yapmıştı.

Prof. Fuchs, savaş sonrasında Almanya'ya dönmedi. İstanbul'da kaldı ve oraya gömüldü. Yaptığı resimler ise, 1944-1945 yılları Çorum'unu anlatan çok değerli eserler olarak yaşamaya devam ediyorlar.

Okula Devam

Almanların güzel, örnek alınacak özelliklerinden biri kısa zamanda sistem kurmaları, sorunları çözmek için örgütlenmeleridir.

Onlar Çorum'a enterne edildikleri ilk günlerde dağınık ve şaşkındılar. Fakat kısa sürede toparlandılar. Kendi aralarında dayanışmayı ve yardımlaşmayı örgütlediler. Kimsesizlere, yardıma muhtaç olanlara, uyum zorluğu çekenlere, Türkçe bilmeyenlere, hastalara, yaşlılara ve özellikle de çocuklara el uzatıyor, birbirlerinin dertlerine ortak oluyorlardı.

İnsan, taştan, topraktan değil, etten kemikten ve de ruhtan meydana gelmiştir. Kadını, kızı, çoluğu çocuğu var. Hepsinin çeşit çeşit halleri var.

Papazlar her pazar ayin yapmak için vilayete başvurdular. Bir yer ve izin istediler. Vilayet bu isteği kabul etti. Kilise olarak kullanmak için Alaybey Sokak'ın yukarısındaki üç katlı bir evi verdiler. Bu evin birinci katı yemekhane, ikinci katı kilise, üçüncü katı da okul olarak düzenlendi.

Pazar ayinleri kilisede ya da evlerde yapılıyordu. Ayinleri St. Georg Lisesi papazı yönetiyordu. Ayinlerde ilahi söylerken Cornelius ona yardım ediyordu. Bu ilahileri, St.Georg'da öğrenmişti. Daha cumartesi gününden papaz, “Cornelius, yarınki ayin için hazırlıklarını yap, zamanında gel!” derdi.

Enterne Almanlar, çocukların ve gençlerin eğitimine, yarım kalan okul hayatlarının tamamlanmasına çok önem veriyorlardı. Haymatlos öğretmenler okulda görevlendirildi. Bütün görevler gönüllü, fahri olarak yapılıyordu. Okul çağındaki çocuklara ve gençlere okul disiplini içinde ders verilmeye başlandı.

Berta ile Eduard, çocuklarının eğitimini sürdürmenin yollarını düşünüyorlardı. Alman ve Avusturya okulu kapatıldığı için, Cornelius Fransız Lisesi'ne devam edebilirdi. Bunun için Fransızca öğrenmeliydi. Berta, oğluna Fransızca öğretmeye başladı. Fakat ana oğul ilişkisi dersleri sulandırıyordu. Eduard, Avusturyalı Madam Galotti'ye, oğluna Fransızca dersi verip veremeyeceğini sordu.

“Seve seve!” cevabını aldı.

Cornelius, Madam Galotti'den özel Fransızca dersi almaya başladı. Fakat Fransızca ders kitabı yoktu.

Bunun çaresini de Çorum zenginlerinden olan kumaş tüccarı İhsan Bey buldu. Cornelius İhsan Bey ile daha önce tanışmıştı. Aynı sokakta oturuyorlardı; kız kardeşi Edith, İhsan Bey'in kızı Bedia Tanşu ile arkadaş olmuştu. İhsan Bey, çok iyi Fransızca biliyordu. Galatasaray Lisesi'ni bitirmişti ve evinde Fransızca kitaplardan meydana gelen büyük bir kitaplığı vardı.

Fransızca öğrenmek için kitap aradığını söyleyince, “Cornelius işte sana Fransızca ders kitapları, işte Fransızca romanlar. İstedğini alabilirsin!” demişti. İhsan Bey, Cornelius’un Fransızca öğrenmesine çok yardımcı oldu.

Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’e Mektup

Eduard ile Berta, Cornelius’un okul hayatının devamı için çareler arıyorlardı. Bu iş Çorum’da, enterne yaşamı içinde özel derslerle, bir papazın, iki öğretmenin verdiği derslerle olamazdı.

Bir gün savaş bitecek, enterne günleri sona erecekti. Ama ne zaman bitecekti? Belli değildi. Okullar başlamıştı. Geçen zaman okulsuz kalan çocukların aleyhineydi.

Ne yapabilirlerdi?

Berta, “İstanbul’daki Yanko Abime soralım. Eğer özel izin alabilirsek, hiç olmazsa Cornelius, yanlarında kalıp, Fransız lisesine devam edebilir mi diye soralım,” dedi. Eduard da bu düşüncüyü doğru buldu. Yanko’ya mektup yazdı. Cornelius’un, enterne hayatı bitinceye kadar, yanlarında kalıp kalamayacağını sordu.

Cornelius da doğrudan Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’e, düzgün bir Türkçe ile mektup yazdı. Durumunu anlattı. St. Georg Avusturya Lisesi orta kısmını bitirdiğini, ailesiyle birlikte enterne edildiğini, İstanbul’da, dayısının yanında kalabileceğini bildirerek, Fransız lisesinde eğitimini devam ettirebilmesi için özel izin rica etti.

Cornelius, 9.4.1946, İstanbul.
(Fotoğrafın üzerine kendi elyazısıyla
“Bizim güneşimiz batmaz!” yazmış.)

Bir ay kadar sonra, hem dayısından, hem de Hasan Âli Yücel’den olumlu cevaplar geldi.

Hasan Âli Yücel, Cornelius’un mektubunu birkaç kez okumuş, Türkçesini, anlatım tarzını çok beğenmişti. “Nazi Almanya’sının suçu yüzünden böyle bir öğrencinin okuma arzusu zarar görmemeli. Eğitim bakanı olarak benim görevim, okumak isteyen bir gence yardım etmektir,” diyerek özel izin belgesini imzaladı.

Hasan Âli Yücel gibi, hümanist, aydın düşünceli bir milli eğitim bakanına bu yaraşırdı.

Cornelius’a verilen özel izin, Çorumlu enterneleri çok sevindirdi, umutlandırdı. İstanbul’a trenle gidecekti. Bütün enterne Almanlar Saat Kulesi’nin yanında toplandı. Kalabalığı gören Çorumlular da “Ne oluyor, Almanlar gidiyor mu?” merakıyla dikilmeye başladı. Cornelius, sevinç ve kurtuluş umuduyla, “İnşallah bizler de bir gün yurdumuza döneriz!” dilekleriyle İstanbul’a uğurlandı. Çorum’dan çıkış yasağı nedeniyle kimse tren istasyonuna kadar ona eşlik edemedi.

Edith'in İlk Aşkı

Ağabeyinin gidişine Edith çok üzüldü. Ağabeyi onun koruyucusu, dert ortağı, neşe kaynağı idi. Bir süre içine kapandı. Kilisedeki okula gidiyor, ama zevk almıyordu.

Çorum'da haymatlos genç bir kız olmak çok zordu. Kendi başına bir yere gidemezdi. Komşuları Blü-mell'in kızı Edith ile iyi anlaşıyordu. Sık sık birbirlerine gidip gelirler, bazı günler çarşıya gezmeye de giderlerdi.

Yaşı 16'ya geliyordu. Serpilip gelişmiş, alımlı çalım-lı bir Alman kızı olmuştu. Gür, sarı, uzun saçlarını çift örgü yapıyordu. Yazlık beyaz elbisesi güzelliğini daha da artırıyordu. O yıllarda Çorum'da babası, ailesi me-mur, subay ya da varıl olan çok az sayıda genç kız be-yaz, kısa kollu, pilili etekli elbise giyebilirdi.

Edith, bir gece aniden hastalandı. Şiddetli bir ağrı çe-kiyordu. Derhal devlet hastanesine götürdüler. Genç bir doktor muayene etti. "Apendisit! Derhal ameliyat olma-lı!" kararını verdi.

Berta ile Eduard ne yapacaklarını şaşırdılar. Dokto-run kararına "hayır" diyecek, başka bir doktora daha gösterebilecek imkânları yoktu. Çorum dışına çıkmala-rı yasaktı.

Eduard, "Kaybedecek zamanımız yok! Doktora gü-veneceğiz!" dedi. Karısı "Sen bilirsin! Harburg'da de-ğiliz, Çorum'da enterne edilmişiz! Başka çaremiz yok! Allah yardımcımız olsun!" diyerek gözyaşlarını sildi! Ka-rarlarını doktora bildirdiler.

Eduard, “Doktor Bey, size güveniyoruz! Biricik kızımızın hayatı size emanet!” diyebilirdi.

“Merak etmeyiniz! Apandisit ameliyatı tehlikesiz küçük bir ameliyattır. Tehlikeli olan, apandisitın patlamasıdır.”

Edith’i derhal ameliyata aldılar. Anası babası soğuk bir kış gecesi, ameliyathane kapısında beklemeye başladılar.

Aradan yarım saat kadar geçti geçmedi, elektrikler kesildi! Kış günlerinde elektrik kesilmesi sık sık olurdu. Şu şansa bakın! Şimdi de tam Edith ameliyat masasında kesilivermişti.

Berta, “Aman Allahım!” diyerek kocasına sarıldı, dondu kaldı!

Eduard, “Merak etme! Burada sık sık elektrikler kesiliyor! Doktorlar tedbirlerini almışlardır! Sakin ol Berta’cığım!” diyerek karısını sakinleştirmeye çalıştı, ama içi kan ağlıyordu!

Hastahanenin otomatik jeneratör sistemi yoktu. Doktor, ameliyata başlamamış olsa, belki elektriklerin gelmesini bekleyebilirdi, ama o an bekleyemezdi. Ameliyat başlamıştı. Derhal karpit lambasını yaktılar. Doktor, karpit lambasının ışığında ameliyatı tamamladı. Edith narkozdan çıkmadan önce, elektrikler geldi. Olup bitenlerden habersiz, “Mama! Papa!” diye diye kendine geldi.

Berta’nın ana yüreği ellerinde atıyordu o an. Sıcacık elleriyle kızını okşuyor, alnında beliren terleri siliyordu.

Genç doktor, başarılı bir ameliyatla, Edith’i sağlığına kavuşturdu. Edith, bir hafta hastanede kaldı.

Genç doktor, böyle güzel bir kız görmemişti.

Edith de böyle yakışıklı erkek görmemişti.

İkisinin de kalpleri sevdalandı. Edith, hastaneden çıktı, ama doktorun kalbinden çıkmadı!

Gönül ferman dinlemiyordu. Enterne hayatı, din farkı, dil farkı hiç önemli değildi sevdalı iki insan, iki yürek için...

Beygirler Suyu Doymadı mı?

Türkçede “Üzüm üzüme baka baka kararır” diye güzel bir atasözü vardır. Enterne Almanlar, Çorumluların hiç görmedikleri işleri yapıyor, çok ayıp saydıkları bazı davranışları sergiliyorlardı.

O zamanlarda evlerde haremlik selamlık olurdu. Kadınlarla erkekler bir arada oturmazdı. Hele bir misafir kadının evin erkeği ile aynı odada oturup konuşması çok ayıp sayılırdı.

Alman kadınlar, bazı günler tanıştığı Türk komşusunu ziyarete gittiğinde, kendi anlayışına, görgüsüne göre davranıyor, yeri geldiğinde evin erkeğinin yanına oturup sohbet ediyordu.

Ayrıca Çorumlu kadınlar, özellikle okumamış, ev kadını olanlar, köylü kadınlar sıkıca örtünür, saçını, başını kimseye, hele hele yabancı bir erkeğe hiç göstermezdi.

Alman kadınlar başları açık, bildikleri, gördükleri gibi, mevsimine göre giyiniyordu. Onların giyim kuşamları, yaşam tarzları Çorumlu erkeklerin gözlerini alıyordu.

Çorumlu bazı erkeklerle, genç Alman kızları arasında gönül ilişkileri de tek tük başlamıştı. Bu nedenle Çorumlu kadınlar, kocalarını kıskanmaya başlamışlardı.

Almanlar geledi bir yıl oluyordu. Yaz ayları çok sıcak geçiyordu. Alaybeyler Konağı'nın bahçesinde havuz vardı. Konağın etrafı, sokaktan geçenlerin göremeyeceği yükseklikte bir duvarla çevriliydi. Konağın girişindeki işlemeli koca kapının sağ tarafında, önü havuzlu, suyu gürül gürül akan bir çeşme vardı. Konak, çeşmesiz olmazdı. Bey dediğın, çeşmesini sürekli akıtacak. Suyu yazın bile kesilmeyecek. Beylik, ağalık öyle kolay değildi!

Bu çeşmeye gelen suyun bir kısmı konağın içine ve bahçenin ortasındaki büyük havuza da akardı. Yazın konağın hanımları, kızları ya geceleri havuza girer, ya da gündüzleri havuzun etrafını çarşafıla örterek, kimse-nin görmemesine dikkat ederek havuza girer, serinlerlerdi.

Alaybeyler Konağı'nda ve komşu evlerde kalan Alman kadınlar arada sırada konağın bahçesindeki kame-riyenin serin gölgesinde otururlardı. Havanın çok sıcak olduğu bir gün havuza girmeye karar verdiler. Alaybeyoğlu İhsan Bey'in hanımından izin aldılar. Mayoları yoktu. "Nasıl olsa, bahçenin içinde gören de olmaz!" düşüncesiyle iç çamaşırlarıyla havuza girip yüzmeye başladılar.

Yoldan geçenler, su şapırtılarını, kadın seslerini ve kahkahaları duyuyor ama, duvardan konağın bahçesinde olanları göremiyorlardı. Derken bir faytoncu, Alaybeyler Çeşmesi'nde beygirlerini sulamaya geldi. Faytonun

önündeki, yüksek sürücü koltuğunda oturuyordu. Beygirler çeşmenin havuzundan doya doya su içerken, kendisi de duvarın arkasında, konağın havuzunda yüzen “Alaman hurileri”ni gördü! Hayatında böyle bir şey duymuştu ama hiç gözüyle görmemişti! “Aman Allahım! Cennetteki huriler Alaybeyler Konağı’na gelmiş, cıscı bıldak havuzda yüzüyorlardı!”

Havuzun önünde saatlerce duramazdı. Gözleri arkada kalarak fayton durağına geldi. Gördüklerini, bire bin katarak, dinleyenlerin ağzını sulandırarak diğer faytonculara anlattı.

Çorum faytoncuları işi gücü bırakıp, Alaybeyler Çeşmesi’ne koşturdular. Yoldan geçenler, “Yahu bugün beygirler suya doymadı!” diyorlardı. Haber, Alaybeyoğlu İhsan Bey’in kulağına ulaşınca kadar faytoncular, sırayla beygirleri sulamaya devam ettiler! Havuzda Alman kadınların yüzmesi ilk ve son oldu! Fakat faytoncular, bir yaz boyu, bıyıklarının ucunu burkarak “Beygirler suya doymadı!” deyip, gülüşüler.

Yozgat’taki Enterne Haymatlos Almanlar

23 Ağustos 1944 tarihinde, İstanbul’daki haymatlos Almanların büyük bir çoğunluğu Çorum’a gönderilirken, Ankara’dakiler toplanıp önce Ankara Alman Okulu’nda enterne edildiler. Sonra ağustos sonuna doğru Yozgat’a sevk edildiler. İstanbul’dan az sayıda Alman da Yozgat’a sevk edilmişti. Ernst Engelmann’ın bir raporuna göre, Aralık 1944’te Yozgat’ta enterne edilen Al-

manların sayısı 260 kadardı. Bunların yarısı mali yardıma muhtaç durumdaydı. Yozgat'taki enterne Almanlar, Çorum ve Kırşehir'de enterne edilenlerin Kızılay Deprem Fonu'ndan aldıkları aylık 20 liranın yarısını alıyorlardı. Aylık 10 liralık mali yardım, enternele-
rin geçimine yetmiyordu.

Yozgat'ta enterne Almanlar, önce bir okul ve bir han-
da kaldılar. Daha sonraki aylarda, kiralık ev bulup ka-
lanlar da oldu. Evde kalanların sayısı azdı. Bu nede-
le, yerli halkla ilişkileri çok sınırlı kaldı.

Yozgat halkının çoğunluğu, enterne Almanları içine
sindirmede, onlara bir insan olarak değil, Hıristiyan ola-
rak baktı. Aralarında güvensiz, husumetli bir mesafe var-
dı. Yozgat'a enterne edilmiş olan Schwester Engelbur-
ga Strobel, anılarında Yozgatlı bazı çocukların enterne
Almanları taşıdıklarını acı bir dille anlatır. Enterne sü-
resinin sonlarına doğru, yerli halkla Almanlar arasın-
daki güvensiz, hoşgörüsüz ilişkilerin biraz azaldığını,
bazı dostane ilişkilerin geliştiğini söyler.

Yozgat'ta enterne Almanların ibadet edebilmeleri için,
devletin izniyle bir ev kilise haline getirilmişti. Alman-
lar ibadetlerini düzenli olarak yerine getirebiliyorlardı.
Fakat bu kiliseye yerli halkın, özellikle Yozgatlı Erme-
nilerin gelip gitmesi, ibadet yapması yasaktı.

Enterne Almanlar, kısa bir süre içinde, kendi hayat-
larını devam ettirecek sosyal örgütlenmeleri yaptılar. Has-
tabakıcı, hemşire ve rahibeler bir yoksul mutfağı oluş-

turdular. Burada düzenli yemek yapıp, yoksul, perişan Almanlara verdiler, hayatlarını devam ettirmelerine yardımcı oldular.

Okul çağındaki çocuklar için geçici bir okul oluşturuldu. Rahibeler, bazı Almanlar öğretmenlik görevini üstlendiler. Müzikle ilgilenenler, kendi aralarında bir müzik grubu oluşturdular, boş zamanlarında müzikle uğraştılar ve 1945 yılının ilk aylarında Yozgatlılara bir konser verdiler.

Bir grup çocuk ve genç bale öğreniyordu. Bir başka grup çocuk tiyatrosu oluşturmıştı. Her grup, belli zamanlarda Yozgatlılara öğrendiklerini sunuyordu. Bu kültürel etkinlikler ve Yozgat yöneticilerinin bilinçli çabalarıyla zamanla yerli halkın enterne Almanlara karşı dışlayıcı, husumetli, güvensiz tutumlarında iyileşmeler oldu.

Kırşehir’deki Enterne Haymatlos Almanlar

İzmir ve Ankara’da ikamet eden ve Almanya’ya dönmeyi reddetmiş olan haymatlos Yahudi Almanlar’dan çoğu Kırşehir’e enterne edilmişti. Sayıları 200 dolayındaydı. Kırşehir’e enterne edilenler, imkânları ölçüsünde ev kiralayabiliyorlardı. Enterne Almanların çoğu, Ahi Evran Mahallesi’nde kalıyorlardı. Bu mahalledeki büyük bir ev, sinagog haline getirilmişti. Burada enterne Yahudiler ibadet edebiliyorlardı.

Kırşehir’e enterne edilenler arasında, Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü kurucu başkanı Prof. Eduard Zuck-

Türk hükümetinin müşavirlerinden biri olan Prof. Dr. Fritz Baade (okla işaretli) bir toplantıda. (1936)

mayer, ekonomi uzmanı Prof. Dr. Fritz Baade, Hindoloji Profesörü Walther Ruben, Prof. Dr. Hans von Aulock gibi bilim adamları, müzisyenler vardı.

Enterne edilen Almanlara gazete, dergi, kitap gelmiyordu. Radyo satın almaları ve dinlemeleri yasaktı. Apar topar getirildikleri için yanlarına okuyacak yeterli kitap alamamışlardı. Enterne hayatının ne kadar süreceği belli değildi. Türkçe bilenlerin sayısı çok azdı. Dünyadan ve Türkiye'deki sosyal, siyasal hayattan kopmuş gibi yaşıyorlardı.

Ankara'da, İstanbul'da yaşayan, enterne edilmekten muaf tutulan bilim insanları kendi aralarında enternelere yardım işini örgütlemişlerdi. Kızılay'ın deprem fonundan verilen 10-20 lira çok yetersizdi. Ankara'da kalan haymatloslardan Bodlaender, Eckstein, Klein,

Landsberger, Marchionini, Merzbacher, Rohde ve Salomon aralarında bir yardım birliği kurmuşlardı. Aylık 600 lira bağış topluyorlardı. İstanbul'da toplanan bağışlar da Ankara'ya ulaştırılıyordu. Enternelere yardım etmek yasaktı. Bu nedenle toplanan bağışlar çeşitli yollardan gizlice, Kırşehir'e götürülüyor, ihtiyacı olanlara dağıtılıyordu.

Almanlar birbirlerine yardım için çabalıyorlardı. Türk hükümeti, 27 Aralık 1944 tarihinden itibaren enterne Almanlara zaman zaman posta yasağı getirmişti. Bu yasağa rağmen İstanbul'da, Ankara'da enterne edilmekten kurtulmuş bilim insanlarından bazıları enternelere mektup ve yardım ulaştırmaya çalışıyordu. Örneğin çocuk doktoru olan ve Ankara'da çalışan Erna Eckstein, enternelerin sağlık sorunlarına yardımcı olmak için Kırşehir'e gidip geliyor; bu vesileyle her seferinde, toplanan bağışları götürüp Kırşehir'deki haymatlos sorumlularına veriyordu.

Haymatlos Merzbacher ailesi Kırşehir'de. (1944)

Prof. Walther Ruben'in incelediği köylerden biri. (1944, Kırşehir, Prof. W. Ruben arşivi)

Onlar bu olumsuz şartları olumluya çevirmek, enterne hayatını yaşanabilir hale getirmek için her yolu, her yöntemi kullanmaya çalışıyorlardı. Okul çağındaki çocuklara ders verme, eğitimlerini aksatmama öncelikli işlerdendi.

Bilim insanları kendi alanlarında araştırmalar yapıyor, çevreleriyle ilişkileri canlı tutmaya çalışıyorlardı. Prof. Dr. Walther Ruben, gelir gelmez Kırşehir ve çevresini antropolojik ve kültürel yönden incelemeye başlamıştı.

Bir yıl boyunca devamlı gezdi, her çeşit insanla konuştu, çevresini anlamaya çalıştı. Antik çağdan o günün Kırşehir'ine kadar gelen tarihi değerleri, kültürel mirası araştırdı. Selçuklu'dan, Osmanlı'dan gelen Ahilik sistemini, dervişlik geleneğini derinlemesine inceledi ve bütün bu çalışmalarını *İçanadolu'nun Küçük Tarihi Şehri Kırşehir* adlı önemli eserinde kitaplaştırdı.

Haymatlos çocuklardan Carlota, Gerhard ve Wolfgang Ruben
bir sütçüyle. (1939)

Prof. Dr. Fritz Baade ise, Kırşehir’de hiç kullanılmayan kaplıca suyunu analiz ettirdi. Bu suyun çok faydalı bir su olduğunu tespit ederek, kaplıca yapılarak değerlendirilmesini önerdi. Bizzat kendisi, kaplıcanın planını yaptı. Böylece Kırşehir’e önemli bir eser ve sağlık merkezi kazandırdı.

Ayrıca Kırşehir yöresinde çok bulunan alaca akik taşının işlenmesine ve yeni bir iş alanı açılmasına önayak oldu. Savaş sonrası Almanya’ya döndü ve Kırşehir ile ilişkisini ölünceye kadar sürdürdü. Kültür Müdürü Kadir Tan’ın önerisi üzerine, Kırşehir Belediye Meclisi onun adını ölümsüzleştirmek ve Kırşehir’e yaptığı katkıları genç nesillere hatırlatmak amacıyla 1973 yılında kaplıcaya giden ana caddeye “Prof. F. Baade Caddesi” adını verdi ve onu Kırşehir’in fahri hemşerisi olarak kabul ederek onurlandırdı.

Kırşehir'e enterne edilmiş Almanlar arasında en çok iz bırakan insan, Prof. Eduard Zuckmayer olmuştur. Onun hayatı güzellikler ve acılarla iç içe geçmiştir. Zuckmayer 3 Ağustos 1890'da, Katolik mezhebine bağlı Carl Zuckmayer ile eşi Amalia'nın oğlu olarak Nackenheim-Hessen şehrinde doğdu. 1900 yılında ailesiyle birlikte Mainz şehrine yerleşti. Ağırlıklı olarak dil ve sosyal bilimler eğitimi veren bir liseye devam etti ve piyanodersleri aldı. Daha sonra Münih Üniversitesi'nde hukuk ve müzik eğitimi yaptı.

1914-1915 yıllarında Mainz Şehir Operası'nın orkestra şefliğini yaptı. Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Ağır yaralandı. 1919'dan 1925 yılına kadar Frankfurt ve Mainz şehirlerinde piyanist, orkestra şefi, müzik öğretmeni olarak çalıştı. Mainz'da Çağdaş Müzik Derneği'ni kurdu. Bu derneğin çalışmaları sırasında, Paul Hindemith ile tanıştı. Bu tanışma zamanla dostluğa dönüştü ve onun hayatını değiştirdi.

Müzik anlayışı ve dünya görüşü Milliyetçi Sosyalizm'in düşüncelerine tersti. 1934'te, çalıştığı okul kapanınca işsiz kaldı. Ayrıca düşünceleri ve soyundaki Yahudilik nedeniyle 1935 yılında Reich Müzik Odası'ndan ihraç edildi. Almanya'da hayat güvencesi kalmamıştı. Tam o günlerde, Ankara'daki dostu Paul Hindemith'ten bir mektup aldı. Hindemith, ona iş teklif ediyor, Ankara'ya gelip gelemeyeceğini soruyordu. Daha sonra Almanya'ya gelen Hindemith ile bu teklif üzerin-

Prof. Eduard Zuckmayer. (7.1.1965, Ankara, Seniha Şen arşivi)

de baş başa konuştular. Hindemith ona Ankara'yı, Ankara'daki görevleri, atılımları anlattı. Bu açıklamalardan sonra, Zuckmayer, Ankara'daki öncü çalışmalarda görev almayı memnuniyetle kabul etti.

Paul Hindemith, bu görüşmeleri Ankara dönüşünde, birlikte çalıştığı bakanlık yetkilisine haber verdi. Zuckmayer, 1936 yılının Nisan ayında, devletin bilgisi dahilinde Ankara'ya kazasız belasız gelebildi. Onu Ankara Garı'nda Hindemith ile karısı heyecan ve sevinçle karşıladılar. Uzun bir dostluğun hatıralarını tazeleyerek, çok uzaklarda kalan Almanya'nın durumunu konuşarak Ulus'a kadar yürüdüler. Aynı gün öğleden sonra, Hindemith ile birlikte o zamanki Musiki Muallim Mektebi'nin küçük salonunun locasından Ernst Praetorius yönetimindeki Devlet Orkestrası'nın bir konse-

Zuckmayer, Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü Öğrenci Orkestrası'nı yönetirken. (Seniha Şen arşivi)

rini dinlediler. Ankara'ya ayak basar basmaz hareketli bir gün geçirmişlerdi. Hemen ertesi gün işe başladı. Aynı salonda Musiki Muallim Mektebi'nin öğrenci orkestrasını yönetmek için şeflik çubuğunu eline aldı. Bir ay sonra öğrenci seçme sınavlarına katıldı. Ankara'ya geldikten beş ay kadar sonra Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro ve Opera Bölümü'nde Madrigal Korusu'nu çalıştırma görevini üzerine aldı. 1937 yılı sonbaharında, Gazi Terbiye Enstitüsü'nde yeni kurulan müzik bölümünün başkanlığını kabul etti. Bu bölüm, 1938 yılından itibaren ortaöğrenim okullarına müzik öğretmeni yetiştiriyordu.

Zuckmayer bütün gücünü, yeteneğini, bilgisini, sevgisini yetenekli, becerikli, müziğe âşık öğretmenler yetiştirmeye adadı. Birçok Alman okul şarkısını Türkçe-

leştirdi. Yeni şarkılar besteledi. Birçok halk türküsünü çok sesli hale getirdi.

Öğrencileriyle konserler veriyordu. Bu konserlere Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ve vakit bulduğunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de gelirdi.

Böylesine yoğun çalışma içindeyken, 1944 yılı Ağustos ayında, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesinden sonra, Almanya'ya dönmeyi reddettiğı için haymatlos duruma düştü ve diğerk haymatlos Almanlarla birlikte Kırşehir'e enterne edildi. Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki görevine ara verildi.

Eduard Zuckmayer, Kırşehir'de de boş durmadı. Enterne günlerini olumlu işlerle geçirmek için çabalıyordu. Para karşılığı bir işte çalışması yasaktı. Kızılay'ın deprem fonundan verilen aylık 20 lira ile yaşamaya çalışıyordu. Bu şartlarda bile hayata küsmedi. Almanya'da kalsaydı belki çoktan bir toplama kampında ya ölmüş ya da ölümü bekliyor olabilirdi. Kendisini Ankara'ya çağırıp sözleşme imzalayan bakanlık yetkilileri de onun Kırşehir'e enterne edilmesini önleyememişti. Buna kırıldı, ama anlayışla karşıladı.

Kırşehir'e enterne edilen tek profesör kendisi değildi. Prof. Dr. Fritz Baade, Prof. Dr. Walther Ruben, Prof. Hans von Aulock gibi bilim insanları da oradaydı ve herkes elinden gelen çabayla günlerini değerlendirmeye çalışıyor, çevresini araştırıyor, kitaplar yazıyordu.

Zuckmayer, Kırşehir'e enterne edilmiş Almanlar arasından müzik yeteneğı olanlarla birlikte çok sesli bir koro

kurdu ve çalıştırmaya başladı. Bu koro ilk konserini 1945 Paskalya Bayramı'nda, savaşın sonuna gelindiği günlerde verdi. Kırşehir halkı o güne kadar hiç böyle bir koro ve müzik türü görmemişti. Kırşehir halkı, bu koroya ve enterne Almanlara büyük sevgi gösterisinde bulundu. Bu koro, Gazi Eğitim Enstitüsü ğrenci Korosu'nda öğrettiği, Almanca'dan Türkçeye uyarladığı *Dostluk*, *Gençlik*, *Bahar* adlı parçalarla, çok sesli hale getirdiği *Hış hışı hançer boynuna ley ley* gibi halk türkülerini de seslendirmişti.

Savaşın bitiminden sonra, haymatlos enterne Almanlar Ankara, İzmir ve İstanbul'a geri döndüler. Zuckmayer de tekrar Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki görevine döndü. Ayrıca 1946 yılından itibaren Ankara Devlet Konservatuvaryı'nda müzik kuramı dersleri verdi, koro şefi oldu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, birçok Alman mülteci bilim insanı, sanatçı, mziki, politikacı Almanya'ya döndüğü halde Zuckmayer Almanya'ya dönmeyi reddetti. Karısıyla kızı döndüğü halde, o "Diktiğim gl bahçesinin gllerini yetiştireyim!" diyerek kendi başına Ankara'da kaldı.

1930'lu yılların sonlarında Alman profesörlere verilen maaşların alım gücü, daha sonra hızla büyüyen enflasyonla çok azalmıştı. Zuckmayer yoksulluk sınırında yaşıyor, Ankara'da bir ev bile kiralayamıyordu. Konserlerde giyeceği bir smokini bile kalmamıştı. Öğrencileri onu dirsekleri yamalı bir ceketle görünce zlrlerdiler.

Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürü, Zuckmayer'e okul içinde bir küçük oda verdi. Profesör, yıllarca bu odada yatıp kalktı. Kimseye yakınmadı. Karısı arada sırada zi-

yaretine gelir giderdi. Bazen kocasını Almanya'ya götürebilmek için diller dökerdi. Zuckmayer "Türkiye benim yurdum oldu. İkinci yurdum mu, birinci yurdum mu bilmem. Almanya'ya dönmesem yaşayabilirim, ama Türkiye'den ayrılırsam yaşayamam!" diyerek her seferinde Almanya'ya dönmeyi reddetti.

Türkçe öğrenmişti, ama şiveli konuşur, hele sinirlendiği zaman kelimeleri unuturdu. Öğrencilerine karşı çok saygılıydı. Laubaliliği, gelişigüzel davranışları hiç sevmezdi. Böyle zamanlarda öfkesini Almanca dile getirirdi. Çok sinirlendiği zamanlarda Almanca olarak "Aman Allahım!" diyerek piyanosunun kapağını hızla çarpar, sonra ya sınıftan çıkar gider ya da sınıfın içinde hiç konuşmadan dolaşır ve tekrar yerine oturarak piyano dersine devam ederdi.

Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü konseri afişi. (Sinop, 1964, Seniha Şen arşivi)

Bir gün koro çalıştırırken, bir öğrenci çalışmaları sürekli sabote ediyordu. Bir uyardı, iki uyardı olmadı. Sonunda öylesine kızdı ki, tepesi atıverdi. “Eşekoğlu eşek!” diyecek ama sözcükler aklına gelmiyordu. “Sizin evde var iki eşek! Biri senin baba, biri sen!” diyebilirdi. Bütün koro kahkahadan yıkılmıştı. Sonunda kendisi de güldü. Koro çalışmasına bir süre ara verdi.

O yıllarda sık sık Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü Korosu, yurt gezilerine çıkardı. Yıl 1962. Koro, Kastamonu’da konser verecekti. Salonu doldurmak için, hafta sonu iznine çıkan askerlere “Ankara’dan şarkıcı kızlar gelecekmiş, şarkı söyleyeceklermiş!” demişler, onlar da “kız görmek için” salonu doldurmuşlardı. Koro yerini almış, perdeler açılmıştı. Koro şefi Prof. Zuckmayer kürsüsüne çıkmış, eline çubuğunu almış, çok sesli şarkılara başlamışlardı. Bir süre sonra salonda huzursuzluk başladı, homurdanmalar arttı, bağırış çığırıştan koronun sesi duyulmaz oldu. “Kız görmeye gelen” askerler “isyan” etmeye başlamışlardı. Zuckmayer, derhal elindeki çubuğu yere çarptı, konseri durdurdu ve sahneyi terk etti. Koro da yöneticisinin arkasından gitti. Görevliler hemen “kız görmeye gelen” askerleri salondan çıkardılar, sessizlik sağlandıktan sonra koro tekrar yerini aldı ve konser tamamlandı.

Profesör Zuckmayer, espirili, sevimli, görevine düşkün bir piyano öğretmeni ve görevinin erbabı bir bölüm başkanıydı. Her öğrencisinin çalışma odasını, çalışma programını düzenler ve her gün çalışmaları yakından izlerdi. Pazar akşamları Gazi Eğitim Enstitüsü’nün bütün

öğrencilerine açık olan açıklamalı plak dinleme saatleri düzenlerdi. Plak dinleyen öğrencilere müzik dersi verir, “Müzik sadece plaklardan öğrenilmez, onu incelemek, icra etmek ve yaşamak gerekir,” derdi. O sadece müzik bölümünün değil, tüm bölümlerin müzik öğretmeniydi, tüm öğrenciler de onu sever ve sayarlardı. Yılbaşı gecesi, büyük sınıfta toplanılır, birlikte şarkılar söylenir, birlikte eğlenilir ve yeni yıla girerken el ele tutuşarak bölümün bütün odaları tek tek dolaşılır ve yeni yıla umutlu şarkılarla girilirdi. Gazi Eğitim Enstitüsü, o zamanlarda adına layık bir eğitim yuvasıydı! Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü, yüzlerce müzik öğretmeni yetiştirdi.

Profesör Zuckmayer, Alman okul şarkılarının birçoğunu Türkçeye uyarladı. Birçok halk türküsünü çok sesli hale getirdi. *Katibim* şarkısını üç sesli olarak yeniden müzikleştirdi. *Bursa sekme oyun havasını* çok sesli hale getirdi.

“*Ben yemenimi al isterim / Bir de güzel yar isterim*” diyen soprano, alto, tenor ve bas sesler, hep Zuckmayer’i hatırlatır.

Mehmet Necati Öngay’ın şiiri *Atatürk’ü Anış*’ı besleyen Zuckmayer’dir.

İlk ve ortaöğretim okullarında okuyan her öğrenci müzik derslerinde Zuckmayer’in Türkçeye uyarladığı, *Tembel çocuk* gibi, *Dostluk* gibi, *Dere geliyor, dere* gibi okul şarkılarıyla büyümüş, müzik zevkini geliştirmiştir. Ne zaman çok sesli olarak *Üsküdar’a gider iken aldı da bir yağmur* desek, kulaklarımızda Zuckmayer’in sesleri çınlar.

Zuckmayer öğrencileriyle birlikte bir gezide, Manavgat Şelalesi.
(3 Mayıs 1963, Seniha Şen arşivi)

Zuckmayer, 1960 öğrenci hareketlerini, 1968-1970 dönemi sağ sol çatışmalarını da yaşamıştı. O daima öğrencilerini bu tür çatışmaların dışında tutmak, barışçı bir ortamda ders vermek istiyordu.

Yıl 1971 oldu. 12 Mart 1971’de ordu Demirel hükümetine muhtıra vermiş ve Demirel başbakanlıktan uzaklaştırılmıştı. Fakat baskılar, baskınlar, sokağa çık-malar, “Balyoz Harekatı” adı verilen genel aramalar devam ediyordu. Bir gece Gazi Eğitim Enstitüsü, askerler ve polis tarafından bir “anarşist” arama bahanesiyle basıldı. Her yer didik didik aranıyordu. Takım komutanı, okul hademesi Satılmış Efendi’ye “Burada kim var? Şurada kim var?” diye soruyor. Askerler her yeri, her odayı arıyor.

Sıra Zuckmayer'in kaldığı odaya gelmişti. Takım komutanı sordu: "Burada kim var?" Satılmış Efendi cevap verdi:

"Burada yaşlı bir Almancık var efendim, ama onun kimseye zararı yoktur!" dediyse de, emir demirden keskindi:

"Açın kapıyı!"

Kapı gürültüyle açıldığında, 82 yaşındaki Profesör Zuckmayer, karanlıkta yatağında yatıyordu. Gürültüyle uyanır uyanmaz iki M-1 tüfeğinin namlularının kendine yöneltilmiş olduğunu gördü. Ne olduğunu anlayamadı! Neredeydi? Kimdi bunlar? Neden namlular onun bağına yöneltilmişti? Bunları düşünecek halde değildi. "Kimsin sen? Kalk ayağa! Ne arıyorsun burada?" sorularına cevap veremedi. "Ben diktiğim gül bahçesini bekliyorum!" diyemedi.

Korkudan ya da sinirden düştü yere! Bir süre kalamadı. Askerler gidince zor zahmet yatağına uzanabildi. Bağından, sırtından gelen acıyı hissetti. O an yapayalnızdı! Hitler faşizminden kaçarak Türkiye'ye sığınmış, ömrünün 32 yılı müzik öğretmeni yetiştirmekle geçmişti. "Beni artık kendinizden sayınız. Ben Türk halkını çok sevdim. Ömrümü ona hizmet etmeye adanmıştım!" demişti. Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra hastalandı. Öğrencileri, meslektaşları, sevenleri yardımına koştular. Hastanede başında beklediler. Zuckmayer'in kalbi, bir gün hastanede duruverdi. Mezarı, Ankara'da, Cebeci Mezarlığı'ndadır.

Esen rüzgârlar onun mezar taşını, mezarının üstündeki otları, çiçekleri okşadığında *Dostluk* şarkısının ezgisi yayılır Ankara'ya, Kırşehir'e, Anadolu'ya, Almanya'ya ve dünyanın dört bir yanına:

Dostluğun bir sevgisiyle
Toplandık her an burda
Bu sevgi bağı kopmaz hiç
Dağılsak bir gün yurda

Bu güzel günü andıkça
Çarpacak kalbim benim
Bu sevgiyle ebediyen
Uzanır sana elim.

ALTINCI BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU

Enterne Haymatlos Almanların Dönüşü

Milliyetçi Sosyalist Hitler rejimi Almanya'yı ve dünyayı kana bulayarak, 50 milyon insanın ölümüne, altı milyon Yahudinin soykırımına, dünyanın ve insanlığın o güne kadar görülmemiş acılarına sebep olarak insanlık tarihinden silinmişti.

Enterne haymatlos Almanlar, 18 ay kadar önce Çorum'a, Yozgat'a, Kırşehir'e yaslı gitmişlerdi. Şimdi ise Ankara'ya, İzmir'e ve İstanbul'a şen dönüyorlardı.

Dönüşlerine Türk hükümeti yardımcı olmuş, yol paralarını karşılamıştı. Fakat 18 ay önce bırakıp gittikleri düzenleri yıkılmış, yok olmuştu.

Ne yapacaklardı? Almanya yenilmiş, Rusya, Amerika, Fransa ve İngiltere'ye 8 Mayıs 1945 tarihinde, kayıtsız şartsız teslim olmuştu. Fakat, mültecilerin Almanya'ya geri dönüşleri henüz başlamamıştı. Çünkü, yeni bir Federal Almanya Cumhuriyeti henüz kurulmamıştı. Devlet işleri, Almanya'yı teslim almış olan dört devletin gözetiminde yürütölmeye çalışılıyordu. Mültecilere Almanya'ya giriş iznini onlar veriyordu.

Bu belirsizlik döneminde, haymatlos Almanlar, İstanbul'da yeniden yerleşmeye, geçim kaynakları aramaya başlamışlardı.

Cornelius Bischoff, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in özel izniyle İstanbul'a dönmüş, St. Michel Fransız Lisesi'ni bitirmiş, Fransızca-Türkçe, iki dilli olgunluk sınavını Galatasaray Lisesi'nde başarıyla vererek üniversite eğitime hak kazanmıştı.

1947-1948 ders yılı kış sömestresinde, kendisi gibi mülteci olan, Prof. Eduard Hirsch'in kuruluşuna, gelişimine çok emek verdiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğrenimine başladı.

Ticaret Hukuku kürsüsünde o yıllarda Hirsch'in öğrencisi Halil Arslanlı profesör olmuştu. Harburglu Cornelius, Halil Arslanlı'nın öğrencisi oldu.

Eduard Bischoff ve karısı Berta, İstanbul'a dönecekleri belli olduktan sonra, ne yapacaklarını, nasıl yapacaklarını uzun uzun düşündüler; her ihtimali inceden inceye planladılar. Sadece kendi iş hayatlarını değil, oğulları Cornelius ile kızları Edith'in geleceğini de günlerce düşündüler.

Almanya'ya küskün ve kırgındılar. Ne suçları vardı da bunca insanı, bunca Alman evladını Anadolu bozkırlarına enterne edilecek hale getirmişlerdi? Hitler, sadece kendi başını değil, milyonlarca insanın da başını yemişti! "Almanya'da taş üstünde taş kalmadı!" diyorlardı. Hemen Harburg'a dönmek imkânsızdı, fakat dönseler ne yapabilirlerdi?

Önce İstanbul'da yeniden hayatı kurmalı, Çorum'a gelmeden önce üstünde anahtarıyla, olduğu gibi bırak-

tıkları evlerini, işyerlerini kaldığı kadarıyla yeniden açmalıydılar.

Ama ne ile, hangi sermaye ile açacaklardı?

Bischofların imdadına yine kayınbirader Yanko Abromoviç yetişti.

Bischoff ailesi, Çorum'dan İstanbul'a dönünce, birkaç gün Yanko Abromoviç'in evinde misafir kalmışlardı. Ne yapacaklarını yeniden konuştular. Abromoviç, "Nevin kremi" işini büyütmüş, ayrıca "Nevin rujları" üretimine başlamıştı. Her iki ürün de piyasada iyi tutmuştu. Ruj üretimi kolaydı. Esas zor olan, ruj kabını, ambalajını orijinaline en iyi benzeyecek biçimde üretmekti.

Dülger, mobilyacı, marangoz Eduard Bischoff, rujun orijinal kabını dikkatle inceledi.

"Bu iş kolay! Torna makinesiyle, sert ağaç tahtasından aynısını yapabiliriz. Önce kalıbını, ölçüsünü alayım, ürettiğimiz ruj kabını aslıyla karşılaştıralım. Deneye deneye birkaç günde üretime geçeriz!" dedi. Herkesin yüzü güldü. Berta, Çorum'da biraz zayıflamış, yüzü gülmez olmuştu. İstanbul'a dönünce ve ruj işi gerçekleşmeye başlayınca yüzünde güller açmaya başladı.

Eduard Bischoff, sıfırlanmış bir hayatı üçüncü sefer yeniden kurmak için umutla, cesaretle, şevkle yeniden koyuldu işe.

Kuledibi Yazıcı Sokak'taki mobilya imalathanesi, Çorum'a apar topar gittiklerinde, ortağı Aliksan'a kalmıştı. Aliksan, bu imalathaneyi 18 ay kendi başına işletmeye çalışmıştı. Arada sırada Yanko Abromoviç, buraya uğrardı.

Eduard, Çorum dönüşü, imalathaneye uğradığında Aliksan onu çok candan karşıladı. Birbirlerine özlemle sarıldılar. Aliksan “Geçmiş olsun! Hoş geldin ortağım! Nasılsın? Çoluk çocuk iyiler mi? Hepiniz döndünüz mü?” diye sordu. Sonra Eduard’ı büroya buyur etti, sevinçten oturacak yer bulamıyordu.

“Ne içelim? Çay kahve, soğuk, sıcak?”

“Kahve olsun?” dedi Eduard.

Ortağının kahveyi orta şekerli içtiğini biliyordu, ama yine de sordu;

“Ortağım, yine aynı olsun değil mi?”

“Aynı, aynı!”

Orta şekerli kahvelerini tadına vara vara içtiler. Aliksan oturuşunu yeniledi. Eduard’ın gözlerine bakarak ciddi, sıcak, temiz bir sesle konuşmaya başladı:

“Ortak, işte dükkân, işte mal! Hepsi senin! Nasıl bıraktıysan, aynı yerden, aynı biçimde devam edelim. Senin yokluğunda senin hesabını ayırdım. Dört bin lira kadar oldu,” dedi. Sonra kasayı açtı, içindeki iki yüz lirayı saydı, “Sürgünden döndün! İhtiyacın çoktur. Sen şimdilik bunu al, gerisi bankada,” diyerek Eduard’a uzattı.

Dünyada böyle vefalı, vicdanlı, özü sözü bir insanlar, böyle Rumlar, böyle Türkler de vardı!

Eduard’ın gözleri yaşardı!

“Aliksan, çok teşekkür ederim! Sağ ol! Dediğin gibi olsun!” diyebildi titrek bir sesle.

Aynı gün, aynı yerden, aynı biçimde ortak çalışmaya başladılar.

Ruj kabını, ambalajını aslına uygun olarak üretmeye başladılar.

Asmalımescit ve Tarabya'daki evlerine Yanko Abromoviç sahip çıkmış, kapısını penceresini kilitlemişti. Tarabya'daki Rum komşular, Bischoff'ların apar topar, polisler arasında gidişini perde arkasından, üzülerek, "Bu işler ne zaman bitecek? Acaba sıra bize de gelir mi?" diye korkarak izlemişler; Bischoff'ların evini kendi evleriymiş gibi korumuşlardı.

Çorum'dan döndükten sonraki dördüncü gün Bischoff'lar Asmalımescit'teki Kamhi Apartmanı'ndaki evlerine gittiler. Evin yüzü güldü. Perdeler, kapılar, pencereler, saksısında kuruyup kalmış kasımpatı ve hercai menekşe Berta'ya, Edith'e, Eduard'a, Cornelius'a "Hoş geldiniz! Nereye gitmiştiniz? Gözlerimiz yollarda kaldı!" dediler.

Tarabya'daki komşular, Bischoff'ların döndüğünü duyar duymaz koşup geldiler! Kadınlar "Gelmiş geçmiş olsun! Kara günler kararmasın! Bunlara sebep olanların Allah bin belalarını versin!" dilekleriyle Berta'ya, Edith'e sarıldılar. Ağlaşıyorlardı. Eduard, "Allah belalarını verdi zaten!" diyerek uzattı elini komşularına! Komşular da "Verdi, verdi!" diye gülerek sıktılar Eduard'ın elini.

Kamhi Apartmanı'nda ünlü tiyatro yönetmeni Muhsin Ertuğrul da kalıyordu. Çorum'a gitmeden önce Bischoff ailesiyle aralarında komşuluk ilişkileri gelişmişti. Muhsin Ertuğrul, Alman mültecilerin başlarına gelenleri iyi biliyor, onlara anlayışla, sevgiyle davranı-

yordu. Karşılaştıklarında Eduard'ın, Berta'nın ve Cornelius'un halini hatırlarını sorar, yardımcı olmaya çalışırdı.

Almanların Çorum'a gönderildiklerini öğrendiğinde “Bu insanlar oralarda ne yapar, nasıl yaşar?” diye kendine sormuş, vicdanı sızlamış ve çok üzülmüştü. Bir gün merdivende Eduard'ı görünce çok sevinmiş, “Komşu, nerelerdeydiniz? Gelmiş geçmiş olsun! Bir ihtiyacınız var mı?” diyerek gönlünü almıştı.

Eduard, Çorum'a enterne edilmeden önceki günlerden bir gün, meyhanede rakı içerken, güler yüzlü, konuşkan, esprili bir insanla tanışmıştı. Adı İbrahim Çallı idi. İçki arkadaşlığı zamanla sıcak bir dostluğa dönüştü. Eduard ile İbrahim Çallı birbirlerine yavaş yavaş hayatlarını, başlarından geçenleri anlattılar. Birbirlerini merakla ve saygıyla dinliyor, kadehlerini dostluğa, sağlığa ve umutlu günlere kaldırıyorlardı.

İbrahim, Denizli'nin Çal ilçesinden ressam olmak için İstanbul'a gelmiş, yoksulluğu, perişanlığı yaşamış, yılmamış, fırçasının hakkını vermiş ve Türkiye'nin tanınmış ressamlarından biri olmuştu. Eduard, onun resim atölyesine gitmiş, resimlerini görmüş, resim yapışını ilgiyle izlemişti. İbrahim de Alman arkadaşının yaptığı inşaat işlerini, ellerinin hünerini şaşarak incelemişti. İki si de yaratıcılığın peşinden koşuyor, sanattan zevk alıyorlardı.

Zamanla ailecek görüşmeye başladılar. Eduard, Çorum'a apar topar gönderilip, enterne edildikleri için, İbrahim Çallı'yla da vedalaşamamıştı. Fakat İbrahim Çal-

lı, Alman arkadaşını çok merak etti. İzini bulmaya çalıştı. Eduard'dan ilk mektubu aldığında çok sevindi, çok mutlu oldu. Hemen cevap yazdı. Enterne Almanlara posta izni verildiği zamanlarda Eduard ile Çallı mektuplaştılar. Güzellikleri de, acıları da paylaştılar.

Çallı, Bischoff'ların Çorum'dan döndüklerini öğrenir öğrenmez Kamhi Apartmanı'na, geçmiş olsun ziyaretine gitti. Eduard'ın, Berta'nın, Cornelius'un ve Edith'in ayrı ayrı gönüllerini aldı. O akşam uzun uzun Çorum'daki enterne hayatından konuştular. Geçmişte kalmış acı hatıraları bile gülerek anlatıyor, Nazi rejiminin yıkılmış olmasının keyfini çıkarıyorlardı.

Bir ara İbrahim Çallı'nın dikkatini, masanın üstünde duran resimler çekti.

“Eduard, sende ressamlık da mı vardı? Bu resimleri sen mi yaptın?” diye sordu.

“Hayır İbrahim, ben dülgerim, ressam sensin. O resimleri Çorum'da kalırken Cornelius yapmıştı. Orada bir okul açmıştık. Çocukların eğitimini sürdürmeye çalıştık. Cornelius, Profesör Fuchs'tan resim kursu aldı. Bu resimleri bu kurs sırasında yapmıştı,” diye cevap verdi.

Eduard'ın açıklaması Ressam Çallı'nın merakını daha da artırdı. “Cornelius, getir resimlerini, ben de göreyim,” dedi.

Resimleri tek tek inceledi, değerlendirdi, beğendiklerini ayırdı.

“Cornelius, sen bu resimleri bana ver. Ben de sana istediğin resimlerimi vereyim. Yarın benim atölyeme gel, beğendiğin resmi al!” dedi.

Eduard, “Ya İbrahim, öyle şey mi olur? Sen istediğin resimleri al!” deyince İbrahim Çallı, “Neden olmasın? Benimkiler resim de, Cornelius’unkiler resim değil mi? Olmaz öyle şey! Cornelius oğlum, sen benim dediğimi yap, yarın atölyeme gel!” diye üsteledi.

Cornelius, atölyeye vardığında, İbrahim Çallı, çıplak bir model kadının resmini yapıyordu. O güne kadar böyle bir şey görmemiş olan Cornelius şaşırdı, biraz da utandı. İbrahim Çallı, Cornelius’un yüzünün kızardığını görünce, durumu anladı, yerinden kalktı, modelinin üzerine bir örtü örttü. Sonra, “Gel bakalım Cornelius, bunlar da benim resimlerim, desen çalışmalarım. Bak, beğendiğin resimleri al!” dedi.

Cornelius, İbrahim Çallı’nın üç desen çalışmasını beğenip aldı. Bu resimleri daima evinin güzel bir köşesine asacaktı.

Çorum dönüşü, günler günlere eklendi, geceler sabaha erdi! İşler kısa zamanda açıldı. Eduard, Aliksan ve iki çırak işleri yetiştiremez oldular. Hafta sonlarında, tatillerde Cornelius da torna başına geçiyor, ruj kabı imal ediyordu. Babası, gündeliğini eksiksiz veriyordu.

O zamanlar Rum balıkçılar, balığın çok olduğu günlerde, tuttukları torik, uskumru gibi balıkları sandıklara doldurur, sırtlarına alıp ta Kuledibi’ne, Cihangir’e kadar sokak sokak balık satarlardı. Eduard’ı ve Aliksan’ı tanıdıklarından, iyi balık olduğunda verirlerdi. Cornelius’un torna başında olduğu bir gün Rum balıkçı taze torik balıkları getirmişti. Aliksan Usta, üstünde tutkal kaynattıkları sobanın içinde torik balıklarını közlemiş,

bütün dükkânı balık kokusu kaplamıştı. Sobada közde kızaran balıkların tadı, İstanbul tatlarından biri olarak beynine yerleşmişti.

Cornelius, tornacılıktan aldığı paraları biriktiriyor, bir kısmıyla okul ihtiyaçlarını alıyor, bir kısmını da cep harçlığı yapıyordu.

Çorum'a ilk gittikleri zaman, bir çanak süt karşılığı, üç ay mandalara bakmıştı. Tornacılık, mandaların altını temizlemekten daha kolaydı!

Mültecilik yılları, yokluk, yoksulluk çok şeyler öğretmişti Cornelius'a.

Çorumlular, “İnsan işten yorulmaz, dertten yorulur! İşin iyisi kötüsü, pisi temizi olmaz! Yüz karası olacağına, kömür karası olsun!” derlerdi.

Cornelius, kömür karasından da, torna tozundan da çekinmiyordu. Hem iyi bir yüzücü, hem iyi bir öğrenci, hem de iyi bir işçi oldu. Babasını örnek aldı kendine. Ekmeğini taştan çıkarmasını, tuttuğunu koparmasını babasından, sabrı ve dil öğrenme yeteneğini annesinden almıştı. En zor şartlarda bile umudunu kaybetmedi, esen fırtınalara karşı kendi başına, korkmadan ayakta kalabildi.

İstanbul'dan Ayrılmak Zor Oldu!

Bir akşam yemeğinden sonra, Asmalımescit'teki evde, Eduard Bischoff karısını ve çocuklarını karşısına aldı. Orta kahvesini yudumladıktan sonra “Oğlum Cornelius!” diyerek söze girdi. “Kara günler aydınlandı, kara

kış bahara erdi! Göçmen kuşların evine dönme zamanı geldi! Yarından sonra sabah 9.00'da Marsilya Vapuru, Karaköy İskelesi'nden kalkacak!”

Cornelius susuyordu. Garip bir duygu vardı içinde. Vatan nere, sıla nere? Belli değildi. On sene önce ne olduğunu pek anlayamadan geldiği Türkiye'den, ne olup bittiğini anlayarak ayrılacaktı. Aslında İstanbul'dan ayrılmak, soluk hatıralar içinde hatırladığı Harburg'a tek başına dönmek istemiyordu.

11 yaşında sarışın bir oğlan çocuğu olarak geldiği İstanbul'da büyümüş, civan gibi, dalgalı sarı saçlı, çakır gözlü, çapkın bir delikanlı olmuştu. Mülteci bir Alman çocuğu, haymatlos bir enterne Alman delikanlısı gibi yaşamak onu erkenden olgunlaştırmış, güçlendirmişti.

Mültecilik, Çorum'da geçen 18 ay, Eduard'ı, Berta'yı, ve 20 yaşında dünya güzeli bir Alman kızı haline gelmiş Edith'i de olgunlaştırmış, değiştirmiş, büyütmüşü.

Ne Eduard, ne de Berta buralara kendi arzularıyla gelmişlerdi! Gelmeseler, kaçmasalar acaba bugünleri görebilirler miydi, şimdi olduğu gibi oturup konuşabilirler miydi? Kimse bilmiyordu bu sorunun cevabını...

Büyük bir felaketi can kaybı vermeden atlatabildiklerine seviniyorlardı. Kendilerine en zor şartlarda, ölümün önünden kaçtıkları o ölüm kalım günlerinde kucak açmış, bağrına basmış Türkiye'ye, Türk halkına minnettardılar.

Bir Türkü vardı! Çorumlular çok söylerdi.

“Bir yiğit gurbete düşse
Gör başına neler gelir
Yârinden ayrılan yiğit
Yuvasına döner gelir”

On yılda Türkiye’nin ekmeğini de yemiş, türküsünü, şarkısını da söylemişlerdi!

Eduard, 41 yaşında olmasına rağmen, hayat onu erkenden olgunlaştırmış, kemale erdirmişti. Önemli meseleleri, önemli işleri, karar verme şartlarını konuşurken ağır ağır, düşünce düşünce konuşurdu. O an Cornelius ve ailenin geleceği için karar veriyorlar, daha doğrusu daha önceden, düşünce düşünce, konuşa konuşa verilmiş bir kararı uygulamaya koyuyorlardı.

Eduard, “Buba!” diyerek oğlunun yüzüne baktı, elini tuttu. “Buba”, sözünü duyar duymaz, Berta’nın içi cız etti! Kulağı çınlar gibi oldu. “Buba” kelimesi, onun için sadece dört harfli sıradan bir söz değil, İspanya’dan Konstantinopolis’e, oradan Sırbistan’a, Sırbistan’dan İstanbul’a, İstanbul’dan Harburg’a, Harburg’dan tekrar İstanbul’a uzanan yaklaşık 500 yıllık bir büyük göçün, bir büyük sürgünün, bir büyük acının somutlaşmış hasretleri, hatıralarıyla yüklü çok özel bir deyimiydi.

Oğlunun elini, iki eliyle tuttu. “Buba!” dedi, “Önceden konuştuğumuz gibi, Marsilya üzerinden Hamburg’a gideceksin. Orada, Hamburg yakınındaki Marmsdorf köyünde yaşayan, dülger arkadaşım Fritz Hoppe’nin evinde kalacaksın. Hemen Hamburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne başlayacaksın. Biz senden ha-

ber bekleyeceğiz. Oradaki işler düzeldiğinde, dülgerlere iş çoğaldığında bana haber vereceksin. Biz de senin arkandan geleceğiz. Aldığım haberlere göre, Hamburg’da hayat şimdilik zormuş. Ama sen bir an önce gitmeli, okuluna başlamalısın. Sana yeterince para göndermeye çalışacağım. Fritz ile konuştum. İhtiyacın olduğunda sana borç verecek. Oraya varınca bizleri, buraları düşünme! Okulunu, derslerini düşün! Biz de burada kalıcı değiliz, yakın bir zamanda geleceğiz.”

Cornelius susuyordu!

Edith susuyordu!

Anne Berta “Buba” diyerek aldı sözü:

“Buba! Bizi habersiz bırakma! ‘Almanya’da her şey kıt! Açlık var’ diyorlar. Aç kalma! İstanbul’da alıştın güneşe, sıcağa! Orada geceleri serin olur, koru kendini, hasta olma! Baban söyledi, ben de söylüyorum. Biz de geleceğiz, kız kardeşin de gelecek! İstanbul’un hayat şartları, Hamburg’dan çok iyidir. Bizleri merak etme! Biz hep seni merak edeceğiz, bizi habersiz bırakma!”

Cornelius başını kaldırdı.

“Siz beni merak etmeyin! Çocuk değilim artık! Ben sizi merak edeceğim, siz de beni habersiz bırakmayın! Edith, annemin, babamın işleri çok olur. Sen bana sık sık mektup yaz! Burada okuluna devam et! Sokakta, okulda kendine dikkat et!”

Edith aldı sözü:

“Yazarım abi! Seni habersiz bırakmam! Sen beni düşünme, ben annemin babamın yanındayım. Sen de kendine dikkat et!”

“Merak etme Edith! Kendime dikkat ederim!”

Eduard aldı sözü:

“Oğlum, benden istediğin bir şey var mı? Söyle lütfen!”

“Sağ ol baba! Bizi, ailemizi her zaman korudun, İstanbul’da, Çorum’da bizi aç, açık bırakmadın! Siz de fazla gecikmeden gelin! Beni yalnız bırakmayın!”

İşte bu söze dayanamadı anne yüreği! Berta sessizce ağlamaya başladı. Gözyaşları siyim siyim İstanbul top-rağına damlıyordu.

Ah bu yalnızlıklar!

Ah bu kahrolası sürgünler, kaçışlar!

Ah bu diktiğin çiçekleri koklayamadan oradan oraya göçmeler!

“Seni yalnız bırakmayız!” dedi Eduard.

“Seni yalnız bırakmayız Buba!” dedi Berta.

Yarından sonra başlayacaktı yalnızlık!

Cornelius başını elleri arasına aldı!

Gözyaşları dinlemiyordu sözünü!

Ağzını açsa haykıracaktı gözleri!

Dudağını ısırды, ağzını açmamak için!

Yüreğine dar geliyordu göğsündeki hasret denizi!

Boğaz’da başlayıp, Hamburg limanında biten bir deniz ıslattı Cornelius’un dalgalı sarı saçlarını...

Elveda İstanbul!

Cornelius, Kuledibi’ndeki evlerinden öğleye doğru çıktı. Mevsim bahardı. İstanbul pırıl pırıl, günlük güneşlik bir günü yaşıyordu.

Bir daha ne zaman, nasıl geleceği hiç belli değildi. Ayrılıkları, sürgünleri, göçleri çok yaşıamış anneannesinin meşhur bir sözü vardı. “Gidip gelememek, gelip görememek var! Ayrılırken etrafına iyi bak! Sevdiklerini gör! Çok sevdiğin yemekleri ye!”

Cornelius, İstanbul’u, hele Boğaz’ı, hele Tarabya’yı çok sevmiştii.

İstanbul, ilk âşık olduğu şehirdi.

İstanbul, delikanlı çağının, deli dolu hatıralarının şehriydi.

İstanbul, en güvendiği dostlarının şehriydi.

Son gün, hangi İstanbul’u gezip görecektti?

Bir gün yeter miydi, on yılın anılarını tekrar yaşama-ya?

Kuledibi’nden yürüyerek Taksim’e çıktı. Taksim’den Dolmabahçe’ye indi. Vakti olsa, yürüye yürüye ta Tarabya’ya kadar gidecektti. Beşiktaş’a kadar yürüdü. Oradan Boğaziçi vapuruna bindi. Vapurun sol yanındaki oturaklara oturdu. Ayaklarını korkuluk demirine dayadı. Bir daha ne zaman göreceğini bilemediği yalılara, evlere, tepelere, insanlara, vapur iskelelerine baka baka Emirgan’a geldi. Emirgan, menekşe ve sümböl kokuyordu. Günlerden 13 Nisan’dı. Bahar her yeri sarmıştı.

Vapurdan indi. Emirgan’daki koca çınarın altındaki aycının alçak taburelerine oturdu, simitiden bir simit aldı. Simit mis gibi, çıtır ıtırddı. Demli çayla yedi simitini.

Buraya St. Georg Avusturya Lisesi’nde okurken Orhan Peker’le çok gelmişler, çay içmişler; sonra sevgililerini Emirgan Parkı’na götürmüşlerdi.

Hey gidi Orhan hey! Hey gidi Karadeniz'in karaoğlanı hey!

St.Georg Avusturya Lisesi'ndeki o günü, Orhan'la tanıştıkları o günü, o bir daha solmayacak bir dostluğun başladığı günü hatırladı.

Bu çayı Hamburg'da bir daha bulamam, diyerek bir çay daha ısmarladı. Sonra kalktı, Emirgan'da satılan yuvarlak bir kâğıt helva aldı. İkiye katladı, arasına dondurma koyduracaktı, ama henüz dondurma satılmıyordu. Bu helvayı yiyerek, sahilden yürüyerek, şarap içtikleri, balık yedikleri Rum lokantasına vardı. Tam pencere önündeki masaya oturdu. Ünlü Fischer Lokantası'nın sahibinin oğlu Heins'la buraya gelir, balık yer, şarap içerlerdi.

Heins, babasının ölümünden sonra, milliyetçi yaşlı bir Alman kasap olan Schütte'nin vesayeti altında yetişmiş, ondan çok etkilenmişti. 1943 yılında, Almanya'ya gönüllü askerlik yapmaya gitmişti. Gitmeden önce yine bu masada oturup balık yemişler, kafaları çekmişler, uzun uzun konuşmuşlardı.

Cornelius, "Gitme! Hitler'i sen mi kurtaracaksın? Basmıza bu belaları o getirmedi mi? Herkes savaştan kaçıyor, sen gönüllü gidiyorsun savaşa! Delirdin mi sen?" demiş, ama ikna edememişti.

Gitti Heins savaşa!

Bir yıl kadar sonra döndü geldi İstanbul'a.

Cornelius henüz Çorum'a enterne edilmemişti.

Buluşup konuştular.

Cornelius, "Niye geldin savaş bitmeden? Savaş kazanılmadan cepheden dönülür mü?" diye Heins'ı iğnelemişti!

“Zor kurtuldum ölümden! Beni Doğu Cephesi’ne gönderdiler. Bize anlatılanların hepsi yalan! Bana bir çizme bile vermediler. Yalınayak kaçtım Rus askerlerinin önünden! Göreceksin bu savaşı Almanya kaybedecek! Sen çok haklıymışsın! Bir delilik yaptım! Ama artık aklım başıma geldi!” demişti.

Cornelius, bir hafta önce, vedalaşmak için, Fischer lokantasına uğramış, “Heins, bu sefer ben gönüllü olarak Almanya’ya gidiyorum. Hoşça kal!” demişti. Heins karşı çıkmıştı:

“Ya delirdin mi sen? Ne yapacaksın Almanya’da?”

“Senin yıktığın şehirleri yeniden inşa edeceğim!” diye cevap vermişti.

Marsilya vapuru, yarın sabah, Karaköy’den kalkacaktı.

Cornelius, şaka değil, ciddi olarak, Milliyetçi Sosyalist rejimin yakılıp yıkılmasına sebep olduğu şehirlerin yeniden inşasına; özgür, demokratik Almanya’nın yeniden kurulmasına kendi hesabına katkıda bulunmayı düşünüyordu. Savaşmaya değil, barışı kurmaya gidiyordu!

Yemeği bitirdikten sonra, Boğaz’a doya doya bakarak, üstüne bir orta kahve içti. Sonra yürüye yürüye Tarabya koyuna vardı.

Bahar patlamıştı Tarabya’da!

Tarabya’nın baharları deli eder insanı, deli!

Cornelius da böyle baharlarda deli oldu!

Delikanlı günlerini deli dolu yaşamıştı!

Tarabya! Ah Tarabya, ah!

Prof. Clemens Holzmeister’in ünlü konağı Tarabya tepesinde, Cornelius’a bakıyordu!

Önünde deniz, plaj, yukarıda Holzmeister'in konağı.

Bu plajda, Judith'e dalış öğretmişti. Bu dalışlardan birinde, Judith'in beline sarılmıştı. Denizin içinde Judith'i görür gibi oldu! Başını yukarıya kaldırdı, Tarabya tepesine baktı. Orada, o büyük ağacın altında, *Jean d'Arc*'ı ezberlerken, Judith çekingen, acemi delikanlıya sarılıvermiş, ateşli dudaklarını acemi oğlanın dudaklarına yapıştırmıştı...

Sonra sonra Cornelius, çok çapkın bir delikanlı oldu, çok dudaklar öptü, ama Judith'in dudaklarının sıcaklığını unutmadı. İşte o an, yine Judith'in dudaklarının ateşiyle yanıyordu dudakları! Başı döner gibi oldu! Bir daha nerede, nasıl dönerdi acaba başı?

Tarabya'daki yazlık evlerine geldi. İçeri girmedi. Önünden geçti, gitti. Marika'nın evinin önüne vardı. Evde kimse yoktu. Kışlık evlerine gitmişlerdi. Henüz yazlıkçılar evlerine dönmemişlerdi. Lokantaların, kahvelerin önünde sandalyeler boştu. Bu boşluk hüznün verdi Cornelius'a.

Balıkçı Andonis'e rastladı. O da konuşacak birini arıyordu.

“Ooo! Koni, hoş gelmişsin! Ne var ne yok? Çoktandır görüşemedik. Yüzmeye mi geldin buraya?”

“Daha karpuz kabuğu denize düşmedi, yüzme zamanı değil!” cevabını verdi Cornelius.

“Eee! Neye geldin o zaman?”

“Andonis, yarın ben gidiyorum. Buraları son defa görmeye geldim.”

“Nereye gidersin be Koni bizi bırakıp?”

“Almanya’ya dönüyorum be Andoni!”

“Bırak be Koni Almanya’yı, sen bizden oldun artık! Tarabya bırakılıp gidilir mi? Buradaki kızlar bırakılıp gidilir mi?”

“Öyle icap etti be Andoni!”

Andoni, sarıldı Cornelius’a.

“Güle güle git! Bizleri unutma! Ne zaman istersen, ne zaman zorda kalırsan yine gel! Burası senin de vatanın sayılır artık!” dedi.

Rumca teşekkür etti Cornelius;

“Efharisto poli Andoni, efharisto poli!”

Cornelius, sokakları dolaştı kendi başına. Tarabyalı Rum kızları, akşamları bu sokaklarda piyasaya çıkar, gruplar halinde Rumca, Türkçe türküler, şarkılar söylerlerdi...

İstanbul bir masaldı o zamanlar...

Son kez o masal dünyasının sokaklarında, geçmiş günlerin elinden tutuyordu şimdi...

Sevgiler, dostluklar, sevdalar, aşklar...

Ah Marika, ah!

Cornelius bir genç kızın tüm güzelliklerini yaşamıştı onda! Cilveyi, nazı, ateşi, baharı, denizi ve bir kadını kadın yapan eşsiz güzellikleri, tekrarsız tatları onda yaşamıştı!

“Yarın, burada, aynı saatte!” diye sözleşmişlerdi!

Sözünde duramamıştı.

Sözleştikleri saatte, Çorum’a doğru, polis gözetiminde yola çıkmışlardı. Bir daha hiç göremedi Marika’yı!

Sözleştikleri ağacın altına gitti. Oturdu. Başını ağacın gövdesine dayadı. Yumdu gözlerini! Bir ter bastı vücudunu! Elleri yanıyordu, Marika yanibaşında duruyordu sanki!

Marika, ah Marika ah!

Ne zaman göreceğim seni?

Elveda Marika!

Elveda Tarabya!

Elveda İstanbul!

14 Nisan 1948, saat 8.30'da, ailecek Karaköy rıhtımına geldiler. Yanko Abromoviç, karısı, anneanne ve Aliksan da uğurlamaya gelmişlerdi.

Cornelius, tek tek sarılarak vedalaştı. Annesi ağlamamak için dişlerini sıkıyordu. Edith'in ağlamaktan gözleri kızarmıştı.

Aliksan Usta, yolda yemesi için, bir kutu kuru pasta almıştı.

“Yolun açık olsun Koni! Buraları, bizleri unutma! Bunu yolda yersin! Bunu da ihtiyacın olduğunda açarsın!” diyerek bir kapalı zarf uzattı. İçine torna başında geçen günlerin hesabından çok para koymuştu. “Ya Aliksan Abi! Buna ne gerek vardı? Babam verdi zaten,” deyince, gülerek, “O kendi payını vermiş, ben de kendi payımı veriyorum! Haydi cebine koy! Helal hoş olsun!” diyerek Cornelius’u bağrına bastı.

Marsilya vapuru, etrafı sarsan düdüğünü öttürerek hareket etti.

Cornelius, güverteden geride kalanlara el salladı.

“Hoşça kalın! Hoşça kalın!”

Vapur yavaş yavaş Marmara Denizi’ne doğru yol alıyordu.

Cornelius, uzatmış kolunu, İstanbul ile vedalaşıyordu.

Galata Kulesi, Galata Köprüsü, Yeni Cami, Saray Burnu, Gülhane Parkı –Marika’yı burada da öpmüş, koklamıştı–, Topkapı Sarayı, Ayasofya, Sultanahmet, İstanbul Üniversitesi, Beyazıt Kulesi, Süleymaniye, Haliç, masmavi sularıyla Boğaz ve yüreğinin yarısını bıraktığı koskoca İstanbul şehri ona ellerini sallıyordu...

Ah bu gözleri arkada kalarak ayrılmalar!

Ah bu yalnızlıklar ne zaman bitecekti?

“Elveda İstanbul! Bir daha ne zaman kavuşurum sana?”

“Elveda Türkiye! Elveda İstanbul! Teşekkürler Türkiye! Teşekkürler az gelir sana!”

Marsilya’dan Hamburg’a

Marsilya’da vapurdan inerken kimse karşılamadı. On yıl önce, Türkiye’ye giderken de kimse uğurlamamıştı. O zaman annesi, kız kardeşi vardı yanında, şimdi ise kimse yoktu...

O zaman nereye gittiğini bilmiyordu, şimdi ise nereye, niçin geldiğini biliyordu. Yapayalnız bindi Nürnberg üzerinden Hamburg’a gidecek trene.

Nürnberg Tren İstasyonu’na vardığında sabah olmuştu. Gözlerine inanamıyordu! Almanya ne olmuş sana?

Her yer yıkılmıştı, her yerde savaşın korkunç izleri duruyordu. Perişanlık korkunçtu.

Nürnberg İstasyonu'nda, tren durdu. Bir saat mola verdi. Cornelius önce trenden inmek istemedi. Pencereden etrafı seyrediyordu. Peronda siyah, uzun asker kaputu giymiş bir Almanla göz göze geldi! Yenilmiş bir askerin umutsuzluğu, ezikliği vardı yüzünde. Hitler ordusunun haki renkli uzun kaputunu siyaha boyayarak giymişti sırtına.

Marsilya'dan beri birlikte geldikleri kompartımandaki bir İngiliz askeri, cebinden sigara paketini çıkardı, bir sigara attı Alman askerinin önüne! O günlerde Almanya'da sigara çok zor bulunuyordu, altın kıymetindeydi.

Cornelius, “Keşke babamın içtiği Bafra sigarasından beş on paket yanıma alsaymışım!” diye hayıflandı.

Siyah kaputlu Alman askeri önüne atılan sigarayı, ayağıyla ezdi, üstüne tükürdü! Sonra ardına döndü, başını düşük omuzlarının içine çekerek yıkık sokaklara doğru yürüdü gitti.

İstanbul'da iken, Cornelius'a bunları anlatsalar inanmazdı!

Trenin kalkmasına daha 45 dakika vardı. Kara kaputlu Alman, Cornelius'u çok etkilemişti. Yüreği ağzına gelmişti! İndi trenden. Bu onun Almanya'da attığı ilk adımlardı. Ayakları dokuz yıl aradan sonra ilk kez Alman toprağına basıyordu. Gözleri açılarak, gördüklerine inanamayarak bakıyordu etrafına.

Hayret! “Taş üstünde taş kalmamış,” dedikleri demek bu idi. İstasyon çevresinde tek bir sağlam bina yok-

tu! Yürüdüğü sokakların sağındaki ve solundaki binalar moloz yığınınına dönmüştü. Ama sokakta insanlar vardı. Perişan, bakımsız, zavallı bir sürü insan! Cornelius bu insanların nerede yaşadıklarını, nereden geldiklerini düşünürken, yıkıntıların altındaki sığınaklardan geldiklerini gördü.

Onu Hamburg Tren İstasyonu'nda babasının arkadaşısı Fritz Hoppe karşıladı. Hamburg, yakılmış yıkılmıştı! Cornelius gördükleri karşısında şaşırılmış, korkmuş, sarsılmıştı.

“Hoş geldin Cornelius!” diyen Fritz Hoppe’nin sesini bile zor duydu. “Hoş bulduk!” diyen kendi sesini de tanıyamadı!

Gözleri on yıl önce geride bıraktığı Hamburg’u arıyordu...

Yoktu!

Türkiye’den Ayrılmayacağım!

Ordinaryüs Profesör Hirsch, uzun bürokratik engeller yüzünden ancak 1944 Kasım ayında tespit edilebilen memur maaşıyla geçinmeye çalışıyordu. Annesi, karısı, Frau Rosenberg İstanbul’da kalıyor, kendisi de Dr. Ernst Praetorius ve karısının evinde, yarım pansiyon olarak yaşamaya uğraşıyordu.

Ailenin birleşmesi, Ankara’ya taşınması aldığı maaşla mümkün değildi. Savaşın sonunun yakın olduğu anlaşıyordu. Nazi ordularının beli kırılmıştı. Ayrılıklar, gerilimler, üç kadının bir arada kalırken istemeden mey-

dana gelen olumsuzluklar karısının ruh sağlığını daha da bozmuştı. Belki faydalı olur, yalnızlığını giderir düşüncesiyle bir çocuk yapmak istediler. Hamilelik ilerlerken bile Hirsch, karısının yanında olamıyordu.

8 Mayıs 1945 günü Nazi ordularının ve Nazi rejiminin kayıtsız şartsız teslim olması, aile içinde çok büyük heyecan ve mutluluk yaratmıştı. Gülmeyen yüzler gülmüştü.

Hamileliğin son ayları bu sevinçli, mutlu havada geçiyordu. 19 Ağustos 1945 günü bir oğulları dünyaya geldi. Karısı oğullarına bir Alman ismi, Hirsch ise bir Türk ismi koymak istedi.

O günlerde annesi, karısı, Frau Rosenberg ve diğer birçok Alman mülteci Almanya'ya geri dönmek istediği halde, Prof. Hirsch dönmek istemiyordu. Almanya'ya küskündü. Kırgındı. Halbuki Türkiye ona kucak açmış, bilimsel araştırmalarına imkân tanımış ve Türk vatandaşlığı vermişti. “Kesinlikle dönmeyeceğim!” diyordu. Bu nedenle de bir Türk vatandaşı olarak, oğluna Türkçe bir isim koymak istiyordu.

Sonunda Hirsch'in dediği oldu. Oğluna “Şafak vakti doğan aydınlık” anlamına gelen “Enver Tandoğan” adını koydu.

Kadıköy nüfus dairesine, “Enver Tandoğan Hirş” olarak kaydoldu.

Enver Tandoğan, annesinden, babaannesinden Almanca, sokakta arkadaşlarından Türkçe öğreniyordu.

Baba Ernst Hirsch ise, Ankara'da öğretim üyeliğinin yanında çok önemli kanunların hazırlığıyla ya da yeni çıkan kanunların uygulanmasıyla meşguldü.

Bunun tipik örneği 1 Ocak 1946 tarihinde yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar Kurumu hakkındaki kanundu.

O günlerin Çalışma Bakanı Profesör Sadi Irmak'tı. İstanbul Üniversitesi'nde birlikte çalışmışlardı. Çok iyi tanışıyorlardı. Bir akşam Ankara Hukuk Fakültesi'nden arkadaşı olan Prof. Dr. Hüseyin Avni Göktürk'ün evinde verilen bir davete katılmıştı. Davette, Sadi Irmak, hem Prof. Hirsch'e, hem de Prof. Göktürk'e politikaya atılıp seçimlerde milletvekili olmalarını, seçilirse Hirsch'in adalet bakanı olmasını ciddi olarak önerdi. "Yıllardır çıkmasına uğraştığın kanunları çıkarır, kendi ellerinle uygularsın!" dedi.

Hirsch bu öneriyi kibarca reddetti. Prof. Göktürk ise öneriyi kabul etti, politikaya girdi, Çalışma Bakanı Sadi Irmak'ın müsteşarı oldu.

Sadi Irmak, dostu, meslektaşı Prof. Hirsch'i de İşçi Sigortaları Kurumu Yönetim Kurulu'na tayin etti. Bu tayin kararı, 24 Ocak 1946 tarihinde Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onaylandı. İlk yapılan Yönetim Kurulu toplantısında Çalışma Bakanı Müsteşarı Prof. Göktürk'ün önerisiyle İşçi Sigortaları yönetim kurulu Başkanı seçildi. Prof. Hirsch, ilk kez bu kadar sorumlu bir devlet işini üstlenmiş oluyordu. İşler usulüne göre yapılıyor, tartışma ve görüşmeler usulünce sürdürülüyordu. Prof. Hirsch, genel müdür ve müdürlerle çok iyi geçiniyordu. Kurumun kasasında işçi pirimleri toplanıyordu.

Kanun yürürlüğe gireli altı ay olmuştu. Haziran ayında Çalışma Bakanı Prof. Dr. Sadi Irmak, İşçi Sigortalara-

rı Fonu'nda biriken paradan, bakanlığın başka işlerinde kullanılmak üzere bir milyon lira talep etti. Genel Müdür durumu Yönetim Kurulu Başkanı olarak Prof. Hirsch'e bildirdi. Talep usüle uygun değildi. İşçi sigorta primleri kanunda öngörülen amaçlar dışında kullanılamazdı. Bu görüşünü kendini işe alan, dostu, meslektaş, çalışma bakanına bildirdi. Tartışma büyüdü. Bakanın ısrarı karşısında ödemeyi reddetti ve istifasını sundu. Ertesi gün çıkan 2 Haziran 1946 tarihli gazeteler, İşçi Sigortaları Kurumu Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Hirsch ile genel müdürün görevlerinden çekildiklerini yazıyordu. 13 Temmuz 1946 tarihli istifa dilekçesi, bakan yerine, Müsteşar Prof. Göktürk tarafından kabul edilmişti.

Prof. Hirsch bundan sonra politikaya girmemeye, böyle devlet işlerini üstlenmemeye karar verdi. Bir daha bu hataya düşmeyecekti.

O günlerde, 1937 yılından beri hazırlığında çalıştığı Türk Hukuk Lügatı'nın bitirilmesi işi üzerine yoğunlaşmıştı. Uzun uğraşlardan sonra 800 sayfalık bu eser yayınlandı.

İstanbul ve Ankara üniversiteleri kurulmuştu. Üniversite Reformu'nun yürürlüğe girmesinin üzerinden 12 yıl geçmişti. Fakat üniversite özerkliğini sağlayan kapsamlı bir Üniversiteler Kanunu yoktu.

Böyle bir kanunun hazırlığı için, üniversitelerin bağlı olduğu Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel bir komisyon oluşturdu. 1945 sonlarında kurulan bu komisyon, Eğitim Bakanlığı'ndan dört üst düzeyde memur,

Ankara Üniversitesi'nin dört fakültesinin dekanları ve bu fakültelerde görevli Türk ve yabancı profesörlerden oluşuyordu. Hasan Âli Yücel'in önerisi üzerine, komisyon Prof. Hirsch'e "Üniversite Özerkliği" konusunda bir rapor hazırlama görevi verdi.

Hirsch, üstlendiği görevi 1946 yılında bitirdi ve komisyona sundu. Hirsch'in raporu oy birliğiyle kabul edildi.

İşte bu rapor, üniversite özerkliği tartışmalarına temel teşkil etti. Başbakan, son biçimiyle ve geniş kapsamlı gerekçesiyle Üniversiteler Kanunu'nu hükümet tasarısı olarak, 27 Nisan 1946 tarihinde parlamento'ya sundu. Uzun tartışmalardan sonra 13 Haziran 1946 tarihinde, 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu kabul edildi. Bu kanun, Türkiye üniversitelerine, Batı Avrupa üniversitelerinde olduğu gibi geniş kapsamlı özerklik tanıyordu.

Bu geniş kapsamlı özerklik, bir tesadüf değil, tam tersine son derece bilinçli ve ön şartlarıyla etkileri etraflıca düşünülmüş bir önlemdi. Politik açıdan, ikinci bir partinin kurulması ve milletvekillerinin doğrudan doğruya seçimini öngören seçim kanunu ile başlatılmış olan parlamenter demokrasiye geçiş doğrultusunda atılmış bir adımdı ve otoriter merkeziyetçilikten bilinçli olarak uzaklaşma anlamına geliyordu. Bu kanun aynı zamanda büyük oranda *Malche Raporu*'nda Batı Avrupa üniversiteleri temelinde dile getirilen üniversite anlayışına bağlılığı gösteriyor ve 1933'te başlatılmış, çoğunluğu Alman olan profesörlerin çabaları ve katkılarıyla gerçekleştiril-

Prof. Ernst Eduard Hirsch (sağdan üçüncü) Ankara Üniversitesi Senatosu'nda Hukuk Fakültesi temsilcisi olarak bulunuyordu. (1946)

miş Üniversite Reformu'nun onaylanması anlamına geliyordu. Türkiye'de üniversite özerkliği denince, Prof. Hirsch'in saygıyla anılması bundandı.

Prof. Hirsch, Cumhuriyet tarihinde ilk kez üniversitelere özerklik veren kanundan başka, yazarların ve sanatçıların emeklerini koruyan, telif haklarını güvenceye alan ilk Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu taslağını da hazırlamıştı. Bu taslağı, 1948 yılı sonunda Adalet Bakanlığı'na teslim etmişti. Fakat Adalet Bakanlığı bu kanun taslağını engelleyerek, Bakanlar Kurulu'na iletmemişti.

Taslağın kanunlaşması, 1950 seçimleri sonrasına kalmış, ancak 27 Ekim 1950 tarihinde hükümet tasarısı olarak parlamento'ya sunulabilmişti. Hirsch, kanun taslağının görüşüldüğü parlamento eğitim ve adalet komisyonlarındaki görüşmelere Adalet Bakanlığı'nın temsil-

cisi olarak katıldı, hazırladığı kanun taslağını savundu. Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, 5 Aralık 1951’de kabul edildi ve 1 Ocak 1952’de yürürlüğe girdi.

Türkiye’de tek partili bir parlamenter rejim vardı. Bu rejimin, Almanya’daki ve Sovyetler Birliği’ndeki tek parti iktidarından farkı Hirsch’in kafasını çok yoruyordu.

Almanya’daki tek parti, tek devlet, tek önder anlayışına dayanan Nazi rejiminden kaçarak Türkiye’ye gelmişti. Türkiye’deki tek iktidar partisi, Kemalist bir ideoloji yaratmaya çalışıyordu. Bu ideoloji CHP’nin altı ilkesinde ifadesini buluyordu. TBMM’de tek partinin milletvekilleri bulunuyordu. Fakat TBMM çeşitli zıt akımların ve menfaatlerin çarpıştığı, kanunların sert tartışmalarla, çeşitli denge ve uzlaşmalarla çıkarıldığı bir arena idi. Prof. Hirsch’e göre, tek parti sistemi ve TBMM, Almanya’daki Nazi sisteminin tekçi anlayışına benze miyordu. 1935 yılında CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in, partisinin altı ilkesinin tüm okullarda öğretilmesini istemesi Prof. Hirsch’in dikkatini çekmişti.

Hâkimler, yüksek yargı organları kararlarını tek partinin programına ve ilkelerine göre değil, ancak kanunlara ve anayasaya göre verebilirlerdi. Almanya’da yargıçlar Nazi partisinin programına göre karar verdikleri için çok büyük yanlışlara, yıkımlara sebep olmuşlardı.

Prof. Hirsch bu konudaki görüşlerini 1936 yılı başında, Ankara’da, Hukuk İlmini Yayma Kurumu’nda düzenlenen “Devletçilik ve Ticaret Hukuku” konulu bir konferansta Yagıtay’ın iki genel kurul kararını eleştirerek dile getirmişti. Yargıçların kararlarını anayasa ve ka-

nunlara göre vermeleri gerektiğinin altını çizmişti. Böyle olmazsa, rejim bir parti diktatörlüğüne dönüşebilir, büyük yanlışlar yapılabilirdi. Gerekirse Kemalizmin altı ilkesi anayasaya eklenebilirdi.

Prof. Hirsch'in açıklamaları milletvekilleri arasında ve CHP'de tartışmalara sebep oldu. Bu gelişmeler sonunda, CHP Genel Sekreteri olarak Recep Peker, Anayasa'da bir değişiklik yapılacağını ve CHP'nin altı ilkesinin Anayasa metnine katılacağını açıkladı. Bu açıklamadan sonra, Anayasa değişikliği 5 Şubat 1937 tarihli ve 3115 sayılı kanunla gerçekleştirildi. 1924 Anayasası'nın 2. maddesindeki "Türk devletinin resmi dili Türkçedir ve başkenti Ankara'dır." cümlesinin önüne, "Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve İnkilâpçıdır." eklendi. Böylece, CHP'nin altı ilkesi, devlet hukukuna uygun biçimde Anayasa ilkesi haline gelmiş ve herkes için bağlayıcı nitelik kazanmıştı. Bu nitelik, 1961 Anayasasında da korunmuştu.

Parlamento tarafından kabul edilmesinde, Prof. Hirsch'in önemli etkisi olmuş kanunlardan biri de kısa adıyla "Atatürk Kanunu" olarak anılan "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" idi. Bu kanunun hazırlanması ve kabul edilmesi çok ilginç olmuştu.

Demokrat Parti 1950 seçimlerinde, ezici bir çoğunlukla iktidara geldiğinde, Anayasa'nın 2. maddesindeki CHP'nin altı ilkesini, Anayasa'dan çıkarabilirdi, ama bunu yapmadı. Tam tersine Demokrat Parti'nin önde gelen politikacıları, kendilerinin de Kemalist ve Atatürk'ün eserlerine bağlı olduklarını açıkladılar.

Menderes hükümeti, işbaşına gelmesinden hemen sonra Atatürk’e bağlılıklarını ve onun izinde olduklarını bildiren bir kararname çıkardı. Bu kararname ve açıklamalarla yıllardan beri gizlenmiş, alttan alta faaliyet yürütüp örgütlenmiş Atatürk karşıtı dinci, fanatik tarikatlerin saldırılarını da önlemeyi amaçlıyordu. Ayrıca eziçi oy çokluğuyla seçimi kazanmış olmalarına rağmen Demokrat Parti ileri gelenleri Kemalist ordunun tavrından çekiniyorlardı.

Türkiye’nin dört bir yanında Atatürk heykellerine ve anıtlarına saldırılar, kirletmeler artmıştı. Atatürk’e açıkça sözle ve yazıyla hakaret ediliyordu.

Hükümet, 1950 Aralık ayında çıkardığı bir kararname ile, devlet dairelerinde ve makam odalarında sadece Atatürk’ün resminin asılacağını bildirdi. Fakat kararname, fanatik Tıcaniye tarikatının Atatürk’ün heykellerine ve anıtlarına saldırılarını önleyemiyordu. Bu saldırılar karşısında halkın günlük basında ifadesini bulan nefret ve öfkesi artıyordu.

Bunun üzerine Menderes hükümeti, “Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun” tasarısı hazırladı. Fakat, bu tasarıya iktidar partisinin birçok milletvekili karşı çıkıyordu. Bu milletvekilleri, Tıcanilere ve bu tarikattan kişilerin saldırılarına besledikleri sempatiyi çeşitli yasal örtüler altında gizlemeye çalışıyorlardı. O zamanlar yürürlükte olan 1924 Anayasası’nın 69. maddesi, tek tek kişilerin lehine çıkarılacak her türlü özel kanunu açık bir dille yasaklamaktaydı. İşte Tıcanilere ve fanatik dincilere sempatileri olanlar, Anayasa’nın bu mad-

desine dayanarak, “Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun” tasarısına karşı çıkıyorlardı.

7 Mayıs 1951’de, parlamentoda yapılan fırtınalı görüşmeler sonunda, söz konusu tasarı, 141’e karşı 146 oyla reddedilerek, komisyona geri gönderildi. Hükümet, itirazları bertaraf edebilecek bir hukuki gerekçe arıyordu.

Başbakan Menderes, güvendiği bir milletvekilini Prof. Dr. Eduard Hirsch’e gönderdi ve bu “hukuk problemi” hakkında bilimsel görüşünü istedi. Hirsch, bu kanun tasarısını enine boyuna inceledikten ve parlamentodaki şiddetli itirazların altında yatan gerçekleri araştırdıktan sonra kendi görüşünü açıkladı:

“1924 Anayasası, başka şeylerin yanı sıra, bir şahsa imtiyazların tanınmasına imkân sağlayacak yasaların çıkarılmasını yasaklamaktadır. Buradaki ‘şahıs’ deyimini ‘gerçek kişi’, yani insan anlamına gelmektedir. İnsanın şahsiyeti doğumun tamamlanmasından itibaren hayatla başlar ve ölümle son bulur. Atatürk adında bir şahıs, hukuki anlamda artık mevcut değildir. Dolayısıyla ona yasa yoluyla da bir imtiyaz sağlanması söz konusu olamaz. Söz konusu tasarıda ceza hukuku normlarıyla korunması öngörülen, hukuki varlık ve şahıs olarak Atatürk değildir. Burada korunmak istenen, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusuna karşı Türk milletinde genel olarak yaygın bulunan hayranlık ve saygı duygusudur. İşte, ceza tehdidi altına konulmak istenen davranışlar, halkın içinde yaşamayı sürdüren bu saygı duygusunu, yani merhumun anısını zedelemeye müsait davranışlardır.”

Prof. Hirsch'in bu bilimsel açıklamasından sonra hükümet söz konusu tasarımı şöyle biçimlendirdi: "Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden ve söven kimse; Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve âbideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimse cezalandırılır."

Tasarı bu biçimiyle 25 Temmuz 1951 tarihinde kabul edildi ve 31 Temmuz 1951 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.

Hirsch, yıllar sonra yazıp yayımladığı *Anılarım* adlı kitabında, bu kanunun öyküsünü anlattıktan sonra "Böylece, bu olağanüstü şahsiyetin anısını koruma konusunda ben de karınca kararınca bir katkıda bulunabilmişim." diye yazacaktı.

Üniversitelerde "Temizlik"

İkinci Dünya Savaşı'nın Almanya aleyhine sonuçlanması, dünyanın Amerika ve Rusya arasında iki bloğa bölünmesi, Türkiye'deki politik hayatı çok etkiledi.

Türkiye'de çok partili hayata geçilmiş, Adnan Menderes'in başkanlığında Demokrat Parti kurulmuştu. 1946 yaz ayında yapılan seçimleri, biraz zorlanarak yine CHP kazandı. Fakat seçimler CHP içindeki çeşitli siyasi akımlar arasındaki dengeleri değiştirdi. O güne kadar Hasan Âli Yücel ve çevresi tarafından temsil edilen hümanist çizgi, yerini milliyetçi çizgiye bıraktı.

Yeni hükümeti 17 Ağustos 1946 tarihinde Recep Peker kurdu. Hükümet içinde, milliyetçi çizgi belirle-

yici hale gelmişti. Milli Eğitim Bakanlığı'na, Hasan Âli Yücel'in siyasi karşıtlarından olan Reşat Şemsettin Sirer getirildi.

Hasan Âli Yücel'in hümanist çizgisiyle, Recep Peker ile Şemsettin Sirer'in ırkçılığa varan aşırı milliyetçi çizgisi, Milli Eğitim Bakanlığı'nda, hükümet içinde, üniversitelerde hâkimiyet kavgasına girdi. Reşat Şemsettin Sirer ve taraftarlarına göre çok tehlikeli gördükleri “solcu” profesörler, öğretim üyeleri ve bu profesörlere yardımcı olan yabancı profesörler üniversiteden temizlenmeliydi!

Prof. Hirsch, “üniversite özerkliği”ni aslında bunları düşünerek, üniversitelere dışarıdan siyasi müdahale edilmesini önlemek, bilimsel özgürlüğü güvenceye alabilmek için savunmuş ve kabul ettirmişti. Ama işlerin bu kadar hızla aleyhlerine döneceğini hesap edememişti.

11 Aralık 1947 tarihinde “sol” düşünce ve çevrelere karşı mücadele etmek amacıyla “Milliyetçi Türk Gençliği” adıyla bir öğrenci derneği kuruldu.

Milliyetçi Türk Gençliği Derneği üyeleri, Ankara'da kendilerine göre “komünist” olan öğretim üyeleri aleyhine gösteriler yaptılar, 27 Aralık 1947 günü, Ulus Meydanı'nda toplanarak Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne yürüdüler. Prof. Pertev Naili Boratav'ın konferans vereceği salonu bastılar, sonra da Rektörlüğe saldırarak Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'yu linç etmek istediler. Rektör, askerlerin yardımıyla, saldırganların elinden güçlkle kurtulabilmişti.

10 Ocak 1948 tarihinde, Ankara Üniversite Senatosu toplandı. Tıp Fakültesi senatörü, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Muzaffer Şerif Başoğlu, Doç. Behice Boran, Prof. Pertev Naili Boratav ve Doç. Niyazi Berkes'in üniversitenin şeref ve itibarını zedeleyen davranışlarından ötürü, üniversiteden çıkarılmalarını önerdi.

Hukuk Fakültesi senatörü olan Prof. Hirsch, bir anda, Nazi partisi tarafından çıkarılan bir yasayla birçok meslektaşıyla birlikte, savunma hakkı bile verilmeden 1933 yılında Frankfurt Üniversitesi'nden atılışını hatırladı. Türkiye'de böyle bir hukuksuzluk nasıl olabilirdi? Senatoda söz aldı:

"Bu öğretim üyelerinin üniversiteden atılması önerisinin dayandığı hazırlık soruşturması dosyasını incelemek istiyorum. Bu dosyayı rica ediyorum," dedi. Ricası, protestoyla karşılandı.

"Böyle bir dosya yok!" dediler.

Hirsch, devam etti:

"Peki, suçlanan kişiler, bu konuda dinlendi mi?" sorusuna, bu öğretim üyelerinin atılmasını öneren Tıp Fakültesi senatörü hiddetle cevap verdi:

"Buna hacet yok! Hepimiz onların komünist olduklarını biliyoruz."

Hirsch sakince devam etti:

"Özür dilerim, ben bilmiyorum; ama bir hukukçu olarak, her suçlanan kişinin en temel hakkının, dinlenme hakkı olduğuna işaret ederim!"

Tıp Fakültesi senatörü öfkeyle bağırdı:

“Böyle bir işleme kesinlikle karşı çıkıyorum. Buna gerek yok!”

Hirsch, hukukçu bir ordinaryüs profesör olgunluğu ve pratik mantığıyla devam etti:

“Pekâlâ sayın meslektaşım, o zaman ben de, şu andan itibaren körbağırsağın sol omuzda bulunduğunu iddia ediyorum!”

Daha sözünü bitirmemişti, Tıp Fakültesi senatörü, öfkeyle yerinden fırladı, Hirsch’e saldırmak istedi. Öteki senato üyeleri, saldırıyı güçlkle engellediler. Fakat senatör önerisinde ısrar etti. Bunun üzerine Hirsch, “Sayın Ankara Üniversitesi Senato Üyeleri, lütfen sözlerimin aynen tutanağa geçirilmesini rica ediyorum. Bir disiplin soruşturmasında dahi suçlanan kişiye söz hakkı tanınması zorunludur. Bu olmaksızın yapılacak bütün işlemler hukuka aykırıdır. Ben hukuka aykırı bir işleme katılmam. Hukuk Fakültesi’nin senatodaki temsilcisi olma görevimden burada istifa ediyorum.”

Bu tarihi açıklama aynen tutanağa geçti. Hirsch’in bu açıklamasına, Prof. Esat Arsebük de katıldı. İstifa ettiler. Buna rağmen, Ankara Üniversitesi Senatosu’nun diğer üyeleri oybirliğiyle, suçlanan üç öğretim üyesinin üniversiteden atılmalarına karar verdiler.

Öğretim üyeleri Danıştay’a gittiler. Danıştay 16 Şubat 1948 tarihinde, senatonun kararını hukuki gerekçelerle bozdu.

Bunun üzerine Milliyetçi Türk Gençliği Derneği, üç “solcu” öğretim üyesine karşı, üniversite içinde gösteri yaptı.

“Solcu” üç öğretim üyesi aleyhine cezai soruşturma başlatıldı. Sonuçta, iki doçent suçlu bulunarak üç ay hapis ve görevlerinden alınma cezasına çarptırıldı. Üçüncü sanık profesör ise berat etmesine rağmen, Türkiye üniversitelerinde çalışma hakkı elinden alındı. Bu da bir öğretim üyesi, bir bilim insanı için çok ağır bir cezaydı.

Bu milliyetçi havada Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’ndeki mülteci Alman profesörlerin işine de son verildi. Prof. Hirsch ise Türk vatandaşı olduğundan yerinde kalabilmişti, ama bu dışlanmalar, meslektaşlarının hukuk dışı yöntemlerle görevden alınmaları, bu hukuksuzluğa karşı yeterli tepkileri gösterememiş olması onu derin derin düşündürdü, sarstı, verdiği kararları yeniden düşünmesine yol açtı.

1949 Haziran ayı sonunda, Frankfurt Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin davetine uyarak, konuk profesör sıfatıyla beş hafta süreyle ders vermek için Almanya’ya gitti.

Almanya yeniden inşa ediliyordu. Ankara’daki değerli dostlarından biri olan Ernst Reuter, 1946’da Batı Berlin’e dönmüş ve Berlin Belediye Başkanı olmuştu. Batı Berlin’de, 1948’de, “Hür Berlin Üniversitesi” adıyla yeni bir üniversite kurulmuştu. Ernst Reuter’in davetine uyarak, 1950 yılı yaz sömestresinde, misafir profesör olarak ticaret hukuku, hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi dersleri verdi.

Bu süre içinde, üniversitedeki Alman ve çeşitli ülkelerden gelmiş meslektaşlarıyla uzun uzun konuştu. Dünyanın çok değişmiş, görüşlerin çok değişmiş,

kendisinin ise 20 yıl boyunca bunlardan geri kalmış olduğunu fark etti.

Berlin Hür Üniversitesi, perişan bir haldeydi. Hukuk Fakültesi'nde ders verecek yeterli öğretim üyesi yoktu. Bazı dersler avukatlar tarafından veriliyordu. Öğrencilerin çoğu, savaştan dönmüştü. Üniversite binaları henüz çok yetersizdi. Hirsch, dersleri, Dahlem'deki, öğrencilerin "At ahır" adını taktıkları, metroya ait bir depo da veriyordu. 600 kadar öğrenci canla başla çalışıyordu. Öğrenmeye çok istekliydiler.

Bir gün, Prof. Reuter, yanına geldi. Eski Ankara günlerini andılar. Reuter, sözünü Hür Berlin Üniversitesi'nin durumuna getirdi ve şunları söyledi:

"İstanbul ve Ankara üniversitelerinin kuruluşunda ön safta yer aldınız. Bu üniversitelerin gelişmesinde sizin de hizmetiniz var. Türkiye'de, 20 yılda kazandığınız tecrübelerinizin meyvelerini yeni Berlin Üniversitesi'nin inşasında da ortaya koymanız mümkün değil mi? Bize çok değil, üç yıl yardım etseniz köşeyi döneriz. Türkiye'deki yetkili şahsiyetlerin de, müracaat ettiğiniz takdirde, size gerekli izni vereceklerinden eminim."

"Önerinize, davetinize çok teşekkür ederim. Bana düşünmek için biraz zaman veriniz lütfen!"

"Sizi bekliyoruz Sayın Hirsch! Batı Berlin'in yardımına koşmanın, Batı dünyası ve hepimiz için bir şeref borcu olduğunu düşünüyorum."

Hirsch, 1950 Ağustos'unda Türkiye'ye döndü. Ayakları geri gidiyordu sanki! Reuter'in daveti ve önerisi çekici geliyordu.

Düşünmeye başladı. Bu arada karısının ruh sağlığı tamamen bozulmuş, psikiyatri bölümünde bir odaya kapatmaktan başka çare kalmamıştı.

Oğluna artık seksen yaşına gelmiş annesi ve Türk bakıcısı bakıyordu. Bu böyle gidemezdi. Çare bulmalıydı.

Berlin'deki profesör arkadaşları, Berlin'e gelmesini, hiç olmazsa üç yıl ders vermesini ısrarla istiyorlardı.

Sonunda daveti kabul etti. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı'na başvurdu, Batı Berlin Hür Üniversitesi'nde ders vermek için üç yıllık bir izin istedi. Böyle bir izin hakkı vardı. Fakat fakültenin yetkili organları, bu müracaatı reddetti.

Hirsch, bunu beklemiyordu. Kendi hazırlamış olduğu Üniversite Kanunu'na göre izin vermeleri gerekirdi. Verilen karar kanunlara aykırıydı. Bu durumu açıklayarak ikinci kere izin istedi. Bu müracaatı da reddedildi. Ayrıca 1952-1953 öğrenim yılı başlangıcında Ankara'da görevinin başında olması gerektiği de bildirilmişti.

Oysa bu ret kararlarını veren ve onu uyarak hiza-ya getirmek isteyen fakültenin ve profesör arkadaşlarının menfaatleri için, canla başla tam on yıldan beri çalışmıştı. Bunca emeğin, bunca çabanın karşılığı bu mu olmalıydı?

Ankara Hukuk Fakültesi Dekanlığı'nın verdiği ret kararlarını gerekçe göstererek Milli Eğitim Bakanlığı'na bir dilekçe yazdı; ordinaryüs profesörlükten affını rica etti. Yazarken elleri titriyordu! Bir Türk vatandaşı olarak, geçerli yasalara göre, Türkiye dışında, Berlin Hür Üniversitesi'nde, kendisine önerilen medeni hukuk, ti-

caret hukuku ve hukuk felsefesi kürsüsünü kabul edebilmesi için izin istedi.

Bakanlar Kurulu, dokuz ay sonra, 25 Temmuz 1953 tarihinde, Hirsch'in müracaatını görüştü. Ankara Hukuk Fakültesi'ndeki görevinden istifasını kabul etmedi, fakat geçici görev için izin verdi. Bu karar artık çok geç kalmıştı!

Prof. Hirsch, bu karardan iki hafta önce Hür Berlin Üniversitesi'ne rektör seçilmişti. Bu arada Türkiye'de eşinden boşanmış ve Berlin'de üçüncü evliliğini yapmıştı.

Rektörlük görevi bitince yeniden rektör seçtiler. Rektörlük görevi 1955 sonbaharında sona erdi. Fakat artık bir daha Türkiye'ye dönmedi, ölünceye kadar, Türk vatandaşlığını sürdürdü. Almanya'da Türkiye'nin kültür elçisi olarak çalıştı.

İstanbul Üniversitesi ve yetiştirdiği öğrenciler, profesörler, hukukçular Ordinaryüs Profesör Dr. Ernst Eduard Hirsch'i daima saygı ve şükranla andılar.

İstanbul Üniversitesi tarafından 26 Mayıs 1978 tarihinde ona fahri doktorluk diploması verildi. Bu diplomada şunlar yazılıydı:

“.... Haiz olduğu ahlaki faziletler yanında, ilmin terakki ve inkişafına hizmet etmiş olan Ordinaryüs Profesör Ernst Eduard Hirsch'e ilmi şan ve şerefine yükseltilmesi maksadıyla, İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun tarihinde verdiği karar gereğince, ... İstanbul Üniversitesi Fahri Hukuk Doktorluğu “doktor honoris causa” payesi tevcih olunmuştur.”

YEDİNCİ BÖLÜM

ANAFORDAN ÇIKIŞ

Geride Kalanlar

Önüne ön, sonuna son konulamayan büyük nehir, yatak değiştirirken anaforlamış, önüne konan setlerle duraksamış ve sonra önündeki setleri, o setleri koyanlarla birlikte yıkarak, yeniden akmaya başlamıştı.

Savaş, ardında milyonlarca ölü ve yaralı bırakarak bitmişti. Almanya'yı ve dünyayı kana bulayan faşist rejim yıkılmış, kayıtsız şartsız teslim olmuştu. Savaşa giren devletler, yenen de yenilen de yakılıp yıkılmış, şehirler, kentler harabeye, moloz yığınınına dönmüştü.

O büyük nehrin birer damlası olan insanlar, kendi iradeleriyle ya da kendi iradeleri dışında yaşadıkları savaş şartlarından çıkarak, yeni hayatta yer edinmeye, yaşamlarını yeniden kurmaya çalışıyorlardı. Savaşın fırlatıp attığı insanlar, ölümden kaçarak bir damla huzur ve güven buldukları ülkelere sığınanlar, barış şartlarında kendi ülkelerine dönüp dönmeme sınırında yaşıyorlardı. Kalmak mı zor, dönmek mi? Gerçekte ikisi de zordu.

1933 sonrasında Türkiye'ye sığınan Almanlardan birçoğu Nazi rejiminin yıkılmasından sonra, yavaş yavaş anavatanlarına dönmüşlerdi ya da dönüş hazırlığı yapıyorlardı. Fakat bazıları, Prof. Zuckmayer gibi insanlar Almanya'ya küsmüşler, gelirken gemilerini yakıp gelmişlerdi.

Bischoff ailesi ise kararlarını Çorum'dan İstanbul'a döndüklerinde vermişlerdi. Bu karar doğrultusunda önce Cornelius Harburg'a dönmüş, Berta ile Eduard kızlarıyla İstanbul'da kalmışlardı. Almanya'da işler açıldığında, hayat yaşanacak hale geldiğinde onlar da döneceklerdi.

Cornelius, bir sabah, gemiyle Karaköy İskelesi'nden ayrılıp gitmişti. Kuledibi'ndeki evlerine döndüklerinde Cornelius'un yokluğu önce Berta'yı çarpmıştı. Yemek masasındaki yeri bomboştu!

Berta oğlunun yerine oturdu, başladı ağlamaya...

Kaçıncı kopuş, kaçıncı ayrılıktı bu...

On yıl önce kocası İstanbul'a kaçıp gittiğinde, Harburg'daki evlerinde de Eduard'ın masadaki, yataktaki, evdeki yeri bomboş kalmış, ama o zaman pek ağlamamıştı. Şimdi ise biricik oğulcuğunun, bubasının ardından hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Dayanma gücü kalmamış gibiydi... Eduard, karısının başını sıcacık eliyle okşuyor, ama sus, ağlama demiyordu. Ağlama derken sanki kendisi ağlamaya başlayacaktı. Sonra Edith annesinin sol yanına oturmuş, elini annesinin omuzuna koyarak bir süre susmuş, tam "Anneciğim ağlama" diyeceği an hıçkırmaya başlamıştı.

Eduard, ayakta duruyor, kızının ve karısının omuzlarından tutuyordu. Böyle anlarda baba olmak da, koca olmak da çok zordu. Görmüş geçirmiş, hayatın birçok halini görüp yaşamıştı. Artık sonu belirsiz yolların sonuna gelmişlerdi. Hayatla ölüm arasındaki kaçış yollarının başlangıcında değillerdi. Nazi polisi, kapılarını çalmıyordu. İstanbul'a kaçıp geldiği 1938 yılının kahredici günleri on yıl geride kalmıştı. Geçen zamanda İstanbul ve Türkiye'ye alışmışlar, çevrelerindeki insanlarla kaynaşmışlar, yeni dostlar edinmişlerdi.

“Berta’cığım, İstanbul’un Gülü, sevgili karım ağlama, dayanamam! Haydi benim biricik kızım Edith, sil göz yaşlarını! Zor günlerin başlangıcında değil, sonundayız. Yakında biz de döneceğiz yurdumuza, yine ailecek bir arada yaşayacağız Hamburg’da!” diyebilirdi Eduard.

Cornelius’un Hamburg’daki İlk Günleri

Cornelius, İstanbul’dan dönerken Almanya’ya ilk ayak bastığı Nürnberg tren istasyonu çevresinde gördükleriyle şaşırmış, şoke olmuştu. Hamburg ve Harburg’da gördükleri de Nürnberg’den farksızdı. İstanbul’da gazeteleri okumuş, savaş resimleri görmüştü. Fakat resimlere bakarak savaşın ne olduğunu pek anlayamamıştı.

Kendisini Hamburg Tren İstasyonu’nda karşılayan Fritz Hoppe’nin köyüne giderken yanmış yıkılmış şehri daha yakından gördü. Vardıkları Marmsdorf köyü ise fazla bombalanmamıştı. Fritz Hoppe, Cornelius’a evinin bir odasını ayırmıştı. Cornelius’a odasını göster-

di. “Evine hoş geldin Cornelius! Burada bir misafir gibi değil, kendi evindeymiş gibi davran, rahat et. Babanlar geldikten sonra evinize gidersin,” dedi.

Akşam kahvaltısını beraber yaptılar. Fritz Hoppe Türkiye’yi, Türkleri, oradaki hayatı soruyordu. Cornelius anlattı. Yemekten sonra Fritz Hoppe “Cornelius, çok uzak bir yolculuktan geldin. Buyur, istediğin zaman odana çıkabilirsin,” dedi.

Cornelius, teşekkür edip odasına çıktı. Yorgundu, uzun tren yolculuğu vücudunu sarsmıştı. Başını yastığa koydu. Gözünü yumduğunda tren tekerlerinin çıkardığı çuh çuh sesleri kulaklarında çınliyordu. Bir süre uymaya çalıştı. Uyku gözlerinden aktığı halde uyuyamıyordu. Kalktı, yatağın içine oturdu, başını duvara dayadı. İstanbul gözlerinin önüne geldi. Annesini, babasını, kız kardeşini düşündü. 11 yaşında gittiği İstanbul’dan, 20 yaşında dönmüş, hayat onu erkenden olgunlaştırmış, alışkanlıkları, davranış biçimleri, ahlak anlayışı İstanbul’a, Çorum’a göre şekillenmişti. 18 yaşında, alımlı bir Alman kızı haline gelmiş olan, kol kanat gerdiği kız kardeşini, Edith’i aklına getirince, yüreği cız etti. Başına kötü bir şey gelmesine dayanamazdı. Onlar şimdi çok uzaklardaydı. Cornelius Almanya’ya dönüp geldiğine sevinemedi; yaralıydı, başlarına bunca zorluğu getirenlere kırgındı. İlk kez kendi memleketinde yapayalnız olduğunu hissetti. Almanya ona yabancılaşmıştı...

Tekrar yatağa uzandı. Gözlerini kapadı, uyur gibi oldu. Çorum’daydı... Atına binmiş, Çorum ovasında dört-nala uçuyordu... Sonra... Tarabya’daydı... Marika tam beklediği saatte geldi... Mari... ka... Ma...ri... Ma....

Sabahleyin geç uyandı. Kahvaltıdan sonra, Harburg'a gitmek için yola çıktı. Bazen yürüyerek, bazen zar zor işleyen tramvaya binerek öğleye doğru Harburg'a varabildi, Paulus Kilisesi'nin önünde indi, çocukluğunun geçtiği Winkelberg Sokağı'nı aradı... Etraf bombalanmış, harabeye dönmüş, tanınmaz hale gelmişti. Yavaş yavaş yürüyerek, bir sabah vakti, eşyalarını olduğu gibi bırakarak, iki bavulla, Paris'e anneyi ziyarete gidiyoruz diye çıktıkları evlerinin önüne geldi. Vay! Sevgili evleri, gözünü açtığında dünyayı gördüğü pembe boyalı evleri yapayalnız, kimsesiz bir çocuk gibi duruyordu yerinde... Oturma odasının pencere camları kırılmıştı. Ön cephe duvarlarının sıvaları yer yer dökülmüştü. Kapı kilitliydi. Bir süre kapının önünde oturdu. Tanıdığı, akrabası, kimi kimsesi yoktu... Sokaktan geçenleri tanıımıyordu. "Hoş geldin Cornelius!" diyeni bile yoktu. İçeri giremedi! Oysa annesi, "Harburg'a varır varmaz evimize git, içeri gir, ne var ne yok bak!" demişti.

Kalktı, yukarıya doğru yürüdü, Niemann Sokağı'nı geçti, bir zamanlar kâğıttan gemisini yüzdürürken, kara çizmeli bir adamın başına dikilip, soğuk, sert bir sesle "Senin adın ne çocuk?" diye sorduğu yerlere geldi. Bombalarla yıkılmış evler, şimdi sorunun cevabı gibiydi. Sokaklarda yürürken, kafasında hatıralar canlanıyor, kendini bir İstanbul'da, bir Çorum'da, bir Tarabya'da, bir Harburg Tren İstasyonu peronunda hissediyordu...

Birkaç gün içinde akrabalarını ziyaret etti. Halası yaşlanmıştı. Savaşın ve Milliyetçi Sosyalist rejimin baskı ve korkuları onun güzelliğini alıp gitmişti. Çok içten, çok candan karşıladı Cornelius'u. Koca delikanlı olmuş Cornelius'u bağrına bastı, öptü, kokladı; titrek bir sesle "Hoş geldin!" dedi. Gözyaşı Cornelius'un yakışıklı yüzünü ıslattı...

Oturup uzun uzun konuştular. Cornelius'un anlatıklarını hayretler içinde dinledi.

"Cornelius, şimdi artık senin için ve bizler için yeni bir hayat başlıyor. Geçmiş unutmak mümkün değil! Geçmişimizi hiçbir zaman unutmamalıyız, Nazilerin yaptıklarını unutmayacağız! Ama insan geçmişe göre değil, geleceğe göre yaşar. İstanbul Üniversitesi'nde yarım kalan hukuk öğrenimini Hamburg Üniversitesi'nde tamamla. Zaman kaybetme. Zaten faşist rejim yüzünden çok zaman kaybettik. Merak etme, annen, baban, kardeşin de yakında gelirler buraya... Ne ihtiyacın olursa söyle bana. Fakat sana şunu söylemeden edemeyeceğim. Nazi rejimi yıkıldı, fakat Nazilerin ırkçı, milliyetçi düşünceleri, şartlanmışlıkları Alman halkı arasında altan alta devam ediyor.

"Elli yılda, yirmi yılda beyinlere yerleştirilmiş düşünceler, alışkanlıklar bir günde, bir yılda değişemez; ırkçılık ve milliyetçilik zehrinin beyinlerden silinmesi için uzun bir zaman gerekir. Bunun için kendine dikkat et! Okulda, sokakta, kahvede, birahane de konuşmalarına, davranışlarına dikkat et! Attığın adıma, ağzından çıkana dikkat et! Türkiye'de geçen hayatını kimseye anlatma!

Yarı Yahudi olduğunu kimseye söyleme! Seni korkutmak için söylemiyorum bunları! Ama gizlenmiş Naziler, formalısından daha tehlikeli olabilir.”

Cornelius, halasını dikkatle dinledi. “Uyarılarına, tavsiyelerine, açıklamalarına çok teşekkür ederim hala,” dedi. “Merak etme! Dikenli ve tehlikeli yollarda yürümesini az çok öğrendim. Dikkatli olacağım ve öncelikle hukuk eğitimimi tamamlayacağım.”

Cornelius, babasına mektup yazdı. Hamburg’da, Harburg’da gördüklerini, ilk izlenimlerini anlattı. “Baba şimdilik buraya gelmeyin! Ben size uygun olan zamanı bildiririm. Kendinize iyi bakın! Ben iyiyim! Beni düşünmeyin ve benim için kaygılanmayın!” dedi.

Kısa bir süre içinde, halasının dediklerinin doğruluğunu gördü. Birahanelerde iki üç bardak bira içtikten sonra konuşulanlar, halk arasında, Yahudi düşmanlığının; savaş sırasında yurtdışına kaçmış, başka ülkelere sığınmış olanlara karşı alttan alta bir kinin var olduğunu gösteriyordu. Cornelius, Türkiye defterini tamamen kapattı. Hiç kimseye Türkiye’de geçen hayatından söz etmedi, etmeyecekti...

Çok zor bir durumdu bu. Hatıralarının çoğunu yok saymak, kişiliğini oluşturan geçmişini sürekli gizlemek ruh dünyasını olumsuz yönde etkiliyordu. Gündüz gizlediklerini, çoğu zaman geceleri uykusunda yaşıyordu. Türkiye’deyken çok az gördüğü kâbusları, Hamburg’da sık sık görür olmuştı. Bazı gecelerde tatlı uykuları kâbuslarla zehir oluyordu...

Hamburg’da üniversite hayatına başlayalı birkaç ay olmasına rağmen, güveneceği, olduğu gibi görünebileceği, çekinmeden konuşabileceği bir dost edinememişti. Bölümünün en genç öğrencilerinden biriydi. Öğrencilerin çoğu gençliklerini cephelerde, savaş içinde geçirmişti. Kimisi Rusya’da esirlikten yeni dönmüştü. Kimisi sakatlanmış, kimisi yaralanmıştı. Öğrenciler kaybedilmiş yıllarının açtığı yaraları sarabilmek için çok çalışıyorlardı.

Cornelius, sınıfta yanı başında oturan, esirlikten yeni gelmiş, kendisinden beş on yaş büyük öğrenci arkadaşına, Tarabya’da, İstanbul’da yaşadığı maceraları, aşkları, sevdaları; Çorum ovasında dörtmala at koşturduğu günleri anlatamazdı... Aşksız duramayan Cornelius, aşksız kalmıştı. Yalnızlığı giderek artıyordu. Yalnızlık, içindeki Türkiye özlemini körüklüyordu. Bir ara İstanbul’a dönüp gitmeyi bile düşündü. İstanbul’u, İstanbul’daki dostlarını, arkadaşlarını, aşklarını, en çok da Mari-ka’yı arıyordu.

Yalnızlığını Orhan Peker’e yazdığı mektuplarla gide-riyordu. İlk mektubunu üniversiteye başladığı aylarda yazmış ve Hamburg’da çektiirdiği ve arkasına “Unutur-san darılırım!” diye yazdığı fotoğrafını da zarfın içine koyarak göndermişti.

O yıllarda posta yavaş çalışıyor, mektuplar Türkiye’ye neredeyse bir ayda ulaşıyordu. Cornelius Orhan’dan uzun süre cevap bekledi. Gelmedi. “Ulan Orhan! Bu yapılır mı bana?” dediği günlerden birinde cevap geldi. Bu mektup Orhan Peker’den gelen ilk mektuptu. Aynen şöyle yazmıştı:

Bub,

Geçenlerde eski kitaplarımı karıştırırken senin bir resmin elime geçmişti. Arkasına aynen şöyle yazmışsın: *Unutursan darılırım!*

O zaman kendi kendime sormuştum. Bu herifi ben unuttum mu acaba, kim bilir ne âlemededir, aklından geçiyor muyum? Sonra hiç beklemediğim bir an, gönderdiğin kart çıktı geldi. Çamlıkta sırtüstü yatıp güldüm, bu kart Hamburg'dan geliyor, bu resmi Van Gogh yapmış, bu kartı arkadaşım Eduardzade Cornelius Efendi göndermiş, bu kart bilmem kaç kilometre yol etmiş de gelmiş ve gelmiş de beni bulmuş. Bak işe! Nerden nereye? Bir cigara tellendirdim...

Bunun aksi de olabilirdi, olmadı, demek aklından geçiyormuşum... Ne iyi, ne güzel! İnsan çok kimse tanıyor, yolda, şurada burda. İyi dostluk zor iş.

On gün sonra İstanbul'a döneceğim. Bu yaz da geçti. Son sene, Akademi faslı bitiyor demektir. Resim yapıyor muyum? Öyle yazmışsın. Bu lafa ne denir. Benim gibi akşama kadar resim yiyip içen bir adama, tabii, iş olsun diye böyle sorulur. Hepsini geçelim, belki bu ara biraz değiştim. Eski den çok ciddiye aldığım şeyleri, belki şimdi daha soğukkanlı karşılayabiliyorum. Şu veya bu şekilde düşüncelerim değişti. Fakat resim yapmak – sanat yapmak – neşemi hiç kaybetmedim. Sadece biraz sabırlı olmak istiyorum o kadar...

Sen ne âlemdesin? Derslerin, işlerin yolunda mı? Hususi hayatın, yani açık söyleyelim kızlarla, karılarla iyi misin? Balonların bittiyse yine gönderelim. Bana birkaç fotoğraf yolla... İstanbul'da tabii sizinkilere uğrayacağım. Oradan

sana derli toplu bir resim paketi göndereceğime söz veriyorum. İçinde yeni işler bulacaksın. Hamburg sergisi için –tekrar kısaca söyleyeyim– resmi bir teklif lazım: Yani hangi teşekkül bu işi üzerine alıyorsa onlar, Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü’ne yazılı olarak bildirmelidirler. Benim iyimser kardeşim. Senin imzanla gönderdiğin teklif, şüphesiz biraz hususi olmuştu. Müdüre getirip vaziyeti anlatmışım. İyi karşıladı. Fakat o kadar. Ben şahsen bir şey yapamam tabii, vaziyeti bilmiyor değilsin. Sanat işlerimiz maşallah ciddiye pek alınır mı?

Neşem yerinde. Ümitlerim kırılmadı. Paris işi ilk arzum. Bakalım ne olur. Gözlerinden öperim.

Edith Baharlanıyor...

Cornelius gideli iki yıl kadar oluyordu. Eduard ise oğlundan gelecek olumlu habere göre davranacak, ailecek Harburg’a döneceklerdi. Çorum’dan döneli dört yılı geçiyordu. Eduard ve Berta hazır para yemeyi sevmezlerdi. “Hazıra dağ dayanmaz!” derdi Çorumlular... Eduard, ta ilk gurbete çıktığı yıllarda, dülger kalfası olarak İstanbul’a geldiği yıllarda paranın önemini çok iyi kavramıştı. Bu devirde parasız hayat olamazdı.

Çorum dönüşü, Aliksan Usta’yla ortak çalışmaya başladıkları Kuledibi’ndeki mobilya imalathanesi iki ailenin geçimini sağlıyordu. Eduard, dülger olmasına rağmen mobilya imalatında da ustalaşmış, piyasada tutulan yeni modeller tasarlayıp geliştirmişti. Aliksan Usta, bildiğini tekrarlayan, gördüğünü aynen imal eden bir ustaydı. Eduard ise hep yenilik, değişiklik yapmak ister,

Almanca mobilya dergilerini okur, inceler; beğendiği örneklerle göre yeni model mobilyalar üretirdi. Yenilik ve değişiklik, Eduard'ın ustalığının temel özelliği idi.

Eduard, geliştirdiği yeni model mobilyaları kendi evine de getirir, Berta'nın hayranlığını kazanırdı. Sanki, karısının yenilikler karşısındaki hayranlığı Eduard'ın ustalığını geliştiriyor, onun yaratıcılığını artırıyordu. Ta ilk geldiklerinde, sıkıntılı günlerinde, kullanılmış ev eşyaları almaya gittikleri gün, Berta, Harburg'da kalan, belki de başkalarının eline düşen yatak takımlarını düşünerek ağlamış, "Tek yerde yatayım, ama kullanılmış ev eşyası almayalım!" diye yalvarmıştı. İşte o günden sonra Eduard, mobilyalarını, masasına, sandalyesine kadar kendisi yapmış, bunları devamlı yenilemişti.

Kimi insan var olanı tekrarlar, Eduard ise var olanı geliştirir, yoksa elindeki imkânlarla yaratmaya çalışırdı. Bu özellik Cornelius'a da geçmişti. Eduard ile Alik-san Usta'nın elinden çıkan mobilyalar Beyoğlu piyasasında, hatta İstanbul piyasasında tutulmaya, aranmaya başlamıştı. İşleri iyiye gidiyordu. Fakat Eduard, İstanbul'da kalıcı değildi. Almanya'ya dönüş kararını çoktan vermişti.

Berta da kocası gibiydi. Ekmeğini taştan çıkarırdı. Çalışmak onun için yük değil, zevkti. Ailenin geçimine her zaman katkıda bulunmaya çalışmıştı. Çorum'da geçen 18 aylık sürede, ücretli bir işte çalışmanın kanunen yasak olduğu enterne şartlarında bile örgü örmüş, elbise dikmiş, Çorumlu kadınlara, kızlara dikiş dikmeyi öğretmişti.

Annesinin ve babasının çalışkanlığı Edith'e de geçmişti. orum dönüşü İstanbul Fransız Kız Lisesi'ni bitirmiş, aileye yük olmamak için çalışmaya karar vermiş, anne ve babasının onayını alarak Taksim'de "Abot" adlı ithalat ve ihracat şirketinde sekreter olarak işe girmişti. Bischoff ailesi yine kışları Asmalımescit Sokak'taki Kamhi Apartmanı'nda, yazları ise Tarabya'daki yazlık evlerinde kalıyorlardı.

1951 Ağustos ayının ilk günlerinden biriydi. Edith, işten çıkmış, Taksim-Tarabya dolmuşuyla yazlık evlerine gidiyordu. Eşyalarını eve bırakacak, sonra Boğaz'daki Beyaz Park'ta denize girecekti.

Dolmuşta yanına yakışıklı bir genç oturdu. Daha otururken göz göze geldiler. Genç adamın gözleri güneşliydi. Bir müddet sonra yanındaki genç kadına hafiften bir daha baktı. "Denize mi gidiyordunuz?" diye sordu. "Evet!" cevabını aldı. Başka konuşmadılar. Hem Edith'in, hem de soru soran gencin kalbinde iek açar gibi olmuştu.

Tarabya'da dolmuştan indiler, birbirlerine bir şey demeden ayrıldılar. Birkaç dakika geçti geçmedi delikanlı dönüp ardına baktı; aynı anda Edith de dönüp bakmıştı, göz göze geldiler... Edith kalbinde esen bir rüzgârın sesini duyar gibi oldu... Delikanlının da kalbinden bir bahar esintisi geçiverir gibi olmuştu.

Edith, ağabeyinin Almanya'dan doğum günü hediyesi olarak gönderdiği güzel bir mayoyu giydi. Havlularını, plaj eşyalarını sepetine koydu, Beyaz Park'a geldi. Ağustos sıcağıyla yanan vücudunu Boğaz'ın serin sularına bırakıverdi.

Cornelius ile Edith Tarabya'nın en iyi yüzücülerindendi. Edith, denize girdi mi deniz kızı olur çıkardı. İşte o gün de deniz kızı gibi yüzüyor, yüksekten çok nefis, insanın baktıkça bakasını getiren atlayışlar yapıyordu.

Az önce dolmuşla gelen, “Denize mi gidiyorsunuz?” diye soran delikanlı da denize girmiş, kıyıdan biraz açılmış, hafif üşümüş ve yorulmuştu. Dinlenmek ve güneşte ısınmak için kıyıya doğru yüzerek geliyordu. Bir genç kızın usta bir yüzücü gibi denize atladığını, neşeyle, etrafına bahar saçarak denizden çıktığını gördü. Kim bu usta ve güzel yüzücü, diyerek merak etti. Denizden çıktı, yanına gitti. Rahatsız etmeden, alıcı gözle baktı. Aaaa! Ne büyük bir tesadüf! Taksim dolmuşunda yanına oturduğu ve “Denize mi gidiyordunuz?” diye sorduğu kızın ta kendisiydi.

Edith ile göz göze geldiler. Edith de çok şaşırdı. Delikanlı selam verdi, “Çok mükemmel atlıyor ve yüzüyorsunuz,” dedi. Sesinde sevgiyle, hayranlıkla çarpan bir kalbin heyecanı vardı.

Edith selamı aldı, “Teşekkür ederim, siz de mükemmel yüzüyorsunuz,” dedi. İki kalp bir anda, “Tık!” ediverdi. Oğlanın kalbi kızın kalbinden gelen görünmez sevgi sıcaklığına kilitlendi! Edith, gülümsedi. “Haydi, sen de atla!” diyerek, Boğaz'ın mavi ve serin sularına mükemmel bir teknikle atladı. Delikanlı da atladı denize.

Sonra...

Sonra, bir bahar patladı iki yürekte...

Sonra “Benim adım Umberto,” dedi oğlan.

“Benim adım Edith,” dedi kız!

Umberto ve Edith, Tarabya’da, Boğaz’ın mavi sularında baharlandılar. Güneş daha berrak, dünya daha güzel, deniz daha da mavi oluverdi sevginin ateşinde...

Umberto, “Yarın burada, aynı saatte!” dedi.

“Peki!” diyebildi Edith; yüreğinden bütün vücuduna doğru sıcacık bir rüzgâr esti!

İşte böylece ansızın, kendiliğinden, hiç hesapta yokken tertemiz, sımsıcak bir aşk başladı Umberto ile Edith arasında. Umberto, daha önceleri çeşitli aşklar yaşamıştı, ama bu aşk, Edith’in aşkı deli divane etmişti onu. Meğer öncekiler aşk değil, meşkmış! Edith’in aşkı yeniden yaratmıştı Umberto’yu.

Edith’in içinde, Çorum’da, kendini ameliyat eden doktora karşı sıcacık rüzgârlar esmiş, ama bu sıcaklığın güzelliklerini yaşayacak şartları olmamıştı. Çorum’dan sonra İstanbul’a gelmişler, ailecek Almanya’ya dönüş kararı vermişlerdi. Edith’in, yaşı yirmisine geldiği halde aşkı, sevdayı Almanya’ya dönecekleri zamana ertelemişti. Bu yüzden, Fransız Kız Lisesi’ndeyken peşine düşen, aşkını ilan eden birçok delikanlıya yüz vermemişti. Günleri evle iş arasında gidip gelerek, yaz günlerinde denize girip çıkarak ve ağabeyinden gelecek iyi haberi bekleyerek geçiyordu. Ta o gün Umberto ile karşılaşınca kadar...

Umberto’nun aşkı, Edith’in kararlarını da, dünyasını da altüst etti. Almanya’ya dönüşü düşünmez oldu. Almanya’nın adını bile duymak istemiyordu. Evde sık sık konuşulan geri dönüş hikâyelerini duyar duymaz sessizce odasına kapanıyordu.

Edith'in davranışlarındaki değişiklik önce annesinin dikkatini çekti. Bir bakışta âşık olan, aşkının kollarında yerini yurdunu terk etmiş olan Berta bu işleri iyi bildi. Kızını bir süre sesizce, belli etmeden izledi. Evet, bu kız âşıktı. Kocasına söylemenin henüz zamanı değildi. Bir gün kızıyla baş başa konuştu:

“Edith’ciğim, son zamanlarda sende değişiklikler, davranışlarında farklılıklar görüyorum. Senin aşk ateşinde yandığını hissediyorum! Lütfen anlat bana her şeyi.”

Aile içinde her şey açık açık konuşulurdu. Herkesin düşüncesine saygı göstermek Bischoff ailesinin bir özelliğiydi. Ayrıca anne kız ilişkisi çok sıcak, çok açık ve çok yakındı. Çorum’da o mahrumiyet şehrinde, ergenliğin sorunlarını ana kız konuşa konuşa, birbirlerine kadınca destek olarak aşmışlardı.

Edith’in kalbi tıp tıp atıyordu. Annesinin yüzüne baktı:

“Evet anne, ben bir oğlanı seviyorum. Hem de çok...”

“Güzel! Ne zamandan beri?”

“İki ay kadar oluyor!”

“Nasıl biri? İş gücü, adı sanı ne?”

“Beğeniyorum, hoşlanıyorum. İyi bir insan. Adı Umberto Kupas!”

“Bu bir İtalyan ismi, kendisi de İtalyan mı?”

“Henüz çok derinlere kadar kökenini, soyunu araştırmadım. Anlattığına göre İtalyan-Yunan karışımı!”

“Ne iş yapıyor?”

“Plastik, çocuk oyuncakları üretiyor.”

“Peki ama yavrucuğum, bu sevda nereye kadar gider?”

“Bilemiyorum! Ama ben Umberto’yu çok seviyorum.”

“Yavrucuğum, biliyorsun biz Almanya’ya, anayurdu-muza dönmeye karar verdik!”

“Biliyorum anneciğim, biliyorum.”

“Biz Almanya’ya dönersek, bu iş ne olacak?”

“Henüz bunları konuşmadık; ya Umberto Almanya’ya gelir ya da ben burada kalırım!”

“Ama yavrucuğum bu nasıl olur? Senden nasıl ayrılabiliriz biz?”

“Senin ve sizin yaptığınız gibi olur anneciğim! Sen kalbinin dediğini yapmadın mı? Sen yüreğinin dediği yere gitmedin mi?”

“Ah yavrucuğum ah! Aşkın gözü kördür! Evet, ben babana vurulmuştum. Yüreğimin sesini dinledim. Babanın ardına düştüm, ta Almanya’ya, Harburg’a gittim. Hayat bizi geriye getirdi, ta Çorum’a kadar götürdü. Şimdi buradayız, yarın tekrar Almanya’ya, Harburg’a döneceğiz. Ben hiçbir zaman keşke demedim, ama yine de sen bir daha düşün! Sen hem Almansın, hem Yahudi; o ise hem Yunanlı, hem İtalyan! Sen kendini, geçmişini, buralara niçin geldiğimizi olduğu gibi Umberto’ya anlattın mı? Umberto, sana kendini anlattı mı? Ne biliyorsun onun hakkında?

“Aşk bir gün, sevgi bir ömür sürer derler... Umberto ailesiyle konuşmuş mu? Ailesi, annesi babası seni olduğun gibi kabul edecek mi? Beni babanın ailesi zor kabul etmişti. Zordur bu işler! Sonra benim sevgili kızım, Rum erkekleri de Rum kızları gibi biraz şıpsavdi olur. Umberto, senden önce başka kimleri sevmiş? Bir insan

yedisinde neyse, yetmişinde de öyle olur. Türklerin güzel bir sözü vardır. Can çıkar, huy çıkmaz, derler. Umberto'nun daha önceki aşkları neden bitmiş? Bu adam sende ne bulmuş? Yarın senden bıkip, başka aşklar peşine düşmesin!”

“Anne, lütfen şimdilik yeter. Dediklerinde haklısın! Bana biraz zaman ver. Umberto'yla konuşayım. Lütfen sen babama bu konuyu şimdilik açma. Ben zamanı gelince kendim açarım.”

O gece Berta'nın gözüne uyku girmedi! Kendi hayatını düşündü, Eduard'a ilk vurulduğu andan, bugüne kadar yaşadığı acı tatlı olaylar bir film şeridinin kareleri gibi geçti gözlerinin önünden. Eduard, sabaha karşı uyandığında, karısının dalgın halini gördü. “Neden uyuyamıyorsun?” diye sordu. “Bilmiyorum, Cornelius'u, Edith'i, geçmiş, geleceği düşündüm nedense,” deyiverdi...

Eduard karısına, “Gel benim solmayan gülüm,” diyerek sarıldı. Berta, başını kocasının sol yanına koydu, kalbinin sesini dinledi. Eduard'ın kalbi, o ilk günkü gibi “Berta... Ber-ta...” diye atıyordu. Kendi kalbi de aynıydı, “Eduard... Edu-ard...” diye bir aşk şarkısı söylüyordu. Sabahleyin kuş sesleriyle uyandı! İstanbul çok güzeldi...

Davul Dengi Dengine Çalar

Umberto, Edith'te, daha önce beraber olduğu kadınlarda pek görmediği özellikler, başka güzellikler bulmuştu. En önemli fark Edith'in kendine olan güveni, hayatın ona kazandırdığı olgunluktu. Birçok yönden birbir-

lerine benziyorlardı. Her ikisi de azınlık mensubuydu, her ikisinin de geçmişı konar göçer bir hayat olmuştı.

Bu aşk, başka aşklara benzemiyordu. Umberto, bu kez işi çok ciddiye aldı. Annesi Teresa'ya konuyu açtı. Edith'i nasıl, nerede tanıdığını; iki aydan beri birlikte olduklarını, bu kızla evlenmek istediğini söyledi. Umberto ilk kez evlenme isteğini annesiyle paylaşıyordu.

Teresa, oğlunun kendine gösterdiği güvenden çok mutlu oldu. Evlenme zamanı zaten gelmişti. "Hayırlı olsun oğlum!" dileğiyle başladı konuşmaya.

"Oğlum, sen bu kızı cidden seviyor musun?" diye sordu.

"Evet anne, cidden seviyorum. Aradığım aşkı, aradığım kadını Edith'in kişiliğinde buldum."

"Çok güzel. Peki, Edith'in geçmişini, soyunu, neden İstanbul'a geldiklerini araştırdın mı? Sordun mu?"

"Sormadım, o kendisi anlattı! Anne tarafı İstanbul Yahudisi, baba tarafı Katolik Alman. Hamburg yakınlarındaki Harburg şehrinde doğup büyümüş. Hitler rejiminin gazabına uğramışlar, İstanbul'a gelip sığınmışlar. Sonra Türkiye Almanya'ya savaş ilan edince, Çorum'da enterne edilmişler. Savaş bitince tekrar İstanbul'a gelmişler. Babası dülger, şimdi Kuledibi'nde bir mobilya imalathaneleri varmış. Bir erkek kardeşi varmış. İki sene önce Almanya'ya geri dönmüş. Kendisi Taksim'de Abod İthalat ve İhracat Şirketi'nde sekreterlik yapıyor. Şimdilik benim bildiklerim bunlar!"

"Bizim hayatımıza benziyor demek onların hayatı! Fakat bizler İstanbul'a geledi üç nesil geçmiş. Biz İtalya-

nız, ama İstanbullu olduk, biraz Türkleştik. Babanın kökeni Yunanlı, ama kendini İstanbullu sayar. Sen de ne İtalyansın ne de Yunan; sen bir İstanbul çocuğusun. Benden, babandan daha çok İstanbullusun! Türklerle, Müslümanlarla bir arada büyüdün! Karakterinde Türklük de var artık! Oğlum, anlattığına göre Edith, Almanya'da doğmuş, çocukluğu orada geçmiş, Türkiye'ye isteyerek gelmemiş, babası Alman; yani bu kız kendini nasıl hissediyor? Alman mı, Yahudi mi, İstanbullu mu?"

"Edith kendini Alman olarak görüyor."

"Oğlum sen İstanbullusun, o ise Almanyalı! Yarın ailesi Almanya'ya dönerse bu kız burada kalır mı? Kalırsa bile mutlu olur, yüzü güler mi? Evladım, yavrum biliyorum büyüdün, artık kararlarını kendin vereceksin, ama yine de bir daha düşünmeni rica ederim. Türklerde bir söz vardır; davul bile dengi dengine çalar, derler... Sen bu kızla uyuşabilecek misin? Evlilik, arkadaşlığa, birlikte gezip tozmaya benzemez. Sen bu kızla nereye kadar gidebilirsin? İyiye bir düşün! Kızın başını yakma! Zaten hayatı acılar içinde kaçarak, göçerek geçmiş, bir de sen ona acı verme!"

Umberto, "Teşekkür ederim anneciğim! Önerilerini, düşüncelerini, uyarılarını dikkate alacağım," diyerek annesine sarılıp öptü. İş iyice ciddileşiyordu.

Umberto Sen Kimsin?

İş çıkışından sonra konuşmaya pek zaman kalmıyordu. Ayrıca günün yorgunluğu içinde güzellikleri paylaş-

mak, rahatça oturup konuşmak, İstanbul'u gezip görmek pek mümkün olmuyordu. Edith, Umberto ile rahatça konuşabilmek için, hafta sonunu ayırdı.

Ekim ayının sonlarına doğru bir gündü. İstanbul, pastırma yazını yaşıyordu. Taksim'de buluşup, birlikte Tarabya'ya gittiler. Umberto, "Nereye gidelim?" diye sordu. "Senin bildiğin güzel bir yere!" dedi Edith.

Umberto, kolunu Edith'in beline doladı. "Gel sevgili, benim bildiğim yere gidelim," dedi. Birlikte Tarabya Tepesi'ne çıktılar. Ulu bir ağacın altındaki banka oturular. Boğaz ayaklarının altındaydı. Gemiler, mavnalar geçiyordu aşağı yukarı... Umberto, sağ kolunu Edith'in boynuna doladı; sözlerle değil dudaklarla, ellerle konuştular önce! Edith'in dudakları baharlı, gözleri güneşliydi. Başları döndü ikisinin de, önce İstanbul'un üstünde uçtular, sonra dünyadan çıkıp aşk evreninin sonsuzluklarında çiçeklendiler.

Bir gemi düdük çaldı, Tarabya önlerinde... Düdük sesini duyduklarında bankta oturuyorlardı. Edith, başını Umberto'nun kalbinin üstüne koymuş, sesini dinliyordu...

Sonra konuşmaya başladılar.

Edith sordu önce:

"Umberto, bana biraz kendini anlat! Seni daha çok tanımak istiyorum. Umberto kim, Kupas kim? Biri İtalyan, biri Yunanlı? Seni bilmek istiyorum."

Umberto başladı anlatmaya:

"Benim babaannemin babası bir Torino gemisinde aşçıymış. Bu gemi bir gün İstanbul'a geliyor. Şu tesadü-

fe bak, bu gemi tam Tarabya önlerinde, işte şuralarda bozuluyor. Gemiye, kıyıya bağlıyorlar. Babaannemin babası bu gemiden iniyor, Tarabya'yı dolaşıyor. Bu sırada yolda yürürken bir kadına rastlıyor, görür görmez hoşlanıyor, ona İtalyanca bir şeyler soruyor. Kadın da İtalyanca cevap veriyor. İtalyanca, yani dil birliği onları birbirine yaklaştırıyor, ateşli bir aşk doğuyor aralarında. Kadın, Malta kökenliymiş.

“Bozulan gemi onarılınca kadar birkaç hafta geçiyor. Bu süre içinde her gün buluşmuşlar, birbirlerini sevmişler. Babaannemin babası olan Umberto, –sonradan onun adını bana koymuşlar– gemi hareket edeceği zaman gemiye dönmüyor, Maltalı aşkının yanında kalıyor. Galatasaray'da ilk İtalyan lokantasını açıyor. Sonra evleniyorlar. İkisi de İstanbul'da yaşıyorlar. Bu evlilikten babaannem ve diğer kardeşleri dünyaya geliyor. Bu çocuklar da baba mesleğini seçerek aşçı oluyorlar. Önemli yerlerde aşçı olarak çalışıyorlar. Mesela bunlardan biri olan Georg, Hilton Oteli'nin aşçısı oluyor. Zamanla İstanbul'un lüks semtlerinde İtalyan lokantaları açıyorlar, İtalyan kültürünün İstanbul'da yayılmasına katkıda bulunuyorlar.

“Babam Georgy ise Yunanlı. Bu nedenle soyadım Yunanca 'Kupas'. Baba tarafımın hikâyesi de çok ilginç. Benim dedemin dedesi Yunanistan'da, Kefalonya Adası'nda yaşarmış. Ticaretle uğraşmış. Dört oğlu varmış. Ticari büro açmak için oğullarından birini Rusya'ya, birini Atina'ya, birini Fransa'ya, birini de İstanbul'a göndermiş. Bu insanlar gittikleri yere yerleşmişler. İstanbul'a

yerleşen evlenmiş. Bu evlilikten benim büyükbabam dünyaya gelmiş. Büyükbabamın oğlu olan Yorgo, Teresa isimli bir İtalyan kadınla evlenmiş. Bu evlilikten ben Umberto, erkek kardeşim Aldo, kız kardeşlerim Jully ile Dolly doğmuşuz.

“Ben İstanbul’da kaldım. Kardeşim Aldo, Yunanistan’a gidip yerleşti. Kız kardeşim Jully, Maltalı biriyle evlenerek İstanbul’da kaldı. Küçük kız kardeşim Dolly ise bir İngilizle evlenerek İstanbul’a yerleşti. İşte sevgilim, benim soyumun kısa hikâyesi bu!”

Sözü Edith aldı:

“Sevgilim Umberto, ne büyük tesadüf bu böyle! Buna tesadüf mü desem, kader mi desem, bilemiyorum. Şu işe bak: Senin, dedenin dedesinin gemisi bozulup, Tarabya’da kalıyor, çok sonra sen dünyaya geliyorsun. Benim de, bizim de düzenimiz Almanya’da bozulmuş Tarabya’ya gelmişiz. Seninle Tarabya’da yüzerken tanıştık! Bizi kaderimiz mi birleştirdi böyle?”

Umberto aldı sözü:

“Sevgilim bir de sen anlat soyunun hikâyesini,” dedi. Edith başladı anlatmaya:

“Annemin adı Berta, babamın adı Eduard. Söylemiştim, anne tarafım Yahudi, baba tarafım Katolik Alman. Anne tarafımın kökeni İspanya’ya kadar gidiyor. İspanya’da Yahudiler katledilmeye başlanınca, 500 yıl kadar önce Osmanlı İmparatorluğu’na sığınmışlar. Dedelerim, dericiymiş. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olan Sırbistan’a yerleştirilmişler. Abromoviç soyadını almışlar. Osmanlı Devleti Balkanlar’dan yenile

yenile geri çekilince, Abromoviç ailesi de bir oğulları hariç İstanbul'a gelip Kuledibi'ne yerleşmişler. Sırbistan'da kalan Lekić adlı büyük dayım neden orada kalmış bilmiyorum. Uzun yıllar kendisinden haber alınamamış. Öldü sanmışlar. Fakat bir gün haber gelmiş. Lekić Dayım, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Naziler Yugoslavya'yı işgal ettikleri zaman tutuklanmış. Duyduğuma göre, Sırp'lar üç Alman askerini öldürünce, Almanlar önlerine gelen 300 Sırp erkeği toplamışlar. Ormana götürüp sıraya dizmişler. Makineli tüfekle taramaya başlamışlar. Dayım ölüm sırasının en sonundaymış, makineliler taramaya başlayınca kendini yere atmış. Bir süre ölümlerin altında kalmış. Hava kararınca gizlice kaçarak Tito'nun partizanlarına katılmış. Nazilere karşı savaşmış ve zamanla Tito'nun önemli adamlarından biri haline gelmiş. Savaştan sonra İstanbul'daki kardeşine yaşadığını haber vermiş. Çok sevinmiştik bu haber geldiğinde. Nerden nereye değil mi Umberto? Benim ve soyumun hayatı maceralarla, akla gelmedik işlerle doludur.

“Annem Berta, 1908'de Kuledibi'ndeki evlerinde doğmuş. Sonra, babam Eduard, usta olmak için İstanbul'a gelmiş. Annemle tanışıp evlenmişler. Annem babamla Almanya'ya dönmüş. Ben ve abim Cornelius Harburg'da doğmuşuz. Almanya'da faşist rejim kurulduktan sonra, ailem buraya gelmek zorunda kaldı. Şimdi de ailem tekrar Almanya'ya dönme kararı aldı.”

Umberto merakla sordu: “Sen de mi döneceksin?”

“Kalbimin kal dediği yerde kalacağım!” cevabını verdi Edith.

Baba Artık Gelebilirsin!

Eduard Bischoff'un oğlundan beklediği mektup nihayet 1951 Ekim ayında geldi. Cornelius, "Babacığım, burada işler açılmaya başladı. Almanya yavaş yavaş ayakları üstüne kalkmaya çalışıyor. Dülger arkadaşların da senin bir an evvel gelmeni istiyorlar. Artık Hamburg'a dönebilirsiniz. Nihayet hasretlerimiz bitecek, ailecek tekrar bir arada yaşayabileceğiz! Sizleri sabırsızlıkla bekliyorum." diye yazmıştı mektubunda.

Eduard, mektubu okur okumaz, havalara uçmuş "Ve nihayet dönüyoruz Berta! Sürgünlük bitti sevgilim, hasretler bitti!" diye haykırarak karısına sarılmış, sonra sevincinden ağlamıştı.

Mülteci hayatının, sığınmacılığın, sürgünün en mutlu anlarından biri, "Bitti artık bu hayat, dönüyoruz" denildiği andır. Sabrın sonunda ulaşılan bir mutluluktur o an! Eğer bir de, sürgüne, mülteciliğe sebep olan rejim yıkılmışsa, eğer ahlar yerde kalmamışsa, adalet yerini bulmuşsa mutluluklar daha da artar.

Eduard, Almanya'dan ayrılalı yaklaşık 13 yıl olmuştu. Dile kolay, 13 yıl anayurdundan, anavatanından ayrı yaşamak zorunda kalmak. Vatan hasreti deli divane eder insanı! Alınmamış ahlar dert buldurur mülteci bir yurt-severe! Çok şükür Eduard dert bulmadı, çok zor günleri Berta ile omuz omuza, kafa kafaya, yürek yüreğe vererek atlatabildi. Karıkoca hiçbir zaman birbirlerine keşke demedi. Berta bazen kendi kendine, "Başımıza gelenler benim Yahudiliğim yüzünden" dedi. Ama Edu-

ard, hiçbir zaman karısına böyle bir söz söylemedi, baş kakıncı yapmadı. İstanbul Alman Konsolosluğu'nda, o zamanlar yıkılmaz görünen Nazi rejiminin bir sorumlusu "Ya Almanya, ya karın!" dediğinde, "Almanya sizin olsun!" diye cevap vermiş, karısına sahip çıkmıştı.

İşte sonunda karanlık geceler sabaha ermişti.

Berta, kocasının sevincine katıldı. Ama içinde bir bu-rukluk vardı. Kızları Edith, dönmeyecekti. Eduard henüz bunu bilmiyordu. Şimdi bunu açmanın sırası değildi. Eduard'ın mutluluğunu gölgelemek istemiyordu.

Aradan birkaç gün geçmiş, Eduard sakinleşmiş, duygu seli yerini akıl ve mantığa bırakmıştı. Edith de babasının bu anını bekliyordu. Umberto ile konuşmuş, "Ben seninle kalacağım!" kararını kesin bir dille açıklamıştı. Şimdi sıra bu kararını babasına açıklamaya gelmişti.

Akşam yemeğinden sonra, kahveler içilirken, Edith annesinin gözlerine baktı. Berta, "Sen bilirsin kızım," dedi gözleriyle. Edith babasını çok severdi. Babasına hayrandı. Eduard da çok severdi kızını.

"Baba, seninle konuşmak istiyorum!" dedi. Yüzü heyecandan hafif kızarmış, sırtından buz gibi ter çıkmıştı.

"Buyur kızım! Ne istiyorsan söyle!" dedi Eduard.

"Babacığım, ben evlenmek istiyorum!"

"Tabi kızım, evlenme zamanın geldi! Senin evliliğin bizi mutlu eder. Var mı bir damat adayı?"

"Var!"

"Nerede?"

"Burada baba!"

"Türk mü?"

“Hayır baba! Yarı İtalyan, yarı Yunan bir İstanbullu!”

“Türk vatandaşı mı?”

“Hayır baba, Yunan vatandaşı!”

“Hayırlı olsun kızım! Lütfen anlat bana her şeyi, kimdir, nedir, ne iş yapar, ailesi nasıldır?”

Edith, annesinin bildiği, ama babasının ilk kez duyacağı bilgileri uzun uzun anlattı. Konuşmanın en can alıcı yerine geldiler. Eduard o önemli soruyu sordu;

“Kızım Edith, Umberto ile evlilik senin burada kalmana yol açar, bunu iyice düşünüp taşındın mı?”

“Evet baba, düşündüm. Hem aklıma, hem yüreğime sordum. Eğer müsaade edersen, ben Umberto ile evleneceğim!”

“Kızım senin sevdiğini ben de severim, ama Umberto ile evlenirsen, burada kalırsın. Bunu da iyice düşündün mü?”

“Evet baba, ben burada kalacağım! Almanya’ya dönmeyeceğim!”

Eduard, bir süre sustu kaldı. Çok zor bir andı. Yüreğinin yarısı İstanbul’da kalacaktı...

“Kızım zordur bu işler! İstanbul’da bir Hıristiyan, bir Alman olarak yaşamak zordur. Ama Yunan vatandaşı bir Yunanlıyla yaşamak tahmin edebileceğinden daha da zordur.”

“Ama baba, benim durumum, biraz da sizin evliliğinize benzemiyor mu?”

“Benzerlikler var elbette! Ama farklılıklar daha çok! Keşke Almanya’ya bizimle dönsen, orada bir Al-

manla evlensen! Ama artık çok geç! Bu hayat senin; nasıl, nerede ve kiminle yaşayacağına karar vermek de senin hakkın! Kararına saygılıyım kızım! Lütfen en kısa zamanda sevgilinle, ailesiyle tanıştır bizleri! Bir de bizler görelim senin gördüklerini. Bundan sonra olacakları konuşalım. Biz gidince sen nerede kalacaksın? Kiminle kalacaksın? Bunları da düzene koyalım.”

Berta, babasına sevgiyle, saygıyla sarıldı. “Çok teşekkür ederim babacığım, çok teşekkür ederim anneciğim!” derken gözlerinden iki damla yaş süzülüyordu...

Hoşça Kal Türkiye!

Edith’in İstanbul’da kalma ve evlenme kararı Bischoff ailesinin dönüşünü geciktirdi. Edith, babasını ve annesini önce Umberto ile, sonra Umberto’nun ailesiyle tanıştırdı.

Eduard ve Berta, Umberto’yu beğendiler. Eduard’ın kafasını Umberto’nun Yunan vatandaşı olması, Berta’nın kafasını ise Umberto’nun daha önce yaptığı çapkınlıklar meşgul ediyordu. Ama artık, ok yaydan çıkmıştı. Kızlarına mutluluk dilemekten başka seçenekleri yoktu.

Umberto ile Edith baş başa vererek işlerini planladılar. Eduard ile Berta Almanya’ya dönmeden önce, Umberto ile Edith nişanlanacaklar ve evliliğe kadar Edith, Umberto’nun ailesiyle birlikte yaşayacaktı.

Bischoff ve Kupas aileleri çocuklarının kararlarına uyarak gerekenleri yaptılar. Geleneğe, göreneğe, usulüne göre nişan yapıldı. Nişan’a Cornelius gelemedi. Mutluluk dileklerini telgrafla iletebildi.

Edith ile Umberto düğünlerinde.

Eduard, kızının nişanından sonra, 1951 yılının Aralık ayında, Almanya'ya yalnız döndü. Cornelius ve dülgere arkadaşlarıyla mektuplaşmış, önce kendisinin dönmemesinin, ailenin geçimini sağlayacak kadar bir geliri garantiledikten sonra, Berta'nın da arkadan Harburg'a dönmemesinin daha doğru olacağı görüşü ağır basmıştı. Ayrıca, Berta kızıyla bir süre daha birlikte kalmanın daha doğru olacağını düşünmüştü.

13 yıl önce trenle Sirkeci Garı'nda İstanbul'a ayak basmış olan Eduard, yine Sirkeci Garı'ndan İstanbul'a, Türkiye'ye veda etti.

Berta, Edith, Umberto, Umberto'nun ana ve babası, Aliksan Usta, Berta'nın ağabeyi Yanko, Yanko'nun

ailesi Sirkeci Garı'nda bir araya gelmişler, Eduard'ı anavatanına yolcu ediyorlardı.

Eduard, çok heyecanlı ve duygusaldı. Herkesle sarılarak vedalaştı. Ortağı Aliksan Usta, Eduard'ın boynuna sarılmış, "Eduard kardeşim, yedik içtik, hakkını helal et! Bir kusurum olmuşsa affet! Burası da artık senin memleketindir. Ne zaman istersen, ne zaman darda kalırsan buyur gel! Berta Hanım'ı, Edith kızımızı merak etme! Onlar benim bacımdır, kızımdır. Bu da sana küçük bir yolluk. Haydi kardeşim, yolun açık olsun! Güle güle git!" demişti.

Eduard ile Aliksan Usta tekrar sarıldılar! İkisinin de gözyaşları karıştı birbirine! Tren kalkış düdüğünü çaldı. Berta, öperek bindirdi kocasını trene.

Eduard, kompartımana yerleşti. Sonra pencereden kendisini uğurlamaya gelenlere ve kendisine 13 yıl kucak açmış İstanbul'a, Türkiye'ye baktı. "Teşekkürler Türkiye! Teşekkürler İstanbul!" sözleri saygıyla, sevgiyle dököldü dudaklarının arasından!

Birkaç Yıl Daha...

Tren, Almanya'ya girdikten sonra, önce Münih istasyonunda durdu. Hamburg yolcuları aktarma yapacaktı. Bir saat kadar vakit vardı. Geceydi. Eduard, trenden indi, büyük bir heyecanla 13 yıl ayrı kaldığı anavatanına güvenle ayak bastı. Mülteci hayatının bittiği andı o an! Eğilip toprağı öpesi geldi. Sonra iki elinde iki bavulla, Münih tren istasyonunun anakapısına gitti. Dışarıya bak-

tı. Gözlerine inanamadı. Etraftaki binaların çoğu hâlâ savaşın izlerini taşıyordu.

Büyük bir buruklukla, Hamburg trenine bindi. Sabah olduktan sonra, Hamburg'a kadar etrafı, yıkılıp yakılmış Almanya'yı seyretti.

Hamburg tren istasyonunda Eduard'ı Cornelius ve birkaç arkadaşı, birkaç akrabası karşıladı. Eduard, yaşlı ve korkarak ayrıldığı yurduna, 13 yıl sonra, korkmadan ama buruk bir sevinçle dönmüştü. Buruktu, çünkü Berta'sı ve Edith'i kalmıştı geride.

Eduard, gelir gelmez işe koyuldu. Kollarını sıvadı, bir dülger arkadaşıyla beraber bombayla yıkılmış bir evi onarma işine başladı. Kısa sürede, işleri düzene girdi. Cornelius ile birlikte kalıyorlardı. Cornelius hem ev işlerinde, hem de tatil günlerinde babasının inşaat işlerinde çalışıyordu. Yıkılmış bir hayatı yeniden kurmak için baba oğul el ele vermişlerdi.

Cornelius, İstanbul'daki arkadaşlarını arıyordu. Ressam Orhan Peker'le mektuplaşıyor, ondan annesine, kız kardeşine göz kulak olmasını istiyordu. Orhan, Cornelius demese de gerekeni yapıyordu zaten. Cornelius Almanya'ya döndükten sonra, Orhan Peker, İstanbul'da kalan Berta'yı, Edith'i kendi ailesi gibi sayıp sevdi, onlara kol kanat gerdi. Berta'ya Almanca olarak "Berthe Hanım" diye hitap ederdi. Çok ekmeğini yemişti "Berthe Hanım"ın.

Berta, İstanbul'dan 1952 Aralık ayının üçüncü haftasında ayrıldı. Uğurlayanların arasında Orhan da vardı ve 16 Aralık 1952 tarihli mektubunu, Berta eliyle Cornelius'a gönderdi.

Ulan Buba,

Bu mektubu okurken "esas vaziyet al, hazır ol!"

29 B. Teşrin 1952'de teğmenliğe terfi eden, omzu yıldızlı Orhan Peker'in karşısındasın. Yoksa posta ederim, ha... Efendim bendeniz el bombası, sten tabanca ve bazuka gibi oyuncaklarla oynamış adamım. Ellerim hâlâ barut kokuyor. Mantık, felsefe falan anlamam. Yat dedim mi yatacaksın, kalk dedim mi fırla... ileri... geri... zart zurt...

Birader, senin anlayacağın, tam bir sene askerlik yaptım. Asteğmen olarak ikinci altı ay rahat geçti. Ankara'da Genelkurmay'da tercüman olarak kaldım. Terhis olunca doğru buraya geldim. Namussuz İstanbul, ne de olsa başka yer. İlk günler dalga ile geçti. Havalar güzeldi. Maçka'daki teyzemin apartmanı boştu. Tam iki hafta sevişmeler, öpüşmeler vs.

Sonra, sonra bir gün baktım ki vay canına... Ben, artık gözleri bulutlarda, kafası hayallerle dolu bir Akademi talebesi değilim. Bir işe başlamak, bir bok yemek lazım. İyi ama, ben ne işe yarardım ki. Şuraya buraya gittim geldim. İş yok. Hoca olup da Siirt'e gidemem ya. Gece yarısı kurtların serenatını dinlemeye hiç niyetim yoktu. İnanır mısın, bir ara kalıp Hamburg'a gelmek aklımdan geçti.

Yahut da bir başka yere gitmek. Derken iyi bir teklif aldım. Bizim külüstür Şehir Tiyatrosu'nu ıslah etmek için Viyana'dan gelen rejisör Max Meinecke'nin bir tercümana ihtiyacı varmış. Gittim, baktım, herif provada. Karılar, kızlar... Tanışıp konuştuk. Nasılsa benim Almancamı iyi buldu. Uzatmayalım işe başladık. Günde yedi lira, ayda ne eder bilmem. Bereket saat sabah ondan üçe kadar. Kendisi iyi bir insan. İşin doğrusu belki biraz Almanca öğrenirim.

Resim yapıyor muyum? Amma sual ha... İşte bu tarafım hiç değişmedi. Kocaman (120 x 300cm, 250 x 200cm.) büyüklüğünde resimler yaptım, iki kitap illüstre ettim. Aklıma estikçe ver elini Köprüaltı, balık tutanlar, izinli askerler, mavnalar, limandaki sarı, kırmızı, mavi bacalı gemiler, ada vapurları...

İstanbul yine eskisi gibi. Arkadaşlar dağılıp gittiler. Kimi de tuttu evlendi. Bana gelince, bir acaibim (âşık falan değilim) ama canım sıkılıyor. Gidip Çiçek Pasajı'nda kafayı çekiyorum. Eski odamı başkasına vermişler. Yeni bir yer bulacağım. Şöyle havadar, üst katta bir yer. Bakalım ilerde ne olur. Bugünler yılbaşı dolayısıyla yine eskisi gibi vitrinler süslü. Karılar kürklü. Kızlar kokulu.

Eeeee, sen ne âlemdesin? Annen fotoğrafını gösterdi. Namussuz herif, o sarı kızları hep sen mi öpeceksin? İşler nasıl, hayatından memnun musun? Askerlik ne zaman? Diplomat oluyor musun? Babana çok selam. Belli olmaz, belki bir gün görüşürüz. Annen cuma günü hareket ediyor. Bu akşam sizdeyim. Teo ile beraber geldik. Bu mektubu annene vereceğim. Eline geçince cevap yaz, fotoğraf gönder. (Karı, kız eksik olmasın.) Söyle kızlara, onlar da bana mektup yazsınlar, biraz Almanca öğrenelim.

Sana gelecek defa askerlik resimlerimden ve yılbaşında açılacak sergimizin kataloğunu gönderirim. Şimdilik bir iki çizgi yeter. Adresim:

Orhan Peker, Mütercim

Şehir Tiyatrosu

Tepebaşı - İstanbul

Gözlerinden öperim. Babana tekrar selamlar... Ha, bir de bulursan bana kaba, köylü işi bir pipo gönderir misin? Hamburg'vari. Artık adam olduk, rejisörlere asiste ediyoruz. Lazım pipo...

Cevabını beklerim.

Resimler arkada.

Cornelius, Hamburg’da birkaç pipo dükkânına uğradı. Orhan’ın hoşuna gidecek pipo bakıyordu. Bulduğu birkaç piponun resmini hemen mektupla Orhan’a gönderdi. Cornelius, onun en güvendiği arkadaşıydı. Her şeylerini, en gizli sırlarını bile paylaşırlardı. Orhan, anasından babasından, kardeşinden bile isteyemediğini Cornelius’tan hiç çekinmeden isteyebilirdi.

1942 yılında, St.Georg Avusturya Lisesi’nde başlayan dostlukları hiç gölgelenmeden devam ediyordu.

Cornelius’tan gelen mektup onu çok mutlu etti. Böyle anlarda, kafası da çakırkeyf ise, “Buba”, “Bubali” diye hitap ederdi. Bu sözcüklerin çok özel öykülerini Cornelius’tan dinlemiş ve çok gülmüştü.

İstanbul’a geldikleri 1939 yılında, Tarabya’da dururlarken annesi, çekinmeden oğluna “Buba”, “Bubali” diye seslenmeye başlamıştı. Bunu duyan çocuklar, onunla gırgır geçmeye başlamışlardı. Tarabyalı çocuklar, “Buba”nın Türkçe anlamını bildiklerinden gülüşüyorlardı.

Cornelius, bunu fark etmiş, “Anne lütfen bana bir daha Buba diye seslenme” demişti. Fakat aradan birkaç gün geçmeden, Tarabya Plajı’nda, denize açılan oğluna “Buba, gel buraya!” diye bağırmış, bunu duyan herkes Berta’ya bakarak gülüşmüş, çocuklar da o günden sonra iyi yüzen, denizi çok seven Cornelius’a “Duba” adını takmışlardı.

Orhan, bu hikâyeyi duyunca çok gülmüş, “Ulan Corni, bundan sonra senin adın Bubali olsun!” demişti. Cornelius’a “Bubali” diye hitap ettiği, 16 Ocak 1953 tarihli mektubunda şunları yazıyordu:

Bubali,

Mektubunu aldım. Hele gönderdiğin fotoğraf ne güzel, o sıhhatli hayat dolu kızlara bayıldım. Yesin oni ninesu... Mektubunu her zamanki gibi, konuşur gibi yazmışsın. Benden selam olsun Beatus'a, Babs'a, hepsine...

Dünya küçüktür, diyorsun. Ben de, dünya boktandır, diyeceğim. Bilmem ama benim şu son seneler, bazı düşüncelerim galiba değişti. Artık etrafı toz pembe görmüyorum. S...im resmini, sanatını, vs... En çok hakikat olan şu, yaşıyoruz ve bir gün de öleceğiz. Bedbin falan değilim. Kötümserlik de değil. Düpedüz hakikat...

Dört gün evvel Samsun'dan acele, telefonla çağırdılar. Kısacası: Babam ölmüş. İşte böyle... Bu hadise bana henüz komadı... Ama zamanla ister istemez bir boşluk duyacağım. Her şey sıra ile. Çocukluk, tahsil, askerlik ve iş ve yaşlıların göçüp gitmesi ve, ve bizzat yaşlanmak. Realitelere boyun eğmeler, adam olmalar. Ve yaşamak için para.

Kusura bakma... Şimdi kendi kendime soruyorum: "Kleiner Mann was nun?" [Küçük adam, ya şimdi ne olacak?] Ne olacak birader. Memur, küçük memur oluyoruz. Yarın ne olur? Ne bileyim ben? "Resim" büyük iş... İyi bir resim yapmanın saadeti iki gün sürer, iyi bir iş yapmak... O bambaşka herhalde. Kireç fabrikası açmak. Lafla peynir gemisi yürümez.

Sizler şimdi nasılsınız? Annene, babana selamlar.

Sizin eve iki kere uğradım. İhtiyarlar iyi... Bir gün de Edith'i yolda gördüm. Kısa konuştuk. Bu kız milleti... zayıf şeyler.

İnanır mısın saçlarım ağanyor. Şaka maka "saçlarıma ak düştü." *Kurz gesagt* [kısacası]: "Burada hiç yeni bir şey yok."

Gözlerinden öperim. Muvaffakiyetler.

Ha! Pipo işi pek mühim değildi. Sen ciddiye almışsın. Ben antika, ucuz, boktan bir şey, bir köylü işi demiştim. Masrafa girme, birader. Olsa olsa No:2 enteresan. Ama pahalıysa vazgeç. Bir de foto gönderiyorum. İş olsun diye.

Cornelius, Orhan'nın zevkine uygun, sanatçı işi pipoyu alıp göndermişti. Orhan, pipoyu çok beğenmiş, pipolu olmanın havasını atıyordu.

Cornelius, ne de olsa İstanbul delikanlısı olarak yetişmişti. Edith'e yan bakılmasını hiç istemezdi. Bu nedenle İstanbul'dan ayrılırken gözü arkada kalmış, bu kaygısını bilen Orhan, "Corni, ben varım burada!" demişti. Bu yüzden mektuplarının çoğunda Edith'ten haber veriyor, Corni'sini meraktan kurtarıyordu.

İşte şiirli, aşklı, sanat konulu bir mektup daha:

İstanbul, 29 Nisan 1953

Corni,

Bu sabah erken uyandım, saate baktım: 6.30. Tekrar uyumuşum. Dışarda sarımtırak bir aydınlık vardı. Sonra tekrar uyandım, saate baktım: 6.30... Hoppala... Güneş yükselmiş, pencerelerde kadınlar, çocuk sesleri. Acaba saat kaç? Yataktan fırlayıp radyoyu açtım. (Ufacık bir radyom var.) Sabah sabah insanın içini gıcıklayan polkalar... Demek ki saat 9.00 olmamış. Acele giyinip sokağa çıktım. Her tarafta aynı delişmen müzik. Tepebaşı'nda güneş göz kamaştırıyor.

Haliç pırıl pırıl. Enayi bir römorkör üç dev gibi mavnayı yüklenmiş. Dallarda ıslak, acı yeşil yapraklar. Otomobiller, kadınlar, genç kızlar yollara dökülmüş. Vay anasını be... İşte bahar...

Tiyatrodayım. Bizim odaya giriyorum. Rejisörlük odası. Ne o!.. Masamın üstünde bir mektup. Zarfın üstünde Bubali'nin erkek yazısı. Heyyy... Heyy... Yine de heyyy... Köroğlu derler bize... Ferman padişahınsa, dağlar da bizimdir. Merhaba kardeşim merhaba...

İki gözüm haklısın. Yazmadım sana... Elbette aklımdan sık sık geçiyorsun. Tünel'e doğru geçince, Cihangir'e uzayınca, Canan'ı görünce, hele Tilda'yı...

İşte bir şiir:

*Hani bir sevgilin vardı Bubali
Yedi sekiz sene önce
Dün yolda rastladım
Sevindi beni görünce...*

*Sokakta ayak üstü
Konuştuk ordan burdan
Evlenmiş çocukları olmuş
Bir kız, bir oğlan.*

*Seni sordu
Hiç değişmedi dedim
Bir suçlu gibi ezik
Sana selam söyledi.**

Behçet Necatigil'in "Gizli Seveda" adlı şiiri, küçük bir değişiklik.

İmtihanlar ha... E, birader bu mübarek sıkıntıyı baharda yapmayı hangi pezevenk düşünmüştür ilk defa. Bahar ve ders. Kitap... Çok şükür benim için imtihan derdi kalmadı artık. Ancak, belki cehennemde imtihana çekiliriz. Muvaffakiyetler sana. Sen yaman herifsin. Durur, durur, sonra bir sıvanırsın. Duman attırırsın vallahi.

Bubali, ben iyiyim. Tepebaşı'na yakın bir kat tuttuk. Çok müstakil bir yer. Turan memleketine gitti. Adnan'la (hikâyec-i) beraber oturuyoruz.

Tiyatroda işler iyi. Senin Meinecke ile aramız hoş. Adama çok kafa tuttular. Fakat seninki iradeli adam. Şimdi, "Tartuffe"ü oynuyoruz. Sezonun son piyesi. İşler hafifledi. Akşamları pasajda çekiyoruz kafayı. Tabii her akşam değil. Tiyatro bir âlem. Bizim oda kuliste.

Akşamları bazen uğruyorum. Soyunanlar, giyinenler. Hepsiyle dost olduk. Bazıları eve geliyorlar. Yani... Şu kadın meselesi artık halloldu. Şimdi artık fazla hızlı gitmemeye çalışıyorum. Küçük oğlanı düşünmek lazım. Anneme Küçükyalı'da bir ev tuttum. Ben de, bendeniz deee, efendim Haziran 1'de Meinecke ile Viyana'ya gidiyorum. Yol parası benden. Üst tarafını o halledecek. Bir pantolon bir ceket. Bir ayımız da Viyana'da geçecek. Bundan böyle canım çekti mi, basıp gideceğim istediğim yere. Sana hareketimden önce yazarım. O zaman düşünürüz. Resim yapıyorum. Bazen iyi işler çıkıyor. Evin duvarlarında resim asacak yer kalmadı. Bazen de kızıp topluyorum hepsini. Meinecke seviyor resimlerimi. Viyana'ya bir albüm götüreceğim. Orada ART-CLUP'da ufak bir AUSSTELLUNG* (pasaportum hazır). Artık askerlik yaptık. Sıkı mı vermesinler.

İSTANBUL güzel Bubali... Tam baharı başladı. Tabii bil-diğin gibi, eskisi gibi. Sommerset Maugham geldi. Bu haf-Sergi.

ta hocanın atölyesinde tanışacağız. Bir de müzede İtalyan XX. asır resim sergilerini açtılar. Kötü değil ama, beni çok açmadı resimler. Heykeller iyi.

Sana ufacık bir resimle bir fotoğraf gönderiyorum. İsterdim burada olsaydın da yeni yaptıklarımı görüp tenkit etseydin, kendi beğendiğin resmi alsaydın. Şimdiki resimlerim daha büyük çapta. Bazen de kitap illüstre ediyorum. Mecmualara gravür veriyorum. Daha non-figüratif olamadık. Olmaya da –şimdilik– niyetli değilim.

Sihhatim iyi. Pipoyu tütürüp, gezip tozuyorum. Annene, babana çok selam. Frau Berthe, benim de ikinci annem sayılır.

Mektubuna çok memnun oldum. Gözlerinden öperim. İyi kadındır annen. Evini korumasını bildiği kadar, başkalarını da korumasını bilir. Edith’i az görüyorum. İyidir.

Şimdilik bu kadar Bubali.

Mektubunu, iyi haberlerini bekliyorum. Babana selam.

Türkiye’de Bir Utanç Gecesi...

Edith ile Umberto 1954 yılında evlendiler. Düğün İstanbul’da oldu. Düğün salonu, İtalyan, Alman, Yunan, Rum, Yahudi, Türk misafirlerden oluşan rengârenk bir çiçek bahçesine benziyordu. Edith ile Umberto birbirlerine çok yakışmışlardı. Neşeli, güzel bir düğün oldu.

Edith’in yüzündeki gülücüklerin arasında hüznün bulutları da vardı. Annesi, babası ve ağabeyi düğüne gelememişlerdi. Edith’in gözleri hep onları aradı. Koskoca düğün salonunda kendini yalnız ve kimsesiz hissetmişti. Yüreği buruktu. Yüreğindeki bahar dallarını yalnızlığın hüznü yakmıştı.

Edith'in gelin geldiği
Feridiye Caddesi, Çaylak
Sokak, 8 numara,
Taksim'deki ev. (2010)

Edith ile Umberto mutlu, huzurlu bir evlilik yaşıyorlardı. Umberto'nun imalathanesinde üretilen plastik oyuncaklar, peynir ekmek gibi satılıyor, iyi kâr bırakıyordu. "Feridiye Caddesi, Çaylak Sokak, No: 8, Talimhane-İstanbul" adresindeki, Umberto'nun Torinolu büyük dedesi tarafından inşa edilmiş apartmanın orta katına yerleşmişlerdi. Evleri zevkle döşenmişti. Ağzlarının tadı, evlerinin düzeni güzeldi. Edith, hayatının en mutlu günlerini yaşıyor, annesinden öğrendiği, bazen birlikte söyledikleri neşeli, cilveli, işveli İstanbul şarkılarını Umberto ile birlikte söylüyordu.

Arada sırada Beyoğlu'nda, Çiçek Pasajı'nda gezerken Orhan'a rastlıyorlar, zaman uygunsa oturup birer ka-

deh içiyorlar, Orhan şakalarıyla, okuduğu şiirler, anlat-
tığı fıkralarla Edith'i, Umberto'yu güldürüyordu.

İstanbul'da hayat yaşamaya değerdi! İstanbul'da her
mevsim güzeldir. Baharları kadar gözleri, yazları kadar
kışları insanın aklını bazen başından alır. Umberto, tam
bir İstanbul âşığı idi. İstanbul'u avcunun ii gibi bilir-
di. Mehtaba en güzel ne zaman nerede dalınır? Bunu Um-
berto'ya soracaksın! Boğaz'ın insanı çarpan, baharlan-
dıran en güzel manzarası nerededir? Bilmiyorsan, Um-
berto'ya soracaksın.

Edith, Harburg'lu olmaktan çok, artık İstanbullu, Ta-
rabyalı olmuştu. Tarabya onun ilk göz ağrısıydı! Tarab-
ya'nın yazı da, kışı da güzel olur. 1955 kışı çok güzel
geçmişti. şubat sonlarında mıydı, mart başlarında mı,
kış ortasında baharı yaşamıştı İstanbul. Umberto, “Bu
günün güzelliğini yaşayalım!” diyerek, Edith'i Tarabya'ya
götürmüştü. Güneş pırıl pırıldı! Yürüye yürüye Tarab-
ya tepesindeki, o “aşk yuvası”na ıktılar. O banka otur-
dular. Edith, ateşli dudaklarıyla yaktı Umberto'nun du-
daklarını! Sonra geze geze sahile indiler. Oradan da dol-
muşla aylak Sokak'taki evlerine geldiler.

Bu kez ilk sarılan Umberto oldu. Kucaklayıp götür-
d Edith'i yatak odasına. Baharlandılar, yıldızlara
uzandılar, dönüşlerinde yepyeni bir iek getirdiler, mis
gibi koktu evleri...

Edith, mutlu haberi verdiğinde, Umberto, havalara
uçtu! İki iken  oluyorlardı. Haber kısa sürede ulaştı
ulaşacağı yerlere. Berta, Eduard, Teresa, Georgi çok mut-
lu oldular... Cornelius, Hamburg Üniversitesi Hukuk Fa-

k ltesi'ni bitirdiği günlerde öğrendi haberi. Çifte mutluluk yaşadı.  ğrenir öğrenmez, "Ben kardeşimi görüp kutlamalıyım!" dedi. İstanbul'a gidecek, hem okulu bitirmenin, hem de dayı olmanın sevincini yaşayacak, altı yıldır görmediği arkadaşlarını, dostlarını görüp  zlem giderecekti.

Eduard ile Berta oğullarının başarisından çok mutlu oldular. Berta, "Oğlumuzu sevindirelim!" dedi. Eduard, "Hem oğlumuzu, hem kendimizi sevindirelim!" diye cevap verdi. Eduard, okulu bitirme hediyesi olarak Cornelius'a, ikinci el bir Mercedes otomobil aldı. Cornelius, bunu  orum'da, bir çanak yoğurt karşılığı manda ahırını temizlediği günlerde hak etmişti.

Cornelius, Mercedesiyle ağustos ortalarında İstanbul'a doğru yola  ıktı. O zamanlar yollar iyi değildi. Bir haftada Yunanistan  zerinden İstanbul'a gelebilirdi. Cornelius İstanbul'u, İstanbul da Cornelius'u özlemişti!

Doğru Kuledibi'ne, dayısı Yanko'ın evine gitti. Çok yorulmuştu. Bir yorgunluk  ayı i ti, duş aldı, güzelce giyindi, Beyoğlu'nu, İstiklal Caddesi'ni yürüye yürüye, geçmiş günleri ana ana geçti. Taksim'e vardı. Taksim cıvılcıvıldı. Sular İdaresi'nin önünden geçerken uzun uzun Taksim Atatürk Heykeli'ne baktı. Sonra yavaş yavaş yürüyerek Farabi Sokak'a saptı. Sokak dimdik aşağı iniyordu. Çocuklar bu dik sokakta oynuyorlardı. Farabi Sokak'tan sağdaki  aylak Sokak'a saptı. Edith'in kaldığı dört katlı, cumbalı ev, k şebaşından görünüyordu. 8 numaralı evin demir kapısı kapalıydı. Zili  aldı.

Kapı açıldı. Cornelius, minare merdivenine benzeyen dönerli tahta merdiveni, fazla ses çıkarmadan çıktı.

Edith, abisini görür görmez boynuna sarıldı. Ağlıyordu mutluluktan! Hamileliği ilerlemişti. Doğuma birkaç ay kalmıştı. Kardeşinin karnını okşadı. Yeni bir hayat ellerinin altındaydı. Çok, ama çok mutlu oldu Cornelius.

1955 yılı Eylül ayının ilk haftasıydı. İstanbul'da suskun bir hava vardı. Cornelius Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi'nde, Galata taraflarında gezerken bazı işyerlerinin, bazı dükkânların kapı kenarlarına, duvarlarına kırmızı yağlı boyayla işaretler konduğunu gördü. X ya da + şeklindeki bu işaretlere bir anlam veremedi. Hatta bazı dükkânların camındaki haçça benzeyen işaretler dikkatini çekti. Ama üzerinde durmadı. Cornelius İstanbul'u özlemişti, İstanbul'u doya doya yaşamak istiyordu.

Akşam eve geldiğinde, Yanko dayısına bu işaretlerin anlamını sordu. Dayısı da görmüştü bu kırmızı işaretleri.

“Cornelius, bir büyük tehlikeyle karşı karşıyayız. Bazı gazetelerde, Hristiyanlara, özellikle de Rumlara karşı kışkırtıcı haberler yayınlanıyor. Ortalık pek iyi değil! Çeşitli söylentiler dolaşıyor kulaktan kulağa! Aman dikkatli ol! Fazla geç saatlerde Beyoğlu'nda falan dolaşma!” dedi.

“Bana ne yapacaklar be dayı? Benim kimseye bir kötülüğüm yok ki!”

“Biliyorum, ama kurunun yanında yaş da yanar! Orman bir tutuşursa, ateş ayırım yapmaz, her şeyi yakar!

Son yıllarda, ekonomi kötüleştikçe, milliyetçilik, Müslüman olmayan azınlıklara karşı düşmanlık artıyor. San-ki hükümet bunu bilerek körüklüyor! Tam bilemiyorum. Bu havayı 1942 senesinde Varlık Vergisi belası çıktığında da yaşamıştım. Zaten burada ekonomi ne zaman bozulsun, ne zaman bir harp durumu olsa, kabak bizlerin, azınlıkların başında patlıyor, bu yüzden korkuyorum.”

Cornelius’un kafasında şimşekler çakmaya, korkunç hatıralar canlanmaya başladı.

“Almanya’da da böyle olmuştu,” dedi. “Bütün kötülüklerin sebebi ve suçlusu olarak bir avuç Yahudi nüfus gösterilmişti. Orada da birkaç gün önceden Yahudi işyerleri ve dükkânları gamalı haçlarla işaretlenmişti. ‘Kristal gece’ denilen, 9/10 Kasım 1938 gecesi Nazi-ler bu işaretli yerlere saldırmış, yağmalamış, yakıp yık-

6-7 Eylül 1955, Beyoğlu, İstanbul.

muş, camları, vitrinleri kırmış, binlerce Yahudi erkeğini tutuklamışlardı.”

“Ben de bu benzerlikler nedeniyle korkuyorum!” diye devam etti dayısı. Yengesi de çok korku içindeydi.

6 Eylül 1955 günü akşam saatlerinde Taksim’den yürüye yürüye Kuledibi’ne dayısının evine gidiyordu. Beyoğlu Melek Sineması önlerine gelmişti. Galatasaray Lisesi tarafından gelen büyük bir gürültü duydu. İstiklal Caddesi’ni doldurmuş; ellerinde balta, sopa, kalın demir vb. bulunan insanlar dükkânların vitrinlerini indiriyor, camlarını kırıyor, dükkânları yağmalayıp, talan ediyor, içindeki malları sokağa atıyorlardı.

Cornelius, bir an korkudan ne yapacağını şaşırdı! Nereye kaçabilirdi? Neredeydi? Burası Almanya mıydı? Tarih geri dönmüş, “Kristal geceyi”i bir daha mı yaşıyordu? Bir an duraksadı. Kendini topladı. Dükkânlardan kaçan insanların gittiği sokağa doğru koştu. Ara sokaklardan, saklana saklana, Cihangir taraflarına vardı. Orada da korku vardı sokaklarda. Dik, bayır sokaklardan Tophane’ye indi. Tophane’den Karaköy’e gidecek, oradan da yakayı ele vermeden Kuledibi’ne ulaşacaktı. Karaköy’e vardığında gözlerine inanamadı. Her yer harp meydanı gibiydi. Sanki yenenler, yenilenleri acımasızca yağmalamış, her şeyi talan etmişti. Galata Köprüsü açılmış, trafik durmuştu. Vay Cornelius, vay! İstanbul’un bu hallerini de mi görecektin! Keşke gelmeseydi İstanbul’a! Keşke İstanbul’un bu yüzünü görmeseydi. Keşke İstanbul hep güzel bir masal olarak kalsaydı hayatının en güzel hatıraları arasında!

6-7 Eylül 1955, İstanbul'un yüzüne kara lekeyi sürenler...

Gece yarısına doğru Kuledibi'ne varabildi. Dayısı çok büyük korku içindeydi. Yengesi korku krizi geçiriyordu. Yetişkin kızlarını karyolanın altına saklamışlardı. "Cornelius'a sarıldı! Sana bir şey olmadı değil mi? Saldırganları, yağmacıları gördün, değil mi? Aman Allahım! Bugünleri de mi görecektik? Burada da mı başımıza bu işler gelecekti?" diye sayıklıyor gibi konuşuyordu.

Cornelius çok, ama çok şaşırmış, korkmuş, hayal kırıklığına uğramıştı. Acaba kız kardeşine, Umberto'ya bir şey olmuş muydu? Eniştesinin Yunan tabiyetinde olduğunu biliyordu. Bu yüzden daha da korktu? Dayısına soruyor, ondan da cevap alamıyordu. Telefonlar çalışmıyordu. Edith'i düşündükçe aklı başından gidiyordu. Bir ara, "Ben gidiyorum kardeşimi görmeye!" diye kapıya yöneldi. Dayısı hemen önüne geçti! "Dur! Nereye gidiyorsun? Delirdin mi sen?" diye oturttu ye-

rine. Kimsenin ne olduğuna, ne olacağına dair kesin bir bilgisi yoktu o akşam!

Edith de, Cornelius'u merak ediyordu. Umberto'ların kaldığı Feridiye Caddesi'nde, Talimhane'de, aylak Sokak ve yakınlarındaki sokaklarda, mahallelerde Rumlara ait işyerleri, dükkânlar, evler işaretlenmişti. Fakat Umberto, İtalyan olarak bilindiğinden, Torinolu İtalyan dedesi Bottaro tarafından inşa edilmiş olan apartman işaretlenmemiştir. İki kapı ötedeki Rum komşusunun evi ve işyeri işaretlendiği için çapulcular tarafından parçalanmış, talan edilmiş, mallar, eşyalar sokağa atılmıştı.

Umberto, o gün olacakları sezdiği için erkenden işyerini paydos ederek evine gelmiş, sonra annesini, babasını da yanlarına çağırmıştı. Edith'in daha tehlikelerden haberi yoktu. Umberto, annesi Teresa ve babası Georgi ile Edith'e duyurmadan gizli gizli bir şeyler konuşuyordu. Edith onları görür görmez kuşkulandı. Kendi anne ve babasının da tehlikeli anlarda çocuklarına duyurmak istemeden gizli gizli fısıldaşmalarını birkaç defa yaşamıştı.

“Ne var, ne oluyor? Benden habersiz bir şey mi planlıyorsunuz?” diye merakla sordu. Teresa, “Yok be yavruum, bir şey yok! Sen merak etme? Sen sakin ol! Karnındaki yavrucuk rahatsız olmasın!” dedi. Ama bu cevap Edith'i daha da korkuttu. “Umberto, ne oluyor, açık söyle! Bilmek istiyorum!” diye ısrar etti.

Ah Umberto ah! Ah İstanbul âşığı Umberto, ah! Sen bu hallere de mi düşecektin? Nasıl anlatabilirdi Umber-

to Şimdi Nazi barbarlığının korkusunu yaşamış Edith'e tehlikeyi? Almanya'dan "Kristal gece"nin korkusuyla kaıp gelmiş, ruhu bu korkularla yaralanmış Edith'e "Bu akşam burada yeni bir 'Kristal gece' olacak! Tedbirli olalım!" haberini nasıl verebilirdi?

Daha bu sorulara cevap ararken, dili dolanırken, dışarıdan, sokaktan bağırtılar, ığlıklar, kırılan camların, parıalananan vitrinlerin korkunı gürültüsü gelmeye başladı. Edith, karnını tuta tuta oturma odasındaki cumbaya koştu. Cumba'nın üı yöne bakan pencerelerinden merakla dışarıya bakmaya başladı. Umberto arkasında koşup karısını tuttu!

Dur!

ıekil pencere önünden!

İıeri girin!

Edith, hiıbir Şey dinlemeden dışarı bakıyordu. Sağdaki pencereden ıaylak Sokak görölüyordu. Aman Allahım! ıaylak Sokak savaş alanına dönmüştü! Rum komŐularının ıığlıkları duyuluyordu. "İmdat, yetiŐin!" ıağrılarına cevap veren yoktu. Orta pencereden karŐılara baktı. Tarlabası taraflarında, ilerilerde, bir yerler yanıyord, alevlerin kıdıllığı İstanbul semalarına vuruyordu. Sol pencereden Taksim, Beyoğlu tarafları görölüyordu. Yanıyordu İstanbul! İstanbul'da insanlık ayaklar altına alınmıştı. Edith'in bir an başı döndü! Midesi bulandı! Umberto tutmasa yığılıp kalacaktı pencere önünde. Hemen yatak odasına götürdü karısını. Teresa bir yandan, Umberto öte yandan sakinleştirmeye ıalıŐıyordu. Korkudan düşük yapma tehlikesi vardı.

Georgi, apartmanın demir kapısını kilitlemiş, ardından sürgülemiş, bulduğu demir ve tahtaları kapıya dayamıştı. Sonra hızla tahta merdivenleri çıkararak kaldıkları üçüncü kata gelmiş, dairenin kapısını kilitlemiş, ardına koltuğu dayamış, eline satırı almış, kapının arkasında heyecanla beklemeye başlamıştı. Eve saldırı olursa, ya ölecek ya öldürecek! O an ahşap merdivenli evin kundaklanabileceğini, cayır cayır yanabileceğini aklına getirmek istemiyordu. Çaresizlik, ölüm korkusu korkunçtu!

Sabaha kadar Umberto ailesi öldü öldü dirildi! Çok şükür, Çaylak Sokak 8 numaralı eve saldırı olmadı, akla gelenler başlarına gelmedi! Sabah olduğunda, ortalık sakinleşmişti. Herkes, saldırıya uğramış uğramamış Hristiyanlar, vefalı Türkler, dürüst İstanbullular birbirini merak ediyordu.

İstanbul, alnına bu kara lekeyi sürenleri biliyor, ama söyleyemiyordu. İstanbul dilsizdi o gece!

Yaşananlar hemen hemen birbirinin benzeri, önceden inceden inceye sinsice hazırlanmış bir büyük planın, görünmez eller tarafından uygulanması gibiydi. Cornelius, İstanbul'un hayal dünyası içinde gezip dolaşırken İstanbul gazetelerini, 6 Eylül 1955 günü özel baskı yaparak "Palikaryalar, Atatürk'ün evini bombaladı!" diye yalan, kışkırtıcı haber yayınlayan Ekspres gazetesini okumamıştı. Çapulcu birliklerinin İstanbul dışından, kamyonlarla, trenlerle taşındığından, hatta Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası işçilerinin bu iş için salıverildiğinden ve daha birçok karanlık işlerden o an, o

gün hiç haberi yoktu. Sadece Almanya'dan tatile gelmiş Cornelius'un değil, İstanbul'un yerlilerinin de bu işlerden, bu işlerin arkasındaki gizli güçlerden doğru dürüst haberleri yoktu. Hem Cornelius, hem de İstanbullular, Türkiye kamuoyu altı sene kadar sonra Adnan Menderes'in Yassıada'da yargılanması sırasında bütün bu olayların Menderes hükümetinin bilgisi dahilinde ve Türk gizli istihbarat örgütleri tarafından, İstanbul'u Rumlardan ve gayrimüslimlerden temizleme amacıyla yapıldığını öğrenecekti.

Atatürk'ün evine atılan bomba diplomatik dokunulmazlık altındaki bir çanta içinde İstanbul'dan Selanik'e götürülmüş, Selanik Üniversitesi Hukuk Fakültesi ikinci sınıf öğrencisi, Türkiye gizli istihbarat örgütü elemanı, Gümölcineli Orhan Engin'e verilmişti. Orhan Engin de, ilişkide olduğu konsolosluk bekçisini tetikçi olarak kullanmış ve ona koruduğu evi bombalatmıştı.

Bu karanlık işlerden, ne İstanbul Rumlarının, ne İstanbulluların, ne gayrimüslimlerin, ne Yunan, ne de Türk milletinin haberi vardı! Kanlı olaylara sebep olan, bombayı attıran Orhan Engin, daha sonra Gümölcine Konsoloslugu tarafından İstanbul'a getirilmiş, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes'in himayesinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydedilmiş, okulu bitirdikten sonra kendisine poliste ve devlet işlerinde görev verilmiş, sonunda Nevşehir Valisi yapılarak ödüllendirilmişti.

Bu gerçekler çok sonraları ortaya çıkacak, fakat olanlar yapanların yanına kâr kalacaktı.

O gün bunlardan Edith'in, Cornelius'un hiç haberi yoktu. Olamazdı da! Her şey, büyük gizlilik içinde planlanmış ve uygulanmıştı!

Cornelius, 6-7 Eylül gecesini yaşadktan sonra, Edith'in doğumunu bile beklemeden, hayal kırıklığı içinde Almanya'ya döndü. Yol boyunca İstanbul'u düşündü! Kendisini İstanbullu sayan Cornelius İstanbul'a küsmeyi ama, İstanbul için, İstanbul adına çok üzüldü!

Edith çok şükür düşük yapmamıştı, ama 6-7 Eylül gecesinin korkusu, onun zaten ta Almanya'dan beri sarılmış olan ruhunda onulmaz yaralar açtı. Kalbi o gecenin korkusuyla hastalandı.

6-7 Eylül gecesini ana rahminde yaşamış olan, 7 aylık bebek de çok şeyler hissetmiş, daha doğmadan yaşadığı korkular onun doğumdan sonraki hayatının akışını, ruhsal dünyasını etkilemişti. Eğer "alın yazısı" diye bir şey varsa, onun alın yazısının önemli cümleleri işte o gece, Çaylak Sokak'taki evlerinde, anasının rahminde yazılmıştı.

Sakin, sessiz, huzur içinde geçen ana rahmindeki günler bir anda altüst oluvermişti. Annesiyle birlikte hızla bir yerlerden bir yerlere koşuşturuyorlardı. Duyduğu sesler de değişmişti, duyduklarını anlamıyordu, fakat seslerdeki korkuyu, telaşı hissediyordu.

Birdenbire, anasının kalbinin atışı değişivermiş, yükselmiş, yükselmiş çatlayacak hale gelmişti. Ne oluyordu ana rahminin dışında? Artık iyice tanıdığı anasının sesi durmadan dua ediyor, sesin tınısı yükselip alçalıyordu. Sonra anasının sesi gibi tanımaya başladığı bir er-

kek sesini çok yakınında hissetti. Babası Umberto'nun sesiydi bu. Durmadan aynı cümleleri tekrarlıyordu:

“Korkma Edith, korkma karıcığım, bizim apartman kapısına işaret koymamışlar!”

“Korkma Edith, korkma karıcığım! Onlar benim Rum olduğumu bilmiyorlar, onlar beni İtalyan olarak tanıyorlar.”

“Korkma Edith, korkma karıcığım! Onlar İtalyanlara değil, Rumlara saldırıyorlar!”

Gerçekten de Çaylak Sokak'taki Rum evlerinin hepsi tek tek önceden işaretlenmiş, bu evler saldırıya uğramış, kadınlara kızlara çok eza cefa edilmişti.

Fakat Edith'in 6-7 Eylül gecesi yaşadığı korkular, ruhsal fırtınalar etkisini doğum günü, tam doğum anında göstermişti.

Edith, ilk çocuğunu İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'nde dünyaya getirecekti. Hazırlıklar buna göre yapılmıştı. Hatta kız olursa adını Ethel, erkek olursa Grigoris koymayı bile kararlaştırmışlardı. Edith'in doğum sancısı 15 Kasım günü geldi. Umberto karısını hemen Amerikan Hastanesi'ne götürdü. Doğum, 16 Kasım 1955 günü sabaha karşı başladı. Hemen doğumhaneye aldılar. Fakat Edith'in yaralanmış olan kalbi doğumu sürdürecektir güce sahip değildi. Teklemeye başladı! Edith, ölüme doğru gidiyordu! Doktorlar derhal kararı verdiler! Normal doğumu beklemenin ölüm demek olduğunu anlar anlamaz, neşteri vurdular. Doktorun elini hissetti doğan bebe! Doktor tutup çıkardı bebeyi anarakhminden! Bir kızdı elinde tuttuğu! Sonra onu bir hemşireye verdi. Hemşire ona ve anasına duyulur duyulmaz

Ethel.

bir ses tonuyla bir şeyler söylüyordu. Bu sesi ve bu sözcükleri dokuz aydan beri anarahminde geçen hayatında hiç duymamıştı. Duydukları, hissettikleri Türkçe idi.

Edith, ölümden döndü! Doğurduğu yavrusunu bir süre sonra eline verdiler. Bir avuç çiçek, bir damla hayattı yavrucuğu. Bağına bastı. Acısını, sızısını unuttu. “Ethel” dedi bağına bastığı yavrusuna! “Ethel, yavrum...” Daha çok şeyler söyleyecekti, ama gözlerinden süzülen damlalar aldı sözcüklerin yerini.

Ethel, hoş geldin, sefalar getirdin dünyamıza!

Birkaç saat sonra Ethel kendini yakışıklı, sarışın bir erkeğin kucağında hissetti. Tanıyordu onun sesini. Babası Umberto, yavrusunu aile içindeki ortak dilleri olan Fransızca ile seviyordu.

Birkaç gün sonra, Umberto, Edith ile Ethel'i Çaylak Sokak'taki evlerine getirdi. Onları gözleri masmavi, saçları saman sarısı, yüzünde sevgi güneşi ışıldayan babaanne karşıladı. Umberto, yavrusunu annesine verdi. Ethel, babaannesinden İtalyancayı duydu!

Babaanne kucağındaki, en iyi dileklerle sevdiği yavruçuğu, kocasına verdi. O an Ethel, karasaçlı, koyu gözlü dedesinin sesini duydu. Dedesi Yunanca konuşuyordu.

Ethel dünyaya gelmeden önce annesinden Almanca'yı, babasından da birazcık Fransızca duymuştu. Doğumdan sonra İtalyanca ve Yunanca duymaya başladı. El kadar yavrucuk kendini çokdilli bir dünyada buldu. Tanrı yanı başındaydı. Ama Ethel Tanrı'yla hangi dilde konuşacaktı? Seçme şansı yoktu! Annesiyle Almanca, babasıyla Fransızca, babaannesiyile İtalyanca, dedesiyle Yunanca, Tanrısıyla da dört dilde konuşacaktı.

Ekmek Parası Kazanırken

Cornelius, Hamburg Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Hamburg mahkemelerinde başladığı stajyerliği 1956'da bitirdi. Mahkemelerde stajyer avukat olarak çalışmaya başladı. Fakat aldığı para çok azdı. Geçinebilmek için başka bir iş daha bulmalıydı.

Türkçe bilgisi imdadına yetişti. O yıllarda Almanya ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler geliyordu. "Brech Co." adlı bir Amerikan firması,

Hamburg’da “Paker” adlı et ve et mamülleri fabrikası kurmuş, Türkiye’den koyun bağırsağı ithal edip işliyordu. Türkiye ile yazışmalarını ve konuşmalarını yapacak, iyi derecede Türkçe bilen bir elemana ihtiyaçları vardı. Cornelius, iş ilanını okumuş, “Tam bana göre bir iş!” demişti. Gidip konuştu. “Paker” fabrikasının ve “Brech Co.” firmasının tüm Türkçe yazışmalarını ve çevirilerini yapmayı üstlendi.

Firma, sadece Türkiye ile değil, Asya’daki devletlerle de ticari ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Cornelius, iş gereği sık sık Türkiye’ye, hatta Asya devletlerine de gidip gelecekti. İstanbul, Türkiye yine burnunda tütmeğe başlamıştı.

Bir süre bu işte çalıştıktan sonra, bağırsak ithalatının çok kârlı bir iş olduğunu, Türkçe bilgisiyle kendi başına da bu işi yapabileceğini düşünmeye başladı. Zaten firma, Almanya’da üretim maliyetlerinin yüksek, kâr oranının düşük olduğunu hesap ederek, Amerika’ya taşındı. Cornelius’a da Amerika’daki fabrikada çalışma önerisinde bulundu. Bu olmayacak bir işti. Bir yandan mahkemelerde stajyerlik yapan, diğer taraftan ekmek parası için bağırsak fabrikasında çalışan Cornelius bu teklifi reddetti. 1956 sonlarında Hamburg’da kendi başına bir bağırsak ithalat firması kurdu, Türkiye’den tonlarca koyun bağırsağı ithal etti, işleyip sattı. Bu işi iyice öğrendi. Geçimini rahat sağlayacak hale geldi.

1961’de stajyerlik süresini başarıyla tamamlayarak avukat oldu. Düşünüp taşındı. Avukatlık ona göre de-

ğildi. Kendi karakterine, yaşam tarzına uygun bir iş yapmalıydı. Almanya'nın durumunu değerlendirdi, ekonomik kalkınmanın patlama noktasına geldiğini gördü. Almanya Türkiye, Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya gibi ülkelerden hızla ve çok sayıda işçi almaya başlamıştı. Yabancı işçiler, özellikle de Türkler tren istasyonlarında toplanıyor, buralarda buluşuyordu. Alman halkı ise henüz savaşın kısıtlıklarını günlük yaşamından atamamıştı. İnsanların gözü hâlâ açtı. Cornelius, İstanbul'da, Karaköy'de, Eminönü'nde balık ekmek satanları, kalabalık yerlerde ayaküstü, ekmek arası yiyecek satanları görmüştü. Eminönü'nde kayığının içinde balık ekmek satanlardan çok ekmek yemişti. Kafasında yeni düşünceler doğdu:

“Oğlum Cornelius, sen İstanbul çocuğusun!” dedi, “Almanlar senin bildiğini bilmezler! Onlar cephelerde savaşırken sen Eminönü'nde, çok balık ekmek yemiştin! Oğlum bırak sen bu bağırırsak işini; merkez tren istasyonunda bir büfe aç; döner sat, peynir ekmek sat, içecek sat! Sadece tren istasyonlarında bekleyen Türkler alsa, seni ihya ederler!”

Kararını verdi. Büfecilik yapacaktı.

İstanbul'da en çok büfe nerede? Sirkeci'de! En çok satış nerede oluyordu? Sirkeci Garı'nın içinde, Eminönü ve Karaköy vapur iskelelerinin yakınında... Bu işi yapacaksan, en büyük istasyonun içinden başlayacaksın! Bu düşünceyle doğru, Hamburg Altona Merkez Tren İstasyonu İşletme Müdürü'nün yanına gitti. O günlerde istasyon binası onarılıyor, içinde yeni dükkânlar

açılıyordu. “Ben burada bir büfe açmak istiyorum, giriş kapısının yanındaki dükkânı kiralamak istiyorum,” dedi. Müdür teklifi kabul etti. Böylece Cornelius, Karaköy’deki, Sirkeci Garı’ndakilere benzer bir büfeyi 1961 ilkbaharında açtı.

Bazı tanıdıkları, onu ayıpladılar, “Bir avukat büfecilik mi yaparmış? Bu nereden çıktı?” dediler. Hatta, annesi bile ilk başlarda “Buba, okudun avukat oldun! Mesleğini yapsan daha iyi olmaz mı?” diyerek oğlunu bu işten vazgeçirmeye çalışmıştı. “Yahu ben Çorum’da bir çanak yoğurda manda pisliği temizlemiş bir adamım! İstanbul’da Avusturya Lisesi’nde öğrenciydim. O zamanlar, ‘Hayır temizlemem! Bu iş bana göre değil! Elim batar, elbisem kokar!’ dedim mi?”

Başkalarının aklına göre değil, kendi aklına göre hareket etti. Tahminlerinde, hesaplarında yanılmamıştı. Sonra, iki istasyonda daha büfe açtı. Üç büfeyi kendi başına yönetiyor, gece gündüz, cumartesi pazar demeden çalışıyordu. Okumaya, yazmaya; çapkınlığa, hovardalığa bile hiç vakit kalmıyordu. Orhan Peker mektuplarında yarı şaka yarı ciddi “karıları kızları” soruyordu. Halbuki St. Georg Liseli Cornelius’un o zamanlarda, başını kaşıyacak zamanı bile yoktu. Yaşı 30’u geçmişti. Ev, düzen kurması gerekiyordu. Babasına, ailesine, Edith’e; eşi öldükten sonra Paris’te yalnız kalan ve bu yüzden Harburg’a getirip, beraber yaşamaya başladıkları anneanne Donna Gategno’ya maddi olarak yardım etmesi gerekiyordu. Seve seve yapıyordu bu yardımları. Donna Gategno olmasa belki de Nazi polisi-

nin eline düşecek, belki de Nazi toplama kamplarında, gaz odalarında ölüp gitmiş olacaktı.

Çok sevmesine, çok istemesine rağmen, kültüre, sanata zamanı kalmıyordu. Bu eksikliğini, Türkiye'nin en tanınmış, üretken, başarılı ressamlarından biri haline gelen Orhan Peker'i, o vefalı, o güvenilir can dostunu madden, manen destekleyerek gidermeye çalışıyordu. Orhan'ın başarılarını kendi başarıları sayarak mutlu oluyordu.

Orhan, alkolik haline gelmişti. Eline avcuna geçeni, içkiye ve kadınlara harcıyordu. Bu yüzden sık sık fırça, boya, tuval vb. alacak para bulamıyordu. Böyle durumlarda Cornelius yetiştiriyordu imdadına. 1960 öncesi yıllarda, Orhan istediğinde, arada sırada gönderdiği parasal yardımları, 1960 sonrasında, özellikle büfeciliğe başladıktan sonra düzenli göndermeye başladı. Orhan Peker, buna "Cornelius Bursu" adını takmıştı. Gerçekten de Orhan Peker'i, Madrid'de, Paris'te, Almanya'da ve hatta Türkiye'de aç kalmaktan, resim yapamaz hale gelmekten "Cornelius Bursu" kurtarmıştı.

Cornelius, sadece ona para göndermiyor, Orhan Peker'in Almanya'da, Avrupa'da resim sergileri açmasına da elinden gelen yardımı yapıyordu. Cornelius için Türkiye demek, Orhan Peker demektir. İstanbul'daki, Türkiye'deki sanat ve kültür dünyasıyla bağlantılarını Orhan Peker vasıtasıyla kuruyor; haberleri doğrudan ondan alıyordu. 19 Haziran 1958 tarihli mektubunda şunları yazıyordu:

Mektubunu aldım. Henüz bu taraflarda olmayışın belki de daha iyi. Malum biraz karışık ortalık: Her kafadan bir ses çıkıyor. Üstelik oradaki işinden memnunsun. Şimdilik keyfine bak. Gerçi seninle Çiçek Pasajı'nda karşılıklı kafaları çekmek çok zevkli olurdu. Ama nasıl olsa bunu bir gün yapacağız. Geçenlerde Boğaz'a gitmiştim. Yoldan seninkine benzeyen bir ISATA geçti. Neredeyse arkasından seslenecektim. Sonra Tarabya'ya uzandım. Aklıma gençliğimiz geldi. Güzel günlerdi o zamanlar.

Ben yazı sessiz sedasız geçirmek, çalışmak, şehre az inmek istiyorum. Vaniköy'de bir oda buldum. Karşı Boğaz'da, Çengelköy'e yakın. Bu iş olursa çekileceğim o tarafa. Önüm deniz, balıklar taze, akşamları rakı da olunca tamam. Artık gelirsen bende kalabilirsin, denize gireriz.

Gelelim papel meselesine. Bu parayı temin edişin bana ne kadar faydalı oldu biliyorsun. Sen zaten o yolculuk boyunca bu mevzuda gerçekten dostça davrandın. 500 markın karşılığı Türk lirasını tabii arzu ettiğin zaman burada vereceğim. Gerçi bizim aile ile para meselelerini iyice halledemiyorum. Tatsızlık çıkarmamak için sabırlı davranıyorum şimdilik. Ama sonunda hakkımı tabii alacağım. Bu bakımdan eğer mümkünse parayı bir iki taksitle ödemem daha rahat olur. Mümkün değilse çaresini ararım.

Dün Salzburg'dan Resi'den de mektup aldım. Hep aklıma oralar geldi. Bir bakıma pişmanım döndüğüme. Ama olmadı işte. Resi belki gelecek. Kim bilir onunla dönerim. (Tabii bu da rüya.) Her neyse, şimdilik böyle Bubali. Braenecke'lere, seninkilere selam. Şu dünyada resim de yapmasaydı hiçbir boka yaramayacak dostun gözlerinden öper.

Yine haberini beklerim.

Cornelius, resim sanatının merkezlerinden olan Madrid ve Paris'i gidip görmesi, buralarda bir süre kalması için Orhan Peker'i teşvik ediyordu. 1960 sonrasında bir süre Madrid'de yaşadı. Orhan, Madrid'de beş parasız günler geçirdi. Cornelius ona hem para gönderdi, hem de yaptığı resimler hakkında görüşlerini yazdı. Umutsuz kaldığı günlerde, elinin fırça tutmaz hale geldiği zamanlarda sanatçı dostuna güven ve moral verdi. İşte Madrid'den yazdığı ve Cornelius'a "Şu dünyada tanıdığım en hoş heriflerden birisin sen" dediği; dostluğun, vefanın, kardeşliğin kaleme döküldüğü mektuplardan ikisi daha:

Madrid, 19 Kasım 1963

Sevgili Corni,

Bazen seni düşününce hem biraz kızmak hem de hafifçe gülmek geliyor içimden. Şu dünyada tanıdığım en hoş heriflerden birisin sen.

Duygu ve hayal yanı olan birisi olarak senin bugün daha çok maddi işlerle haşır neşir olacağını, başlangıçta pek ummuyordum. Ama "yaşamak" denen şu namussuz gerçek, insanları kendi başına bırakmıyor, biliyorum. Ve bir kere içine de girince dışına çıkmak kolay değil. Senin de söylediğin gibi ticaret çeşitli tarafları olan bir iş. Karşındaki dürüst olmazsa herhalde tadı da pek kalmıyor. Bozuk mal gönderen o heriflere "adam" demek mümkün mü? Düpedüz namussuz bu pezevenkler! Her şeyi bir yana koy, insana yaşamayı zehir ederler. Bu, aslına bakarsan, her sahada böyle biraz. İnsan denen cehennemle uğraşmak kolay değil. Bazen en tatlısı yine o, ama çoğu zehir zemberek...

Sanıyorum insanoğlu –şu yirminci asırda bile– dünya nimetlerini birlikte işlemek ve bölüşmek konusunda yaya gidiyor. Doğrusu ilerde anlayacağını da pek umamıyorum artık.

Her neyse, deyip geçelim. Geçenlerde sana bahsettiğim arkadaş Paris'ten geldi. Onunla dört gün gezip dolaştık. Efendi bir arkadaşır kendisi. Doğrusu gelişine sevindim. Dönerken Paris'teki bizim Sefir için iki resim seçip aldı benden. Sefir benim bazı resimleri onun evinde görmüş.

“Bana da iki adet al, gel” demiş. Böylece elime bir miktar para geçmiş oldu. Ayrıca bu arkadaşın annesi İstanbul'da yalnız oturuyor. İstersen, sana frank gönderirim Paris'ten, dedi. İstanbul'a para göndermek Ankara'dakiler için daha kolay tabii. Diyeceğim, gerek senin dost teklifin gerek o arkadaşın yakınlığı beni endişelerden uzaklaştırdı. Şimdilik ay sonunu sıkıntısızca bulabilirim.

Üç gündür Toledo'daydım. Bu defa o şehri daha çok sevdim. Bilhassa geceleri hafif ışıklandırılmış dar sokaklarda dolaşmak insanı büyülüyor. El Greco'nun evinden küçük bir kopya da yaptım. Ayrıca ilerde üzerinde çalışabileceğim birkaç eskizle döndüm. Şimdilik daha çok evde çalışıyorum. Zaten yapılacak başka şey yok. Seveceğini sandığım birkaç yeni resim çıktı ortaya. Günün birinde nasıl olsa bunları ilk göreceklenden biri de sen olacaksın. “Balıklı Kari”yi sevdiğine memnun oldum. Bu imaj nereden, nasıl geldi bilmem. Bazıları erotik filan dediler, ama bence bal gibi iyi resim. Kaldı ki erotik olmaz mı, sanat eseri... Elbette olur. O konudan bir iki başka çalışmam daha var. Havalar bugünlerde güzel. Yalnız, akşamları bana yılbaşı günlerini hatırlatan turuncu bir soğuk başlıyor. Nedense şu yılbaşına yakın hep aşırı duygulu, şair mizaçlı bir herif olu-

rum ben. Üstelik o günleri dostlarla geçirmek gelir içimden. Bakalım bu kere yeni yıla nerede, nasıl gireriz?

Bahara da olsa buraya gelmeni çok isterim. İspanya'yı senin de seveceğini sanıyorum. Para işini Darmstadlı bir arkadaşına sordum burada. Posta havalesi en kolay, dedi. Postacı kendisi getirmiş bizim adrese. Her ay olmasa bile müsait zamanlarda (Residencia)'ya gönderiver, diyeceğim. Bunu söylerken de doğrusu biraz üzölmüyor değilim. Ama ne yapalım, laftan anlamayan herifin birisin sen.

Dostlara, sizinkilere çok selam, yine beklerim.

Orhan Peker "Başka" adlı kedisiyle. (1970, İstanbul, Foto: Ara Güler)

Sevgili Cornelius,

Dün eve döndüğüm zaman bizim kapıcı Antonio dostça gülümseyerek: Buenos noches, senor Peker, size para geldi, dedi ve pesetaları verdi. Sebebinin bilmiyorum ama o anda doğrusu duygulandım. Sana yazmak için bizim bakanlığın vereceği cevabı bekliyordum. Bizimkiler burs müddetinin Eylül 1964 sonuna kadar uzatılışını kabul ettiklerini buradaki Sefaret vasıtasıyla ancak dün bildirdiler. Anlaşılan iyi niyetli arkadaşların tarafı ağır basmış. Tabii iyi havadis. Bu duruma göre önümde iki buçuk ay var. Şu sırada Ankara'ya dönmekten şüphesiz daha iyi.

İspanyollar bu üç aylık farkın karşılığını peşin olarak verdiler. Bir iki borcumu ödedikten sonra elimde on bin pesetaya yakın bir para kaldı ki, İspanya için fena para sayılmaz. Bu ara Ankara'dan başka bir haber daha aldım. Devlet Resim Sergisi'nde teşhir olunan "Mandalar" adlı tablomu jüri üç bin liraya satın almaya karar vermiş. Sergi komiserliği bir yazı ile kabul edip etmeyeceğimi soruyordu. Doğrusu beklenmedik bir haberdi bu. Anlaşılan gelirken bir iki resim bıraktığım bir arkadaş o tabloyu sergiye vermiş olacak.

Eh, bu para şu sırada işe yarar tabii. Okey, Mandalar'ı satın alabilirsiniz, diye bir cevap verdim. Paris'teki arkadaş vasıtasıyla o parayı da buralara aktarmak mümkün olduğu için maddi durumum düzelir. Diyeceğim, bu konuda bana yapmış olduğun iyiliği artık devam ettirmemelisin. "Cornelius bursu" böylece beni maddi ve manevi destekleyerek normal süresini doldurmuş oluyor. Ne kadar teşekkür etsem azdır.

Sevgili Bubali, beni yıllardır tanıyan bir arkadaş olarak, bilirsin. Realist yanımla bir yana, hâlâ o hassas, çocuk tarafım eskisi gibi. Şu yolculukları, ciddiye aldığım işi daha çok öğrenmek, daha iyi yapabilmek için göze almıştım. İspanya macerası da yine o bakımdan faydalı oldu.

İşte böyle arkadaşım. Doğrusunu istersen cennet bile dostlar olmayınca pek sarmıyor. Hele şu günlerde, akşamları kafayı biraz çekip Madrid sokaklarında dolaşırken sizleri anıyorum.

Senden yine mektup bekler, gözlerinden öperim.

İspanya ve Paris'teki resim çalışmaları, araştırmaları, incelemeleri Orhan Peker'in sanatını, estetik ölçülerini ve kendi resim dünyasını zenginleştirmişti. Türkiye'ye döndükten sonra, katıldığı 1965 Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde Birincilik Ödülü'nü kazandı. Bu büyük ödülü, daha birçok ulusal ve uluslararası sanat ödülleri takip edecekti. 1966'da "Yılın Ressamı" seçildi. Bu başarılarında can dostu Cornelius'un teşviklerinin, desteklerinin payı olduğunu düşünüyordu. 21 Mayıs 1965 ve 26 Mayıs 1967 tarihli mektuplarında şöyle diyordu:

Ankara, 21 Mayıs 1965

Sevgili Cornelius,

Mektuplarını aldım. İşlerinin iyi gidişine sevindim. Bir zamandır senden haber çıkmadığı için merak ediyordum. Benim de başıma bu ara işte böyle işler geldi. Doğrusu fena

da olmadı. (Mükafatın ucunda on bin lira) olduğu için mad-
di bakımdan da işime yarayacak.

Sergi de fena olmadı sanıyorum. Açılış kokteylinde senin
de bulunmanı ne kadar isterdim. Sen beni sadece destekle-
mekle kalmamış bana başından beri inanmıştın. Bildiğin gibi,
ben de bu işi hiç bırakmadan bugünlere vardım. Ama tabii
yola devam etmek gerek. Daha yol uzun. Bakanlıktakiler şim-
di beni daha serbest bıraktılar. Cesur, ileri görüşlü afişler ya-
pıyorum. Sana bu afişlerden göndereceğim. Orada olsay-
dım lokalinin dekorasyonunu yapardık. Kırk yılda bir işine
yarardım biraz. Şimdilik yazı burada geçireceğimi sanıyo-
rum. Eylülde Paris veya Roma'da sergi açılabilir. Tabii senin
Insel Club sergisi de mümkün.

Hadi şimdilik gözlerinden öperim. Reiner'e çok selam. Fo-
toyu atölyeme astık. Gelen kızlar hep soruyorlar.

26 Mayıs 1967

Sevgili Cornelius,

Söze nereden başlamalı, bilemiyorum. Bir süre ara ver-
dikten sonra, gönderdiğin kartı ve mektupları alınca sevin-
miştim. Son zamanlarda ben, bir hayli hızlı yaşadım. Hani
biraz da akıl almaz işler! İlkönce, geçen yıl açtığım sergiyi
göz önünde bulundurarak beni "Yılın Ressamı" seçtiler. Bir-
takım merasimler, altın madalya falan filan. Merasim (!) İs-
tanbul'da olmuştu. Ankara'ya gelince bizim Bakan beni ça-
ğırttı. "Başarınızı duydum, tebrik ederim" dedi. "İsterseniz sizi
geçici görevle Paris'e gönderelim, biraz gezersiniz, müze-
leri görürsünüz." Doğrusu fikir harika idi. O ara Paris'te Pi-

casso'nun iki müzede açılan nefis sergileri vardı. Böylece uçağa atlayıp Frankfurt üzerinden Paris'i boyladım. Ocak ayı olmasına rağmen havalar çok güzeldi. Picasso baba başta, Bonnard'ın, sürrealistlerin v.s. sergilerini görmek çok faydalı oldu. Üstelik bakanlık cebime günde on sekiz dolar koymuştu. Kafaları iyice çekip, bol boya, tuval alıp döndüm. Bizim Paris bürosuna da bir iki ufak faydam oldu. Sana o ara yazmayı çok istiyordum. Belki de yine kalkar gelirdin. Ama söyledim ya her şey çok hızlı geçti. Birden kendimi yine Ankara'da buldum.

Ve o ara işi uzatmadan EVLEN'dim. Evet, şaka yapmıyorum, bu satırları sana yazan eski dostun, ezeli bekâr Orhan Peker, dört aylık evli bir aslandı.

Sevgili Bubali, işte durum böyle. Şimdi sana bu mektubu yazarken önümde kiraz, bir bardak buzlu rakı... Düşünüyorum da şaşıyorum, yıllar ne çabuk geçmiş. Ve ben evlenmişim. (Bakarsın yakında bir junior Peker de geliverir!)

Aslında yine memnunum hayatımdan. Hiç değilse yolumda doğru yürüdüm. İnandığım gibi çalıştım. Yaptığım işi, sanatı beni başından beri tanıyan bir arkadaş olarak ne kadar sevdiğimi bilirsin. Eh, fırçalar, boyalar da bana ihanet etmediler. Bu başarılar filan önemli değil. Ben yeni çalışmalara bakıyorum.

Senden yine iyi haberler bekleriz. Arayı fazla açma. Yeni firmanın başarılı olmasını diler, gözlerinden öperiz.

Özden/Orhan Peker

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KENDİ VATANINDA YABANCI OLMAK

Bu Çocuk Hangi Okula Gidecek?

Ethel, Çaylak Sokak'taki evde büyümüştü. Üçüncü katta Torinolu Nonna'nın kız kardeşi ailesiyle birlikte otururdu. Ethel'in yaşıtı, oyun arkadaşları olan kuzenleri bu katta otururlardı. Bu kata Sicilya derlerdi. Burada sadece İtalyanca konuşulurdu. Etheller ikinci katta otururlardı. Birinci katta ise başka bir kuzeni oturuyordu. Giriş katında da bir başka akrabası kalıyordu. Ethel yukarı kata koşup gider, kendini İtalyan kültür ortamında bulurdu. Aşağı kata koşup gider, burada da kendini Fransız kültür ortamında buluverirdi.

Ne güzel yıllardı o yıllar! Bazen anneannesiyile dedesi Almanya'dan ziyaretlerine gelir, o yıllarda İstanbul'da bulunmayan çeşit çeşit oyuncaklar, çikolatalar, sakızlar, güzel güzel elbiseler, ayakkabılar getirirlerdi. Bu nedenle dört gözle beklerdi onların gelişini. Bazen de Umberto ile Edith, Hamburg'a giderlerdi.

Bir gün, Edith, kızını bağrına bastı, büyüyen karnını göstererek, "Bak Ethel yavrucuğum! Sana bir kardeş

geliyor!” dedi. Ethel, hem sevindi, hem de kışkıandı. Annesinin karnındaki kardeşini okşamaya başladı.

Edith’in hamileliği birinci çocuğuna göre daha sakin, daha mutlu, daha huzurlu geçmişti. Umberto, ikinci kez baba olmanın heyecanı ile mutluluktan uçuyordu. Normal bir doğum oldu. Edith, 1961 yılı Ocak ayında, nur topu gibi, sağlıklı ikinci bir kız dünyaya getirdi. İtalyanca “Patricia” adını koydular ona. Aile içinde ise herkes ona “Pati” diyecekti. Pati de 4-5 dil konuşulan aile çevresinde büyüyordu. Pati, ailenin mutluluğunu daha da artırmıştı. Ethel, kendisinden beş buçuk yaş küçük olan kardeşini çok seviyor, ona ablalık yapıyordu.

Pati’nin sevincine yeni bir sevinç daha ekleniyordu. Ethel ilkokula başlama yaşına gelmişti, 1961 yılı Eylül ayında okula başlaması gerekiyordu. Fakat hangi okula gideceği büyük sorun oldu. Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir okula başlayamazdı. Çünkü tek kelime Türkçe bilmiyordu. Annesi Edith, onu tam bir Alman olarak yetiştirmiş, çocuğuyla sürekli Almanca konuşmuştu. Edith Türkçeyi şiveli ve bozuk konuşuyordu. Bu nedenle çocuğuna anadili olan düzgün ve doğru konuştuğu Almancayı öğretmişti. Umberto ile Edith aralarında Fransızca konuşurlardı, Fransızca ortak dilleriydi. Babaanne Teresa ise daima İtalyanca konuşurdu. Büyükbaba Georgi Yunanca konuşurdu. Umberto ailesinde sadece Türkçe konuşulmazdı. Ethel, İstanbul’da doğup büyüdüğü halde ilkokula başlama gününe geldiğinde tek kelime Türkçe bilmiyordu.

Edith Alman, Umberto Yunan tabiiyetindeydi. Ethel ve 1961’de doğan kız kardeşi Patricia ise Türk vatandaşı sayılıyorlardı.

Ethel İstanbul’da hangi okula gidecekti? Anadili Almanca idi. Fakat Türk vatandaşı olduğundan Alman okullarına gidemiyordu.

Türk vatandaşı olduğu için devlet okullarına gidebilirdi. Fakat hiç Türkçe bilmiyordu.

Baba Yunan tabiiyetinde olduğu için İstanbul’daki Rum okullarına gidebilirdi, fakat hem Türk vatandaşı olduğundan almıyorlardı, hem de Yunanca bilmiyordu.

Edith, bu duruma çok kızdı. Elinden tuttu, Zapion Rum Okulu’na götürdü. “Bu çocuğun babası Yunan vatandaşı, kendisi Türk vatandaşı olmasına rağmen, okula alacaksınız!” diye belirtti. Sonunda Ethel, Rum ilkokuluna başlayabildi.

Sınıfındaki öğrencilerden hiçbirisi Almanca, İtalyanca ya da Fransızca bilmiyordu. Onlar düzgün Türkçe konuşuyor, ayrıca Rumca da biliyorlardı. Öğretmenler

Ethel ilkokula başladığında...

ve öğrenciler, Türkiye’de yaşayıp da tek kelime Türkçe bilmeyen Ethel’e şaşarak bakıyorlardı. Yapayalnızdı sınıfında. Okula gitmek istemiyordu. Arkadaşlarının yardımıyla Türkçe öğrenmeye başladı. Okula başladıktan üç ay sonra Yunanca ve Türkçe konuşabilir hale gelmişti, böylece daha ilkokula başladığında beş dil konuşabiliyordu.

Edith, kızının okula başlama macerasına çok üzül-müştü. Kendini yaşadığı ülkede bir yabancı gibi hisset-ti. Bu işin sonu nereye varacaktı? Ne zamana kadar ken-dini yabancı hissedecekti? İkinci kızını nasıl eğitmeliydi? Kafasında sorular giderek artıyordu.

Ethel, Rum okuluna devam ediyor, babadili Yunanca’yı öğreniyor, evde artık babasıyla Yunanca da konuşabiliyordu.

Türkiye’de 27 Mayıs 1960’ta ihtilal olmuş, 6-7 Eylül hadiselerine sebep olmuş Menderes hükümeti devrilmiş, ülkede özgürlük rüzgârları esmeye başlamıştı. Artık sorunlar bitti, demeye başlamışlardı. Fakat bu sefer, Türkiye’de “Vatandaş, Türkçe konuş!” kampanyası başlatıldı. O zamana kadar, sokakta, evde, tramvayda, yolda, işyerinde isteyen istediği dili konuşabiliyordu. İstanbul, çok dilli, çok kültürlü, çok dinli bir hoşgörü şehri olarak biliniyordu. Rumca, Ermenice ya da başka bir anadili konuşan birine kimse karışmazdı. Fakat “Vatandaş, Türkçe konuş!” kampanyası başlatıldıktan sonra kimse, sokakta, işinde, işyerinde, tramvayda, otobüste vb. Türkçeden başka bir dili konuşamaz oldu. Tramvayda giderken çocuğuyla anadilinde konuşan bir anneyi,

herhangi bir kimse omzuna dokunarak, “Vatandaş, Türkçe konuş!” diyerek tehdit ediyordu.

Bu kampanya aslında Rumca, Ermenice, İtalyanca vb. konuşan gayrimüslimlere bir tehdit, bir dışlama, bir aşağılamaydı. O yıllarda henüz Kürtçe yasaklanmamıştı, İstanbul’da da fazla Kürt yoktu.

Edith, bir gün tramvayda giderken, kızı Ethel ile Almanca konuşmuş, “Yavrum az sonra ineceğiz!” demişti. Yanı başında dikelen bir erkek, Edith’in sol omzunu sert bir el hareketiyle dürterek, kaba bir ses tonuyla, “Vatandaş, Türkçe konuş!” dedi. Edith çok bozuldu.

“Çek elini! Sana ne benim hangi dili konuştuğum!” diye sertçe bağırdı.

“Burası Türkiye! Türkiye’de Türkçe konuşulur!” diye tehdide devam etti öteki. Ethel korkmuş, annesine sarılmıştı. Tramvay ağzına kadar doluydu. Konuşmaları herkes duymuştu. Fakat tek bir kişi bile Edith’e destek olmadı, “Kardeşim sana ne? İsteyen istediği dili konuşsun!” demedi. Edith durakta tramvaydan indi. Dünya başına yıkılmış gibi oldu. Kendini yine yapayalnız hissetti. Türkiye’ye geleli 25 yıl oluyordu. İstanbul’da, Çorum’da yaşamış, bugüne kadar hiç böyle bir tehdit, böyle bir dil aşağılanması yaşamamıştı. Bunlar kopacak tehlikeli bir fırtınanın işaretleri gibiydi...

Rumlar Dışarı!

1964 yılı, Kıbrıs’ta kışkırtmaların arttığı; Türkiye ile Yunanistan arasında savaş tehlikesinin tırmandırıldığı

bir dönem oldu. Kıbrıs'ta Türk ve Rum halkı arasındaki kışkırtmaların, tehlikeli olayların faturası, başta İstanbul'daki Rumlara ve diğer Hristiyanlara kesiliyordu. Kıbrıs'tan gelen her ölüm haberi, Türkiye'deki tüm gayrimüslimlere, Rumlara, Ermenilere, Süryanilere vb. karşı kini, nefreti körüklüyordu.

Türkiye Cumhuriyeti, o zamanlarda toplam sayıları yüz bin dolayında olan Rumları, planlı bir şekilde korkutarak, tehdit ederek, mallarına el koyarak Türkiye'yi terk etmeye zorluyordu. Her gün gazetelerde 24 saat içinde Türkiye'yi terk etmek zorunda olan Rum vatandaşların listeleri yayımlanıyor; listede adı çıkanlar ellerindeki bir bavulla, İpsala Sınır Kapısı'ndan sınır dışı ediliyordu.

Tam o günlerde Umberto ile Edith çocuklarına duyurmamaya çalışarak, baş başa vererek, gitsek mi, kalsak mı, Yunanistan'a mı gitsek, Almanya'ya mı, sorularına cevap arıyorlardı.

Bir gün annesiyle babasının konuşmalarını dinlemiş olan Ethel, "Ben arkadaşlarımdan ayrılmam! Ben gitmem!" diye ağlamaya başlamıştı. Edith ise Almanya'dayken annesiyle babasının fısıldaşmalarını, gitsek mi, kalsak mı, diye gizli gizli konuşmalarını çok görmüştü. "Gitsek mi, kalsak mı?" sorusu onun ruh dünyasını en çok sarsan sorulardan biriydi. Edith, Almanya'ya dönüşü reddetmiş, Umberto ile evliliği ve Türkiye'de kalmayı tercih etmişti. Şimdi ise, Umberto ile çocuklara duyurmadan "Gitsek mi, kalsak mı?" sorusuna cevap arıyorlardı.

Edith, “Artık burada, Türkiye’de, İstanbul’da huzur içinde yaşayamayan, istenmeyen insanlar haline geldik. Ben böylesi durumları Almanya’da yaşadım. Ortada tehlikeli boyutlarda milliyetçi tepkiler ve tehditler var. Rehin alınmış gibiyiz. Bir an önce buradan ayrılalım, gidelim!” diyordu.

Umberto ise “Burası benim yurdum! Ben burada, İstanbul’da doğup büyüdüm. Ben İstanbul’dan ayrılmam!” diye Edith’in düşüncelerine karşı çıkıyordu.

Umberto ile Edith, hayatlarının en zor günlerini yaşıyorlardı. Tam bir çıkmazda kalmışlardı: Gitsek mi, kalsak mı?

Sorunun cevabını, kendilerine sormadan devlet vermiş, listeye adları yazılmıştı. Bir sabah gazeteyi açıp, Türkiye’den atılan Rumlar listesine baktıklarında, gözlerine inanamadılar.

Kupas ailesinin, 24 saat içinde Türkiye’yi terk etmesi gerekiyordu! Umberto donup kaldı! Edith, imdadına yetişti. “Umberto, topla kendini! Ölüme, toplama kampına gitmiyoruz ya! Bugünler de geçer! Ben her zaman senin yanındayım. Kalsak da gitsek de seninleyim!” diyerek kocasına sarıldı. Öptü, okşadı... Ethel ile Patricia olup biteni anlamaya çalışıyor, annelerine, babalarına sarılıyorlardı.

Mesele sadece Türkiye’yi terk etme meselesi değildi. Türkiye’yi terk etmek zorunda olan, adları listede yayımlanan her Rum vatandaşının mallarına, mülklerine el konuluyordu. Yani Umberto Kupas ailesi ekonomik olarak sıfırlanıyordu. Umberto, İstanbul’dan ayrılmak

istemediği için imalathanesini, evini kimseye devretmemiş, böylece tüm mal ve mülkünü kaybetmiş oluyordu.

Düşünecek, tartışacak çok zamanları yoktu. 24 saat içinde Türkiye'yi terk edeceklerdi! Edith, Umberto'ya göre daha sakindi, daha mantıklı düşünüyor; atılacak adımları, yapılacak işleri planlıyordu.

“Umberto, madem ki Türkiye'den gitmeye mecburuz, o halde hep birlikte Almanya'ya, babamın evine, Harburg'a gidelim. Almanya'daki şartlar daha iyi. Gerekirse oradan Yunanistan'a geçeriz,” diye açıkladı düşüncesini.

Umberto, buna kesinlikle karşı çıktı.

“Hayır, İstanbul benim memleketim! Beni hiçbir güç memleketimden koparamaz!”

Edith aldı sözü tekrar:

“Umberto, devlet sana bana sormadan, bizi atmış. Listede adımızı yayımlamış! Kime güveniyorsun? Boşuna inat ediyorsun! İnadı bırak, zaman geçiyor, ne yapacağımızı planlayalım.”

Umberto, bir süre başını elleri arasına alarak düşündü. Beyni zonkluyordu.

“Edith, sen çocuklarla beraber Almanya'ya git. Ben burada kalayım. Biliyorsun, ben Yunan vatandaşıyım, ama annem İtalyan vatandaşı. Belki bu yönden bir çözüm bulabilirim. Eğer bulamazsam, ben de Almanya'ya gelirim. Almanya'dan sonra nereye gideceğimize orada karar verelim!” dedi.

Edith, “Mantıklı bir plan, deneyelim!” diye onayladı kocasını.

Hemen, Almanya'ya gitme hazırlığına başladılar.

Umberto, annesine babasına bildirdi durumu. Zaten onlar da gazetede okumuşlardı yayımlanan listeyi. Koşup geldiler. Herkes ağlaşıyor, çaresizlikten ne yapacağını bilemiyordu. Karar verdikten sonra Umberto biraz topladı kendini. Hamburg'a ertesi gün kalkacak tren-den üç kişilik bilet bulundu. Edith, Almanya'ya üç cümleli kısa bir telgraf çekti: "Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldık. Ben, Ethel ve Patricia trenle geliyoruz! Umberto daha sonra gelecek."

Telgrafı önce Berta okudu. Bir anlam veremedi, ama yüreği cız etti. "Hey Allahım! Nedir bu başımıza gelenler?" diye ağlamaya başladı. Yaşadığı hayat, kaçışlar, kopuşlar, göçler, belirsizlikler onun hem bedensel, hem de ruhsal sağlığını bozmuştu.

Eduard'a ve Cornelius'a haber verdi. İkisi de koşup geldiler. Telgrafı tekrar tekrar okudular. O yıllarda Türkiye ile telefon bağlantısı kurmak zordu. Cornelius telefon bağlantısı kurmaya çalıştı. Başaramadı. Eduard da artık bu acı haberleri, bu belirsizlikleri kaldıramaz olmuştu. Cornelius, hem annesini, hem babasını sakinleştirmeye çalışıyordu, fakat İstanbul'da ne olup bittiğini de çok merak ediyordu.

Beklemeye başladılar.

Kupas ailesi topluca Edith'i, Ethel'i, Patricia'yı uğurlamaya gelmişti. Sirkeci Garı'nda gözyaşları içinde ayrıldılar. Umberto, tren gözden kayboluncaya kadar peronda dikeldi, kaldı. Konuşacak hali kalmamıştı. Bu ayrılık ona çok acı geldi!

İstanbul aşkı, yurt sevgisi böyle mi olacaktı sonunda? “İstanbul bunu da mı yapacaktın bize?” diyebilirdi. O an İstanbul da kendisini sevenlere karşı yapılanlardan utanmış, elleriyle kapatmıştı yüzünü...

Ayrı Geçen Günler

Umberto, tüm imkânlarıyla İstanbul’da kalma hakkını yeniden kazanmaya, hakkında verilmiş sınır dışı kararını durdurmaya çabalıyordu.

Edith, Harburg’a, babaevine 25 yıl sonra boynu bükük olarak döndü. Böyle bir dönüşü hiç düşünmemişti. Almanya’yı çok özlemişti. Çocuklarını Almanya sevgisiyle büyütmüştü. Ama şimdi Almanya’ya dönüşüne sevinemedi bile.

Umberto İstanbul’da kalmıştı. Ne olacağı, ne yapacakları belli değildi. Umberto gelebilir miydi, ne zaman gelebilirdi? Acaba tekrar İstanbul’a mı dönerlerdi? Hiçbir şey belli değildi. Her gün İstanbul’dan gelecek haber, bir mektup ya da bir kısa telgraf bekliyordu. Umberto’ya her gün mektup yazıyor, ne yaptığını, çocukları, günlük yaşantılarını anlatıyordu.

İki çocuğuyla babaevine sığınmışlardı. Annesi, babası, Cornelius onları memnun etmek, üzüntülerini hafifletmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ama Edith, kendini babaevinde bile mülteci gibi hissediyordu. Hayatının büyük bir kısmı zaten Türkiye’de haymatlos bir mülteci olarak geçmişti. Almanya’ya, vatanına, yurdu-na gelmişti, ama Almanya onun vatanı değildi artık. Al-

manya'nın çok değiştiğini, 25 yıllık ayrılığın çok şeyleri götürdüğünü çabuk anladı.

Bir kere konuştuğu Almanca, Hamburg'da konuşulandan farklıydı. Almanya, onun 25 yıl önce kaçıp giderken bıraktığı Almanya değildi.

Okul zamanıydı. Ethel'i hemen yakınlarındaki ilkokula kaydettirdiler.    nc  sınıfa devam edecekti. Fakat Ethel, daha ilk gün Almanca okuma ve yazmayı bilmediği için sınıfta kabuğuna çekildi. İstanbul'da, Rum okulunda sınıfının başarılı,  alışkan, neşeli bir  ğrencisi olan Ethel, sınıfın en tembeli durumuna düştü. Gülmeyi unuttu. Dilini yuttu! Bildiklerini bile söylemez oldu. Oysa annesi onu İstanbul'da bir Alman gibi giydirmiş, saçlarını Alman kız çocukları gibi çift örgülerle örmüş, hiç Türkçe konuşmadan düzgün bir Almanca  ğretmişti.

İlkokulda sınıf arkadaşları onun konuştuğu, yazdığı Almancaya, hatta adına bile gülüyorlar, onu alaya alıyorlardı. Yıllarca annesinden g zelli lerini dinlediği Almanya bu muydu? Ethel'in  ocuk dünyasındaki Almanya düşleri yıkıldı gitti. Ethel, Almanya'da yaşamak istemiyor, İstanbul'a dönmek, okuluna, arkadaşlarına ve sevgili babasına kavuşmak istiyordu.

Dedesi Ethel'in derslerine yardımcı oluyor, ödevlerini birlikte yapıyorlardı. Öğretmenin yaptığı düzeltmelerle defterleri kırmızıya boyanıyordu. Edith kızının durumunu gördükçe kahroluyordu. Berta, tüm sevecenliği, sıcak anne şefkatiyle kızına, torunlarına yardımcı olmaya, evdeki sıkıcı havayı rahatlatmaya uğraşıyordu. Ama içindeki suçluluk duygusunu yeniden yaşıyor ve bu kahredici duyguları kimselere açamıyordu.

Üç yaşındaki Pati, olup bitenlerden habersiz ordan oraya koşturuyor, yaptığı işlerle, söylediği kelimelerle gülmeyen yüzleri güldürüyordu.

Umberto, Emniyet 4. Şube’de annesinin İtalyan olduğunu, Yunanlı olmadığını; kendisinin de aslında İtalyan olduğunu anlatarak, yalvar yakar, bin bir zorlukla üç ay sonra tekrar İstanbul’da kalma hakkını elde edebildi.

Edith’in beklediği telgraf nihayet geldi. Umberto, “İstanbul’da kalma hakkını elde ettim. Geliniz!” diyordu.

Tekrar bavullar hazırlandı, yol hazırlıkları yapıldı, Bischoff ailesi, Hamburg Altona Tren İstasyonu’ndan, kızlarını iki çocuğuyla birlikte, gözyaşları içinde İstanbul’a uğurladılar.

Bu dönüş en çok Ethel sevinmişti. Edith mülteci hayatından kurtulduğu için biraz sevinmişti. Ama mutsuzdu, üzgündü! Artık İstanbul’a kırılmıştı. Umberto orada yaşadığı için İstanbul’a dönüyordu. Umberto olmasa belki de hiç dönmeyecekti.

Edith’i ve çocuklarını Sirkeci Garı’nda Kupas ailesi karşıladı. Umberto sevinçliydi. Ama üç ayda yaşadıkları onu sanki otuz yaş yaşlandırmış, yormuştu. Üç ay içinde saçlarına ak düşmüştü.

Devlet, Umberto Yunan tebaasında olduğu için, sınır dışı kararıyla birlikte Çaylak Sokak’taki evlerine el koymuştu. Kalma hakkını yeniden veren devlet, el koyduğu evi geri vermedi. Evsiz kaldılar. İş ortağı, zaten bu gidiyor diye düşünerek, tüm borçları Umberto’nun üzerine yıkmıştı.

Umberto yıkım üstüne yıkım yaşıyordu. Güvendiği ortağının çevirdiği dolaplar, borçları Umberto'nun üstüne yıkıp, işyerini üstüne geçirmesi, daha başka akla hayale gelmeyecek işler Umberto'nun sağlığını çok bozdu. Sapasağlam adam, üç ay içinde dert buldu, ülser oldu. Doktorlar, İstanbul dışında, Taksim'den uzak, sakin bir yere gidip yerleşmesini tavsiye ettiler. Bu yüzden Umberto, o zamanlar İstanbul'un dışı sayılan, adı gibi köy olan Yeşilköy'e gidip bir ev tuttu. Almanya'dan dönen karısı ve çocuklarıyla artık burada yaşayacaktı.

Ethel'in okulu çok uzakta kalmıştı. Yeşilköy'den Taksim'e, Zapion Rum Okulu'na gidip gelmek imkânsız gibiydi. Ayrıca kafasında "Mademki biz artık Türkiye'de yaşayacağız, çocuklarımız iyi bir Türkçe öğrensinler!" düşüncesi doğmuştu. Edith de aynı düşünceyi doğru bulmaya başlamıştı. Almanya dönüşü, Ethel'i Yeşilköy Maarif İlkokulu'na yazdırdılar.

Bu sefer, düzgün Türkçe konuşan çocuklar, Rum aksanıyla konuşan Ethel'i alaya alıyorlardı. İlk günlerde Türkçe konuşurken sıkılıyordu. Fakat sınıf öğretmeninin anlayışı ve Ethel'i destekleyen tutumu, Ethel'in hızla dilini düzeltmesine ve okulunu sevmesine yardımcı oldu.

Pati, çok dilli ortamda büyüdüğünden Ethel'in tersine hiçbir dili doğru dürüst öğrenemedi. Bir cümle içinde üç dört dilden kelimeler kullanıyordu. Bozuk dili, arkadaşları arasında Pati'nin gülünç duruma düşmesine neden oluyordu.

Kupas ailesinde Türkçe konuşulmasını Pati sağladı, Yeşilköy'de büyüyordu. Türk arkadaşlarından güzel bir

Berta, Edith, Ethel ve Pati (Pati ilkokula başladığında).

Türkçe öğrendi. Bir gün eve geldiğinde isyan etti. “Eğer siz evde benimle Türkçe konuşmazsanız, ben de sizinle hiç konuşmayacağım!” dedi ve sustu. Ne dedilerse konuşturamadılar. Sadece kendisiyle Türkçe konuşanla konuşuyordu. Sonunda dediğini yaptırdı, evde Türkçe konuşulmaya başlandı.

Pati’nin ilkokula başlaması da hiç sorun olmadı. Cıvıl cıvıl, hareketli, biraz da yaramaz bir öğrenciydi. İlkokuldan sonra, St. Pulchérie Fransız Okulu’na devam etti.

Bu yıllar Kupas ailesinin mutlu yıllarıydı. Umberto’nun işleri düzelmişti. Berta düzenli olarak İstanbul’a gelip gidiyordu. Berta’nın gelişini Pati dört gözle beklerdi. Berta demek, en güzel şekerlemeler, en güzel oyun-

caklar, en güzel giysiler demekti. Ayrıca, Berta ile Pati arasında çok sıcak bir ilişki vardı. Pati, ninesiyle birlikte yatardı. Ninesi onu ayaklarının üstüne koyduğu yastığa yatırır, yavaş yavaş sallar, ona güzel hikâyeler anlatırdı.

Annesi gelince, Edith'in de neşesi artardı. Birlikte karşılıklı şarkılar söylerlerdi. Pati de katılırdı bu şarkılara, türkülere... Neşeli olduğu anlarda, Berta, İspanyolca, Sırpça, Rumca, İtalyanca, Fransızca şarkılar da söylerdi.

Berta'nın, mültecilik yıllarında kurulmuş arkadaşlık ilişkileri, dört beş arkadaştan meydana gelen sevimli bir grubu vardı. Birlikte denize giderler, İstanbul'u gezip dolaşırlardı.

Umberto, Yunan tabiiyetinde olmanın gelecekte de başına belalar açabileceğini düşünerek Türk vatandaşlığına geçmek için resmi makamlara başvurdu. 20 sene uğraştı. Bülent Ecevit mahalle arkadaşıydı. Ondan yardım rica etti. Ecevit bile yardımcı olamadı. Umberto'ya Türk vatandaşlığı vermediler...

DOKUZUNCU BÖLÜM

YENİ ARAYIŞLAR

Dalından Kopan Çiçek

Mültecinin zorluğu, bir gün memleketine geri döndüğünde, beklediğini bulamamasıdır. Efesli filozof Herakleitos doğru söylemiş; akan bir nehirde, aynı yerden, aynı suya iki sefer giremezsin! Eduard Bischoff ve karısı Berta, Çorum'da, İstanbul'da yaşarlarken Almanya'yı, Harburg'u, Harburg'daki insanları düşünür; bir gün döndüklerinde hayata bıraktıkları yerden devam edeceklerini hayal ederlerdi. Ama hayalleri gerçek hayata uymadı, uyması zordu.

Önce, daha dönüş kararını verip, Cornelius'tan haber beklerken, ilk hayalleri yıkılmıştı. Hep birlikte gittik, hep birlikte döneriz diye düşlemişlerdi. Olmadı. Biricik kızlarını geride bırakarak dönüp gelmişlerdi Harburg'a.

Savaş resimlerindeki yanmış yıkılmış evlere bakıp bakıp, kendi evlerini düşünüyor, ama kendi evlerinin bıraktıkları gibi durduğunu hayal ediyorlardı. Oysa döndüklerinde ne Hamburg'u, ne Harburg'u tanıyamadı-

lar. Geride bıraktıkları hayat yok olmuştu. İnsanlar, kardeşleri bile 13-14 sene önceki gibi değildi.

Eduard'ın eli de, keseri de eskisi gibi değildi artık. Evet iş vardı, çalışmaya, ev inşasına başlamıştı, ama hayatın tadı, kazandığı paranın bereketi yoktu. Almanya'da kendini yabancı gibi hissetti bir süre. Berta olmasa, kendini iyice yalnız hissedecekti. Kaybedilmiş zamanı yakalamak, hayatı yeniden kurmak zor geldi Eduard'a ve Berta'ya. Cornelius ise, genç olduğundan daha kısa zamanda canlı hayata uyabilmişti.

Türkiye'ye iltica etmeden önce, Almanya'da yaşarlarken sadece Almanya'yı düşünürlerdi. Edith, Türkiye'de geride kaldıktan sonra, artık hem Almanya'yı, hem de Türkiye'yi düşünür oldular.

6-7 Eylül 1955 hadiselerini Alman gazetelerinden okuyunca Eduard'ın da, Berta'nın da aklı başından gitmiş, Eduard'ın ellerinin canı, gözlerinin ferî azalır gibi olmuştu. İlk torunlarını görmeye gittikten sonra biraz rahatlamışlardı. İstanbul korktukları kadar kötü değildi. Zaten her iki üç yılda bir, birbirlerine gidip geliyorlardı.

1964 yılında, kızlarının iki çocuğu ile birlikte Harburg'a gelmesi, üç ay kalıp tekrar dönmesi; Umberto'nun İstanbul'da her şeyini kaybetmesi Eduard'ın moralini çok bozdu. Bütün bunlardan, çocuklarının başlarına gelenlerden kendini sorumlu tutuyordu. Berta her ne kadar kocasının bu tür düşüncelerine karşı çıkıyorsa da, Eduard'ın kafasının içindeki saplantıları değiştiremiyordu.

Eduard, Edith ve çocukları İstanbul'a döndükten bir yıl kadar sonra hastalandı. Kalp krizi, onu kısa sürede teslim aldı ve Eduard Bischoff, Harburg'da 25 Eylül 1966 günü, geldiği gibi bu dünyadan çekip gitti. İşi değil, sürgün yılları, kaçışlar, yıkımlar, yenilgiler, ayrılıklar, hasretler, hayal kırıklıkları tüketmişti onun tükenmez sandığı yaşama gücünü...

Eduard'ın 58 yaşında, daha ömrüne ve hayata doyamadan vefatı Berta'ya çok ağır geldi. Kadınlar hayatın, mülteciliğin zorlukları karşısında erkeklere göre daha dayanıklı oluyorlar. Berta da daha çok uzun yıllar yaşamaya devam edecekti.

Cornelius, babasının ölümünden çok etkilendi. Babasını çok sevdiğini, onu kaybedince daha iyi anladı. Artık bundan sonra annesine bakacak, doldurabildiği kadarıyla, babasının yerini dolduracaktı.

Babasını kaybettiğinde daha 36 yaşındaydı. Erkekler genellikle babalarını kaybettikten sonra olgunlaşırlar, baba olurlar. Cornelius, babasını kaybettikten sonra, oturup düşündü. Ne yapacaktı bundan sonra? Büfeciliğe ömür boyu devam edecek miydi? Hayatına çeki düzen vermenin, ev bark kurmanın zamanı ne zaman gelecekti?

On yıldan beri ticaret hayatının içindeydi. Beş yıldan beri büfecilik yapıyordu, ama artık bıkmaya başlamıştı. Edebiyat, sanat, kültür hayatı onu daha çok mutlu ediyordu. Büfecilikle edebiyat çalışmalarını birlikte götürmeyi denemeye başladı. Küçük öyküler, şiirler yazıyordu. Hamburg'daki sanatçı çevresinin devam ettiği,

buluştukları yerlere, lokantalara, birahanelere girip çıkıyordu.

Sanatçılarla, ressamlarla, radyocularla, tiyatrocularla tanışmaya başladı. İyi para kazanıyordu. Keyfini de çıkartıyordu. apkınlık hayatı yavaşlayacağına artmıştı. Üç tane büfesi varken, yemek yemeye başka yerlere, lüks lokantalara gidiyordu.

Son zamanlarda arkadaş olduğu tiyatro sanatçısı Klaus Löwitsch, bir akşam geç saatlerde, “Cornelius, gel bu akşam seni ‘Först-Kaete’ye götüreyim!” dedi. “Seveceksin, çok enteresan bir yerdir! Hamburg’un sanat dünyası genellikle oradadır.”

“Gidelim!” dedi Cornelius. Gerçekten ilginç bir yerdi. O güne kadar böyle bir yerin varlığından haberi olmamıştı. Geç saatlere kadar oturdular, içtiler. O gece ‘Först-Kaete’de Cornelius’un ilgisini en çok çeken, yiyip içtikleri değıl, lokantanın işletmecisi, barmeni, kasadarı, her şeyi olan; selvi boylu, dolgun vücutlu, çekici, çarpıcı kadın oldu. Bu kadına baktıkça bakası geliyordu. Arkadaşı, “Ya Cornelius, sarışın seni arpıtı herhalde,” diye güldü. “Evet, evet arpıtı bu kadın beni bu akşam, sarhoş etti!” cevabını verdi Cornelius.

O günden sonra Cornelius, Först-Kaete’nin müdavimi oldu. Her akşam, büfelerini kapattıktan sonra buraya geliyordu. Kısa bir süre sonra, kadının adını, sanını, gelmişini geçmişini öğrendi.

Adı, Karin idi. Först-Kaete Karin’in ayrı yaşadığı kocasının adından geliyordu. Daha ilk akşam, dalgalı saçlı, sportmen, centilmen, konuşkan, neşeli ve de paralı

adam Karin'in de yüreğini hoplatmıştı. Karin de uzun zamandan beri mutsuzdu, geçimi, düzeni bozulmuştu. Parası pulu boldu, Först-Kaete iyi para bırakıyordu. Ama gönlü fakirdi; güzeldi ama, güzelliğini yaşatanı yoktu! Evine gidip, sabaha kadar dikenli yataklarda yatmaktansa, geç vakitlere kadar Först-Kaete'de para kazanıyor, iyice yorulduktan sonra evine gidip yalnızlığı hissedinceye kadar sızıp kalıyordu. Cornelius da benzeri duygular içindeydi.

Kısa bir zaman sonra, birbirini arar oldular. Karin çakır gözlü, dalgalı sarı saçlı, konuşkan adamı görünce, gözü gönlü açılıyordu.

Sonra?

Cornelius, aradıklarını Karin'de; Karin de düşündüğü erkeği Cornelius'da buldu. Yıl 1967 idi. Sevdiler, sevdalandılar birbirlerine... Birbirlerini tamamladılar, birbirlerini baharlandırıdılar. Hayatları daha da güzelleşti birbirlerini sevince...

Birbirlerine gelmişlerini, geçmişlerini anlatıyorlar, birbirlerini daha yakından tanımaya çalışıyorlardı. Cornelius uzun zaman hayatının önemli bölümünün geçtiği Türkiye yıllarını Karin'den gizledi. Bu konuyu çok uzun bir zaman, ta Türkiye'ye gidecekleri 1974'e kadar hiç açmadı.

Cornelius, Karin'e sevdalandıktan sonra, kısa hikâyeler, senaryolar yazmaya başladı. Senaryoları film oldu. Buradan da para kazanılıyordu. Ayrıca Cornelius, büfecilikten kazandığı parayla kendine bir ev yapmıştı. Hayatını bir süre devam ettirebilecek kadar parayı bir kö-

şeye koymuştu. Yeni bir hayatı, kültür ve sanatla uğraşmayı, çeviriler yapmayı denemek istedi. Düşüncesini Karin de destekledi. Cornelius, 1971’de, on yıldır uğraştığı büfeciliği, 1956’dan beri sürdürdüğü ticari hayatı tamamen bıraktı. Birkaç yıl sonra, Karin, Cornelius’un yeni yaptırdığı evine taşındı. Bir iken iki oldular...

Gülibik Öyküsü

Cornelius’un Karin’le birlikte yaşamaya başlamasından, imbisciliği bırakıp kültür hayatına adım atmasından Orhan Peker çok mutlu olmuştu. Kendisi de evlenmiş, yaz aylarını eşiyle birlikte Ayvalık’taki yazlık evlerinde geçirmeye başlamışlardı. Mektuplarında Cornelius ile Karin’i Ayvalık’a davet ediyordu.

Karin’le Cornelius ilk kez 1974 yazında Ayvalık’a gittiler. Orhan Peker’in resim sergisini de göreceklerdi. Tam da Türkiye ile Yunanistan’ın savaşın eşiğine geldiği, Türkiye’nin Kıbrıs’a çıkarma yaptığı günlerdi. Cornelius, savaş uçaklarının sesinden çok korkan Karin’e “Uçaklar güneyden kuzeye doğru uçuyorsa kork, Yunan uçaklarıdır, savaş başlamış demektir; eğer kuzeyden güneye uçuyorlarsa, keyfini bozma yat uyu, bunlar Türk uçaklarıdır, savaş yok demektir!” diyerek Karin’i yatıştırıyordu.

Orhan Peker alkolikti, çok içiyordu. Cornelius da ona uyarak hemen her gün içmeye başladı. Karin, bu durumdan hiç hoşlanmıyor, “Corni, sana bu kadarı yeter!” diyerek elindeki rakı kadehini alıyordu.

Karin, Först-Kaete'deki müşterilerine de benzerini yapar, içkinin sınırını bilmeyen müşterilerine bir noktadan sonra içki vermez, sarhoş olan müşterilerinin kaza yapmalarını, ceza almalarını önlemek için araba anahtarlarını alır, onları taksiyle evlerine gönderirdi. Ayvalık'a geleli beri, Orhan Peker'e karışamıyor, ama Cornelius'un sınırı aşmasına da kesinlikle izin vermiyordu.

Bir akşam içki masasının başında, sarhoş kafalarla sohbet ederlerken yanlarına bir genç geldi. Kibar, saygılı biriydi. Selam sabahtan sonra kendini tanıttı.

“Benim ismim Çetin Öner. Sizi rahatsız etmek istemiyorum. Benim bir hikâye kitabım var. Bu kitabı resimletmek istiyorum. Orhan Abi, acaba siz resimleyebilir misiniz?” diye sordu.

“Nasıl bir hikâye bu?” dedi Orhan.

“Bir horoz ile bir çocuk arasındaki dostluğun hikâyesi!”

Orhan Peker *Horoz* tablosuyla.
(1976)

“Kalkın, gelin benimle!” diyerek Orhan hepsini masadan kaldırdı, atölyesine götürdü. Yeni yaptığı tabloyu gösterdi. Tabloda kucağında horozuyla bir çocuk duruyordu...

“Çetin kardeşim, bu mu senin çocukla horozun?”

“Evet Orhan Abi!”

“Tamam yapıyorum. Bak bu arkadaş da Almandır. İyi Türkçe bilir. Türk sayılır. Adı Corni'dir. Corni de kitabı Almancaya çevirip yayımlatacak!”

Orhan Peker, Cornelius'a sormadan kararını vermişti. Kararını verdikten sonra sordu:

“Cornelius, bu kitabı çevirip yayımlatırsın değil mi?”

Cornelius'un “hayır” diyecek durumu kalmamıştı. “Tamam,” dedi. “Tamam,” dediğinde Cornelius, sarhoştı, ne dediğini pek bilmiyordu. Sabah uyandıklarında, akşam verdiği söz aklına geldi.

“Karin, akşam ben sarhoş kafayla *Gülibik* adlı bir hikâye kitabını Almancaya çevirip yayımlatırım, diye söz verdim. Fakat şimdi aklım başıma geldi. Acaba yapabilir miyim?” diye kaygısını belirtti.

Karin, “Bunu akşam söz verirken düşünecektin! Madem ki söz verdin, hemen başla çeviriye!” diyerek Cornelius'un önünü açtı.

Cornelius, o gün *Gülibik* kitabını aldı, okudu, beğendi. Türkçesi kolaydı. Başladı çeviriye... *Gülibik*, onun çevirmenlik hayatını başlattı. Ayvalık'ta başlayan bu çeviri hayatı Cornelius'u yeniden yaratacak, onu çok mutlu edecekti.

Gülibik Filmi

Gülibik'in Almanca çevirisi çabuk bitti. Resimlemesini Orhan Peker yaptı. Cornelius yayınevi buldu, kitabı Almanya'da yayımlattı. Yazarı Çetin Öner, çevirmeni Cornelius Bischoff ve resimleyeni Orhan Peker'di. Örnek bir kitap oldu. Cornelius böylece Ayvalık'ta, sarhoş kafayla verdiği sözü yerine getirmiş oldu. *Gülibik*, yeni kapıları da açtı. Cornelius, bir gün, "Bayan Haase" isimli arkadaşına bir tane *Gülibik* kitabı verdi.

"Bak bu kitabı ben çevirdim. Al bunu çocuğuna ver. Okusun, güzel bir çocuk hikâyesidir," dedi.

Ertesi gün Bayan Haase'nin rejisör olan kocasından bir telefon geldi:

"Sayın Bischoff, çevirdiğiniz ve karıma verdiğiniz öykü kitabını okudum. Çok ilginç geldi bana. Bu kitabın güzel bir filmi olur. Acaba bu öykünün senaryosunu yazabilir misiniz? Ben filmi çekmek istiyorum!"

Gökte ararken yerde buluyordu! Böyle bir teklifi aklına bile getirmemişti. Cornelius, hemen kabul etti.

"Evet, yapabilirim. Fakat bir şartım var!"

"Nedir bu şartınız?"

"Bu kitabın yazarı Türkiye'de yaşar. Senaryoyu onunla birlikte yazmak isterim. Bu öykünün konusu Türkiye'de bir köyde geçiyor. Ben köy yaşantısını iyi tanımam. Yazarı ile beraber senaryoyu daha iyi yazabilirim."

"Sayın Bischoff, haklısınız. Bu şartınızı da kabul ediyorum."

Böylece *Gülibik*, Cornelius'un önüne senaryo yazarlığı ve film yapım alanını da açmış oldu.

Gülibik filminin afişi ve aldığı ödüller. (Cornelius'un evinde, 2009)

Cornelius, gelişmeleri, kendisine yapılan teklifi Çetin Öner'e ve Orhan Peker'e bildirdi. Çetin Öner Hamburg'a geldi. Cornelius'un misafiri oldu. Birlikte senaryoyu yazdılar. Senaryoyu Almancaya Cornelius çevirdi. Rejisör Jürgen Haase film çekim hazırlığına başladı. Film, Türkiye'de Nevşehir ili, Avanos ilçesinde, Kızılırmak nehri kıyısında çekildi. Film müziğini Zülfü Livaneli yaptı. Film güzel oldu. Büyük başarı kazandı. *Gülibik* filmi kadar, Zülfü Livaneli'nin müziği de meşhur oldu. Böylece her çalışma, her çeviri Cornelius'un çevresini ve kültür dünyasını genişletiyordu.

Keşanlı Ali Destanı

Hamburg'daki Ernst Deutsch Theater, 1970'li yıllarda, Batı Almanya'nın en tanınmış özel tiyatrolarından

biriydi. Sahnelenen her oyun sanat çevrelerinde olay olurdu. Bu tiyatronun sahibi Friedrich Schütte adında bir Yahudi idi. Hamburglular ona, Hamburg şivesiyle “Fiette” derlerdi. Fiette, Cornelius’un yakın arkadaşlarından biriydi. Först-Kaete’de tanışmışlardı.

Bir gün sezonun yeni oyunlarından, geleceğe yönelik planlarından söz ederken, Fiette Schütte, “Ya Cornelius, şu senin Türklere yönelik bir oyun önerir misin bana? Hamburg’da binlerce Türk var, ama bugüne kadar bir Türk oyunu sahnelemedik!” dedi. Cornelius’u Türklerden biri sayıyordu.

Cornelius “Bir düşüneyim, soruşturayım, sonra sana söylerim,” dedi.

Hemen konuyu Orhan Peker’e anlattı, Ernst Deutsch Theater’de oynanabilecek birkaç Türk tiyatro oyunu önermesini istedi. “Ben düşüneyim, sen bir de Haldun Taner’e sor!” dedi.

Cornelius, Haldun Taner’e bir mektup yazdı, Ernst Deutsch Theater’de oynanabilecek bir oyun önermesini istedi.

Orhan Peker, 29 Mayıs 1976 tarihli mektubunda, Haldun Taner’in *Keşanlı Ali Destanı* ile Necati Cumalı’nın *Susuz Yaz* adlı oyunlarını öneriyordu. Ayrıca bu iki oyunun Almancaya çevrildiğini, *Keşanlı Ali Destanı*’nın Prag’da, *Susuz Yaz*’ın ise Almanya’da Erlangen şehrinde oynamış olduğunu bildiriyor, isterse bu oyunların Almanca çevirilerini gönderebileceğini söylüyordu. Haldun Taner de verdiği cevapta kendi oyununu öneriyordu.

İki oyunun da Almanca çevirilerini Orhan Peker gönderdi. Cornelius ikisini de dikkatle okudu. *Keşanlı Ali Destanı*'nı daha uygun buldu. Fakat bu çeviri çok kötüydü. Buna rağmen fikir edinmesi için *Keşanlı Ali*'yi, arkadaşı Fiette Schütte'ye verdi.

Bir süre sonra bu konuyu konuşmak için bir araya geldiler. Schütte, "Oyunu beğendim, ama çeviri felaket! Bu oyunu ancak sen çevirirsen sahneye koyarım, yoksa bu haliyle oynanmaz," diyerek fikrini açıkladı.

Cornelius, "Çeviriyi ben de hiç beğenmedim! Yeniden çevirisini yaparım," cevabını verdi.

Schütte "Ama sadece çeviriyle iş bitmez, oyunun hazırlıkları sırasında, provalarda bizimle olacak ve oyunculara yardımcı olacaksın!" diye bir şart daha ileri sürdü.

"Bu şartı da kabul ediyorum!"

"O halde işe hemen başlayalım!"

Kadehlerini *Keşanlı Ali*'nin şerefine kaldırdılar.

Çeviri bir yıl kadar sürdü. Bu arada Haldun Taner'le ve Orhan Peker'le sürekli haberleşiyorlar, oyunun eksiksiz sahnelenmesi için fikirler geliştiriyorlardı.

Cornelius, "Orhan, madem oyunu sen önerdin, dekorunu da sen yapacaksın! Ayrıca *Keşanlı Ali*'nin oynayacağı tiyatronun galerisinde senin de bir resim sergini açarız!" dedi. Orhan, mutlu olmuştu, "Hele o gün gelsin, seve seve yaparım!" cevabını verdi.

Orhan Peker'in sağlığı, içki yüzünden hızla bozuluyordu. Cornelius, can dostunun sağlığını çok merak ediyor, onu içkiden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Orhan Peker, İstanbul'dan, 26 Kasım 1975'te yazdığı mektubun-

da o günlerde çok içen Cornelius'a hitaben şu şiiri göndermişti.

Ben aşk için doğdum
Aşk için öleceğim
En son sevdiğimi
En çok seveceğim.

Dün gece oturdum
Düşünmek yazdım.

Kimi şiir başıboş
Kimi şiir güdümlü
Taş kırmak da önemli
Şairlik de önemli.

Sana bir şey olursa
Bana da olur
Çok içme n'olur.

Cornelius, Orhan'ın bu şiirinden, özellikle son üç dizesinden çok etkilenmiş; "Sana söz, az içeceğim!" demiş ve sözünü yerine getirmişti. Şimdi de Cornelius, Orhan'ı içki belasından kurtarmaya çabalıyordu. Doktorlar da içkiyi kesinlikle bırakmasını söylüyorlardı.

1978 yılı, *Gülibik* ve *Keşanlı Ali Destanı* heyecanıyla başlamıştı. Çetin Öner ile Orhan arasında bir süreden beri devam eden kırgınlık, Çetin'in Orhan'ı hasta yatağında ziyaretiyle tatlıya bağlanmıştı.

Orhan, İstanbul'dan yazdığı 9 Ocak 1978 tarihli mektubunda, Almanya'da yaşayan tanınmış Türk yazarlarından olan Yüksel Pazarkaya'dan *Gülibik* hakkında bir mektup aldığını ve memnun olduğunu yazıyordu:

“Geçen hafta Yüksel Pazarkaya'dan bir mektup aldım. *Gülibik*'i Frankfurt Kitap Fuarı'nda görüp almış. ‘Yazar, çevirmen ve sen olmak üzere bütün katkısı olanların ellerine sağlık. Baskısının, dizgisinin, sayfa düzeninin, cildin ve formatın hepsi de mükemmel. Doğrusu kıskandım,’ diyor. Bu arkadaşla henüz tanışamadık. Ama üç yıldır mektuplaşarak sanki dost olmuş durumdayız. İstersen ona bir telefon ediver.”

Orhan Peker, *Gülibik*'in başarısıyla ve filmleştirilme projesiyle, *Keşanlı Ali*'nin sanatsal değerini kaybetmeden Hamburg'da oynanması uğraşlarıyla ağır sağlık sorunlarını hafifletmeye çalışıyordu. Fakat gidişatın pek iyi olmadığını hissediyordu.

Son mektubunda, Halim Güzelson adlı “inandığı bir şair arkadaşı”nın “Otopsi” adlı şiirini de Cornelius'a yazmıştı:

Morgda açılınca kafatası
Doktor beyler beyin gördüler
İndirince tenkafesine neşteri
Doktor beyler yürek gördüler
Yürekte ne gördüler dersiniz?
Yürekte memleket gördüler
Dünya gördüler
Bir de dost gördüler
Ama bu işte doktor beyler
Doğrusu geç kaldılar
Çok geç kaldılar.

Aslında bu şiir yüreğini, hayatını memleketine, dostlarına ve sanatına vermiş olan Orhan Peker'i anlatıyor gibiydi.

Orhan, sağlığının iyice kötüye gittiği günlerde bile *Keşanlı Ali Destanı*'nın en iyi biçimde sahnelenmesi için çabalıyor, Haldun Taner'le buluşuyordu.

19 Ocak 1978 tarihli mektubunda, dört kız kardeşinden en büyüğünü aniden kaybetmiş olmanın acısını Cornelius ile paylaştıktan sonra, "*Keşanlı Ali*"nin bir gün perdesini açabileceğimizi umuyorum," diye yazarak umutlu olmaya çalışıyordu.

Cornelius, Hamburg'dan Orhan'a yazdığı 30 Ocak 1978 tarihli mektubunda, *Gülibik* ve *Keşanlı Ali* heyecanını ve mutluluğunu dile getirerek şunları yazıyordu:

Sevgili Orhan,

İki gün evvel postacı para getirdi. DM 169,81. Meğer Rias, Berlin Radyosu'nda *Gülibik*'ten bir okuma yapmış, bu okumanın parasını yayınevine göndermiş. Yayınevi %40'ını aldı, %60'ını bana gönderdi. Yani adam başına DM 56,60 düşüyor. İstersen parayı göndereyim, istersen burada bankada bırakıp yazın getiririm.

Kitabın takdimi ve okuma 13.11. 1977 tarihinde yapıldı. Haberimiz yoktu ama bu gibi paralar otomatik gönderiliyor. Kitaptan yalnız eleştirme değil, bir de okuma yapmaları tabii çok iyi. Galiba iyi bir şey yapmışız dostum, ne dersin?

Pazarkaya'nın yazısı da çok iyi.

Senin için adını gazetelerde vs. okumak olağan. Benim için yeni bir macera, ama hoş. Ara sıra böyle bir şey yapmak lazım. Keşanlı Ali'yi de beraber yapmamız iyidir. İnşallah olacak. Dekor işi senindir. Fitter bu bakımdan kararlı. Ayrıca sergi başarırısam tam istediğim gibi olacak! Hem dekor, hem Orhan Peker sergisi aynı çerçeve içinde, yani tiyatronun galerisinde olacak. Üstelik piyesin çevirisi de benden. Bu tasarımda yoktu, fakat şimdi olması daha iyi tabii.

Keşanlı Ali'nin heyecanı, Haldun Taner'i de sarmıştı. Oyunun gecekondü hayatını görmemiş Alman rejisör ve oyuncular tarafından sahnelenmesinin eksiklerinin nasıl giderilebileceği üzerinde kafa yoruyorlardı.

Keşanlı Ali'yi sahneleyecek rejisörün ve Cornelius'un Türkiye'ye çağrılması; Ankara ve İstanbul gecekondularını yerinde görmelerinin sağlanması gündeme geldi. Bu konuda, Haldun Taner ve Orhan Peker, Ecevit hükümetinin kültür bakanı ve Bonn'daki Büyükelçiliğin kültür ataşesi ile temaslar kuruyordu. Bu konular, resim sergileri, resim teknikleri üzerine mektuplaşıyorlardı. Cornelius, Hamburg'dan gönderdiği 7 Mart 1978 tarihli mektubunda şunları yazmıştı:

Sevgili Orhan,

Ingeborg Ulrich'le konuştum. Onun yaptığı teknik gravür gibi. Yani sanatkarın kendi eseri, bir sürü teknik şeyler anlatı. Tam anlayamadım, ama sen bilirsin.

İki hafta sonra Fiette Schütte gene Hamburg'da olacak, o zaman Türkiye'ye seyahat tarihini saptayacağız. Bu da Hal-

dun ve senin vakitlerine bağlı. Ona göre ayar ederiz. Keşanlı Ali muhakkak Almanya'nın tanınmış bir rejişr tarafından sahneye konacak. Dekor şimdi ressam Peker'in elinde ve reji asistanlığını bir Türk yapacak. Haldun Taner, etin'le bu konuda görüştü. İyi mi? Senin dekor ve sergin gerçek yola girdi bu resmi davetten sonra.

Sergine gelemeyiz Orhan. Tatil günü değil. İkimiz ayrılamayız. Karin'i de yalnız bırakamam. İkimizin işini ykleyemem ona, kendisi razı olduğu halde. Zaten bu tiyatro işi, başlarsa, işlerimden bir çoğunu üzerine alması şart, çünkü provalara ben de iştirak edeceğim.

Üstelik Gülibik Anadolu'da çevrilirse, benim de orada bulunmam şart. Rejişr ve Türk ekibi arasında tercümanlık, senaryo üstünde çalışmalar vs. vs., bunu Alman rejişr şart koydu. Ben de çoktan razıyım zaten. Bahar, yaz ve kış... Üç defa gelmemiz lazım.

Ama yakında görüşeceğiz. Çok iyi. Gönül'n satırları için teşekkürler. Karin ve ben gözlerinden pyoruz Gönül'n, Eski arkadaşın Cornelius

Bu mektuba, Orhan, 2 Nisan 1978'de kısa mektubuyla cevap verebildi. Sağlığı uzun mektup yazmasına bile izin vermiyordu artık:

Sevgili Corni,

Bu kış sağlık açısından pek iyi geçmedi. Uzunca süren bir gripi atlatıp biraz kafamı dinlerken yeniden hastalandım. Evden ıkamıyorum. Dışarıda da bir bok yok ya... Neyse ki bahar geliyor.

Geçen hafta Haldun Taner telefon etti. Anladığım kadar, bizim Dışışleri Bakanlığı sizin uçak biletlerinizi gönderecek-

miş. Daha önce de yazmıştım, Taner bu konularda forslu. Bir de sizin taraftan gelen bir mektubu okudu. Yani iki taraf da memnun.

Gelmeniz tarihini mayıs içinde düşünüyorlar. Haldun Mayıs 15'e kadar gelseler iyi olur dedi. Galiba o tarihten sonra bir yolculuğa çıkacakmış. Benim için fark etmez. Biz ancak haziran başında Ayvalık'a gidebiliriz.

Seninle burada buluşmak iyi olacak. Piyetin Prag'taki temsilinden çekilen filmi de görürsünüz. Ayrıca Haldun buradaki aktörleri tanıştırmak istiyor. Hamburg için yapılacak çalışmaların prensiplerine karar veririz. Yani gelişiniz her bakımdan faydalı olacak.

Davetiyem ilişikte. Sergim hazır. Bu mektup biraz gecikti. Ama sen geliş tarihini, ne kadar kalabileceğinizi, kaç kişi geleceğinizi yazıver.

Hadi, Corni,

Gzlerinizden pyoruz.

Orhan Peker, Cornelius'un cevabını beklemeden, ameliyat tarihinden iki gün önce, İstanbul'dan 14 Mayıs 1978 tarihli mektubunu gönderdi. Sonun yaklaşmakta olduğunu sezmiş gibi ydi "Yani iki gün var. Moralim iyidir. Başka türlüsü neye yarar. st tarafı benim elimde değil ki." diyordu. Bu mektubun son mektup olacağını kimse bilmiyordu.

Sevgili Corni,

Geçiyor, geçecek, falan diye sana yazmak istememiştim. Neredeyse iki buçuk aydır bu meret "Sarılık" zırlıtısı

ile uğraşıyoruz. Doktorlar başlangıçta pek ciddiye almadılar. Bol istirahat, tatlılar, iyi gıda ile çok sürmez yirmi günde atlatırsın, dediler. Dediklerini yaptım. Tabii içkiyi kökünden kesip atarak, evde dinlenmeye başladım. Bir yerim ağrımıyor, halsizlik pek yok, mide normal. Fakat idrardaki kırmızılık açılmadı. Cildimdeki sarılık ve kaşıntı durmadı. Kalıp bu hastaneye [Amerikan Bristol Hastanesi] geldik. Ünlü prof'lar işi bu defa sıkı tutmaya başladı. Ne de olsa disipline girmiş oldum. Serumlar, iğneler, maydanozlu köfteler... Yani tam bana göre işler! Ama boşuna! Kısacası iş cerrahi müdahale gerektiriyormuş. Yani bıçak altına yatmak. Tabii pek hoş bir haber değil. Yine de akli düşündüm. Adamlar iyi niyetli, açıp safra kesesindeki tıkanıklığı bulup açmak istiyorlar. Hastalık mikrobik olsaymış tedavisi çok daha kolay olurmuş. Bunu da anlıyorum.

Başta bizim Gönül, bazı tanıdıklar, olmaz efendim, belki Avrupa'da ameliyatsız, o taş mıdır nedir, düşürülür diye tutturdular. Bana söylemeden sana telefon etmiş. Hamburg'a gelmemi o kadar çok istiyordu ki. Hiç yalan söylemeyen Gönül, Corni duymuş o telefon etti diye beni kandırmaya kalktı.

Şimdi, bu konunun şüpheli yanı yok. İster burada, ister Hamburg'ta ya da Londra'da ameliyatın şart olduğunu buradaki otoriter prof'lar etraflica izah ettiler bana. Zaten böyle pek nazik bir ameliyat da değilmiş. En ustaları Bedîi Gorbun adında bir üstat. Salı günü bendenizi o taştan kurtaracak. Yani iki gün var. Moralim iyidir. Başka türlü neye yarar. Üst tarafı benim elimde değil ki.

Sizin İstanbul fikrinizi çok doğru buldum. Geliş tarihiniz ne zaman?

İyi, sıhhatli günlere...

Cornelius ile Orhan Peker arasında ömür boyu süren bir dostluk. (1950 yılları)

Cornelius, Orhan'ın tedavisi için çareler arıyordu. Ameliyattan üç gün sonra yazdığı mektubun son mektup olacağını bilmeden ona içkiyi bırakması için yalvarıyordu.

Hamburg, 19 Mayıs '78

Mektubuna teşekkürler. Rahat ettim doğrusu. Ben de Gönül ile konuştuğum zaman aynı şeyi söyledim: Oranın doktorları buranın doktorlarından farksız, ancak herhangi bir "Kapasite"ye başvurmak gerekirse, onun bulunduğu yere gidilir. Hamburg, Londra, Lahore Fakat o yolculuğa da oranın doktoru karar verir. Almanya söz konusu olursa biliyorsun, hangi şehirde olursa olsun, danışır, Karin'le elimizden

geleni yaparız. Karin, Fiette, Rolf, Rainer ve bütün diğer arkadaşlar "Geçmiş olsun!" diyor ve sıhhat diliyorlar.

Tiyatro sahnesinin ölçülerini Fiette bana verecek, ya gönderirim, yahut bu yaz getireceğim sana. İstanbul'dan bir iki günlüğüne Ayvalık'a sizi ziyaret etmeğe kararlıydık zaten.

İstanbul'a Temmuz'un son haftasında gidiyoruz.

Çetin bana mektup yazmıştı, seni ziyaret etti, sevinmişsin. Çok iyi, bilhassa Keşanlı Ali için müşterek çalışmalarımız için aramızda o hafif gerginliğin ortadan kalkmasına sevindim. Fiette ile eylül ortası geleceğiz.

Bugün gazeteyi açtığım zaman "Rüzgâr ekmek" kitabıyla ilişkili adını okuduğum zaman adeta Türkiye'den bir selam gibi o yazıya duygulandım.

Orhan, hepimiz sıhhatler dileriz. Senin ve Gönül'ün gözlemlerinden öpüyoruz.

Sana bir şey olursa bana da olur, çok içme n'olur...

Sevgiler
Corni

1942 yılının sonbaharında, St. Georg Avusturya Lisesi'nde başlayan bir dostluk, böylece son buldu.

Orhan Peker, *Keşanlı Ali Destanı*'nın kostüm ve dekorlarını yapacaktı, yapamadı; Hamburg'da sergi açacaktı, açamadı; başarıyla sahnelendiğini göremedi. *Gülibik* filmini seyredemedi. Ardında birbirinden güzel yüzlerce resim, gravür, desen, yağlıboya tablo ve tertemiz, çıkarsız, sınırsız örnek bir dostluktan hatıralar bırakarak, 16 Mayıs 1978 günü bu dünyadan erkenden ayrıldı...

Yaşar Kemal'in Romanlarının Almanca Çevirisi

Ölenle ölmüyor! Hayat, kaldığı yerden devam etmek zorunda.

Orhan'nın ölümü Cornelius'un dünyasını sarstı. Bunu beklemiyordu. Orhan'ın ölümünü kabullenemiyordu. Orhansız bir dünyada, kendini çok yalnız hissediyordu. Bir süre *Keşanlı Ali Destanı* ve *Gülibik*'i, işlerini, çevirileri bıraktı... Elinin canı gitmiş gibiydi. Kalem tutacak derman kalmamıştı parmaklarında...

Karin, daha serinkanlıydı. Cornelius'un acısını, kederini, mutsuzluğunu anlıyor ve her şeyi hayat arkadaşıyla paylaşıyordu. İki haftalığına Cornelius'u Kuzey Denizi kıyılarına götürdü. *Keşanlı Ali*'yi, *Gülibik*'i, Orhan'ı hatırlatacak çevreden uzaklaştırdı. Çoktandır aynı evde yaşamalarına rağmen, baş başa kalıp, hayatın güzelliklerini paylaşamaz olmuşlardı. Kuzey Denizi'nin serin havası, denizin sonsuzluğu, Hamburg'un gürültüsünden patırtısından uzakta, dalgaların ve martıların sesini dinlemek ve Karin'in kurumuş dalı bile canlandıran sevgisini yaşamak Cornelius'u biraz kendine getirdi.

Hamburg'a döndüklerinde İsviçre'deki Unionsverlag Yayınevi'nden gelen bir mektup, Cornelius'u daha da mutlu etti. Bu mektupta Avrupa'nın en büyük yayınevlerinden biri olan Unionsverlag Yayınevi, Yaşar Kemal'in romanlarını çevirip çeviremeyeceğini soruyor ve eğer tekliflerini kabul ederseekteki *Kuşlar da Gitti* romanından bir bölümü çevirerek geri göndermesini rica ediyordu. Yani "Senin çevirini kontrol ettirdikten, inceledikten sonra karar vereceğiz!" demek istiyordu.

Cornelius, böyle bir tekliften çok heyecanlandı. Sevin-di, mutlu oldu. Hemen Karin'e gösterdi mektubu, *Kuş-lar da Gitti*'nin bir bölümünü okudu. O zamana kadar Yaşar Kemal adını çok duymuş, ama kendisiyle tanışmamış, romanlarını da okumamıştı. Okuduğu bölüm hoşuna gitti. Roman, okuduğu 30 sayfalık bölümüyle bile Cornelius'u sardı, sürükledi... Bu konuyu kendisi yazsa, Yaşar Kemal gibi yazmak isterdi. Ama Corne-lius, yayınevinin kendisinden çeviri örneği istemesinden çok rahatsız oldu. Kendisini bir sınavdan geçirmeleri-ne isyan etti. Oturdu daktilosunun başına, biraz sert bir cevap yazdı:

“Yaşar Kemal'in romanlarını seve seve çevirebilirim. Bana gönderdiğiniz bölümü okudum. Romanın bütü-nünü okumamış olsam da hoşlandım, romanın sanat-sal kalitesini beğendim. Ama benden çeviri örneği iste-menizden çok rahatsız oldum. Ben sınavlardan, kont-rollardan bıkmış bir insanım. Ben yapamayacağım işin başına geçmem, ayrıca benim hayatımın dokuz on yılı Türkiye'de geçti. Orta ve liseyi İstanbul'da okudum. Be-nim iki anadilim var: Almanca ve Türkçe. Bana güve-niyorsanız, çeviri şartlarını ve çeviri sözleşmesini gön-deriniz, imzalayalım ve çeviriye başlayayım.”

Daha sonra Unionsverlag Yayınevi ile bütün şartlar-da anlaştılar. Çeviri sözleşmesini imzaladılar. Bu sözleş-me, Cornelius Bischoff'un hayatının akışını değiştiren bir başlangıç oldu.

Kuşlar da Gitti çevirisiyle, içeriğiyle çok büyük yan-kı uyandırdı. Bu romanı, *Yılanı Öldürseler* ve *Yer De-*

mir Gök Bakır romanı izledi... *İnce Memet*, Cornelius'un çevirisiyle Almanca konuşan dünyada yeniden doğdu. Sadece Almanya'da 600 bin adet satıldı...

Cornelius ile Yaşar Kemal arasındaki dostluk çeviri sürecinde gelişti, kökleşti. Aralarındaki ilişki, çevirmen yazar ilişkisi olmaktan çıktı, kardeşliğe dönüştü.

Keşanlı Ali Destanı'nın Sahnelenmesi...

Orhan Peker'in ölümünden bir süre sonra, *Keşanlı Ali*'nin rejisörü ile Cornelius, Türkiye Kültür Bakanlığı'nın davetiyle İstanbul ve Ankara'ya inceleme gezisine gittiler. Cornelius, İstanbul'a iner inmez önce Orhan'ın mezarını ziyaret etti. Mezarın başına oturup geçmiş günleri andı ve onunla konuştu:

“Orhan bak ben geldim. Neye geldim biliyor musun? *Keşanlı Ali* işi için, rejisörle birlikte... Senin bulduğun imkânlarla... Kültür Bakanlığı'nın davetiyle... Göreceksin bu işin sonu çok güzel olacak...”

İstanbul'da Haldun Taner ile rejisörü tanıştırdı. Birlikte gecekondulu semtlere gidip incelemelerde bulundular. Ankara'da da Altındağ gecekondulu semtini gezip gördüler.

Haldun Taner, Cornelius'u uyardı: “Aman Cornelius çok dikkatli ol! Provalara mutlaka git, gör. Gecekondulara göz atmakla, gecekondulu insanı anlaşılmaz. Hamburg'da doğup büyümüş bir Alman, rejisör de olsa, Keşanlı Ali tipini anlayamaz. Müziğe, kostümlere, dekora çok dikkat et. Bir sorun çıkarsa bana bildir, birlikte bir çözüm yolu bulalım...”

“Merak etme sen! Ben ilgilenirim!” diye güvence verdi Cornelius.

Ernst Deutsche Theater sahibi Fiette Schütte, Cornelius’a provaların başladığını, gelip bakabileceğini bildirdi. Büyük bir heyecan ve merakla salonun arkasına doğru oturdu, *Keşanlı Ali Destanı*’nın provasını izlemeye başladı.

Aaa! Bu ne? Bu müzik, bu kostümler ne böyle? Cornelius gözlerine, kulaklarına inanamadı! Şaşırdı!

Keşanlı Ali Destanı, Mozart’ın klasik müziği eşliğinde gecekondü hayatıyla başlıyordu... Kostümler Viyana’da, *Keşanlı Ali*’yi oynamış tiyatrodan ödünç alınmıştı. Fesli mesli kostümler... Cornelius, arkadaşına “Fiette, böyle müzik, böyle kostüm olmaz! *Keşanlı Ali* böyle bir muhallebi çocuğu değil!” diyerek düşüncesini açıkladı. Tiyatro sahibi ve oyunun rejisörü şaşırdılar.

“Ya nasıl olacak?”

“Ben oyuncu değilim, nasıl oynanacağını siz bileceksiniz. Berlin’de bu oyun Türkçe sahnelendiğinde, Tuncel Kurtiz oynamıştı. Onu buraya çağıralım, yardımını isteyelim.”

“Ya müziği ne olacak?”

“Onu da bilen birine soralım!”

Cornelius, her provaya gelmeye başladı. Sonuçları Haldun Taner’e bildiriyordu. Sonunda Haldun Taner Hamburg’a geldi. Provaları izledi. Rejisöre yardımcı oldu.

Keşanlı Ali Destanı’nın ilk gösterimi şahane oldu. Keşke o gün aralarında Orhan Peker de olsaydı!

Keşanlı Ali Destanı, Almanya’da oynanan ilk Türk tiyatrosu oyunuydu. Çok beğenildi. Kapalı gişe oynadı. Fakat Cornelius’tan “Senin Türkler için bir oyun öner!” diyen Fiette Schütte, arkadaşının eleştirilerine dayanamadı. *Keşanlı Ali Destanı*’nın perdeleri açıldığında Cornelius ile Fiette Schütte dostluğu sona ermişti. Fakat *Keşanlı Ali Destanı*’nın Almanca olarak oynanması, Türkiye ile Almanya arasında kültür köprüleri kurulmasına katkıda bulundu. Cornelius, bu tür kültürel çalışmalarla, iki ülke, iki halk arasında kurmaya çalıştığı kültür köprüleriyle Türkiye’ye ve Türk halkına olan vefa borcunu ödemeye çalışıyordu. Onu esas mutlu eden de bu idi...

ONUNCU BÖLÜM

HAYMATLOSLUĞA DEVAM

Avusturya Lisesi'nde İki Öğrenci

Almanya'da, babaocağında üç ay kadar süren mültecilik hayatı ve 1964 yılında yaşadıkları kahredici olaylar Kupas ailesinin huzurunu bozmuştu. Edith, hayal kırıklığına uğramış, giderek içine kapanmıştı. Gülünce yüzünde çiçekler açan Edith, gülmez, gülemez olmuştu. Umberto, bir bakışta vurulduğu, aşkından deli divane olduğu, yüzüne bakıp baharlandığı, dünya güzeli karısının sessizliğine, kederlenmesine, yüzündeki hüznün bulutlarına çok üzülüyor, bütün bunları kendisinin Yunan vatandaşı olmasına bağlıyordu.

Umberto'nun da dünyaya bakışı, insan anlayışı değişmeye başladı. En güvendiği insanlardan biri olan iş ortağının kendisini aldatması, en zor günlerinde Umberto'yu sırtından vurması, sermayesi tamamen kendisine ait olan, sadece kanuni işlemlerde ortak görülen –çünkü o zamanlarda bir Yunan vatandaşı İstanbul'da bir işyeri açamazdı, eğer açarsa çok çeşitli güçlüklerle karşılaşırdı– işyerine el koyması ve tüm borçları Umber-

to'nun sırtına yüklemesi onun insanlara karşı olan güvenini sarstı.

Devlet, tapulu evine el koymuştu. Buna fazla üzülmüyordu. Devlet her zamanki devletliğini yapıyordu. Almasını bilir, vermesini bilmezdi. Osmanlıdan beri böyleydi bu... Neler neler görmüştü şu kısacık ömründe ve daha neler neler görecekti sağ olursa! Ama her şey, her şey değişse de, insanlara güveni sarsılsa da, Umberto'nun İstanbul aşkı değişmiyordu. İnsanlara kızıyor, devlete kızıyor ama İstanbul'u seviyordu. İstanbul'da yaşamak, Umberto'nun hayatına bir anlam veriyor, sarsılan yaşam şevkini yeniden kazanmasına yardım ediyordu.

Umberto, sıfırlanmış iş hayatına yeniden sarıldı. İnsanlık ölmemişti daha! İş ortağı kendisini aldatmış olsa bile, yardımına koşan karagün dostları da vardı. Cornelius sağ olsun! Almanya'dan bir miktar para gönderdi. Umberto'yu taa Tarabya günlerinden tanırdı. Umberto da Tarabya'nın iyi yüzücü ve de çapkın gençlerindendi o zamanlar. Hatta, Edith'le birlikte gezip tozmaya başladığında bir mektup yazmış, "Umberto, duydum ki, kardeşim Edith ile gezip tozuyormuşsun! Kardeşimle gönül eğlendireceksen, yakarım çıranı!" demişti. Ne de olsa Cornelius İstanbul çocuğuydu! Bilirdi bu işleri...

Umberto, Cornelius'un iyiliklerini hiç unutmadı. Aldığı paraları, kuruşuna kadar geri ödedi.

Kupas ailesi, biraz rahat nefes alır hale geliyordu. Kızları Ethel, ilkokulu bitirdi. Edith ile Umberto oturup konuştular. Kızlarını St. Georg Avusturya Lisesi'ne vermeye karar verdiler. Ethel de sevindi bu karara. An-

nesinin ve çok sevdiği, hayran olduğu, devamlı mektuplaştığı dayısı Cornelius'un da okuduğu okuldu bu okul.

Umberto, “Tamam, kızımız Almanca eğitim veren bir okula gitsin, bunda seninle hemfikirim, ama hangisine? İstanbul Alman Lisesi'ne mi? St. Georg Avusturya Lisesi'ne mi?” diye sorduğunda, Edith, hiç duraksamadan “St. Georg'a” cevabını verdi.

Edith, Alman vatandaşı olduğu, kızını Alman geleneklerine, âdetlerine göre yetiştirdiği halde, neden Alman Lisesi'ne göndermeyi istemedi? O an bunun sebebini düşünmedi. Sonra sonra, bu karara bilincinin derinlerindeki Almanya'ya karşı olan kırgınlıkların, acı hatıraların etkisi olduğunu hissetti.

Ethel, lisesini çok seviyordu. Yeşilköy'den, Karaköy'deki okula gelip gitmek zor olduğundan, bir yıl yatılı öğrenci olarak devam etti. 7. sınıftan itibaren, gündüzcü öğrenci oldu. Öğrenciler rengârenkti... Türkü, Rumu, Almanı, Ermenisi, İtalyanı, Yahudisi... barış ve huzur içinde ders yapıyorlardı. Kimse kimseyi, dininden, dilinden ötürü küçümsemiyordu. Çok kültürlülük, farklılıklara saygıyı ve sevgiyi geliştiriyordu. Ethel, kendini çok rahat hissediyordu okulda. 1940 yıllarında, Yahudi olduğu için annesine zorluklar çıkarmış, onu üzmüş olan rahibe Schwester Engelsburger bile Ethel'i çok sevmişti. Hatta, ailelerle görüşme günlerinden birinde, Edith'i görünce geçmiş günleri hatırlamış, olgun bir tavırla, “Sizi bazı gerçekleri bilmeyerek üzmüştüm! Çok özür dilerim! Beni affedin!” demişti.

Edith de, “Önemli olan hata yapmak değil, hatasını anlamak, kendisini değiştirmektir. O zamanlar sadece siz değil, birçok insan, koskoca Almanya bile hata yapmıştı. İnsanlar geleceğe göre yaşamalı! Ben sizi affettim, anlayışınıza teşekkür ederim,” diyerek Schwester Engelsburger’in gönlünü almıştı.

Anastas Adlı Bir Öğrenci...

Ethel, her sabah 81 numaralı Yeşilköy-Eminönü otobüsüne biniyor, Eminönü’nde iniyor, dolmuşa binip Karaköy Bankalar Caddesi’ndeki okuluna ulaşıyordu. Ders-ten sonra, aynı şekilde geri dönüyordu.

81 numaralı otobüste, kendisi gibi Yeşilköy’den okula gelip giden, St.Georg Lisesi 9. sınıf öğrencisi bir oğ-
lanla tanıştı. Adı Anastas Rizo idi. Yakışıklı, neşeli bir
çocuktı. Yeşilköy’deki “Bulgarın Lokantası” onlara ait-
ti. Ethel henüz orta ikiye, Anastas ise lise bire gidiyor-
du. İkisi de o güne kadar, aşk nedir, sevdada nedir bilmi-
yorlardı. 81 numaralı Yeşilköy-Eminönü otobüsü onla-
rı bir araya getirmişti. İlk göz ağrısı olarak başlayan; ço-
cukluk aşkıdır, gelir geçer denilen bu sevgi zamanla çi-
çeklendi; okul bitti, ama Ethel ile Anastas arasındaki aşk
bitmedi. Bir ömür boyu sürecektir bir sevdaya dönüştü.

Ethel aşkını, sevdasını annesine ve babasına anlattı.
Anastas’ı eve getirdi, ailesiyle tanıştırdı. Anastas da aynı
şeyleri yapmış, Ethel’i ailesiyle tanıştırmıştı.

Anastas’ın baba tarafı Makedonyalıydı. Büyükbaba-
sı Yorgi ve Yorgi’nin kardeşi Anastas, Makedonya’da

Anastas ailesi. (1926, Yeşilköy)

Zerenice adlı küçük bir köyde dünyaya gelmişlerdi. Babanne Sultana 1882'de Zerenice'de doğmuştu. Sultana, kocası ölünce çocuklarıyla birlikte İstanbul'a gelmişti. Anastas'ın babası Stefan, 1908'de İstanbul'da doğmuştu. Yeşilköy'e yerleşmişler, bir mandıra kurmuşlar, geçimlerini sütçülük ve meyhanecilik yaparak sağlamışlardı.

Anastas'ın annesinin babası Romanya'dan, anneanne ise Makedonya'dandı ve Zerenice köyüne yakın bir köydendi. Daha sonra dedesiyle ninesi İstanbul'a göçüp gelmişlerdi. Dedesi Çağaloğlu'nda bir muhallebi dükânı açmış, ölünceye kadar bu işle geçinmişti.

Anastas'ın babası Stefan, 1952'de Makedon-Romen karışımı bir aileden gelen Stevka ile İstanbul'da evlen-

miş ve bu evlilikten 1953 yılında Anastas Rizo dünya-ya gelmişti.

Rizo ailesi, Zerenice'den geldiklerinden ve Zerenice de Bulgar bölgesinde olduğundan kendilerini Bulgar kabul ediyor ve İstanbul'daki, 1950'li yıllarda sayıları 50-60 bin dolayında olan Bulgar cemaati içinde yaşıyorlardı. Bu cemaat, Ermeni, Rum, Yahudi gibi cemaatlere benzemeyen, içine kapalı, diğer Hristiyan cemaatlerle ilişkisi olmayan bir yapıya, bir geleneğe sahipti. Buna rağmen, 6/7 Eylül 1955 hadiselerinden ve 1964 Rum sürgünlerinden etkilenerek zamanla, yavaş yavaş Türkiye'yi terk etmişler, Amerika ve Kanada'ya yerleşmişlerdi. Bulgar Cemaati'nin sayısı, 2000'li yıllarda artık 800-1000 kişiye kadar düşmüştü.

İşte Anastas Rizo, sayıları giderek düşen, yok olan bir cemaatin içinde büyümüştü.

Anastas Rizo, babası, annesi ve kardeşiyle. (1958, İstanbul)

Ethel ile Anastas, hem geçmişleri, hem soylarının çeşitliliği, hem de İstanbul'da Hristiyan bir azınlık mensubu olmaları yönünden birbirlerine benziyordu. Türklerin böyle durumlarda söylediği gibi, tencere yuvarlanmış kapağını bulmuştu.

Anastas liseyi 1973'te, Ethel ise 1975 yılında bitirdi. Lise hayatı bittikten sonra, Anastas ile Ethel evlenmeye karar verdiler. İki tarafın aileleri de çocuklarının kararını uygun buldu. Ethel, dayısının da onayını almıştı.

Ethel lise son sınıftayken, Türkiye ile Yunanistan arasında gerilim çok artmış, Türkiye Kıbrıs'a askeri çıkartma yaparak, adanın kuzeyini işgal etmişti. 1964 yılındaki Kıbrıs olayları binlerce Rum'un Türkiye'den sınır dışı edilmesine vesile olmuştu. Kupas ailesi çok zor günler yaşamıştı. İşler düzeldi, düzelecek derken, 1974 Kıbrıs çıkartması olmuştu. İşler yeniden zorlaşıyordu. Umberto, Yunanistan ve Almanya'ya gitti. Artık dayanma gücü kalmamıştı. Yıllardır uğraştığı halde Türk vatandaşlığına kabul edilmemişti. Canına tak etti! 1975 senesinde, Türkiye'den ve çok sevdiği İstanbul'dan, gözleri arkada kalarak, gözyaşlarını Boğaz'a akıtarak ayrıldı.

Bir damla huzur bulabilmek için konacak dal arıyordu. Atina'ya akrabalarının yanına gitti. Bir süre orada yaşadı, hayatı gözlemledi. Oradan Almanya'ya geçti. Almanya'da hayatı inceledi. Almanya'ya göçüp gelseler yaşayabilir miydi? İşte bu konup göçmeler sırasında, 24 Nisan 1977 günü Ethel evlendi. Umberto kızının düğü-

nüne gelemedi. Ethel, düğünde yetim gibiydi; gözyaşları “Baba! Baba! Neredesin sen Baba!” diye sessizce haykırıyor, her şeye isyan ediyordu!

Almanya’ya Dönüş

Anastas, liseden sonra, Almanya’ya gitmiş; Darmstadt Teknik Üniversitesi’nde mühendislik öğrenimine başlamıştı. Okulunu 1977’de bitirdi. Ethel ile uzun uzun düşünüp taşınarak hayatlarının geleceğini planlamışlardı. Okulu bitirir bitirmez evlenecek ve hemen Darmstadt’a gelip yuva kuracaklardı. Düşündüklerini aynen adım adım gerçekleştirdiler.

Evlendikten iki gün sonra, 26 Nisan 1977 günü, uçakla Almanya’ya geldiler. Anastas, daha önceden bir ev kiralamıştı. Evlerini birlikte döşediler, birlikte yuva kurmanın mutluluğunu yaşıyorlardı.

Bir süre sonra, Edith, kızı Patricia ile birlikte İstanbul’dan, Umberto da Atina’dan Darmstadt’ta geldi. Böylece üç yıl kadar süren bir ayrılıktan sonra Kupas ailesi bir araya gelmiş oldu.

Artık ayrılıklara, hasretlere son demişlerdi.

Edith, ilk günlerde kendini 1964 yılında, babaocağına geldikleri gibi mülteci hissetmiyordu. Ethel de kocasının yanında mutluydu. Pati, gözleri maviş, saçları sapsarı, cıvıl cıvıl bir kızdı. Çocukluğu Taksim çevresinde, Çaylak Sokak’ta geçmişti. Çaylak Sokak’taki evlerine devlet el koyunca, annesi ve ablasıyla birlikte 1964’te Hamburg’daki dedesinin yanına gelmişlerdi. Almanca

konusamıyordu. Dört beş dilin konuşulduğu aile ortamında hiçbir dili doğru dürüst öğrenememişti. Hamburg'da kaldıkları sokakta oynarken, oyun arkadaşlarından Almanca öğreneceğine, onlara bilebildiği kadarıyla Türkçe ve Fransızca öğretmeye çalışmıştı.

Hamburg'da geçen zaman onun hayatında kalıcı izler bırakmadı. İstanbul'a döndükten sonra yerleştikleri Yeşilyurt'ta Türkçe öğrenmeye ağırlık verdi. Türkçe onun anadili haline gelmişti. 1977 yılında tekrar zorunlu olarak Türkiye'yi terk ederek Almanya'ya gelip, Darmstadt şehrine yerleştiklerinde yaşı 16 olan Pati, Alman tabiiyetinde olmasına rağmen tek kelime Almanca bilmiyordu. O günler, Pati'nin hayatının en zorlu, en sıkıntılı günleriydi. Ruhsal dünyasında silinmez izler bıraktı. "Ben kimim? Ben nereye aitim?" sorularını cevaplamaya çalışıyordu. Türkiye'de doğup büyümüştü, ama huzuru yoktu, babası Türkiye'ye sokulmuyordu. Alman tabiiyetindeydi, ama Almanca bilmiyor, Almanya onu bağrına basmıyor, dışlıyordu.

Ben kimim?

Ben nereliyim?

Benim yurdum, yuvam nerede? İstemedi, gözleri arkada kalarak İstanbul'dan ayrılıp Almanya'ya gelmişlerdi. Almanya'yı kendilerine yurt edineceklerdi. Hayat Almanya'da devam edecekti. Bu nedenle en kısa zamanda Almanca öğrenmeliydi. Ama aklın ve mantığın dediklerine, gönül her zaman uyamaz! Pati için de böyle oldu. 16 yaşına kadar İstanbul'da yaşamış, Türkçeyi anadili haline getirmiş Pati'nin gönlü, duyguları Almanca

öğrenmek istemiyordu. Akli fikri Türkiye’de idi. Arkadaşları, sevdikleri İstanbul’da Türkiye’de kalmıştı. Rüyalarında hep İstanbul’u, Yeşilyurt’u, Boğaz’ı, Marmara Denizi’nin dalgalarını görüyordu.

Capcanlı, kıpır kıpır, dünya güzeli İstanbullu Pati Almanya’ya gelince sudan çıkmış balığa döndü. Nefes alamaz oldu. Şakıyan dilleri suskunlaştı! Dilinden düşürmediği İstanbul şarkıları neşe değil, hüznün verir oldu. Ah İstanbul ah! Pati, Almanya’da gördüğü her şeyi Türkiye ile karşılaştırıyordu. Aldığı her malın fiyatını Türk lirası olarak da hesap ediyordu.

Gencecik, çiçeği burnunda Pati’nin tertemiz, tapta-ze yüreği yapayalnız kalmıştı Darmstadt sokaklarında...

Pati, uyumsuzluğun ve yalnızlığın verdiği bir ruh haliyle hırçınlaşmıştı. Bir ara yararlı olur düşüncesiyle Hamburg’a Berta ninesinin yanına gönderdiler. İstanbul’da kucak kucağa yatan, birbirlerinin özlemiyle yanan Berta ile Pati sanki bambaşka iki insan olmuşlardı. Berta’nın disiplini Pati’yi çileden çıkarıyordu. Pati’nin inadına inadına yaptığı işler de ninesini sinir ediyordu. İki hafta kadar bir arada kalabildiler. Bir gün Berta çok kızdı. “Yeter artık! Topla eşyalarını, derhal annenin babanın yanına dön!” diye ültimatому verdi. Kararını da telefonla Edith’e bildirdi. “Kızını derhal gönderiyorum. Artık sabrım kalmadı!” dedi.

Pati, Darmstadt’ta zar zor ortaokulu bitirebildi. Meslek okuluna gitti, kozmetikçiliği öğrendi. İstanbul’da kalabilse, Fransız Lisesi’ni bitirir, üniversite eğitimini de yapabilirdi. Şartlar, ailesinin başına gelenler bu ha-

yallerini suya düşürdü. Pati'nin de hayatına başkaları karar vermişti.

Anastas ise dört yıldan beri Darmstadt'ta okumuş, şehre de, Almanya'ya da alışmış görünüyordu. Fakat daha geleli üç ay kadar olmuşken Ethel kendini yabancı hissetmeye başladı. İlk oğlu Stefan doğunca daha büyük bir eve çıkmaya karar verdiler. Ethel gazetelerdeki kiralık ev ilanlarında verilen numaralara telefon etmeye başladı.

Ev sahipleri daha yüzünü bile görmeden Ethel'e soruyorlardı:

“Hangi millettensiniz?”

“Alman!”

“Fakat sizin Almancanız başka!”

“Evet, ben İstanbul'da doğdum!”

“Ha, öyle mi?”

Ev sahibi olan bazı Almanlar, Ethel'in neden İstanbul'da doğduğunu, neden İstanbul'a gittiğini bilmeden, konuştuğu Almancadan bir yabancı, bir Türk olduğu kanaatine vararak, “Evimizi kiraya verdik!” deyip telefonu kapatıyorlardı.

Ethel, Almandı ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıydı. Elinde olmayan nedenlerden İstanbul'da doğup büyümüştü. İstanbul'da, Türkiye'de yaşarken adının Ethel olduğu, Türk ismi olmadığı için birçok yerde hesap vermekten bıkmıştı. Almanya onun ikinci vatanydı... Annesinden Almanya hakkında çok güzel sözler duymuş, Almanya'nın güzelliklerini hayal ederek büyümüştü. Almanya annesinin sönmeyen hasreti idi!

Ama şimdi, bir ev kiralarken bile şiveli Almanca konuşuyor diye sorgulanıyor, hesap vermek zorunda kalıyordu. Görünüşüyle, diniyle, davranışıyla Almandı, ama Ethel'e Alman gibi davranılmıyordu. Burada da ayrımcılık vardı. Ethel İstanbul'da azınlık bireyi olarak sorgulanmaktan, dışlanmaktan bıkmıştı.

Bir gün İstanbul'da, bir yangın vesilesiyle karakola gitmişti. Bir kadın polise Türkiye Cumhuriyeti kimliğini verdi. Polis bir kimliğe, bir Ethel'in yüzüne bakarak, "Siz nerelisiniz?" diye sordu.

"Polis hanım, elinizdeki kimlik Türk kimliği değil mi?"

"Türk kimliği ama adınız Ethel!"

"Polis hanım, ben sizin adınızın kökenini soruyor muyum?"

"Ama adınız Türk değil!"

"Evet Türk değilim, ama Türk vatandaşım! Ne var bunda? Ben buraya bir yangın olayı hakkında bilgi vermeye geldim. Siz bana yangını sormadan adımın neden Türk adı olmadığını soruyorsunuz!"

Kadın polis, hâlâ Ethel adının neden Türk olmadığını soruyordu.

Ethel, kimliğini geri alarak, büyük bir can sıkıntısıyla karakolu terk etmişti. Şimdi benzer olayları, benzer soruları Almanya'da, Alman olmasına rağmen yaşar olmuştu.

Edith de Darmstadt'a geldikten bir süre sonra, neşesini kaybetti. İstanbul'da yaşarken yüzünü gözünü gölgeleyen hüznün bulutları burada da vardı.

Ethel bir gün, annesinin elini eline aldı. Gözlerinin içine bakarak “Anneciğim artık mutlu olmalısın! Artık kendi vatanına geldin!” dedi.

Edith suskunlaştı, gözlerinden yaşlar gelmeye başladı. “Hayır kızım, hayır! Mutlu değilim! Mutlu olamıyorum! Ben artık Alman değilim! Ben Alman gibi olamıyorum. Buradaki Almanlar gibi konuşamıyorum. Ben her yerde yabancıyım! Ben her yerde mutsuzum!” diyerek sildi gözyaşlarını.

Umberto Almanca bilmediği için daha da çok yalnızlaşmıştı. İstanbul özlemi gün geçtikçe artıyordu. Ama İstanbul kapıları ona kapalıydı.

Almanya’ya alıştık, alışıyoruz derken, her şeyi İstanbul ile karşılaştırırken, Ethel 1978’de bir oğlan çocuğu dünyaya getirdi. Anastas’ın babasının adını verdiler ona.

Stefan!

Stefan hoş geldi sefalar getirdi!

Yaşı uzun olsun, analı babalı büyüsün!

Başı pınar, ayağı göl olsun!

Stefan’ın sevgisi, ana baba olmanın mutluluğu bir süre yalnızlıklarını, özlemlerini unutturdu.

Bir yıl, iki yıl derken Darmstadt’ta altı yıl geçivermişti. Ethel’in mutsuzluğu hastalık derecesine varmıştı. Benzer mutsuzlukları Anastas da yaşıyordu. Edith ile Umberto’nun mutsuzlukları artmıştı. Umberto, Edith’e göre daha çok sıkıntı çekiyor, günleri geçiremiyordu. Bir sürü soru, çeşit çeşit yol vardı önlerinde:

Dönelim mi, kalalım mı?

Dönersek nereye dönelim?

İstanbul'a mı, Atina'ya mı?

Vatan nere, sıra nere?

Türkiye mi, Almanya mı, Yunanistan mı?

Yurt nere, yurtluk nere?

Günler bu soruları cevaplamaya çalışmakla geçiyordu.

Bir gün Ethel babasına, "Dil ne, anadil ne?" diye sormuştu. Umberto ona hemen şu cevabı vermişti:

"Kızım, kafanda matematik işlemlerini, toplama çıkarmayı hangi dilde yapıyorsan, o dil senin anadilindir."

Ethel, o güne kadar tüm matematik işlemlerini kafasında Türkçe yapmıştı. Konuştuğu, aile ortamında öğrendiği Fransızca, İtalyanca, Yunanca, İngilizce ve Anastas ile evlendikten sonra öğrenmeye başladığı Bulgarca onun hayatını zenginleştiren, çevresiyle anlaşmasını kolaylaştıran dillerdi...

Bir gün Kupas ve Rizo aileleri bir araya geldi. Hayatlarına yön vereceklerdi. Dönecekler mi, kalacaklar mı? Döneceklerse, nereye döneceklerdi? Konuşmalar, düşler, düşünceler uzun sürdü.

Ethel, "Ben İstanbul'a dönmek istiyorum!" dedi.

Anastas, "Sen neredeysen ben de oradayım! Sen nerede mutlu olursan ben de orada mutlu olurum!" dedi

Umberto, "İstanbul'a dönemeyeceğime göre, Atina'ya gidelim!" dedi.

Edith, "Ben seninle mutlu olurum. Sen neredeysen ben de oradayım!" dedi.

Patricia, "Anneciğim, babacığım! Sizler neredeyseniz ben de oradayım!" dedi. Almanya kendi evlatlarını mut-

lu edememişti. Yollar bu kararla ayrılmış oldu. Altı yıllık Almanya hayatı hüznle bitti. Kupas ailesi Atina'ya, Rizo ailesi ise İstanbul'a döndü. Birleştik, bir araya geldik derken, bir daha birleşmesi zor olan bir adım atmışlardı. Bu sefer araya dikenli sınır telleri, dağlar, nehirler ve koskoca Ege Denizi girmişti.

Edith, Umberto, Anastas, Ethel, Patricia...

Yıllardan beri göçmen kuşlar gibi oradan oraya uçmuşlar, konacak bir dal aramışlardı. Bir korkunç fırtına esmiş, atalarını, dedelerini, ninelerini kökünden, toprağından koparıp atmıştı bir tarafa... Kader miydi, alın yazısı mıydı bu? Bu yazıyı kim, hangi eller yazmıştı hayat defterinin sayfalarına? Yazarlar, çoktan unutmuştu yazdıkları yazının, çizdikleri yolun kurbanlarını...

Bir Ayrılık, Bir Ölüm

Ethel ile Anastas, artık İstanbul'a tam yerleşmeye, kök salmaya kararlıydılar. Artık, gitmeyi dönmeyi defterden sildiler. Anastas, İstanbul'da işe başladı. Başarılı bir mühendisti. Ethel, beş dil biliyordu. Tuttuğunu koparan bir karakteri vardı. Stefan büyüyordu.

Karıkoca oturup konuştular. "Madem ki, burada yaşayacağız, madem ki Türk vatandaşıyız, çocuğumuz, çocuklarımız iyi bir Türkçe öğrensin, çok dilli yetişsinler," dediler. Stefan ile hem Almanca, hem Türkçe konuştular.

Atina'ya gidip yerleşmeye çalışan Umberto ile Edith beklemedikleri uyum zorlukları yaşıyorlardı. Orada da

Umberto'nun ve Edith'in adı sorun oluyordu. En önemlisi, hem Edith'in hem Umberto'nun kişiliğinde, hafızasında, ruh dünyasında iz bırakmış Atina ile ilgili hatıralar yoktu. Oysa hatıralardır insanları yurduna, yuvasına bağlayan. Umberto Yunan tabiiyetindeydi, ama İstanbul'da doğup büyümüştü. Umberto İstanbul'da Umberto olmuştu. Umberto demek İstanbul demekti; İstanbul da Umberto ile güzeldi.

Edith Almandı, Alman vatandaşıydı; Almanya'da doğmuş, Türkiye'de büyümüştü. Hatıralarının çoğu, İstanbul'a, Çorum'a aitti. Edith Katolik, Yunanlılar Ortodoks idi. Bu farklılıklar dıştan bakıldığında önemsiz gibi görünse de, yaşayanı rahatsız ediyordu. Hele insan kendini yalnız ve azınlık bireyi olarak hissederse her şeyden alınıyordu. Umberto ve Edith, ikisi de Atina'da tam haymatlos haline gelmişlerdi. Pati ise, Atina'da daha da yalnızlaştı. Türkçe konuşan İstanbul Rumlarından birkaç arkadaş bulmaya çalışıyordu. İstanbul özlemi yaklaşıtıyordu onları birbirlerine.

Edith de, Umberto da verdikleri dönüş kararını artık tartışmıyor, başka gidecek yerleri de olmadığından Atina'daki hayata uymaya çalışıyorlardı. Aradıkları huzuru, konacakları dalı bulduklarını düşünerek mutlu oluyorlardı. Ama ilk torunları Stefan'ın özlemi ikisinin de neşesini söndürüyordu.

Eğer bir insanın kişiliğine, ruhuna mutsuzluk yer etmişse, mutluyken de mutsuzluk nedenleri arar. Atina'ya gelip yerleşeli bir yıla yaklaşıyordu. Umberto'nun midesi, 1964 yılının acılarının açtığı yarayla uğraşıyordu.

Edith'in ise bedeninde, ruhunda birçok acının, birçok korkunun ve haymatlos enterne bir mültecinin yürüdüğü yolların izi vardı. Ethel'e hamileyken, 6 Eylül 1955 gecesi yaşadığı korku, kalbinde yara açmıştı ve bu yara ne yazık ki kapanmamıştı.

Umberto İstanbul'a gidemiyordu. Edith, "Ben gideyim, torunumu sevip geleyim!" dedi. Aslında Ethel'i de çok özlemişti. Umberto, Edith'i, 1983 Ocak ayının başında uçakla İstanbul'a uğurladı. Güvenlik kontrol bölümünün giriş kapısına kadar el ele gelmişlerdi. Edith, "Umberto, kendine dikkat et! Havalar soğuk, aman kendine dikkat et, üşütme! Ben yokum diyerek, yememezlik yapma! İlaçlarını zamanında al! Unutma!" diye sıkı sıkı tembih etti.

"Merak etme sen beni!" dedi Umberto, "Çocuk muyum ben! Asıl sen kendine dikkat et! Kafanı takma olur olmaz işlere! Ayrıca selam söyle İstanbul'a! 'Umberto seni çok özlemiş' de!"

Öpüşerek ayrıldılar. Edith güzeldi, Umberto yakışıklıydı! İkisinin de gözleri o ilk Tarabya gününü hatırlamıştı...

Edith, güvenlik kapısından girdi, kontrollerden geçti, son kez camlar ardından el salladılar birbirlerine. Edith bir öpücük gönderdi, Umberto'nun yüreği gülümsedi ve Edith gözden kayboluverdi...

İşte o an kendini yapayalnız hissetti Umberto! Ellerini cama dayadı, öylece bir süre dikeldi, kaldı! Çok, hem de çok zordu, dünyanın her yerine gidebilirken çok sevdiğin yurduna, İstanbul'a, Türkiye'ye gidememek!

Sonra dışarı çıktı. Türk Hava Yolları uçağı, İstanbul'a doğru süzülerek, bulutların arkasında kaybolup gitti.

Pati ise o günlerde Hamburg'daki anneannesi Berta ile birlikte, Nazi döneminde ABD'ye sığınmış olan akrabalarını görmek için New York'a gitmişti.

Edith'i Yeşilköy Havaalanı'nda Ethel, Anastas ve Stefan karşıladı. Bir yıla yaklaşan bir ayrılığın hasretiyle sarıldılar birbirlerine. Yeşilköy'deki evlerine giderlerken, Edith torunu Stefan'ı seviyor, onunla konuşuyordu. Çok mutluydu, çok!

İstanbul'u özlemişti. İstanbul'u özlemiş olduğunu hissetmek onu duygulandırdı. Yıllardır vatansız yaşıyordu, Almandı, ama Almanya ona yabancılaşmıştı. Atina'daydı, ama Yunan değildi. Ömrünün uzun yılları Türkiye'de geçti, Türkiye ona ve Bischoff ailesine ölümden kaçtıkları günlerde hayat vermişti. Türkiye'ye minnettardı, ama Türkiye onun vatanı değildi...

Sığınmak, sığıntı olmak! Mültecilik, ilticacı olmak! Asyl, Asylant, Asybewerber, Exil, Exilant... Türkçesiyle, Arapça kökenlisiyle, Almancasıyla aynı anlamlara gelen bu kelimelerin tek tek bireyler üzerinde bıraktığı etkiyi, yaşayanlar bilir...

Edith, 1939 yılında, ailesiyle birlikte Almanya'dan kaçarak gelmiş; Türkiye'ye iltica etmişti. Mülteci olmuştu. O zamanlar bu deyimler kullanılırdı. Sonradan sığınmacı, sığınmak kelimeleri kullanılmaya başlandı. Edith'in hafızasında hatıralar, "mülteci", "ilticacı" kelimeleri içine depolanmıştı. "Sığınmacı", "sığınmak" gibi kelimeler onun hafızasını, duygularını pek etkilemiyor, hatıralarını canlandırmıyordu.

Mülteci, ilticacı iltica ettiği, sığındığı ülkeyi olduğu gibi kabul etmiş demektir. Umduğunu değil, bulduğunu yaşayacaktır. İlticacı, misafir bile değildir. Misafirin, ziyaretten sonra döneceği bir evi vardır. İlticacı ise ülkesiyle kendi arasındaki köprüleri yıkıp gelmiştir. Misafir ev sahibini uygun bir dille eleştirebilir, ilticacının sığındığı ülkede gördüğü yanlışları, yaşadığı haksızlıkları eleştirme hakkı yoktur. Bu nedenle ilticacı suskundur, güçsüzdür, kimsesiz bir çocuk gibidir...

Edith'i, annesi Berta'yı, babası Eduard'ı işte bu suskunluklar, bu çaresizlikler, iltica ettiği ülkede eşit haklara sahip özgür birey olamamanın acıları yiyip bitirmişti.

Edith, 25 yıl kadar İstanbul'da yaşamıştı. Enterne hayatını, Varlık Vergisi belasını, 6-7 Eylül hadiselerini, "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyasını, 1964 ve 1974 Kıbrıs hadiselerini ve daha buna benzer nice siyasi olayları görmüş, yaşamış ve doğrudan etkilenmişti. Ama hiçbir zaman ağzını açıp da Türkiye'nin uyguladığı siyaseti eleştirmemişti. O bir mülteci, o bir ilticacı, o bir haymatlos idi.

Atina'dan İstanbul'a geldiği günden beri, yeri geldiğinde, hayatını, Türkiye'deki mültecilik yıllarını, Türkiye ve Türkler hakkında edindiği izlenimleri Ethel ve Anastas'la konuşuyordu.

Bir akşam laftan laf çıkmış, Ethel'in son zamanlarda İstanbul'da yaşadığı haksızlıkları dile getirdiği konuşmalarını dinlemiş ve sonunda "Kızım, Türk lügatinde BOŞ VER kelimeleri olduktan sonra, bu memleket adam olmaz!" demişti.

Ethel, annesinin düşüncesini tam anlayamamıştı. “Nasıl yani?” diye sorunca, Edith düşüncesini, örneklerle biraz daha açmıştı:

“Türkiye ve Türk halkı; Varlık Vergisi gibi, 6-7 Eylül hadiseleri gibi, 1964 Rumların sürgünü gibi, 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası gibi büyük olaylara boş vere boş vere bugünlere geldi, bundan sonra nereye gider bilemem!”

Konuşmaları Çorum, Harburg, Atina, Darmstadt hatıralarına dalıp gitmişti. Edith o akşam, içindeki ateşi, kafasındaki düşleri, beynini yiyip bitiren özlemleri, düşünceleri açmıştı kızı Ethel’e. Laf lafı, hatıra hatıraları açmıştı. Bir ara daldı gitti. Sonra “Ethel, biliyor musun, son zamanlarda nereleri özlüyorum?” diyerek kendine geldi.

“Bilmiyorum ama tahmin edebiliyorum anne!” dedi Ethel.

“1939’da geldiğimiz günlerde yaşadığımız Tarabya’yı, Boğaz’ı, Asmalımescit Sokağı’nı, Kamhi Apartmanı’nı, Kuledibi’ni, evliliğimin ilk yıllarını geçirdiğim, seni ve Pati’yi dünyaya getirip büyüttüğüm Çaylak Sokak’taki evimizi özlüyorum. Sonra Çorum’u, Çorum’daki arkadaşlarımı özlüyorum.”

“Ben de hemen hemen aynı yerleri özlediğini tahmin etmiştim. İstersen yarın Kuledibi’nden, Çaylak Sokak’a kadar özlediğin yerleri gezelim,” dedi Ethel.

Ana kız, “Gezelim, görelim” diyerek başlarını gecenin kollarına koyuverdiler...

Edith, başını yastığa koydu, bir vakit gözlerine uyku girmedi... Bir Harburg’da idi, bir Çorum’da; bir Atina’da

idi, bir İstanbul'da... Ah İstanbul ah! Ah Tarabya ah! Tarabya'da denize girişı, Umberto ile karşılaşışı geldi gözlerinin önüne. Umberto, sarı saçlı, deniz gözlü Umberto! Umberto'nun kollarına bırakıverdi kendini, yıldızlara doğru uçup gitti...

Sabah tez olmuştu...

Kahvaltıdan sonra ana kız yola çıktılar.

Edith'in dayısı Yanko çoktan vefat etmişti. Buna rağmen, önce Kuledibi Yazıcı Sokak'a gittiler. Kuledibi'nden Tünel'e, Tünel'den Asmalımescit Sokağı'na yürüdüler. Uzun yıllar kaldıkları Kamhi Apartmanı durup duruyordu yerinde. Sonra Galatasaray'a, oradan da Beyoğlu'nu, İstiklal Caddesi'ni yavaş yavaş yürüyerek Taksim'e çıktılar. Ethel etrafa özlemle bakıyor, her tarafta geçmiş günlerin hatıralarını canlandıran izler görüyordu.

Yorulmuştu, ama ayakları ve yüreği onu Çaylak Sokak'taki evlerine doğru çekiyordu. Ethel, bir ara "Anne, yorulduk, biraz dinlenelim!" dedi. Fakat Edith, "Yok yok! Yorulmadım! İyiyim ben!" diyerek yola devam etti. Talimhane sokaklarından geçtiler, Çam Dalı Sokak'ı geçtiler, Farabi Sokak'ın başında sola döndüler. Yokuş aşağı yürürken Edith'in kalbi küt küt atmaya başlamıştı. Sağdaki ilk sokak Çaylak Sokak idi. "İşte şu ev, işte bu ev!" diye diye 8 numaralı evlerini buldular.

İşlemeli demir kapı, kapının mermer eşiği, giriş katının pencerelerinin demir parmaklıkları, evin boyası, pencereleri... Aynen duruyordu. Edith elleriyle işlemeli demir kapıyı okşadı. O günlerde bu kapıya geldiğinde huzurdan yüreği gülümserdi. Bu demir kapı, Edith'i her türlü

kötülükten koruyan sihirli bir el gibiydi. O an Edith elini sürdüğünde demir kapı dile gelmiş, “Hoş geldin Edith, hoş geldin Ethel! Gözlerim yollarda kaldı, nerelerdeydiniz? Umberto nerede? O niye gelmedi?” demişti.

Edith de, Ethel de kapının konuştuğunu duymuştu. Dilleri yerine gözlerinden akan yaşlar verdi cevabı...

Bu ev Edith’tin ilk yuvasıydı. En güzel günleri bu evde geçmişti. Ne yıllardı o yıllar Tanrım! Umberto’yla çok mutlu olmuşlardı; birlikte dünyayı durdurarak, sevdâ âlemine uçup uçup gitmişlerdi...

O gün, o akşam, o vahşi, o barbar çapulcuların her yeri kırıp yığdıkları, İstanbul’u talan ettikleri o korkunç 6-7 Eylül 1955 gecesi, Edith bu demir kapıya güvenmişti.

O akşamın korkularını hatırladı. Ethel karnındaydı. Pencereleden baktığında yanan İstanbul’u görmüş, komşu Rum evlerinden gelen çığlıkları, ırzına geçilen komşu Rum kızlarının, kadınlarının imdat seslerini duymuştu. Kalbi yerinde duramaz olmuştu. Anne olmanın sorumluluğunun ne olduğunu, o akşam karnındaki yavrusunu düşünürken anlamıştı. İşte şimdi, Ethel yanındaydı. Ethel büyümüş, Stefan’ı doğurmuştu... Evin içine girecek gücü kalmamıştı. Kalbi hızla çarpmaya başlamıştı...

“Gidelim Ethel, gidelim kızım!” diyerek kapıdan ayrıldı.

“Haydi hoşça kal 8 numara! Hoşça kal demir kapı!” diye söylene söylene, birkaç kez arkasına dönüp kapıya baka baka uzaklaştı ilk yuvasından...

Hatıralar, geçmiş günlerin hayalleri Edith'in yüreğindeki kurumuş dalları pıtır pıtır yeşertiyordu. Yeşilköy'deki evlerine geldiklerinde, Edith hâlâ gördüklerinin, hatırladıklarının etkisindeydi. Gece yatarken de bir vakit geçmiş günler gelmişti gözlerinin önüne. Kulaklarında Rum komşu kızının çığlıkları çınliyordu...Yardım edememiş olmanın kahredici hüznünü yaşadı gecenin karanlığında...

Sabaha karşı, korkunç bir sırt ağrısıyla uyandı. Önce "Geçer şimdi, gece vakti çocukları uyandırmayayım" diye dişini sıktı. Ama ağrı korkunçtu, parmakları üstündeki yorganı koparacak gibiydi. Dayanamadı, seslendi...

Ethel ile Anastas fırlayıp geldiler. Ethel Almanca sordu:

"Ne oldu, neyin var anne?"

"Kötüyüm kızım!" diyebildi.

Anastas heyecandan titredi. "Doktor çağıralım!" diye telefona koştu.

Bağırış çığırış Stefan'ı da uyandırmıştı. O da koşup geldi.

Edith, acılı gözleriyle Stefan'a baktı.

"Ethel, çocuk beni bu halde görmesin, çıkar onu dışarı!" diyebildi.

Korkunç bir acıyla sarsıldı tüm vücudu.

"Ethel, Stefan, Anasta...."

Bir vardı, bir yok oluverdi Edith!

Harburg'da başlayan, Paris, Marsilya, İstanbul, Çorum, Darmstadt, Atina yollarında geçen, 53 yıllık kısacık bir ömür, 1983 yılı Ocak ayında, İstanbul'un bağrında noktalandı...

Henüz daha 9 yaşındayken kovduğu, haymatlos haline getirdiği bir evladının, çok uzaklarda sessizce öldüğünden Almanya'nın haberi bile olmadı!

Ama Harburg'daki annesi Berta'ya, abisi Cornelius'a, Atina'daki kocası Umberto'ya acı haber tez ulaştı.

Ah Berta, ah! Doyamadan yitirdiğin Eduard'ın ölümünden sonra, kara yazılı kızının ölüm haberini de mi duyacaktın sen! Taş olsa çatlar kahrından, ama insan taştan bile sağlamdır. Buna da dayandı Berta! Gözyaşları ıslattı Almanya toprağını!

Vay Umberto, vay! Nasıl dayanır insan yüreği bu acıya, nasıl?..

Acı haber geldiğinde, dünya başına yıkılıverdi! Kahretti, ağladı, duvarları yumrukladı. Çıkıp akropolün başına, kendisini atmak istedi! “Edithsiz dünya, bana zehir olsun!” dedi. Son yolculuğunda Edith'in yanında olmak, onu İstanbul toprağına kendi elleriyle vermek istedi. Atina'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne koşup gitti. Türkiye'ye, bir günlük de olsa, giriş hakkı istedi, yalvardı, yakardı! Kapılar yüzüne kapandı! İnsan insana bunu yapar mı? Bir ülke kendi evladına bunu yapar mı? Ne kaybederdi Türkiye, Umberto'ya, karısının cenaze törenine katılmasına izin verseydi?

Umberto'nun gelmesini bekliyordu Ethel, Anastas ve Kupaslar... Ölümünden daha acıydı o an ayrılığın acısı...

Umberto, Ethel'e telefon açtı, “Ben Türkiye'ye giriş izni alamadım, gelemiyorum, annenizi buraya getirin!” dedi ağlayarak...

Edith'in naşını Atina'ya götürdüler. Soğuk bir gündü. Donmuş toprağı zor kazdı mezarcılar. Umberto, buz

gibi karatoprağa kendi elleriyle koydu sevgili karısı Edith'i...

Bu ölümden sonra Ethel ile Anastas'ı büyük bir hü-
zün sarmıştı. Bir süre ellerinin ayaklarının canı çeki-
li gibi olmuştu. Fakat ölenle ölmüyor! Hayat de-
vam ediyor, etmek zorunda... Ethel, 1986 yılında ikin-
ci oğulları Nikolay'ı dünyaya getirdi. Yeni hayat on-
ları mutlu etti, Anastas ile Ethel'e yeni bir yaşama he-
yecanı verdi.

Doğduğu Toprak Çeker İnsanı!

Sonra?

Sonra Umberto Atina'da kaldı tek başına...

Ethel, Anastas ve İstanbul'dan gelenler geri döndü...

Sonra?

Sonra Umberto, çiçeklerini suladı, mumunu yaktı ka-
rısının...

Sonra kahrından dert buldu Umberto...

Yıl 1990 olmuştu...

Bir gün telefon açtı Ethel'e, son arzusunu söyledi:

“Kızım ben kanser oldum! Yakında öleceğim! Ne ya-
pıp edin, beni İstanbul'a alın! Ben İstanbul'da ölmek is-
tiyorum!”

Ah Ethel, ah! Ah Anastas, ah! İnsan nasıl dayanır bu
çaresizliklere?

İstanbul'da ölmek isteyen bir İstanbul âşığına, Um-
berto'ya, bin bir zorlukla Türkiye'ye giriş izni alındı. Bu
işe aracı olan, anlayış gösteren sağ olsun!

Umberto İstanbul'a geldi. Ethel'in evinde kalıyordu. Çok ağır hastaydı. Buna rağmen, İstanbul'u geziyor, erkenden eve dönüyordu. Bir gün evden çıktı, "Ethel kızım, ben şöyle bir dolaşıp geleyim!" dedi.

Akşam oldu, Umberto eve gelmedi! Ethel, Anastas meraktan çatladılar! Acaba ne oldu? Acaba polise haber mi versek, diye konuşurken, kapı açıldı. Ethel boynuna sarıldı! "Baba, bu saate kadar neredeydin? Ne yaptın? Neden haber vermedin bize?" dedi.

"Kusura bakmayın çocuklar! Haber veremedim size! Ben Şişhane'den geliyorum. Oturup Haliç'i ve güneşin batışını seyrettim!" dedi.

Haliç'te güneşin batışını seyrettiği o günden sonra sağlığı hızla kötüleşti. Henüz bilinci yerindeyken, Ethel'in elini tuttu:

"Ben artık gidiyorum! Bu yolun dönüşü yok! Annenle sonsuza kadar beraber olmak istiyorum! Onu yanıma getirin! Benim sizden son arzum bu!" diyebildi.

"Babacığım, sen rahat ol! Annemi mutlaka yanına getireceğim!"

"Sonsuza kadar... onunla..." Gerisini getiremedi... ve kısa bir zaman sonra hayat durdu... Umberto, bu dünyaya geldiği an ciğerlerine aldığı İstanbul havasını, son nefesinde İstanbul'a geri verdi...

Umberto'yu Feriköy Katolik Mezarlığı'nda toprağa verdiler. İstanbul toprağının, havasının, denizinin haberi oldu. İstanbul evladını bağrına bastı. Ama İstanbul halkının bundan haberi olmadı...

Ethel, Patricia, Anastas, babalarının son arzusunu yerine getirmek için uğraşmaya başladılar. Fakat o zaman-

larda Türkiye Yunanistan'a karşı tek taraflı ambargo uyguluyordu. Edith'in kemiklerinin İstanbul'a getirilip, Katolik mezarlığında toprağa verilmesine izin verilmiyordu. Etheller beklemeye başladılar. Yıllar geçti. İzin çıktı. Bu sefer de Ethellerin ekonomik durumları bozulmuştu. Annelerinin kemiklerini getirecek paraları yoktu. Beklediler. Umberto'nun çiçeklerini sulamaya, mumunu yakmaya gittiklerinde, "Baba, merak etme, annemizi getireceğiz senin yanına!" dediler.

Bu dünya gelimli gidimli dünya! Ölüme yok çare! Ölüm insana koymuyor, zulüm insana koyuyor!

Berta, kocasının ölümünü gördü, kızının ölümünü gördü, damadı Umberto'nun ölümünü gördü. Ama ona bu ölümler kadar, hatta ölümlerden daha çok, Umberto'nun başına gelenler, kızına ölümünden sonra bile huzur verilmemesi, mezarının yapayalnız Atina'da kalması acı veriyordu. Edith öldükten sonra da haymatlos idi.

Berta, kocası Eduard öldüğünde 58, kızı Edith öldüğünde 75, damadı öldüğünde 82 yaşındaydı. Hamburg'daki evlerinde kalıyor, oğlu Cornelius ona bakıyordu. Acılar, ayrılıklar, Nazi zulmünden kaçarken yaşadığı ölüm korkusu, mülteci hayatı, Çorum'daki Enterne hayatı, yaşanan, ama anlatılamayan insan halleri onun ruh sağlığını bozmuştu. Çabuk sinirleniveriyordu, çabuk üzülüveriyordu... Ama çekilen acıların, başlarına gelen kara yazının sorumlusunun biraz da kendi Yahudiliği olduğunu düşünüyordu. Birkaç kez bu düşüncesini kocası Eduard'a açtığında, "Kim demiş onu? Yahudi olmak suç değildir, Yahudiliği kötü gözle görüp, Yahudi

soykırımını gerçekleştiren Naziler, Hitlerciler esas suçludur!” cevabını almıştı ondan...

86 yaşında, son yolculuğunun yaklaştığını sezdiği bir gün Cornelius’u yanına çağırdı. Oğlunun başını okşadı. O günlerde 66 yaşında olan oğlu, onun gözünde hâlâ küçücük bir çocuktur. Oğlunun çakır gözleri babasına benzerdi. Kendi Yahudiliği, Eduard’ın solculuğu kadar; bu çakır oğlanı, Milliyetçi Sosyalistlerin elinden kurtarma gayesi de Almanya’yı terk etmesine neden olmuştu. Verdikleri kararlardan pişman olmadı hiçbir zaman. O an biricik oğlundan, bu çakır gözlü çocuktan son bir arzusu vardı. Elini tuttu, gözlerini oğlunun gözlerine çevirdi:

“Oğlum Cornelius, senden son bir arzum var.”

“Buyur anne!”

“Oğlum, ben sona yaklaşıyorum. Beni babanın yanına koy! Mezar taşıma da ‘Berta Abromoviç Bischoff’ yazdır. Ben bu dünyaya Abromoviç geldim, Abromoviç olarak gitmek istiyorum. Unutma! Berta Abromoviç...”

“Unutmam anne!” diye söz verdi Cornelius.

Sonra?

Sonra, birkaç hafta geçmişti. İstanbul’da 1908’de dünyaya gelen, Berta Abromoviç Bischoff, 3 Kasım 1994 günü, Harburg’da bu dünyadan çekip gitti.

Cornelius, annesinin mezarını babasının yanı başına yaptırdı. Fakat, Neo-Nazilerin, Yahudi düşmanlarının Abromoviç soyadından mezarda yatanın bir yabancı, bir Yahudi olduğunu anlayarak, mezara saldırımlarından, annesini rahatsız etmelerinden çekindiği için, me-

Berta ile Eduard Bischoff'un ortak mezar taşları. (Harburg, 2010)

zar taşına Abromoviç yazdırmadı. Sadece Berta Bischoff yazdırdı. Berta'nın son arzusunu, vasiyetini yerine getiremedi!

Ethel ile Patricia ise, aradan tam 11 yıl geçtikten sonra, 2001'de bir sürü kanuni formaliteyi tamamlayarak, Edith'in kemiklerini, Atina'dan İstanbul'a getirdiler ve Feriköy Katolik Mezarlığı'nda, Umberto'nun yanı başında İstanbul toprağına gömdüler. Hayatı hep git gel-lerle geçmiş Edith'in gidip gelmeleri böylece ölümünden sonra da devam etti... 2001 yılından beri, Umberto ile Edith, İstanbul'un bağrında, Feriköy Katolik Mezarlığı'nda yan yana yatıyorlar. Mezarlarının üstünde ren-ğârenk çiçekler açıyor şimdi...

ON BİRİNCİ BÖLÜM

“HER ŞEY İNSANI SEVMEKLE BAŞLAR...”

İnsan, İnsana Muhtaçtır

Nereden nereye? Cornelius'un yaşı ellisine gelmişti. Elli yıl... Dile kolay! Uzun, maceralı, umutlu umutsuz, başı sonu belirsiz elli yıl! Cornelius, en zor zamanlarda, ölümün pençesinden kaçtığı günlerde ailesine ve kendisine güvenli bir yuva, sıcak bir sevgi, ağız tadıyla yenilebilen iki lokma ekmek, bir kaşık yemek vermiş Türkiye'ye, Türkiye'deki dürüst, vefakâr, yardımsever insanlara karşı kendisini hep borçlu hissediyordu.

Avusturya Lisesi'nde okurken arkadaş olduğu öğrencilerden birisi de Kosta isimli bir Rum'du. Kosta ile aralarındaki sınıf arkadaşlığı, zamanla sıcak bir kardeşliğe, vefalı bir dostluğa dönüşmüştü. Çorum'a enterne edildiği günlere kadar Cornelius, Kosta'yı, Kosta da Cornelius'u desteklemiş, karıncanın kardaşı var, diyerek birbirlerine kol kanat germişlerdi.

Cornelius, Almanya'ya döndükten sonra da aralarındaki ilişki kopmamış, dostluklarının sıcaklığı dağları denizleri aşarak yaşamaya devam etmişti.

Kosta, 1964 yılında, ailesiyle birlikte İpsala Sınır Kapısı'ndan Yunanistan'a zorla atılmış, doğup büyüdüğü Türkiye'den sınır dışı edilmişti. Bu olay ona çok koymuştu! O günlerde derdini, acısını, hasretini, gözyaşlarını Hamburg'daki can dostu Cornelius ile paylaşmıştı.

Yunanistan'a alıştık, alışıyoruz derken, 1967 yılında, Albaylar Cuntası Atina'da iktidara el koymuştu. Yunan halkı, korkunç bir zulüm, korkunç bir barbarlık rejimi altında inlemeye başlamıştı. İstanbullu Kosta da bu barbarlıktan nasibini aldı. Yok yere tutuklanmış, işkence-
ceden geçirilmiş, dişini sıkmış, kimseyi ele vermeden barbarların elinden kurtulabilmişti. Bir daha aynı işkence-
lerden geçmek istemedi. Bir yolunu bulup, Yunanistan'dan kaçtı. Doğru Almanya'ya, Cornelius'un evine gitti. Başına gelenleri anlattı. Cornelius, bu korkuların, bu acıların içinde büyümüşü. Elini dostunun omzuna koydu. Sanki İstanbul'da, Avusturya Lisesi'nin koridorunda idiler. Türkçe konuşuyorlardı.

“Kosta hoş gelmişsin! Buradan başka bir yere gitmeyeceksin! Bu ev senin kardeşim! Merak etme, Hitler domuzuna kalmayan bu dünya, yandan çarklı albaylara da kalmaz! Sen şimdi başka bir şey düşünme! Canını kurtardın ya buna şükret! Hemen yarın yabancılar polisine gidelim, iltica dilekçeni verelim. İltican kabul edilene kadar burada kalacaksın!”

“Sana yük olmak istemem, başka...”

Cornelius, Kosta'nın sözünü tamamlamadı.

“Bana bak Kosta! Yakarım çıranı! Ben İstanbul'a kaçıp geldiğimde, sana yük oldum mu?”

“Ama o başkaydı Cornelius!”

“Kosta, bu işlerin aması, maması olmaz! Cuntaya inat yaşayacaksın! Cunta defolup gidecek, sen ÷lkene güle oynaya döneceksin!”

Cornelius, Kosta’ya kol kanat gerdi, Almanya’da siyasi m÷lteci olarak kalmasını sağladı, ev tutup yerleştirdi. İş buldu. Kosta’yı yeniden hayata bağladı. Albaylar cuntası yıkıldıktan sonra, kendi elleriyle uğurladı Kosta’yı çok sevdiği memleketine...

1970’lere gelinmişti. Türkiye’nin başı belaya girmiş, sokaklarda kan akmaya başlamıştı. Cornelius, Türkiye’den gelen haberlere çok üzülyordu. Bir gün duyduğu haberle şoke oldu: 12 Mart 1971 günü, Ankara’da ordu bir muhtıra vererek, Demirel hükümetini silah zoruyla görevinden uzaklaştırmıştı.

Böyle başlar zaten bu işler! Önce “Akan kanı durduracağız, huzur ve refah sağlayacağız,” derler, sonra kendileri kan akıtmaya, can almaya başlarlar...

Türkiye’de de böyle oldu. “Balyoz hareketi” denen keyfi, sınırsız hareketlerle baskı rejimi kurdular. Anadolu’nun yiğit, yurtsever, devrimci evlatları işkencelerden geçiriliyor, darağaçlarında sallandırılıyordu. Canını kurtarmak için birçok insan Türkiye’den kaçarak Almanya’ya, Avrupa’nın çeşitli ÷lkelerine iltica ediyor, siyasi m÷lteci olarak yaşamaya çalışıyordu. M÷ltecilere, ilticacılara haymatlos muamelesi yapılyordu.

Bu kez bir Türk çaldı Cornelius'un kapısını. Gelen, İstanbul'dan tanıdığı yazar Demirtaş Ceyhun'un oğlu, Ozan idi. Cornelius, Kosta'ya ne yaptıysa ona da yaptı. İşlerini yoluna koyuncaya kadar, evinde misafir etti.

Sonra Ozan, Almanya'ya yerleşti. Yeşiller Partisi safalarında siyasete atıldı. Milletvekili oldu. Avrupa Parlamentosu Milletvekili olarak, Türkiye'nin demokratikleşmesine yardımcı olmaya çalıştı, çalışmaya da devam ediyor...

Cornelius'un kapısı dostlarına, zulümden kaçan, sıcak bir yuva arayan insanlara daima açık kaldı.

Karin, evlerine misafir gibi değil, evin bir ferdi olarak gelip giden ilk Türk olarak, 1972 yılında, Hamburg'a gelip bir resim atölyesi açan Orhan Peker'i tanımıştı. Sonra 1973 yılında, Orhan Peker'in davetlisi olarak Türkiye'ye gitmişler, Ayvalık'ta birlikte güzel bir tatil yapmışlardı. Karin ilk kez Türkiye'yi, Türkleri görüp tanımaya başladı. Almanya'da da Türkler vardı. Hamburg sokakları Türklerden geçilmiyordu. Ama Türkiye'de gördükleri Almanya'dakilere benzemiyordu. Daha açık görüşlü, daha güler yüzlü insanlardı bunlar.

Karin ilk kez bu gezi sırasında, altı yıldan beri tanıdığı, beraber yaşadığı kocasının geçmişini, Türkiye'de geçen yıllarını, Çorum hikâyelerini öğrendi. Şaşıp kaldı. Hayret! Cornelius, kendi geçmişini, kendi özel tarihini niçin Almanya'da anlatmamıştı? Neden kendisi, bağrına bastığı, kollarından uçup uçup dünyalardan çıktı-

ğı bu adamın geçmişini sormamıştı? Evet bu adam ilk tanıdığı günden itibaren başka bir adamdı. Felsefeden, sosyolojiden, bilimden, sanattan, sinemadan, edebiyattan ve siyasetten konuşuyordu. Dünya görüşleri birbirine yakındı. Çok içiyordu. Çok düşünceliydi. Yaşına göre çok olgundu. Almanlarda az görülen bir cesareti, bir atılganlığı vardı. Sözü'nün eriydi. Zaten bu özelliklerinden dolayı, ilk kocasından daha çok sevmişti onu. Ama neden bir yabancıya, bir Türkte benzeyen bu adama “Sen kimsin?” diye sormamıştı.

Cornelius, 1971'den itibaren yavaş yavaş, kafası dumanlandığı zamanlarda geçmişinden bahsetmeye başlamıştı. Büfelerinden söz ediyordu. Ama hiçbir zaman Türkiye'den anlatmamıştı.

Türkiye'ye geldikten sonra onun bir Türk gibi Türkçe konuştuğunu görünce şaşırmıştı. Türkiye, Karin'in dünyasını, insanlara bakışını değiştirmişti. Türkiye'de ve Türkiye'den döndükten sonra, Cornelius'u daha çok sevdi. Onun geçmişini kendi geçmişi kabul etti.

Cornelius da Karin'in geçmişini sormamıştı. Türkiye'de, Ayvalık sahillerinde kafaları çektikten sonra birbirlerine kendi geçmişlerini anlatmaya başladılar. Karin de İkinci Dünya Savaşı'nın acı darbesini yemişti. Babası Richard Gutte, Alman ordusunda askere alınmış, Rus Cephesi'ne gönderilmiş ve orada alnından yediği bir Rus kurşunuyla, 1943 Kasım ayında ölmüş, toprağa karışmıştı. Karin'in annesi dört çocuğuyla dul kalmış, çok zorluklar çekmişti. Karin'i ise ablası Rita büyötmüşü. Savaş yüzünden ne ana sevgisi alabilmişti, ne de baba sevgisi. Doya doya “baba” diyememişti hiçbir zaman!

Karin'in babası
Richard Gutte. (1943)

Cornelius ile Zülfü Livaneli Dostluğu

Cornelius, 1974 yılından itibaren Türkiye'ye gidip gelmeye, Türkiye'deki sanat dünyasına ilgi duymaya başladı. Orhan Peker onun Türkiye'deki sanat elçisiydi. Onun vasıtasıyla İstanbul'daki sanat çevrelerini yakından tanımaya başlamıştı.

Orhan Peker vasıtasıyla tanıdığı sanatçılardan birisi Çetin Öner'di. Orhan Peker'in önerisiyle onun *Gülibik* kitabını Almancaya çevirmiş ve yayımlatmıştı. Artık *Gülibik*'in filme alınması için uğraşıyorlardı.

Cornelius, işte o günlerde, 1978 yılında, İstanbul'da, Çetin Öner'in vasıtasıyla bir film stüdyosunda Zülfü Livaneli ile tanıştı. Stüdyodaki işleri bitince Be-yoğlu'na, Çiçek Pasajı'na gittiler. Güzel bir İstanbul akşamı yaşadılar. Birbirlerini biraz daha yakından tanıdılar. Yaşar Kemal ortak dostlarıydı.

Zülfü Livaneli, o yıllarda söylediği türkülerle, bestelediği film müzikleriyle, yazdığı yazılarla Türkiye'de ve Avrupa'da tanınmıştı. Yayınladığı her kaset, liste başı oluyor, müzik dünyasında olay yaratıyordu. Siyasi durumu, dünya görüşü geniş halk kitlelerine umut veriyordu. Livaneli, halkın türkülerini, halk ise onun türkülerini söylüyordu. O yıllarda yine 12 Mart 1971 darbesi öncesinde olduğu gibi sokaklarda, okullarda kan gövdeyi götürüyordu.

Karanlık eller, karanlık gizli güçler sağ ve sol diye birbirine düşman ettikleri gençleri, aynı ellerden gelen silahlarla birbirine kırdırıyordu. Can güvenliği kalmamıştı. Sabah evden çıkanın, akşam eve dönüp dönemeyeceği bilinmiyordu.

Zülfü Livaneli, 12 Mart 1971 sonrası üç kez tutuklanmış, sıkıyönetim mahkemelerini, sıkıyönetim altındaki soruşturmaları, askeri cezaevlerini, barbarlıkları bizzat yaşamıştı. Sonunda canını kurtarabilmek için Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmış, bin bir zorlukla İsveç'e giderek, iltica etmiş, politik bir mülteci, haymatlos gibi yaşamak zorunda kalmıştı.

Siyasi mültecilik ne demektir, vatan hasreti ne demektir, haymatlosluk ne demektir? Bunları yaşayan bilir!

Zülfü Livaneli, sürgünde geçen zamanını boşa harcamadı. Hayatının olumsuzluğunu olumluya çevirmek için gece gündüz didindi, çalıştı. Sanatını, dünya görüşünü geliştirdi. Dil öğrendi, okula gitti. Müzik ve sanat dünyasını tanıdı. İsveç'te geçen sürgün hayatını en çok Yaşar Kemal ile paylaştı.

1978 yılı başında Türkiye'ye dönmüştü. Döner dönmez, birçok insan gibi can güvenliğinin olmadığını görmüştü, her gün canı cebinde dolaşıyordu.

Cornelius ile tanışması da tam o günlere rastlamıştı. Ama henüz 1978 Maraş katliamı olmamış ve sıkıyönetim ilan edilmemişti.

1978 Aralık ayında, devletin bilgisi dahilinde, ülkücüler eliyle gerçekleştirilen ve yüzlerce suçsuz Alevi vatandaşın katledildiği Maraş katliamı sonrası Türkiye'deki siyasi hava iyice kana bulandı. Sıkıyönetim, Türkiye'nin boğazını sıkmaya başlamıştı. Artık, "Biri gelsin de şu akan kanı durdursun!" düşüncesi hızla toplum hayatının her yerine yayılıyordu. Zülfü Livaneli, bu şartlarda bile ülkesinin esenliği için çaballıyor, Türkiye'yi yurtdışındaki çeşitli uluslararası toplantılarda başka yazar ve sanatçılarla birlikte temsil etmeye uğraşıyordu.

Akdeniz ülkelerinden seçkin aydınları, yazarları, entelektüelleri bir araya getiren "Akdeniz Diyalogu" adı verilen barışçı bir toplantı, Fransız Sosyalist Partisi'nden Mitterand'ın sağ kolu Jack Land tarafından düzenlenmişti. Toplantı 12 Eylül 1980 günü, Marsilya'da başlayacaktı. Türkiye'den Yaşar Kemal, Çetin Altan, Mümtaz Soysal, Aziz Nesin, Zülfü Livaneli davet edil-

mişti. Ayrıca Fransa Ulusal Araştırma Merkezi direktörlerinden Profesör Altan Gökalt de toplantıya gelmişti.

Zülfü Livaneli, 11 Eylül 1980 akşamını Köln’de bir dostunun evinde misafir olarak geçirmişti. Sabah uyandığında Türkiye’de ordunun darbe yaptığını öğrenmişti. Bu haber onu çok sarsmıştı. Darbenin, sürgün yaşamına geri dönmek anlamına geldiğini çok iyi biliyordu. Bu onun yaşadığı üçüncü darbe oluyordu. 27 Mayıs 1960 ihtilalinde henüz 14 yaşında bir ortaokul öğrencisiydi. 12 Mart 1971’de yüreği Türkiye’nin kaderini değiştirmek için atan 25 yaşında ilerici, devrimci genç bir yayıncıydı.

12 Eylül 1980 günü ise, 34 yaşında Türkiye’nin tanınmış bir aydını ve sanatçısı olarak Akdeniz Diyalogu toplantısına katılmak için Marsilya’da bulunuyordu. Türkiye’den gelen aydınlar şaşkınlık ve büyük üzüntü içindeydiler. Hepsi de 12 Mart darbesini yaşamışlardı. Çok zor bir durumdu Marsilya’da yaşadıkları. Uluslararası üst düzey bir toplantıdan sonra ülkelerine dönüp dönemeyeceklerini bile bilmiyorlardı. Birçoğu darbecilerin gözünde “vatan haini” konumundaydı.

Ne yapacaklardı?

Marsilya’dan Paris’e uçarken gökyüzünde konuştular.

Mümtaz Soysal “Ben dönüyorum,” dedi.

Aziz Nesin, Paris’te yaşayan oğlunu gördükten sonra Türkiye’ye dönecekti.

Çetin Altan, bir süre Paris’te kalacaktı.

Yaşar Kemal ile
Zülfü Livaneli Paris'te...

Yaşar Kemal ile Zülfü Livaneli ise “Dönmüyoruz!” dediler.

Uçak Paris’e indi. Türkiye’nin değerli evlatlarının yolları orada ayrılmış oldu. Şen ve umutlarla geldikleri Akdeniz Diyalogu toplantısından yasal, buruk, Türkiye adına kahredici bir hüznün ve derin kaygılarla ayrı yönlerle doğru dağılıyorlardı.

Yaşar Kemal ile Zülfü Livaneli, iki yıl öncesine kadar yaşadıkları Stockholm’e gittiler. Türkiye’den bir haftalığına ayrılmışlardı, Paris Havaalanı’nda, kaç yıl süreceğı belli olmayan yeni bir sürgün hayatına ilk adımlarını hiç istemeden attılar.

Siyasi Mültecilik Yılları

Hayat koptuğu yerden devam etmeye başlamıştı. Zülfü Livaneli, durmadan yeni plak çalışmaları yapıyor, film müzikleri besteliyor, öyküler, gazete yazıları yazıyordu. On parmağında on hüner vardı. 1982’de Nevşehir ve Avanos’da, Kızılırmak kenarında Cornelius’un çevirdiği *Gülibik* filminin müziğini yaptı. Bu müzik, filminden daha meşhur olmuş, 12 Eylül karanlığının içinde kıvranan insanlara umut aşılamıştı.

Livaneli, aynı zamanda Avrupa’da, Yunanistan’da çeşitli konserler veriyordu. Özellikle Yunanlı sanatçı Maria Farandouri ile birlikte verdiği konserler büyük yankılar uyandırıyor. Yunanistan’da bir barış elçisi olarak alkışlanıyordu. 1983 yılında Korsika’da, Akdeniz Film Festivali’nin açılışında Maria ile bir konser vermiş

Zülfü Livaneli ile Maria Farandouri bir konserde.

ve konserde yer yerinden oynamıştı. İlgi doruktaydı. Tam o günlerde bir Avrupa turnesi önerisi aldı. Şilili şarkıcı Viktor Jara, 1973 yılında Allende'ye karşı yapılan faşist darbe sırasında gitar çalan elleri kesilerek öldürülmüştü. Onun ölümünün onuncu yılında, Zülfü Livaneli, Maria Farandouri ve Şili grubu Inti Illimani Avrupa çapında anma konserleri verecekti. Konserleri Alman Plane firması düzenlemişti. Bu firma aynı zamanda Zülfü Livaneli'nin plaklarını yayınlıyordu.

Turne başarıyla devam ediyordu. Sıra Hamburg'da St. Pauli Stadyumu'nda verilecek konsere gelmişti. Bu konsere Joan Baez de katılmıştı.

Zülfü Livaneli, Hamburg'a daha gelmeden Cornelius'a haber vermişti. Cornelius onu evine davet etti. Livaneli, Hamburg'a ayak basar basmaz Cornelius'un evine geldi. Ağaçlar ve çiçekler arasındaki eve ilk kez geliyordu. Beş yıldan beri ilk kez görüşüyorlardı. Hasretle sarıldılar birbirlerine.

Cornelius, "Gel benim kardeşim, gel!" diyerek evine buyur etti dostunu. Zülfü, kapıdan girer girmez karşısında Yaşar Kemal'in büyük boy resmini görünce bir hoş oldu. Resimde Yaşar Kemal mutlu ve umutlu gülüyordu.

Şömineli salona geçtiler. Duvarlar Orhan Peker'in, Avni Arbaş'ın, İbrahim Çallı'nın orijinal resimleriyle doluydu. Ocakta odunlar yavaş yavaş yanmaktaydı.

Cornelius, "Nerede oturmak istersin?" diye sordu. Salonun büyük penceresinden arka bahçe ve ortasındaki havuz görülüyordu. Zülfü Livaneli, "Dışarıda otura-

lım!” dedi. Dışarı çıktılar. Ormandan kuş sesleri geliyordu. Müthiş bir dinginlik vardı havada. Zülfü kalktı, havuzun yanına gitti. Havuzun içindeki kırmızı balıklar sakın sakın yüzüyorlardı.

Sonra Karin ile kızı Simone geldiler. Simone misafirlerini ilk kez görüyordu. Ama hiç yabancılık çekmedi. Karin, çok içten davranıyordu. Livaneli’nin karısını, kızını sordu. Kahveler içildi. Hasret giderildi. Zülfü, verecekleri konserden bahsetti ve Bischoff ailesini konse-re davet etti. St. Pauli Stadyumu’ndaki konser muhteşem oldu.

Bu konseri, Helsinki ve Stockholm konserleri izlemişti. Turneden sonra, Livaneli bir işini halletmek için tekrar Almanya’ya geldi. O günlerde oturma izniyle ilgili bazı sorunları vardı, çözümünü zaman alıyordu.

Cornelius’larda kalmaya başladı. Aylardan kasımdı. Almanya’da havalar iyice soğumuş, ilk kar çoktan yağmıştı. Zülfü Livaneli, artık misafir değil, Cornelius’un ailesinin bir ferdi haline gelmişti. Mutfakta Karin’e yardım ediyor, yemek pişiriyor, bulaşıkları yıkıyor, ocağa odun getiriyor, küllerini temizliyor, bol bol okuyor ve saz çalıyordu.

O günlerde Cornelius da felsefe konularına merak sarmış, Blumenberg adlı düşünürün “*Yaşama Zamanı, Dünya Zamanı*” adlı kitabını dikkatle okuyup anlamaya çalışıyordu. Bu kitap onun dünya ve insan hakkındaki görüşlerini etkilemişti. Livaneli de o günlerde konserlerden artan zamanlarında felsefe ve psikoloji sorunlarıyla uğraşüyor, yeni görüşleri anlamaya, özümleme-

ye çalışıyordu. “Yalnızca müzikten anlayan, müziği de anlayamaz!” düşüncesini kendine ilke edinmişti. Felsefesiz, müzik olamazdı. Dünya görüşü sağlam, tutarlı felsefi temellere dayanmalıydı. Livaneli, Blumenberg’in kitaplarını ve görüşlerini ilk kez, Cornelius ile Hittfeld’deki sessiz orman yollarında uzun uzun konuşup tartışarak tanımıştı.

Livaneli, Cornelius’lara geleli iki ay kadar olmuştu. Eşini ve biricik kızını Stockholm’de bırakmıştı. Onların özlemini çekiyordu. Başarıdan başarıya koşuyor, ama hasretler bitmiyor, dallanıp budaklanıyordu. Mülteciliğin, sürgünlüğün, haymatlosluğun en zor yönüydü zaten insanın hasretler içinde yanıp tutuşması. Fakat kimseye, Cornelius’a, Karin’e bile içindeki sıkıntıdan, içindeki hasret ateşinden söz etmiyordu.

Almanya pırl pırl süslenmiş, Noel bayramına hazırlanıyordu. Cornelius’lar Katolik mezhebindendir, ama açık görüşlüdürler, fazla kiliseye falan gidip gelmezler. Buna rağmen, Noel bayramına onlar da hazırlanıyorlardı. Karin güzel bir Noel çamı almış, şömineli salonunda, ocağın tam karşısına koymuş, mumlarla, renkli parlak Noel süslemeleriyle süslemiş, hediyeleri de çam ağacının altına yerleştirmişti. Dışarıda kar yağıyordu. Hamburg kar altında Noel bayramına hazırlanıyordu.

Noel bayramında, aile fertleri en yaşlı, en saygın aile büyüğünün evinde toplanırlar. Birbirlerine hediye verirler. Özel Noel yemeği yenir. Karin, gördüğü, bildiği Noel hazırlıklarını yapıp bitirmişti. Zülfü Livaneli, kendini öksüz bir çocuk gibi hissediyordu. Karin ona da bir he-

diye almış, çam ağacının altına koymuştu. Ama Livaneli, karısına, kızına hediye alamamıştı. Parasızlıktan değil, Almanya günlerinin bu kadar uzun süreceğini tahmin edememişti.

Noel akşamı, şömineli salonda büyük yemek masasının dört tarafına Cornelius, Karin, Simone ve Livaneli oturmuştu. Şömineyi, Livaneli yakmış, yedek odunları ocağın önüne güzelce istif etmişti. Noel yemeğine, Karin buyur etmiş ve kırmızı bayram şarabını Zülfü Livaneli'nin şerefine kaldırmıştı. Zülfü ile Cornelius karşılıklı oturmuşlardı. Karin, hafızasında kalan mutlu Noel akşamlarından hatıraları anlatıyordu. Cornelius bir ara, Zülfü'nün yüzündeki hüznün bulutlarının arasında kendini görür gibi oldu. Haymatlos olarak Çorum'daydı, sonra İstanbul'a, Tarabya'ya gidip geldi. O günlerin yalnızlığı tüylerini diken diken etti. Dokunsalar ağlayıverecekti. Tuttu kendini, "Haydin bakalım, gelecek güzel günlerin şerefine!" diyerek kadehini kaldırdı. Odaya çıtır çıtır yanan kalın gürgen odunlarının sıcaklığı yayılıyordu.

Zülfü Livaneli, sessizce yerinden kalktı, kitaplığın yanındaki sazını eline aldı. Kılıfını çıkardı. Noel ağacının yanına, şöminenin tam karşısına bir sandalye çekip oturdu. Kimseden bir ses çıkmıyordu. O an Hamburg, Hittfeld, çevredeki ormanlar susmuş, yüzlerini Livaneli'ye dönmüş, kulaklarını ona vermişlerdi.

Livaneli sazını bağrına bastı. Ayarını yaptı. Yumdu gözlerini. Anadolu'nun üstünde uçmaya, dağlarını, ovalarını, havasını solumaya, insanlarını, çiçeklerini kokla-

maya başladı. Sağ eli geçmişe, sol eli geleceğe doğru gidip geliyordu. Yüreği ve aklı ise geçmişle geleceği birleştiriyor, ses olup dalga dalga odaya, odadakilerin gönüllerine, ormana, Hamburg’a, dünyaya doğru yayılıyordu. Anadolu’nun ise o an hasretiyle yanan sürgündeki evladından haberi bile yoktu.

Önce hafiften, yavaştan, doğaçtan çalışıyordu. Karin o akşam yaşanacak güzelliğin tekrarının olmayacağını düşünerek, Noel çamının altına, hediye paketlerinin arasına teybini koymuş, ses kaydını yapmak için hazırlanmıştı. Yavaşça yerinden kalktı, Zülfü’ye duyurmadan, teybin düğmesine bastı.

Zülfü bu kez türkülere başladı. *Leylim Ley*’i söylerken Cornelius da eşlik ediyordu. “*Yedi yıldır uğramadım yurduma*” derken, Zülfü’nün içinden ağlamak geldi! Cornelius ise çoktan uçup gitmişti Çorum’a; atına binmiş uçsuz bucaksız Çorum ovasında arkadaşlarıyla birlikte uçuyordu. “Off be Zülfü, off!” diyebilirdi. Zülfü ise gözlerini biraz açtığı anda, ateşin kızılığını görmüştü. Gözyaşlarını türkünün sözlerine, sazının bağına akıttı sessizce. “*Dert ortağı aramadım derdime,*” derken kanatlanmış uçuyordu Anadolu bozkırının üstünde. “*Geleceksen bir gün düşüp ardıma / Ele değil, yüreğine sor beni!*”

“Leylim ley” nakaratlarına Karin, Simone, Cornelius da katılıyordu...

Ara vermeden “*Karlı kayın ormanı*”na geçti. Off be off! Deli erder insanı bu ayrılık, bu hasret, bu ölüm!

“*Yedi tepeli şehrimde, bıraktım gonca gülümü*”

Yüreği fırlayacak yerinden, ama çıkamıyor, ses olup yayılıyor dünyaya...

Sonra Pir Sultan'dan, sonra Karacaoğlan'dan söyledi.

Sonra sözleri bıraktı, sadece ses oldu, su oldu, deniz oldu, rüzgâr oldu...

Sonra yeni bir türküye başladı.

"Eşkîya dünyaya hükümdar olmaz!" diye haykırıyordu, onu sürgünde yaşamaya mecbur eden barbarlara karşı.

Cornelius, "Olmaz, olamaz! Bu dünya Hitler domuzuna kalmadı, üç beş generale de kalmaz Zülfü!" diye bağırarak katılıyordu Livaneli'nin dünyasına...

Sonra sözü bıraktı, sese geldi yeniden, sözün bittiği yerde, sesin her şey olduğu bir dünyadaydı. Gözünü açtığı anda, ateşin kızıllığı gözünü aldı. Kapadı... O an geçmişten geleceğe, yakından uzağa doğru uçuyor, yağmur olup yağıyor, susuzluktan çatlamış toprağın yarıklarına, özgürlüğe hasret insanların damarlarına girip akıyordu... Kâh yerdeydi, kâh gökte... Öfkeydi, sevinçti, umuttu, düştü, düşünceydi... Su idi, kar idi, borandı... Kuştı, tomurcuktu, çiçektir... Gül olmuş, dikenini okşuyordu...

O gece Zülfü Livaneli'de her şey vardı. Ses söze dönüşmüş, sonra yeniden ses olup dalgalanmıştı. Her şey vardı o gece, ama sadece kin, nefret yoktu... İnsan, sevgiyle insanlaşacaktı...

Cornelius, Karin ve Simone bir daha böyle bir Noel gecesi yaşamadılar. Zülfü Livaneli de yaşamadı. 1984 yılı

Nisan ayında Türkiye’ye kesin dönüş yaptı. Cornelius ile dostluğu soğumadan devam ediyordu. Cornelius da bir yandan Yaşar Kemal’in romanlarını Almancaya çeviriyor, bir yandan da Anadolu tarihiyle ilgili belgesel filmler yapıyordu. Çorum’daki enterne haymatlos yıllarında gördüğü Hitit uygarlığının kalıntıları, Yazılıkaya ve Hattuşaş harabeleri onun çok ilgisini çekmişti. Bu konuda belgesel bir film yapımı için hazırlıklara başladı. Okudu, araştırdı, gezdi, dolaştı, para kaynağını buldu. Film çekimi 1985 yıllarında Çorum, Kayseri, Nevşehir yöresindeki Hitit kalıntılarında yapıldı. Cornelius, filmin adını Karin ile birlikte düşünerek “*Hattuşaş Yanıyor*” koydu.

Peki filmin müziği ne olacaktı? Karin, “Zülfü’nün 1983 Noel akşamında çaldıkları, söyledikleri bana göre bu filme tam uyar!” dedi. Denediler, bir daha, bir daha dinlediler. Karin’in önerisi doğrudu. Zülfü’nün doğaçtan çaldığı müzik, özellikle “*Eşkırıya dünyaya hükümdar olmaz*” türküsünden sonra doğaçtan çaldığı son bölüm, filmin sonundaki Tanrıların isyanına, Hattuşaş’ın yanışına tam uyuyordu. Zülfü’ye bile söylemeden Noel akşamında, Karin’in kaydettiği müzikleri aynen “*Hattuşaş Yanıyor*” filminde kullandılar.

Gün Ola, Devran Döne!

Kara gün kararıp kalmaz. Baharlanmış ağaca çiçek açma diyemezsin! Türkiye, 1985 sonrasında yavaş yavaş 12 Eylül darbesinin şokunu atlatmaya, çıkış yolları aramaya başlıyordu. Dünyada da insanlığı çevre fe-

laketlerinden, nükleer savaşın yıkımlarından, iki kam-
pa bölünmüş süper güçlerin tehlikeli dalaşmalarından
kurtaracak çareler aranıyordu. Bu amaçlar doğrultusun-
da çeşitli uluslararası toplantılar düzenleniyordu. Sov-
yetler Birliği'nde Gorbaçov dönemi başlamıştı. Yeni ara-
yışlar söz konusuydu.

Tam bu dönemde, Kırgız yazar Cengiz Aytmatov, Kır-
gızistan'ın başkenti Frunze [bugün Bişkek] yakınlarında,
Issık Göl kıyısında "Issık Göl Forumu" adlı uluslararası
üst düzey bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıya, Ame-
rika, Rusya, Hindistan, Küba, İtalya, İngiltere, İspanya,
Fransa, Etiyopya ve Türkiye'den tanınmış, ülkesinde ve
dünyada saygınlığı olan aydınlar katılmıştı. Yaşar Kemal
ile Zülfü Livaneli Türkiye'den davet edilmişlerdi.

Issık Göl Forumu, 13 Ekim 1986 günü, Ala-Arça'da,
Cengiz Aytmatov tarafından açılmıştı. Katılımcılar dü-
şüncelerini, önerilerini özgürce dile getiriyor, dünyanın
gidişatını değerlendiriyor ve daha iyi bir dünya için öne-
rilerini sunuyordu.

Yaşar Kemal konuşmasına, "Dünyamız, bugün her
zamankinden daha çok barışa, dostluğa ve işbirliğine
muhtaç," diyerek başlamıştı. "Korkunun ecele fayda-
sı yoktur, diyen bir atasözü vardır Türkçede. ... Korka-
rak, korkutarak dünyamızı atom belasından kurtarama-
yız. Her zaman olduğu gibi, bir gün gelir bu korkuya
da, atom korkusuna da alışabiliriz. Belki de korku bizi
felç eder. Korkuyu unutabiliriz de. Atoma, dünyamızın
yok oluşuna karşı bilinçlenmeliyiz. Bilimin inancıyla zırh-
lanmalıyız." diye sürdürdü konuşmasını.

16 Ekim 1986 günü, toplantının son konuşmasını Zülfü Livaneli yapmıştı. “Ben besteciyim, ama konuşmamın müzikle doğrudan bir ilgisi yok,” diyerek başlamıştı konuşmasına. Sonra, “İnsanoğlu kendini ve dünyayla ilişkili görüşlerini sarsan üç büyük şok geçirdi,” diyerek bu konudaki görüşlerini açıklamaya başladı. Bu görüşlerini, 1983 Noel bayramı öncesinde, Hittfeld’de, Cornelius ile yaptıkları uzun tartışmalar, araştırmalar sonrasında netleştirmişti. Cornelius’un adını andıktan sonra, üç büyük şoku açıklamaya başladı. “Bunlardan ilki Kopernikus’tu. Dünyanın güneşin çevresinde döndüğünü kanıtladı. ... İkinci şok Darwin’di. İnsanoğlunun orijininin sanıldığı kadar kutsal olmadığını gösteriyordu. Üçüncü şok ise, Freud tarafından insan libidosunun açıklanışydı.”

Zülfü Livaneli, konuşmasının devamında, “Ayrıca insanların kendi düşüncelerini geliştirebilmeleri için doğru haber kaynaklarına gereksinimleri var. Haber akışındaki ve bilgilendirmedeki çarpıtmalar, ‘manupulation’ bence çağımızın en önemli sorunlarından biridir,” düşüncesine vurgu yaptı.

Haber akışındaki çarpıtmaları, basının insanı hem vezir hem de rezil eden sorumsuz tutumunu 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri sonrasında bizzat yaşamış; Türkiye’deki bazı basın çevreleri, bazı gazeteler onu generallerden önce “vatan haini” ilan etmişti. Onun sürgün hayatının uzamasında, sorumsuz basın organlarının, sahibinin sesi olan gazetelerin de payı olmuştu.

Issık Göl Forumu, dünyada çok yankı uyandırmış, hatta Gorbaçov, daha sonraki yıllarda, Sovyetler Birliği'ndeki yeniden yapılanma ve açılım politikalarını oluştururken, bu toplantıda dile getirilen görüşlerden faydalandığını söylemişti.

Yaşar Kemal ile Zülfü Livaneli, toplantıdan dönerken yeni film projeleri üzerinde konuşmuşlardı. Livaneli, Yaşar Kemal'in bir romanını filmleştirmek istiyordu. O yıllarda *Yer Demir Gök Bakır* Cornelius tarafından Almancaya çevrilmiş ve Union Verlag tarafından yayınlanmış, büyük yankı uyandırmıştı. Livaneli bu romanın filmini çekmek istiyordu. Uzun konuşmalardan sonra, Yaşar Kemal bu öneriyi kabul etmişti.

Livaneli, film projesini Cornelius'a da anlattı. Film, Alman kredisıyla finanse edilecek, Alman teknik ekip tarafından yapılacaktı. Cornelius, bu filmi Almancaya çevirecek, ayrıca Alman film ekibiyle anlaşmayı sağlayacaktı. Cornelius'un da film yapım deneyimi vardı. Livaneli'nin önerisini kabul etti. Birlikte 1986 yılında, Erzincan'ın Çayırılı ilçesine bağlı, eski adı Hınzoru, yeni adı Pınarlıkaya olan Alevi köyüne gittiler. Film için çevrenin uygun olup olmadığını incelediler. Her şey senaryoya uyuyordu. Çekim için ekipler hazırlandı, karlı buzlu bir günde köye gidildi. Cornelius, eline çift kırma tüfeğini alıyor, çevredeki mağaraları incelemeye gidiyordu. Almancaya çevirdiği romanın filmini çekmek ona çok büyük bir mutluluk ve onur veriyordu.

Yer Demir Gök Bakır, güzel bir film oldu. Berlin ve Cannes film festivallerine katıldı. Başarısı herkesi, ama

özellikle de Cornelius'u çok sevindirdi. Cornelius ile Livaneli arasındaki karşılıklı sevgi, temiz dostluk, candan kardeşlik bu güzellikleri yaratmıştı ve yaratmaya devam edecekti.

Cezaevlerinde Açlık Grevleri ve “Hayata Dönüş Operasyonu”

Yıl 1996. Cornelius ve ekibi, *İstanbul'da Bir Aşk* adlı filmin çekimi için Türkiye'ye gelmişti. Cornelius, belgesel filmlerden, uzun metrajlı filmlere geçiyordu. *İstanbul'da Bir Aşk*, onun bu alandaki ilk filmi olacaktı. Senaryosunu kendisi yazmış, yönetmenliğini de üstüne almıştı. İddialıydı. Bu film, İstanbul gibi güzel olmalıydı. Çekimlere çoktan başlanmış, neredeyse işin sonuna geliniyordu. Karin ve Simone de İstanbul'a gelmişlerdi. İstanbul'u gezmek, İstanbul'un yeni güzelliklerini keşfetmek, dostlarını ziyaret etmek için film çalışmalarından zaman ayırıyorlardı.

Cornelius ve ailesi için, İstanbul demek, aynı zamanda Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli, Ara Güler, Fikret Ötügen, Mustafa Pilevneli gibi değerli dostlar demekti. İstanbul'a her geldiklerinde, Yaşar Kemal ve Zülfü Livaneli ile görüşmeden geri dönmezlerdi.

1996 yazında da bir yandan film çekerken, bir yandan da dostlarını ziyaret ediyorlardı. Türkiye o zamanlarda Doğru Yol Partisi ile Refah Partisi'nin (Necmettin Erbakan ile Tansu Çiller) koalisyon hükümetiyle yönetiliyordu. Mehmet Ağar adalet bakanı idi. Adalet Ba-

kanlığı'nın çıkardığı, cezaevleriyle ilgili “Mayıs Genelgesi” olarak anılan genelge cezaevlerindeki siyasi mahkûm ve tutukluların tepkisine yol açmıştı. Türkiye çapındaki 43 cezaevinde, mayıs ayından itibaren açlık grevleri başladı. Toplam 2174 mahkûm açlık ve 355 mahkûm da ölüm orucuna katılmıştı. Ölüm orucuna katılanlar birer birer ölüyordu. İstanbul Sağmalcılar Cezaevi açlık grevlerinin ve ölüm oruçlarının merkezi durumundaydı ve gencecik insanlar onurlarını korumak, cezaevi şartlarını iyileştirmek için hayatlarını ortaya koymuşlar, günden güne ölüme gidiyorlardı. Her gün gazetelerde açlık grevinde ölen siyasi mahkûmların haberleri ve resimleri yayınlanıyordu.

Hükümet, inat ediyor, akıl ve mantığa göre değil, siyasi çıkarlarına göre davranıyordu. İnsan Hakları Derneği ve bazı sivil toplum örgütleri, Eşber Yağmurdere'li gibi insan hakları savunucuları ölümleri önlemek ve ölüm oruçlarına bir çözüm bulmak için uğraşıyorlardı. Ölüm oruçlarında yetmişinci güne gelinmişti. Tam o günün şartlarında Yaşar Kemal ile Zülfü Livaneli hükümetle açlık grevindeki gençler arasında arabulucu olmak, ölümleri önlemek için Sağmalcılar Cezaevi'ne gittiler. Açlık grevindeki insanları, ölüm kokusu sarmış koğuşları ziyaret ettiler. Açlık grevi sözcüleriyle, açlık grevinde direnenlerle konuştular, isteklerini tespit ettiler. Siyasi mahkûmlar, açlık grevinde ölümün sınırına gelmiş gencecik insanlar Yaşar Kemal'e ve Zülfü Livaneli'ye güveniyor, saygı ve sevgi gösteriyorlardı. Yaşar Kemal ve Zülfü Livaneli'nin bütün çabaları ölümü önlemektir. İstanbul Baş-

savcısı Ferzan Çitici ve Refah Partisi Milletvekili Mukadder Başegmez ile görüşüyor; hükümet ile açlık grevindeki insanların arasını bulmaya çalışıyorlardı

Ölüm oruçlarında ölenlerin sayısı on iki olmuştu. Her geçen saat, her geçen gün yeni ölüm haberleri gelebilirdi. Ölüme direnme sınırı aşılmıştı. Haber ajansları bu korkunç olayı belgelemek, doğru haber verebilmek için uğraşüyor, güvendikleri kişilere, kurumlara danışıyorlardı.

Almanya'nın en güvenilir haftalık haber dergilerinden biri olan *Spiegel*, haberi almış, ama olayın boyutlarının korkunçluğu karşısında kendi güvendiği kanallardan doğruluğunu araştırmaya başlamıştı.

Cornelius Bischoff, *Spiegel* dergisinin Türkiye hakkındaki haberlerde güvendiği, onay aldığı insanlardan biriydi. Birkaç yıl önce, 2 Temmuz 1993 günü, Sivas Madımak Oteli'nde 37 insanın diri diri yakıldığı korkunç katliam sırasında da *Spiegel* dergisine en güvenilir haberleri Cornelius vermişti.

1996 yılının o acılı gününde de derginin haber müdürü harıl harıl Hamburg'da Cornelius'u arıyordu. Sora sora İstanbul'da olduğunu öğrendi ve telefon bağlantısı kurdu. Haber Müdürü Dieter Bednarz, Türkiye'deki cezaevlerinde siyasi mahkûmların yürüttükleri açlık grevleri ve ölüm oruçları hakkında Cornelius'tan acilen ayrıntılı haber istiyordu.

Cornelius, ölüm oruçları hakkındaki televizyon ve gazete haberlerini izlemişti. Yaşar Kemal ile Zülfü Livaneli'nin arabulucu olduklarını biliyordu. Yaşar Kemal ile konuşmuş, birinci elden haberleri almıştı. Cornelius,

açlık grevinde, ölüm orucunda günden güne ölüme giden insanları öz kardeşleri olarak hissediyor, onların hayatları hakkında büyük kaygılar duyuyordu.

“Tamam, size birinci elden, en güvenilir haberleri ulaştıracağım. Bana biraz zaman veriniz,” dedi.

“Bir gece vaktimiz var!” dedi Haber Müdürü Bednarz.

Cornelius, film çekimini, senaryo işlerini bıraktı. Karin ile birlikte derhal Zülfü Livaneli’yi aradı. Ne yaptı etti, telefonla ona ulaştı. Durumu anlattı. “Tamam, hemen gelin bizim eve!” dedi Livaneli.

Apar topar bir taksiye atlayıp, Livanelilere gittiler. Durumu değerlendirdiler. Yaşar Kemal’e ne yapacaklarını sordular.

“Zülfü sen hemen bir haber yaz! Cornelius derhal çevirsin, bu gece haber yerine ulaştırılsın!” cevabını aldılar.

Livaneli, hemen Bayrampaşa Cezaevi’nde gördüklerini, yaşadıklarını yazıya döktü. Taslak metni, Yaşar Kemal’e okudu. Onayını aldıktan sonra, “Cornelius, haydi bakalım! Buyur, çeviri senin işin!” diyerek verdi.

Cornelius, gece yarısı başladı çeviriye. Sabaha karşı bitirdi. Karin, çeviriyi temize çekti ve sabah erkenden faksla haberi Almanya’ya, *Spiegel*’e ulaştırdı. Almanya ve dünya, açlık grevleri ve ölüm oruçları hakkında, en güvenilir bilgileri, bu şekilde 29 Temmuz 1996, tarihli ve 31. sayılı *Spiegel*’den okuma olanağı bulmuştu.

Yaşar Kemal ile Zülfü Livaneli’nin ve diğer sorumlu, vicdan sahibi insanların çabalarıyla hükümet ile ölüm orucundaki ve açlık grevindeki mahkûmlar arasında an-

laşma sağlandı; hapishanelerde bu anlaşma alkışlarla, kucaklaşmalarla kutlandı. Ölümün sınırına gelmiş insanları yaşatabilmek için doktorlar ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Birçok insan bu çabalar sonucu yeniden hayata döndürülebilmmişti.

Bu güzel sonuca ulaşılmasında Cornelius ile Karin'in de katkıları olmuştu. *İstanbul'da Bir Aşk* filminin çekimi sırasında geçen günlerde Cornelius ile Karin Türkiye'de bir hayat kurtarmaya da yardımcı olmuşlardı. Cornelius ile Karin, bunun mutluluğunu ta yüreklerinin derinliklerinde hissetmişlerdi.

Daha sonra Adalet Bakanlığı, arabuluculuk çabalarından dolayı, Savcı Ferzan Çitici ile Mukadder Başegmez'e ödül verdi. İnsan Hakları Derneği de aynı konudaki çabalarından ötürü Yaşar Kemal ile Eşber Yağmurdereli'yi ödüllendirdi.

Açlık grevleri ve ölüm oruçları 2000 yılında da tekrarlandı. Türkiye o yıllarda Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Anavatan Partisi koalisyonu tarafından yönetiliyordu. Adalet Bakanlığı, siyasi mahkûmları "F tipi" denilen hücre sistemine sokmak istiyordu. Türkiye çapındaki birçok cezaevinde 816 siyasi mahkûm 20 Ekim 2000 günü, F tipi cezaevlerinin kapatılması, Terörle Mücadele Yasası'nın kaldırılması gibi taleplerle açlık grevine başladı. Açlık grevleri 19 Kasım 2000 günü ölüm orucuna dönüştürüldü.

Gencecik insanlar, hücre sistemine geçişi önlemek için hayatlarını ortaya koyarak ölüm orucunu sürdürüyor, günden güne ölüme yaklaşıyorlardı.

Açlık grevlerine ve ölüm oruçlarına son verilmesi için Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli, Orhan Pamuk, Oral Çalışlar, Mehmet Bekaroğlu ve Can Dündar gibi yazarlar, sanatçılar Bayrampaşa Cezaevi'ne giderek ölüm orucundaki siyasi makûmlarla görüşmeler yaptılar; onların taleplerini Başbakan Ecevit'e ve Adalet Bakanı'na bildirdiler. Sabır ve anlayış rica ettiler.

Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli 1996 yılında, Başbakan Erbakan'ı, tutukluların bazı isteklerini kabul etmesi konusunda ikna edebilmişler ve anlaşma sağlayabilmişlerdi. Fakat benzer konularda Başbakan Ecevit'i ikna edemediler. Ecevit ile sürdürdükleri görüşmeler sonuçsuz kaldı.

Hükümet, 19 Aralık 2000 günü, 20 cezaevinde, aynı anda resmi adı “Hayata Dönüş Operasyonu” olan bir operasyon başlattı, silah ve zehirli gazlar kullanıldı. Za-

“Hayata dönüş operasyonu” sırasında, Bayrampaşa Cezaevi'nde zehirli gazlarla perişan edilmiş kadın mahkûmlar. (2000)

ten operasyon hazırlıklarına iki ay kadar önce başlanmış, Bayrampaşa Cezaevi'nin ölüm orucu tutulan kadınlar koğuşunun tavanı, tamirat yapılıyor gerekçesiyle delinip, kapatılmıştı. Operasyon sırasında bu delik açılarak kadın mahkûmların üstüne sinir gazı ve insan derisini yakan özel bir zehirli gaz atılmıştı.

Operasyona yaklaşık on bin güvenlik görevlisi katıldı. İki asker, otuz siyasi mahkûm toplam otuz iki insan hayatını kaybetti, yüzlercesi yaralandı. Ölen mahkûmların çoğu gaz zehirlenmesiyle, kurşun yarasıyla ve koğuşlarda çıkan yangınlarda yanarak ölmüştü.

1996'da arabuluculuk yapanlara ödül verilmişti. 2000 yılında ise, F tipi cezaevlerinin mimarlarından olan ve "Hayata Dönüş Operasyonu" sırasında Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü görevinde bulunan Ali Suat Ertosun'a, 2004 yılında, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti kararıyla, Devlet Bakanı Cemil Çiçek tarafından "Devlet Üstün Hizmet Madalyası" verildi.

Cornelius, bunları duyduğunda, yüreği yandı. "İnsan olan insan bunları yapar mı? İnsan hapiste de olsa, evinde de olsa insandır. Keşke 2000 yılında da Yaşar ile Zülfü'nün çabaları başarıya ulaşıyorsa, keşke bu 32 insan ölmeseydi!" diye diye gözleri yaşardı.

Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli, her zaman, kara günde de, aydınlık günde de Cornelius'un en yakın, vefalı dostları oldular.

Cornelius'un kızı Simone, Livaneli'yi ve Yaşar Kemal'i tanıdığında daha ortaokul öğrencisiydi. Ama onlardan

çok etkilendi. Simone için onlar, özgürlük mücadelesinde, siyasi tutum ve davranışlarında özdeşleştiği, kendini bulduğu örnek insanlar oldular.

Gözlerin Bir Çığlık adlı şarkı, Cornelius'un, Karin'in, Simone'nin, Livaneli'nin ve dürüst insanların hayatlarının özeti gibidir:

“Her şey insanı sevmekle başlar.”

ON İKİNCİ BÖLÜM

TEŞEKKÜRLER TÜRKİYE! TEŞEKKÜRLER CORNELİUS!

Küskünlük ve Barış

Ethel, altı yıllık Almanya macerasından hayal kırıklığıyla dönmüş, Almanya'ya küsmüştü. Almanya onu sıcak karşılamamış, bağrına basmamış, yaralarının iyileşmesine yardımcı olmamıştı. Zaten Almanya'nın Nazi rejiminden kaçarak Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmış evlatlarının hayatından, çektikleri acılardan haberi bile yoktu. Bischoff ailesinin İstanbul'da kalan kızı, kızının çocukları, torunları çoktan unutulmuştu. Edith'lerin, Ethel'lerin Almanya hasretinden kaç Almanın haberi olmuştu ki!

Ethel, boynu bükük döndü İstanbul'a! Kırgındı, küskündü. Bu yüzden on yıl gitmedi Almanya'ya. 1996'da kendi başına tekstil üretimi ve kalite kontrolüyle ilgili bir firma kurdu. Ticari bağlantıları vesilesiyle sık sık Almanya'ya gidip gelmesi gerekiyordu. Fakat Almanya'da kalmak, geceleme istemiyordu.

Firmasının Almanya bağlantısı Stuttgart yakınlarındaki Pforzheim kentindeydi. Sabah erkenden kalkıyor, saat

6.00 uçağına biniyor, Frankfurt Havaalanı'ndan taksiye binip doğruca Pforzheim'daki fabrikaya gidiyor; akşama kadar çalıştıktan sonra, yorgun argın tekrar Frankfurt Havaalanı'na gelip İstanbul uçağı ile gece sabaha karşı saat 02.00'de Yeşilköy Havaalanı'na dönüyordu. Evine vardığında bitkin bir vaziyette yatağı atıyordu kendini.

Almanya'ya küskün olduğu yıllarda mutsuzlukları, huzursuzlukları artmıştı. Yaşama heyecanı bile azalmıştı. Hiçbir şeyden zevk alamıyordu. Ruhen yorulmuştu. 81 numaralı Yeşilköy Eminönü otobüsünde tanıyıp âşık olduğu, sevdalandığı, aynı yastığı baş koyduğu Anastas'a bile sıcak davranamaz, Anastas'ın sıkıntılarını kaldıramaz olmuştu.

Aslında yıllardan beri devam edip gelen sorunlardan, Edith'in ve Umberto'nun vefatlarından, kemiklerinin getirilme uğraşlarından; aynı zamanda kendi ailesinin, kendi ana babasının dertlerinden Anastas da çok yorulmuştu. 1999 yılında babası Stefan Rizo ve 2004'de annesi Sultana vefat etmişti. İkisini de Feriköy'deki Bulgar Mezarlığı'nda toprağı vermişlerdi. Yaşlı halalarına ve amcasına Anastas kol kanat geri yordu. Bir baba olarak oğulları Stefan ile Nicolay'ı iyi bir şekilde yetiştirmenin sorumluluklarını yerine getirmeye çalışıyordu. Hayat zordu ve Anastas'a hayat ağır gelmeye başlamıştı.

Ethel ile Anastas 1994 yılında ayrılmaya karar verdiler. Ayrılmak isteyen, üç yıldan beri yaşadığı bunalımlar yüzünden ayrılma talebinde bulunan Ethel'di. Anastas, acı da olsa, karısının isteğini kabul etti. Zorla güzellik olmazdı. Ethel, Anastas'ın evinden 500 metre ka-

dar uzaklıktaki İlbey Sitesi'ndeki küçük bir eve taşındı. Çocuklar bu ayrılıktan çok etkilendiler, üzüldüler, önlemeye çalıştılar. Olmadı, olamadı. Sonra anne ve babanın kararına saygı gösterdiler. Stefan ile Nikolay istedikleri zaman istedikleri evde kalabiliyorlardı.

Şans

Evin önü Marmara Denizi idi. Kaldıkları daire giriş katıydı. Yüzme havuzunun doğu kıyısındaydı. Eve hem apartman kapısından, hem de üç basamak merdivenle çıkıvereren, denize nazır balkon kapısından giriliyordu. Hatta balkon girişi daha rahattı. Bu kapı yaz günlerinde çoğu zaman açık olurdu.

O yaz İlbey Sitesi'ne uzun kırmızı tüylü, bakımsızlıktan perişanlamış bir köpek gelmeye başladı. Havuzun kıyısındaki ağacın gölgesine kimseyi rahatsız etmeden sessizce yatıyor, sonra bir süre gözden kayboluyordu. Bu köpek Ethel'in dikkatini çekmişti. Birkaç hafta sonra, köpeği yine gördü. Birkaç çocuk onu taşıyordu. Hemen çocuklara çıkıştı. "Çocuklar, köpeğe taş atmayın!" dedi. Kırmızı köpek havuzun kıyısındaki bankta oturan Ethel'in yanına geldi, bir süre yattı, sonra gözden kayboldu. Site bekçisi şikâyet üzerine köpeği birkaç sefer site-nin dışına kovalamıştı.

Ethel'in canının sıkkın olduğu, hâlâ Almanya'ya küskünlüğünün devam ettiği günlerden birinde, bir öğle vakti, kırmızı köpek balkon kapısından sessizce içeri girdi, evin içini kokladı, odaları dolaştı, çıktı gitti. Bu sırada

Ethel mutfakta yemek hazırlıyordu. Köpeğin geldiğini fark etmemişti, giderken gördü, “Ne arıyorsun sen burada?” diye seslendi.

Aradan birkaç gün daha geçti. Aynı kırmızı köpek, bir sabah vakti, aynı şekilde balkon kapısından içeri girdi. Ethel, salonda oturmuş kitap okuyordu. Köpeği görünce elindeki kitabı bıraktı, “Aaa! Sen yine mi geldin? Ne arıyorsun sen? Aç mısın? Gel sana ekmek vereyim!” diye köpeklerle konuştu. Köpek, gözlerini Ethel’in gözlerine çevirdi. Gelip Ethel’i kokladı. Asil bir köpeğe benziyordu. Boynunda tasma vardı. Açlıktan kemikleri birbirine geçmiş olduğu halde, masanın üstünde duran peynirli ekmeklere dokunmadı.

Ethel kalktı, “Gel sana ekmek vereyim” diyerek balkona bir iki dilim ekmek koydu. Kırmızı köpek hızlı hızlı yedi, tekrar evin içine girdi, Ethel’i kokladı, çıktı gitti.

Ethel, köpekleri severdi. Annesi Edith de çok sevdi ve iyi bir köpek eğiticisi idi. Edith, parayla köpek satın almazdı; sokağa atılmış, yersiz yurtsuz, sahipsiz kalmış asil köpeklerden birini seçer, onu besler, temizler, eğitirdi. Ethel’in köpek sevgisi annesinin bir hatırasıydı.

Birkaç gün sonra, sıcak bir pazar günü, balkona çımaşır sererken, az ötedeki palmye ağacının altında toplanmış site sakinlerinin yakaladıkları kırmızı köpeği ne yapacaklarını tartıştıklarını gördü.

Birisi “Atalım bunu dışarı!” diyordu

Diğeri “Bir fabrikaya verelim, bekçi köpeği olsun!” diyordu.

Ethel, balkondan müdahale etti:

“O köpeği fabrikaya falan vermeyin, kahrından ölür!”

Biri “Abla sen siteyi mi düşünüyorsun, köpeği mi?” diye sordu.

Öteki “Abla sen mi bakacaksın köpeğe?” diye güldü.

“Evet, ben bakacağım!”

“Gel, al götür o zaman!” dediler alaylı bir şekilde.

Ethel, hemen gitti, köpeği aldı geldi. Tüyleri dökülmüş, uyuz olmuş, zayıf, bakımsız, perişan durumdaydı. Geliş o geliş!

Annesinden öğrendiği şekilde köpeğin bakımını yaptı. Yıkadı, kuruladı. Önüne yemek koydu. Karnı doyunca, köpeğin bakışları canlandı, kuyruğunu sallamaya başladı, Ethel’in yanına gelip yattı. Sevgiyle bakıyordu köpek. Ethel onun başını, uzun kulaklarını, boynunu okşadı.

“Sen nereden geldin?” diye sordu.

“Senin sahibin kimdi?” diye sevdi.

“Senin adın ne?” diye gözlerine baktı.

Asil bir av köpeğine benziyordu.

Kim bilir kimindi bu asil köpek?

Ne oldu acaba bu köpeğin evine, sahibine?

Acaba bu köpeği neden sokağa atmış olabilirler?

Ethel’in aklından bir sürü soru geçiyordu.

Bu köpeği, kendine, yurdundan atılan ya da yurdundan kaçmak mecburiyetinde kalan, sonra bilmedikleri bir ülkeye, Türkiye’ye, İstanbul’a gelip sığınan, Çorum’da enterne edilen, bir dilim ekmeğe muhtaç duruma düşen haymatlos annesine, anneannesine, Eduard dedesine benzetti.

Dedesinin, anneannesinin, annesinin, dayısının Türkiye'ye sığınmaları bir şans olmuştu. Eğer yakalan-salardı, toplama kamplarında belki yok olacaktı. ŞANS... Kader, kısmet, şans, talih! Bazen bir şans ya da şanslı bir tesadüf hayatın yönünü değiştiriyordu.

Ethel, uzun kırmızı tüylü bu köpek ile kendisi arasında bir kader benzerliği olduğunu hissetti. "Sen de vatanından atılmışsın. Sen de haymatlos olmuşsun! Gel, burası senin evin olsun!" diyerek boynunun altını okşadı. Göz göze geldiler: "Senin adın ŞANS olsun, bundan sonra!" dedi. "Şimdi sen burada dur, ben gidip uyuz ilacı alıp geleyim. Önce seni uyuzdan kurtaralım."

Ethel kısa sürede Şans'ı iyileştirdi, her gün işyerine gidip gelmeye başladılar. İşyeri, Şans'ın kalmasına uygundu. Şans, akıllı, disiplinli bir köpekti, kısa zamanda mutlu bir köpek oldu.

Bir gün caddede yürürken trafik lambasına geldiler. Ethel, farkına varmadan Almanca olarak, "Halt!" deyince, Şans hemen durdu. Ethel şaşırdı. "Allah Allah, bu köpek Almanca mı biliyor?" diye sordu kendi kendine. "Sitz!" Şans hemen oturdu. "Aaa! Şans Almanca da biliyor. Nereden öğrendi acaba?"

Şans daha sonraki günlerde Anastas ile tanıştı. O da köpekleri çok severdi. Anastas'ın evine gidip gelmeye başladı.

Şans insan halinden çok iyi anlardı. Ağzı var, dili yoktu sadece. Ethel üzüntülü olduğunda, yanına gelir, gözlerine bakar, Ethel'in üzüntüsünü paylaşmak isterdi.

Ethel ile Anastas'ın ayrı yaşadıkları günlerde, Anastas'ın evine gittiklerinde, bir Anastas'a, bir Ethel'e bakar, sanki "Siz neden ayrısınız?" diye sorardı. Bazen aralarındaki soğuk, gergin havadan etkilenir, ağlardı. O ağlayınca Ethel ile Anastas kendilerine gelir, susarlar, işi tatlıya bağlarlardı.

Şans, geleli altı ay kadar olmuştu. Bir gün Ethelle-re bir misafir geldi. Şans'ı görür görmez, "Aaa! Ben bu köpeği tanıyorum?" dedi.

Ethel, "Nereden tanıyorsun?" diye sorunca, bildiklerini anlatmaya başladı:

"Alman bir adamla evli olan bir Ermeni kadın komşumuz vardı. Bu köpek onlarındı. Alman kocası ölünce, köpeğe bakamayan komşumuz onu evden dışarı bırakmak zorunda kalmıştı. Asil bir ev köpeği olan bu köpek, bir yıl kadar bizim oralarda sokak köpeği olarak durdu. Sonra görünmez oldu. Biz öldü sanmış-tık. Demek ki, sizin evinize gelmiş. Tasmaşı da aynı tasma! Çok iyi bilirim ben bu köpeği!"

Ethel de Şans'ın hikâyesini özetledi. "Bir gün evimize gelmişti. 'Kal burada, bizim köpeğimiz ol!' dedim, kaldı, gitmedi bir daha! Biz ona Şans adını koyduk. Bize çok şans getirdi o!" dedi.

Şans, zamanla İlbey Sitesi'ne, Site sakinleri de Şans'a alıştılar. "Bu köpeği atalım" diyenler, köpekten huzursuzluk duyanlar, site bekçisi bile Şans'ı sever oldu. Bir zamanların uyuz köpeği sevgiyle, ilgiyle İlbey Sitesi'nin Şans'ı haline geldi.

Yaşar Kemal'e Verilen Barış Ödülü

Almanya'nın en saygın edebiyat ödülllerinden olan Alman Yayıncılar Birliği'nin Barış Ödülü, 1997 yılında Yaşar Kemal'e verildi. Cornelius Bischoff ise Onur Konuğu olarak seçilmiş ve törene davet edilmişti. Ödül töreni 19 Ekim 1997 günü Frankfurt'ta Paul Kilisesi'nde yapılacaktı.

Hazırlıklara altı ay önceden başlanmıştı. Bu ödüle en çok sevinenlerden biri de, Yaşar Kemal'in romanlarını, 1978'den beri çeviren Cornelius Bischoff idi. Cornelius, çeviri çalışmaları sırasında Yaşar Kemal'le tanışmış, zamanla çok yakın iki dost olmuşlardı.

Barış Ödülü'nü almak için Yaşar Kemal Almanya'ya gidecekti. Barış Ödülü Komitesi, törene Onur Konuğu olarak davet edilen Cornelius'un çevirmenlik yapmasının uygun olmayacağını bilincindeydi. Cornelius'a kendi yerine kimin çevirmenlik yapabileceğini sormuştu. "Bu işi benden daha iyi yeğenim Ethel Kupas yapar. Ben onu öneriyorum!" cevabını verdi.

Düzenleme komitesi, Cornelius'un önerisini kabul etti. Ethel Kupas'la ilişki kuruldu. Ethel, Yaşar Kemal'in çevirmenliğini yapma önerisini memnuniyetle kabul etti. Yaşar Kemal'e, Barış Ödülü sırasında çevirmenlik yapmak, Ethel için büyük bir şerefti. Bu güzel haberi, dayısına, kardeşi Patricia'ya, Anastas'a büyük bir heyecanla bildirdi.

Ödül töreni için, Yaşar Kemal, Cornelius, Ethel Frankfurt'ta buluştular. Ethel, Yaşar Kemal'i ilk kez görüyor-

du. Cornelius tanıştırdı yeğeniyle Yaşar Kemal'i. Kısa sürede kaynaşıverdiler birbirlerine. Ethel, bir hafta boyunca hep Yaşar Kemal'in yanındaydı, Yaşar Kemal'in Almanca dili oldu. Birlikte dolaştılar, Frankfurt'tan Leipzig'e gittiler.

Ethel, uzun zamandan beri dayısıyla zaman geçirememişti. Yolculuk esnasında onunla da konuşma fırsatı buluyordu.

Leipzig'e giderken, söz döndü dolaştı, konu konuyu açtı Ethel, dayısına Darmstadt'ta geçen altı yılda hayal kırıklığına uğradığını, İstanbul'a döndükten sonra Almanya'ya küstüğünü, küskünlüğünün hâlâ tam olarak geçmediğini söyledi.

Cornelius bunu bilmiyordu. Ethel'in düşüncesini çok ciddiye aldı. Aralarında saygı ve sevgiye dayanan bir dayı-yeğen ilişkisi vardı. "Ethel, sen bunu daha önce neden söylemedin. Bu önemli konuyu seninle konuşup, çözümlemiş olurduk. Ama zararı yok! Şimdi konuşalım. Neden küstün Almanya'ya?"

"Eduard dedeme, anneanneme, sana, anneme yaptıklarına ve sonra Darmstadt'a geldiğimizde bize yabancı gibi davranmalarına üzüldüm. Benim ve annemin Almancamız; Anastas'ın, Umberto'nun adı bile sorun oldu. Oysa ben Almanya'ya, vatanıma geliyorum diye gelmiştim," dedi.

Cornelius, "Haklısın!" dedi. "Almanya'da, Almanlar arasında yabancı düşmanları, ırkçılar, Neonaziler var; ama Almanya'da Yaşar Kemal'e Barış Ödülü verenler de var. Almanya'da bizler de varız. Annemi, babamı, beni,

senin anneni öldürmek isteyen Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin kurduğu faşist rejimdi. Bu rejim yıkılalı çok oldu, ama hâlâ bu rejimin şartlamış olduğu kafalar Almanya'da var. Onlara bakıp tüm Almanya'ya, tüm Almanlara küsmek doğru olur mu? Bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanları kesmişlerdi, diye günümüzde İtalya'ya, Roma'ya küsmek, buralara gitmemek doğru olur mu sence? Bu konuyu şu çeviri işleri bittikten sonra tekrar konuşalım.”

Yaşar Kemal ile Günter Grass, ödül töreninde el ele. (1997)

“Konuşalım!” dedi Ethel.

Yol boyunca, İstanbul’da yaşadıkları, annesinden duydukları, annesinin ölümü, cenazesinin Atina’ya götürülüşü, babasının vasiyeti, annesinin kemiklerini İstanbul’a getirmek için uğraşmaları gözünün önünden geçti. Bu yapılanlar az şey miydi? Almanya’ya küsmesinde yaralanmış ruhu ne ölçüde etkili olmuştu? Bunları tekrar düşünmeliydi.

Ödül töreni Almanya tarihinin çok önemli bir mekânında, 1848 yılında ilk kez seçimle oluşmuş Alman Ulusal Meclisi’nin toplandığı tarihi Paul Kilisesi salonunda yapılıyordu. Her şey en ince ayrıntısına kadar düşünülmüştü. En ön sırada, protokolde Yaşar Kemal, Cornelius Bischoff, Eski Federal Almanya cumhurbaşkanlarından Richard von Weizsäcker, Federal Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Blüm, Günter Grass ve Ethel yan yana oturmuşlardı. Orada bile çevirmenliği Ethel yapıyordu.

Yaşar Kemal’i Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Günter Grass sundu. “Sevgili Yaşar Kemal!” diye hitap ederek başladı konuşmasına. *İnce Memet* romanının geçtiği yerleri, Dikenlidüzü’nü, Toroslar’ı, Çukurova’yı anarak; oraların havasını, suyunu, kokusunu ve insanlarını ödül törenine katılan seçkin davetlilerin gözlerinin önüne getirdi. Yaşar Kemal ise bir eliyle Anadolu’yu, Çukurova’yı, Toroslar’ı, diğer eliyle de Almanya’yı, Avrupa’yı, dünyayı tutmuş, dikkatle Günter Grass’ı dinliyordu.

“Doğrudan doğruya değilse de, dolaylı olarak biz, sevgili Yaşar Kemal, birbirimize akrabayız,” diyordu Günter Grass.

“Sadece siz, bir Kürt olarak Türkiye’nin acı çekenlerinden olduğunuz için değil; benim de ana tarafımdan bir Kaşube, ama buna rağmen zorlanmış bir hafızayla Almanya’ya mal edilmiş bir kişi olduğumdan değil akrabalığımız; her bir yaşamış acıyı, kaybı kelimelerle saptamak eğiliminde olduğumuzdan akrabayız biz. Bu tutku, bizi zamana karşı yazılar yazmaya yöneltiyor. Bu tutku bize, devlet merasimlerinde hiç yükseklerde oturtulmayan ve hükmetmeyen, ama hükmedilen, ezilen insanların yaşantılarını içeren o öyküleri, o romanları yazdırıyor.”

Yaşar Kemal, “Aynen öyle Kardeşim Günter, aynen öyle!” diyerek onaylıyordu onu.

Günter Grass, Türkiye ile Almanya arasındaki kültürel ve tarihi ilişkileri, kültürel benzerlikleri anlatarak sürdürdü konuşmasını. Yaşar Kemal’in romanlarının içeriklerinden örnekler verdi. Neden Yaşar Kemal’e Almanya’nın en saygın ödülü olan Barış Ödülü’nün verildiğini anlattı. Yaşar Kemal’in, halkların ve halk gruplarının, demokratik bir toplum düzeninde, barış içinde kardeşçe yaşamaları mücadelesinde birçok insana örnek olduğunu, düşünce özgürlüğü için yılmadan uğraştığını dile getirdi. Nazım Hikmet’in, Aziz Nesin’in başına gelenleri açıkladı. Almanya’nın silah satış politikasını, Türkiye’ye satılan panzerlerin, zırhlı araçların, çeşit çeşit silahların Kürt halkına karşı kullanılmasını eleştirdi. Konuşmasını, “Yaşar Kemal’in çağrısı bizim de çağrımızdır,” diyerek şöyle tamamladı:

“Bir barış ödülü verilecektir. Birinci dereceden bir yazarı onurlandıran böylesi bir ödöl, haklı olarak böyle bir başlık taşıyorsa, bu törenin yeri Paul Kilisesi ise, burası sadece bir kulis yeri değilse ve benim de savunduğum edebiyat hâlâ bir temel oluşturabiliyorsa; bugün burada bir araya gelmiş olan yazarların, yayıncıların, kitapçıların ve politik sorumluluklarının bilincinde olan herkesin dikkatini Yaşar Kemal’in çağrısını ciddiye almaya çağırıyorum. Yaşar Kemal’in çağrısının gerçekleşebilmesi için; Türkiye’de insan haklarının hayata geçirilmesi için, silahların baskısının sona ermesi ve ülkenin en ücra köylerine kadar, her yerinde barışın sağlanabilmesi için, sizleri gerekeni yapmaya çağırıyorum!”

Paul Kilisesi alkışlarla inliyordu. Yaşar Kemal, “Sağ ol kardeşim, sağ ol!” diyerek sevgiyle, saygıyla, dostlukla sıktı Günter Grass’ın elini.

Sonra Yaşar Kemal’e Barış Ödülü verildi.

Sıra, Yaşar Kemal’in Barış Ödülü konuşmasına geldi. “Sevgili dostlar, bana bu değerli ödülü verdiğinizden dolayı sağ olun!” sözleriyle başladı.

Konuşma anında Almancaya çevriliyordu. Paul Kilisesi’ni dolduran seçkin misafirler dikkatle, nefeslerini tutarak Türkiye’nin en seçkin evladının, Türkiye’nin en büyük yazarının, Torosların, Çukurova’nın ve tüm Anadolu’nun konuşmasını dinliyorlardı.

“Ben bir edebiyat adamıyım. Edebiyata başladığımdan bu yana insanlar için elimden ne geldiyse yapmaya çalıştım. Edebiyata başladığımdan bu yana dedim, yazdığımдан bu yana demedim. Çünkü ben edebiyata yazılı olarak baş-

lamadım. On yedi, on sekiz yaşlarıma kadar bir destan anlatıcısı ve bir folklor derlemecisiydim. Çıraklığını yaptığım Çukurova'nın büyük gezginci ozanlarından öğrendiğim destanları Toroslar'da köy köy dolaşarak anlatıyor, bir yandan da ağıtlar, büyük halk şairlerinin şiirlerini topluyordum. Folklor derlemelerimde destancılığım bana kolaylıklar sağlıyordu. Ağıt, kadınların ölümler üstüne söyledikleri şiirlerdir. Profesyonel ağıtçılar olduğu gibi, büyük bir kadın çoğunluğu da kendi ölümleri üstüne ağıtlar yakarlar, o ağıtlar da dillerde dolaşırdı. Özellikle kadınlardan ağıt derlemek zor oluyordu. Köylerde destan anlatmam işimi kolaylaştırıyordu. Kadınlar bana gönüllü olarak bildikleri ağıtları yazdırıyorlardı.

Ve ben yirmi, yirmi bir yaşlarımda yazılı edebiyata geçip ilk hikâyelerimi yazmaya başladım. Ağıt derlemelerim 1943 yılında küçük bir kitap olarak çıktı. İlk hikâyelerim de yıllar sonra, 1952 yılında yayınlandı. 1947 yılında başladığım romanımı 1953 yılında bitirebildim.

Söz sanatlarının etkisini halka destan anlattığım günlerde anladım. İyi dinleyiciyi bulduğum köylerde, yörelerde dinleyicilerle birlikte sözlerim kanatlanıyor, uçuyor, daha sevinçle anlatıyordum. Dinleyicilerimin anlatımına az katıldığı köylerde, yörelerde anlatımım, yaratımım daha sönük geçiyordu. Usta bir destancının anlatımı ezber değildir. Anlatıcı her anlatışında, halkın ona katılmasına göre, yeniden yaratır. Onun için destanlar kırk bin yıl su altında kalmış çakıltaşları gibi, destancıdan destancıya geçerek, yunur, arınır, düzgünleşir, parlar.

Yazılı edebiyat bambaşkadır. Karşında kaleminden, kâğıdından başka hiç kimse yoktur. Ne ses, ne karşında insanlar, ne de beden hareketleri, hiç bir şey yoktur. Sözlü edebiyat ne zaman başlamış onu bilemiyoruz. Yazılı edebiya-

tın tarihi vardır. Her zaman, yüzyılımıza kadar da diyebiliriz, yazılı edebiyatın özsel kaynağı sözlü edebiyat olmuştur. Bizim gibi ülkelerde bugün bile böyledir.

Sözlü edebiyatta bugün bile biz birçok biçimlerle, anlatımlarla karşılaşırız. Bir Gılgamış, İlyada, Odyssea, Bir Manas, Bir Dede Korkut, bir Şahname. Kim ne derse desin sözlü edebiyatlar her dilin yazılı edebiyatını etkilemiştir. İnsanlar her zaman mit ve düş dünyaları yaratmış, o düş dünyalarına sığınmışlar, böylelikle de yaşamlarını sürdürmüşlerdir. En çok sıkıştıkları zamanlarda daha çok mit ve düş dünyaları yaratmışlar, o yarattıkları dünyaya sığınmışlar, böylelikle de yaşamlarını daha kolaylaştırmışlardır. Bir karanlıktan gelip bir karanlığa giderken, ölümün bilincine varmışken, insanlar yaşamlarını, yaşam sevinçlerini yaşadıkları, yarattıkları mit ve düş dünyasında gerçekleştirmişlerdir.

Söz insandır, bir de, en çok sözün gücüne, sözün büyüüne sığınmışlardır. Ben, hem anlatır, hem yazarken sözün büyüünü, gücünü hep yüreğimin başında duydum. Bilinç de gelişir, benim bilincim geliştikçe söz kanatlarının insana çok yardım edebileceğini yüreğimin kökünde duydum. Büyük Fransız eleştirmeni, filozofu Roger Caillois arkadaşımdı. Bana her zaman söze çok önem veriyorsun, diyordu. Sanki dünyayı söz yönetiyor sence. Ben de, dünyayı söz yönetiyor, diyordum. Söz bütünüyle dünyayı yönetmemiş, yönetmiyorsa bile, söz dünyayı yaratanların, yönetenlerin başında geliyor, diyordum.

Hep şunu dilime pelesenk ettim. Gençliğimden beri söylüyorum: Benim romanlarımı, hikâyelerimi okuyanlar hiçbir zaman savaşı istemesinler, savaştan iğrensinler, hep barıştan, kardeşlikten yana olsunlar. Benim yazılarımı okuyanlar insanın insanı sömürmesine dayanamasınlar. Yoksulluk, insanlığın yüz karasıdır. Hiçbir düzende hiçbir insan yoksul kal-

masın. Yoksulluk utancını yüreklerinden atsınlar. Primitif insan sözünü yaratanı lanetlesinler. Çünkü primitif insan olamaz. Kimse bu lanetli sözü ağzına almasın. Yani benim kitaplarımı okuyanlar hiç kötülük yapmasınlar, iyilikten yana olsunlar. Günümüzde, çok şükür, iyiliğin de, kötülüğün de kaynağı yavaş yavaş da olsa belli oluyor.

Şunu söylemek istiyorum ki ben bağımlı, "angaje" bir yazarım. Daha doğrusu kendime ve söze bağımlıyım.

Gene gençliğimden bu yana dünya bin kültürlü bir çiçek bahçesidir, dedim hep. Oysa biliyoruz ki dünya binlerce çiçekli bir kültür bahçesidir. Tarih boyunca kültürler hep birbirlerini beslemiş, birbirlerini etkilemiş, birbirlerini aşlamışlardır. Uygarlıklar ve kültürler, çağımıza kadar, hiç, birbirlerine zarar vermemişlerdir. Birbirlerini öldürmemişlerdir. Dünyamızdan bir kültürü koparırsak, dünyamızdan bir rengi, bir kokuyu, bir zenginliği yok etmiş oluruz. Kendi ülkemden örnek verecek olursam, benim ülkem Anadolu, dahası Akdeniz binlerce kültüre yataklık etmiştir. Akdeniz ve Anadolu binlerce kültürü barındırdığından dolayı bugünkü dünya uygarlığına, dünya kültürüne kaynaklık etmiştir. Bu, bilinen bir gerçektir.

Benim ülkemin bugünkü haline gelince, Osmanlı İmparatorluğu da çok dilli, çok kültürlü, çok dinli bir devlettir. Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki Anadolu da çok kültürlü, çok dilli, çok dinli bir topraktır. Çünkü Anadolu hem Akdeniz, hem Mezopotamya, hem Kafkasya, hem Karadeniz'dir. Ve Anadolu'daki kültürler, tarih boyunca hep birbirlerini beslemiş, aşlamışlardır. Milattan önceki Anadolu'nun yalnız Ege Denizi kıyılarına bakacak olursak ne kadar çok dilin, ne kadar çok kültürün olduğunu görürüz. Bu kültürlerdir ki Milet filozoflarını, Homeros'u, daha yüzlerce başeseri yaratmış, insanlık kültürüne kaynaklık etmişlerdir.

Anadolu'da bugün de birçok kültür, Cumhuriyet'ten bu yana, bütün yasaklara, bütün yok etme çabalarına karşın kör topal yaşamaktadır. Cumhuriyet, sebebi daha çok iyi anlaşılmadı, bütün bu dilleri, kültürleri yasakladı. Sebep olarak da üniter devlet olma sevdası, diyorlar. Çünkü çok kültürlü Anadolu'da bir üniter devlet yaratılamazdı. Anadolu çok kültürlüydü, sonuna kadar da çok kültürlü kalmalıydı. Üniter devlet sevdası, Türk kültürünü, dilini egemen dil, egemen tek kültür yapmak istedi. Böylelikle de Türk dilini, kültürünü cılızlaştırdı. Örneğin, nüfusu her zaman Anadolu'nun üçte biri olan Kürtlerin dilinin, kültürünün özgür kalması Türk dilini, Türk kültürünü de zenginleştirirdi. Türk kültürü de Kürt kültürünü zenginleştirirdi. Çerkes, Laz, öteki Kafkas dilleri, Arap, Süryani, Asuri dilleri de hem birbirlerini aşılar, zenginleştirir, hem de Türkçeyi, Kürtçeyi zenginleştirirlerdi. İnsanlık kültürüne kaynaklık etmiş kadim Anadolu kültürleri gibi, bugünkü Anadolu kültürleri, eskisi kadar insanlık kültürüne kaynaklık edemese bile, gene çok yardım edebilirlerdi.

Yetmiş yıldır Kürtçe okuma yazma yasaklanınca, Kürtler de sözlü edebiyata başvurmak zorunda kalmışlar, büyük destanlar, türküler, ağıtlar, masallar yaratmışlardır. Çok zengin bir halk edebiyatı yaratmışlar, sözün gücünü sözlü edebiyatta denemişler, büyülü sanatı geliştirmişlerdir. Bugün birçok Kürt aydını bile bunun farkında değildir. Dahası da köklü, sağlam bir folklor derlemesine girişememişlerdir. Bugün Türkiye üniversitelerinde bile Kürt dili, folkloru, edebiyatı enstitüsü yoktur. Her şey göstermiştir ki Anadolu'da bir üniter devlet kurmak zor iştir. Kurulsa bile bu, Türkiye'nin, her türlü zenginliğinin aleyhinedir. Anadolu bir mozaik kültürler ülkesidir. Büyüklüğü de, zenginliği de Anadolu'nun kültürler ve diller zenginliğinden dolayıdır. Türkiye devletinin yetmiş yıldır üni-

ter devlette direnmesi, her bakımdan büyük olanakları olan ülkeyi bugünkü hale düşürmüş, hem de yönetimi ne olduğu belli olmayan bir ucubeye çevirmiştir. Türkiye demokrat bir ülke midir, bir diktatörlükle mi yönetiliyor? İşin içinden ülkeyi yönetenler bile çıkamıyorlar. Ne olduğu belirsiz bir yönetim. Her şey karmakarışık. Ve Kürtler dilleri ve kültürleri için direniyorlar. Yönetim, ille de siz bağımsızlık istiyorsunuz, sizin kültürünüze ve dilinize özgürlük verirse, siz bağımsızlık da istersiniz, diyor. Ve on iki yıldır inanılmaz kirlilikte, kötülükte, anlamsız bir savaş sürüp gidiyor. Ne zaman biteceği de hiç belli değil.

Türk ve Kürt aydınlarının büyük bir çoğunluğu bu savaşın tez günde bitmesini istiyor. Bu savaş yüzünden Türkiye büyük yara aldı. Türkiye'deki demokrasi sandığımız yönetim de büyük yara aldı. Ne yapacağını, nereye gideceğini bilmiyor. Ortada kalmış bocalıyor. Dünya Türkiye'nin durumunu bizden daha iyi biliyor. İnsanlık değerlerini korumaya çalışan dünyamızın insanlığı da yara aldı. Türkiye'nin ortakları da şaşkın. Böyle bir durumla karşı karşıya kalmak istemiyorlar herhalde.

Demokrasi bir bütündür. Demokrasi bütün insanlık için olmalıdır. Ve bütün gerçek demokratlar, nerede olurlarsa olsunlar, demokrasiye geçmek isteyen, demokrasi için savaşım veren insanlara ellerinden gelen her yardımı yapmalıdır.

Bir de benim, köklü değişeceğine inanmadığım bir inancım vardır, insanoğlu her zaman iyimserdir. İçi yaşama sevinciyle doludur. Bir karanlıktan geldik, bir karanlığa gidiyoruz, bu çok belli bir şey, çok kötülük, çok savaşlar, çok salgınlar, çok zulümler gördük, ama dünya güzel, vazgeçilmez, diyorlar. Bu sözler benim sözlerim değildir. Bu sözleri des-

tanlardan, türkülerden, masallardan, baladlardan, ağıtlardan, Dostoyevski'den de öğrendim. Nereden gelip nereye gidersek gidelim, bu güzel dünyayı, bu ışığı, bu binbir renkli toprağı, bu içleri sevinç dolu insanları gördük ya, yaşadık ya. Ya hiç gelmeseydik, bu güzelim dünyayı hiç görmeseydik?

İnsanların içindeki yaşama sevinci ölümsüzdür. Ben ışığın, sevincin türkücüsü olmak istedim her zaman. İstedim ki benim romanlarımı okuyanlar sevgi dolu olsunlar, insana, kurda kuşa, börtü böceğe, tek mil doğaya.

Ve bu görkemli kültür toprağının üstünde oturan ülkemizin insanların böyle kalamayacaklarına, bu verimli kültürler toprağını yeniden yeşerteceklerine, gerçek bir demokrasiye er geç kavuşacağımıza ve dünyada demokrasi savaşımı veren ülkelerin demokrat halklarına yardım edeceğimize inanıyorum."

Yaşar Kemal konuşmasını bitirince, alkışlarla inledi salon. Sözleriye, Paul Kilisesi'nin pencerelerinden Frankfurt'a, Almanya'ya, Türkiye'ye, dünyanın dört bir yanına doğru yayılıp gitmişti.

Yaşar Kemal'e verilen bu Barış Ödülü, aynı zamanda Yaşar Kemal'i Alman kültür dünyasına tanıtan Cornelius Bischoff'a da verilmiş oluyordu. Yaşar Kemal'i Almanya'da Yaşar Kemal yapan Cornelius Bischoff idi.

Yaptığı işin sonucunu görmüş olmak Cornelius'u çok mutlu etmişti. Yaşar Kemal, konuşmasını bitirip, alkışlar arasında yerine otururken kendisini kutlayan Cornelius'a, büyük bir değerlilikle, "Sağ ol kardaşım! Bu ödül sadece benim değil, ikimizin!" demişti.

Dr. Hirsch, Yaşar Kemal, Cornelius Bischoff, ödöl töreni sonrasında.
(1997, Frankfurt)

Ethel de, çok çok etkilendi bu törenden. Annesinden ve St. Georg Lisesi'nde öğrendiği Almanca onu, buraya kadar getirmişti. Yaptığı simultane çeviriyi ve konuştuğu Almanca'yı, "Fakat bu yabancı Almancası!" diye küçümseyen kimse yoktu.

Yaşar Kemal ile Richard von Weizsäcker'in konuşmalarını çevirdi. Weizsäcker ile tanıştı. İstanbul'da doğduğunu ve orada yaşadığını söyledi. Eski cumhurbaşkanı, yaptığı çeviriyi beğendi, Ethel'e teşekkür etti. Ethel kendisine verilen değerden, kendisine gösterilen ilgiden çok mutlu oldu. Alman olmaktan mutlu oldu. Yıllardan beri özlediği duygulardı bunlar. Ruhunda bahar çiçekleri açmaya başladı yavaş yavaş; gözü gönlü açıldı.

Daha sonra Yaşar Kemal ile Cornelius Köln'e, Et-hel de Viyana'da mimarlık eğitimi gören oğlu Stefan'ın yanına gitti. Bu kez Almanya'dan içi rahatlamış, Al-manya ile barışmış olarak dönüyordu.

Boğaziçi'ne Sığınanlar

Frankfurt'taki ödül töreninden sonra, Yaşar Kemal ile Cornelius Köln'e gelmişlerdi. Yaşar Kemal'in Köln'deki okuma akşamında çevirmenliğini Corne-lius yaptı. Çok sürükleyici, çok güzel bir okuma oldu. Yaşar Kemal, Cornelius'un Almancaya çevirdiği, Union Verlag'ın Barış Ödülü vesilesiyle yayımladığı *Bir Ada Hikâyesi* adlı romanı hakkında konuştu. Cor-nelius'un en başarılı çevirilerinden biriydi bu. Çeviri değildi, sanki Cornelius bu kitabı Almanca olarak ye-niden yazmıştı. Yaşar Kemal'i çevirmek çok ustalık, çok yetenek isteyen bir işti. Türkçenin ruhunu içine sindiremeyen bir insan Yaşar Kemal'i hakkını vere vere çeviremezdi. Cornelius, Türkçeyi İstanbul'da, Ço-rum'da öğrenmişti.

Yaşar Kemal'i Almancaya çevirme uğraşında Cor-nelius kendini buluyor; hem Türkiye'de, hem Alman-ya'da yaşıyor ve çok mutlu oluyordu. Cornelius ile Yaşar Kemal on yıldan beri sık sık birbirleriyle konuşu-yor, çeviri sorunlarına birlikte çözüm arıyorlardı. Aralarındaki ilişki artık yazar ile çevirmen ilişkisi ol-maktan çıkmış, birbirine güvenen, hayran olan iki ye-tenekli kardeş ilişkisine dönüşmüştü.

Okuma akşamında, Yaşar Kemal’e Türkiye’yi eleştiren bazı sorular sorulmuştu. Yaşar Kemal bu soruları da, diğer edebiyat soruları gibi saygıyla karşıladı ve kendine göre cevapladı. Fakat Cornelius, Türkiye’ye dil uzatanlara kızıyor, Türkiye aleyhinde konuşanlara tahammül edemiyordu. Sanki Türkiye’yi eleştirenler, Cornelius’un sevgili yurdunu eleştiriyorlardı.

Bu durum, okuma akşamında bulunan, konuşmaları dikkatle izleyen Nedim Hazar’ın dikkatini çekmişti. Okuma akşamından sonra dar bir dost çevresiyle birlikte yemek yeniyordu. Nedim Hazar da oradaydı. Cornelius’a kendini tanıttı, müzik yaptığını, film çalışmaları olduğunu, özellikle belgesel filmler yaptığını söyledikten sonra, “Sizin Türkiye hakkındaki hassasiyetiniz, bir Türkten daha çok Türkiye’yi savunmanız dikkatimi çekti. Bunun sebebi nedir, lütfen açıklayınız?” dedi.

Cornelius, “Türkiye benim ikinci vatanımdır, Türkiye bana hayat verdi; benim ailemi, annemi, babamı, beni ve kardeşimi Nazilerin elinde ölmekten kurtardı. Ben Türkiye’ye laf ettirmem!” cevabını verdi.

Nedim Hazar, “Nasıl yani? Siz ne zaman, nerede yaşadınız? Türkiye size ne yaptı?” diye tekrar sordu.

Cornelius, “Gel otur yanıma da sana anlatayım,” diyerek, Nedim Hazar’a Harburg, Paris, Marsilya üzerinden İstanbul’a kaçışlarını, Boğaziçi’nde geçen günlerini, Çorum’da enterne edilişlerini ve sonraki hayatını özetledi. Nedim Hazar, bunları ilk kez duyuyordu ve çok ilgisini çekti. “Teşekkür ederim Sayın Cornelius Bischoff,

bu çok ilginç, çok güzel bir belgesel film olur. Daha sonra sizinle tekrar bu konuyu konuşabilir miyiz?” dedi.

“Tabi, konuşabiliriz!” cevabını verdi Cornelius.

Nedim Hazar bu konuda ön hazırlık yaptı. Cornelius’la bir araya gelerek uzun uzun konuştular, belgesel bir film çevirmek için işe koyuldular. Belgesel Harburg’dan başlıyor, ta Çorum’a kadar uzanıyordu.

Cornelius, o zamana kadar, 30 yıl önce tanıdığı, 20 yıldan beri beraber yaşadığı hayat arkadaşı Karin’e bu konudan çok az söz etmişti. Karin, Harburg’dan Çorum’a uzanan hayatı ilk kez, belgesel film hazırlıkları ve çekimleri sırasında derinlemesine öğrendi, şaşıp kaldı.

Cornelius, İstanbul’da, Boğaziçi’nde, Tarabya’daki çekimler sırasında çok duygusal anlar yaşadı. 1939, 1940 yıllarını, 57-58 yıl sonra tekrar yaşıyordu. Film çekimi için Çorum’a gittiklerinde heyecandan yerinde duramaz oldu. 1944-1945 yıllarında kaldıkları evi, sokağı aradı uzun uzun! Hayret, bazı hatıralar hafızasından silinmişti. Geçen zaman içinde Çorum çok büyümüş, çok değişmişti. Bir çanak yoğurt karşılığı temizlediği manda ahırını bulamadı. Ahır yıkılmış, yerine apartmanlar dikilmişti.

Elinde kendisinin çektiği, Çorum hatırası bir fotoğraf vardı. Bu fotoğraf kaldıkları evin önündeki dar sokakta çekilmişti; ortasında Çorum’un zenginlerinden İhsan Bey’in kızı, Cornelius’un gizli aşkı Bedia Tanşu, sağ tarafta ilk aşklarından olan Edith Blümell, sol tarafta kız kardeşi Edith ve fonda ise yerel giysiler içinde Çorumlu bir kadın görölüyordu.

Cornelius'un çektiği bir resim. Solda kız kardeşi Edith, ortada Bedia Tanşu, sağda Cornelius'un enterne dönemi aşkı Edith Blümell. Arkada orumlu bir kadın. (Cornelius Bischoff arşivi)

Cornelius, bu fotoğrafa bakarak kaldıkları evi buldu. Çok duygulandı, dokunsalar ağlayacaktı. Ev sahibinden izin alarak evin içine girdiler. Cornelius, fotoğrafını çekmiş olduğu salonun penceresinden sokağa baktı. Kardeşi Edith'i görür gibi oldu! Sanki dirilip gelmiş, sokaktan abisine el sallıyordu! İlk göz ağrısı, enterne hayatlos hayatı içindeki neşesi, sevdası, umudu olmuş olan "taş memeli" Edith Blümell o an karşısına dikilmiş, "Haydi Korni, bir daha ek!" diyerek cilveleniyor, Cornelius'un yüreğini hoplatıyordu...

57 yıl önceki günler, acılar, umutlar, zorluklar Cornelius'un gözünün önüne geliverdi. Bir şimşek çaktı bi-

lincinin, hafızasının derinliklerinde. Derin bir nefes aldı, başını pencereden dışarı çıkardı. Bağına bir acı saplandı, artık daha fazla tutamadı kendini, oturdu pencere önüne ağlamaya başladı. “Çekmeyin, çekmeyin bu halimi!” dedi içini çekerek. Çekmediler, onu bir süre yalnız bıraktılar...

Sonra Saat Kulesi’nin yanındaki kahvelere geldiler. Cornelius, haymatlos zamanlarındaki arkadaşlarını; İhsan’ı, Fuat’ı, Hilmi’yi aradı, bulamadı. Çorum’dan İstanbul’a döndüler. Kuledibi’nde, Beyoğlu’nda çekimler yaptılar.

Bu yorucu çalışma sonunda güzel bir belgesel film çıktı ortaya. Adını, *Boğaziçine Sığmanlar* koydular. Film Almanya’da WDR, Türkiye’de TRT televizyon kanallarında gösterildi. Çok ilgi uyandırdı.

Bischoff ailesinin 1945’de, Çorum’da kaldığı ev.

Cornelius'un 80. Yaş Günü

Cornelius Bischoff, insanlık tarihinin maceralı, yoğun çalkantılı bir döneminde dünyaya gelmişti. Hayatının akışına kendi iradesi dışında gelişen olaylar yön verdi. Maceralarla dolu 80 yılı yaşamıştı. Bazen bir günde, bir ayda yaşadığı olaylar, değişimler, sakin bir insan ömrünün yıllarını dolduracak kadar yoğun ve baş döndürücüydü. Hayatın her halini gördü, yaşadı. Harburg'da varlıklı, saygın bir ailenin çocuğu iken, bir günde hayatının akışı değişivermiş; ölümün pençesinden tesadüfen kurtulmuştu.

Haymatlos bir gencin, haymatlos enterne bir ailenin mültecilik hayatını yaşadı, bir dilim ekmeğe muhtaç olduğu günlerde bile, umudunu, yaşama heyecanını ve öğrenme merakını kaybetmedi. Hiçbir zaman, boyun eğmedi, şartlara teslim olmadı, dünyaya kahretmedi. Olumsuzlukların içindeki olumlu gelişmelerin tohumlarını arayıp buldu.

Dostlarına güvendi, onları sevdi; dostları da onu sevip saydılar. Vefalıydı, dostlarının, arkadaşlarının, darda kalmış insanların yardımına koştu. Orhan Peker'in, ressam Orhan Peker olmasında onun büyük etkisi, katkısı olmuştu.

Türk edebiyatının Almanya'da tanınması, Türkiye ile Almanya arasında kültür ve edebiyat köprüsünün kurulup geliştirilmesi Cornelius Bischoff olmadan eksik kalırdı.

Cornelius'un çocukluk dönemi Almanya'da, gençlik yılları ise Türkiye'de geçti. Hayatının bu dönemleri dün-

yada savaşların, korkunun hâkim olduğu yıllardı. Almanya'ya döndüğünde 20 yaşındaydı ve üniversite arkadaşlarının çoğu kendisinden yaşlıydı.

Cornelius, altmışına, yetmişine geldiğinde yavaş yavaş Almanya'daki dostları, arkadaşları vefat etmeye başladı. Yaşı seksene yaklaşırken, Almanya'da konuşacak, telefon edecek arkadaş bulamaz oldu. Cornelius'un yaşlılarının çoğu Türkiye'deydi. Hemen hemen her gün İstanbul'daki, Türkiye'deki arkadaşlarıyla, vefalı dostlarıyla konuşuyor; yalnızlığını, mutluluğunu, sevincini, kederini onlarla paylaşıyordu. Cornelius, gençliğinde olduğu gibi, yaşlılığında da İstanbul'da yaşar olmuştı.

Bunu bilen ve anlayan Ethel ile Pati 80. yaş gününde dayılarına büyük bir sürpriz yapmayı düşündüler. Dayılarına söylemeden, Karin'in onayını alarak yaş gününü İstanbul'da hazırlayacak, Cornelius'un İstan-

Karin, Simone ve Cornelius evlerinde. (Harburg, 2010)

Patricia ile Ethel. (İstanbul, 2008)

bul'daki ve Türkiye'deki dostlarını, arkadaşlarını, yakınlarını bir araya getireceklerdi. Karin uçağa binmekten korkuyordu. Ama bu özel gün için ilaçla korkusunu azaltarak İstanbul'a gelecekti.

Ethel, bütün hazırlıkları Anastas, Pati, Karin, Simone ile birlikte yaptı. Maddi durumu düzelmişti. Hiçbir masraftan kaçınmadı. Ethel ile Pati, Ermeni Garo'nun Yeşilköy'deki lokantasını 4 Eylül 2008 akşamı kutlanacak yaş günü için tuttular. Lokanta sahibine Cornelius hakkında bilgi verdiler, kimlerin davetli olacağını söylediler. Bir şey sezdirmeden Cornelius'u ikna edip tam zamanında İstanbul'a getirme işi Karin'e düştü. Karin, üç gün önceden İstanbul'a gelmişti.

Doğum gününde, Cornelius öğleden sonra İstanbul'a geldi. Yeşilköy Atatürk Havaalanı'nda onu Ethel, Pati,

Anastas, Stefan ve Nikolay karşıladı. Doğruca Ethel'in evine, İlbey Sitesi'ne geldiler. Hava açıktı, güneş pırıl pırıl, deniz masmaviydi. Cornelius, İstanbul'u özlemişti. Balkondaki masaya oturdular. Cornelius İstanbul toprağına ayak basar basmaz gençleşmişti. Çay kahve içerken, denize bakıp bakıp, "İşte İstanbul bu! İstanbul deniz, İstanbul güneş, İstanbul hayat demek!" diye sevincini, duygularını dile getiriyordu.

Ethel, "Dayıcığım, sen biraz yat, dinlen! Uçak yolculuğı seni yormuştur. Akşam üzeri seni uyandırır, şöyle Tarabya'ya doğru birlikte gideriz!" dedi.

"Yok canım! Ben yorgun falan değilim, İstanbul'da insan yorulur mu? Bak deniz daha güzel!" diye itiraz etti Cornelius. Karin araya girdi, onu odasına götürdü.

Zamanı gelince Cornelius'u uyandırdılar. Karin onu güzelce giydirdi. Birlikte arabaya binip yola çıktılar. Lokanta on dakikalık bir uzaklıktaydı. Saat 20.00'ye gelirken arabadan indiler. Cornelius, burası neresi, Tarabya'ya geldik mi, diye sorarken kendini alkışlarla, ayakta karşılayan dostlarının, arkadaşlarının arasındaydı buluverdi!

Bütün sevenleri, bütün İstanbul, bütün Türkiye oradaydı!

Yaşar Kemal, "Hoş geldin kardeşim!" diyerek sarılıp öptü, masasına buyur etti. Birdenbire Cornelius'un gözlerinden yaşlar boşandı! Ağlıyor, ağlamaktan konuşamıyordu. Bütün davetlilerle tek tek hoşbeş edecekti, edemedi. Yaşar Kemal de dokunsalar ağlayacaktı...

80. doğum günü sürprizi. Soldan sağa: Cornelius Bischoff, Yaşar Kemal, Ayşe Semiha Kemal, Lucien Leitess, Çetin Öner. 4 Eylül 2008, Yeşilköy. (Foto: Mehmet Ünal)

Osman Okkan, Fikret ve Filiz Otyam, Haldun Taner'in eşi Demet, Çetin Öner, Karın'ın kız kardeşi ve eşi, Ayşe Semiha Kemal, Arif Keskiner, Türkiye'nin iyi evlatları, Türkiye'nin aydınlık yüzleri, Türkiye'nin vicdanı oradaydı. Cornelius'un yeğenleri, çocukları bir araya gelmişlerdi...

Osman Okkan Köln'den gelmişti.

Otyamlar, Antalya'dan gelmişlerdi.

Mehmet Ünal, Almanya'dan, Mannheim'dan gelmişti.

Yaşar Kemal'in Almanca kitaplarının yayıncısı, Unionsverlag Müdürü Lucien Leitess İsviçre'den gelmişti.

Zülfü Livaneli, o günlerde Norveç'te olduğundan bu güzel beraberliğe katılamamış, bir telgrafla Cornelius'un 80. doğum gününü kutlamıştı.

Karin, Cornelius, Yaşar Kemal. 4 Eylül 2008. (Foto: Mehmet Ünal)

Ressam Mustafa Pilevneli, Berlin’de açtığı resim sergisinde bulunduğundan gelememişti. 3-4 gün sonra İstanbul’a geldiğinde, Corneliuslara Boğaz’da bir yemek vererek geçmiş doğum gününü kutlayacaktı.

Ara Güler, yine etrafına neşe saçıyor, resimler çekiyordu.

Cornelius, çok hem de çok mutluydu! Türkiye işte bu idi! Mutluluk, vefa, dostluk, kardeşlik denen işte bunlardı!

“İyi ki doğdun Cornelius!” şarkısını söylemediler. Cornelius doğum günü pastasını, Beethoven’ın Türk Marşı eşliğinde kesti. Simone, babasının Mozart’ın Türk Marşı’nı beğenmediğini bildiği için, Beethoven’ın Türk Marşı’nı getirmişti.

Doğum günü pastası yenirken Simone’nin hazırladığı, on dakikalık Cornelius Filmi gösterildi. Sonra misafirler tek tek ayağa kalkarak konuştular, Cornelius’tan anıları anlattılar.

Sıra Cornelius’a gelmişti.

80. yaş günü konuşması için ayağa kalktı. O an İstanbul, o an Çorum, Harburg ve dünya susmuş onu dinliyordu:

“Sevgili dostlarım, sevgili kardeşlerim, sevgili yeğenlerim... Çok mutluyum... Çok duygulandım... Sizlere çok şeyler söylemek istiyorum... ama... söyleyemiyorum... Gözyaşlarım müsaade etmiyor... Böyle bir sürprizi beklemiyordum. Ethel ile Pati planlamış. Ethel’e, Pati’ye, Karin’e, kızım Simone’ye çok teşekkür ediyorum. Danke schön...

Benim hayatımın bir bölümü Türkiye’de, İstanbul’da, Çorum’da geçti... Benim hayatım İstanbul’suz, Beyoğlu’suz, Türkiye’siz olmaz! Arada sırada İstanbul’a geleceğim, Beyoğlu’nu gezeceğim! Oralarda geçen genç-

Karin ile Cornelius İstanbul’da.
(6 Eylül 2008)

lik yıllarımın hatıralarını yaşayacağım. Başka türlü olmaz, olamaz!

Ben kendimi Türkiye'deki insanların, Çorumluların, İstanbulluların dışında görmüyorum. Onlarla, onların dışında bir yabancı gibi konuşamıyorum. Onlar benden, onlar bizden bir parça! Ben onlardan biriyim. Ben buraya, İstanbul'a, Türkiye'ye geldiğimde, kendi memleketime gelmiş, kendi halkımın arasına girmiş gibi hissediyorum. Almanların tavırlarını, düşüncelerini, davranışlarını ve bu davranışların altında yatan nedenleri, bu davranışların sonuçlarını nasıl biliyorsam, Türkleri, Türkiye'deki insanları da o kadar yakından tanıyorum.

Çorumlular bize, haymatlos enterne Almanlara en zor günlerinde kucak açmıştı. Yoksul Çorumlular, komşularımız bizimle lokmasını paylaşmıştı. Ben Çorum'da türkülerini, uzun havaları sevdim... Türkü söylemesini Çorum'da at koştururken öğrenmiştim...

Sevgili dostlarım, kardeşlerim... Ben sizleri, Türkiye'yi çok özliyorum... Benim için Türkiye unutulamaz! Ben sizleri unutamam! Türkiye benim de vatanımdır. Ben Türkiye'siz olamam! Türkiye bana ekmek verdi, aş verdi; Türkiye bana ve bizlere hayat verdi, bizleri bağrına bastı... Türkiye'ye, Türk halkına, Çorumlulara ve sizlere müteşekkirim! Teşekkürler Türkiye! Vielen Dank Türkei!"

Herkes onu ayakta alkışlıyordu...

Cornelius, "Sağ olun! Sağ olun!" diyerek yerine oturdu. Yaşar Kemal, kardeşinin sırtını okşuyordu. Cornelius ise "Ya Yaşar, aklımdan çok şeyler geçiyordu, ama... ama... bu kadar konuşabildim!" diyerek gözyaşlarını siliyordu...

Pati ağlıyordu... Ethel, gözyaşlarını silerek, “Ah anem, babam, Eduard dedem, Berta anneannem de burada olsalardı!” diyerek etrafına, kapılara ve Almanya’ya doğru bakıyordu...

Essen Ruhr Kitap Fuarı Onur Konuğu Cornelius Bischoff

2010 yılında Essen, İstanbul ve Pècs şehirleri ile birlikte Avrupa Kültür Başkenti olarak seçilmişti. Etkinlikler yıl boyunca sürdü. Bu etkinliklerin en önemlilerinden birisi Duisburg-Essen Üniversitesi’nin, “Glaspavilion” adlı geniş salonunda açılan Ruhr Kitap Fuarı idi. Bu yılki fuar, İstanbul ile Essen’in Kültür Başkenti olmalarından dolayı, “İstanbul’u okuyorum” şiarı altında açılıyordu. Fuardaki tüm etkinlikler, İstanbul ile Essen arasındaki karşılıklı kültür değişimi ve etkileşimini artıracak temelde planlanmıştı.

Ruhr Kitap Fuarı’nda çoğunlukla Türkçe kitaplar sergilenip satılıyordu.

Fuarda her yıl Almanya’da Türkçenin yaşamasına, Türk edebiyatının tanıtılmasına ve Türkiye ile Almanya arasında kültür köprüsünün kurulup geliştirilmesine katkıda bulunmuş bir yazara, çevirmene Onur Konuğu Ödülü veriliyordu.

Seçici Kurul, “Türkçeden Almancaya yaptığı edebiyat çevirileriyle, başta Yaşar Kemal olmak üzere, Türk yazarlarının Almanya’da tanıtılması ve Türkiye ile Almanya arasında kültürel yakınlaşmanın gelişme-

sine katkıları nedeniyle” Cornelius Bischoff’u 2010 Ruhr Kitap Fuarı onur konuğu seçti. Fuar Düzenleme Kurulu Temsilcisi Fikret Güneş, bu kararı Cornelius’a kendisini Harburg-Hittfeld’deki evinde ziyaret ederek bildirmişti.

Cornelius, hayatında birçok ödüller almıştı, ama bu ödül onu çok mutlu etti. Hittfeld ormanının kıyısındaki evinde, çoktandır sessizliğe gömülmüş, hızlı geçmiş bir hayatın huzuru içinde yaşıyordu. Yakın arkadaşları, dostları birer birer sonsuzluğa uçup gidiyordu. Önündeki yol giderek tenhalaşıyordu. Almanya’daki arkadaşları azalmıştı. Türkiye’deki arkadaşlarıyla, dostlarıyla konuşuyordu daha çok.

Bazen evinin arka bahçesindeki çalışma masasına oturup, kuşların sesini, rüzgârın uğultusunu dinlerken, ya da evinin duvarlarını dolduran Türkiye’den fotoğraflara, Orhan Peker’in, İbrahim Çallı’nın, Avni Arbaş’ın orijinal tablolarına bakarken hatıraların derinliklerine dalıp gidiyor, giderek yalnızlaştığını, biraz da unutulduğunu hissediyordu. Hızlı akan bir nehrin, okyanusa yaklaştıkça berraklaşmasına, sakinleşmesine benziyordu onun son yılları...

Ruhr Kitap Fuarı onur konuğu seçildiği haberi onu canladırđı. Demek ki unutulmamıştı! Demek ki Türkiye ile Almanya arasındaki kültür köprüsünden geçen vicdanlı, sanatsever, değerbilir insanlar; Türk olsun, Alman olsun onu unutmamışlardı. 35 yıldan beri Türkçeden Almancaya çevirdiği romanlar, öyküler, şiirler, tiyatro eserleri Almanya’daki kültür dünyasında çiçeklenmiş,

çeşit çeşit meyveler vermişti. Emekleri, göz nuru, alın-teri boşa gitmemiştir. Çok mutlu oldu! Kalem tutan eli, düşünen beyni, seven yüreği baharlandı. Kalemine şevk geldi. Yaşar Kemal'in son romanının çevirisini hızlandırdı. Bu romanın çevirisi mutlaka bitmeliydi.

Yaşar Kemal'e telefon etti. Mutluluğunu, sevincini onunla paylaştı. Yaşar Kemal'in şiir kitabı çıkmak üzereydi. "Yaşar, bugüne kadar romanlarını çevirdim, artık senin ilk şiir kitabını da çevirebilirim!" dedi.

Yaşar Kemal, Vaniköy'ün dik yamacında kartal yuvası gibi duran evinin geniş penceresinden İstanbul Boğazı'na baktı. O an Boğaz'ın mavi suları, o an İstanbul, o an Türkiye onun kanatları altındaydı. Gözleri yaşardı. Bir şimşek olup uçmak, üç bin kilometre uzaklardaki Cornelius'u boynuna sarılarak kutlamak, onun kalem tutan ellerini sıkmak istedi... Olmadı, olmazdı! Telefonun öte ucundaki can dostuna, yüreğinden, Anadolu'nun bağrından gelen sesinin dalgalarıyla sarıldı.

"Cornelius kardaşım, sen bu ödülü çoktan hak etmiştin! Seni kutluyorum. Sen beni Almanya'da yeniden yarattın! Sen hem Alman edebiyat dünyasını, hem de Türk edebiyat dünyasını zenginleştirdin. Teşekkürler sana az gelir, ama yine de sana çok teşekkür ediyorum. Romanlarımı çevirdiğin gibi, şiirlerimi de Almancaya en iyi sen çevirebilirsin. Çok sağ ol!" diyebildi.

Telefonu kapattıktan sonra, bir süre Boğaz'ın akıntısını, akıntıya karşı ve akıntıyla birlikte gidip gelen gemileri seyretti. Cornelius, fırtınalara karşı da durmuş,

akıntılara karşı da yüzmüştü... Çok acılar çekmiş, ama umudunu canlı, başını dik tutmasını bilmişti. Cornelius Almanya'dan Türkiye'ye, Türkiye'den Almanya'ya akan, suları temiz, dalgaları güneşli bir nehirdi...

Cornelius, Yaşar Kemal'den sonra, İstanbul'daki yeğeni Ethel'e telefon etti. Kısaca Ruhr Kitap Fuarı onur konuğu olarak seçildiği haberini verdi. Ethel, sevincinden uçtu! "Dayıcığım seni kutluyorum! Şu an senin yanında olamıyorum, ama ödül töreninde senin yanında olacağım!" diyebildi...

Ethel telefonu kapattıktan sonra balkondaki masasına dirseklerini koydu, başını ellerine aldı, hafızasında unuttuğunu sandığı hatıralar hızla gözlerinin önünden geçti. "Keşke bugünleri annem de görebilseydi!" derken iki damla gözyaşı ıslattı yanağını.

Kendini toparlayınca, hemen Anastas'a telefon etti. Duyduklarını, olup bitenleri anlattı, hüznünü, sevincini onunla paylaştı. "Anastas, ödül törenine gitmek istiyorum, mutlu anında dayımın yanında olmak istiyorum," dedi.

Anastas, "Birlikte gidelim, senin ve dayının mutluluğunu paylaşmak isterim," cevabını verdi.

Anastas, son zamanlarda mutlu, huzurlu, sevecen bir insan olmuştu. Anastas'ın cevabı, Ethel'in mutluluğunu, sevincini daha da artırdı.

Karin, Cornelius'un onur konuğu olmasına çok sevindi. Sevincini Fransa'da yaşayan kızı Simone ile paylaştı.

Cornelius'un mutluluğu, tüm Bischoff ailesinin mutluluğu haline geldi. Sonra bu mutluluk dalgası ta Çorum'a kadar gitti. "Çorumlu enterne haymatlos Cornelius, Almanya'da, Ruhr Kitap Fuarı'nda onur konuğu seçilmiş!" haberi onu tanımayanları bile sevindirdi, onlarda bile merak uyandırdı.

Ödül Töreni

Günler çabuk geçiyor, fuar hazırlıkları ilerliyordu. Açılış programı kesinleşti. Davetiyeler basıldı. Fikret Güneş, Türkiye'den Ethel'i, Anastas'ı, Nikolay'ı, Patricia'yı ve Zülfü Livaneli'yi, Fransa'dan Simone'yi ödül törenine davet etti.

Zülfü Livaneli, işlerinin çokluğuna, konserlerinin ardına gelmesine rağmen, ödül töreninde Cornelius'u takdim etme görevini üstüne aldı.

Yaşar Kemal, sağlık nedenleriyle ödül törenine katılamadı. Fakat, ödül töreninde okunmak üzere bir mesaj kaleme aldı. Ethel, bu mesajı Almancaya çevirdi ve Yaşar Kemal'in ricası üzerine mesajı okuma görevini kabul etti.

Bischoff ailesi, yıllar sonra, ödül günü, Essener Hof Oteli'nde bir araya geldi. Özlemle, sevinçle sarıldılar birbirlerine. Bu sevinci, bu mutluluğu hepsi de hak etmişti. Ailenin en büyüğü onur konuğu olarak seçilmiş ve Ethel ile Anastas, 18 Eylül 2010 günü, ikinci kez evlenmişlerdi. Cornelius, bu mutlu günde onlarla olamamıştı; Ethel ile Anastas'ı evliliklerinden dolayı ancak o an

kutlayabildi. Mutluluklarının ve sevgilerinin bol olmasını diledi. Anastas ile Ethel'in mutlulukları, Bischoff ailesinin mutluluğunu daha da çiçeklendirdi.

Çok şükür, bugünleri de görebilmişlerdi.

Ruhr Kitap Fuarı, 22 Ekim 2010, Cuma günü, saat 19.00'da, Duisburg-Essen Üniversitesi Salonu'nda açılacaktı.

Açılıştan bir saat önce, Bischoff ailesi, tören salonunun kapısından girdi. Fikret Güneş, onları Cornelius Bischoff onuruna ayrılmış özel bir köşeye buyur etti. Salon kalabalıktı. Basın mensupları, televizyon kanalları oradaydı.

Cornelius'u tanıyanlar onu kutluyor, mutluluğunu paylaşıyorlardı. Cornelius Köşesi'nin rafları çevirdiği kitaplarla dolmuştu. Kitap rafına konmuş bir ekranda, Cornelius'un hayatından fotoğraflar yavaş yavaş akıyordu.

"İşte bu resmi ilkokul birinci sınıfta çektiymiştim."

"Bak, bunlar da benim annemle babam!"

"İşte burası da Çorum! Vay be, nereden nereye?"

"Aaa, bak bu da Yaşar'ın Frankfurt Barış Ödülü'nü aldığı gün. Günter Grass ile el ele tutuşmuşlardı. Çok severim ben bu resmi! Vay be Yaşar, özledim seni!"

Ekranda akan resim şeridi, Cornelius'u bir anda hayatının, hatıralarının derinliklerine götürüp getirdi.

Patlayan flaşlar, sorulan sorular, kutlamalar, sarılmalar...

Cornelius ve ailesi bir anda kendilerini her renkten, her dilden, her dinden insanın doldurduğu bir sevgi denizinde buluverdi.

Karin ve Cornelius ile birlikte. Ruhr Kitap Fuarı. (22.10. 2010)

Herkes gelmişti! Cornelius'un dostları, arkadaşları; kültüre, sanata, bilime gönül vermiş, tertemiz, güler yüzlü, özgür düşünceli insanlar oradaydı. Almanya'nın kalbi orada atıyordu.

Gelmesi gerekenlerden sadece Zülfü Livaneli yoktu. Cornelius, "Zülfü nerede?" diye sordu. "Babasının hastalığı nedeniyle bugün gelememiş, ama yarın mutlaka gelecekmiş!" cevabını verdiler.

Sahnenin sol tarafında Galata Kulesi, Karaköy, Haliç, Eminönü, Topkapı Sarayı, Sultanahmet'in havadan çekilmiş büyük bir resmi; sağ tarafında ise Cornelius Bischoff'un resmi asılıydı.

Cornelius, en ön sıradaki yerini aldı. Sağında karısı Karin ve kızı Simone vardı. Ethel, Anastas, Nikolay ve Patricia, Cornelius'un hemen arkasındaki sandalyelere oturmuşlardı.

Cornelius, Galata Kulesi'ni görünce, Türkiye'ye sığındıkları yıllarda yaşadıkları Kuledibi Yazıcı Sokak'ı hatırladı. Ne yıllardı o yıllar?

Cornelius, o yıllara gidip gelirken, Kuledibi'nde dolaşırken salonun sağ yanındaki koro İstanbul şarkılarına başladı.

"Üsküdar'a gideriken aldı da bir yağmur!"
Katibimin setresi uzun eteği çamur."

Vay be! Can mı dayanır buna? Cornelius koro ile birlikte *Katibim*'i söylemeye başladı. Salondaki insanlar da katıldı koroya...

Cornelius, hem söylüyor, hem de ağlıyordu!

Ah İstanbul, ah!
Ah Tarabya, ah!

Ethel, dayısının sesini duyup, gözlerinden akan yaşları görünce bir hoş oldu! Tüyleri diken diken oldu! O da hem söyledi, hem ağladı.

Ah İstanbul, ah!
Ah Almanya, ah!

Sonra...

Sonra, koro birkaç parça daha seslendirdi.

Sonra, ağlayanlar gözyaşlarını sildiler...

Sonra Ruhr Kitap Fuarı'nı Kuzey Ren Vestfalya Çalışma, Uyum ve Sosyal İşler Bakanı Guntram Schnei-

Ethel, Yaşar Kemal'in mesajını okurken. (22.10. 2010, Essen)

der açtı. Konuşmasında, “Hitler faşizminden kaçarak, ailesiyle birlikte Türkiye’ye sığınmış olan, Onur Konuğu Cornelius Bischoff’u saygıyla selamlıyorum.” dedi ve devam etti:

“Uyum, işte burada! Türk ve Alman kültürlerinin uyumu ve zenginliği burada, bu fuarda somutlanıyor.

Friedrich Engels, maymundan insana geçişte emeğinin rolünü vurgulamıştır. Burada, bu kitabın Türkçe çevirisini gördüm. Mutlu oldum. İnsanların bir arada uyum içinde yaşamasında aynı zamanda kültürün de büyük rolü vardır. Türk yazarları, sanatçıları eyaletimiz için, Almanya için büyük bir zenginliktir. Ruhr Kitap Fuarı eyaletimiz için büyük bir zenginliktir.”

Sıra Cornelius’a ödöl vermeye gelmişti.

Cornelius için ödöl sunuş konuşmasını aslında Zül-fü Livaneli yapacaktı. O çok özel bir nedenle gelemeyince, sunuş konuşması yerine, Yaşar Kemal’in mesajının Almanca çevirisini okumak üzere Ethel sahneye geldi.

Ethel, heyecanlıydı, duyguluydu, mutluydu. Kalbi, salonu dolduran insanların kalplerine kilitlendi. O an Yaşar Kemal’in sesi ve dili olmuştu:

“Büyük dostum, sevgili arkadaşım, kardeşim Cornelius’a İstanbul’dan selam ediyorum,” diye sesleniyordu Yaşar Kemal...

“Sağ ol be Yaşar! Sağ ol be dostum!” diye cevap veriyordu Cornelius Almanya’dan...

Sonra Yaşar Kemal devam etti sözlerine:

Cornelius günler geçtikçe yavaş yavaş anlaşılır. Onun insanları ne kadar çok sevdiği de yavaş yavaş anlaşılır. Ben onun edebiyat bilgisinin ve sevgisinin derinliğini günler, zamanlar geçtikçe daha iyi anladım. Onun gizinde, çok insanın bilmediği kadar felsefe bilgisi var. Sinemayı da herkes ten çok bilir.

Benim birçok dili bilen bir Alman arkadaşım vardı. Türkçeyi de iyi bir Türk yazarı kadar biliyordu. Çok sevdiğim bir kitabımı bu Alman arkadaşıma götürdüm, arkadaşım kitabı okuduktan sonra, bu romanı çeviren adam kimse, kitabı öyle bir çevirmiş ki, bir büyük Alman yazarı Almanca’yı ancak bu kadar yazabilir, dedi.

“Yapma be Yaşar! Ağlatma be beni Yaşar!” diyerek gözyaşlarını sildi Cornelius.

Romanlarımın Almanca yayınlanması, soğuk savaşın tatsız cilveleriyle epey geç başladı. Bugünkü yayıncımla ilk tanıştığımızda, o genç, idealist, inatçı küçük bir yayınevi sahibi idi. Her yıl bir kitabımı basmaya başladı. Yıllar sonra bu yayıncım bana, yayınevim bu hale gelmişse, senin romanların yardım etti, dedi. Ben de ona, sana da, bana da Cornelius yardım etti, dedim. Bir roman ne kadar iyi olursa olsun, çevirmeni iyi olmazsa o kitap yandı demektir.

“Doğru be Yaşar! O kitap yandı demektir!” diye onayladı Cornelius.

Bir kişi bir romanı yaratırken, önce dili yaratmak zorundadır. Kendine has dili olmayan bir roman güçlü bir roman olamaz. Bu dil, halkın dili de olamaz, destan, masal, şiir dili de olamaz.

Bir roman, bir şiir dili yaratmak başlı başına yeni bir çabadır. Bir olayı, bir oluşumu dille anlatıyorsun. Halkların yarattığı, halktan halka, dilden dile, çağdan çağa geçen kalıpları, deyimleri kullanırsın. Kalıplaşmalar her zaman dilin bozulması değil, çoğunda da dilin zenginleşmesi, sağlamlaşmasıdır. Dilin kalıplaşmış, hem çok tehlikeli, hem de bulunmaz bir ustalıktır. Kimi sözcükler de çok kullanılmaktan pörsümüştür. O sözcüğün dirilmesi için yaratıcı söz ustasının eline geçmesi gerek.

Cornelius’la dostluğum gittikçe büyüdü. O yalnız İstanbul şivesini değil, Anadolu şivelerini de bilen bir dil ustasıydı. Bu da benim romanlarıma yaradı. Anadolu’nun dili büyük kaynaklardan beslenen zengin bir dildir. Cornelius hem İstanbul, hem de Anadolu Türkçesini yaşayarak öğrenmiş, sevmiş, kendi dili eylemiştir.

“Sağ ol be Yaşar! Ağlatma beni be Yaşar!” Heyecandan elleri titriyordu Cornelius’un.

Bizim büyük yazarımız Sait Faik bana verdiği kitabının üstüne şöyle yazmıştı:

Kürtlerin en Türküne

Türklerin en Kürdüne.

Ben de Cornelius’a şöyle diyorum:

Almanların en Türküne,

Türklerin en Almanına.

Yürekten sevgiler sana Cornelius.

“Benden de sana sevgiler sevgili dostum, benden de sana...” dedi Cornelius...

Ethel’in şahsında, Yaşar Kemal’i yürekten alkışladı insanlar.

Sonra, sıra Cornelius’un ödül konuşmasına geldi.

Alkışlar eşliğinde sahne merdivenlerini çıkmaya başladı. Heyecandan, ayakları titredi bir an, düşeyazdı.

Konuşmayı Türkçe yapmayı planlamıştı. Son anda akşamdan hazırladığı, “Halklar arasındaki bir köprü olarak mültecilerin görevleri” başlıklı Almanca metni okumaya başladı.

“Benim konumumda, köprü olmak, iki halkın kültürleri arasında köprü işlevi görmeye indirgenebilir. Çünkü ben Türk edebiyatının çevirmeni ve biraz da senaryo yazarı olarak Alman ve Türk halkları arasında köprü olmaya çalıştım.

Cornelius Bischoff, ödöl konuşmasını yaparken. (22.10. 2010, Essen)

İki halk, iki kültür arasında köprü olmanın çeşitli zorlukları vardır. Kùltürler arasında köprü olabilmek için, bu iki kültürü çok iyi tanımak, bu iki kültürü yaşamak gerekir. Ben hem Alman, hem de Türk kültür dünyası içinde yaşadım ve geliştirdim. Benim hayatım iki kültür içinde yaşamının özeti gibidir. 1939 yılında, 11 yaşında bir çocukken ailemle birlikte Türkiye'ye göçmek zorunda kalmıştım. 1948 yılına kadar Türkiye'de, gurbette yaşadım. Gurbet kavramını Almancaya çevirmek zordur.

1948 yılında Almanya'ya döndükten sonra, Türkiye ile Almanya arasında, iki kültür, iki halk arasında gönüllü bir köprü olmaya çalıştım. Bu çalışmalarımı, Almanya'daki Türklerin dışlanmasını önlemeyi amaçlıyordum. Türklerin dışlanmasının önlenmesi, onların kültürlerinin, edebiyat eserlerinin Almanya'da tanıtılmasıyla olabilirdi. Ben de bunları yap-

maya çalıştım. 1978 yılında ilk kez Türkçeden çevirdiğim *Gülibik* ile Aziz Nesin'den bir romanı Almanya'da yayımladım."

Cornelius, konuşmasında farklı iki kültürden çeviri yapmanın zorluklarını örnekler vererek gösterdi. Türkçede, yolculuğa giden bir insan için kullanılan, "Su gibi git, su gibi gel," dileğinin kelimesi kelimesine çevrildiğinde Almancada anlamsızlaştığını; aynı şekilde "Kocum Hasan, domuz eti yemez" cümlesinin de iki kültürü iyi tanımayan bir çevirmen tarafından kelime kelime çevrildiğinde anlamsız, gülünç bir cümle haline gelebileceğini anlattı.

Konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Hemen hemen dilsiz bir insan olarak en ağır işlerde çalışan ve bir gün geriye, yurduna döneceğini düşünen Türk işçileri için Almanya acı vatan ve gurbet idi. Fakat Almanya'ya gelen birinci ve ikinci nesil Türk işçilerinin çocukları burada yaşıyorlar. Artık, genç Türkler için Almanya 'acı vatan' olmaktan çıkmış, yaşadıkları ülke haline gelmiştir. Almanya'da doğup büyüyen Türk gençleri artık iki dili de, Türkçeden daha iyi konuştukları Almancayı da konuşabiliyorlar. Bu genç nesiller her gün iki halk, iki kültür arasında binlerce köprü kuruyorlar. Bu nedenle geleceğimiz, geçmişten daha güzel olacaktır. Ben bu gelişmelerden umutluyum ve mutluyum."

Cornelius, konuşmasını, "Ruhr Kitap Fuarı Onur Konuğu olarak davet ederek beni çok mutlu ettiniz. Hepinize çok teşekkür ederim." sözleriyle bitirdi.

Cornelius ödülünü ve çiçeğini alırken. (22.10. 2010, Essen)

Salonu dolduran insanlar ayakta alkışlayarak, “Biz de sana teşekkür ederiz, biz de sana...” diye haykırıyorlardı. Karin daha önce de birçok ödül töreni görmüştü, ama böylesine içten, böylesine duygusal olanını hiç görmemişti. Ayağa kalktı, Cornelius’u alkışlayanları, Türkçe sözlerle “Teşekkür, teşekkür!” diye diye alkışladı. Cornelius, içten, coşkulu alkışlar arasında ödülünü aldı. Sahneden yavaş yavaş indi. Ödülünü ve çiçeğini Karin’e verdi.

Bischoff ailesi bu güzellikleri hep birlikte paylaştı. Çekilen acılar boşa gitmemişti. Cornelius’un iki halkın arasında kurduğu köprüden, gönülden gönüle sevgi, dostluk ve kardeşlik akıyordu...

Teşekkürler Türkiye! Teşekkürler Cornelius!

Ruhr Kitap Fuarı'nın açılıştan sonraki etkinlikleri 23 Ekim 2010, Cumartesi günü başladı. Saat 16.00'dan itibaren, Duisburg'da 18 yıldan beri çalışmalarını sürdüren Fakir Baykurt Edebiyat Kahvesi üyesi yazar ve şairler önce Fakir Baykurt'u, 11. ölüm yılında saygıyla andılar, sonra da kendi öykü ve şiirlerini okudular.

Günün ikinci etkinliği "Teşekkürler Türkiye, Teşekkürler Cornelius!" başlığı altında, Onur Konuğu Cornelius Bischoff'a adanmıştı.

Saat 19.30'a yaklaşırken Cornelius, Karin, Ethel, Patricia, Anastas, Nikolay ve Zülfü Livaneli salona geldiler. Salonda bir mutluluk ve sevgi rüzgârı esti. Sanat-severler onları sevgiyle bağırklarına bastı. Herkes Cornelius'un mutluluğunu içtenlikle paylaşmak istiyordu. Cornelius'un dostları, Almanya'nın uzak yerlerinden bu mutlu anı paylaşmak, Cornelius'u kutlamak için gelmişlerdi.

Zülfü Livaneli, ağır bir ameliyattan sonra gözünü açan babasına Cornelius'un ödül aldığını söylemiş, "Ödül törenine katılmak için Almanya'ya gidip geleceğim!" diyerek bir günlüğüne İstanbul'dan gelmişti. Ameliyathane kapısında beklemenin ve uzun yolculuğun yorgunluğuna rağmen yüzü güneşliydi, etrafına mutluluk, sıcaklık saçıyordu. Cornelius'un mutluluğu Livaneli'nin gelmesiyle daha da artmıştı.

Saat 20.00'de, Fikret Güneş, onur konuğuna adanan toplantıyı açtı. Konuşmacıları sahneye davet etti. Cor-

Fikret Güneş, “Teşekkürler Türkiye, Teşekkürler Cornelius!” toplantısı açış konuşmasını yaparken.
(23.10.2010, Essen)

nelius Bischoff ve Zülfü Livaneli ile birlikte sahneye çıkıp yerlerimizi aldık.

Cornelius çok heyecanlıydı. Hayatının en mutlu anlarından birini yaşıyordu. Almanya’da yaşayan sanatsever, kültürlü, entellektüel Türkiyeliler ve Almanlar alkışlarla ona saygılarını, sevgilerini, teşekkürlerini sunuyorlardı.

Cornelius, mutlu, çakır gözleriyle salona bakıyor, heyecandan sadece “Sağ olun, sağ olun!” diyebiliyordu.

Bir an Karin ile göz göze geldi. Onun varlığı Cornelius’u daha da güçlendirdi, mutlandırdı. Sonra kızı Simone’yi, yeğenlerini, Anastas’ı, Nikolay’ı gördü. Onların mutlu, sevinçli bakışları yüreğinde, beyninde çiçek açtırdı. Hayat bu idi, mutluluk, sevgi, sevinç bu idi işte! Yaptıkları, emekleri boşa gitmemişti. Ömrü boyunca sabırla, umutla, bilinçle kurmaya çalıştığı Türkiye ile Almanya arasındaki, halklar, insanlar, yürekler, gönüller arasında kültür köprüsünden geçerek gelmiş insanlar şimdi onu sevgiyle kucaklıyorlardı.

Çok şükür bugünleri de görebilmişti.

Dünkü açılış ve ödül töreninde bu kadar heyecanlanmamıştı.

Fikret Güneş, Cornelius'un, çevirmen olarak iki kültür, iki halk arasındaki olumlu gelişmelere yaptığı katkıları anarak sözü ona verdi.

Cornelius, dünkü ödül töreninde önceden hazırlamış olduğu Almanca bir metni okumuştı. Oysa şimdi Türkçe konuşacaktı. Türkçe, ona en zor anlarında kucak açmış bir halkın diliydi. Türkçe, Cornelius'un dünyasından dostluğun, vefanın diliydi.

“Sevgili kardeşlerim, sevgili dostlarım beni çok mutlu ettiniz, sağ olun, var olun! Ben bugün çok heyecanlıyım,” diye başladı sözlerine...

“Ben çeviriye başladığım yıllarda Alman okuyucular, bir Yaşar Kemal'i, bir de Aziz Nesin'i bilirlerdi. Bir de tabii Nazım Hikmet'i. Onun dışında Türk edebiyatı hakkında pek bilgi yoktu. Son zamanlarda bu durum olumlu yönde gelişti. Almanya'da en çok okunan ikinci dil edebiyatı Türk edebiyatıdır.

Sevgili kardeşlerim, bizim birçok dostumuz 1938-1939 yıllarında toplama kamplarında öldürülmeye başlanmıştı. Bu durumdan henüz dünyanın pek haberi yoktu. Benim de hiç haberim yoktu. Ne annemden babamdan, ne de başkalarından toplama kampı adını duymuştum. Ben o zamanlar 10-11 yaşlarındaydım. Babamın Türkiye'ye kaçtığından, bizim de kaçmaya çalıştığımızdan hiç haberim yoktu. 1939 Mayıs ayında annem ve kız kardeşim ile birlikte İstanbul'a vardığımızda, gezmeye geldiğimizi sanıyordum. An-

nemin Sefarad Yahudilerinden biri olduğunu da İstanbul'da öğrendim. Şoke oldum.

İstanbul'a geldiğimde bildiğim tek Türkçe kelime 'Vurma!' idi. Babam beni dövme için elini kaldırdığında, annem hemen 'Vurma!' derdi. Bu söz benim kurtarıcımdı. Bu sözü duyunca babamın eli havada kalır, sonra da beni bağrına basardı."

Cornelius ağlamaya başladı. Kendini tutamıyordu.

"Özür dilerim... Duygulanıyorum... İkisi de öldüler... Annem 'Vurma!' derdi... Hay Allah! Tutamıyorum kendimi..."

Cornelius'un gözyaşlarına Karin'in, Ethel'in, Patricia'nın ve salondaki birçok insanın gözyaşları katıldı. Bir hüznün, bir sevgi rüzgârı esti salonda, hatıralarla dolu denizi dalgalandırıyordu. O an Cornelius'un gözyaşları beyaz bir güvercin olup uçup gittiler İstanbul'a, Çorum'a doğru.

Cornelius, o an Almanya'da, Duisburg-Essen Üniversitesi'nin salonda değil, İstanbul'da, Tarabya'daydı. Gözyaşlarını silerek başladı konuşmaya:

"Ben Türkçeyi çabuk öğrendim. Çünkü Türkiye'deki çocuklar beni çabuk içlerine aldılar. Bizim Alman çocukları, burada, Türk çocuklarını pek içlerine almıyor. Bizim zamanımızda, İstanbul'daki Türk çocukları biz mülteci Alman ailelerinin çocuklarını hemen içlerine almışlardı. Tarabya'ya geldiğimizde 1939 Mayıs ayıydı. Okullar tatildi. Komşu çocukları Fikret ile Müzeyyen benimle hemen arkadaş olmuşlardı. Her gün beni oyuna çağırırlardı. Ben Türkçeyi sokakta oynarken öğrenmişim. Çorum'a gittiğimde de komşularımızın yetişkin

çocukları beni hemen aralarına almışlardı. Ben Anadolu Türkçesini, uzun havaları ise Çorum’da öğrenmişim.

Ne yazık ki, son zamanlarda bazı Alman aileler çocuklarını, Türklerin çok olduğu okulardan alıyorlar. Bu bizim Almanların eski bir derdi, bir nevi ırkçılıktır. Oysa ben Türkçeyi...”

Cornelius’un sözünü bir alkış dalgası kesiverdi... Alkışların sonu gelmiyordu. Birçok Türkiyelinin yüreği Almanların “eski dertleri”nden yanmıştı... Alkışlarla hem Cornelius’a teşekkür ediyor, hem de bu “eski derdi” protesto ediyorlardı.

Salonda sessizlik olunca, Fikret Güneş “Sevgili Cornelius Bischoff, açık sözlülüğünüz için size çok teşekkür ederim. Biz sizi bir çevirmen olarak tanıyor, Zülfü Li-

Zülfü Livaneli, Cornelius Bischoff, Kemal Yalçın. (23.10. 2010, Essen)

vaneli ile çok yakın dost olduğunuzu biliyoruz. Sizin yollarınız nasıl, nerede, ne zaman kesişmişti? Bu dostluk nereden kaynaklanıyor? Bu soruları cevaplaması için sözü Zülfü Livaneli'ye veriyorum,” dedi.

Livaneli, sözlerine, “Cornelius Bischoff, Ruhr Kitap Fuarı'na Onur Konuğu olarak davet edilmiş. Bundan müthiş bir keyif ve onur duyarak buraya geldim. Sevgili dostumu tüm içtenliğimle kutluyorum. Onun Onur Konuğu olması, benim için, bizim için de büyük bir onurdur.” diyerek başladı.

Bir alkış rüzgârı esti yüreklerde, gönüllerde...

Livaneli, bu sevgi rüzgârının esintileri arasında sözlerine devam etti:

“Bugün burada hem eski dostum Cornelius'u, hem onun eşini, hem kızını, hem de uzun zamandan beri görmediğim akrabalarını gördüm. Hasret giderdim. Çok mutlu oldum.

Cornelius'a ödül vermek, Ruhr Kitap Fuarı'nın çalışmalarını taçlandırdı. Çünkü Cornelius'a ödül vermek hem alanı, hem de vereni onurlandırır.

Bu bir seçimdir. Dünyada birçok dalda ödüller veriliyor, birçok jüri seçim yapıyor. Bu ödüllerin hepsinin tam isabetli olduğu söylenemez. Fakat burada açıkça, 'Ruhr Kitap Fuarı Onur Konuğu çok isabetli seçilmiş,' diyorum.

Cornelius ile ilgili anlatacak çok anılarım, çok ilginç gözlemlerim var. Ama kişisel anılarımdan önce ufak bir değerlendirme yapmak istiyorum.

Yaşar Kemal'in 'Cornelius Türklerin en Almanı, Almanların en Türkü' sözleri çok doğru. Çünkü ben uzun dostluk yılları boyunca, Cornelius ile konuşurken 'biz' dediğimizde, Türk-

leri, Türkiyelileri ifade ederdik. Onun bir Alman olduğu çoğu zaman aklıma bile gelmezdi.

Cornelius, tam bir Avrupalı olmasına, Avrupa kültürünü çok iyi bilmesine rağmen duygusal dünyasında bizden çok özellikler taşıyordu. Onun Türkiye’de geçirdiği çocukluk yılları, bizim kuşağın zamanından önceki dönemlere gittiği için, bizim bilmediğimiz, bilip de unuttuğumuz âdetleri, alışkanlıkları ben ondan öğrenmiştim. Avrupa’da geçen mültecilik yıllarımda, Cornelius’un Hittfeld’deki evinde çok kaldım. Bir gün mutfakta yemek hazırlarken, birbirimize sabun uzatıyorduk. Kim kime veriyordu hatırlamıyorum. Cornelius, ‘Türkler sabunu böyle vermez, Türkler sabunu ellerinin üstünde verir!’ dedi. Ben bunu bilmiyordum, ondan öğrendim.

Cornelius, gerçek bir dost, hoşsohbet, cana yakın bir insan olmasının yanında, aynı zamanda tutarlı bir düşünürdür.

Cornelius Bischoff sevenlerinin arasında. (23.10. 2010, Essen)
Ayaktakiler: (Soldan sağa) Simone Bischoff, Mehmet Bingöllü, Kazım Güzel, Zehra Güzel, Necla Yalçın, Ayşe Canpolat, Aydın Karahasan.
Oturanlar: Karin, Cornelius ve Tayfun Demir.

Birlikte olduğumuz günlerde, Hittfeld orman yollarında çeşitli konular hakkında çok konuşmuştuk. Ben Cornelius'u sürekli kültür, sanat üstüne, dünya üstüne düşünen ve değişik perspektifler yaratan bir insan olarak gördüm ve ondan çok şeyler öğrendim.

Cornelius'un şakayla, mizahla karışık hoş bir sohbeti vardır, ama o yaptığı işi son derece ciddiye alır; dünyaya, insanlara, doğaya karşı büyük bir sorumluluk duyar. Yaşar Kemal'in her bir romanını çevirmeden önce, uzun bir hazırlık dönemini yaşamış, romanın geçtiği mekânları, köyleri, ovaları, nehirleri gidip görmüştür. Toroslar'ı, Çukurova'yı, Anavarza kayalarını, Savran ırmağını gözünden denize aktığı yere kadar adım adım gezip görmüştür. Cornelius, Yaşar Kemal'i sadece çevirmemiş, aynı zamanda onu yeniden Alman kültür dünyası içinde yaratmıştır.

Bu yüzden onu sadece bir çevirmen, Türk edebiyatını Almanya'da tanıtan bir insan olarak tanımlamak çok eksik kalır. Çünkü Cornelius, prizma gibi bir insandır, neresinden bakarsanız, ayrı bir boyutunu, başka bir özelliğini görürsünüz.

Benim için Cornelius, ilk başta gerçek bir dost, büyük bir kültür adamı ve bir düşünür; sonra da Türkiye'ye çok yardım eden, kültürümüzü Almanya'da tanıtan, iki kültür arasında köprü kuran değerli bir çevirmen, yüreği sevgi ile çarpan bir insandır. Bütün bu niteliklerinden dolayı Ruhr Kitap Fuarı Onur Konuğu olmayı çoktan hak etmiştir. Doğru seçiminiz ve kararınız için sizleri tekrar kutluyorum.

Cornelius, mülteciliğin zorluklarını, mültecilerin dünyasını çok iyi biliyordu. Ben de bir mülteciydim. Yalnızlığı, hasreti, garipliği ben de yaşadım. Cornelius'un evi, benim mültecilik dünyamda sığındığım sıcak bir yuva idi. Yalnızlığın, has-

retin acısını, hüznünü Cornelius'larla paylaştım. Yalnızlık yıllarımda, ne zaman Cornelius'lara gittiysem, beni güler yüzle, sıcacık bir sevgiyle karşıladılar ve harika Türk mezeleriyle, sohbeti bol, güzel rakı sofralarıyla mutlu ettiler. Eğer rakıyı biraz fazla kaçırmışsam; eğer bir de gece vakti yola çıkıyorsam:

'Sana bir şey olursa

Bana da olur,

Çok içme ne olur!' derdi.

Sevgili kara gün dostum benim, sağ olasin!

Teşekkürler sana Cornelius!

Teşekkürler sana Karin!

Teşekkürler sana Simone!

Salondaki insanların yürekleri ile sahnede konuşanların yürekleri birbirine kilitlenmiş gibi. Tek bir yürek, tek bir gönül ferahlığıyla nefes alıp veriyor herkes. Cornelius'a teşekkür eden sadece Zülfü Livaneli değil, Cornelius'tan başka herkes ona alkışlarla teşekkür ediyordu. Duygusallığın doruğunda yaşayan Cornelius, gözyaşlarını siliyor, "Sağ olun! Sağ olun!" diyerek kendisini alkışlayanları alkışlıyordu. O an Cornelius bir Almanya'da, bir Türkiye'de, bir Essen'de, bir Çorum'da, Tarabya'da idi. Mesafeler, sınırlar ortadan kalkmıştı. O an Cornelius sahnede Zülfü Livaneli'nin elini tutarken tüm İstanbulluların, tüm Çorumluların ellerini tutmuş gibi heyecan duyuyordu.

Alkışlar susunca, Cornelius yeniden konuşmaya başladı. Her sözü, hatıralar denizinin damlalarıydı. Her sözü sevince dönüşmüş gözyaşlarıyla ıslanmıştı. "Ben gurbe-

“Cornelius, seninle daha mutluyuz!” Soldan sağa, ayakta Ethel, Simone, Patricia, Stefan ve Anastas. Önde oturanlar: Karin, Aydın Karahasan, Cornelius, Tayfun Demir.

tin ne olduğunu, mülteciliğin ne olduğunu yaşayarak öğrenmiş bir insanım. Nazi rejiminden kaçarak Türkiye’ye sığınmıştık. Ben Türkiye’de dokuz yıl kaldım. Mültecilik çok zordur. Askeri rejimler sırasında, Nazi rejimiyle aynı olmasa da Türkiye’deki birçok insan bizler gibi çok acılar çekmişlerdi. Zülfü onlardan biriydi. Kendi ülkesinden kaçarak Almanya’ya gelmişti. Onun ne gibi acılar çektiğini biliyordum. Zülfü’ye ve onun gibi insanlara yardım etmek benim için normal bir davranıştı. Onu evimde misafir etmek, benim için gayet normal bir insan davranışydı. Üstelik Zülfü sadece bir şarkıcı değildi, edebiyattan, sanattan, felsefeden de anlıyordu. Bizim aramızda hem sıcak bir dostluk, hem de çok yönlü en-

telektüel bir beraberlik vardı. Birbirimize çok yardımcı olduk, birbirimizden çok şeyler öğrendik. Ben de şimdi Zülfü'ye, sizlere, Türklere, Türkiyelilere, tüm Türkiye'ye teşekkür ediyorum.”

Cornelius, heyecandan konuşamayacak bir hale gelmişti. Sustu.

Daha sonra Cornelius'un hayatı, on bir yaşında bir çocukken annesi ve kız kardeşiyle birlikte kaçışları, ölümün pençesinden tesadüfen kurtulmaları, İstanbul ve Çorum'da geçen enterne hayatlos yılları, ayları, günleri anlatıldı.

Sonra, Alman bilim insanlarının Türkiye'ye sığınmaları, Türkiye'deki bilim, sanat, kültür hayatına katkıları dile getirildi.

Ankara'yı Ankara yapan, Çankaya Köşkü'nün, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin başmimarı Prof. Clemens Holzmeister, Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü'nü kuran ve ölünceye kadar bölüm başkanlığını yürüten Prof. Zuckmayer ve onun bestelediği *Dostluk* şarkısı anıldı.

“Dostluğun bir sevgisiyle toplandık her an burda,
Bu sevgi bağı kopmaz hiç dağılsak bir gün yurda!”

O an yurt nere, sıla nere, gurbet nere belli değildi...
Hepsi bir olmuş; diller, dinler, yürekler, denizler, çiçekler, renkler sarılmıştı birbirine...

Cornelius, kara günlerinde kendilerine kucak açmış, sıcak bir yuva, konacak güvenli bir dal vermiş olan Türkiye'ye; suyunu, aşını, ekmeğini kendileriyle paylaşmış,

dürüst, onurlu, vefalı tüm Türkiye insanlarına teşekkür ediyordu. Mutluluktan, sevinçten gözyaşları akıyordu Almanya toprağına...

Ruhr Kitap Fuarı Salonu'nu doldurmuş insanlar, Türkler, Türkiyeliler de saygıyla ayağı kalkmış, hayatını Türkiye ile Almanya arasındaki kültür ve dostluk köprüsünün gelişmesine adanmış, Almanların en Türkü, Türklerin en Almanı Cornelius Bischoff'a teşekkür ediyor; onu ve ailesini, onu var eden ülkeyi alkışlıyordu.

Sahnedekiler de ayağı kalktılar. Cornelius'u saygıyla, sevgiyle alkışlayan, yürekleri sevgiyle çarpan insanların alkışlamaya başladılar.

Karin çok mutluydu. Cornelius'un eşi olmaktan gurur duydu, yüreğı güneşlendi.

Simone çok mutluydu. Babasını gururla, sevinçle alkışlıyordu.

Ethel ve Patricia da biricik dayılarını sevinç gözyaşlarıyla alkışlıyorlardı. Ah bu günleri anneleri de görebilseydi! Ah bu günleri Eduard ile Berta da görebilselerdi!

Zülfü Livaneli, alkışlar sürerken, Cornelius'un elinden tuttu, kulağına eğildi, "Görüyor musun Cornelius? İşte boşa yaşanmamış bir hayat!" diyebilirdi. Bu sözler Cornelius'u daha çok duygulandırdı. "Evet Zülfü, hayat bu! Boşa gitmemiş hayat bu!" diyerek gözyaşlarını siliyordu.

O an Türkiye, Almanya ve dünya sevgiyle, dostlukla, kardeşlikle çarpan yüreklerde çiçekleniyor, daha da güzelleşiyordu...

Federal Almanya Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker şükran anıtını açarken. (29 Mayıs 1986, İstanbul Üniversitesi)

Alman Halkı Adına...

Federal Almanya Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın davetiyle 26–31 Mayıs 1986 tarihleri arasında, beş günlük resmi ziyarette bulunmuştu.

Ziyaret hazırlıkları sırasında 1933-1945 döneminde Türkiye'ye sığınmış bilim insanlarından bazıları, Federal Almanya Cumhurbaşkanı ile Başbakanına bilgi verdiler, danışmanlık yaptılar, öneride bulundular.

Richard von Weizsäcker, 1933-1945 döneminde, Alman bilim insanlarına çalışma imkânı verilmiş olan İstanbul Üniversitesi önünde, 29 Mayıs 1986 günü düzenlenen resmi bir törende Alman halkı adına, Türk

halkına teşekkür etti ve bunu sonsuzlaştırmak için üstünde teşekkür yazısı bulunan taştan bir anıt dikildi. Weizsäcker, konuşmasında şunları söyledi:

“Bilim vicdan sorunu olmaktan çıkıp ırkçı ve cani bir ideolojinin emrine sokulmaya zorlandığında, en iyi ve en doğru hocalarımız ülkemizi terk etmek zorunda kaldı. Kendi ülkelerinde onlara sağlanmayan bilimsel çalışma özgürlüğünü başka bir yerde bulmak istiyorlardı.

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün öncülüğünde, Alman öğretim üyelerine, 1933-1945 yılları arasında kucak açan Türk milleti ve onun akademik kuruluşlarına Almanya Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak, Alman milleti adına teşekkür ederim.”

Taştan anıtın üstündeki şükran plaketinde ise Türkçe ve Almanca olarak şunlar yazılıydı:

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün öncülüğünde, Alman öğretim üyelerine, 1933-1945 yılları arasında kucak açan Türk Milletine ve onun akademik kuruluşlarına Alman milleti adına şükranlarımla.

Richard von Weizsäcker

Almanya Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

29 Mayıs 1986

In Dankbarkeit dem Türkischen Volk, das von 1933-1945 unter der Führung von Staatspräsident Atatürk, an seinen akademischen Institutionen Deutschen Hochschullehrern Zuflucht gewährte.

Im Namen des Deutschen Volkes

Richard von Weizsäcker
Präsident der Bundesrepublik Deutschland
29. Mai 1986

Bochum, 27 Aralık 2010

KAYNAKLAR

Anılarım – Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi, Ernst Eduard Hirsch, Çeviren: Fatma Suphi, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 5. Basım, Ankara, 2000.

Atatürk ve Üniversite Reformu, Prof. Dr. Horst Widmann, Kabalcı Yayınevi, Çevirenler: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil & Doç. Dr. Serpil Bozkurt, İstanbul, 2000.

Boğaziçi'ne Sığınanlar-Türkiye'ye İltica Eden Alman Bilim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953, Prof. Dr. Fritz Neumark, Neden Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2008.

Haymatloz-Özgürlüğe Giden Yol, Hazırlayan: Verein Aktives Museum Berlin, Yayınlayan: Millî Reasürans T.A.Ş., Çevirenler: Sezer Duru & Yeşim Tükel Kılınç, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2007.

Haymatloz-Exil in der Türkei 1933-1945, Schriftenreihe des Verein Aktives Museum Band 8, Berlin 2000.

Cornelius'a Mektuplar, Orhan Peker, Yayına Hazırlayan: Ferit Edgü, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 1993.

Dost Yüzler-Özyaşam, 8.Cilt, Fakir Baykurt, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Başım Öne Eğilmesin-Sabahattin Ali'nin Romanı, Hıfzı Topuz, Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul, Ekim 2009.

Eski Dostlar, Hıfzı Topuz, Remzi Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, Temmuz 2000.

Dünya Değişirken, Zülfü Livaneli, Can Yayınları, İstanbul, 1987.

Sevdaım Hayat, Zülfü Livaneli, Remzi Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul, Kasım 2007.

Die Wannsee-Konferenz und der Völkermord an den europäischen Juden, Katalog der ständigen Ausstellung, Herausgeber: Haus der Wannsee-Konferenz, Gedenk- und Bildungsstätte, Berlin 2006.

Filiz Hiç Üzülmesin-Sabahattin Ali'nin Objektifinden, Kızı Filiz Ali'nin Gözündən Bir Yaşam Öyküsü, Filiz Ali, Sel Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1997.

Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Herausgegeben von Christopher Kubaseck & Günter Seufert, Orient-Institut Istanbul, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, Würzburg 2008.

Exil Türkei-Deutschsprachige Emigranten in der Türkei 1933-1945, Jan Cremer & Horst Przytulla, Verlag Karl M. Lipp, 2. erweiterte Auflage, München 1991.

Exil Türkei-Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in der Türkei (1933-1945), Kemal Bozay, Fremde Nähe-Beiträge zur interkulturellen Diskussion Bd.15, LIT Verlag, Münster-Hamburg-Londra, 2001.

Architekt in der Zeitenwende Clemens Holzmeister, Selbstbiographie & Werkverzeichnis, Das Bergland-Buch Salzburg Stuttgart Zürich.

Clemens Holzmeister-Mimarlık Tarihi Ders Notları 1951-1952 İstanbul Teknik Üniversitesi, Behruz Çinici.

Bilder aus Anatolien-Höhlen und Hane in Kappadokien, Clemens und Gunda Holzmeister und Rudolf Fahrner, Österreichische Staatsdruckerei, Viena, 1955.

Türkiye'de Deneysel Psikolojinin İlk Adımları-Peters'in Laboratuvarı'ndan Geriye Kalanlar, Ulusal Psikoloji Kongresi, İstanbul Üniversitesi, 2-5 Eylül 2008.

İstanbul Üniversitesi Dergisi, Sayı: 3, 2010.

Spiegel Special, Hitlers Machtergreifung, Ocak 2008.

Einstein ve Alman Hocalarımız, Dr. Necdet Tuna, Cumhuriyet Hafta, 1.12.2006.

Yahudi Minyatürleri, Nesim Zacouto, Mucize Yahudi Çocuğu Türk Halı Tüccarı, Hentrich & Hentrich Verlag, Berlin, 2010.

Atatürk'ün "Fikir Fedaisi" Dr. Reşit Galip, Yener Oruç, Gürer Yayınları, genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 2008.

Nazizimden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu, Arnold Reisman, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Sevgili Üniversite, Dehen Altınır, Boyut Kitapları, İstanbul, 2007.

Cornelius Bischoff annesi ve kız kardeşiyle birlikte Nazi zulmünden kaçarak İstanbul'a geldiğinde çocuktur. Nazi polislerinin elinden kılpayı kurtuldukları bu maceralı yolculukla aştıkları, ölümle hayat arasındaki sınırdı aynı zamanda. Bischoff ailesinin İstanbul'a gelirken aradığı "güvenli bir avuç toprak, huzurlu bir yuva"ydı yalnızca. Cornelius'un bu şehirde bir "İstanbul çocuğu" olarak ilk gençliğini geçirmesi ve yetişkinliğe adım atması böyle olmuştu işte. İlk aşkını burada yaşadı, Boğaz'ın serin sularında yüzdü, şehrin farklı diller konuşan, değişik kültürlerden gelip İstanbullulukta buluşan kozmopolit ahalisiyle kaynaştı ve giderek bizden biri oldu... Ailesiyle birlikte Çorum'a enterne edildiğinde Anadolu halkını da tanıdı. Yaşar Kemal'in deyişiyle, "Almanların en Türkü, Türklerin en Almanı"dır o. "Hem İstanbul hem Anadolu Türkçesini yaşayarak öğrenmiş, sevmiş, kendi dili eylemiştir." Alman düşünce dünyasında edebiyatımız onun ustalıklı yaptığı çevirilerle hayat bulmuştur.

Bin bir güçlkle, alnteri ve beyin gücüyle meslek hayatının doruklarına çıktıktan sonra Nazi barbarlarının ırkçı yasalarıyla mesleğini icra edemez hale gelen Ord. Prof. Dr. Ernst Eduard Hirsch de ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı. İstanbul Üniversitesi'nden sonra Ankara Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'ne de büyük katkılarda bulunan bu efsanevi hukukçu Türkiye'yi ikinci vatani olarak görmüş, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmişti.

Nazi rejiminden kaçıp Türkiye'ye sığınanlar onlarla sınırlı değildi elbette. Cornelius'un İstanbul'da tanışıp yakın dost olduğu mimar Clemens Holzmeister... Büyük müzisyenler Ernst Praetorius, Paul Hindemith ve Eduard Zuckmayer... Tiyatro ve opera yönetmeni Carl Ebert... Siyasetçi ve şehir planlamacı Ernst Reuter... Ve daha niceleri... Onların hikâyeleri birbirine karışır... *Emanet Çeyiz-Mübadele İnsanları, Seninle Güler Yüreğim, San Gelin* adlı belgesel romanlarıyla tanıdığımız, Almanya'da yaşayan Kemal Yalçın *Haymatlos*'ta tarihin bu görece karanlık kalmış sayfasını gün ışığına çıkarırken "yurt" kavramına dünya vatandaşlığının merceğinden bakıyor.

KDV dahil fiyatı
22 TL

